

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul
Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)**

Doktora Tezi

Ş. Şule İyigönül Atasagun

Eylül 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul
Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)**

Doktora Tezi

Ş. Şule İyigönül Atasagun

Danışman

Prof. Dr. Bilgin Aydın

Eylül 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ş. Şule İyigönül Atasagun tarafından hazırlanan "17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)" başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
İbn Haldun Üniversitesi

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Yunus Uğur
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Kenan Yıldız
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 19/ Eylül/ 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun Chicago kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

Danışman
Prof. Dr. Bilgin Aydın

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Ş. Şule İyigönül Atasagun

ÖZET

17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)

İyigönül Atasagun, Ş. Şule

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Bilgin Aydın

Eylül 2023

Bu çalışma, 17.yüzyıl ikinci yarısında İstanbul Suriçi'nde yaşamış orta halli kadınların servet, tüketim ve iktisadî hayattaki yerlerini tereke kayıtları ışığında incelemektedir. Farklı sosyo-kültürel ve dinsel gruplara ev sahipliği yapan şehir, kadın tarihi araştırmaları için zengin bir kaynak sunmaktadır. Tezde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve kozmopolit bir metropol şehrin sıradan kadınlarını servet üzerinden tanımak amaçlanmıştır. Çalışmada, Mülga Beledî Kısmet Mahkemesine ait koleksiyonda yer alan 364'ü müslüman 227'si gayrimüslim 591 kadına ait tereke kaydı kullanılmıştır. Bu kayıtların barındırdığı bilgiler sayesinde, kadınların sahip oldukları mal varlığı, tüketim alışkanlıkları, gelir kaynakları, aile yapıları, doğurganlık oranları, yaşadıkları mahalleler ve unvan-servet ilişkileri analiz edilmektedir. Servet miktarının yaşanılan mahallenin ekonomik kimliğini şekillendirip şekillendirmediği, unvanın servet miktarını etkileyip etkilemediği sorularına cevap aranmıştır. Özellikle bu bölümlerde orta halli kadınların çağdaşı olan erkekler ve askerî sınıfa mensup kadınlara ait verilerden istifade edilmiştir. Birçok konuda da her iki gruba mukayese için başvurularak, İstanbul kadınının sosyo-ekonomik durumu değerlendirilmektedir.

Servet birikimlerini oluşturan alacak, mehir, nakid, gayrimenkul, tezgâh, kumaş, köle, kitap, ev eşyası, giyim eşyası ve ziynetler detaylı bir şekilde incelenmektedir. İstanbul kadının servet birikiminde tercihleri anlaşılmaya çalışılırken, meta evreni üzerinden de tanınmak istenmiştir. Tereke ve hüccet kayıtlarındaki ilginç detaylarla dikkat çeken kadınlar örneklendirmeler için kullanılmaktadır. Çalışma servet konusu üzerinden İstanbul kadınlarını incelerken, Osmanlı kadın tarihi, Osmanlı toplumunda tüketim ve maddi kültür tarihi çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Kadın, İstanbul, Servet, Tereke, Kısmet Mahkemesi, Tüketim Alışkanlıkları, Mahalle, Unvan, 17. yüzyıl.

ABSTRACT

The Wealth of Istanbul Women According to Terekes in the Second Half of the 17th Century (1656-1676 Years)

İyigönül Atasagun, Ş. Şule

Ph. D. Thesis, The Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Bilgin Aydın

September 2023

This study examines the middle-class women who lived in the Suriçi of Istanbul in the second half of the 17th century, in terms of their wealth, consumption and economic roles, based on probate records. The city, which hosted different socio-cultural and religious groups, offers a rich source for women's history. The aim is to identify the ordinary women of the capital and cosmopolitan metropolis of the Ottoman Empire through their wealth. The study uses 591 probate records of women, 364 of whom were Muslim and 227 of whom were non-Muslim, from the collection of the Mülga Beledî Kismet Court. Through the information contained in these records, the women's property, consumption habits, income sources, family structures, fertility rates, neighborhoods and title-wealth relations are analyzed. The socio-economic situation of Istanbul women is evaluated by comparing them with other contemporary groups.

The study examines in detail the assets, dowry, cash, real estate, loom, fabric, slave, book, household goods, clothing and jewelry that constitute the wealth accumulation of women. While trying to understand the preferences of Istanbul women in wealth accumulation, they also wanted to be recognized through the meta universe. Women who attract attention with interesting details in the inheritance and document records are used for examples. The study aims to contribute to the studies of Ottoman women's history, consumption and material

culture history in Ottoman society while examining Istanbul women through the issue of wealth.

Keywords: Ottoman History, Women, Istanbul, Wealth, Probate Records, Kismet Court, Consumption Habits, Neighborhood, Title, 17th century.

TEŞEKKÜR

Tezimde 17. yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı İstanbul’unda yaşayan kadınların mülkiyet ve servet konusundaki durumunu inceledim. Bu çalışmaya 2020 yılında başladım ve 2023 Sonbaharında Prof. Dr. Bilgin Aydın hocamın danışmanlığında tamamladım. Hocama verdiği emek, zaman, gösterdiği ilgi ve sabır için ne kadar teşekkür etsem azdır. Onunla çalışmak büyük bir şans ve onurdur. Tez izleme süresince yanımda olan Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu’nun katkı ve uyarıları ile çalışmam başka bir boyuta taşındı. Doç Dr. Ekrem Tak’ın tezime katkıları ve yoğunlukları arasında vakit ayırdıkları için her iki hocama teşekkür ederim. Sayelerinde, tez danışmanına ulaşabilmenin ve danışabilmenin, tez izleme toplantılarının ne kadar önemli olduğunu öğrendim. Çalışmamın kalitesini artıran değerli görüşleri için kendilerine minnettarım.

Tez savunmamda bana destek olan çok kıymetli hocalarıma teşekkür etmek istiyorum. Çalışmamla ilgili ikaz ve önerileriyle bana yeni bakış açısı kazandıran Prof. Dr. Suraiya Faroqhi, Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu, Doç. Dr. Yunus Uğur ve Doç. Dr. Kenan Yıldız’a minnettarım. Beğenileri ise tarifsiz bir gururdur. Her hocama canı gönülden teşekkür ederim.

Benim için kendisiyle tanışmam büyük bir şereftir. Çalışmama başladığım ilk günden beri desteğini esirgemeyen kıymetli hocam, her konuşmamızda yanımdan yeni bakış açıları ile ayrıldığım, çalışmamı farklı açılardan değerlendirmemi sağlayan Prof. Dr. İsmail Erünsal’a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tez, üç yıllık bir çalışmanın sonucudur. Ancak bu sürece kadar geçen yıllarda bana yol gösteren, ilham veren ve destek olan birçok değerli hocamın katkısı da büyüktür. Bu çalışmamda onlara teşekkür etmek, borcumu ödemekten çok uzak olsa da en azından minnetimi ifade etmek istiyorum. Osmanlı arşivinin ve şer’i sicillerin tarih araştırmalarındaki önemini lisansta öğreten Prof. Dr. Alaaddin Aköz ve Prof. Dr. İzzet Sak hocalarıma çok şey borçluyum. Onların verdiği ilmi mirasın kıymetini yıllar sonra daha iyi anlıyorum, kendilerine sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik hayatıma yeniden başlama çabalarım sırasında Talip Mert hocamın öğrencisi olmak, hayatımın dönüm noktası oldu. Tereke kayıtlarına olan ilgimi uyandıran ve hem yüksek lisans hem de doktora sürecinde bana her zaman destek olan hocama çok minnettarım, teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimimde Prof. Dr. Erhan Afyoncu hocamın öğrencisi olmak, Doç. Dr. Recep Ahışhalı’nın tez danışmanım olarak gösterdiği ilgi, her iki hocamın verdiği emek ve teşvikleri, bugünlere gelmemde çok etkili oldu, minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Doktora tezimi tamamlamak için geçirdiğim süreçte hem akademik hem de kişisel olarak çok şey öğrendim ve çok değerli insanlarla tanışma fırsatı buldum. Öğrencilerine kapısı daima açık olan ve sorun çözme odaklı bölüm başkanlarımız Prof. Dr. Turhan Kaçar ve Prof. Dr. İsmail Hakkı kadı hocalarıma, Prof. Dr. Hacı Ahmet Arslantürk hocama teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte tereke kayıtlarına olan ilgimi tereke üzerine yaptığı dersleri ile perçinleyen ilk danışmanım Prof. Dr. Fehmi Yılmaz hocama teşekkürlerimi sunarım. Doktora programına kabul edildiğim ilk günden beri yardımcı olan Dr. Öğr. üyesi Fatih Gürcan'a, tez çalışmamın her aşamasında bana yardımcı olan Doç. Dr. Kenan Yıldız, Dr. Esra Karayel Muhacir'e çok teşekkür ederim. Savunma telaşında yanımda olan ve yardımlarını esirgemeyen Dr. Esra Karayel Muhacir'e, Dr. Büşra Aktaş Kütükçü'ye teşekkür ederim. Tüm bu yol boyunca tanıdığım, talebeleri olmakla müşerref olduğum ve kendilerinden çok şey öğrendiğim hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Tezim süresince tanıştığım genç akademisyen arkadaşlarımın her biri bana çok şey kattı. İktisad tarihi alanına giren kısımlarda yardımlarını esirgemeyen Dr. Gökay Karaduman ve Dr. Emre Özer'e, haritalarla tezime farklı bir boyut kazandıran Araş. Gör. Büşranur Bekman'a, Arapça çevirilerde yardımcı olan İslam Tarihi Öğr. Gör. Habibullah Habib'e çok teşekkür ederim.

Güzel dostlara sahip olmak hayattaki en kıymetli hazine, Fatma Afyoncu ve Songül Bulut Gürbüz'ün verdikleri destek unutulmaz, yanımda oldukları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez süreci çok yorucu ve yalnız hissettiğiniz bir süreç...İşte bu süreçte aynı zorlukları yaşamış veya halihazırda yaşayan ve moral desteğe ihtiyaç duyduğunuzda yanınızda olan, takılıp kaldığınızda sizi kaldıran yol arkadaşlarının olmasının ne kıymetli olduğunu anlıyorsunuz. Marmara üniversitesinde başlayan dostluğumuzun büyüyerek devam ettiği arkadaşlarım Elif Kanat ve Ebubekir Al hep yanımdalardı çok teşekkür ederim. Medeniyet Üniversitesi doktora programı ile yollarımız kesişen sevgili arkadaşlarım Özlem Özdemir Kumbar'a, Dr. Semra Çörekçi'ye, Ülkü Küçük'e ve Recep Kankal'a çok teşekkür ederim. İyi ki tanıdım, iyi ki varsınız.

Bu tez çalışmasını tamamlamak için pandemi günlerinde çok çaba sarf ettim. Bu zorlu süreçte bana destek olan birçok kişi ve kuruma minnettarım. Özellikle İSAM Kütüphanesi'nin verdiği hizmet ve yardım benim için çok değerliydi. Kütüphane çalışanlarının her birine ayrı ayrı minnettarım. 100/2000 YÖK Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Burs Programı'nın doktora sürecime katkısı büyüktür, programa dahil edildiğim için YÖK'e ve İstanbul Medeniyet Üniversitesine teşekkür ederim. Son olarak,

Fatih Belediyesi'nin Suriçi'nde yaptığım çalışmaya verdiği destek çok önemlidir, ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez yazmak stresli, yorucu, özelinde zor ve bazen üzerinize düşen sorumlulukları vaktinde yerine getiremediğiniz bir süreç. İşte bu dönemde aileme çok fedakârlık etmek ve anlayış göstermek düştü. Yanımda oldukları için, yanlarında olamadığım zamanlar için anlayış gösteren, dua ve desteklerini hep yanımda hissettiğim anne babam Daime ve İsmail İyigönül'e minnettarım. Oğullarım Mustafa Âgâh ve Mehmet Eymen, eşim Hasan Fehmi Atasagun en büyük destekçilerim oldular. Başarıları ile beni gururlandırdılar, dağıldığımda beni toparladılar. Umarım ben de onlar için gurur kaynağı olabilirim...tezimi bitirdim ve sanırım başardım. Ve bu başarı hayatımdaki tüm bu insanlara aittir...bir hayalin gerçekleşmesine yardımcı olduğunuz için hepinize sonsuz minnettarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	x
RESİMLER.....	xii
GRAFİKLER.....	xii
EKLER	xv
HARİTALAR.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1- ALAN YAZIMI.....	6
2- ÇALIŞMANIN AMACI VE SINIRLARI.....	11
I. BÖLÜM: KISMET MAHKEMELERİ VE TEREKE KAYITLARI	16
1. Kısmet Mahkemeleri.....	16
2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin Sicilleri.....	20
3. Mülga Beledî Kısmet Defterlerinin Muhtevası	26
4. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde Tereke Kayıtlarını Oluşturan Bölümler	32
II. BÖLÜM: 17.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İSTANBUL KADINLARININ SERVETİ.....	45
1. 17. Yüzyıl İstanbul’una Genel Bir Bakış	45
2. Osmanlı Toplumunda Servet	48
3. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kadınları ve Servet.....	52
3.1. Kadın Servet Miktarının Yıllara Göre Dağılımı	53
3.2. Kadınlarda Kişi Başı Ortalama Servet Miktarı	55
3.3. Kadınların Servet Dağılımının Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı Üzerinden İncelenmesi.....	58
4. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’da Servet Dağılımı.....	63
4.1. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Kadın Terekelerine Göre Servet Dağılımı	65
4.2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Erkek Terekelerine Göre Servet Dağılımı.....	68
4.3. Kısmet-i Askerî Mahkemesi Kadın Terekelerine Göre Servet Dağılımı	70
4.4. İstanbul Suriçi’nde Servet Dağılımına Dair Değerlendirme	71
5. Tereke Sahibi Kadınların Profilleri	74

6. Servet-Unvan İlişkisi.....	93
6.1. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Kadın Terekelerinde Geçen Unvanlar.....	93
6.2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Erkek Terekelerinde Geçen Unvanlar	109
6.3. Kısmet-i Askerî Mahkemesi Kadın Terekelerinde Geçen Unvanlar	113
6.4. Servet-Unvan Üzerine Değerlendirme	121
7. Servet-Mahalle İlişkisi.....	123
7.1. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınlarda Mahalle ve Servet İlişkisi.....	123
7.2. Mülga Beledî Kısmetteki Erkeklerde Mahalle-Servet İlişkisi	132
7.3. Servet – Mahalle İlişkisini Değerlendirme.....	133
III. BÖLÜM: KADINLARIN SERVETİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR	138
1. Alacak	138
2. Mehir Alacağı	152
3. Borç.....	162
4. Nakit.....	172
5. Gayrimenkul	180
6. Köle.....	205
7. Tezgâh.....	223
8. Kumaş	232
9. Kitap.....	236
10. Ev Eşyası.....	244
11. Giyim Eşyası.....	264
12. Ziyinet.....	278
13. Kadınların Servetini Oluşturan Unsurlar Üzerine Değerlendirme.....	285
SONUÇ	289
KAYNAKÇA.....	301
EKLER	322

RESİMLER

Resim 1. Mühür	21
Resim 2. Görev Sonlanması.....	21
Resim 3. Kadı ve Kassam Değişimi	22
Resim 4. Görevin Sonunda Defterin Mühürlenmesi.....	22
Resim 5. Vesâyet ve Nezâret Hücceti.....	31
Resim 6. Nafaka Hücceti	31
Resim 7. Tereke Sahibinin Tanıtıldığı Bölüm	33
Resim 8. Tereke Listesi	33
Resim 9. Tereke Listesi Olmadan Hazırlanan Tereke Kaydı.....	34
Resim 10. Minha el-ihracat Bölümü.....	35
Resim 11. Mirasçılarının Miras Hisse Kaydı.....	43
Resim 12. Miras Hisseleri (Mine'n-nakid, mine'l-menzi-i kebir, mine'z-zimem).....	44
Resim 13. Miras Hisseleri (Menzi-i, nakid kayıtları).....	44
Resim 14. Tarik-i Gurema (Hisse mine'l-gurema).....	44

GRAFİKLER

Grafik 1. İstanbul Suriçi Kadınlarının Servet Dağılımını Gösteren Lorenz Eğrisi	59
Grafik 2. İstanbul Suriçi Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Gelir Dağılımını Gösteren Lorenz Eğrisi	61
Grafik 3. Mülga Beledî Kısmet'teki Kadınların Servet Dağılımı	66
Grafik 4. Mülga Beledî Kısmet'te Yer Alan Erkeklerde Servet Dağılımı	69
Grafik 5. Kısmet-i Askerî'deki Kadınların Servet Dağılımı	71
Grafik 6. Mülga Beledî Kısmet'teki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	104
Grafik 7. Unvanlı-Unvansız Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	108
Grafik 8. Mülga Beledî Kısmet'teki Erkeklerde Unvana Göre Servet Dağılımı	110
Grafik 9. Beledî Kısmette Kayıtlı Erkeklerde Kişi Başı Servet	113
Grafik 10. Kısmet-i Askerî'deki Kadınlarda Unvana Göre Servet Dağılımı	114
Grafik 11. Kısmet-i Askerî'deki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	120
Grafik 12. Kadınların Alacaklarının Dağılımı	141
Grafik 13. Kadınların Borçlandıkları Yerler	163
Grafik 14. Kadınların Sahip Oldukları Gayrimenkul Oranı	181
Grafik 15. Kadınların Gayrimenkul Edinme Şekilleri	182
Grafik 16. Suriçi'nde Köle Sahipliği Oranı	211
Grafik 17. Suriçi'nde Tercih Edilen Köle Cinsi Oranı	212
Grafik 18. Kadınların Servet Unsurlarının Dağılımı	288

TABLÖLAR

Tablo 1. Beledî Kassam Çalışanları	24
Tablo 2. Beytül-mâl-ı Âmmе Çalışanları.....	25
Tablo 3. Mülga Beledî Kısmet Sicillerindeki Hücce Konuları	26
Tablo 4. Hücce Konuları ve Kayıt Oranları	27
Tablo 5. Mülga Beledî Kısmet’te Kayıtlı Kadın ve Erkek Sayısı ve Servetleri	53
Tablo 6. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınların Servet Miktarı ve Yüzdesi	54
Tablo 7. Mülga Beledî Kısmet’teki Kadınların Kişi Başına Düşen Servet Miktarı	55
Tablo 8. Kadınların Toplam Servet Tutarından Aldıkları Pay	59
Tablo 9. Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Toplam Servetten Aldıkları Pay	60
Tablo 10. Servet Dağılımına Göre Kadın Sayısı	65
Tablo 11. Mülga Beledî Kısmet’teki Kadınların Servet Dağılımı	67
Tablo 12. Dine Göre Kadınlarda Servet Dağılımı	68
Tablo 13. Mülga Beledî Kısmet’teki Erkeklerin Servet Dağılımı	69
Tablo 14. Askerî Sınıfa Mensup Kadınların Servet Dağılımı	70
Tablo 15. 1656-1676 yıllarında İstanbul’da Servet Dağılımında Kişi Sayısı	71
Tablo 16. 1656-1676 Yıllarında İstanbul’da Servet Dağılımı	72
Tablo 17. 1656-1676 Yılları Arasında İstanbul’da Kişi Başına Düşen Servet Miktarı	72
Tablo 18. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınların Profilleri	76
Tablo 19. 100.000 Akçe Üzerinde Servete Sahip Olan Kadınlar	79
Tablo 20. İktisadî Hayata Katılan Kadınlar	82
Tablo 21. Birden Fazla Evlilik Yapmış Kadınlar	86
Tablo 22. Çocuk Sahibi Kadınlar ve Çocuklarının Cinsiyetlerine Göre Sayıları	90
Tablo 23. Kadınlar ve Sahip Oldukları Çocuk Sayısı, Servet Oranı	92
Tablo 24. Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanları.	100
Tablo 25. Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanlarına Göre Servet Miktarı	102
Tablo 26. Kadınların Unvana Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamında Yüzdesi ...	104
Tablo 27. Eşleri Unvanlı Olan Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	105
Tablo 28. Eşi Unvanlı Oluşuna Göre Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	105
Tablo 29. Babası Unvanlı Olan Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet.....	105
Tablo 30. Babanın Unvanlı Oluşuna Göre Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet.....	106
Tablo 31. Abdullah Kızı Olan Kadınların Servetleri.....	107
Tablo 32. Unvanlı-Unvansız Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet	108
Tablo 33. Erkeklerin Unvana Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamında Yüzdesi ...	110
Tablo 34. Erkek Unvanlarına Göre Servet Dağılımı	111
Tablo 35. Erkeklerin Babalarının Unvanlarına Göre Dağılımı.....	112
Tablo 36. Mülga Beledî Kısmet’teki Erkeklerde Kişi Başına Düşen Servet Miktarı.....	112

Tablo 37. Kısmet-i Askerî 'deki Kadınların Unvan ve Servet Ortalaması	113
Tablo 38. Kısmet-i Askerî'deki Kadınların Unvan Durumuna Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamındaki Yüzdesi	114
Tablo 39. Kısmet-i Askerî'de Yer Alan Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanları	115
Tablo 40. Hatun Unvanlı Kadınlarda Eş ve Baba Unvanları ve Servetteki Payı.....	116
Tablo 41. Kısmet-i Askerî'deki Unvansız Kadınların Eş ve Baba Unvanlarına Göre Servet Oranı	118
Tablo 42. Kısmet-i Askerî Kayıtlarında Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet.....	120
Tablo 43. Suriçi'nde Unvana Göre Servet Ortalaması	121
Tablo 44. Suriçi'nde Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Yoğunlaştığı Mahalleler	126
Tablo 45. Evinden Uzakta Ölen Kadınlar	131
Tablo 46. Kadınların Dinlerine Göre Alacak ve Servet Miktarları	141
Tablo 47. Aile Bireyleri Dışında Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı.....	142
Tablo 48. Gayrimüslim Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Dağılımı	147
Tablo 49. Müslüman Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Dağılımı	148
Tablo 50. Erkek Terekelerine Göre Erkeklerin Borçlu Olduğu Kadınlar.....	150
Tablo 51. Kadınların Mehir ve Servet Miktarları.....	157
Tablo 52. Osmanlı'nın Farklı Şehirlerinde Tespit Edilen Mehir Miktarları.....	158
Tablo 53. Mehr Aralıkları ve Dağılımı.....	158
Tablo 54. Erkek Terekelerine Göre Mehir Aralıkları ve Dağılımı	159
Tablo 55. Erkek Terekelerine Göre Mehir Aralığına Göre Unvan Dağılımı.....	160
Tablo 56. Kadınların Borçları ve Servet Miktarları.....	162
Tablo 57. Kadınların Borçları.....	162
Tablo 58. Kadınların Borçlu Oldukları Şahısların Cinsiyet ve Dinlerine Göre Dağılımı	163
Tablo 59. Erkek Tereke Kayıtlarına Göre Erkeklere Borçlu Kadınların Dağılımı.....	166
Tablo 60. 1656-1676 Yıllarındaki Para Cinslerinin Akçe Karşılığı	173
Tablo 61. Kadınların Nakit ve Servet Miktarları.....	174
Tablo 62. Kadınların Gayrimenkul ve Servet Miktarları.....	181
Tablo 63. Cinsiyet ve Dinlerine Göre Gayrimenkul Sahibi Olma.....	191
Tablo 64. 1656-1676 Yıllarında Suriçi'nde Gayrimenkul Fiyatları	192
Tablo 65. Köle Kökenli Tereke Sahiplerinin Sayısı.....	208
Tablo 66. Beledî Kısmet'te Yer Alan Kadınların Köleleri ve Servet Miktarları.....	210
Tablo 67. Kadın- Erkek Köle Sahiplerinin ve Kölelerinin Sayıları.....	211
Tablo 68. Sahip Olunan Köle Cinsiyet Oranı.....	212
Tablo 69. Kölelerin Özelliklerine Göre Fiyatları	216
Tablo 70- Kadınların Tezgâh ve Servet Miktarları.....	224

Tablo 71. Kadınların Kumaş ve Servet Miktarları	233
Tablo 72. Kadınların Kitap ve Servet Miktarları.....	237
Tablo 73. Kısmet-i Askerî’de Yer Alan Kadınların Sahip Oldukları Kitaplar	239
Tablo 74. Beledî Kısmet’teki Erkeklerin Sahip Olduğu Dinî Kitaplar.....	240
Tablo 75. Kısmet-i Askerî ‘de Yer Alan Erkeklerin Sahip Oldukları Dinî Kitaplar	241
Tablo 76. Kadınların Eşya ve Servet Miktarları.....	245
Tablo 77. Kadınların Giyim Eşyaları ve Servet Miktarları	265
Tablo 78. En Yüksek Fiyatta Kaftana Sahip Kadınlar	267
Tablo 79. Kadınların Sahip Oldukları Kaftan Sayısı ve Tutarı	269
Tablo 80. En Yüksek Tutardaki Kürke Sahip Kadınlar.....	270
Tablo 81. Kadınların Kürklerinin Cinsleri	271
Tablo 82. Kadınların Sahip Oldukları Kürk Sayısı ve Tutarı	272
Tablo 83. Kadınların Kullandıkları Başlık Çeşitleri, Sayıları ve Fiyatları	275
Tablo 84. Kadınların Ziyet ve Servet Miktarları	278
Tablo 85. Ziyet Çeşitleri, Sayıları ve Fiyatları	280
Tablo 86. Altın Bileziğin 1 Miskalinin Yıllara Göre Fiyatları	281
Tablo 87. 17. Yüzyıl İkinci Yarısı İstanbul Kadınlarının Servet Birikimlerini Oluşturan Unsurlar	285
Tablo 88. Servet Aralıklarına Göre Kadınların Servet Birikimlerini Oluşturan Unsurlar ve Servetteki Yüzdeleri.....	286

EKLER

Ek 1. Mülga Beledî Kısmet Defter Serisi	322
Ek 2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi 1-10 Numaralı Defterlerinde Kayıtlı Kadı ve Kassamların İsim, Görev Tarihleri ve Mühürleri.....	326
Ek 3. Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde Kayıtlı Beytûlmâl-ı Âmme Emîni ve Vekili.....	330
Ek 4. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde Geçen Mahalle İsimlerinin Diğer İsimleri	331
Ek 5. 1656-1676 Yıllarına Ait Mülga Beledî Kısmet Mahkemesindeki Terekelere Yansıyan Kitaplar ve Fiyatları	332
Ek 6. Tereke Kaydı	338
Ek 7. Tereke ve Hüccet Kaydı	339
Ek 8. 17. Yüzyıl bir İstanbul Kadını Ev Kıyafeti ve Ziyetleri.....	340
Ek 9. 17. Yüzyıl İstanbul Kadını Sokak Kıyafeti.....	341
Ek 10. 17. Yüzyıl Osmanlı Kadın Kıyafeti.....	342
Ek 11. Lady Mary Wortley Montagu Türk Giysileri İçinde	343

HARİTALAR

Harita 1. Suriçi’nde Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Yoğunlaştığı Mahalleler	125
Harita 2. Kadınların Servet Aralıklarına Göre Suriçi’nde Yaşadıkları Mahalleler	129

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
b.	: bin
bs	: baskı
bt.	: binti
bnt.	: ibnete
Bkz.	: Bakınız
BM	: Beytülmal
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Gm	: Gayrimüslim
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İFT	: İstanbul Fakültesi
İKA	: İSAM Kütüphanesi Arşivi
İSAM	: İslam Ansiklopedisi Merkezi
İSTM	: İstanbul Müftülüğü
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	: numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
R. ahir	: Rabiülahir
R. evvel	: Rabiülevvel
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: veled
vr.	: varak

GİRİŞ

Bu çalışmada, 17. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul şehri Suriçi’nde yaşayan kadınların servet birikimleri, servetlerini oluşturan yatırım araçları ve yaşam standartları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı tarih araştırmalarında, hanedan ve seçkinler muhitine ait kadınlar hakkında yapılan çalışmaların yanı sıra, son dönemde “diğer kadınlar nasıldı?” sualine cevap arayan çalışmalar da dâhil olmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sayesinde Osmanlı tarihyazımının sessiz bireyleri olan sıradan kadınlar hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Kadın tarihi Osmanlı tarih araştırmalarının yeni öznesi haline gelmiş, birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bu kapsamda hukuk yoluyla haklarını arayan, boşanma talep eden, alacaklarını tahsil etmek için mahkemeye başvuran, vasilik ve nazırlık sorumluluklarını üstlenen, borç-alacak-kredi işleriyle uğraşan, mülk alış-satış işleri yapan, köle alan, satan, azad eden kadınların varlığı ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı’nın sıradan insanları Faroqhi ve Artan’ın çok sayıda yeni araştırmasına konu olmuş, bu çalışmalarda saray mensubu ve seçkinler muhiti dışında kalan daha aşağı statü ve/veya gelir gruplarını oluşturan sıradan insanlar orta halliler olarak tanımlanmıştır.¹ Bu tanımlama referans alınarak, çalışmamız da orta halli kadın ifadesi kullanılmıştır.

Bu çalışma ile Osmanlı kadını, servet birikimleri, kadın mülkiyeti ve tüketim alışkanlıkları üzerinden tanıtılmaya ve Osmanlı toplumsal tarihinin yeni özneleri olarak literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını tereke kayıtları oluşturmaktadır. Tereke kayıtları, ölen kişinin mirasının tespit edildiği belgelerdir. Bu belgeler, ölen kişi hakkında detaylı bilgiler içerirler. Örneğin, terekeler sayesinde kişilerin aile durumu, statü ve unvanı, meslekleri, servetleri, tüketim alışkanlıkları, alacak-borç ilişkileri, ev ve dükkânda bulunan eşyaların çeşidi ve değeri, ölüm şekli ve yeri gibi konularda bilgi sahibi olabiliriz. Terekelerin bir diğer avantajı ise, Osmanlı toplumunun değişim ve gelişim sürecini izlemeye imkân vermesidir. Tereke kayıtları, farklı zaman dilimleri ve bölgelerdeki Osmanlı toplumunun ekonomik ve sosyal hayatını karşılaştırmak için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

¹ Bkz. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Çev. Hamit Çalışkan (İstanbul, 2009); Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, içinde *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, 1998, 57.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinin ilk on defteri ana kaynak grubu olarak seçilmiştir. İstanbul'un orta halli kimselerine ait tereke kayıtları Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinin konusunu oluşturmaktadır. Bu sicil serisi 155 defterden oluşmaktadır ve 1655-1885 yıllarına ait 230 senelik tereke ve hüccet kayıtlarını içermektedir. Hüccetler, mahkemede verilen kararları veya yapılan işlemleri belgeleyen yazılı vesikalardır. Sıradan insanların tereke ve hüccet kayıtlarını toplu olarak içeren bu siciller, toplumun farklı bir kesimini geniş bir perspektiften incelememize imkân vermektedir. Bu sebeple Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicilleri toplumsal tarih çalışmaları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Söz konusu kaynaklar Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin H.1066-1086/ M.1656-1676 yılları arasına ait ilk on defteridir. Çalışmada 591 kadın terekesi analiz edilmiştir. Ayrıca, İstanbul Suriçi'nde yaşayanlara genel olarak bir bakış edinmek, incelenen kadınlarla mukayese yapabilmek için çalışmanın zaman dilimine uygun Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde bulunan 1230 erkek, Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde bulunan 172 kadın ve 610 erkek terekesine de başvurulmuştur. Tereke kayıtlarının yanında İstanbul mahkemelerine ait birincil kaynaklar, seyahatnameler ve araştırmalardan da istifade edilmiştir. Metinde tereke kayıtlarından alıntılanan cümleler italik olarak belirtilmiştir. Terekelerden elde edilen veri ve bilgiler nicel yöntemler ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar tablo ve grafiklerle sunulmuştur.

Çalışmanın odaklandığı kadınların büyük çoğunluğunun İstanbul Suriçi'nde yaşadığı görülmektedir. 591 kadının 364'ü müslüman, 227'si gayrimüslimdir. Gayrimüslim kadınların tereke kaydının fazla olması, müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasında bir mukayese yapma olanağı sağlamaktadır. Gayrimüslim kadınların yaşam standartları ve servet birikimlerinde kullandıkları araçları tespit edebilmek açısından da Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicilleri değerli veriler sunmaktadır.

Ölen gayrimüslim kadınların ailelerinin miras muamelesi için kendi cemaatlerine ait mahkemeler yerine şer'î mahkemeyi tercih etmeleri dikkat çekicidir. Bu tercihin altında yatan nedenler arasında ekonomik tasarruf, bağlayıcılık, itiraz hakkı ve erişebilirlik sayılabilir. Detaylandırırsak, cemaat mahkemesinde tereke kaydı yaptıran aileler hem vergi hem de harç ödemek zorundadır. Ayrıca taşınmaz mülklerin tescili için de şer'î mahkemeye başvurmak gerekmektedir. Bu durumda hem zaman hem de para kaybı yaşanmaktadır. Bu kaybı önlemek için aileler doğrudan şer'î mahkemeye giderek hem tereke muamelesi hem de tescil işlemlerini tek seferde halletmektedirler. Bir başka neden ise şer'î mahkemenin en

üst yargı organı olmasıdır. Cemaat mahkemesinde alınan kararlara itiraz edildiğinde konu yeniden şer'î mahkemede görülmektedir. Bu yüzden aileler en başından itibaren şer'î mahkemeye başvurarak daha güvenilir ve kesin bir karar almaktadır. Son olarak imparatorluğun her yerinde şer'î mahkemelerin bulunması da ailelerin bu tercihi etkileyen bir faktördür. Şer'î mahkemelere ulaşmak cemaat mahkemelerine göre daha kolay ve pratiktir. Bu da gayrimüslim ailelerin miras hukuku konusunda şer'î mahkemeyi tercih etmelerinin bir diğer sebebidir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm 'de, Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi ve bu mahkemeye ait siciller incelenmektedir. Bu bölümde öncelikle, tereke kayıtlarının tutulmasından sorumlu olan *Kısmet Mahkemeleri*, *Kassam* ve *Beytülmal Eminliği* başlıklar halinde incelenmiş ve tereke kayıt işlemleri, kısmet mahkemesinin işleyişi anlatılmıştır. Daha sonra, ana kaynak grubunu oluşturan Mülga Beledî Kısmet Mahkemesine ait ilk on defter tanıtılmış ve bu defterlerden seçilen belgelerin diplomatik analizi yapılmıştır. Ayrıca, 1656-1676 yılları arasında bu mahkemede çalışan muhtelif görevliler şuhûdü'l-hal kayıtlarının incelenmesi ile tespit edilmiştir. Son olarak, standart bir tereke kaydının hangi bölümlerden oluştuğu ifade edilmiş ve bu bölümler defterden seçilen görsellerle izah edilmiştir. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesine ait defterler sadece terekelerden oluşmamakta, miras hususunda birçok hüccet de içermektedir. Terekenin kaydedilmesinden öncesi ve sonrasına ait mevzuların yansıdığı hüccet kayıtları, terekelerde eksik kalan bilgileri veya ölenin hayatına dair detaylı bir bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu nedenle, incelenen Mülga Beledî Kısmet sicillerinde bulunan hüccetler, konuları tamamlayıcı belgeler olarak kullanılmıştır.

II. Bölüm'de H.1066-1086/M.1656-1676 yıllarında İstanbul kadınlarının terekelerine yansıyan servet miktarları üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu amaçla, kadın terekelerinin yıllara göre dağılımı, servet miktarları, servet dağılımı ve Gini katsayısı hesaplamaları ile incelenmiştir. Ayrıca, servet ve unvan, servet ve mahalle başlıkları altında statü sahibi olmak ile servet sahibi olmanın bir ilişkisinin olup olmadığı, servet miktarına bağlı olarak İstanbul Suriçi'nde bir mekânsallaşma gözlemlenebilir mi sorularına cevap aranmıştır.

Bu bölümde, 1656-1676 yılları arasına ait Beledî Kısmet Defterlerinde yer alan kadınların tereke sayıları, yıllara göre servet dağılımı ve genel servetteki oranları tespit edilmiştir. Ardından her yılın ortalama servet miktarı belirlenmiştir.

Son yıllarda, modern toplumlarda gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek için “Gini katsayısı” hesaplama yöntemi kullanılmaktadır. Bu hesaplama şekli tarih alanında da yerini almış, inceleme grubundaki servet dağılımı anlaşılmasına çalışılmıştır. Gini katsayısı hesaplamadaki amaç, hane halkının en düşük gelir düzeyinden en yüksek gelir düzeyine doğru sıralanması ve sonra hane halkı sayısının beş eşit sayıya bölünüp her grubun gelirden aldığı payı bulmaktır. Tarih araştırmalarında Gini katsayısı hesaplamalarında gelir yerine servet kullanılmasına karşılık bu ikisi arasında önemli bir fark vardır. Gelir, birey tarafından kazanılanların süreklilik gösterdiği bir durumdur, aktiftir. Servet, birey tarafından sahip olunan aktifler stokudur, birikimin sonucu servet oluşmaktadır. Bunun yanı sıra ölen kişinin hanesinde kaç kişinin yaşadığı, hanedeki her bireyin servet sahibi olup olmadıkları terekeler üzerinden anlaşılabilir. Bu problemleri önlemek için, servet dağılımındaki eşitsizlik hakkında bir fikir sahibi olmak ve Gini katsayısı hesaplaması yapılmış çalışmalarla bir karşılaştırma imkânı sunacağından, bu yönteme yer verilmiştir.

Kadınların sosyo-ekonomik durumlarını tanımlamak ve değerlendirmek için, İnalcık’ın Bursa şehrine ait terekeleri incelerken kullandığı servet dağılımı yöntemi benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bu yöntemle tereke miktarlarına göre servet aralıkları belirlenmiştir. Araştırma sonucunda Suriçi’nde –birkaç istisna dışında- mütevazı bir evin kıymetinin 10.000 akçeden başladığı tespit edilmiş ve servet oranları için bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Buna göre, 10.000 akçeden az servete sahip olanlar fakir, 10.000 akçe ile 50.000 akçe arası orta sınıf, 50.000 akçe ile 100.000 akçe arası iyi halli, 100.000 akçeden fazla servete sahip olanlar ise zengin sınıfına dahil edilmiştir. Servet dağılımında, ayrıca her servet aralığında yer alan kadınların kişi başına düşen servet miktarları da hesaplanmıştır. İncelenen kadınların büyük bir kısmının fakir ve orta sınıfa mensup olduğu anlaşılmıştır. 1656-1676 yılları arasında Osmanlı toplumunda kadınların sosyo-ekonomik düzeylerini belirlemek için aynı tarih aralıklarına ait Mülga Beledî Kısmet sicillerinde yer alan 1230 erkek ve Kısmet-i Askerî sicillerinde yer alan 172 kadının tereke miktarlarına göre servet dağılımı incelenmiş ve orta halli kadınların servet dağılımı ile karşılaştırılmıştır. Bu yöntemim tercih edilmesinin nedeni, M. Genç ve Ş. Pamuk’un², kişilerin servetlerini incelerken bunu sadece kendi grupları içinde değil, başka gruplarla da mukayese yapılması gerektiği yönündeki önerileridir. Bunun yanı sıra Establet ve Pascual’ın Şam’a dair yaptıkları çalışmalarda askeri

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (Ötüken, 2000), 345; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çev. Gökhan Aksay (İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2020), 154.

ve reaya grupları üzerinden paralel çalışmalar yapmaları da bu yöntemi kullanma tercihinde etkili olmuştur.³

Çalışmanın konusu olan kadınların mirasçılarından yola çıkarak medeni durumları, yaş ortalamaları tespit edilmeğe çalışılmıştır. Buna göre, terekelerin neredeyse yarısı genç kadınlara aittir. Bunları çocuksuz dul ya da bekarlar takip etmektedir. Profilleri incelenen kadınlar servet konusu ile de ele alınmıştır. 100.000 akçe üzerinde servete sahip olan kadınlara ait tablo ile varlıklı kadınlar tanınmaya çalışılmıştır. Suriçi’nde kazanç sağladığı düşünülen kadınlar hakkında ve aile yapısına dair bir değerlendirme de yapılmıştır. İstanbul kadınlarında birden fazla evlilik ve çocuk sayısı servet bağlamında incelenmiştir. Sosyo-ekonomik durumun birden fazla evliliğe ne yönde etkisi olduğu ve zengin ya da fakir olmanın çocuk sayısı ile ilişkisi yanında, dinî mensubiyete göre hangi grubun daha fazla çocuk sahibi olduğu ele alınmıştır.

II. Bölümde ayrıca, *Servet-Unvan* ve *Servet- Mahalle* başlıkları yer almaktadır. Burada kadınların servet miktarı ile unvan arasındaki ilişki, servet dağılımına göre mahalle yerleşimi ve dinî mensubiyete göre mahalle kimliği incelenmektedir. Kadınların unvan sahibi olmalarının yanı sıra eş ve babalarının unvan sahibi olmalarının servet miktarlarına nasıl etki ettiği sorgulanmıştır. Mahalle başlığı altında, kadınların yaşadıkları mahallelere, dini mensubiyetlerine ve servet dağılımlarına göre bir analiz yapılmıştır. İstanbul’da zengin ve fakirliğin bir mahalle farklılaşmasına sebep olup olmadığı değerlendirilmiştir. Evlerinden uzakta ölen kadınlar da bulunmaktadır. Bunların kayıtları ile kadınların seyahat etme, dışarda olma durumu yani Osmanlı kadının görünürlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Servet-mahalle ilişkisi, toplum yapısını anlamak için önemli verilerden biridir. Her iki başlıkta da mukayese için Mülga Beledî Kısımte’te yer alan erkek ve Kısımte-i Askerî’de yer alan kadın terekelerinden yararlanılmıştır.

III. Bölüm’de İstanbul kadınlarının servet birikimlerini oluşturan unsurlar alacak, mehir, gayrimenkul, köle, nakit, kumaş, tezgâh, kitap, ev eşyası, giyim eşyası, ziynet olarak sınıflandırılmıştır. Alacak-borç ilişkilerinde, kadınların borçlanma şekilleri ve kredi kullanımı değerlendirilmiştir. Mehir ve nakit başlıkları, alacak-borç başlıkları ile ilişkili olduğundan bu başlıkların ardından ele alınmıştır. Gayrimenkul başlığında kadınların sahip oldukları gayrimenkul çeşitleri aynı dönem gayrimenkul sahibi erkeklerle mukayese

³ Colette Estabiet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d’État dans la société ottomane damascène: Les ‘askar à la fin du XVIIe siècle* (Şam: Presses de l’Ifpo, 2011).

edilmiştir. İncelenen dönemde İstanbul’da gayrimenkul fiyatları hakkında bir fikir vermesi için mahallelere göre gayrimenkul fiyatları tablolaştırılmıştır.

Tezgâh başlığı serveti oluşturan bir araç olmasından ziyade tezgâhı olan ve çalışan, geçimini sağlayan kadınları tespit etmek açısından sorgulanmıştır. Tezgâh başlığı altında tezgâh çeşitleri ve sıradan kadınlar dışındaki gruplarda yaygınlığı görülmeye çalışılmıştır. Köle, tezgâh ve kitap başlıklarında Kısmet-i Askerî’de yer alan kadın-erkek, Beledî Kısmette yer alan erkek terekelerinden de istifade edilmiştir. Suriçi’nde köle sahipliği kadar azadlı köle nüfusu da incelenmiştir. Kitap başlığı ile Suriçi’nde kitap sahipliği ve okunan kitapların neler olduğu, orta halli kadınların bu ortamda kitap okuma ve sahipliği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ev eşyaları, giyim-kuşam ve ziynet başlıkları ile servetteki oranları tespit edilirken, seçilen bazı eşyalar üzerinden kadınların tüketim alışkanlıkları, giyim ve ziynet kültürü, orta halli Osmanlı insanında lüks eşya kullanımının yaygınlığı incelenmiştir.

III. Bölüm’de ayrıca kadınların servet birikimlerini oluşturan servet unsurları detaylı bir şekilde ve oransal olarak incelenmiştir. Elde edilen verilere göre müslüman ve gayrimüslim kadınların servet birikimindeki eğilimlerinin yanısıra farklı sosyo-ekonomik gruplara mensup kadınların servet birikimindeki eğilimleri hakkında genel bir değerlendirme yapılarak çalışma nihayetlenmiştir.

1- ALAN YAZIMI

Birçok konu hakkında zengin malumata sahip tereke kayıtlarında; ölenlerin içtimaî menşe’leri, medenî halleri, aile yapıları, hayatta iken tasarruf ettikleri her türlü ev ve giyim eşyası, mefruşat, mutfak eşyası, kiler mevcudu, ev, bağ, bahçe, değirmen, çiftlik, hayvanlar, ambar ve tarlada mevcut tahılın miktar ve çeşitleri, atölye ve dükkândaki aletler, ticarî malların fiyatları gibi bilgiler yer almaktadır. Barkan’ın ifadesi ile “miras taksim defterleri sayesinde muayyen tarihi devirlerde ve bölgelerde muhtelif içtimaî zümreler arasında servetin dağılımı ve unsurları, maddi kültürün vasıf ve imkanları, hayat, konfor veya lüksün seviyesi, silahları ve elbiselerin envaı, her türlü imalathaneler ile ziraî işletmelerin teşkilatı, istihsal vasıta ve kapasiteleri, ticarî usul ve münasebetler, kredi şekilleri gibi mühim mevzuların aydınlatılması imkânı hasıl olmaktadır.”⁴ İnalçık ise terekeler için “yalnız içtimaî hayat, ticaret bakımından değil, iktisadî hayatın başka cephelerini de aydınlatan zengin malzeme ihtiva etmektedir. Bu defterlerden uzun ve mufassal fiyat listeleri çıkarmak, para

⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, *Belgeler* III, sy 5-6 (1966): 4.

rayiçlerini ve kıymetli madenlerin fiyatını öğrenmek, kredinin ehemmiyet derecesini ölçmek, sanat kolları, aletler ve sınaî malzeme hakkında bilgi edinmek, halkın kullandığı eşyayı tayin etmek mümkündür”⁵ değerlendirmesini yapmaktadır.

Ölen kişilerin mal varlıkları hakkında bilgi vermesinin yanısıra, Barkan ve İnalıcık’ın çalışmaları, terekelerin şehir tarihi araştırmalarında birincil kaynak olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir.⁶ Şehir tarihi çalışmalarını, devlet erkânı ve elit insanlara ait çalışmalar takip etmiştir.⁷ Terekeler, bir zümrenin incelenmesi⁸, toplumun tüketim alışkanlıklarını tespit etme, demografi ve servet gibi konularda da veri sağlamıştır. Canbakal,

⁵ Halil İnalıcık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, 1954, 65.

⁶ Son yıllarda terekeler ile alakalı yapılan çalışmaların sayıları kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezi olarak artmıştır. Öncü çalışmalar olarak bkz. Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700* (Hebrew University, 1988); Ronald C. Jennings, “Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sy 18.1 (1975): 53-114; Boğaç A. Ergene ve Ali Berker, “Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority”, *International Journal of Middle East Studies* 40, sy 1 (2008): 23-46; Nikolai Todorov, , *The Balkan City: 1400-1900* (Seattle; University of Washington Press, 1983); Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century* (New York: Columbia University, 1989); Yvonne J. Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524* (Doktora Tezi, University of Chicago, 1991).

⁷ Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefâtı: Havza Ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı Ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten* XII/161 (1997): 41; Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi Ve Terekesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 24 (2010): 97-128; Talip Mert, “Dilhayat Kalfa’nın Mirası”, *Musiki Mecmuası* 466 (1999): 68-73; Talip Mert, “Hattat İsmail Zühdü Efendi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 18.2 (2014): 137-54; Şükrü Özen, “Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi’nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri’nin Şeyhülislama Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy 41.41 (2013): 71-124; Zübeyde Güneş Yağcı, “XIX. Yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridîzâde Mehmed Paşa ve Serveti”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, sy 2/6 (2009): 282-93.

⁸ Osmanlı’daki çeşitli gruplar, zümreler üzerine yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Asker, sahaf, kadın, yeniçeri, çocuk, köle, zimmî zümreler olarak terekelerden istifade edilerek hazırlanmış bu çalışmalardan bir kısmı kaydedilmiştir. İsmail E. Erünsal, “Sosyal ve İktisadi Tarihimize Kaynak Olarak Sahaf Terekeleri”, c. 1 (Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012 İstanbul), Haz. Mehmet Yıldırım ve Songül Kadioğlu: Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 253-58; Fehmi Yılmaz, “Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri”, içinde *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri, 5-8 Nisan 2010, Bilecik/Türkiye =International Symposium on the Karaite Studies Proceedings, 05-08 April, 2010*, ed. Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, ve Bilal Çelik (Bilecik: Bilecik Üniversitesi, 2011), 76-351; Betül İpşirli Argıt, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Yaşayan Kadınların Maddî Durumları ve Gündelik Hayatları”, c. 2 (Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008) Bildiriler 2, ed. Coşkun Yılmaz: Üsküdar Belediyesi), 415-28; Saadet Maydaer, “‘Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)’, 15/ 2 (2006), 365-381”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15/2 (2006): 365-81; Fatma Müge Göçek ve David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, içinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 57-58; Ronald C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon* (İstanbul: The İsis Press, 1999).

Barkan'dan itibaren 2011 yılına kadar kaynağı tereke olan tarih araştırmalarını toparlamış, bu çalışmaların önemine dikkat çekmiştir.

Osmanlı toplumunda bir katmanlaşma olup olmadığı sorusuna cevap bulabilmek için yapılan araştırmalar çoğalmıştır. Bu araştırmalara güvenilir ve kapsamlı veri sağlayan kaynak terekelerdir. Bu kaynak grubunda, servetin rakamlarla ifade edilmesi, mal, mülk ve eşyanın fiyatlarının olması neticesi Osmanlı toplumundaki servet birikimi ve mal varlığının kıymetlerini görmemiz kolaylaşmaktadır.

İnalcık, 1953 yılında yayınlanan “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları” başlıklı makalesi ile tereke defterlerinin önemini vurgulayan ilk çalışmayı yapmıştır. Bursa’da 1467-1469 yılları arasında kaydedilen terekeleri analiz ederek, Osmanlı toplumunda servet dağılımını altı sınıfa ayırmış ve Bursa ahalisinin yarısının orta halli olduğunu belirtmiştir.⁹ İnalcık’ın ardından Lajos Fekete, 1965’te “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisi’nin Evi” isimli çalışmasında bir taşra beyinin servetini ve eşyalarını incelemiş, terekelerin bireysel servet analizi için de uygun bir kaynak olduğunu göstermiştir.¹⁰ Tereke hususunda yapılan kapsamlı ve sistematik ilk çalışma Ömer Lütfi Barkan’a aittir.¹¹ 1966 yılında Edirne Askerî Kassamlığı’na ait defterleri kullanarak, tereke sahiplerinin sosyal ve ekonomik durumlarını, servet kaynaklarını, fiyat hareketlerini incelemiştir. Barkan’ın çalışması sonraki pek çok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Barkan serveti farklı yönlerden incelemişse de servet dağılımına dair bir yöntem kullanmamıştır. Barkan’dan yirmi yıl sonra Özdeğer¹² Bursa terekelerini, Öztürk¹³ İstanbul Askerî Kassamlığı’na ait tereke defterlerini incelemişlerdir.

Canbakal, Ayntab şehrinde 17. yüzyılda yaşayan imtiyazlı kesimin yaşam standardını, merkezi otorite ile olan ilişkisini, servet dağılımını ve bunu etkileyen unsurları servet kavramı çerçevesinde ele almıştır.¹⁴ Canbakal’ın servet üzerine yaptığı bir diğer çalışması, kapsamlı bir projedir. 2012 yılında tamamlanan bu projede, Osmanlı şehirlerinde servet

⁹ İnalcık, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimai Tarihi Kaynakları”, 51-75.

¹⁰ Lajos Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, *Belleten*, çev. Sadrettin Karatay, 29, sy 116 (1965): 615-38.

¹¹ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”.

¹² Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1988).

¹³ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995).

¹⁴ Hülya Canbakal, *17. yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelce (İletişim Yayınları, 2009), 115-121.

dağılımı yapısındaki farklar, farkların olası nedenleri ve dağılım yapısındaki değişimler incelenmiştir. Yaklaşık 350 yıllık bir süreci kapsayan, yedi Osmanlı şehrine ait 12.000 tereke üzerinden çalışma yürütülmüştür.¹⁵ Bozkurt, 1785-1875 yıllarına ait İstanbul terekelerini inceleyerek, Osmanlı toplumundaki maddi kültürün değişimi, alafranga yaşam tarzına ait batılı eşyaların İstanbulluların gündelik hayatına girişini ve yaygınlaşmasını tespit etmeyi amaçlamıştır.¹⁶

Osmanlı kadınının merkeze alındığı sicil kaynaklı ilk çalışma, 1975 yılında Jennings tarafından yapılmıştır.¹⁷ Jennings, 17. yüzyıl Kayseri şehrindeki kadınların hukukî konumunu incelerken sicillerden istifade etmiş, bu kaynak grubuna dikkat çekerek, kendinden sonraki pek çok çalışmanın öncüsü olmuştur. Jennings'ten sonra Haim Gerber 17. yüzyıl Bursa şehrindeki kadınların sosyal ve ekonomik yönlerini¹⁸, Abraham Marcus 18. yüzyıl Halep şehrindeki kadınların mülk sahipliği durumunu araştırmışlardır.¹⁹ 1985 yılında Judith Tucker, 19. yüzyıl Mısır şer'î sicillerine dayanarak şehirli ve taşralı kadınları ele almış sosyal ve ekonomik açılardan değerlendirmiştir.²⁰ 1987 yılında Suraiya Faroqhi, 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri'de gayrimenkul konusunda yaptığı çalışmasında, kadınların gayrimenkul sahipliğini incelemiştir.²¹ 1990 yılından sonra hazırlanan sicil kaynaklı tezler ana konu kadın olmasa da davalı, davacı, vasi olma, şahitlik yapma, evlenme, boşanma, mülk alım-satımı tescili, köle azat etme gibi mevzularda kadın çalışmalarına veri sağlamak açısından önemli katkılarda bulunmuştur. Şer'i mahkeme kayıtlarına yansıyan kadınlardan yola çıkılarak hazırlanan, Amira el-Azhary Sonbol ve Madeline Zilfi editörlüğünde yayınlanan kadın konulu makalelerin yer aldığı kitaplar kadın araştırmaları konusunda önemli bir yere sahiptirler.²²

¹⁵ Hülya Canbakal, "Osmanlı İmparatorluğu nda Servet Dağılımı, (1500-1840)", TÜBİTAK SOBAG Proje, 2012.

¹⁶ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)" (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011).

¹⁷ Jennings, "Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri", 53-114.

¹⁸ Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700* (Jerusalem: The Hebrew University, 1988).

¹⁹ Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*.

²⁰ Judith Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

²¹ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri* (Cambridge University Press, 1987).

²² Madeline Zilfi, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, 10 (Brill, 1997); Amira El Azhary Sonbol, *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History* (Syracuse University Press, 1996).

Kadın tarih yazımında sicillerin yanında ahkâm defterleri, vakıf defterleri, fetvalar, şikâyet defterleri gibi farklı kaynakların kullanılmasıyla Osmanlı kadınının aile ve toplum içindeki konumu, cinsiyetler arası ilişkiler daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu farklı kaynaklarla Osmanlı kadını tanımaya çalışan araştırmacılar arasında Colin İmber, Gabriel Baer, Suraiya Faroqhi öne çıkmıştır.²³

Osmanlı kadın çalışmaları muhteviyatı itibariyle, etnik ve dini mensubiyete dair başlıkların oluşmasına sebep olmuştur. Bu sayede Osmanlı toplumunun gayrimüslim kadınlarına dair ayrıntılı bilgiler sağlamıştır. Jennings ve Gerber'in çalışmaları bu anlamda öncü niteliğindedir. Ayrıca Osmanlı tebaasının farklı dini zümrelerinin de incelendiği çalışmalar da görülmeye başlanmıştır.²⁴

Osmanlı kadın çalışmalarının bir diğer önemli boyutu da kölelik meselesidir. 1990'lardan sonra Osmanlı'da kadın köleler, köle kökenli kadınlar üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmış, 2000'li yıllarda ise bu konu daha fazla ilgi görmüştür.²⁵ Bu sayede hukukî ve sosyal statü bakımından farklı bir kadın zümresinin toplumdaki konumu ve rolü anlaşılmasına çalışılmıştır.

2000'li yılların başından itibaren sıradan kadınlar Osmanlı tarihi araştırmalarında önemli bir yer edinmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların sayısı ve kapsamı giderek artmıştır. Suraiya Faroqhi, Tülay Artan, Leslie Peirce, Colette Establet-Jean Paul Pascual, Fariba Zarinebaf, Mary Ann Fay, Donald Quataert, İbrahim Ethem Çakır, Yahya Araz, Leyla Kayhan Elbirlik, Betül İpşirli Argıt, Veruschka Wagner gibi tarihçiler Osmanlı kadınının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına ışık tutan pek çok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerden en yenisi

²³ Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", içinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 9-27; Suraiya Faroqhi, "Women and Wealth in the Eighteenth-Century Anatolian Countryside", içinde *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (Brill, Leiden, 2005), 6-27.

²⁴ Rossitsa Gradeva, "Ortodoks Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court", *Seventeenth Century, Islamic Law and Society* 4/1 (1997): 37-69; Sophia Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'iyye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17 ve 18. Yüzyıllar)", içinde *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, Der. A. Buturovic ve Cemil Shick (İstanbul, 2009), 253-80; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluş Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik Ve Hukuki Durumları* (Ankara: Turan, 2001); İbrahim Etem Çakır, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl", 21 (2014): 1-66.

²⁵ Osmanlı'da kölelik hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Birkaç tane örnek için Bkz. İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17.yüzyıl başı)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9, sy 9 (1989); Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterlerine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *History Studies*, sy 3/2 (2011); Madeline Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).

Suraiya Faroqhi'nin *Women In The Ottoman Empire* adlı kitabıdır.²⁶ Bu çalışmalar sayesinde özgür-köle, yaşlı-genç, şehirli-köylü, fakir-zengin gibi farklı statü ve koşullardaki birçok Osmanlı kadın profilini tanımamız mümkün olmaktadır.

2- ÇALIŞMANIN AMACI VE SINIRLARI

Osmanlı toplumundaki kadınlara dair çalışmalar daha ziyade hanedan muhitine ait kadınların yaşantıları çerçevesinde incelenmiştir. Sarayda etkili olan kadınlara ait bilgilerin kroniklerde yer alması, Osmanlı topraklarında bulunan üst statülü yabancıların seyahatnameleri, bu kadınlara ait muhalefât ve vakıflar elit zümreye ait Osmanlı kadını hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamış,²⁷ ancak sıradan kadınlara dair bilgiler eksik kalmıştır. Tez konusu belirlenirken bu alana katkıda bulunmak amaçlanmış, Osmanlı'nın sıradan kadınları seçilmiştir. Tereke defterlerindeki Beledî ve Kısmet-i Askerî ayrımı, inceleme grubumuzu tespit için belirleyici olmuştur. Orta halli İstanbulluların tereke kayıtlarının bulunduğu Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicilleri ana kaynak olarak öne çıkmıştır. Yıl aralığı, mekân sınırı ve tereke sayısı, seçilen ilk on defter ile belirlenmiştir. 1656-1676 yılları arasına ait bu ilk on defterdeki tereke sahiplerinin çoğunluğunun İstanbul Suriçi'nde bulunduğu anlaşılmıştır. Hem saraya yakın mahallelerde ikamet eden kadınları görmek, hem gayrimüslim ve müslüman kadınlara ait fazla sayıda tereke kaydı bulunması, bunun yanı sıra mukayese için Beledî Kısmet Sicillerinde bulunan erkek terekelerinin kullanılması, çalışmaya veri zenginliği sağlamıştır.

Bir toplumdaki katmanlaşmayı görebilmek için, servet birikimine bakılmaktadır. Çalışmanın yola çıktığı nokta bu olmuştur, Osmanlı'nın sıradan kadınları arasında bir katmanlaşma var mı, servetleri ne kadardı, servetleri nelerden oluşuyordu, servet birikimini etkileyen faktörler nelerdi soruları cevaplanarak, yaşam standartları, tüketim alışkanlıkları, kadınlarda mülkiyet konusu anlaşılmaya, Osmanlı kadını iktisadî ve sosyal açıdan tanınmaya çalışılmıştır. Mehmet Genç, terekelerden istifade ederken, bireysel örneklerle yetinmeyerek, gruplar ve

²⁶ Suraiya Faroqhi, *Women in the Ottoman Empire (A social and Political History)* (IB Taurus, 2023).

²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011); H. Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfıyesi* (İstanbul: Okur Kitaplığı); Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", içinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 27-46; Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015); Ferda Mazak, "Mahpeyker Kösem Valide Sultan ve Çinili Külliyesi", c. 1, Ed. Coşkun Yılmaz (Üsküdar Sempozyumu IV 3-5 Kasım 2006, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007); Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri Ve Üsküdar'daki Külliyesi*, Ed. Ahmet Arslantürk (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2014); "Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu Bildiri Kitabı", Haz. Fahmeddin Başar (Vakıflar Genel Md. ve Bezmiâlem Vakıf Üni., Fatih Sultan Vakıf Üni., Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları).

kategoriler halinde işleme tabi tutmanın, hangi gelir düzeyine ne gibi servet unsurlarının tekabül etmekte olduğunu tespit etmenin, statü-unvanın servet birikimine etkisi ve farklı grupların mukayesesinin önemine dikkat çekmiştir.²⁸ Çalışmamız da bu yöntem önerileri doğrultusunda şekillenmiştir.

Bu soruların cevapları, nicel yöntemle ele alınmış, tablo ve grafiklerle izah edilmiştir. Müslüman ve gayrimüslimlerin servet birikimlerindeki farklar tespit edilmiştir. Kadınların servet birikimine dair bulguların daha anlamlı olması için Mülga Beledî Kısımette yer alan erkek terekeleri ve Kismet-i Askerî’de yer alan kadınların terekeleri de mukayese için kullanılmıştır. Bu doktora tezi, İstanbul örneğinde Osmanlı kadınının yaşam standardını ve servet dağılımını ortaya koymak ve kantitatif tarih çalışmalarına ve Osmanlı kadın tarihine terekeler üzerinden katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Tereke kayıtları, bu çalışmanın ana kaynağıdır. Terekeler, Osmanlı toplumunu tanımamız için önemli verilere sahip olsa da sınırları olduğu bilinmelidir. Kaynağın aşağıda bahsedilecek olan problemleri yanı sıra, çalışmanın da sınırlarını belirlemiştir. Bu çalışma, her ne kadar terekelerin zengin verilerinden yola çıkarak hazırlanmış olsa da bu sınırlılık kesin yargılardan kaçınmayı gerektirmiştir. Terekelerin temsiliyet problemi olduğu unutulmadan değerlendirme yapılması gerekmektedir. Tereke kaydının, kişinin serveti hakkında kesin bilgi vermemesi muhtemeldir. Bu kişinin servetinin bir kısmı kadı önüne getirilmemiş, mirasçıları tarafından saklanmış olabilmektedir. Hayatta iken, sahip olduğu bir menkul ya da gayrimenkulü hibe veya vakfetmesi nedeniyle de bunlar terekede görülememektedir. Azad edilmiş, ölmüş, hediye edilmiş yahut ümm-i veled statüsüne geçmiş köleleri de terekede görememekteyiz.²⁹ Servet birikimini yüksek meblağlarda etkileyecek gayrimenkul ve köle gibi unsurlar, yukarıda bahsedilen şekillerde elden çıkarılması ile gerçek servet birikimi hakkında bilgiyi görmemize izin vermemektedir.

Her ölen kimsenin tereke kaydının kadı önünde yapılması gibi bir mecburiyet yoktu. Bu nedenle ölen herkesi temsil eder bir nitelikte değildir. Ancak, tereke kaynaklı yapılan çalışmalar neticesinde bazı kanaatler oluşmuştur. İlk olarak toplam ölümlerin %10’unu hatta altındaki bir kesimi gösterdiği bilgisi paylaşılmıştır.³⁰ Erünsal, Osmanlı demografi tarihi araştırmalarının yetersizliği nedeniyle, terekeler üzerinden bütüncül bir tespitte bulunmanın

²⁸ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 345.

²⁹ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 75.

³⁰ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 150.

hatalı olacağını “Tereke sayısının ölümlere oranı bölgelere ve yerleşme düzenine (şehir/kırsal) göre önemli farklılıklar göstermektedir” şeklinde belirtir. Mesela, İstanbul’da tereke sayısının ölümlere oranının daha fazla olduğu kanaatindedir. Sahaflar üzerine yaptığı çalışmada sahaf terekelerinin sahaf ölümlerinin %40’ını gösterdiğini tespit etmiştir.³¹ Bu sonuca bakarak, %10 tespitinin, temsiliyet problemini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolaydır ki mevcut terekelerin toplam ölüm sayısına oranı tartışıla gelen bir konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Osmanlı demografi tarihi alanında yapılacak çalışmalar ile terekelerin nüfusun ne kadarını temsil ettiği konusu daha anlaşılabilir hale gelecektir.

Kadınlara, gayrimüslimlere, kırsal kesimde yaşayanlara ait tereke kayıtları az sayıdadır. Bu da bu zümrelere ait veriler üzerine değerlendirme yapılmasını güçleştirmektedir.³² Bu genelleme birçok tereke kaydı için kabul edilebilir, Mülga Beledî Kısmet sicillerini bu kanıdan kısmen ayrı tutmak gereklidir. Bu sicillerde, kadına ve gayrimüslimlere ait çok sayıda tereke kaydının bulunması, bu zümreleri değerlendirmek için önemli avantaj sağlamaktadır.

Terekeler ölen kimselerin, ölüm tarihine dair bilgi vermemektedir.³³ Terekelerden hareketle aylık, yıllık ölüm oranı üzerine bir değerlendirme yapılması doğru olmayacaktır. Tereke kayıtlarında yer alan tarihler, tereke kaydının deftere işlendiği tarihlerdir, ölüm tarihi değildir. İncelediğimiz terekelerde, hangi sebepledir bilinmez, aynı kişiye ait farklı tarihlerde tekrar kısmeti yapılmış tereke kayıtları görülmektedir. Terekeler çoğunlukla kişinin ölüm şekli hakkında da bilgi vermemektedir. Seferde, harp esnasında ve boğularak (gariken) ölenler dışında yangın, deprem, hastalık, salgın, cinayet gibi sebeplerle gerçekleşen ölümlere dair bilgi verilmemiştir.

Hanlarda, odalarda, seyahatte, seferde ölen kimselerin ise yanlarındaki eşyalar üzerinden tereke muamelesi yapılmaktadır. Bu nedenle memleketinde bulunan diğer varlıklarını görme imkânı bulunmamaktadır. O anda yanında var olan eşyasının kaydı yapılmaktadır.³⁴

³¹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti -Sahaflar ve Kitapçılar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 25.

³² Şam üzerine yapılan çalışma kadın tereke sayısının ölenlerin %26’sını temsil ettiğini belirtir. Bkz. Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d’État dans la société ottomane damascène: Les ‘askar à la fin du XVIIe siècle*, 251. Rossitsa Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, içinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy (Küre Yayınları, 2021), 237.

³³ Fatih Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 2011, 119.

³⁴ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 75.

Erkek terekelerinin birçoğunda, mesleklerine dair bilgi bulunurken, kadınlarda buna dair bilgi neredeyse hiç verilmemektedir. Terekelerindeki eşyalar üzerinden tahminlerde bulunmaktan öteye geçilememektedir. Bu durum, kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki rollerini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Terekelerde çokça geçen hırdavat, hırdavathane kaydı düşük değerli eşyaların toplu kaydedilme şekli ve/veya alet-edevatın toplandığı bir mekan olmalıdır. Özellikle kadın terekelerinde belki kazanç sağlayan ev içi üretimin alet-edevatı bu hırdavat kaydına katılıyor olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Detay olabilecek önemli bir bilgi böylece ulaşılamaz hale gelmektedir.

Unvan konusu da sorunlar içerebilmektedir. Bazı kimselerin tereke kayıtlarında unvan bulunmazken, devamında gelen aynı kişiye ait bir hüccette unvanlı kaydedildiği görülmektedir. Bu anlamda, tereke kayıtları incelenirken, o tereke kaydının önceki veya sonrası hüccet kayıtları da dikkate alınmalıdır. Bir diğer sorun da kişinin unvan sahibi olmasına rağmen, bu unvanın belirtilmemesi yahut kâtibin kayıt esnasında önemsememesinden dolayı yazmamasıdır. Bu da Osmanlı toplumunda unvan kullanımı tespitini sınırlamaktadır. Aynı kişi için farklı belgelerde farklı unvanların kullanımı da söz konusu olabilmekte, hangi unvanın muteber olduğu yahut ikisine de mi sahip olduğu problematiği de karşılaşılan durumlardandır.

Terekedeki eşyaların fiyatları, satılmadan öncesine ait olup ehl-i hibre tarafından *tahminen* bir kıymet belirlenmektedir. Bazı kayıtlar *bade'l-müzayede* ifadesi ile kaydedilmektedir ki, bu o varlığın satıldıktan sonraki fiyatını göstermektedir. Özellikle gayrimenkul ve kölelerde, bu tür kayıtlar yer almaktadır. Dolayısıyla satıldıktan sonraki kıymet, daha net bir bilgidir. *Tahminen* şeklinde yapılan kayıtlar, henüz satışa çıkmamış dellâl tarafından bir kıymet biçilmiş eşyalardır. Kaydedildiği esnada satılıp nakde çevrilmediği için netleşmemiş bir kıymettir. Gayrimenkul fiyatlarını görmemiz açısından terekeler özel bir yere sahiptir. Ancak, bu gayrimenkullerin ölçüleri, özellikleri hakkında çoğunlukla bilgi vermemektedir. Gayrimenkullerin kira bedelleri de o günkü gayrimenkul kiralarını anlamamız açısından önemli olmakla birlikte, kaç günlük, kaç aylık bir kira bedeli olduğu hakkında çoğunlukla bilgi verilmemesi, bu veriyi değerlendirmemizi sınırlamaktadır.

Terekelerdeki kitap kayıtları, Osmanlı toplumundaki dönemsel olarak okunan kitap çeşitlerini isimleri ve fiyatlarını görmemiz açısından kıymetli bilgiler sunmaktadır. Ancak, kâtiblerin muhtemelen vakit kaybetmemek veya önemsememeleri sebebiyle, kitapları isimleri ile değil de sadece *kitap*, *evrak-ı perişan*, *mecmua-i Türki*, *10 cilt kitap*, *mecmua-i risale* gibi genel ifadelerle kaydetmeleri kitapların türlerini anlamamız bakımından önemli

bir sorundur. Bazen kitap isimleri verilse de 4-5 kitabın bir arada yazılarak hepsine topluca bir kıymet biçilmesi durumları da sıkça görülmektedir. Bu da kitabın ismi ya da fiyatı hakkında bilgimizi sınırlamaktadır.

I. BÖLÜM: KISMET MAHKEMELERİ VE TEREKE KAYITLARI

1. Kismet Mahkemeleri

Kismet kelimesi, sözlükte “bölmek” anlamına gelir. Fıkıhta ise şâyi hisseli mallarda ortakların hisselerinin muayyen hale getirilmesi ve terekenin mirasçılar arasında paylaştırılması işlemini ifade eder.³⁵ Osmanlı toplumunda bir kimsenin vefatı sonrasında ortaya çıkan miras meselesi, ailede ya da yakın çevrede İslam hukukuna uygun miras paylaşımını yani ilm-i ferâizi bilen bir kimsenin taksimiyle çözümlenmektedir. Miras meselesinin kismet mahkemesine getirilme zorunluluğu yoktur. Çekişmeli miras taksimleri durumunda aile tereke taksimini mahkemeye getirmektedir. Vârislerin talebi olmadan kadı veya kassamın cebren miras taksim etmesi yasaktır. Mirasçılar arasında küçük çocuk varsa veya bir kimse mirasçısı olmadan vefat ederse devlet müdahalesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda miras taksimi kadılığa, kismet mahkemelerine gelmekte, burada tereke muamelesi yapılarak sicile kaydedilmektedir.

Terekeyi kismet eden yani bölen kimseye “taksim eden, bölüştüren” anlamına gelen kassam denilmektedir. “İslam hukukunda ganimet, şirket ve miras gibi konularda her türlü menkul ve gayrimenkul malı bölerek şâyi hisseleri belirli hale getiren kişi ya da resmî görevliye kassam denilmiştir. Osmanlı uygulamasında kassam, miras davalarında dava mahalline giderek gerekli tahkikatı yapıp ihtilaf hakkında bir neticeye vardıktan sonra davayı hükme bağlayan ve terekeyi varisler arasında taksim eden şer’î memuru ifade etmektedir.”³⁶

Kassamın bir memur mu yoksa hâkim sınıfından biri mi olduğu hususunda bir fikir birliğine varılamamıştır. Tahsin Özcan, kassamı kadının mahiyetindeki bir memur olarak nitelendirmektedir.³⁷ Ahmet Akgündüz, kassamı terekeyi taksim eden şer’î bir memur olarak ifade etmekte ve bir kazanın hem kadılığının hem kassamlığının aynı şahsa tevcih edildiğine dair örnek vermektedir.³⁸ Said Öztürk, kassamların ikinci derecede adliye görevlilerinden olup hâkimin yardımcıları olduklarını belirtmektedir. Bunun için referansı İmam-ı Şâfi’dir.

³⁵ Hamza Aktan, “Kismet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 25 (Ankara 2022): 496-98.

³⁶ Said Öztürk, “Kassam”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001).

³⁷ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 30 (Ankara 2020): 405-6.

³⁸ Akgündüz, *Şer’iyye Sicilleri*, 75.

İmam-ı Şâfi, hâkimin ifa ettiği kaza görevinin bir kısmını üstlendikleri için kassamları da hâkimler gibi görmektedir.³⁹

Kassamların kısmet muameleleriyle görevlendirilmesinden önceki faaliyet, yetki ve sorumluluklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Kassamların nasıl göreve alındıkları, kassam oluncaya kadar izlenen sürecin ne olduğu ve kassamlık görevinin sonlanmasından itibaren kassamın hangi görevle sürece devam ettiğine dair bilgilerimiz de netleşmiş değildir.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi 7 numaralı defterden (H.1082-1084/M.1671-1673) itibaren kassamların bir kısmının müderris unvanı ile kaydedilmeye başlandığı görülmektedir. 17. yüzyılın ortalarında kassamların kadı maiyetinde çalışan bir kâtib, bir muhızır gibi memur olmadığı, feraîz ilmine vakıf, medrese müderrislerinden seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kassamların, genellikle bir sene görev yaptıkları görülmektedir. Görevi sonlanmış kassamların bazılarını, bir süre sonra tekrar kassam sıfatı ile görmekteyiz. Bu kimseler medresede görevli iken ya da kadılık tayini beklerken kassam olarak atanıyor olabilirler. Ek-2’de kassam isimleri ve mühürleri tablosundan bu kassamların izini sürmek mümkün olmaktadır. Fakat elimizdeki veriler kassamların medreseden Kısmet Mahkemesine tereke muameleleri için atanan geçici görevliler mi olduğu yahut kadılık için tayin beklerken belirli bir süre kassamlığa getirilen feraîzde uzman hâkim namzetleri mi olduğu sorusuna kesin cevap vermek için yeterli değildir.

Askerî ya da reayaya ait tereke muamelesi için alınan resm-i kısmetin kime ait olduğu konusu, Askerî ve Beledî Kısmet Mahkemelerinin tesis edilmesine yol açmıştır. Askerî sınıfa mensup olup vefat edenlerin tereke kayıtları Kısmet-i Askerî’de tutulmaktaydı. Bu işlem için kazaskerler tarafından askerî kassamlar görevlendirilmekteydi. Reayanın tereke kayıtları ise Kısmet-i Beledî’de tutulmaktaydı. Tereke kayıtlarından sorumlu Beledî kassam, kadılar tarafından atanmaktaydı. Resm-i kısmet, oldukça önemli bir gelir kaynağı olduğu için kimin askerî kimin reaya olduğunun tayini ve tespiti önem verilmiştir. Merkezden gönderilen emirlerle bu zümrelerin kimler olduğuna dair sınır defalarca çizilmiştir. Askerî sınıf mensupları;

- Fiilî olarak görevde olan askerler ve çocukları, karıları ve azad edilmiş köleleri, emeklileri

³⁹ Said Öztürk, “Kassam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 24 (İstanbul 2001): 579-82.

- Müderris, imam gibi vazifelerine bir padişah berâtı ile tayin edilmiş olan her çeşit maaşlı memur ve hizmetliler
- Vergilerden muaf olduklarına dair muafiyetnâme sahibi imtiyazlı kişiler
- Tuzcu, ortakçı, madenci gibi bir hizmet karşılığı fevkalade tekâlifden muaf tutulan zümreler.⁴⁰

Kazaskerin yararına daha fazla resim toplanabilmesi için, zamanla bu sınıfa giren zümrelerin sayısı daha fazla artırılmıştır denilebilir.⁴¹ Askerî sınıfa mensup olanların terekelerinin kaydedilmesi mecburiydi. Tereke muamelesi neticesinde binde on beş akçe resm-i kısmet tahsil olunmaktaydı. Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbar* 'da Rumeli Kazaskeri'nin resm-i kısmet hâsılâtının günde 8 bin akçe, Anadolu Kazaskeri'nin 15 bin akçe tuttuğunu kaydetmektedir.⁴² Kazaskerlik hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılan resm-i kısmetin sıkı takip edildiği anlaşılmaktadır. Askerî kassamlar görevde oldukları müddetçe tahsil ettikleri resm-i kısmeti o mahallin kadılığına ait sandığında saklayarak, kazaskerin zaman zaman bu rüsûmları toplamak için gönderdiği Askerî kassam müfettişine veya süvari kassamlarına teslim ederlerdi.

Beledî kassamların aldıkları resm-i kısmet, bağlı oldukları mahallin kadısına aitti. Beledî ve Askerî kassamın olmadığı mahallerde, kadılar askerî sınıfa mensup olanların tereke muamelelerini de yapar kazaskerin görevlendirdiği müfettiş veya süvari kassamına Kısmet-i Askerîden elde edilen rüsûmu verirlerdi. Bu rüsûm teslimâtında süvari kassamı elindeki defteri kadı veya nâibe mühürletirdi. Süvari kassamı, Askerî kassamın azli ve yenisinin tayini selahiyetine sahip olduğu gibi, raporlandırmaları hükümetçe dikkate alınırdı. Kassam bulunmayan kaza ve nahiyelerde, nâibler bu göreve tayin edilirdi.⁴³

Askerî ve Beledî Kısmet Mahkemelerinin müdahale etme hakkına sahip olduğu durumlar arasında kimsesizlerin de terekeleri vardır. Kimsesizlere ait ölümelerde beytûlmâl ve kassam birlikte hareket etmektedirler. Kimsesizlere ait terekelerin muamelesi kassamlar tarafından yapıldıktan sonra tereke beytûlmâl ile intikal etmektedir. Devlet Hazinesi demek olan beytûlmâlin gelir kaynaklarından biri de mirasçı bırakmadan vefat eden kimselerin terekeleridir. Eşlerden birinin vefatında çocukları yoksa ve vefat edenin zevci mirasçı olarak

⁴⁰ Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", 4.; Detaylı askerî sınıf tarifi için bkz. Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 40-42.

⁴¹ Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", 6.

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Türk Tarih Kurumu, 2014), 216.

⁴³ Uzunçarşılı, 124-25.

kalmışsa 1/2 ve zevcesi mirasçı olmuşsa 1/4 oranında hisse almakta geri kalan hisse beytûlmâlin payı olmaktadır. Vârisi bulunmayan müslüman ve zimmîlerin ve ölümü hakkında haber alınamayan ve mirasçısı çıkmayan yani kayıp kimselerin terekeleri beytûlmâle kalmaktadır.⁴⁴ Osmanlı idari sisteminde iki ayrı beytûlmâl eminliği bulunmaktadır; Beytûlmâl-i Hassa Eminliği, Beytûlmâl-i Âmme Eminliği. Hassa Beytûlmâl Emîni, askerî sınıfa ait mirasları, Âmme Beytûlmâl Emîni reayaya ait mirasları zabtetmektedir. Reayaya ait tereke 10 bin akçeden fazla ise bu terekeyi zabtetme hakkı Hassa Beytûlmâl Eminliğine aittir.⁴⁵

Vefat edenin mirasçısı hazırda olmayıp, *dâhil-i memlekette* olduğu biliniirse, miras beytûlmâle verilmez, vâsiye teslim edilerek 6 ay mirasçının gelmesi için bekletilir gelmediği takdirde beytûlmâle intikal ederdi. Daha sonraki bir tarihte mirasçı geldiğinde beytûlmâlden mirası alabilirdi. Vefat eden *haric-i memlekette* ise mirası vasî elinde 1 yıl bekletilir, mirasçı bu süre zarfında çıkmazsa beytûlmâle intikal ederdi.⁴⁶

Beytûlmâlin bir diğer görevi de gaib (mefkud)⁴⁷ kaybolanların geride bıraktıkları eşyaları emaneten kabzetmektir. Eşyaların sahibi ya da ailesinden biri çıkıp gelinceye değin bu eşyalar muhafaza edilmekteydi.⁴⁸ Bu durumu bizzat yaşayan Seyyah Simeon şöyle aktarır;

“Güzel Hisar’ın ağır havası başıma vurdu ve oraya muvasalatımın üçüncü günü hastalanarak ölü gibi yatağa düştüm. İki hafta terlemeden çok ıstırap çektim. Sonra biraz kendime gelince odamın talan edilmiş ve hiçbir şeyin kalmamış olduğunu gördüm. Allah rızası için bana bakan dindar, ihtiyar bir kadın, beytûlmâlcinin gelip beni son derece

⁴⁴ Osmanlı döneminde beytûlmâlin işleyiş ve kurumsallaşması için bkz. Ayşegül Çimen, “Public and Private Property Claims in the Ottoman Empire: The Beytûlmâl and Its Institutionalization in the Early Modern Period” (Doktora Thesis, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

⁴⁵ Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukataaalar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 20 (2010): 23.

⁴⁶ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 89. Mirahor mahallesi sakini Minyas v. Yanok’un terekesi buna güzel bir örnektir. Edirne’de ölmüş, yanında bulunan terekesi beytûlmâl emîni tarafından kayıt altına alınmıştır. Minyas’ın Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde tereke muamelesi yapılırken *der zimmet-i emîn-i beytûlmâl Edirne 6.800 akçe* kaydı eklenmiştir. Edirne’de ölen Minyas’ın terekesine Edirne beytûlmâl emîni sahip çıkmış, İstanbul’da yaşayan ailesi, Minyas’ın terekelerini ve Edirne beytûlmâlinde tutulan Minyas’a ait nakdi almıştır. *Def-i beytûlmâl* veya *Tahlîs-i beytûlmâl* kaydı olmamasından, mirasçıların bir yıl geçmeden ortaya çıktıkları ve mirası beytûlmâlden aldıkları anlaşılmaktadır. (İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA), Mülga Beledî Kısmet, 7/37b (Şevval 1082 – Ocak 1672)).

⁴⁷ Gaib veya mefkud; kaybolmuş ve hayatta olup olmadığına dair bilgi bulunmayan kimse anlamında İslâm hukuku terimi. Beşir Gözübenli, “Mefkud”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003).

⁴⁸ Sultan Mehmed Han kurbundaki Paşa odalarında sakın iken gaib olan Mustafa’nın eşyaları beytûlmâl-ı âmme tarafından emanet alınmış, alınan eşyaların isimleri ve kaç adet olduğu kaydedilmiştir. Herhangi bir tereke muamelesi içermeyen bu kayıt beytûlmâl tarafından kabzedilmiş eşyaların listesini içermektedir. (Mülga Beledî Kısmet, 7/11a (Şaban 1082 – Aralık 1671)).

zabun⁴⁹ görünce bütün eşyayı alıp götürmüş olduğunu, merak edecek bir şey olmadığını, zira her şey kaydedilmiş olup iyileştikten sonra hepsinin iade edileceğini söyledi.”⁵⁰

Dediği gibi de olur, eşyalarını geri alır. Bu olay, ölümcül görülen hastalarda ölüm beklenmeden de beytûmalcinin eşyaları kabzedip muhafaza ettiğini göstermesi bakımından önemli bir kayıttır.

Beytûlmâle intikal edecek terekeleri beytûlmâl eminleri ve vekilleri tahrir ederlerdi. Bu tahrir esnasında başdefterdar tarafından görevlendirilen bir nâzır bulunmak zorundaydı. Terekenin satışı, mirasçısının gelme ihtimaline karşı emanete konması yine nazır gözetiminde yapıldı. Nâzır olmadan terekenin kabzedilmesi yasaktı.⁵¹

2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin Sicilleri

Kaynağın Tanıtımı

Beledî Kısmet Mahkemesi sicilleri, İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi’nde, İstanbul Kadılığına bağlı İstanbul Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi tarafından tutulmuş ve H.1066-1303/M.1655-1885 yıllarını içeren 230 yıllık döneme ait 155 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerin tarih aralıkları Ek-1’de yer almaktadır. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin “Mülga” ismini, Hicrî 1277 (1860) tarihli bir hükümde Kısmet-i Beledîye Mahkemesi’nin Bâb Mahkemesi’ne ilhak edilmesi ardından aldığı anlaşılmaktadır.⁵² Bu koleksiyonda mevcut sicillerde, askerî sınıfın haricinde Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerine ait insanların tereke ve hüccet kayıtları bulunmaktadır.

Mülga Beledî Kısmet Sicillerinin Diplomatik Özellikleri

H.1066-1072/M.1656-1661 tarihli ilk defterde yazı girift ve özensiz diyebileceğimiz bir haldeyken, daha sonraki yıllarda daha düzenli ve okunaklı hale gelmiştir.⁵³ Mülga Beledî Kısmet sicillerinde defterin başında veya ilk sayfalarında kadı ve kassam isimleri ve tarih bulunmaktadır. 1 numaralı defter, Resim 1’deki mühür ile başlamıştır. Mühürde “el-mütevekkil âlâ Hâliki el-fakîr Abdûlbâki” yazmaktadır.⁵⁴

⁴⁹ Zabun veya zebun; çaresiz, aciz anlamına gelmektedir. Bkz. Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608-1619*, 1073 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 84.

⁵⁰ Andreasyan, 84.

⁵¹ Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 88-89.

⁵² Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 73.

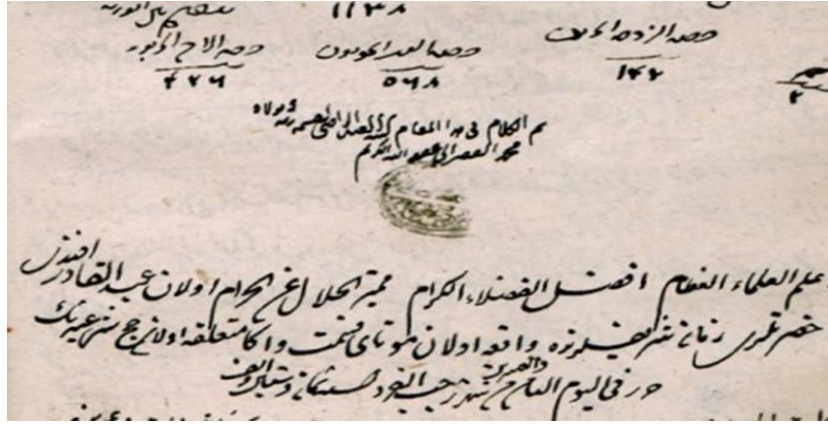
⁵³ Mülga Kısmet Mahkemesi 1 Numaralı Defter yüksek lisans tezi olarak Yakup Aydın tarafından incelenmiştir. Bkz. Yakup Aydın, “İstanbul Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2021).

⁵⁴ Mülga Beledî Kısmet, 1/1b (Şaban 1066- Mayıs 1656).

Resim 1. Mühür

Bu mühür kadıya mı kassama mı ait buna dair bir açıklama bulunmamaktadır. İlerleyen sayfalarda başka mühürler de karşımıza çıkmakta lakin bunların bir görev değişimi sonucu mu basıldığı hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Mülga Beledî Kısım defterlerinde ilk yıllar için bir üslup tereddütü olduğunu daha sonraki yıllarda bu tedirginliğin ortadan kalktığını görmekteyiz.

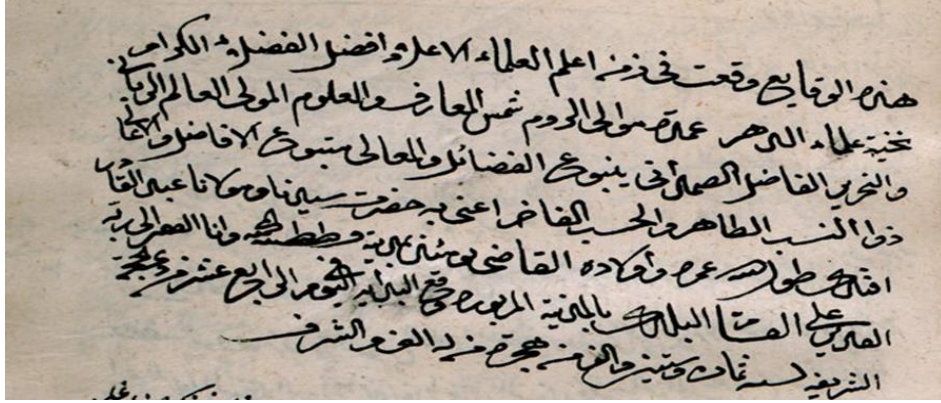

Resim 2. Görev Sonlanması

Resim 2, 1 numaralı sicilin 30b varağında yer almaktadır. Bu kayıtla “Temme’l-kelâm fi-haze’l-makâm, ketebuhu’l-fakirü’r-Razi’r-Rahim li-kısmeti verese Mevlana Mehmed el-fakir ilâ afiullahi’l-kiram” kaydı ile Mevlâna Mehmed görevini bitirmiş, “A’lemü’l-ulemai’l-izam efdalü’l-fudelai’l-kiram mümeyyizü’l-helal anı’l-harâm olan Abdülkadir Efendi Hazretleri zaman-ı şeriflerinde vâkı’ olan mevta-yı kısım ve ana müteallıka olan hüceci-şer’iyye hurire fi’l-yevmi’s-sâmin ve’l-‘ışrîn min şehri Recebi’l-ferd li-sene semâne ve sittîn ve elf” kaydı ile yeni bir kadı göreve başlamıştır.⁵⁵

⁵⁵ Mülga Beledî Kısım, 1/30b (Receb 1668- Nisan 1658).

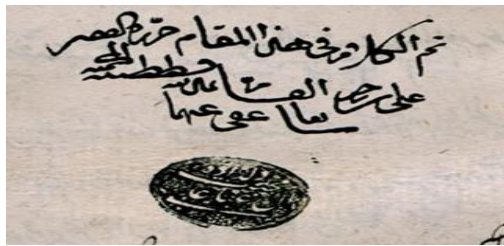
Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi'nin ilk defterindeki bir başlık kaydı sicilin İstanbul Kadısı “Abdülkadir Efendi”⁵⁶ zamanında tutulduğunu ve Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin İstanbul Kadısı'na bağlı olduğunu göstermektedir. Kadının yardımcısı olarak nitelendirilen *Kassamın* aslında kadıya bağlı ayrı bir kalem ve kendine ait bürokratik yapının başı olduğu düşünülmektedir. *Beledî* kelimesinin de ilk kez burada geçmesi bakımından da bu başlık önemlidir. *Beledî* kelimesinin geçtiği en erken tarih şimdilik 14 Zilhicce 1068/ 12 Eylül 1658'dir.

Resim 3. Kadı ve Kassam Değişimi

Resim 3'teki başlık tarzı Mülga Beledî Kısmet defterlerindeki daha sonraki kadı ve kassam değişim metinlerinin formunu belirleyici olmuştur.⁵⁷ Görev başlangıcı bu tür metinlerle kaydedilmiş, hemen hepsi *kadı* ve *kassam* bilgilerini içermiştir.

Daha önce karşılaşılan açıklamasız salt mühürler bir başlangıcı ve bitişi temsil ediyorsa, Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde bir sene dolmadan kassam değişiminden söz edilebilir.

Resim 4. Görevin Sonunda Defterin Mühürlenmesi

⁵⁶ Mehmed Süreyya, “Abdülkadir Senayi Efendi”, içinde *Sicill-i Osman*, c. III (İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996), 346.

⁵⁷ Mülga Beledî Kısmet, 1/34a (Zilhicce 1068 – Ağustos 1658).

Çoğunlukla bitiş kayıtlarında “temme’l kelim, fi haze’l-makam harrarahù’l-fakîr Ali b. Receb el-kassam bi-medîneti Konstantiniyye el-mahmiye sâbikan afâ anhuma” gibi resmi bir üslupla görevin sonlandığı görülmektedir.⁵⁸

Resim I

Resim II

Resim III

Bazen de “Kalem inca resid ser şikest” (Resim I), “Dirîn-i menzil kemiyet hame âsude” (Resim II), “Temme’l rakam ceffe’l kalem” (Resim III) gibi estetik ifadelerle defter mühürlenerek kassamlar görev teslimi yapmaktadırlar.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Çalışanları

İstanbul kadılığına bağlı olarak çalışan Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi, kassam, kâtib, muhızır, hademe, dîdebân ve hademededen oluşan bir personel kadrosuna sahiptir. Kassam, terekeyi İslam miras hukukuna uygun şekilde taksim eden kişidir, ekibin başıdır.⁵⁹ Kâtib tereke ile alakalı kayıtları tutan, belge düzenleyen yazıcı, noter, muharrirdir.⁶⁰ Muhızır, huzura getiren, hazır bulunduran davalı ve davacıyı mahkemeye sevk eden memurdur.⁶¹ Dîdebân, terekenin korunması ve gözetilmesinden sorumludur.⁶² Hademe ise mahkemede ayak işlerini, evrak getir götür işlerini yapan görevlilerdir. Bunların yanında Kısmet Mahkemesi, daimî personeli olmayan ancak bilirkişi olarak istifade ettiği ehl-i hibre ya da ehl-i vukuf adlı uzmanlara da başvurmaktadır. Bu kişiler, hukuki uyuşmazlık ve ispat konularının özel ve teknik bilgi gerektirmesi durumunda uzmanlığına başvuru alan üçüncü kişi veya kişilerdir.⁶³ Ayrıca şuhûdü'l-hâl adı verilen görevliler de mahkemede

⁵⁸ Mülga Beledî Kısmet, 1/43a (Safer 1069 – Ekim 1658).

⁵⁹ Öztürk, “Kassam”.

⁶⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kâtib”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2022).

⁶¹ Recep Ahışalı, “Muhızır”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2020.

⁶² Öztürk, “Kassam”.

⁶³ Ali Şafak, “Ehl-i vukuf”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994).

bulunmaktadır. Bu kimseler, farklı meslek gruplarına mensup kimseler olup, mahkemeye sunulan belgelerin doğruluğuna, yargılama sürecine şahitlik etmektedirler.⁶⁴

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin ilk on defterinde yer alan kadı ve kassamların isim ve görev tarihleri tespit edilmiş liste halinde Ek-2’de verilmiştir. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde isimleri geçen kadıların bir yıldan az veya bir yılı geçen sürede görev yaptıkları, kassamların görev sürelerinin çoğunlukla bir yılı bulmadığı bir yıl içerisinde birkaç kez görev değişimi olduğu görülmektedir. Mühürlere ve görevin sonlanmasını belirten yazılara bakıldığında, incelenen dönemde yaklaşık 42 kassamın Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Beledî Kassam görevlileri, Mülga Beledî Kassam sicillerinde yer alan hüccetlerin altında kaydedilmiş şuhûdü’l-hal kayıtlarından tespit edilmiştir.⁶⁵ İlk defterden itibaren Tablo 1’de isimleri belirtilen görevlilerin 10 numaralı deftere kadar olan zaman içerisinde yani 1656-1676 yılları arasında 19-20 yıl çalıştıkları görülmüştür.

Tablo 1. Beledî Kassam Çalışanları

Beledî Kassam Çalışanları	Vazifeleri
İvaz b. Şaban	Kâtib-i Kassam
Hızır b. Abdülnebi	Kâtib-i Kassam
Mevlâna Ahmed Efendi b. Mehmed	Kâtib-i Kassam
Mehmed Efendi b. Sefer	Kâtib-i Kassam
Mustafa b. Mürteza	Muhzır-ı Kassam
Mustafa Çelebi b. Hasan	Muhasebe Muhzırı ⁶⁶
Mehmed Çelebi	Kâtib-i Muhasebe
el-Hac Şaban b. Mehmed	Dîdebân
Yakup Çelebi b. Nasuh	Dîdebân

⁶⁴ İsmail Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları* 3 (2019): 1-50.

⁶⁵ Mülga Beledî Kısmet mahkemesinde muamelesi görülen davalara gözlemci olan ve hazırlanan hüccetlerin altında isimleri şuhûdü’l-hâl sıfatıyla kaydedilen tanıklardır. Bu şahitlerin varsa unvanları ve menşe’leri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bunun yanı sıra meslekleri hakkında da bilgiler yer almaktadır. İncelenen kısmet sicillerinde Şuhûdü’l-hâl kaydında Tablo 1’de ismi geçen görevlilerin her zaman görevleri yazılmamış, sadece isimlerinin kaydı ile yetinildiği pek çok kayıt bulunmaktadır. Dikkatli bir inceleme ve tablolaştırma sonucu görevliler tespit edilmiştir.

⁶⁶ İ.H. Uzunçarşılı “İstanbul Kadılığının nezareti altındaki vakıfların hesaplarına bakmak üzere bir muhasebeci ile şehirliye (askerî sınıfın haricindeki İstanbul halkı) ait resm-i kısmet taksim eden Kassam-ı Mülga Beledî isimlerinde iki memurun İstanbul Kadısının maiyetinde bulunduğundan bahsetmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 146. İ Mülga Beledî Kısmet defterinde şuhûdü’l-hâlde kaydedilmiş “Mustafa Çelebi b. Hasan Muhasebe Muhzırı ve Mehmed Çelebi Kâtib-i Muhasebe, Uzunçarşılı’nın bahsettiği vakıflarla ilgilenen büronun çalışanı olmalıdır.

Mahkemede bir süreliğine gelen-giden kassam çalışanları olmakla beraber Tablo 1’de isimleri belirtilen kâtib⁶⁷, muhızır ve dîdebânların değişmedikleri anlaşılmaktadır. Birçoğu 20 yıl zarfında kassam ekibinde yer almışlardır.

Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde Yer Alan Beytûlmâl-ı Âmme Emni ve Vekili

Beytûlmâl-ı Âmme personelinin Beledî Kassam personeli ile yakın temasta oldukları görülmektedir. Mirasçıları olmayan, yalnız vefat etmiş insanların cenazelerine sahip çıkan ve vefatın hemen ardından, ölenlerin yanlarındaki eşyalarını kayıt altına alan Beytûlmâl, vefata dair tereke muamelesini Beledî Kassama bildirmekte ve Beledî Kassam görevlileri terekeyi sicile kaydetmektedirler. Ek-3’te Beytûlmâl’e intikal eden terekelerin muameleleri ile görevli olan Beytûlmâl-ı Âmme emniilerinin ve vekillerinin isimleri yer almaktadır. Buna göre, Beytûlmâl-ı Âmme emniilerinin vekilleri sürekli değişirken, emniiler 1 yıl ila 6 yıl arası görevde kalmaktadırlar.

Beytûlmâl-ı Âmme ekibindeki emni ve vekillerin dışındaki çalışanlar, Mülga Beledî Kassam ekibinde olduğu gibi şuhûdü’l-halden tespit edilmiştir. Buna göre, 1656-1676 yılları Beytûlmâl-ı Âmme çalışanları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Beytûlmâl-ı Âmme Çalışanları

Beytûlmâl-ı Âmme	Vazifeleri
Mustafa Çelebi b. İbrahim	Kâtib-i Beytûlmâl-ı Âmme
Osman Ağa b. Abdi	Kâtib-i Beytûlmâl-ı Âmme
Abdurrahman Beşe b. Abdi	Dîdebân-ı Beytûlmâl-ı Âmme

Bu isimlerin sık sık şuhûdü’l-halde, Beledî Kassam çalışanlarının isimleri ile yer alması mekânsal bir yakınlığı veya iki ekibin sürekli ortak mevzular için birbirleriyle teşrîk-i mesâî halinde olduklarını düşündürmektedir. Defterlerde yer alan bazı anlaşmazlıklara dair metinlerde kassam görevlilerinin (ki bunlar Beledî Kassamda görev yapan kâtiblerin isimleri oldukları anlaşılmaktadır)⁶⁸ bu anlaşmazlık Beytûlmâl ile alakalı ise Mahmud Paşa Camiinin yanında yer alan Beytûlmâl-ı Âmme emni odasına gittikleri ve sorunun burada incelendiği

⁶⁷ Kâtiplerin görev süreleri oldukça uzundur. Çok gerekmedikçe emekli olmadıkları, ağır hasta veya iyice yaşlanmadan görevi bırakmadıkları görülmektedir. Erhan Afyoncu ve Recep Ahışalı, “Kâtib”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2022.

⁶⁸ Kadınlarda, nâib kâtib olarak görev yapanların, kâtib sıfatıyla da hüccet düzenledikleri bilinmektedir. Bu husus, Mülga Beledî Kısmet defterlerinde kayıtlı olan birçok hüccetle de teyit edilmektedir. Mülga Beledî Kısmet kâtib unvanını taşıyan kâtibler, nâib sıfatıyla da hüccet kayıtlarında yer almaktadır.

görülmektedir.⁶⁹ Mülga Beledî Kassamlığı da Mahmud Paşa Camii yanında yer alıyor olmalıdır.

3. Mülga Beledî Kısmet Defterlerinin Muhtevası

1656-1676 yılları arasına ait Mülga Beledî Kassam Mahkemesinin ilk on defterinde 591 kadının ve 1230 erkeğin tereke kayıtları ve 2777 hüccet bulunmaktadır. On defterin %60'ı hüccet, %40'ı tereke kaydından oluşmaktadır. Defterlerde yer alan kayıtları tanımlamak üzere H.1066-1072/ M. 1656-1661 yıllarına ait defterde mevcut bulunan şu ibare dikkate değerdir; “vaki olan defatir-i kısmet ve ana müteallıka olan hücec-i şer’îyye”.⁷⁰ Terekeyle ilgili her türlü konu, anlaşmazlık, sorunlarla alakalı olan hüccet özetleri, Mülga Beledî Kısmet defterlerinde metin yanlarında yer almaktadır. Hüccetler, özetlerden hareketle şu başlıklarla sınıflandırılabilir.

Tablo 3. Mülga Beledî Kısmet Sicillerindeki Hüccet Konuları

Vasî hücceti	İsbat-ı deyn hücceti
Nafaka hücceti	İkrar-ı deyn hücceti
Nezaret hücceti	İbra hücceti
Hücceti kayyım	İsbat-ı vasiyet
Azadlığın miras hakkını istemesi	Kaybolan eşyanın beytûlmâlden emanet alındığı
Vasîden miras hissesi aldığına dair	Zevei gaib olan kadına nafaka takdir edildiğine dair
Eşya kabz hücceti	Câriyenin isbat-ı ıtk hücceti
Vasî değişimine dair	Vasiye ücret bağlanması
Hibe olunan menzil hücceti	İtknâme-i câriye
Beytûlmâl emini mahzarıyla isbat-ı vesâyet hücceti	Müteveffanın eşyasını ahz itmediğine yemin verilmesi
İsbat-ı azad	Sağır balığ olup vasî yedinden ahz sureti
İsbat-ı vasî-i muhtar	Vârisinin yedinden kabz ettiğini teslim aldığı
Miras hakkını ikrar	Vasiyetname
Mihr-i müeccel hücceti	İsbat-ı istiğlâl
İsbat-ı vakfiye	Tehârucü’ş-şer’-i tarik ⁷¹
Nukut-ı mevkuûfe isbatı	İsbat-ı mihr-i müeccel

⁶⁹ Mülga Beledî Kısmet, 5/13b (C. ahire 1080 – Kasım 1669). “mahmiye-i mezbûrede merhum Mahmud Paşa Cami-i Şerîf fi kurbunda vaki Beytûlmâl-ı Âmme emînlerine mahsus olan odaya varup” ifadesi ile Beytûlmâl-ı Âmme’nin nerede görev yaptığı tespit edilmiştir. Bu tür kayıtların çokluğu mekân olarak Beytûlmâl-ı Âmme’nin yerini kesinleştirmektedir.

⁷⁰ Mülga Beledî Kısmet, 1/ 17b (Safer 1068 – Kasım 1657).

⁷¹ Sözlükte “karşılıklı olarak çıkmak” anlamındaki tehâruc fıkıhta mirasçının bir bedel alıp mirastan çekilmesini ifade eder. Bkz. Hamza Aktan, “Tehâruc”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011).

Kısmet defterlerinde tereke kayıtları, mirasçılarının durumuna ilişkin hüccetlerle birlikte yer almaktadır. Bir terekeyi genellikle, yine bu mirasa dair davalar ve bunların hüccetleri takip etmektedir. Küçük yaşta mirasçılarının olduğu tereke kayıtlarının ardında veya önünde, çoğunlukla vasî, nâzır atama ve nafaka⁷² tayini hüccetleri yer almaktadır. Hüccet konularının sıklığına dair bir bilgiye sahip olmak için, Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde H. 1066-1072 / M.1656-1661 yıllarına ait bir defter değerlendirilmiştir. Bu defterde 157 hüccet bulunmaktadır, 23 kişiye ait tereke kayıtlarının ardından vasî, nâzır, nafaka hüccetleri ilgili kişinin terekesine ek olarak düzenlenmiştir. Yani 23 kişiyle ilişkili peşpeşe vasî, nâzır, nafaka hüccetleri bulunmakta ve bunların sayısı 69’u bulmaktadır. Yine hemen her terekeyi takip eden nafaka, vasî, nâzır tayin hüccetleri de vardır. Bu terekelerin 14’ünü nafaka, 23’ünü vasî tayini, 3’ünü nâzır tayini ile alakalı hüccetler takip etmiştir. Ayrıca ispat-ı itk, mehir talebi, vasiyet konulu hüccetler de bulunmaktadır. 14 beytûlmâl-i âmmeye intikal etmiş terekelerle ilgili hüccetler, 6 ispat-ı itk ve itkname, 12 miras hissesinin alındığı, 3 mirastan borç talebi, 2 mirasçının alacak talebi, 4 mülk satışı, 1 hibe, 4 mirastan mehir talebi, 2 vasiyet hücceti bulunmaktadır. Netice olarak tereke kayıtları ardından gelen hüccetler sayesinde ilginç detaylara, tereke sahibinin ve ailesi hakkında bilgilere ulaşılabilmeye imkân vermektedir. Bahsi geçen kısmet defterindeki hüccet konuları kabaca bir tasnifle Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Hüccet Konuları ve Kayıt Oranları

Hüccet Konuları	Yüzde (%)
Vasî Tayini	%29
Nafaka Tayini	%24
Nâzır Tayini	%17
Beytûlmâl	%9
Miras Hisselerini Aldığı	%8
Itknâme-İspat-ı Itk	%4
Mülk Satışı	%3
Mehir Talebi	%3
Mirastan Borcun Ödenmesi	%2
Mirasçılarının Alacak Talebi	%1
Hibe	-
Vasiyet	-

⁷² Nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” anlamındaki infâk masdarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler” mânasına gelir. Bkz. Celal Erbay, “Nafaka”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2006.

Küçük çocukların anne ya da babalarından kalan mirasın idaresi için mahkeme tarafından vasî atanmaktadır. Ölenin sağlığında *vasî-i muhtâr* şeklinde vasî tayin ettiği durumlar olmakla beraber, incelenen terekelerde çoğunlukla vasînin *vasî-i mansûb* olarak mahkemeden atandıkları görülmektedir. Vasîler, mirası idare etmek, çeşitli usullerle nakdi işleterek gelir sağlamak ve çocukların ihtiyaçları doğrultusunda harcamakla görevli idiler.⁷³ Vasîler sorumluluğundaki mirastan yapılacak her türlü tasarrufta mahkemeyi haberdar etmek, müsaade istemek zorundaydı. Mesela, Ağnaya bt. Yanaki isimli kadın ölmüş geride kalan küçük çocuklarına tayin edilen vasî, çocukların bakımı için câriye satın almak için mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme bu işleme izin verdiğine dair hüccet vermiştir. Cârîyenin satın alınması bu izinden sonra gerçekleşmiştir.⁷⁴ Küçük çocuğun cârîyeden doğması halinde de vasî atandığı görülmektedir. Mehmet Çelebi ölümü ile hamile Saliha bt. Abdullah isimli cârîyesini geride bırakmıştır. Mahkeme; Simkeş karhânesi telciler kethüdası Ali Çelebi b. Ramazan'ı vasî olarak atamıştır. Ali Çelebi vasî olarak doğuma, doğumdan sonraya ve çocuk reşid oluncaya kadar miras hissesini zabt ve hıfz ile görevlendirilmiştir.⁷⁵

Vasînin tasarrufundaki malları piyasa fiyatıyla kendisine satın alması, vakfetmesi ve bağışlamasının caiz olmadığı fetvalarla belirtilmiştir. Vasînin yetimin malını satın alması durumunda da malın fiyatının en az 1,5 mislini vererek satın almaları gerekmektedir. Vasi yetimin olduğu yerden geçici olarak uzaklaşması gerektiği durumlarda yetime ait belgeleri emanet etmeli ve olası ihtiyaçlarını gidermek suretiyle yola çıkmalıdır.⁷⁶ Vasînin ölümünde, vesâyete kudreti olmadığı durumda mahkeme bilgilendirilir ve yerine yeni bir vasî atanırdı.⁷⁷ Bu görev süresince eski vasî, sorumluluğunda olan mirasa dair muhasebe kayıtlarını tutmak ve ibraz etmek zorundadır. Buluğa ermiş ve mirasını idare edecek ehliyet hâiz olan gencin vasîden mirasını teslim alırken bu muhasebe kayıtlarının mahkemece incelendiği ve kayıt altına alındığı görülmektedir.⁷⁸ Bunlar form bakımından tereke kayıtlarına benzediği için terekelerle karıştırılabilmektedir.

⁷³ M. Akif Aydın, “Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No’lu Defterlerin Hukuki Tahlili”, içinde *18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Yaşam*, Ed. Tülay Artan (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.), 66.

⁷⁴ Mülga Beledî Kismet, 2/109a (Safer 1075 – Ağustos 1664).

⁷⁵ Mülga Beledî Kismet, 2/95a (Zilhicce 1074– Haziran 1664).

⁷⁶ Çiğdem Gürsoy, “Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları” (18.Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK, 2018), 326.

⁷⁷ Mülga Beledî Kismet, 1/52b (Şevval 1069 – Haziran 1659).

⁷⁸ Reşit olmayan yetimler için hazırlanan muhasebe kayıtları için bkz. Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d’État dans la société ottomane damascène: Les ‘askar à la fin du XVIIe siècle*, 26-32.

Vasîlerin sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini denetlemek amacıyla bazen vasî üzerine nâzır tayin edilmektedir. Nâzır, vasinin yapacağı tasarruflara nezârette bulunmak üzere mal sahibi veya mahkeme tarafından tayin edilen kişidir. Nâzırın tasarruf yetkisi yoktur, sadece vasiyi denetlemekle görevlidir.⁷⁹ Nâzırın bu denetimi sonucunda, görevini ihmal eden vasi tespit edilirse, yerine başka bir vasi atanmaktadır. Vasinin yetim için yaptığı harcamaları ve tasarrufları takip edebilmesi, denetleyebilmesi için nâzırın bir hesap bilgisi olması gerektiği düşünülmektedir. Nâzır olarak atanan kadınları bu ihtimal çerçevesinde düşünürsek, acaba okuma-yazma ve hesap bilgisine haiz kadınlar mıydı sorusu akla gelmektedir. Ancak, kullandığımız kayıtlarda bu detaya dair bir bilgi bulunamamıştır. Birden fazla vasî tayini olabildiği gibi nâzır tayini de olabilmektedir. Nâzır olarak anne-baba, yakın akrabalarından, mahalleden ya da mahkemece uygun görülen biri tayin edilebilir. Mesela, Şeyh Ferhad Mahallesi sakini Haniye bnt. Bahadır isimli kadın ölmüş, dört çocuğuna babaları vasî, Haniya'nın annesi yani çocukların ninesi nâzır tayin edilmiştir.⁸⁰ Vasi olarak baba atanmış, nine de damadının torunlarına dair vasilik görevini yerine getirip getirmediğini kontrole nâzır olarak görevlendirilmiştir.

Vasî, nâzır atamalarında ve nafaka takdirinde mahkeme tarafından hüccetler hazırlanmaktadır. Bu hüccetlerin bazılarında nezaret ve vesayet tayininin beraber kaydedildiği görülmektedir.⁸¹ Kadın ve erkeklerin vasî ve nâzır olma oranını tespit etmek için, 1656-1664 yıllarına ait 210 adet vasî, nâzır ve nafaka tayin hüccetleri incelenmiştir. Buna göre %32 oranında kadınlar, %68 oranında erkekler vasî⁸², %35 oranda kadınlar, %65 oranında erkekler nâzır olarak tayin edilmişlerdir. Vasî ve nâzır tayini için mahkemeye başvuran müslümanlar %50 oranında, gayrimüslimler %50 oranındadır. Anne, baba olsa bile her zaman bunların vasî yahut nâzır atanmadığı, mahkeme tarafından çoğunlukla mahalleden kimselerin atandığı görülmektedir. Bu kimselerin büyük kısmı unvanlıdır. Gayrimüslimlerin vasî tayinlerinde, vasilerin çoğunluğu mahalleden gayrimüslim kimseler olmakla beraber, müslümanlardan özellikle *beşe* unvanlı kimselerin atandığı görülmektedir. Vasînin zaman

⁷⁹ Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyal -Ekonomik Yapısı* (1880-1906)", *Osmanlı Araştırmaları* IX (1989): 125.

⁸⁰ Mülga Beledî Kismet, 3/22b, (Şevval 1075- Nisan 1665).

⁸¹ Vesayet ve nezaret hüccet örneği olan Resim 13'te buna örnektir.

⁸² 1680-1690 yıllarına ait Şam Kismet-i Askerî kayıtlarında 61 vasi kaydının 10'u kadınlara aittir (Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 33.

zaman görevine binaen ücret talep ettiği anlaşılmaktadır. Bu tür bir başvuruya dair tespit edilen hüccette vâsiye günlük 10 akçe takdir edildiği görülmektedir.⁸³

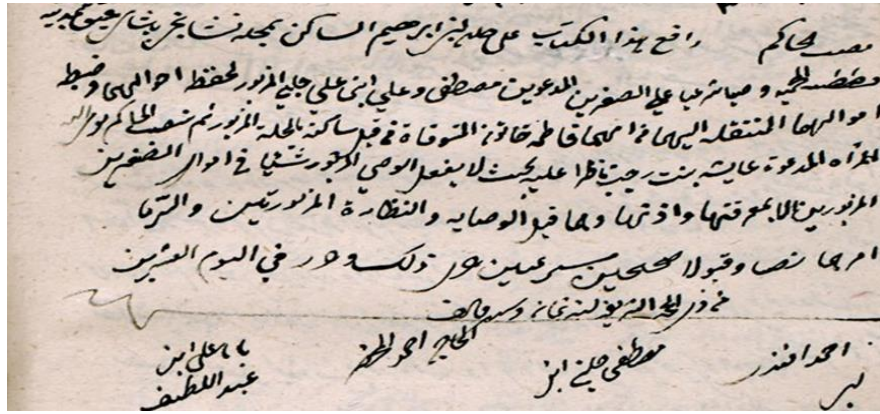
Vasîler yahut geride kalan çocuğun ebeveynlerinden biri mahkemeden nafaka bağlanmasını talep etmektedir. 75 adet nafaka kaydının, %57'si müslümanlara, %43'ü gayrimüslimlere aittir. En çok anneler nafaka tayini için mahkemeye başvurmuşlardır. Bunu vasî takip etmektedir. Validesi ve hıdânesinin⁸⁴ nafaka talebine dair kayıtlardan anne-babanın boşandığı, annelerinin çocukları için nafaka belirlenmesine dair mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Bu anneler her zaman vasî olmadıkları, çocukların *hidânesi ve valideleri* sıfatıyla nafaka talep ettikleri anlaşılmaktadır. Nafakalar günlük belirlenmekte olup, 2 akçe ile 20 akçe arasındadır. Bu, aylık 60 akçe ile 600 akçe, yıllık 720 akçe ile 7200 akçe anlamına gelmektedir. En düşük nafaka miktarı olan 2 akçe, günlük ihtiyaç için sarfedilecek miktarın tabanını göstermektedir. Bir çocuk için aylık 60 akçe yıllık 720 akçedir. 720 akçe ile 3,6 miskal altın alınabilir.⁸⁵ Bugün bu miktar yaklaşık olarak 17,31 gr. altına karşılık gelmektedir. Yetim ya da öksüz bir çocuğun yıllık en az 720 akçeye ihtiyacı olduğu söylenebilir. Miras miktarı ne kadar fazla ise ona göre günlük nafaka miktarı da yükselmektedir. Kaç çocuk varsa *her biri için ikişer, altışar vb.* ifadesi ile ayrı ayrı nafaka tayin edilmektedir.

Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde vasi, nâzır ataması ve nafaka tayinine dair hüccet kayıtları oldukça fazladır. Bu kayıtlar büyük oranda Türkçe tutulmuştur. 1656-1664 yılları arasında tutulmuş vesayet ve nafaka tayini üzerine hazırlanan hüccetlerin Arapça olarak tutulduğu fakat bu usulün yavaş yavaş terkedildiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda sıkça karşımıza çıkan Türkçe formları içerik olarak Arapça olanlardan farklı değildir. *Türkçe Çevirisi* olarak verilen kısım, daha sonraki Türkçe hazırlanan hüccetlerle çok yakın benzerlik göstermektedir. Arapça tutulan vasî ve nafaka tayinine dair hüccetlere örnekler şöyledir;

⁸³ Mülga Beledî Kısmet, 1/ 52b (Şevval 1069 – Haziran 1659).

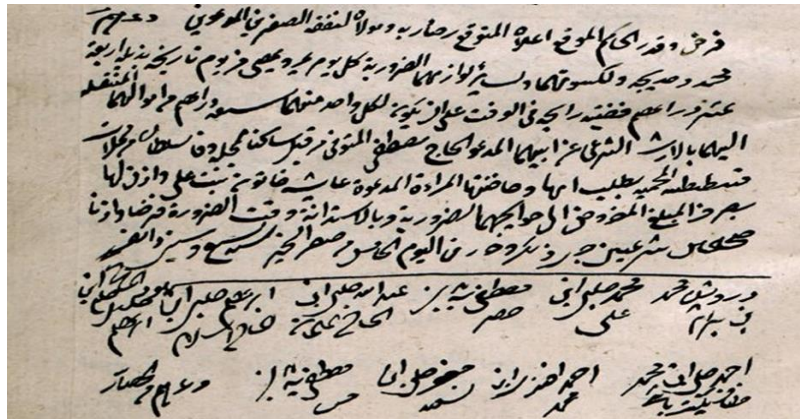
⁸⁴ Sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek” mânasına gelen hidâne (hadâne), İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın (hâdine) denir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998). Annenin hidâne hakkı, Hanefi mezhebine göre erkek çocuklarında 7 yaşına, kız çocuklarında 9 yaşına kadardır. Bkz. Judith E. Tucker, “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’de İslam Hukukuna Göre Annelik”, içinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 227.

⁸⁵ İncelenen yıllarda bir miskal altının ortalama olarak 200 akçe olmasından yola çıkılarak hesaplanmıştır. Bkz. Altın Bileziğin 1 Miskalinin Yıllara Göre Fiyatları sayfa 280. 1 miskal= 4.8105 gr.dır.

Resim 5. Vesâyet ve Nezâret Hücçeti⁸⁶

Türkçe Çevirisi: Hâkim, işbu dilekçe sahibi Konstantiniyye vilayeti mahallelerinden Nişancı Paşa-yı Atık mahallesinde sakin olan Ali Çelebi b. İbrahim'i, Mustafa ve Ali isimli küçük çocuklarına daha önce adı geçen mahallede sakin olup vefat eden anneleri Fatma Hatun'dan intikal eden malların zaptı ve ahvalinin hıfz için vasi-i şer'i tayin etti. Ayşe isimli kadını mezkûr vasinin bilgisi ve izni olmaksızın çocukların mallarına dokunmamasına, müdahale etmemesine nezarete bulunması için nazır tayin etti. Her ikisi söz konusu vesayet ve nezareti kabul edip yerine getireceklerini üstlendiler. Bu tayin etme ve kabul sahih ve şer'idir. 20 Zilhicce 1068.

Resim 6. Nafaka Hücçeti⁸⁷

⁸⁶ Mülga Beledî Kısmet, 1/24b (Zilhicce 1068 – Ağustos 1658).

Nesb el-hakim Rafe el-katab Ali Çelebi bin İbrahim el-sakin bimehla Nişancı Paşay Eñiq bmedine Qusطننية المحمية وصيا شرعيا على الصغیرین المدعویین مصطفى و علی ابني علی چلبی المزبور لحفظ احوالهما وضبط اموالهما المنقلة اليهما من امهما فاطمة خاتون المتوفاة من قبل ساكنة بالمحلة المزبور ثم نصب الحاكم مومى اليه المرأة المدعوة عائشة بنت رجب ناظرا عليه بحيث لايفعل الوصى المزبور شيئا في اموال الصغیرين المزبورين الا بمعرفتهما واذنهما وهما قبل الوصاية والنظارة المزبورتين والتزما امرهما نصبا وقبولا صحيحين شرعيين جرى ذلك وحرر في اليوم العشرين من ذى الحجة الشريفة لسنة ثمان و ستين والف. شهود: احمد افندى بن، مصطفى چلبی ابن، الحاج احمد المحضر، باى علی ابن عبداللطيف.

⁸⁷ Mülga Beledî Kısmet, 1/8b (Safer 1067 – Kasım 1656).

Türkçe Çevirisi; Allah rızası umut eden ve kayıta imzası bulunan hâkim, Mehmet ve Hatice isimli küçük çocukların nafaka, kisve diğer gerekli ihtiyaçları için anneleri ve Ayşe Hatun bt. Ali adlı hidanelerinin talebiyle daha önce Konstantiniyye vilayeti mahallelerinden Vefa Sultan mahallesinde sakin olup vefat eden rahmetli babaları el-Hac Mustafa'dan şer'i miras yoluyla söz konusu çocuklara intikal eden mallardan dönemin geçerli gümüş dirhemi üzerinden her birine 7 dirhem olmak üzere günlük 14 dirhem farz kılıp belirledi. Bu nafakanın başlama günü ekteki tarihten itibaren. İsmi geçen kadına mezkûr meblağ ile ilgili çocukların zaruri ihtiyaçları için harcamaya, ihtiyaç duyduğunda borç almasına izin verilmiştir. 5 Safer 1067.⁸⁸

4. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde Tereke Kayıtlarını Oluşturan Bölümler

H.1656-1660/M.1066-1070 yılları arası tereke kayıtlarının giriş cümleleri *Muhallefatü'l-merhum/merhume, halik/halike, Metrukâtü'l-merhum/merhume, halik/halike, Mahmiye-i İstanbul* ve bazen doğrudan ölenin ismi ile başlamaktadır. Ağustos 1660'tan itibaren incelenen yirmi yıl süresince metinlerde *Mahmiye-i İstanbul* giriş cümlesi benimsenmiştir. İncelenen dönemin paralelinde İstanbul Kısmet-i Askerî defterlerindeki tereke kayıtlarına bakıldığında ise *Muhallefatü'l-merhum/merhume, halik/halike, Defter oldur ki Mahmiye-i İstanbul, Mahmiye-i Konstantiniyye* ve *Mahmiye-i İstanbul* giriş cümleleri kâtiblerin tercihlerine göre kullanılmış gözükmektedir. Şubat 1675 tarihinden itibaren *Mahmiye-i İstanbul* giriş cümlesi kullanılır olmuştur. *Metrukât, Muhallefat* ve *Mahmiye-i İstanbul* kullanımını her iki mahkemenin de tercih ettiğini, özellikle *Muhallefat* kelimesinin askerî zümreye mensup tereke kayıtlarında daha çok kullanıldığı görülmektedir. Mülga Beledî Kısmet defterlerinde, tereke kayıtları için, *defter-i kassam, defter-i kısmet, muhallefât, defatir-i kısmet, emval defteri* ifadeleri kullanılmıştır.

Tereke kaydı, belirlenmiş bölümler halinde yapılmaktadır. Bölümlerin bir sıra takibi ile tanzim edilmesi nihayetinde tereke kayıtları oluşmaktadır. Takip edilen sıraya göre;

1. Ölen kişinin tanıtımı,
2. Ölen kimsenin mirasını oluşturan menkul ve gayrimenkullerin listesi,
3. Minha el-ihracat olarak isimlendirilen, teçhiz-tekfin, borç, resim gibi ölümden sonra gerçekleşen harcamaların dökümü,

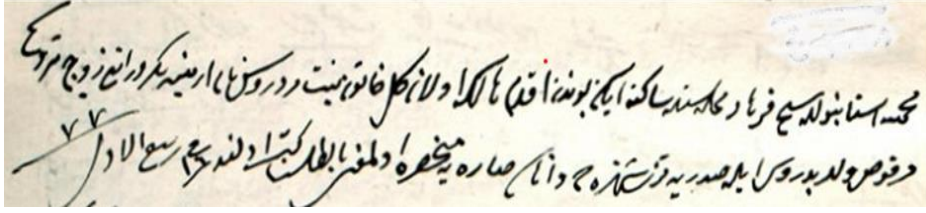
فرض وقدر الحاكم الموقع اعلاه المتوقع رضاء ربه ومولاه لنفقة الصغيرين المدعويين محمد وخديجه ولكسوتهما ولسائر لوازمهما الضرورية كل يوم يمر ويمضى من يوم تاريخه بذيله اربعة عشر دراهم فضية رابجة في الوقت على ان يكون لكل واحد منهما سبعة دراهم من اموالهما المنتقلة اليهما بالارث الشرعى عن ابيهما المدعو الحاج مصطفى المتوفى من قبل ساكنة بمحلة وفا سلطان من محلات قسطنطينية المحمية بطلب امها وحاضنتها المراءة المدعوة عائشة خاتون بنت على واذن لها بصرف المبلغ المفروض الى حوايجها الضرورية وبلاستدانة وقت الضرورة فرضا وارثا صحيحين شرعيين جرى ذلك وحرر فى اليوم الخامس من صفر الخير سنة سبع وستين والف.

شهود الحال: درويش محمد بن بيرام، محمد چلبى ابن على، مصطفى بشه بن خضر، عبد الله چلبى ابن الحاج عثمان، ابراهيم چلبى ابن الحاج اسلام، خليل چلبى ابن ابراهيم، احمد چلبى ابن محمد مضاف (؟) يكييت باشى، احمد افندى ابن محمد، جعفر چلبى ابن سعيد، مصطفى بشه ابن حسن، وغيرهم من الحضار.

⁸⁸ Hücetlerin Arapça metinlerini yazan ve günümüz Türkçesine çeviren Habibullah Habib'e minnettarım.

4. Mirasçılarının hisselerine düşen miktarın tespiti.

Vefat Eden Kişinin Tanıtılması

Resim 7. Tereke Sahibinin Tanıtıldığı Bölüm⁸⁹

Terekenin girişinde ölen kimsenin yaşadığı memleketi, mahallesi, ismi, unvanı mirasçıları ve tereke kaydının hazırlandığı tarih bilgisi yer alır. Bu bilgiler sayesinde ölen kişinin cinsiyeti, dini, varsa çocukları, eşi, kendisinin ve aile bireylerinin unvanları bir zümreye aidiyetleri, ölenin mirasçıları arasında mevlâ varsa azadlı bir köle olduğunu öğrenebilmekteyiz. Metnin nihayetinde yer alan tarih, zaman zaman ölenin vefat ettiği tarih olarak düşünülse de son çalışmalar bunun tereke kayıt tarihi olduğunu göstermektedir.⁹⁰

Tereke Listesi

A photograph of a handwritten document in Ottoman Turkish script, showing a list of assets and debts. The text is written in a cursive style on aged paper. It appears to be a section of a will where the deceased's property is being listed. The text is written in dark ink and is somewhat faded in some places. The list includes various items such as land, buildings, and personal belongings, along with their respective values and debts.

Resim 8. Tereke Listesi⁹¹

Ölen kişinin ve mirasçılarının tanıtıldığı kısmı, mal varlığının dökümünün bulunduğu bölüm takip etmektedir. “Gül dökümü”⁹² denilen özel bir formla gösterilen listede, yaşarken sahip olduğu menkul, gayrimenkuller, alacakları, iğneden ipliğe maddî karşılığı olan her şey yer

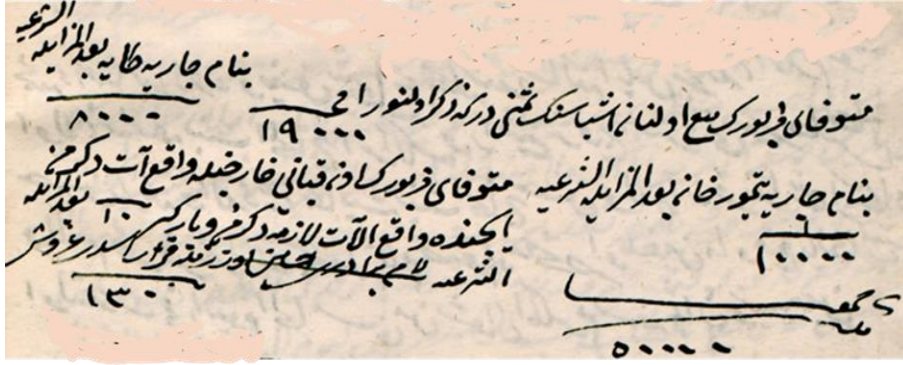
⁸⁹ Mülga Beledî Kısmet, 3/50a (R. evvel 1077–Eylül 1666).

⁹⁰ Bunun için aynı kişiye ait tereke kaydının birkaç kere Kısmet mahkemesine getirilmesi, her muamelede o günün tarihinin yazılmasını örnek verebiliriz. İncelenen terekelerde buna dair pek çok örnek vardır. Saraç İshak Mahallesi’nde vefat eden Havva bt. Mehmed’in aynı defterde farklı tarihlerde iki kere tereke kaydı yapılmıştır. İlk kayıt 29 Muharrem 1085’te yapılmış, 22 R. evvel 1085’te tekrar terekası hesaplanmıştır. (Mülga Beledî Kısmet, 9/ 14b (Muharrem 1085–Nisan 1674), 9/26a (R. evvel 1085 – Haziran 1674).

⁹¹ Mülga Beledî Kısmet, 3/52a (R. Ahir 1077–Ekim 1666).

⁹² Joyce Hedda Matthews, “Bir Osmanlı Tereke Defterleri ‘Isolario’suna Doğru ve Manisa Örneği (1600-1700 civarı)”, içinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 83.

almaktadır. İdeal olarak kabul edilen, her şeyin kaydedilmiş olması durumudur. Lakin gerçekte bu eşyaların ya da gayrimenkullerin bazıları sağlığında başkalarına hibe edilmiş, mirasçıları tarafından, hane halkı tarafından saklanmış olabilir.⁹³ Bunu kanıtlama ya da izini sürebilme durumu olamadığından, tereke kaydındaki mal dökümü ve hesabının her şeye rağmen önemli bir veri olduğu muhakkaktır. Tereke listesi şeklinde bir kaydın yapılmadığı durumlar da bulunmaktadır. Bu durumda tereke satıldıktan sonra elde edilen meblağ kayda geçirilmekte ve tereke muamelesi yapılmaktadır.

Resim 9. Tereke Listesi Olmadan Hazırlanan Tereke Kaydı⁹⁴

Örnekte görüldüğü gibi, El-Hac Ramazan b. Mehmed'in terekesinde bulunan eşyaları, câriyesi ve Unkapanı'ndaki at değirmenindeki eşyaları, atı ve cariyeleri müzayede yolu ile satılmış, müzayede sonucu elde edilen tutar mirasını oluşturmuştur. Tereke kaydı bu satış sonrasına göre düzenlenmiştir. Bu tür kayıtlarda tereke listesi bulunmadığından eşyaları nelerden oluşuyordu ve fiyatları ne kadardı bilememekteyiz.

Anne ve babanın ölümü durumunda geriye kalan çocukları için bazı eşyaların terekeden çıkarıldığı, tereke listesinin altına *sağır/sağireye istimal için alıkonulan* ibaresi ile tereke listesinin devamında yer aldığı durumlar da bulunmaktadır.⁹⁵ Küçük çocuğun kullanımı için ayrılan bu eşyalar, terekedeki diğer eşyaların satışına dahil edilmemekte ve çoğu zaman kıymetleri çocuğun miras hissesinden düşülmektedir.

⁹³ Oğuz, Tereke kayıtlarının güvenilirliği hakkında bir çalışma yapmıştır. Bkz. Gülser Oğuz, "Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri", *Turkish Studies* 9.1, 2014, 409-26. Ayrıca çalışmamızın Giriş bölümünde "Terekelerin Sınırlılığı" başlığı altında bu konu ele alınmıştır.

⁹⁴ Mülga Beledî Kısmet, 4/13b (Şaban 1079 – Ocak 1669).

⁹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 10/36a-b (Muharrem 1080 – Haziran 1675).

Bu kayıtlar dışında, Osmanlı toplumunun dindarlık ve hayırseverlik anlayışının tezahürlerinden biri olan vasiyet kayıtlarını da bu bölümde görebilmekteyiz.⁹⁹ Mirasın üçte birini aşan vasiyetlerde, varislerin rızası gerekmektedir.¹⁰⁰ Mülga Beledî Kısmet'te yer alan kadınların 27'sinde müstakil vasiyet kaydı bulunmaktadır. Bu vasiyetler, 500 akçe ile 88.343 akçe arasındadır. Bu kadınların 7'si gayrimüslim, 20'si müslümandır. Müslüman kadınlar, iskat-ı salât¹⁰¹ ve ölümlerinin ardından belirli günlerde (3., 7. ve 40. günler) ve sene-i devriyesinde hatim okunmasını vasiyet etmişlerdir. Ayrıca taâmiye-i fukaraya, câriyeleri ve mu'takalarına, camilere, Kur'an-ı Kerîm okunmasına, birinin hacca gönderilmesine dair vasiyetler mevcuttur. Fatma bt. Mustafa, terekesinin bir kısmını iskat-ı salât ve hayır işleri için ayırmış ve annesi Saime'nin vasî olmasını vasiyet etmiştir.¹⁰²

Kadınlar arasında yüksek tutarda vasiyette bulunan Rabia Hatun bt. Mehmed'din vasiyeti 88.343 akçe tutarındadır. Yaşadığı mahalle olan Âşık Paşa Mahallesi Camii imamı tarafından *Kur'an-ı Kerîm* ve *Muhammediye* okunmasını ve hacca birinin gönderilmesini ve cariyesine para verilmesini vasiyet etmiştir. Bu yüksek tutarlı vasiyette kime ne kadar ayrıldığı belirtilmemiş ayrılan meblağ topluca yazılmıştır.¹⁰³ Kürkçübaşı Mahallesi'nde sakin Ayşe bt. Mehmed terekesinden 20.000 akçenin hac için ve 30.000 akçenin *Kur'an-ı Kerîm* okunması için ayrılmasını vasiyet etmiştir.¹⁰⁴ Ayşe'nin hac için vasiyet ettiği miktar hac yolculuğu için gerekli meblağ hakkında bilgi verdiği için dikkat çekicidir. Kasap Timurhan Mahallesi sakini Ayşe bt. Ahmed, 69.000 akçesini kız torunları ve ümm-i veledler için vasiyet etmiştir.¹⁰⁵ Erkek torunu vasiyet bırakılanlar arasında değildir. Muhtemelen erkek torunu kızlardan daha fazla miras payı alacağı için, kız torunları ve ümm-i veled

⁹⁹ Vasiyet; "bitiştirmek, bağlamak; önermek" anlamlarındaki vasiyet (çoğulu vesâyâ) fıkıhta kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesini ifade eder. Bkz. Abdüsselam Arı, "Vesayet", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012). Vasiyet, köle azad etmek, sadaka vermek gibi Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan hayır işlerindendir. Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev. Çağdaş Sümer (İstanbul: Akılçelen, 2018), 163; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktaş (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010). Breüning, İstanbul'da kaldığı esnada yatağa düşen ve ölümün yaklaştığını düşünen Müslümanların nasıl vasiyet hazırladıklarına dair gözlemini anlatır. Bkz. Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi - Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, Çev. Selma Türkiş Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 142.

¹⁰⁰ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, c. II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 180.

¹⁰¹ İslam hukukunda ölen kişinin namaz borçları her namaz için ayrı ayrı hesaplanır ve bunların fidyeleri fakirlere verilir. Bu şekilde namaz borçlarının düşürülmesi işlemine İskât-ı salât denilmektedir. Mehmet Koç, "İslam Hukukunda İskât-ı Salât ve Devir (Osmanlı Uygulaması)", *Kilitbahir*, 2022, 21.

¹⁰² Mülga Beledî Kısmet, 9/42a (R. ahire 1085 – Temmuz 1674).

¹⁰³ Mülga Beledî Kısmet, 1/60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

¹⁰⁴ Mülga Beledî Kısmet, 1/39b (Safer 1069 – Kasım 1658).

¹⁰⁵ Mülga Beledî Kısmet, 6/5a (Şaban 1081 – Aralık 1670).

torunları lehine bir vasiyet yapmış olmalıdır. Ayşe'nin cariyelerden olan çocukları da torunlarından ayırt etmemesi dikkat çekicidir.

Belkıs Hatun bnt. Cafer, dört kadına 1.000'er akçe verilmesini vasiyet etmiştir. Bu kadınlar ismen zikredilmiş, akraba mı, aile dostu mu, azadlı cariyeleri mi olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Bunun yanı sıra Bıçakçı Mahallesi mescidi ve Yeldeğirmeni kasabasında bulunan Kasımpaşa Mahallesi mescidi imamları ve müezzinleri tarafından Kur'an okunması için 6.500'er akçe mirasından ayırmıştır.¹⁰⁶ Ne kadarını ve kime verileceğini belirtmeden sadece mirasının 3/1'i kadarını vasiyet edenler de bulunmaktaydı. Saraç İshak Mahallesi sakini Ümmühan bt. el-Hac Ali, mirasının sülüs (3/1'i) miktarı olan 24.000 akçeyi vasiyet etmiş ancak nereye sarf edileceğine dair detay verilmemiştir.¹⁰⁷ Elvanzade Mahallesi'nde yaşayan Fatma bt. el-Hac Mesud 8.200 akçeyi tilavet-i Kur'an için vasiyet etmiştir. Teçhiz ve tekfin kaydında *ber mûcebi vasiyet* ifadesi ile 2.000 akçe daha vasiyet etmiştir.¹⁰⁸

Mülga Beledî Kısmet'teki erkek terekelerinde de birçok vasiyet örneği bulunmaktadır. Bunlardan dikkat çeken birkaç örnek şöyledir; Fethiye Mahallesi sakini el-Hac Ahmed b. Abdülmennan, Halil Paşa Camiinde Feth-i Şerîf tilaveti için 10.000 akçe, daha önce ölen eşi Ayşe için ise aynı camide Yasin-i Şerîf tilaveti için 5.000 akçe bırakmıştır.¹⁰⁹ El-Hac Piyale b. Abdullah cenazesi için 400 esedî gurus (48.000 akçe), hac için 300 esedî gurus (36.000 akçe), Daye Hatun Mescidinde cüz okunması için 1.000 esedî gurus (120.000 akçe), ümm-i veled olan câriyesi Ayşe Hatun'a 130 esedî gurus (15.600 akçe), mu'takası Timurhan'a 60 esedî gurus (7.200 akçe), vasî el-Hac Yusuf'a 60 esedî gurus (7.200 akçe) verilmesini vasiyet etmiştir.¹¹⁰ El-Hac Piyale oldukça yüksek miktarda vasiyet bırakmıştır. Teçhiz ve tekfin ücretinin en düşük 200-585 akçe tutarında olduğu düşünülürse, bıraktığı 48.000 akçe oldukça yüksektir, muhtemelen ölümünün ardından ıskat-ı salat, fakire yemek, cami imamına verilmesi, Kur'an tilaveti gibi durumlar için ayrılmış olmalıdır. Cariyelerine de bıraktığı miktar bundan sonraki hayatlarını idame edebilmeleri için iyi bir miktardır. Mesela, bir gayrimenkul almak için yahut başkalarına kredi vermek için kullanabilirler. Son bir örnek olarak; Saraç İshak Mahallesi sakini Nasuh Çelebi b. Mehmed, câriyesi Mülâyim'in azad

¹⁰⁶ Mülga Beledî Kısmet, 2/110b (Safer 1065 – Ocak 1655).

¹⁰⁷ Mülga Beledî Kısmet, 3/76b (Muharrem 1078 – Haziran 1667).

¹⁰⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/69b (Şaban 1079 – Ocak 1669).

¹⁰⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/8b (Receb 1072 – Şubat 1662).

¹¹⁰ Mülga Beledî Kısmet, 7/26b (Şaban 1083 – Kasım 1672).

edildiğini ve ona 6.000 akçe verilmesini, bunun yanı sıra birinin hacca gönderilmesi için 30.000 akçe vasiyet etmiştir.¹¹¹

Gayrimüslimlerde cenaze masrafı 300-18.000 akçe arasındadır. Gayrimüslim kadınların vasiyet için patrikleri ve kiliseleri tercih ettiği görülmektedir. (Kudüs-i Şerîf Patriğine 50 esedî gurus (6.000 akçe), Üç kiliseye 30 esedî gurus (3.600 akçe), papaz Mevuz’a? 20 esedî gurus (2.400 akçe), İstanbul patriğine 20 esedî gurus (2.400 akçe), Balat Kilisesine 20 esedî gurus (2.400 akçe), Balat Kilisesi papazına 62 esedî gurus¹¹² (7.440 akçe), Meryem Ana Kilisesine 1.200 akçe, Aya Nikola Kilisesine 1.200 akçe, Belgrad Kilisesine 1.200 akçe, Mirahor Kilisesine 1.200 akçe¹¹³, Zeytin Mahallesi Kilisesine 1.200 akçe¹¹⁴, Sulu Manastır Kilisesine 3.000 akçe).¹¹⁵ Kiliseye yapılan vasiyetlerin yanı sıra fukaranın da gözetildiği vasiyetler bulunmaktadır. İshak v. Zarok, Kudüs-i Şerîf’te yaşayan “fukara-yı kefereye” dağıtılmak üzere 200 esedî (24.000 akçe) ve David isimli papaza 50 esedî (6.000 akçe) vasiyet etmiştir. Gayrimüslimler arasında Kudüs-ü Şerîf’e yani hacca bir başkasının gönderilmesini içeren vasiyet kaydına rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu hac yolculuğunun maliyetinin ne kadar olduğuna dair terekelerde bilgi bulunamamıştır. Ancak, seyyah Simeon’un seyahatnamesinde verdiği bir bilgi önemlidir. Verdiği bu bilgi her ne kadar incelediğimiz tarihten 50 yıl öncesine ait olsa da yaklaşık bir fikir edinebilmekteyiz. 1615 yılında İstanbul’dan Kudüs’e hacca gitmenin bedeli 9.600 akçe civarındadır.¹¹⁶

Minha el-ihracat kısmında teçhiz ve tekfin kısmından sonra muhtelif resimler (vergiler) yer almaktadır. Bunlar; resm-i kısmet, resm-i âdî, kassamiye, ihzâriye, kâtibiye, huddamiye, dellâliye, harc-ı hüccet, harc-ı râh, vasıta kiralarından oluşmaktadır. (araba, bargir, kayık vb.). Resimler bazen ayrı ayrı bazen de topluca hesaplanmıştır.

Mülga Beledî Kısmet defterlerinde resm-i kısmet ve kassamiye çoğunlukla birlikte hesaplanmıştır. 1078 yılından itibaren resm-i kısmet ifadesi yerine resm-i âdî kullanımı

¹¹¹ Mülga Beledî Kısmet, 8/46a (Receb 1084 – Ekim 1673).

¹¹² Mülga Beledî Kısmet, 8/15b (Muharrem 1084 – Mayıs 1673).

¹¹³ Mülga Beledî Kısmet, 5/9b (R. evvel 1080 – Ağustos 1669).

¹¹⁴ Mülga Beledî Kısmet, 8/81b (Şevval 1084 – Ocak 1674).

¹¹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 2/4b (Safer 1075 – Ağustos 1664).

¹¹⁶ Polonyalı Simeon, Osmanlı topraklarında seyahat ederken İstanbul’dan Kudüs’e hacca gidebilmek için bir sene kitap istinsah ederek çalışmış, bu zaman zarfında biriktirdiği para ile yolculuğa çıkabilmiştir. İstanbul’da yazıcılara çok kıymet verildiğini, yazı yazmayı bilen az olduğunu söyler. Bu nedenle kendisine çok kitap istinsah ettirildiğini günlük 50-60 akçe, yıl sonu 80 kuruş biriktirebildiğini böylelikle hac yolculuğuna çıkabildiğini belirtir. Bu bilgiden yola çıkarak, bu dönemde 1 esedî gurus 120 akçedir, 80 gurus 9.600 akçe etmektedir, bu miktarın o tarihlerde Kudüs’e hac yolculuğu için yeterli bir miktar olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608-1619*, 103.

sıklaşmaya başlamış ve zaman zaman kassamiye ile hesaplanmıştır. Her tereke kaydının altında resm-i kısmet ve resm-i âdî yer alırken kassamiye kaydı her terekenin altında bulunmamaktadır. Kassam, miras davalarında dava mahalline giderek gerekli tahkikatı yapıp bir neticeye vardıldıktan sonra terekeyi varisler arasında taksim etmekte ve bu ücreti almaktadır.¹¹⁷ *Resm-i âdî ve resm-i kısmet* terekenin %2'sine tekabül etmektedir. İncelenen tereke kayıtlarına göre *kassamiye* tereke tutarının binde 2-5 kadardır. Bu 20 yıllık süreçte toplam 333.567 akçe resm-i kısmet alınmıştır.

Daha önce taksimi kassam tarafından yapılmış olduğu halde, ikinci kez taksime tabi tutulmuş terekeler de bulunmaktadır. Bunlar için daha önce yapılan kısmet işleminden resm-i kısmet alındığı gibi, ikinci yapılan muamelede de resim alınmıştır. İva bt. Hedres'in terekesinden “*defter-i evvelde alınan resm ve kâtibiye 2.000 akçe iken Cemazıyelevvel 1079 tarihinde tekrar tereke muamelesi yapıldığı ve bu sefer 1.000 akçe resm-i kısmet ve 300 akçe kâtibiye ve ihzâriye alındığı anlaşılmaktadır.*¹¹⁸

Roşna bt. Karagöz'ün terekesinden *1.500 akçe resm-i kısmet* alınırken aynı zamanda *2.000 akçe Kassam-ı Askerî resm-i âdî* alınmıştır.¹¹⁹ Neden hem Beledî Kısmet için hem de Kısmet-i Askerî için resim alınmıştır anlaşılamamaktadır.

Seferden dönerken ölen Mansur b. El-Hac Ahmed el-Hüffaz'ın terekesinden *resm-i âdî kassam-ı sabık 2.100 akçe* alınmıştır. Seferde iken vefat ettiği yerde tereke kısmeti taksimi yapılmış burada resmi alınmıştır. Mülga Beledî Kısmete kaydedilirken tekrar resm-i kısmet ya da resm-i âdî alınmamıştır. İlginçtir ki, askerî zümreden olan Mansur'un tereke kaydı Askerî Kısmet'te değil de Mülga Beledî Kısmette yer almıştır. Vefat ettiği esnada harp ganimeti olarak yanında iki gulam ve dört câriyesi olduğu, bunlar için de *berâ-yı harc-ı pencik 24 esedî (2.880 akçe)* alındığı görülmektedir, harc servetin %3 oranındadır. *Ücret-i Esirciyân kethüdası ücret maa resm-i pencik 524 akçe* alınmıştır, servetin %1 oranındadır.¹²⁰

Terekenin muamelesi esnasında veya öncesi alınan hizmetlerden dolayı yapılan farklı kesintiler olabilmekteydi. Halep'ten gelip İstanbul'da misafirken ölen el-Hac Mahmud ibn Abdülgâni'nin terekesi *7.159 esedî* güruştur ve *ücret-i ulak 18 esedî* alınmıştır.¹²¹ 2.160 akçeye mukabil gelen bu ücret, İstanbul'dan Halep'e giden Mahmud'un ailesini haberdar

¹¹⁷ Öztürk, “Kassam”.

¹¹⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/26a (C.evvel 1076 – Kasım 1665)

¹¹⁹ Mülga Beledî Kısmet, 5/9b (R.evvel 1080 – Ağustos 1669).

¹²⁰ Mülga Beledî Kısmet, 8/16b (R. evvel 1084 – Haziran 1673).

¹²¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/5b (Şaban 1078 – Ocak 1668).

etmek üzere görevlendirilen kimseye verilen ücret olmalıdır. Ailesi ortaya çıkınca beytûlmâle intikal eden terekenin beytûlmâlden çıkarılması için *def'i beytûlmâl 23 esedî* alınmıştır, 2.760 akçe tutarındadır. Bir farklı kesintiyi de Sultana'nın kaydında görmekteyiz. Konstantin Mahallesi sakini Sultana bt. Pereşkova'ya ölmeden önce hekimden sağlık hizmeti alınmış, bunun terekesinden *berâ-yı harc-ı hekim halike-yi mezbûre 1.800 akçe* kaydı ile hekimin ücreti kesilmiştir.¹²²

Terekede listelenen eşyalar müzayedede satışa çıktığında bu hizmeti veren kimseye, *dellâliye* isminde terekeden ödeme yapılmaktadır. Bu eşyaların türlerine göre dellaların uzmanlaştıkları anlaşılmaktadır. Dellâliye-i gulâm, dellâliye-i câriye, dellâliye-i esvap, dellâl-ı menzil, dellâliye-i dükkân, dellâliye-i menkulât, dellâliye-i kayık gibi... Terekede bulunan ve satışa çıkan bu eşyalar dellâl sorumluluğunda satıldığında, hizmeti karşılığı ücret almakta, bu da tereke muamelesinde yer almaktadır. Dellâlin yediği yemeğin ücretinin de *taâmiyye-i dellâl* şeklinde eklendiği bazı terekelerde görülmektedir. Dellâların, terekeye ait malları satarken yedikleri yemeklerin ücretini, terekeden aldıkları anlaşılmaktadır. Mahkemenin ayak işlerine bakan çukadar için *ücret-i çukadar* kaydı ile harc alınmaktadır.¹²³ Bu kayıt türünün bu tarihlerde pek az olduğunu belirtmeliyiz. Emniyye, huddâmiye, kalemiye, kâtibiye gibi kısmet mahkemesindeki görevliler için hizmetlerine karşılık terekeden kesinti yapılmaktadır. Bunlar genellikle topluca hesaplanmışlardır.

Ölenin dükkân, mahzen veya yaşadığı ev kira ise buna dair borçları da tereke tutarından alınmaktadır. Eşyaların müzayedeye çıkıncaya kadar muhafaza edildiği dükkân ya da oda kirası da yine burada kaydedilmekte terekeden kesilmektedir. Bu tür tereke muhafazasına dair *kira-yı oda* kayıtları çoğunlukla *harc-ı bölükbaşı* yahut *kira-yı oda ve bölükbaşı* şeklinde kaydedilmektedir. Bunlar menzil, dükkân, oda, mahzen gibi yerlerin kira bedellerini belirlemek için önemli kayıtlardır. Ancak bunların kaç ay veya kaç güne ait kira bedelleri olduğu hemen hemen hiç kaydedilmediğinden bilginiz noksan kalmaktadır.

Beytûlmâle intikal eden tereke kayıtlarında dîdebân ve müjdegân adlı görevlilerin yer aldığı görülmektedir. Dîdebân, ölen kimsenin terekesine bekçilik eden, müjdegân ise ölen kimsesizleri beytûlmâle haber veren kişilerdir. Dîdebân, kassam ekibinin bir üyesi iken,

¹²² Mülga Beledî Kısmet, 8/66b (Ramazan 1084 – Ocak 1674).

¹²³ Kayseri Mahkemesinde de sayıları ve belgelere kayıtları bakımından az oldukları görülmüştür. Bkz. Ronald C. Jennings, "Kadı Court and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri", *Studia Islamica*, sy XLVIII (1978): 154-55.

müjdegân mahalle imamı ve müezzini, mahalle kethüdası, han görevlisi, esnaf kethüdası ve yiğitbaşı gibi çeşitli kişiler olabilir. ¹²⁴ Beytülmal-i ammeye intikal etmiş terekeler 10.000 akçeyi geçmeyen terekelerdir ve Mülga Beledî Kısmet Defterine kaydedilmektedirler. Bu kayıtlarda beytülmal görevlisi olarak dîdebânı ve kimsesiz öleni beytülmale bildiren müjdegânı görmekteyiz. Her ikisi de terekeden resm almaktadırlar. Oransal olarak bakıldığında dîdebân ve müjdegânın terekeden aldıkları resm en yüksek %11'dir. Aynı terekelerde resm-i kısmet ise en yüksek %8'dir. ¹²⁵ Ortalama olarak ise dîdebân %9, müjdegânın %8, resm-i kısmet %4 oranında resm almaktadırlar. Mirasçıları ortaya çıkan terekelerin beytülmal'den alınması esnasında *Tahlîs-i beytûlmâl* ismi ile resim ödenmekteydi. İncelenen defterlerde bu resmin net bir oranı olmadığını, servet miktarının %3, %5, %11, %13 gibi değişken oranlarda kesildiği gözlemlenmiştir. Bu değişkenliğin sebebi, terekenin beytûlmâlde kalma süresi ile mi alakalıdır yoksa başka bir kriter mi vardır, bunu belirlemek mümkün olmamıştır.

Eviden uzakta ölenlerin tereke kayıtlarında, öldükleri yerdeki yapılan kısmet işlemine ait kesintiler için ilginç örnekler bulunmaktadır. Bu kayıtlarda, tereke malvarlığından yapılan kesintilerin miktarı ve gerekçesi belirtilmektedir. Örneğin, Eflak'ta ticaretle uğraşırken ölen Tanaş adlı bir kişinin terekesinden, *harc-ı hüccet Rusçuk kadısına 3.500 akçe* ödenmiştir. Vasînin terekeyi almak için *Eflak harc-ı râhi ve araba kirası ve kendisine ödenen ücret 20.100 akçedir*. Tereke İstanbul'da kassama getirildiğinde *5.500 akçe harc-ı defter-i kassamiye* alınmıştır. ¹²⁶ Vasînin Rusçuk'a gitmesi, Tanaş'ın terekesini alıp dönmesinin oldukça büyük bir masrafa yol açtığı anlaşılmaktadır.

Rodos'ta yaşayan bir Yahudinin ölmesi üzerine tereke muamelesi için "Saltanat-ı Aliye" den yedi kişi ehl-i hibre tayin edilmiştir. Bunlar el-Hac Mustafa kapudan b. Musa, husus-u mezbûra vâkıf el-Hac Abdullah b. el-Hac Yahya ve el-Hac Osman b. İbrahim ve Sadık beşe b. Ali ve el-Hac Mehmed Yelkencizade Ububekir b. el-Hac Ömer ve Rodos eşkıncioğlu

¹²⁴ Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, "Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataalar", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 20 (2010), 258.

¹²⁵ Dîdebân ve müjdegân için alınan resmlerin oranları resm-i kısmete göre hayli yüksek miktardadır. Mesela, Cafer Çelebi Mahallesinde vefat eden Belkıs'ın terekesi Beytülmal-ı ammeye intikal etmiş, tereke muamelesi Mülga Beledî Kısmete yapılmıştır. Belkıs geriye 2.618 akçe servet bırakmış, bundan 260 akçe dîdebâniye, 250'si müjdegâniye ve 80 akçe resm-i kısmet alınmıştır. Bunların yanı sıra teçhiz ve tekfin için 800 akçe, hamaliye için 50 akçe, dellâliye için 50 akçe, kira-yı dükkân için 30 akçe, bölükbaşı için 15 akçe, huddamiye için 10 akçe ve kâtibiye-ihzariye için 30 akçe alınmıştır. Genellikle dîdebân ve müjdegân için terekelerden aynı miktarlarda kesinti yapıldığı görülmektedir. Bkz. Mülga Beledî Kısmet, 4/96a (Safer 1080-Temmuz 1669); 4/95a (Muharrem 1080-Haziran 1669).

¹²⁶ Mülga Beledî Kısmet, 5/16a (Zilhicce 1079 – Mayıs 1669).

Mustafa ve Receb Beğ b. Musa ve Ali Çelebi'dir. Bu tereke kaydı deniz seferi esnasında görev yapan kimseler ve ortağının alacağı için hazırlanmıştır. Ehl-i vukuf ya da ehl-i hibre alacakların tahsili için tayin edilmiştir. Gemici olan David v. Mosi'nin terekesinden 58 *gemi neferi için 40.600 akçe, gemi kılavuzuna 1.400 akçe, yelkenciye 1.400 akçe, gemi kalafatçısına 700 akçe, sandal reisine 700 akçe, vardiyana 700 akçe, on altı top için 17.500 akçe, gemi yazıcısına 1.400 akçe, işçiye 1.400 akçe, topçuya 1.400 akçe, vekil-i harca 700, ehl-i hibreye 700 akçe* verilmiştir. Resm-i âdî, kassamiye, kâtibiye ve ihzariye için 3.000 akçe alınmıştır.¹²⁷

Kanunnamelerde ücret-i kadem alınması yasaklanmıştır.¹²⁸ Nadir de olsa terekelerde *ücret-i kadem* kaydına rastlanmıştır. En fazla *ücret-i kadem* kaydı Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi 1 numaralı defterde karşımıza çıkmıştır. Arnavud İskenderiye'sinden gelirken vefat eden Havva Hatun ibnete Mehmed Beşe'nin terekesinden *ücret-i kadem İbrahim Efendi der İskenderiye 500 akçe, ücret-i kadem Hasan Beşe der İskenderiye 500 akçe* alınmıştır.¹²⁹ İbrahim Efendi kadı olmalıdır, Hasan Beşe mahkeme görevlisi ise İbrahim Efendi ile aynı tutarda ücret takdir edilmiştir. Bir diğer örnek; Kerime bt. Rıdvan'ın 14.140 akçe tutarındaki terekesinden *150 akçe ücret-i kadem, 575 akçe resm-i kısmet* alınmıştır.¹³⁰ El-Hac Ali bin Muharrem'in terekesinden *kassam-ı sabık zamanında alınan resm-i kısmet 2.000 akçe, kassam-ı sabık zamanında alınan ücret-i kadem 200 akçe, resm-i kısmet, kâtibiye, ihzâriye 500 akçe* tahsil edilmiştir.¹³¹ Ücret-i kadem kaydı yanı sıra resm-i kısmet veya resm-i âdî ve kassamiye kayıtlarının da aynı terekede bulunduğu durumlar vardır. Kıztaşı sakini Arton v. Avanos'un tereke muamelesinden hem *resm-i âdî, kassamiye 13.200 akçe* alınmış hem de *ücret-i kadem berâ-yı kassam efendi için 1.200 akçe* alınmıştır.¹³²

Ücret-i kadem ne için alınıyordu, hangi hizmetin karşılığı idi? Kadı, kassam ve nâiblerin davet edilmeden “*ücret-i kadem*” alınmamasını belirten kanundan anlaşılan, tereke taksimini yapacak kassamın çağırılması veya taksimi yapması talep edildiği durumda alınan- verilen bir ücret olmalıdır.¹³³

¹²⁷ Mülga Beledî Kısmet, 6/53a (R. evvel 1082 – Temmuz 1671).

¹²⁸ Kânunnâme, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 1970, vr. 68^b.

¹²⁹ Mülga Beledî Kısmet, 4/79 (Z. Kade 1079 – Mayıs 1669).

¹³⁰ Mülga Beledî Kısmet, 1/ 18a (R. ahire 1068 – Şubat 1658).

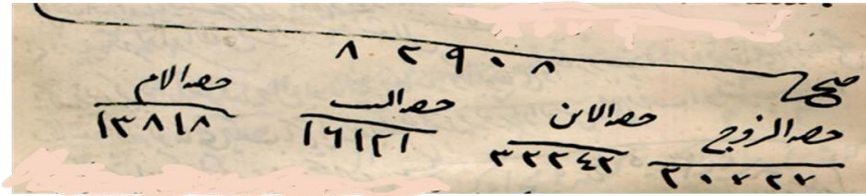
¹³¹ Mülga Beledî Kısmet, 1 /40a (Safer 1067– Kasım 1656).

¹³² Mülga Beledî Kısmet, 7/84b (R. ahire 1083 – Temmuz 1672).

¹³³ Öztürk, “Kassam”.

Tereke kayıtlarında yer alan hüccetlerin, mahkeme tarafından sorumlu kimseye verilen ve genellikle vasî, nâzır, nafaka gibi konuları tescil eden belgeler olduğunu görülmektedir. Bu hüccetler için tereke sahiplerinden harç talep edilmekte ve bu harç bedelleri terekeden tahsil edilmekteydi. Örneğin, Belaşe bt. Bali'nin tereke kaydında 21.760 akçe tutarındaki terekесinden çocuklarına atanan vasî, nazır ve nafaka hüccetleri için 200 akçe alınmıştır.¹³⁴ Rahime bt. Abdullah'ın 18.146 akçe tutarındaki terekесinden ise nezâret ve vesâyet hüccetleri için 100 akçe alınmıştır.¹³⁵ Mülga Beledî Kısmet'in ilk on defterindeki verilere göre hüccetler çoğunlukla vesâyet, nafaka ve nezâret hüccetlerinden oluşmaktadır, hüccet başı 40 akçe ile 100 akçe arasında bir ücret alınmaktadır.

Mirasçılar

Resim 11. Mirasçıların Miras Hisse Kaydı¹³⁶

Tereke tutarı hesaplandıktan ve borçlar, resimler ödenip, vasiyet yerine getirildikten sonra geriye kalan tutar *sahhü'l-bâkî* başlığı altında kaydedilmektedir. Bu miktar mirastır ve mirasçılara İslam miras hukukuna uygun bir şekilde pay edilmektedir. Ferâiz ismini alan bu taksim işlemi, uzmanlık isteyen bir iştir. Mirasa hak kazananların belirlenmesi, hisselerine düşen payın hesaplanması dikkat isteyen bir mevzudur. Ashabü'l-ferâiz¹³⁷, Zevi'l-erhâm¹³⁸, Asabe¹³⁹ olarak nitelendirilen mirasçılarının hisseleri farklı miktarlarda hesaplanmaktadır.

Mülga Beledî Kısmette terekеси yer alan 591 kadının 1780 civarında mirasçısı bulunmaktadır. Mirasçıları kişi sayısı üzerinden yüzde olarak değerlendirdiğimizde; eşleri %25, erkek evlât %19, anne %13, kız evlât %12, erkek kardeş %7, kız kardeş %6, baba %6,

¹³⁴ Mülga Beledî Kısmet, 5/8b (R. evvel 1080 – Temmuz 1669).

¹³⁵ Mülga Beledî Kısmet, 4/87b (Zilhicce 1079 – Mayıs 1669).

¹³⁶ Mülga Beledî Kısmet, 4/19a (Zilkade 1078 – Nisan 1668).

¹³⁷ Bu gruba giren mirasçılar on bir olup değişik durumlara göre bunlar için kırk pay durumu (kırk hal) söz konusudur. Bkz. Hamdi Döndüren, “Ashabü'l-Ferâiz”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.

¹³⁸ Ashâbü'l-ferâizle asabe gruplarına dâhil olmayan kan hısımlarını ifade eder, anne tarafından dedeler, kızın çocukları, yeğenler, dayı, teyze, hala, anne bir amca bu grupta yer alır. Hamza Aktan, “Zevi'l-erhâm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 44 (İstanbul 2013): 307-308.

¹³⁹ Kan yolu ile mirasçı olma ve nesep ile değil de azat olma sebebiyle mirasçı olma durumu. Bkz. Hayreddin Karaman, “Asabe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 3 (İstanbul 1991): 452-53.

Beytûlmâl-ı Âmme¹⁴⁰ %5, amca ve amcazade %2, anneanne %1, mevlâ %1, torun %1 şeklindedir. Kadınların mirasçıları arasında eşleri ve oğulları başta yer almaktadır, ardından anne ve kızları gelmektedir. Kadınların mirasçılarının hemen hepsini Ashabü'l-Ferâiz oluşturmaktadır.

Mirastan aldıkları paylara bakıldığında, sırasıyla en fazla payı eşleri %24, erkek evlât %21, kız evlât %13, anne %11, kız kardeş ve yeğen %11, erkek kardeş ve yeğen %8, baba %6, amca ve amcazade %3, Beytûlmâl-ı Âmme %1, mevlâ %1, torun %1 almıştır.

Tereke kayıtlarında mirasçıların alacakları miras tutarı yazılırken, bazı terekelerde hisseler nakid, menzil, zimem şeklinde ayrı ayrı kaydedilmiştir.

حصة النقد	حصة المنزلة	حصة الزوجه
٢٣٤٠٤	٤٧٤٠٨	٢٧٠٩٢
١٣١٢٥	٢٦٤٥٠	١٥٠٠٠
٢٤١٣٩	٥٤٤٤١	٣١٠١٤
٦٣٩٦٨	١٢٧٩٣٦	٢٣١٠٨

Resim 12. Miras Hisseleri (Mine'n-nakid, mine'l-menzil-i kebir, mine'z-zimem)

حصة الام الميراث	حصة النكاح	حصة الزوجه
١٦٦٦٦	٢٢٢	٢٣٩٩٩
٩٣	٢٢٢	٢٣٩٩٩

Resim 13. Miras Hisseleri (Menzil, nakid kayıtları)

Tereke miktarının borçları karşılamaya kifayet etmediği durumlarda “tarik-i gurema” usulü ile borçların hiç değilse bir kısmı ödenmeye çalışılmakta ve alacaklıların mağdur edilmemesi amacı güdülmektedir. Resim 14’te, tereke tutarı mehir, kira ve Sefer bin İbrahim’e olan borçları ödemeye yetmeyince *hisse mine'l-gurema* ile yolu ile borçların yarısı ödenmiştir.

حصة الزوجه	حصة النكاح	حصة الام الميراث
٢٣٩٩٩	٢٢٢	١٦٦٦٦
٢٣٩٩٩	٢٢٢	١٦٦٦٦

Resim 14. Tarik-i Gurema (Hisse mine'l-gurema)

¹⁴⁰ Ölen kadının geride sadece mirasçı eşi kalmışsa, beytûlmâlde bu mirasta yer almaktadır. Tereke tutarı yarımşar hisseler şeklinde zevç ile beytûlmâle taksim edilmektedir.

II. BÖLÜM: 17.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İSTANBUL KADINLARININ SERVETİ

1. 17. Yüzyıl İstanbul'una Genel Bir Bakış

17. yüzyılın ikinci yarısında kadınların servet oluşumunda etkili olan bir husus olarak, Osmanlı başkentinin iktisadî ve siyasi durumu nasıl bir görünüm arz ediyordu sorusu üzerinde durmak gerekir. Çalışmanın tarih aralığı olan 1656-1676 yılları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarının yanında siyasi istikrarın da sağlanmaya çalışıldığı çelişkili bir dönemdir. IV. Mehmed'in padişah, Köprülü ailesinin üyelerinin veziriazam olduğu 1656-1683 döneminde mali alanda alınan sert kararlarla devlet bütçesi dengeye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde 17. yüzyılın ilk yarısına göre daha istikrarlı bir dönem yaşadığı söylenebilir.

Gelibolulu Mustafa Ali'nin, Osmanlı yönetici sınıfının yetkinliğinin azaldığı bir dönem olarak tarif ettiği 16. yüzyıl sonlarında¹⁴¹ yönetimdeki zaafiyet doğrultusunda gelişen iktisadî, malî ve toplumsal bunalımlar Celalî isyanlarına zemin hazırlamış, bu başıbozukluk 17. yüzyıl boyunca sürmüştür. Uzun ve yorucu savaşlar ve iç buhranlar, mali bunalımları da beraberinde getirmiş, kronik bütçe açıklarına sebep olmuş tağşiş ve imdadiyye gibi eski usullerle açık kapatılmaya çalışılmıştır.¹⁴² Tağşiş sebebi ile akçenin değeri düşmüş, yeniçerilerin maaşlarının verilmesinde güçlük baş göstermiştir. Bu da yeniçerilerin öfkesine sebep olmuştur. Bu huzursuzluk, 1632-1687 yılları arasında yeniçerilerin otoriteye karşı yedi kere ayaklanmalarına yol açmıştır. Yasak olmasına rağmen yeniçerilerin mali sıkıntıları esnaf loncalarına girmelerine yol açmış, 17. yüzyılın ikinci yarısında yeniçeriler evlenme yaşağını da esnetmişler, evlenerek kışla dışında yaşamağa başlamışlardır.¹⁴³

¹⁴¹ Cornell H. Flesicher, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996), 239.

¹⁴² Özellikle 1645 Girit savaşı uzun sürmüş, çok kaybin verildiği yıpratıcı bir savaş olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında mali sistemi iyice zorlamaya başlamıştı. 1669'da Girit'in alınması ile biraz rahatlanmış iken, 1683'ten sonra Avusturya ile başlayarak art arda gelen yenilgiler Osmanlı maliyesini bunalıma itmişti. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi XVIII yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih* (Alan Yayıncılık, 1986), 224.

¹⁴³ Robert Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Eren Yayınları, 1965), 85.

İstanbul'un artan nüfusuna iâşe sağlamada karşılaşılan güçlükler, yangınlar, kıtlıklar, depremler ve salgın hastalıklar var olan siyasal ve toplumsal gerilimi daha da artırmıştır.¹⁴⁴ 1651 ve 1655-56 yıllarında esnaf, düşük ayarlı akçeler¹⁴⁵ ve gurusların, piyasadaki olumsuz etkilerine karşı çıkmıştır.¹⁴⁶ 1651'deki ayaklanmada yeniçeriler de esnafa destek vermiş ve olaylar Kösem Sultanın öldürülmesine kadar varmıştır. 1657 yılında sipahiler, Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı ayaklanmaya kalkışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Köprülü sipahileri dağıtarak otoritesini sağlamlaştırmıştır.¹⁴⁷ 1660 yılında IV. Mehmed'in saray ahalisinden 30 kişinin katlettilirerek Çınar ağacına asılması ile sonuçlanan ve Çınar vakası adını alan olay gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ Kitlesel hareketliliğin, isyanların yoğun olduğu bu süreç terör, yağma, silahlı çatışma, can kayıpları anlamına gelmekteydi. İstanbul huzursuz günler yaşamaktaydı. Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683 yılındaki idamına kadar süren birinci devirde, Girit fethi tamamlanmış, Podolya ve Ukrayna alınmış, "Orta Macar" denilen yukarı Macaristan Osmanlı tâbiyeti altında bir krallık haline getirilmiştir. Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına bu yerlerin alınması ile ulaşmıştır.

Bu buhranlı dönemde İstanbul, metropol şehir kimliğini geliştirmiştir. İstanbul, deniz yollarıyla çeşitli bölgelere bağlanan ve ulaşımı kolay olan bir liman kentiydi. Ayrıca Asya ile Avrupa arasındaki kara yolları üzerindeydi. Bu durum İstanbul'un ekonomik ve ticari bir merkez olmasına katkıda bulunmaktaydı. İstanbul'un ticari hayatı oldukça canlıydı. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, İstanbul'da 65 esnaf kolu, 14.445 dükkân ve 48 bin çalışan, zanaatkârlar için 23.214 atölye, 79.264 usta ve işçi yer almaktaydı.¹⁴⁹ Aynı zamanda Osmanlı'nın payitahtı olarak, idarî ve siyasî bir merkez niteliği taşıyordu.¹⁵⁰ Bütün bu işlevlere sahip olan şehir insanlar için bir cazibe noktası haline gelmişti ki, bu nüfusun artması anlamı taşımaktaydı. Şehir hem müslüman hem de gayrimüslim nüfusun yaşadığı çok kültürlü bir ortama sahipti. Bu dönemde İstanbul'da nüfus yaklaşık 600 bin civarında

¹⁴⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İletişim Yayınları, 1999), 140-41; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", içinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 2, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert (İstanbul: Eren Yayınları, 2004), 571.

¹⁴⁵ Hesap parası olarak uzun yıllar piyasada yerini almış olan akçe 17. yüzyılda değer kaybetmiş 1691 yılında yeni bir gümüş para birimi olan kuruş tedavüle çıkarılmıştır. 1757'de akçe yerini tamamen kuruşa bırakmıştır. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 451.

¹⁴⁶ Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, 106.

¹⁴⁷ Mustafa Naima Efendi, *Naima Tarihi*, c. IV, Haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 2007), 1752.

¹⁴⁸ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi* (Kapı, 2011), 723.

¹⁴⁹ Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, 47.

¹⁵⁰ Fatma Müge Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (Oxford University Press, 1987), 116.

tahmin edilmektedir. İncelik'a göre nüfus 700 bin – 800 bin kadardır.¹⁵¹ Bunların %58'i müslüman, %42'si gayrimüslim nüfustur. Bürokrat, memur ve askerler, nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. 1669 yılında İstanbul'da yaklaşık 20 bin saray mensubu, 80 bin asker ve 40 bin yeniçeri vardı. Büyük bir kesimi Suriçi'nde yaşayan bu nüfus toplumsal yapının karakteristik özelliğini belirliyordu. İstanbul'un nüfusu hem Doğu'nun hem de Avrupa'nın diğer büyük şehirlerine göre çok daha fazlaydı. Aynı dönemde Halep, Şam, Basra gibi Doğu'nun önemli merkezlerinin nüfusu 60 bin -70 bin arasında iken, Avrupa'da ise Venedik 124 bin, Floransa 86 bin, Palermo 100 bin, Napoli 186 bin, Katanya 20 bin nüfusluydu.¹⁵² Paris ise 18. yüzyılın ilk on yılında ancak 450 bin nüfusa ulaşmıştı.¹⁵³ Anadolu şehirleri ise İstanbul'un yanında çok daha küçüktü. Kayseri 33 bin, Tokat 15 bin-20 bin nüfusluydu.¹⁵⁴ Ankara, Erzurum, Manisa, Amasya ve Trabzon 15 bin altında nüfusa, Bursa ve Edirne gibi şehirler ise 15 binden fazla ama 50 binden az nüfusa sahiptiler.¹⁵⁵ Tüm bu veriler, İstanbul'un döneminde Akdeniz ve Avrupa'nın en büyük ve en kozmopolit şehri olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmamızın merkezinde yer alan kadınlar, bu tarihsel sahnenin bir parçasıdır. Osmanlı toplumunda kadının görünürlüğünün az olduğu bu dönemde¹⁵⁶, dünyanın en büyük metropolü olan İstanbul'da yaşayan orta halli Osmanlı kadını, terekelerine yansıyan servet birikimleri aracılığıyla tanınmaya çalışılacaktır.

¹⁵¹ Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, 47.

¹⁵² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları", içinde *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler Makaleler*, c. 2, Haz. Hüseyin Özdeğer 565 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000), 1424-25.

¹⁵³ Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, 55.

¹⁵⁴ Faroqhi, *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, 43; Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat" (Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara: Der. H. Bolay, 1987), 145.

¹⁵⁵ Yunus Uğur, "Dünya Ölçeğinde Osmanlı İstanbul'u" içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 2015, 244.

¹⁵⁶ Mehmed Çelebi 18.yy'da Paris gezisi esnasında Paris sokaklarında İstanbul'a nisbetle çok sayıda insan olduğunu bunun sebebinin kadınların evde oturtulmaması ve sürekli sokakta olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir, o günkü Osmanlı toplumunda kadının sokakta varlığının az olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, 55; Tülay Artan, "Forms and Forums of Expression: Istanbul and Beyond, 1600-1800", içinde *Osmanlı Dünyası*, ed. Christine Woodhead, (Londra: Routledge, 2011), 396-401.

2. Osmanlı Toplumunda Servet

Servet, piyasa değerine sahip olan ve başkalarına devredilebilen maddi veya gayri maddi varlıkların toplamıdır. Maddi varlıklar, servetin bir bileşenidir. Servet, gelirlerin birikiminden oluşan bir stoktur. Gelir ise sabit olmayan ve dönemsel olarak elde edilen ve değişen maddi varlıklardır. Gelirler yatırıma dönüştürüldükçe servet artar. Stok, belirli bir zaman dilimindeki bir varlığın miktarını ifade eder. Akım ise belirli bir zaman dilimindeki bir varlığın değişimini gösterir.¹⁵⁷ Mülkiyet, kişinin hukuken üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğu her türlü mal veya haktır. Hukûken servet olarak kabul edilen her şey mülkiyetin kapsamındadır. Bu kapsamda alacak hakları, nesnel haklar, fikri haklar ve benzerleri de bulunur.¹⁵⁸

Osmanlı toplumunda servet birikimi ve mülkiyet, İslam hukukunun belirlediği kurallara göre şekillenmiştir. İslam hukukunda, mülkiyet ediniminde üç ana yol benimsenmiştir. Bunlar; kişisel emek ve çabayla kazanılan mülkiyet (büyu¹⁵⁹, icâre¹⁶⁰, mudâraba¹⁶¹, şirket¹⁶², müzâraa¹⁶³, müsâkât¹⁶⁴, sayd ve ihya¹⁶⁵), hukuki yollardan kazanılan mülkiyet (nafaka ve miras hakları, beytülmalde toplanan zekât gelirlerinden istihkak, hibe ve vasiyet, vakıf, ganimet, mükafatlar¹⁶⁶) ve mübadele yoluyla kazanılan mülkiyet (sahipli olan mal veya menfaatin el değiştirmesi) şeklindedir.¹⁶⁷ Bu yollarla elde edilen servetin temel unsuru nakit paradır. Osmanlı toplumunun her sınıfından insanlar, küçük olsun büyük olsun nakit servetlerini artırmak, ticari kapital haline getirmek için çeşitli yöntemler kullanmaktaydı.¹⁶⁸

¹⁵⁷ Halil Seyidoğlu, “Servet”, içinde *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük* (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 1999).

¹⁵⁸ Sait Dilik, *Gelir ve Servet Politikası*, 41 (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1990), 8-11.

¹⁵⁹ Büyu; Her türlü alım-satım akidleri.

¹⁶⁰ İcâre; İslâm borçlar hukukunda menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesini konu alan, günümüzde kira, iş ve kısmen de istisnâ ‘akdine tekabül eden akid. Bkz. Ali Bardakoğlu, “İcâre”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000).

¹⁶¹ Mudâraba; Sermaye bir taraftan, emek bir taraftan, zarar sermayesinin, kar ortak ilkesine dayanan bir ortaklık

¹⁶² Şirket; Kazanç ortaklığı yanında müşterek mülkiyeti ifade eden fıkıh terimi. Bkz. Beşir Gözübenli, “Şirket”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010).

¹⁶³ Müzâraa; Ziraat ortaklığı. Bkz. Hüseyin Karapınar, “Müzâraa”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006).

¹⁶⁴ Müsâkât; Bahçe ortaklığı. Bkz. Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006).

¹⁶⁵ İhya; İslâm hukukunda sahihsiz ve işlenmemiş (mevât) bir arazinin mâlik olma iradesiyle işlenmesi ve imarını ifade eden bir terimdir. Bkz. Hamza Aktan, “İhyâ”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000).

¹⁶⁶ Mükafat, Ganimet, ikta, diyet, mehir, hul’, lukatayı içermektedir.

¹⁶⁷ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 5. bs (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 205-23.

¹⁶⁸ Commenda, bu bir ticari yatırımdır. Taraflardan biri işgücünü, diğeri anaparayı koymak koşulu ile, o malın karında ortak olmadır. Şirketü’l- vucûh, taraflar kredi ile satın alıp ticaret yaparlar ve belli bir zaman içinde

Osmanlı toplumunda büyük miktardaki servet oluşumunda iltizamlar, has, tımar gelirleri ve ticari işlerden elde edilen kazançlar önemli yere sahiptir. Seçkinler muhitine ait Osmanlıların tereke ve muhaleffât kayıtları bu servetler ve oluşum şekline dair bilgiler içermektedir. Servet miktarları küçük de olsa Osmanlı'da sermayeyi âtıl bırakmama eğilimi vardı. Askerî sınıfın ve dinî vakıfların hazır paralarını kredi olarak verdikleri veya kiralamak için mülk satın aldıkları sık sık görülmektedir. Yetimler için emanet edilen nakit servet de genellikle borç verilmekte, murabaha veya mudâraba yöntemleriyle değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde büyük servet sahibi olan kimseler tüccarlar, kaptanlar, armatör tüccarlar, navluncular, saray ve yönetici sınıf mensuplarıdır. İncelenen dönem itibariyle; 1651 yılında öldürülen Kösem Sultan'ın Menemen, Zile, Kilis, İzdin ve Gazze'deki haslarından yıllık geliri 20 milyon akçe, İskenderun'daki hassının geliri 3.200.000 akçedir.¹⁶⁹ Saraydaki nüfuzunu kullanarak iltizam ve ticaret işlerine giren ve muazzam bir servet edinen Yahudi kadın Esther Kyra, 1600 yılında kapıkulu askerleri tarafından öldürüldüğünde serveti 50 milyon akçe (400.000 altın duka) idi.¹⁷⁰ Damat İbrahim Paşa'nın 9,5 yıllık servetinin toplamı 186.705.720 akçe yıllık ortalama geliri 20 milyon akçedir. 1670-1671'de Diyarbakırlı Ömer Paşa'nın eyalet valisi olarak yıllık geliri 16 milyon akçedir.¹⁷¹ 1703 yılında katledilen Vezir Daltaban Mustafa Paşa'nın serveti 15.877.581 akçe olup mülk, alacak, eşyalarından oluşmaktaydı.¹⁷² Kaptan Süleyman Paşa b. Mustafa'nın serveti 2.278.707 akçedir.¹⁷³

Tüccar ve sarraflar da Osmanlı'da büyük servet birikimine sahip bir diğer sınıftı. Bu sınıf, devlete kredi kaynağı sağlamakta, iltizam işlerine girmekte ve gümrük gelirleri elde etmekteydi. Ayrıca uzak bölgelerden getirdikleri mallarla seçkin sınıfın taleplerini karşılamakta, ajan ve elçilik görevleri üstlenmekteydi. Bu sayede devletle sıkı ilişkiler

anaparayı sahibine geri verirler. Kâr, ortaklar arasında yarı yarıya veya anlaşma koşullarına göre paylaşılır. Halil İncalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29, sy 1 (1969): 100.

¹⁶⁹ Mustafa Naima Efendi, *Naima Tarihi*, IV:1329. Kocaaslan, *Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, 106-11. Kösem Sultan'ın birçok yerde hasları, kıymetli mücevherleri, nakdi olduğu bilinmekle beraber bunlar terekası tespit edilen muhaleffât kaydında görülmemektedir. Diğer taraftan bu belgede, eşyaların yalnızca adetleri kayıtlı olup, kıymetlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. TS. MA. d.2315.

¹⁷⁰ İncalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", 121.

¹⁷¹ Selim Karahasanoğlu, "Challenging the Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household", içinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Ed. Suraiya Faroqhi, Elif Akçetin (Boston: Brill, 2018), 141.

¹⁷² Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 199.

¹⁷³ Mustafa Akbel, "Galata'da Kaptanlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy 40 (2015): 230.

kurmakta ve servetlerini artırmaktaydılar.¹⁷⁴ Şehirlerde ve şehirlere yakın köylerde ise en zengin insanlar askerî sınıfa mensuptu. Bunun nedeni devletin servet kaynaklarının askerî sınıfın, yani sultanla ilişkisi olan sınıfın kontrolünde olmasıydı.¹⁷⁵ Barkan’a göre Edirne’de hanedan muhiti dışında servet sahibi olan sıradan insanlar arasında sarraf-mücevheratçılar, yünlü kumaş tüccarları (çuhacılar) ve ziraî işletme ve hayvancılıkla uğraşanlar bulunuyordu.¹⁷⁶

Osmanlı toplumunun orta halli insanların servet birikimleri ve servetlerini büyütme yöntemleri, son yıllarda ilgi gören konularındandır. Bu bakımdan sermaye ve servet incelemelerinde tereke kayıtları, önemli veriler sağlamaktadır. Terekeler, mirasın Osmanlı toplumunda sermaye birikimi ve aktarımında önemli bir faktör olduğunu göstermekle beraber, toplum tarihi ve kültür tarihi açısından da değerli bilgiler içermektedir. Toplumun farklı kesimlerinin yaşam standartlarını görebilmek bu kayıtlar sayesinde mümkün olmaktadır. Özellikle Osmanlı’nın orta halli kadınlarının, mülkiyet ve servet durumlarını görebilmek adına siciller ve terekeler öne çıkmaktadır.

Sicillerde, kadınların alım-satım, rehin, icare, karz gibi çeşitli akitler yaptıkları görülmektedir. Bu akitlerde kocalarının onay ve izin vermesi gerekmemiştir. Kadınlar, malvarlıklarını bizzat kendileri veya vekilleri aracılığıyla idare edebilmişlerdir. Osmanlı kadınları, mülkiyet hukukunda “mal ayrılığı” ilkesine göre hareket ederek, kendi malvarlıkları üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmuştur. Bekar kadınlar da evli kadınlar gibi aynı haklara sahiptirler.¹⁷⁷ İslam hukuku, kadınlara mülkiyet hakkı tanıyarak, onlara hayatlarını şekillendirme imkânı vermiştir. Kadınların maddi bağımsızlıklarını koruyarak, muhtaçlık ve yoksulluktan kurtulmalarını amaçlamıştır.¹⁷⁸ Sicil kayıtlarına yansıyan yoğun vakalar ve resmî Osmanlı kayıtları Osmanlı kadınlarının, mülkiyet haklarının neler olduğunu, nasıl kullanacaklarını ve yaşadığı haksızlıklarda haklarını nasıl arayacağını bilen bir topluluk olduğunu kanıtlar. 18. yüzyılda İstanbul’da kadınların mahkemeye verdikleri

¹⁷⁴ M.Ali Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Ankâ Bâzergân, Ankâ Mellahân 17.Yüzyılda Anadolu ve Rumeli Şehirlerinde Büyük Tüccarlar ve Armatörler”, *Yeni Türkiye- Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, Haziran 2015, 1085.

¹⁷⁵ Halil İnalçık, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, içinde *18. yy Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 11.

¹⁷⁶ İnalçık, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, 125-29.

¹⁷⁷ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, *(özel sayı)*, 2017, 333.

¹⁷⁸ Şule Toktaş ve Mary Lou O’neil, *Kadınların Mülk ve Miras Edinmesi; Kemalist Aydınlanma ve İslami Sosyolojik Süreçler* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2014), 15-17.

dilekçelerin %89'u mülklerle alakalıdır.¹⁷⁹ Lady Montagu'nun 1700'lerin başında Osmanlı kadınlarının, paralarını eşlerinden çekinmeden diledikleri gibi tasarruf ettiklerine dair gözlemleri bir Avrupalı kadın için ilgi çekici olmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Fariba Zarinebaf-Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. yüzyılda Adalet Arama Geleneği", içinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 248.

¹⁸⁰ Lady Montagu, *Şark Mektupları*, Ter. Ahmed Refik, Haz. Dursun Gürlek (İstanbul: Timaş Yayınları, 1998), 44. Osmanlı kadınının sahip olduğu servet birikimi ve mülkiyet hakkı konusu, İngiltere'de 19. yüzyılda konuşulur hale gelmiştir. Bu yüzyıla kadar kadınların kazandıkları veya miras yolu ile geçen varlıklar eşlerine ait sayılıyordu. 15. yüzyılda Floransa kadınları eşlerinin denetimi altında yaşayıp, günlük ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundular. Bkz. Suraiya Faroqhi, "Women, Wealth and Textiles In 1730s Bursa", içinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century* (Boston: Brill, 2018), 213.

3. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kadınları ve Servet

Terekeler, Osmanlı toplumunun maddi kültürü, yaşam tarzı, servet dağılımı, tüketim alışkanlıkları, demografi ve miras hukuku gibi pek çok yönünü aydınlatan önemli bir kaynak türüdür. Bu çalışmada, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da yaşayan kadınların terekeleri üzerinden servet ve mülkiyet haklarını nasıl kullandıklarına dair bir analiz yapılacaktır. Bu amaçla Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi’nin ilk on defterinde yer alan 591 kadın terekesi incelenmiştir. Bu terekelerden hareketle, kadınların servet birikimi, borç-alacak ilişkileri, mülk edinme durumları ve bunların mahalle, unvan ve sınıf gibi faktörlerle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca kadınların servetlerini oluşturan alacak, mehir, borç, nakit, gayrimenkul, köle, tezgâh, kumaş, kitap, ev eşyası, giyim eşyası ve ziynet gibi unsurlar da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma ile İstanbul kadınlarının ekonomik hayatına ve mülkiyet haklarına dair yeni bilgiler sunulması ve tereke kayıtlarının sunduğu imkanların daha iyi değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

1656-1676 yılları arasına ait Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin ilk on defterinde 1821 tereke (%40) ve 2777 hüccet (%60) bulunmaktadır. Terekelerin 591’i (%32) kadınlara, 1230’u (%68) ise erkeklere aittir.¹⁸¹ Maddi değeri toplamı 124.332.426 akçeyi bulan 1821 terekenin %13’ü kadınlara, %87’si erkeklere aittir.¹⁸² Mülga Beledî Kısmetteki erkeklerin servet toplamı, kadınlarınkinden 7 kat daha fazladır. Dinî mensubiyet açısından bakıldığında müslümanlara ait tereke sayısı 1074 (%59), gayrimüslimlere ait tereke sayısı 747 (%41)’dir.¹⁸³ Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin Kısmet Mahkemelerine gelen tereke işlemlerinin yarısından fazlası erkeklere aittir.

¹⁸¹ Şam’da kadın terekeleri %25, erkek terekeleri %75’tir. Bkz. Estabiet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d’État dans la société ottomane damascène: Les ‘askar à la fin du XVIIe siècle*, 46. Sofya’da kadın terekeleri %36, erkek terekeleri %64’tür. Bkz. Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 238. 1785-1874 yılları arasında İstanbul’da kadın tereke oranı %45, erkeklerinki %55’tir. İncelediğimiz dönemden 100 yıl sonrasına ait bu veriye göre kadın tereke sayısında bir artış yahut erkek tereke sayısında bir düşüş gözlemlenmektedir. Bkz. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 103.

¹⁸² 18. Yüzyılda Bursa’da cinsiyete göre servet dağılımı erkekler %83,41, kadınlar %16,59’dur. Bulduğumuz oranlara oldukça yakındır. Bkz. Sema Keleş Yıldız, “18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa’da Sosyal ve İktisadi Hayat” (Doktora Tezi, Marmara Üni. Sos. Bilimler Ens., İktisat Anabilim Dalı, 2019), 197. Edirne’de cinsiyete göre servet dağılımı kadınlar için %7,9, erkekler için %92’dir. Oğuz, “Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”, 237.

¹⁸³ Göçek, Galata’ya ait sicillerdeki davalardan yola çıkarak cinsiyet dağılımını %28 kadın, %72 erkek olarak belirtmiştir. Dini gruplara göre dağılım ise müslümanlar %82, gayrimüslimler %18’dir. Bkz. Göçek ve David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, 50. İstanbul’da dini mensubiyete göre tereke dağılımı şöyledir; %63 müslüman, %37 gayrimüslimdir. Bkz. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 103.

Tablo 5. Mülga Beledî Kısımte’te Kayıtlı Kadın ve Erkek Sayısı ve Servetleri

1656-1676 Yılları Beledî Kısımte Servet Miktarı					
Cins	Kişi Sayısı	Müslüman	Gayrimüslim	Servet (akçe)	Servet Oranı (%)
Kadın	591	364	227	15.756.419	%13
Erkek	1230	710	520	108.576.007	%87
Toplam	1821	1074	747	124.332.426	%100

1656-1676 yıllarında İstanbul’da Suriçi’nde yaşayan 591 kadının terekelerine bakıldığında bu kadınların 364’ü müslüman (%62), 227’si gayrimüslimdir (%38). 20 yıllık süreçte servet toplamaları 15.756.419 akçe olup müslüman kadınların servet toplamı 7.995.228 akçe (%51), gayrimüslim kadınların 7.761.191 akçedir (%49). Müslüman kadınlar kişi sayısı olarak gayrimüslimlerden fazla olmasına rağmen gayrimüslimlerin servet toplamaları müslüman kadınların servet miktarına oldukça yakındır. Kadınlarda kişi başına düşen servet ortalaması 26.660 akçedir. Dini mensubiyete göre kişi başı düşen servete bakıldığında müslüman kadınlarda 21.965 akçe, gayrimüslim kadınlarda 34.190 akçedir. Bu sonuca bakarak Suriçi’nin orta halli gayrimüslim kadınlarının, müslüman kadınlara göre daha varlıklı oldukları söylenebilir.

3.1. Kadın Servet Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

Tereke listelerinin nihayetinde yer alan “cem ’an” ifadesi, bize ölenin hayatta iken sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerin toplamını göstermekte ve bir kimsenin servetinin toplamı olarak kabul edilmektedir. Ölenin sahip olduklarının ne kadar doğru yansıtıldığına dair şüphelerimiz olsa da elimizdeki menkul ve gayrimenkullerin toplamı, ölen kişinin servetini tam veya yaklaşık olarak gösteren tek somut veri grubudur.¹⁸⁴

1656-1676 yılları arasına ait terekeleri bulunan 591 kadının yıllara göre kişi sayısı, servet dağılımı ve genel servet toplamındaki payları Tablo 6’da incelenmiştir.

¹⁸⁴ Gülser Oğuz, “Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies* 9,1, 2014, 409-26.

Tablo 6. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınların Servet Miktarı ve Yüzdesi

Miladi/Hicri Yıl	Kadın Sayısı	İncelenen Kadınların Servet Toplamı (Akçe)	Genel Servet Toplamında Payı (%)
1656 /1066-1067	7	351.568	2%
1657/1067	2	31.311	-
1658/1068-1069	22	627.971	4%
1659/1069-1070	18	645.400	4%
1660 /1070-1071	14	203.012	1%
1661 /1072	1	15.000	-
1662 /1072-1073	26	884.102	6%
1663 /1073-1074	25	503.539	3%
1664 /1074-1075	40	1.178.542	7%
1665 /1075-1076	33	973.163	6%
1666 /1076-1077	25	599.497	4%
1667 /1077-1078	33	828.291	5%
1668 /1078-1079	39	990.680	6%
1669 /1079-1080	50	1.284.000	8%
1670 /1080-1081	39	874.564	6%
1671 /1081-1082	50	1.538.533	10%
1672 /1082-1083	51	1.241.537	8%
1673 /1083-1084	67	1.870.286	12%
1674 /1084-1085	29	751.300	5%
1675 /1085-1096	19	311.973	2%
1676 /1086	1	52.150	-
Toplam	591	15.756.419	%100

Tablo, 1656-1676 yılları arasında İstanbul Suriçi’nde yaşayan kadınların servet dağılımını istatistiksel olarak göstermektedir. Tabloda, her yıl için servet sahibi olan kadın sayısı, yıllık servet toplamı ve genel servet toplamındaki payları verilmiştir. Tabloya göre, en yüksek tereke sayısı 1673 yılında 67 iken, en düşük 1661 yıllarında 1’dir. Kadınların yıllık servet toplamı da dalgalanmalar göstermektedir. En yüksek servet toplamına ulaşılan yıl 1673’tür (1.870.286 akçe) ve en az servet toplamının olduğu yıl 1661’dir (15.000 akçe). Genel servet toplamındaki paylara bakıldığında, en yüksek paya sahip olan yıl 1673’tür (%12).

1664-1673 yılları arasında bazı dönemlerde yaşanan azalmalara karşın, tereke sayısında genel bir artış görülmektedir. 1653-56, 1659-1666, 1671-1680 yılları vebanın İstanbul’da

görüldüğü büyük ölçüde nüfus kaybına sebep olduğu tarih aralıklarıdır.¹⁸⁵ Ölenlerin geriye kalan küçük yaştaki çocuklarına devlet koruyucudur, bu nedenle tereke kayıtlarının yapılması mecburi idi. Bu yıllarda Beytül-mâl-ı Âmmeye intikal eden terekeler ve küçük çocuğu olan genç anne terekelerinin çokluğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, kimsesiz kadın ve genç anne ölümünde bir artıştan bahsedilebilir. Bu tespitlerimiz, sadece bu defter ile ve defterin kaydedildiği tarih ve deftere kaydedilenlerle sınırlıdır. Bu anlamda, örneklemin temsiliyet probleminin farkında olup, elimizdeki kaynağın sunduğu veri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Burada, özellikle 1660 yılı yangınının şehrin üçte ikisini küle çevirdiği¹⁸⁶ ve Suriçi ahalisinin bundan etkilendiği düşünülürse daha fazla ölüm ve mahkemeye yansımış terekelerin sayısında bir fazlalık beklenebilir. Ancak kadın terekeleri bu tarihte 14 tereke kadardır. Ya bu yangın cana çok zarar vermemiş olmalıdır yahut ölenlerin küçük çocukları ve kimsesiz olmadığı için terekeleri mahkemeye getirilmemiş olmalıdır.

3.2. Kadınlarda Kişi Başı Ortalama Servet Miktarı

1656-1676 yılları arasına ait 591 kadının servet toplamı 15.756.419 akçedir, kişi başına düşen servet miktarı 26.660 akçedir.¹⁸⁷ 20 yıllık sürede yıl bazında kişi başına düşen servet miktarı için Tablo 7 hazırlanmıştır.

Tablo 7. Mülga Beledî Kısımtekteki Kadınların Kişi Başına Düşen Servet Miktarı

Yıllar	Kişi Başı Servet Miktarı (Akçe)
1658	28.544
1659	35.856
1660	14.501
1662	34.004

¹⁸⁵ Halil İnalcık, “İstanbul -Türk Devri”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001); Nükhet Varlık, “İstanbul’da Veba Salgınları”, içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, Çev. Ahmet Aydoğan, 2015, 150.

¹⁸⁶ Kenan Yıldız, “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 2015, 495.

¹⁸⁷ Gerber, 1631-1670 yıllarında Bursa kadınlarının servet ortalamasını 74.088 akçe, 1671-1700 yıllarında ise 73.437 akçe olarak tespit etmiştir. Suriçi’ndeki kadınların servet ortalamasına göre oldukça yüksektir. Haim Gerber, *State and Society in the Ottoman Empire* (Burlington: Ashgat Variorum, 2010); 239. 1687-1717 yılları arası Şam Kısımte-i Arabiyye defterlerini inceleyen Colette-Pascual, Şam’da kadınlarda kişi başı düşen serveti 219 kuruş olarak tespit etmişlerdir. Erkekler de durum ise 1159 kuruştur. Colette Establet ve Jean-Paul Pascual, “Women in Damascene Families Around 1700”, *JESHO* 45, sy 3 (2002): 303. Edirne’de kadınların ortalama servet miktarı 27.546 akçedir. Bkz. Oğuz, “Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”, 237. Galata sicilleri üzerinden yapılan çalışmada 1694-1700 yılları arasında sıradan insanlarda kişi başına düşen servet miktarı 25.356 akçedir. Sümeyye Hoşgör Büke, “Tereke Kayıtları Işığında On Yedinci Yüzyılda Galata’da Osmanlı Ulemasının Servet Birikimi”, içinde *Osmanlı’da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat* (İstanbul, 2017), 209.

1663	20.142
1664	29.464
1665	31.392
1666	23.980
1667	25.100
1668	25.402
1669	25.680
1670	22.425
1671	30.771
1672	24.344
1673	27.915
1674	25.907
1675	16.420

Tabloda bazı yıllara yer verilmemiştir: 1656,1657,1661 ve 1676. Bu yıllarda çok az kadın terekəsi olduğu için servet dağılımını hesaplamak zordur. Sayısı az olması sebebi ile kişi başına düşen servet miktarını belirlemede yeterli bilgi sağlamayacağı için tabloya dahil edilmemiştir. Verilere göre 1658-1675 yılları arasında kişi başına düşen servet miktarı bu dönemde büyük dalgalanmalar göstermiştir. Örneğin, 1659 yılında 35.856 akçe olan kişi başına düşen servet miktarı, 1660 yılında 14.501 akçeye düşmüştür. Bu, %59.6'lık bir azalmaya karşılık gelmektedir. Verilerin ortalamadan çok uzaklaştığını göstermektedir. Tablodaki en yüksek kişi başına düşen servet miktarı 1659 yılında, en düşük kişi başına düşen servet miktarı ise 1660 yılında görülmektedir. Pamuk, ortalama servetlerin zaman içerisindeki artışına bakılarak yaşam standardında da büyük olasılıkla bir düzelme olduğunu, ortalama servet düşüyorsa bir gerileme olması bekleneceğini belirtir.¹⁸⁸ Bu doğrultuda tabloyu incelediğimizde kişi başına düşen servet ortalaması olan 26.660 akçeyi aşan yıllarda yaşam standardında bir iyileşme, düşmüşse gerileme olduğu şeklinde düşünülebilir.

İstanbul'da 1660 yılında yaşanan büyük yangın felaketi ve sonrasında ortaya çıkan kıtlık ve salgın hastalık, şehrin ve halkının ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁹ Servet miktarlarında düşüş gözlemlenmesine sebep olması muhtemeldir. 1663'te Osmanlı-Avusturya savaşı olmuş 1664'te Vasvar Antlaşması ile nihayetlenmiştir. Bu savaşın İstanbul halkının ekonomisine etkisi olmuş olabilir. Kadınların servet miktarındaki düşüş savaşın

¹⁸⁸ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 149.

¹⁸⁹ Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003).

başlangıcı, 1664'teki yükseliş ise antlaşmanın yapılmasının bir yansıması olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. 1669 yılında Girit'in fethedilmesi ile Osmanlı ekonomisi biraz rahatlamıştır.¹⁹⁰ Ancak kadınların serveti bundan çok etkilenmemiş gözükmemektedir. 1666 yılındaki servet ortalaması ile 1669 yılındaki servet ortalaması arasında büyük bir fark yoktur. Genel olarak bakıldığında, 20 yıllık süreçte kadınların servet ortalaması 26.660 akçe civarındadır. Girit'in fethinden sonra da bu ortalama yaklaşık olarak aynı kalmıştır. İncelenen dönemde 1661-1676 yılları arasında sadrazam olan Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa dönemi Osmanlı Devleti'nin yükseliş devrini hatırlatan başarılar ile doludur.¹⁹¹ Bu dönemde Osmanlı Devleti hem askeri hem de siyasi alanda güçlü bir konuma gelmiştir. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kadınların servetinde göze çarpan bir yükseliş olmamıştır. Ancak bu dönemde kadınların serveti daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu durum, sadrazamın ekonomik politikalarının etkili olduğunu işaret ediyor olmalıdır.

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kişi başı ortalama servet miktarını inceleyen tereke kayıtlarına dayanan araştırmalar, farklı bölgelerdeki sosyal grup ve cinsiyetler arasında önemli farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu araştırmalara göre, 17. yüzyıl İstanbul sahaflarının kişi başına ortalama serveti 43.138 akçe¹⁹², Bursa'da 1630-1670 yıllarında zanaatkarların ortalama serveti 43.622 akçe, tüccarların ise ortalama serveti 156.005 akçe olduğu görülmüştür. Bursa'da 1671-1700 yıllarında zanaatkarların ortalama serveti 47.676 akçeye, tüccarların ise 194.750 akçeye yükselmiştir. Bursa'daki kadınların ortalama servet miktarı 1631-1670 yılları arasında 74.088 akçe, 1671-1700 yılları arasında 73.437 akçe olarak belirlenmiştir.¹⁹³ Şam'da 1680-1690 yılları arasında erkeklerde ortalama servet miktarı 1.159 guruştur.¹⁹⁴ Edirne'de ise erkeklerin servet ortalaması 140.844 akçe, kadınların ise 27.546 akçe olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁵ 1705 yılı Bursa'da kadınların serveti 25.353 akçeye, erkeklerin ise 63.238 akçeye düşmüştür.¹⁹⁶ Galata sicillerine göre de 1694-1700 yılları arasında ulema sınıfının servet ortalaması 60.644 akçe, sıradan insanların kişi

¹⁹⁰ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi XVIII yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, 224.

¹⁹¹ Özcan, "Mehmed IV".

¹⁹² Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti -Sahaflar ve Kitapçılar*, 376.

¹⁹³ Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, 239-40.

¹⁹⁴ Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 58.

¹⁹⁵ Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 237.

¹⁹⁶ Yıldız, "18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat", 198.

başına düşen servet miktarı ise 25.356 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁷ Çalışmamız sonucu 1656-1676 yılları arasında orta halli kadınların servet ortalaması 26.660 akçe, erkeklerin ise 88.273 akçe olduğu tespit edilmiştir.

17. yüzyılda Osmanlı toplumunun ortalama serveti cinsiyet ve meslek grupları ve yaşadıkları şehirlere göre farklılık arz etmektedir. Erkeklerde ortalama servet meslek gruplarına göre önemli ölçüde değişiklik gösterir iken, kadınlarda bu fark daha az belirgindir. İstanbullu sahaflar en az, Bursalı tüccarlar en çok servete sahip olan meslek grubudur. İstanbul Suriçili erkekler ise Edirneli ve Bursalı erkeklerden daha az servete sahiptir. Kadınlara bakıldığında ise, 1631-1670 yıllarında Bursa’da yaşayan kadınlar dışında, servet ortalaması benzerdir. 17. yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı kadınlarında kişi başına düşen servet miktarı 25.356 akçe ile 26.660 akçe aralığında olduğu söylenilebilir.

3.3. Kadınların Servet Dağılımının Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı Üzerinden İncelenmesi

Son yıllarda servet üzerine yapılan çalışmalarda, servet dağılımını tespit etmek için Gini katsayısını bulma yöntemine başvurulmaktadır. Bu yöntemle servet dağılımı hakkında şu bilgiler elde edilebilir; Gini katsayısı gelir dağılımını gösteren bir istatistiksel ölçüttür. Bu hesaplamada hane gelirleri ve haneye gelir getiren ve getirmeyen kişilerin sayıları gereklidir. Terekelerdeki servet miktarı hane gelirini ve hane halkının gelirlerini göstermemektedir. Sadece bir kişiye ait servet hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle servet dağılımı için kullanımı biraz sorunlu bir yöntemdir. Ancak incelenen grubun servet dağılımına dair bir fikir sahibi olunabilmesi ve diğer çalışmalarla bir mukayese imkânı sunduğundan bu yöntemle sıradan kadınların servet dağılımı ve müslüman ve gayrimüslim kadınların servet dağılımı hesaplanmıştır.

Lorenz eğrisi belirli bir dönemdeki reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü inceleyen ve gösteren bir eğridir. Toplam servet tutarı %20’lik dilimlere bölünerek servet dağılımı ölçülmesi amaçlanmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Hoşgör Büke, “Tereke Kayıtları Işığında On Yedinci Yüzyılda Galata’da Osmanlı Ulemasının Servet Birikimi”, 209.

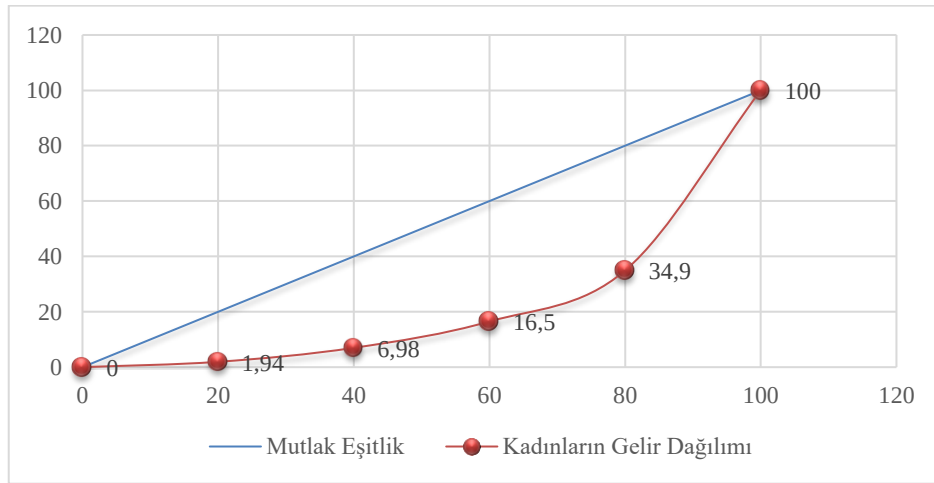
¹⁹⁸ Tümay Ertek, *Mikro Ekonomi Teorisi*, 1. bs (İstanbul: Beta Yayınevi, 2009), 396; Gökay Karaduman ve Ahmet Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, sy 16(1) (2021): 146-65.

1656-1676 yıllarına ait Mülga Beledî Kısım defterlerinde bulunan tereke kayıtlarından İstanbul kadınlarının sahip oldukları servet miktarları tespit edilmiştir. Kadınlara ait toplam servet dağılımı Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı yardımıyla incelenmiştir.

Tablo 8. Kadınların Toplam Servet Tutarından Aldıkları Pay

Yüzde 20'lik Kadın Grupları	Kadınların Toplam Servetten Aldıkları Pay (%)	Birikimli Gelir (%)
İlk % 20'lik grup	1,94	1,94
İkinci % 20'lik grup	5,04	6,98
Üçüncü % 20'lik grup	9,53	16,5
Dördüncü % 20'lik grup	18,43	34,9
Son % 20'lik grup	65,05	100

İstanbul kadınları için oluşturulan yüzde 20'lik gruplarda, en düşük servet düzeyine sahip %20'lik grup gelirin %1,9'unu almaktadır. Üçüncü %20'lik dilim orta sınıf kadınları temsil etmektedir, servetin %9,53'üne sahiptirler. En yüksek gelire sahip son yüzde 20'lik grup %65'ini almaktadır. En yüksek gelir dilimi en düşük olandan 33,5 kat daha fazladır. Tablo 8'deki veriler ile hazırlanan Lorenz eğrisi Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1. İstanbul Suriçi Kadınlarının Servet Dağılımını Gösteren Lorenz Eğrisi

Servet dilimi mutlak eşitlik doğrusuna ne kadar yakınsa, servetin o kadar iyi dağıldığı, nüfusun aynı gelire sahip olduğu en eşit dağılım anlaşılmaktadır. Doğru ve eğri arasında kalan alan ne kadar büyük olursa, mevcut eşitsizlik o kadar büyük olacaktır. Grafik 1 kadınların servet dağılımı eşit olmadığını göstermektedir.

Gini katsayısı, bir ülkenin milli gelirinin ülkede yaşayan vatandaşlar arasında dağılımını ölçen bir istatistiksel hesaplamadır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır. Sıfır, tam eşitliği (herkesin aynı gelire sahip olduğu) 1 ise tam eşitsizliği (1 kişinin bütün geliri aldığı)

ve diğer hanelerin gelirden hiç pay almadıkları) ifade etmektedir. Gerçek hayatta, Gini katsayısı bu iki uç değer arasında bir yerde olup, 0'a yaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaldığı, 1'e yaklaştıkça arttığı düşünülmektedir. Lorenz eğrisi grafiğinde ise Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusuna ne kadar yakınlaşırsa gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaldığı, mutlak eşitlik doğrusundan ne kadar uzaklaşırsa gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı söylenebilir. Genellikle Gini katsayısının 0,5 veya daha fazla olması gelir dağılımında önemli derecede eşitsizliği, 0,40 ile 0,5 arasında olması orta düzeyde eşitsizliği, 0,40'tan az olması ise eşitsizliğin az olduğunu ifade eder.¹⁹⁹

17. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul kadınları arasında servet dağılımı hesaplandığında, Gini katsayısı 0,559 olarak bulunmuştur. Servet dağılımında önemli derecede eşitsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Tarih alanında yapılan diğer çalışmalarda ulaşılan Gini katsayısına bakıldığında 18. Yüzyılda Kastamonu için Gini katsayısını 0,60, Kahire için 1679-1700 yılları arasında Gini katsayısı 0,74'tür. Şam için 1700 yılında 0,74'tür. Bursa için 1705 ve 1743 yılında 0,76, 1715 ve 1736 yıllarında 0,75 olarak tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda 1650 Gini katsayısı 0,56 saptanmıştır.²⁰⁰ İstanbul'un orta halli kadınlarında servet dağılımı için Osmanlı'nın diğer şehirleri ile mukayese edildiğinde nispeten daha adaletli bir dağılımdan bahsedilebilir.

Müslüman ve gayrimüslim kadınların servet toplamalarında aldıkları paylara ayrı gruplar olarak bakıldığında Tablo 9 ve Lorenz eğrisinin bulunduğu Grafik 2 oluşturulmuştur.

Tablo 9. Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Toplam Servetten Aldıkları Pay

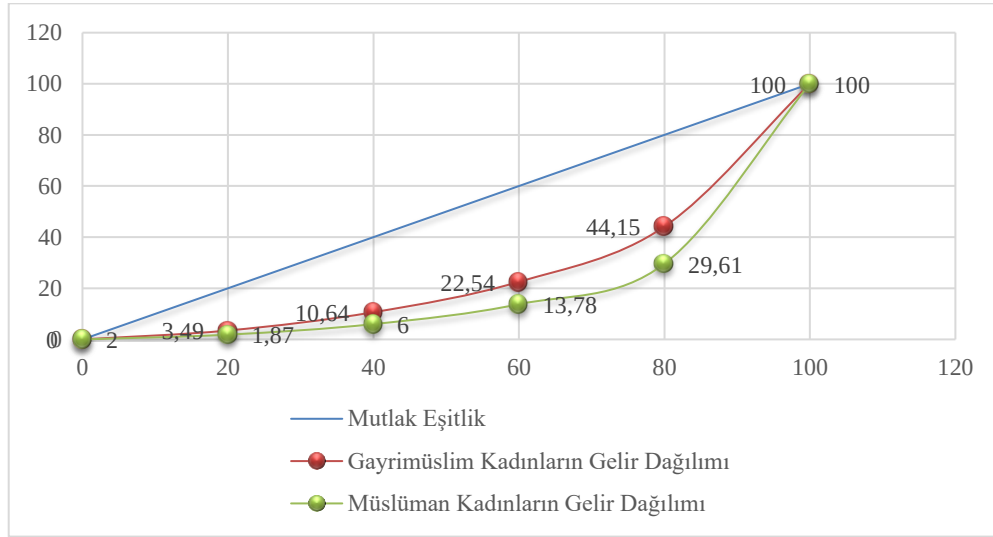
Yüzde 20'lik Kadın Grupları	Müslüman Kadınların Toplam Servetten Aldıkları Pay (%)	Birikimli Gelir (%)	Gayrimüslim Kadınların Toplam Servetten Aldıkları Pay (%)	Birikimli Gelir (%)
İlk %20	1,87	1,87	3,49	3,49
İkinci % 20	4,12	6	7,15	10,64
Üçüncü %20	7,79	13,78	11,9	22,54
Dördüncü %20	15,83	29,61	21,6	44,15
Son %20	70,39	100	55,85	100

¹⁹⁹ Ertek, *Mikro Ekonomi Teorisi*, 399.

²⁰⁰ Bkz. Ergene ve Ali Berker, "Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority", 28; Establet ve Jean-Paul Pascual, "Women in Damascene Families Around 1700", 304.; Yıldız, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat", 211; Bora Altay, Koray Göksal ve Hande Nur Kırmızıkuşak, "Farklı Sosyo-Ekonomik Gruplara Göre Osmanlı Bireylerinin Zenginliği, 1650-1918: Kurumsal Değişim Bağlamında Betimsel Bir Analiz", *Vizyoner*, sy 33 (2022): 247.

Tablo 9'a göre, Müslüman kadınların toplam servetten aldıkları pay, %20'lik gruplar arasında büyük farklılıklar göstermektedir. En düşük %20'lik dilimin payı %1,87 iken, en yüksek %70,39'dur. Bu da en yüksek gelir diliminin en düşük olandan 33,5 kat daha fazla olduğunu göstermektedir. Gayrimüslim kadınların toplam servetten aldıkları pay da benzer bir dağılım göstermektedir. En düşük %20'lik dilimin payı %3,49 iken, en yüksek olan %20'lik dilimin payı %55,85'tir.

Bu verilere dayanarak hem müslüman hem de gayrimüslim kadınların toplam servetten aldıkları payın eşitsiz bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Ancak, müslüman kadınların servet dağılımı gayrimüslim kadınlara göre daha eşitsizdir. Bu durum, Gini katsayısı hesaplamaları ile de doğrulanabilir.

Grafik 2. İstanbul Suriçi Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Gelir Dağılımını Gösteren Lorenz Eğrisi

Lorenz eğrisi üzerinde kadınların toplam servetten aldıkları paylara bakıldığında, gayrimüslim kadınların servet tutarlarına göre oluşan Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusuna daha yakındır. Gayrimüslim kadınların, Lorenz eğrisi, tam eşitlik doğrusuna daha yakın olduğu için gelir dağılımı daha adildir. Müslüman kadınların Lorenz eğrisi, tam eşitlik doğrusundan daha uzak olduğu için gelir dağılımı daha eşitsizdir. Tüm %20'lik dilimlerde gayrimüslimlerin müslüman kadınlardan daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Gayrimüslim kadınların servetten en düşük ve en yüksek pay alan grupları arasında 16 kat, müslüman kadınların aynı mukayese de 37,6 kat fark bulunmuştur. Kadınların mensubiyetlerine göre Gini katsayısına bakıldığında müslüman kadınların 0,597, gayrimüslim kadınların 0,474 olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslim kadınlarda gelir

dağılımı daha adildir. Müslüman kadınlarda ise gayrimüslim kadınlara göre gelir dağılımı daha eşitsiz olduğu anlaşılmaktadır.

4. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Servet Dağılımı

Osmanlı İmparatorluğunun farklı dönemlerinde yaşamış çeşitli zümreler ve şehirlerin servet durumları hakkında araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda servet miktarlarına göre gruplandırma yaparak servet dağılımını görmek mümkündür. Servet dağılımı hakkında ilk çalışmayı İnalıcık Bursa için yapmıştır. H.872-873/ M. 1467-1469 tarihine ait incelediği tereke defterindeki 319 kişinin tereke tutarlarını muayyen servet gruplarına ayırarak mukayeseli tablolar hazırlamıştır.²⁰¹ 1.000 akçeden az, 1.000-5.000 akçe arası, 5.000-10.000 akçe arası, 10.000-50.000 akçe arası, 50.000-100.000 akçe arası, 100.000 akçeden yukarı serveti olanları sayı ve servetin yüzdelik dilimdeki oranını verdikten sonra, daha genel bir tasnif ile servet aralıklarını fakir sınıf, orta sınıf, varlıklı sınıf olarak başlıklandırmıştır. Buna göre fakir sınıf %25,7, orta sınıf %58,4, varlıklı sınıf %15,9'dur. İnalıcık servetin alım gücüyle ilişkisini “o devirde on bin akçaya 400 koyun veya 70 ton buğday alınabileceği” şeklinde belirtmiştir.²⁰²

Özdeğer, İnalıcık'ın ardından Bursa şehrindeki servet dağılımını inceleyen ikinci isimdir. 1463-1640 yıllarına ait Bursa tereke defterlerinden iki defterdeki 488 tereke kaydını kullanarak servet dağılımını altı grup olarak sınıflandırmıştır. 1.000 akçeden az, 1.000-5.000 akçe arası, 5.000-10.000 akçe arası, 10.000-49.999 akçe, 50.000-99.000 akçe, 100.000 akçeden fazla şeklinde servet aralıklarını belirlemiştir.²⁰³

Öztürk, ilk iki çalışmadan farklı servet aralıkları belirlemiştir. 1594-1669 yılları arasına ait İstanbul Kısmet-i Askerî defterlerinde 1.000 tereke kaydındaki servet dağılımını sekiz grup üzerinden incelemiştir. 10.000 akçeden az (%18,8), 10.000-25.000 akçe arası (%18,5), 25.000-50.000 akçe arası (%18), 50.000-100.000 akçe arası (%15,8), 100.000-300.000 akçe arası (%18), 300.000-500.000 akçe arası (%4), 500.000-1.000.000 akçe arası (%3,8), 1.000.000 akçeden yukarı (%3,1) şeklinde servet aralıkları belirlemiştir.

²⁰¹ İnalıcık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, 55-56.

²⁰² Şevket Pamuk da Bursa'da 1704, 1709, 1710 ve 1718 yıllarında 1 kile buğday için 30 akçe değerini vermektedir. Buna göre buğday için “1 kile = 20 okka = 25,656 kg” hesabından hareketle kilogramı yaklaşık 1,17 akçe yapmakta ve 70 ton buğday 81.900 akçe değerinde olmaktadır. Yani varlıklı sınıf için sınır 81.900 akçedir. Buna göre; varlıklı sınıf 81.900 akçe ve üzeri, orta sınıf 8.190 akçe ile 81.900 akçe arası ve fakir sınıf 8.190 akçe altında servete sahip olanlar olarak değerlendirilebilir. Bkz. Yıldız, “18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat”, 200.

²⁰³ Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, 135.

Todorov, 1686-1700 yılları arasında Edirne, Rusçuk ve Vidin üzerine yaptığı incelemede dört servet aralığı belirlemiştir. 50.000 akçeden az, 50.001-100.000 akçe arası, 100.001-500.000 akçe arası, 500.000 akçeden fazla şeklindedir.²⁰⁴

Gerber, 17. yüzyıl Bursa'sına ait 2.000 tereke ile yaptığı çalışmasını 1600-1630 (Periyot A), 1631-1670 (Periyot B), 1671-1700 (Periyot C) şeklinde üç döneme bölerek hazırlamıştır. Meslek gruplarının servet dağılımını altı servet aralığı belirleyerek incelemiştir. 20.000 akçeden az, 20.001-50.000 akçe arası, 50.001-100.000 akçe arası, 100.001-500.000 akçe arası, 500.001-1.000.000 akçe arası ve 1.000.000 akçeden fazla servet miktarına sahip gruplar olarak aralıkları belirlemiştir.²⁰⁵

Seng, 1521-1524 yılları Üsküdar'ına ait çalışmasında 89 tereke kaydı kullanmıştır. Bu kayıtların 21'i kadınlara, 68'i erkeklere aittir. 11'i gayrimüslim, 72'si Müslümandır. Tereke tutarlarını 1-500 akçe, 500-1.000 akçe, 1.000- 5.000 akçe, 5.000-10.000 akçe, 10.000-15.000 akçe ve 15.000 akçeden fazla olmak üzere 6 grupta servet dağılımını incelenmiştir.²⁰⁶

Canbakal, 17. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab 'ın ekonomik katmanlarını gözlemlemek için, Establet-Pascual'ın aynı döneme ait Şam için kullandıkları 1.000 guruş zenginlik eşiğini benimsemiştir. 103 tereke kaydı üzerinden yaptığı servet değerlendirmesinde aralıkları 0-100 guruş, 101-500 guruş, 501-1.000 guruş, 1.001-10.000 guruş, 10.000 guruştan fazla serveti olanlar şeklinde belirlemiştir. Zengin sınıfı %20, orta halli sınıf %16,5, fakir sınıf %63,5'tur.²⁰⁷

Oğuz, H.1114-1164/ M.1702-1751 yılları arasına ait incelediği 846 terekenin servet aralığını 10.000 akçeden az, 10.000-50.000 akçe, 50.000-100.000 akçe, 100.000-200.000 akçe, 200.000-300.000 akçe, 300.000-400.000 akçe, 400.000-500.000 akçe ve 500.000 akçeden fazla servet miktarlarına göre tabloştürmüştür, fakir, orta halli, zengin sınıflar üzerinden değerlendirmeler yapmıştır.²⁰⁸

Bu çalışmalar ve son yıllardaki birçok tez çalışmasında, araştırmacılar servet dağılımını farklı aralıklarla değerlendirmiştir. Servet dağılımının üç ila sekiz grup arasında sınıflandırıldığı, servet aralıklarının belirlenmesinde bir kriter olmadığı görülmektedir. Elde

²⁰⁴ Todorov, *The Balkan City: 1400-1900*, 158-59.

²⁰⁵ Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City*, 29.

²⁰⁶ Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*.

²⁰⁷ Canbakal, *17.yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 115.

²⁰⁸ Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 88.

edilen verilerin kapsamı, incelenen topluluğun nitelikleri ve araştırmacının odaklandığı dönem ile ilgili gerçekleştirmek istediği analiz bu gruplamayı etkiliyor gibi görünmektedir.

4.1. Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Kadın Terekelerine Göre Servet Dağılımı

Servet dağılımı araştırmalarında, seçilen dönemde fakir, orta halli ve zengin sınıflarını tanımlayan net bir ölçütün bulunmaması önemli bir sorundur. Bu sorun, terekelere yansıyan servet miktarlarının doğruluğundaki tereddütleri artırmakta, fakir olarak nitelendirdiğimiz kişilerin aslında orta halli, orta halli olarak nitelendirdiğimiz kişilerin zengin olabileceği ihtimal dahilindedir. Bu sınıflandırmadaki şüphelere rağmen, incelenen grubu daha yakından tanımak, analiz etmek amacıyla servet dağılımları incelenmiştir. Bunun için Halil İncalcık'ın sınıflandırması kullanılmıştır.

Suriçin'de ev fiyatının 10.000 akçeden başladığı ve bu miktarın orta halli bir insanın ev alabileceği bir servet olduğu varsayımıyla, 10.000 akçe altında servete sahip olanlar fakir, 10.000 akçe üzeri servete sahip olanlar orta halli olarak tanımlanmıştır. İncalcık'ın, orta halli ve zengin sınıflar arasında iyi halliler adı verilen bir sınıf daha oluşturulmuştur. Bu sınıfa giren kadınların servetleri 50.000-100.000 akçe arasında değişmektedir. Bu kadınları 250.000 akçe veya 650.000 akçe gibi çok daha yüksek servetlere sahip olan kadınlarla aynı kategoride değerlendirmek uygun olmayacağı düşünülmüştür. Bu yüzden, bu kadınlar zengin sınıfın bir alt kolu olarak kabul edilmiş ve buna göre sınıflandırılmıştır. 1656-1676 yılları arasında İstanbul'da yaşayan 591 kadının sosyo-ekonomik durumlarını belirlemek, çalışmamızın konusu olan kadın grubunun hangi sosyal katmanlara mensup olduğunu daha iyi kavramak için gereklidir. Bu amaçla, kadınların sahip oldukları servet miktarlarına göre dört gruba ayrılmış ve servet dağılımları incelenmiştir.

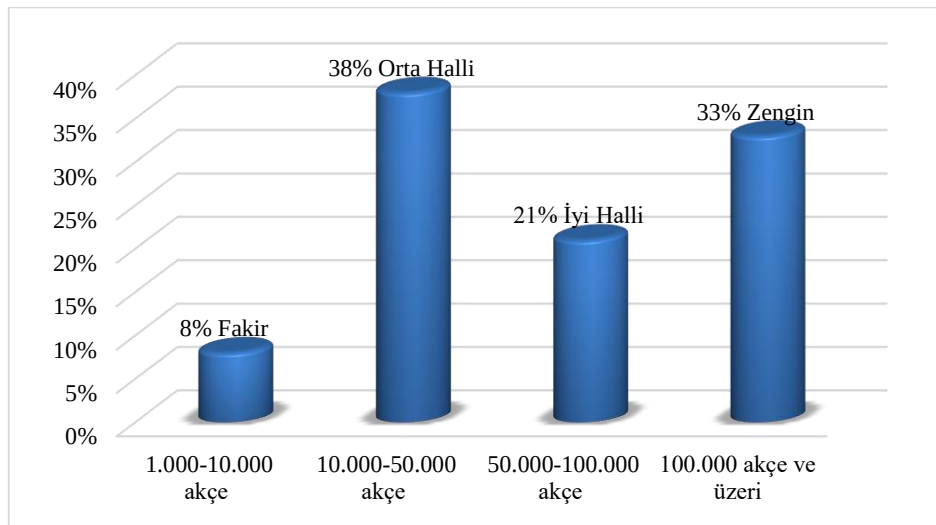
1. Grup; 10.000 akçeden az (Fakir), 2. Grup; 10.000 – 50.000 akçe (Orta halli), 3. Grup; 50.000 – 100.000 akçe (İyi halli), 4. Grup; 100.000 ve üzeri akçe (Zengin). Yıllara göre kişilerin servet miktarlarına göre dağılımını gösteren Tablo 10 ve Grafik 3 oluşturulmuştur.

Tablo 10. Servet Dağılımına Göre Kadın Sayısı

Yıllar	Fakir	Orta Halli	İyi Halli	Zengin
1656	1	2	3	1
1657	1	1	0	0
1658	6	12	3	1
1659	6	9	1	2
1660	6	8	0	0
1661	0	1	0	0
1662	6	15	3	2

1663	7	16	2	0
1664	18	18	0	4
1665	14	12	3	3
1666	7	15	2	1
1667	9	21	3	1
1668	20	13	5	1
1669	23	21	3	4
1670	24	10	2	2
1671	27	17	5	1
1672	26	21	3	2
1673	29	27	9	2
1674	9	16	1	2
1675	11	8	0	1
Toplam Kişi (591 Kadın)	250	263	48	30

Tablo 10, 1656-1676 yılları arasında İstanbul’da yaşayan farklı servet gruplarındaki kadınların sayısını göstermektedir. Tabloya göre, 591 kadının %42’si fakir, %44’ü orta, %8’i iyi halli, %5’i zengindir. Buna göre fakir ve orta halli kadınlar en kalabalık grupları oluşturmaktadır. Zengin ve iyi halli insanlar ise daha az sayıdadır. Fakir kadınların en yüksek olduğu yıl 1673’tür. Orta sınıf kadınların en yüksek olduğu yıl 1667’dir. En düşük olduğu yıl 1657’dir. Bir tereke kaydı olmasından kaynaklanmaktadır. İyi halli nüfusun en yüksek olduğu yıl 1673’tür. En düşük olduğu yıllar 1657 ve 1660’tır. Bu yıllarda 50.000-100.000 akçe servet aralığı olan iyi halli sınıftan kadın kaydı bulunmaktadır. Zengin nüfusun en yüksek olduğu yıl 1669’tur. Zengin sınıfa mensup kadın kaydı en düşük 1657, 1660, 1661’dir. Bu yıllarda zengin kadın kaydı bulunmamaktadır.

Grafik 3. Mülga Beledî Kısım’teki Kadınların Servet Dağılımı

Grafik 3’de kadınların servet aralıklarına göre genel servet toplamındaki payları bulunmaktadır. Genel servet toplamında en fazla paya orta ve zengin sınıfa mensup kadınlar sahiptir. Onları iyi halli ve fakir kadınlar takip etmektedir. En yüksek orana sahip orta halli kadınlar zengin kadınlardan 1,15 kat, iyi hallilerden 1,81 kat, fakir kadınlardan 4,75 kat daha fazla paya sahiptir.

Tablo 11. Mülga Beledî Kısım’teki Kadınların Servet Dağılımı

Servet Grupları (Akçe)	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi	Kişi Başı Servet	Yüzde
10.000 akçeden az	250	42%	4.924	8%
10.000-50.000 akçe arası	263	45%	22.690	38%
50.000-100.000 akçe arası	48	8%	70.220	21%
100.000 akçe ve üzeri	30	5%	172.902	33%

Servet gruplarına göre İstanbul Suriçi kadınlarının dağılımını analiz eden bir tablo oluşturulmuştur. Tablo 11’e göre, kadınların %42’si 10.000 akçeden az servete sahipken, %45’i 10.000-50.000 akçe arasında servete sahiptir. Serveti 50.000 akçe ve üzeri olanlar ise toplumun sadece %13’ünü oluşturmaktadır. Bu gruplar arasında servet eşitsizliği oldukça yüksektir. Toplam servetin %33’ü 100.000 akçe ve üzeri servete sahip olan 30 kişiye aittir. Buna karşılık, 10.000 akçeden az servete sahip olan 250 kişi toplam servetin sadece %8’ine sahiptir. Kadınlar arasında en düşük servet 464 akçe ile, Sultan Mahallesi’nde yaşayan kimsesiz Hadice’ye ait olup en fakir olanıdır.²⁰⁹ En yüksek servet 635.160 akçe olup Daye Hatun Mahallesi sakini Saliha bt. Hacı Nasreddin isimli sağireye aittir.²¹⁰

Mülga Beledî Kısım’te yer alan kadın terekeleri, genel servet miktarı olarak ilginç bir dağılım gösterir. 227 gayrimüslim kadının servet tutarı 7.761.191 akçe, 364 müslüman kadının servet miktarı 7.995.228 akçedir. Gayrimüslimlerin sayısı daha az olmasına rağmen servet miktarı, sayıca daha fazla olan müslüman kadınların servet miktarına oldukça

²⁰⁹ Mülga Beledî Kısım, 6/10b (Şevval 1081 – Şubat 1671).

²¹⁰ Mülga Beledî Kısım, 7/21b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

yakındır. Müslüman ve gayrimüslim kadınların servet gruplarına göre dağılımı Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Dine Göre Kadınlarda Servet Dağılımı

Servet Grupları	Müslüman Kadın Kişi	Servet Yüzdesi	Gayrimüslim Kadın Kişi Sayısı	Servet Yüzdesi
10.000 akçe ve aşağısı	202	%77	48	%23
10.000-50.000 akçe arası	130	%46	133	%54
50.000-100.000 akçe arası	18	%44	30	%56
100.000 akçe ve yukarısı	14	%51	16	%49

Tablo 12, servet gruplarına göre müslüman ve gayrimüslim kadınların kişi sayısı ve servetten aldıkları payı içermektedir. Müslüman ve gayrimüslim kadınların ekonomik durumları arasındaki farklılıkları incelediğimizde, şu sonuçlara ulaşıyoruz: Müslüman kadınların %35’i fakir, %22’si orta sınıf, %3’ü iyi halli, %2’si zengindir. Gayrimüslim kadınların %8’si fakir, %22’si orta sınıf, %5’i iyi halli, %3’ü zengindir. Buna göre, müslüman kadınların büyük bir kısmı fakir ve orta sınıfa mensuptur. Gayrimüslim kadınlara kıyasla daha az sayıda iyi halli ve zengin kadın bulunmaktadır. Orta sınıfta gayrimüslim kadınların oranı müslüman kadınlarla eşittir. Fakir sınıfta ise gayrimüslim kadınlar müslüman kadınlardan çok daha azdır. Gayrimüslim kadınlar arasında iyi halli ve zengin sınıfların oranı müslüman kadınlardan daha yüksektir. Servetteki paylarına bakıldığında ise, en yoksul servet grubunda (%77) ve en zengin servet grubunda (%51) müslüman kadınlar çoğunluktadır. Ancak bu durum zengin sınıfa mensup müslüman kadınların sayıca çok olmalarından kaynaklanmamaktadır. Saliha isimli küçük kızın 635.160 akçelik serveti bunu etkilemektedir. Gayrimüslim kadınlar ise orta servet gruplarında (%54 ve %56) daha fazla paya sahiptirler.

4.2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Erkek Terekelerine Göre Servet Dağılımı

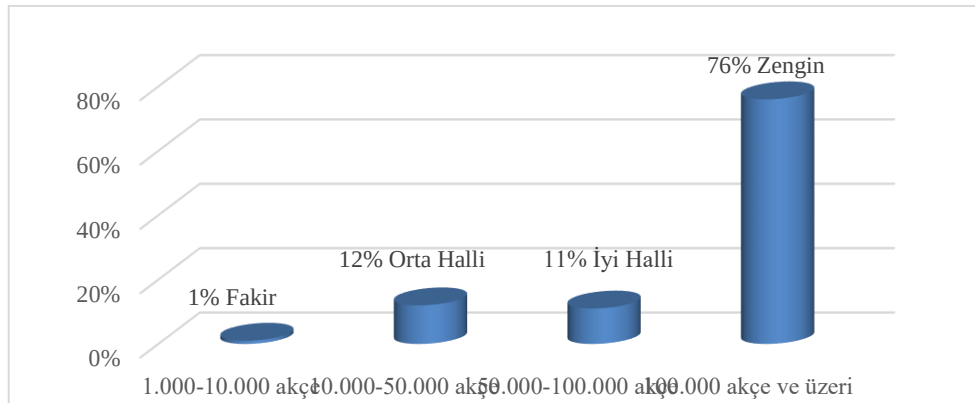
Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde H.1066-1086/M.1656-1676 yılları arasında kayıtlı 1230 erkek tereke kaydı, aynı dönemde Beledî Kısmette yer alan kadınların servet aralıkları ile karşılaştırılmak üzere analiz edilmiştir. Beledî Kısmetteki erkeklerin servet toplamı 108.576.007 akçedir. Bu veriye göre, erkeklerin farklı servet grupları oluşturulmuş,

her gruptaki kişi sayısı ve oranı, kişi başına düşen ortalama servet miktarı ve toplam servet içindeki payları tespit edilmiştir. Tablo 13, bu sonuçları göstermektedir.

Tablo 13. Mülga Beledî Kısım'ındaki Erkeklerin Servet Dağılımı

Servet Grupları (Akçe)	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi	Kişi Başı Servet	Genel Servette Yüzdesi
10.000 akçeden az	332	27%	4.491	1%
10.000-50.000 akçe arası	508	41%	25.541	12%
50.000-100.000 akçe arası	168	14%	69.370	11%
100.000 akçe ve üzeri	222	18%	382.047	76%

Tabloya göre, toplam servetin %18'i 100.000 akçe ve üzeri servet sahiplerine ait olup bunlar, toplam servetin %76'sını elinde tutmaktadır. Buna karşılık, servet sahiplerinin %27'si 10.000 akçeden az servete sahipken, toplam servetin sadece %1'ini oluşturmaktadır. Servet grupları arasındaki farkın en belirgin olduğu yer, en zengin ve en fakirler arasında olup gruptakinden yaklaşık 85 kat daha fazladır. Zengin sınıfı, toplam servetin büyük bir bölümünü elinde tutmaktadır.

Grafik 4. Mülga Beledî Kısım'ta Yer Alan Erkeklerde Servet Dağılımı

İstanbul Suriçi'nde yaşayan erkek ve kadınların servet dağılımı, toplumsal sınıfların ekonomik durumunu yansıtmaktadır. Erkek ve kadınların çoğunluğunu orta sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıfın kadınlardaki payı %45, erkeklerdeki payı %41 olarak tespit edilmiştir. Fakir sınıf ise orta sınıfın ardından gelmektedir. Fakir erkeklerin oranı %27 iken,

fakir kadınların oranı %42'dir. Bu durum, kadınların daha yoksul koşullarda yaşamak zorunda kaldığını göstermektedir. Bunun sebeplerinden biri kocasız kadınların bu sınıfta yoğunlaşmalarıdır.

4.3. Kısmet-i Askerî Mahkemesi Kadın Terekelerine Göre Servet Dağılımı

İstanbul Suriçi'nin orta halli kadınlarının servet dağılımını, aynı dönemde Kısmet-i Askerî'deki kadınlarla karşılaştırarak, o günkü iktisadî şartlar içerisinde servet dağılımını daha iyi anlamak ve değerlendirebilmek amacıyla, H. 1066-1086/M. 1656-1676 yıllarına ait Kısmet-i Askerî defterlerinde yer alan kadın tereke kayıtları incelenmiştir. Bu defterlerde 172 kadın tereke kaydı bulunmakta olup, bu kadınların toplam serveti 14.886.558 akçedir. Ortalama kişi başı servet ise 86.509 akçedir. Mülga Beledî Kısmet defterlerindeki kadınların servet dağılımına göre oluşturulan servet grupları, Kısmet-i Askerî'de yer alan kadın terekelerindeki servet tutarları için de uygulanmış, servet gruplarına göre kişi sayısı, kişi başı servet miktarı ve toplam servetteki yüzdesi hesaplanmıştır.

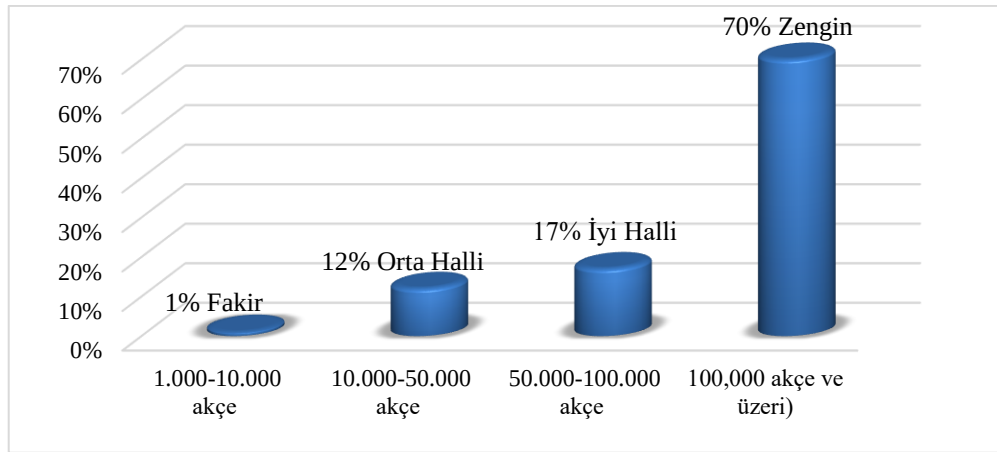
Tablo 14. Askerî Sınıfa Mensup Kadınların Servet Dağılımı

Servet Grupları (Akçe)	Kişi Sayısı	Kişi Yüzdesi	Kişi Baş Servet	Yüzde
10.000 akçeden az	29	17%	6.311	1%
10.000-50.000 akçe arası	74	43%	24.201	12%
50.000-100.000 akçe arası	34	20%	74.058	17%
100.000 akçe ve üzeri	35	21%	296.993	70%

Askerî sınıfa mensup kadınların servet dağılımı Tablo 14'e göre şöyledir; kadınların %17'si 10.000 akçeden az servete sahipken, %21'i 100.000 akçe ve üzeri servete sahiptir. %43'ü 10.000-50.000 akçe arası servete sahip olup, toplam servetin %12'sini oluşturmaktadır. En zengin %21'i ise toplam servetin %70'ini elinde bulundurmaktadır.

Kısmet-i Askerî ve Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan kadınların servet dağılımını analiz ettiğimizde, şu sonuçlara ulaşabiliriz; her iki grupta da sayısal olarak orta sınıfa mensup kadınlar çoğunluktadır. Beledî Kısmetteki kadınların %45'i, askerî sınıftaki kadınların %43'ü orta sınıfa dahildir. Beledî Kısmetteki kadınların servet payları ise oldukça

dengeledir. Orta sınıf (%38), zengin (%33) ve iyi halli (%21) kadınların servet payları birbirlerine yakındır. En az pay ise fakir kadınlara (%8) aittir. Buna karşın Askerî Kısımetteki kadınların servet payları çok farklıdır. Zengin sınıftaki kadınlar servetin %70'ini elinde tutarken, iyi halli (%17) ve orta sınıf kadınlar çok daha az pay almaktadır (%12). En az pay ise fakir kadınlara (%1) aittir. Bu veriler, Osmanlı toplumunda kadınların servet dağılımının askeri ve beledî sınıflar arasında önemli bir farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Askerî sınıftaki kadınlar daha zengin, beledî sınıftaki kadınlar daha fakir durumdadırlar.

Grafik 5. Kısımet-i Askerî'deki Kadınların Servet Dağılımı

4.4. İstanbul Suriçi'nde Servet Dağılımına Dair Değerlendirme

Suriçi'nde yaşayan orta halli kadınların servet dağılımı analiz edilmiş, Mülga Beledî Kısımet defterlerindeki erkekler ve Kısımet-i Askerî defterlerindeki kadınlarla karşılaştırılması yapılmıştır. 1656-1676 yılları arasında Suriçi'nde yaşayan bu üç zümrenin servet dağılımına göre, Mülga Beledî Kısımet'teki kadınlar en düşük servet grubunda yoğunlaşırken, Askerî Kısımet'teki kadınlar ve Mülga Beledî Kısımet'teki erkekler daha yüksek servet gruplarında yer almışlardır. Bu üç zümrenin kişi sayısı bakımından yoğunlaştıkları servet grupları Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. 1656-1676 yıllarında İstanbul'da Servet Dağılımında Kişi Sayısı

Servet Grupları	Beledîdeki Kadın Sayısı Yüzdesi	Beledîdeki Erkek Sayısı Yüzdesi	Kısımet-i Askerî Kadın Sayısı Yüzdesi
10.000 akçeden az (Fakir Sınıf)	250	332	29
10.000-50.000 akçe arası (Orta Sınıf)	263	508	74

50.000-100.000 arası (İyi Halli Sınıf)	48	168	34
100.000 akçe ve üzeri (Zengin Sınıf)	30	222	35

Servet grupları arasında Beledî Kısmetteki kadın sayısının en yüksek olduğu grup orta sınıftır. Her üç zümrede de orta sınıfa mensup olanların oranı birbirine yakındır. Suriçi'nin ahalisinin çoğunlukla orta sınıfa mensup oldukları görülmektedir. Fakir grupta en az kişi bulunan askerî sınıfa mensup kadınlardır. Zengin grupta ise en fazla sayıya sahip olan askerî sınıfa mensup kadınlardır. Her üç grupta da mahkemeye gelen kesimin elitlerden ziyade fakir ve orta sınıf olduğu görülmektedir.²¹¹

Tablo 16. 1656-1676 Yıllarında İstanbul'da Servet Dağılımı

Servet Grupları	Beledî Kadın Servet Yüzdesi (15.)	Beledî Erkek Servet Yüzdesi	Kısmet-i Askerî Kadın Servet Yüzdesi
10.000 akçeden az (Fakir Sınıf)	8%	1%	1%
10.000-50.000 akçe arası (Orta Sınıf)	38%	12%	12%
50.000-100.000 arası (İyi Halli Sınıf)	21%	11%	17%
100.000 akçe ve üzeri (Zengin Sınıf)	33%	76%	70%
Toplam	100%	100%	100%

Tablo 16, üç grubun kendi içerisinde servet dağılımının oransal olarak göstermektedir. Buna göre; en zengin zümre erkeklerdir ve ardından askerî sınıfa mensup kadınlar gelmektedir. Mülga Beledî Kısmet'teki zengin kadınlar düşük orandadır. Orta sınıfa mensup beledî kadınların beledî erkek ve askerî sınıfa mensup kadınlardan 3,17 kat, fakir beledî kadınların, erkek ve askerî sınıfa mensup fakir kadınlara göre 8 kat daha fazla servet dağılımında paya sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 17. 1656-1676 Yılları Arasında İstanbul'da Kişi Başına Düşen Servet Miktarı

Servet Grupları	Beledî Kısmet'teki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)	Beledî Kısmet'teki Erkeklerde Kişi Başına Düşen Servet	Kısmet-i Askerî'deki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)

²¹¹ Canbakal, Ayntap'ta elit tabakanın tereke taksimi için mahkemeyi diğerlerine göre daha fazla tercih ettiğini belirtmiştir. Bkz. Canbakal, *17.yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 117.

		(Akçe)	
10.000 akçeden az (Fakir Sınıf)	4.924	4.491	6.311
10.000-50.000 akçe arası (Orta Sınıf)	22.690	25.541	24.201
50.000-100.000 arası (İyi Halli Sınıf)	70.220	69.370	74.058
100.000 akçe ve üzeri (Zengin Sınıf)	172.902	382.047	296.993

Tablo 17’de kişi başına düşen en düşük servet miktarı 4.491 akçe en yüksek 382.047 akçedir. En düşük servet miktarı Beledî Kısım’teki fakir erkeklere, en yüksek servet miktarı yine erkeklere aittir. Beledî Kısım’teki zengin sınıftaki erkeklerin kişi başına düşen serveti fakir sınıftaki beledî erkeklerin servet miktarından yaklaşık 85 kat daha fazladır. Kısım-i Askerî’deki kadınlar, her servet grubunda hem Beledî Kısımdaki kadınlardan daha fazla servete sahiptir. Askerî sınıfa mensup kadınların daha az sayıda oldukları ve bu nedenle servetin daha az kişi arasında bölüştüğü de unutulmamalıdır.

Servet grupları arasında büyük bir eşitsizlik vardır. Zengin sınıf, her üç grupta da servetin yarısına sahiptir. Orta halli kadınlarda, zengin sınıfın ortalama serveti, fakir sınıfın ortalama servetinden yaklaşık 35 kat, orta halli erkeklerde bu fark 85, askeri sınıfa mensup kadınlarda 47 kat fazladır. Bu durum, 1656-1676 yılları arasında İstanbul’da ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir kutuplaşma olduğunu göstermektedir.

5. Tereke Sahibi Kadınların Profilleri

20 senelik süreçte 591 kadına ait tereke kaydı üzerinden kadınların profillerine dair bir değerlendirme yapılacaktır. 591 kadından 247 kadının küçük çocuklarının olduğu, yine aynı kadınların 131'inin annesinin, 67'sinin babasının, 54'ünün ise hem anne hem babalarının ve eşlerinin sağ oldukları anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında 247 kadının genç yaşta ölen kadınlar olduğu düşünülmektedir. Küçük kız çocuklarını da eklediğimizde genç yaşta vefat edenlerin sayısı daha fazladır.²¹² Bu 247 kadının servet miktarı 7.171.116 akçedir ve servet toplamı içerisinde %46 oranındadır. Büyük çocukları olan 69 kadının servetleri toplamı 1.872.953 akçe olup, genel servet toplamında oranı %12'dir.

Kadın terekelerinin 40'ı sağirelere yani kız çocuklarına ait olup 17'si gayrimüslim, 23'ü müslümandır. Bunların servet tutarları 1.801.731 akçedir. Toplam servet tutarında %11 oranında yere sahiptir. 2 kız çocuğunun hem anne hem babasının (%5), 34 kız çocuğunun babalarının (%85), 4'ünün annelerinin (%10) daha önce öldüğü anlaşılmaktadır. Bunların servetleri daha önce vefat eden ebeveynlerinden intikal eden mirastan oluşmaktadır. Sağirelerde ve kadınlarda dikkat çeken bir husus da babaların ölümü annelere göre daha fazladır. 591 kadının mirasçıları arasında annelerinin olma oranı %13, babalarının olma oranı %6'dır. Erkeklerle ait tereke kayıtları yönünden de bakıldığında, 1230 erkek terekesi bulunurken, 591 kadın terekesi bulunması da oransal olarak erkek ölümünün daha çok olduğunu düşünmemize sebep olabileceği gibi erkek terekelerinin daha çok kaydedilmesinden kaynaklanıyor olması da muhtemeldir.²¹³

Beytûlmâl-ı Âmm'e'ye intikal eden 72 kadın terekesi bulunmaktadır. Bu kadınların 44'ünün eşleri sağ olup mirasları beytûlmâl ile 1/2 oranında paylaşılmıştır. Eşinden başka kimsesi olmayan bu 44 kadının tereke miktarı 222.815 akçedir. Bu tereke miktarının yarısı olan 111.407,5 akçesi Beytûlmâl-ı Âmm'e'ye diğer yarısı eşe miras hissesi olarak verilmiştir. Geriye kalan 28 kadının *zâhirde vâris-i ma'rûfu olmayıp terekesi Beytûlmâl-ı Âmmeye ait olup* kaydından kimsesiz oldukları anlaşılmaktadır, tereke tutarları 73.670 akçedir.

²¹² Artan, Eyüp'te orta yaşlı hatta genç ölümlerin çoğunlukta olduğunu belirtir. Tespitlerimiz aynı yöndedir. Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", içinde *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, 1998, 55.

²¹³ Artan, Eyüp üzerine yaptığı değerlendirme de benzer bir sonuç tespit etmiştir. Erkek ölümleri iki katı daha fazladır. Artan, 55. Bozkurt, 1785-1874 yıllarında İstanbul tereke kayıtlarında mirasçılar arasında annenin bulunma oranını %23, babanın bulunma oranını %10 olarak tespit etmiştir. Baba ölümünün daha çok olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", 205.

Beytûlmâle terekeleri intikal eden bu 72 kadının servet miktarı toplamı 296.485 akçedir ve genel servet tutarında %2 oranındadır.²¹⁴ Kimsesiz kadınların terekeleri 464 akçe ile 10.231 akçe arasındadır. Beytûlmâl-ı Âmmе'nin 20 yıllık süreçte kendine intikal eden kadın terekelerinden aldığı tutarın 185.077,5 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Kanun gereği, Beytûlmâl-ı Âmmе'ye intikal eden terekelerin 10.000 akçeyi geçmemesi gerekir. Bu miktarı geçtiği takdirde Beytûlmâl-ı Hassâ'ya devredilir.²¹⁵ Yani kimsesiz sivillerin terekesi 10.000 akçeye kadarsa Beytûlmâl-ı Âmmе'ye, 10.000 akçenin üzerinde ise Beytûlmâl-ı Hassâ'ya aittir. İncelenen terekelerde iki tereke kaydının 10.000 akçeyi geçtiği görülmektedir. Bu sınırı az bir farkla geçen terekeler olması sebebi ile Beytûlmâl-ı Hassâ'ya geçmesine gerek görülmediğini düşündürmektedir. Gayrimüslim kadın terekelerinden beytûlmâle intikal eden üç kayıt bulunmaktadır. Sayının azlığı gayrimüslimlerde kimsesizlik oranının düşük olduğu anlamına gelmektedir. Müslüman 31 kimsesiz kadının baba isimleri bilinmediği için sadece isimleri yazılarak kayıt oluşturulmuştur. 29'unun baba isminin Abdullah olması köle menşе'li olduklarına işaret ediyor olabilir. Kimsesiz kadınların çoğunun müslüman olduğunu ve çoğunun mühtedî veya köle menşе'li olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bu insanların çocuksuz olmaları dikkat çekicidir. Çocukları kendilerinden önce de vefat etmiş olabileceği gibi hiç çocukları olmamış da olabilir.

Terekelerde köle ve cariyelere ait kayıtlar özel tanımlamalarla yer almıştır. Bir kimsenin mülkü altındaki köleyi azat etmesi neticesinde efendi ile azatlı arasında doğan hukukî bağa *velâ* denilmektedir. Bu bağ ile azad olan kölenin vârisleri arasında efendisi de yer alır. Velâ bağı bulunan taraflardan her birine de *Mevlâ* denir.²¹⁶ Tereke kayıtlarında mirasçıları arasında *mevlâ* yahut *velâ cihetinden* tabirlerinin bulunması ile köle menşе'li kadınlar tespit edilebilmektedir. Mirasçıları arasında mevlâsı olan 13 kadın bulunmaktadır. Bunların servet miktarı 178.659 akçedir. Biri hariç, kadınların baba isimleri Abdullah'tır. Hariç olan tereke Ayşe bt. Abdülatif adlı bir sağıreye aittir. Bu çocuğun annesi babası daha önce ölmüş olup, servetini ebeveynlerden intikal eden miras oluşturmaktadır, serveti 11.630 akçedir. Mirası kızkardeşi Fatma'ya ve velâ cihetinden Abdullah Efendi ve Ali Beşe'ye taksim edilmiştir. Vârisi olan kız kardeşi nısf (yarım) hisse alırken, velâ cihetinden vârisi olan iki erkek diğer

²¹⁴ Eşinden başka mirasçısı olmayan kadın terekelerinde mirasın yarısı Beytûlmâl-ı Âmmeye veriliyordu, burada 222.815 akçenin yarısı olan 111.407,5 akçe toplama katılmıştır.

²¹⁵ "...on bin akçadan izdiyâd zuhûr eylediği hâlde yine on bin akçasın âmmе tarafından ve izdiyâdi her ne olur ise hassa beytül-mâlî tarafından zabt olunmak iktizâ etmeğle..." MAD 7560, s.187/2.

²¹⁶ Şükrü Özen, "Velâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 43 (İstanbul 2013).

nısf hisseyi almışlardır.²¹⁷ Babası yahut annesi ya da her ikisi köle menşe’li olmasından dolayı sağire Ayşe’nin ölmesi ile mevlânın oğullarına da miras hissesi düşmüştür.

Servetleri incelenen kadınları tanıyabilmek, kaç yaşlarında oldukları hakkında tahminde bulunabilmek adına terekelerindeki vâris kayıtları kullanılmıştır. Kadınların yaşları hakkında Pierce’ın verdiği bilgiyi referans alabiliriz. O tarihlerdeki ortalama ömür yaşı bugünkülerden kısa idi ve 34 yaş orta yaşlılığı ifade etmekteydi.²¹⁸ Büyük çocukları olan 69 kadının 34 yaş ve üzeri, küçük çocukları olan 247 kadının 30 yaş altında oldukları düşünülebilir. Tereke sahibi kadınların profili Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınların Profilleri

Kadınların Profilleri	Kişi Sayısı	Müslüman Kadın	Gayrimüslim Kadın	Kişi Yüzdesi (%)	Servet (Akçe)	Servet Yüzdesi (%)	Kişi Başına Düşen (Akçe)
Küçük Çocukları Olan Kadın	247	141	106	42%	7.319.414	46%	29.633
Büyük Çocukları Olan Kadın	69	38	31	12%	1.872.953	12%	27.144
Çocuksuz Evli	79	45	34	13%	2.347.468	15%	29.715
Kimsesiz (BA) ²¹⁹	72	69	3	12%	296.485	2%	4.118
Sağire	40	23	17	7%	1.801.731	11%	45.043
Çocuksuz Dul-Bekar	84	48	36	14%	2.118.368	13%	25.219
Toplam	591	364	227	100%	15.756.419	%100	

Terekelerinden kadınların sosyal durumları hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir. Buna göre, geriye çocukları kalan kadınların 50’si duldur. Bunların 28’i küçük çocuklu, 22’si büyük çocukları olan dul kadınlardır. Bazı kadınların eşlerini kaybettikleri için mi yoksa boşandıkları için mi dul oldukları terekelerindeki ipuçlarından anlaşılabilmektedir.²²⁰

²¹⁷ Mevlâ muhtemelen babaları olup, vefat ettiği için iki oğluna bu miras devretmiş gözükmektedir. Bu iki kişinin baba isimleri belirtilmemiş doğrudan “Abdullah Efendi ve Ali Beşe” olarak kaydedilmeleri, kardeş olmalarını akla getirmektedir.

²¹⁸ Leslie P. Peirce, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, içinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 177.

²¹⁹ BA ile kastedilen Beytülmal-i Âmme ’dir. Bu kimselerin terekeleri Beytülmal-i Âmme’ye intikal etmiştir.

²²⁰ Vasi, hidane, nezaret gibi ifadeler, intikal eden nakid ve gayrimenkul hisse kayıtları, çocuklarının baba isimlerinin farklı olması gibi ayrıntılar zaman zaman kadının boşanmış ya da eşini kaybettiğini tespit edebilmeyi sağlamaktadır.

Ayrıca, çocukları ve eşleri olmayan 84 kadın bulunmaktadır. Bunlar bekar genç kızlar olabileceği gibi dulda olabilirler. Bu kadınların mirasçıları arasında aile fertleri bulunmaktadır. Beytûlmâle intikal eden terekeler ise 72 kadına aittir. Bu kadınlar çocuksuz ve kimsesiz veya eşlerinden başka kimseleri olmayan kadınlardır.

Bazı tereke kayıtları aynı aileden ardarda ölenleri içermektedir. Bu durum, salgın hastalık, yangın, deprem gibi bir aileden birden fazla kişinin ölümüne sebep olabilecek olayların yaşandığını göstermektedir. Ancak incelediğimiz terekeler bu konu hakkında bilgi vermemektedir. Aynı aileye ait 19 tereke kaydı mevcuttur. Bunlar anneleri, babaları, kardeşleri ardından ölen çocuklar ve genç kızlar olduğu gibi eşinden, oğlundan sonra vefat eden kadınlar da olabilmektedir.

Muhallefât veya tereke kayıtları her ne kadar “ölen müslümanların bıraktıkları malların tespiti ve şeriat esaslarına göre taksimi” olarak tanımlansa da²²¹, müslümanların yanı sıra onları yakın miktarda 747 gayrimüslim terekeleri de sicillere kaydedilmiştir. Gayrimüslimler, Osmanlı hukuk sisteminde kendi cemaatlerine bağlı yargılama kurumlarına sahiptirler.²²² Bu kurumlar, boşanma, çeyiz mukaveleleri, vasiyetnameler, lonca nizamnameleri ve her türlü adli belge düzenleme, onaylama, medeni hukuka dair davalara bakma yetkilerine sahip olup, kendi cemaatlerine mahsus hapishaneler de mevcuttur.²²³ Gayrimüslimler, kendi cemaat mahkemelerinin yanı sıra her türlü davaları için şer’î mahkemeleri kullanıyorlardı.²²⁴ Ölen gayrimüslim kadınların aileleri, tereke muamelesi için şer’î mahkemeye geldikleri gibi, vasî ve nafaka tayinleri için de şer’î mahkemeye başvuruyorlardı.²²⁵ Matthews, Doğu Ortodoks Kilisesine bağlı bir hristiyan’ın öldüğünde

²²¹ İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, 51.

²²² Göçek ve David Baer, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, 57.

²²³ Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 133. Fatma Müge Göçek, “The Legal Recourse of Minorities in History: Eighteenth-Century Appeals to the Islamic Court of Galata”, içinde *Minorities in the Ottoman Empire*, Ed. Molly Greene (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2005), 59.

²²⁴ Jennings, “Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri”, 53-114.; Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*; Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları, Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005).

²²⁵ Rossitsa Gradeva, gayrimüslimlerin “şer’î mahkemelere” gidişini, kadı mahkemesinin her kazada bir yargı birimi olması hasebiyle izah etmektedir. Belki incelediği bölge ve mahkemeye getirilen konular itibariyle gayrimüslimler kadınlara gitmeye mecbur kalıyorlardı. Ancak Suriçi’nin gayrimüslimleri için kendi cemaat mahkemelerine kolaylıkla ulaşabilir oldukları ve miras mevzularını kadılar önünde halletme zorunluluğu olmadığı halde, “şer’î Mahkemelere” gelmelerinin bir tercih olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Gradeva, “Ortodoks Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court”. Gayrimüslimlerin şer’î mahkemeyi tercih etmelerinin en önemli nedeni, maddi boyutu olabilir. Tereke kaydı cemaat mahkemesince yapıldığında vergi ve harç ödenecektir. Taşınmaz mülklerin tescili için ise şer’î mahkemeye gitmek gerekecek, bu mahkemeye de vergi ve harç ödemek icap edecektir. Bu nedenle, her iki mahkemeye yapılacak masrafları azaltmak için, en baştan şer’î mahkemeye giderek tereke muamelesi ve tescil işlemlerini bir arada görerek,

eşine düşecek pay Eklesiyastik hukuka²²⁶ göre şer'î hukukun vereceğinden daha az olduğunu belirtir. Bu da uygun koşullar elde edilebilmek amacıyla kadı mahkemelerini çekici kılıyor olmalıdır. Şer'î mahkemeyi tercih hususunda Yahudileri ayrıca değerlendirmek doğru olacaktır. Sicillere yansıyan Yahudi sayısı diğer cemaatlere göre azdır. Bunu çalışmamız da desteklemektedir, kadın ve erkeklere ait terekelerin sadece 9'u Yahudilere aittir. Bu 747 gayrimüslime ait tereke kayıtları içerisinde %1'lik bir orandır.²²⁷ Oysa 1688'lerde İstanbul'da Yahudi nüfusu 21.686 kadardır ki bu küçük bir Anadolu şehri nüfusuna karşılık gelmektedir.²²⁸ Yahudilerin hukukî konularını kendi "bet din" ismi verilen mahkemelerinde çözümlemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.²²⁹ Bu durum cemaatin iç dinamikleri ve toplumsal denetim yapısıyla ilişkilendirilebilir.²³⁰ Ayrıca incelediğimiz tarih aralığında, 1660 yılında çıkan büyük yangın sonrası Yahudiler Eminönü'nden Hasköy, Balat ve Ortaköy'e göç ettirilmişlerdir.²³¹ Bu dönem Yahudiler için devlet içerisindeki itibar ve yerlerini kaybettikleri bir dönemdir.²³²

a.Suriçi'nin Zengin Kadınlarının Profilleri

Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan 591 kadının 30'u 100.000 akçe ve üzeri servete sahiptir. Zengin kadınların 14'ü müslüman (%47), 16'sı gayrimüslimdir (%53). Bu

daha az vergi ödeme durumu şer'î mahkemenin tercih edilmesini sağlamış olmalıdır. Bkz. Yılmaz, "Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri", 352. Faroqhi, mahkemenin onayına, muhtemelen paylaşım bir kez yapıldıktan sonra sonuca itiraz edilememesini sağlamak için başvurulduğunu, itiraz olduğu takdirde konunun yeniden şeriata göre karara bağlanmak zorunda olduğu için tercih edildiğini belirtir. Bkz. Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", içinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Halil İnalcık, Donald Quataert (İstanbul: Eren Yayınları, 1999), 724; Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'îye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları(17 ve 18. Yüzyıllar)", 253-80.

²²⁶ Eklesiyastik hukuk: Kilise hukuku. "Balkanlardaki kadınlar kural olarak kendi çeyizleri ve annelerinin herhangi bir eşyası dışında hiçbir mirasa hak kazanamıyordu; eğer erkek çocuk yoksa mülk kiliseye devrediliyordu." Bkz. Matthews, "Bir Osmanlı Tereke Defterleri 'Isolario'suna Doğru ve Manisa Örneği (1600-1700 civarı)", 74-75.

²²⁷ Göçek, Galata üzerine yaptığı çalışmada 1729, 1769 ve 1789 yıllarına ait araştırmasında Yahudilere ait tereke kaydı olmadığını belirtir. Bkz. Göçek ve David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", 53.Yirmi yıllık sürece ait bulgularımıza baktığımızda nispeten daha şanslıyız. 9 kayıt tespit edebildik. Suriçi'nde oran olarak çok düşük olması, Galata'da hiç çıkmaması Yahudilerin terekelerini kısmet için şer'î mahkemeyi tercih etmediğini göstermektedir.

²²⁸ Minna Rozen, *A History of the Jewish Community in Istanbul*, c. 26 (Brill, 2002), 51.

²²⁹ Yahudi kadınlar Yahudi yasasına göre boşanamazlardı ve miras hisseleri de oldukça azdı. Buna rağmen 1729, 1769, 1789 yılları Galata sicilleri Yahudilerin şer'î mahkemeye gelme oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Göçek, "The Legal Recourse of Minorities in History: Eighteenth-Century Appeals to the Islamic Court of Galata", 59.

²³⁰ Göçek ve David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", 60.

²³¹ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017).

²³² Marc David Baer, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri", *Toplum ve Bilim*, sy 83 (2000 1999): 202-23.

kadınların sekizinin babası unvanlıdır (%27), yedisinin eşi unvanlıdır (%23), hem eşi hem babası unvanlı üç kadın bulunmaktadır. Kendi unvanlı olan dört kadın bulunmaktadır (%13). Bu kadınların yaşları hakkında bir fikir sahibi olabilmek için sahip oldukları çocuklara bakılabilir. Çocukları küçükse genç, büyükse orta yaşlı, çocukları büyük olup torunları varsa, eşi yoksa, anne ve baba vefat etmişse yaşlı oldukları varsayılmıştır. Buna göre zengin kadınların ikisi çocuk, on yedisi genç, üçü orta yaşlı, ikisi yaşlı, altısı çocuksuz kadınlardır. Bu çocuksuz ve evli kadınların çocukları olmamasından dolayı yaş ortalamaları tespit edilememiştir. Elbette, küçük çocuğu olan yaşlı ya da orta yaşlı kadınlarda olabilir. Ancak, doğurganlık yaşının günümüzden daha küçük yaşlara tekabül ettiği ve 35 yaşın orta yaş hatta yaşlılık olduğu bu tarihlerde küçük çocuğu olanlar genç kadınlar olarak nitelendirilmiştir. Buna göre, zengin kadınların çoğunluğunun genç kadınlar olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Suriçi'nde 1656-1676 yılları arasında Mülga Beledî Kismet defterlerinde yer alan servet miktarı en yüksek kadınlar Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. 100.000 Akçe Üzerinde Servete Sahip Olan Kadınlar

İsim	Mahalle	Din	Özellikleri	Yaş	Eş Unvanı	Baba Unvanı	Tereke Tutarı (Akçe)	Tarih H/M
Saliha bt. el-Hac Hayreddin	Daye Hatun	Müslim	Sağire	Çocuk		el-Hac	635.160	1082/1671
Rabia Hatun bt. Mehmed	Aşık Paşa	Müslim	Hatun	Çocuksuz-Evli	el-Hac		272.179	1070/1659
Hadice Hanım bt. Ömer Efendi	Şah Sultan	Müslim	Hanım	Çocuksuz-Evli	Ağa	Efendi	270.403	1082/1672
Belkıs Hatun bt. Cafer	Bıçakçı Ali	Müslim	Hatun	Genç-Dul	el-Hac		262.900	1075/1664
İsmihan bt. Menahim	Balatkapu	Gm ²³³	Yahudi	Orta Yaşlı-Dul			243.630	1075/1665
Anna bt. Aznavor	Karabaş (Balat)	Gm	Ermeni	Yaşlı-Dul			242.060	1084/1673
Ayşe bt. Ahmed	Kasap Timurhan	Müslim		Yaşlı-Dul			226.252	1081/1670
Hadice bt. el-Hac Hüseyin	Sofular	Müslim		Genç-Evli	Çelebi	el-Hac	187.614	1076/1665
Nusek bt. Aleks	Sulu Manastır	Gm	Sağire	Çocuk			180.460	1083/1673

²³³ Gm: Gayrimüslim

Otrofşa bt. İsfarło	Ali Paşa- y1 Atik	Gm	Nasrani	Genç-Evli			174.000	1074/ 1664
Fatma bt. el-Hac Nimetullah	Şeyh Muhyiddin	Müslim		Çocuksuz- Evli		el-Hac	171.000	1080/ 1669
Kasandra bt. Tanaş	el-Hac Hüseyin	Gm	Nasrani	Çocuksuz- Evli	Rahip		168.017	1078/ 1668
Sima bt. Devlet	Tahta Minare	Gm	Ermeni	Çocuksuz- Evli			143.100	1083/ 1672
Susana bt. Konstantin	el-Hac Hüseyin	Gm	Nasrani	Genç-Evli			139.700	1084/ 1674
Hadice bt. Osman	Hoca Kasım	Müslim		Genç-Evli			134.583	1081/ 1670
Sultana bt. Sergis	Kâtib Kasım	Gm		Genç-Evli			126.220	1073/ 1662
Kerfona bt. Arslan	Mirahor	Gm		Genç-Dul			124.841	1072/ 1662
Fatma b. el-Hac Salih	Emin Bey	Müslim		Genç-Evli		el-Hac	122.635	1080/ 1669
Lale b. Bağdasar	Kâtib Kasım	Gm	Ermeni	Genç-Evli			122.286	1076/ 1666
Hadice Hatun bt. Abdullah	Kara Nohut	Müslim	Hatun	Genç-Evli	Çelebi	Abdullah	121.816	1068/ 1658
Fatma bt. el-Hac Ahmed	el-Hac Ferhad	Müslim		Genç-Evli		el-Hac	120.550	1086/ 1675
Gonca bt. Karabet	İbrahim Paşa-y1 Atik	Gm		Genç-Evli			118.830	1069/ 1659
Roşna bt. Karagöz	Mirahor	Gm	Nasrani	Genç-Evli			116.150	1080/ 1689
İva bt. Hedres	Dülbendçi	Gm		Genç-Evli			115.900	1076/ 1665
Gonca bt. İhtiyar	Dülbendçi Hüssam	Gm	Ermeni	Genç-Dul			114.147	1074/ 1664
Ümmühan bt. el-Hac Ali	Çukur	Müslim		Genç		el-Hac	113.520	1078/ 1667
Ağnaya bt. Mikail	Haraçyan İshak Bey	Gm	Ermeni	Genç-Dul			109.429	1075/ 1664
Şehzade bt. Markar	Çadırcı Ahmed	Gm	Ermeni	Çocuksuz- Evli			108.731	1085/ 1674

Meryem bt. el-Hac Ahmed	Sarı Bayezid	Müslim		Orta yaşlı- Evli	Çelebi	el-Hac	100.698	1067/ 1656
Mihri bt. Derviş	Çadırcı Ahmed	Müslim		Bekar			100.250	1079/ 1669

Suriçi’nde yaşayan zengin kadınların tereke kayıtlarını içeren Tablo 19, bu kadınların servet birikimi ve dağılımı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Suriçi’nin zengin kadınlarının servetleri 100.250 akçe ile 635.130 akçe arasındadır. En zengin kadın Saliha bt. Hacı Nasreddin isimli kız çocuğudur.²³⁴ Serveti babası ve erkek kardeşinden intikal eden miras hissesi ve bu miras ile edindiği nakitten hâsıl murabahadan²³⁵ oluşmaktadır. Terekesi nakitten ibarettir. Zengin bir tüccar olduğunu düşündüğümüz babasından oldukça yüksek miktarda miras kalmış, bu miras ve kardeşinden intikal eden nakit, murabahaya verilmiştir. 5 senede hâsıl olan murabaha 219.240 akçedir. En düşük servete sahip zengin kadın Çadırcı Ahmed Mahallesi’nde yaşayan Mihri bt. Derviş’tir. Bekar olan Mihri’nin mirası kız kardeşlerinin çocuklarına kalmıştır. Mihri’den önce kız kardeşlerinin, anne ve babasının vefat ettiği, aileden geriye yeğenlerinin kaldığı anlaşılmaktadır. Mihri’nin mirasında giyim eşyaları yanı sıra bez çeşitleri, para ve ziynetler bulunmaktadır. Servetini 3.100 akçe tutarındaki bez, 79.150 akçe Mısır akçesi, riyali ve esedî gurus ve şerefi altından oluşan nakit ve 12.000 akçe tutarındaki sim kuşağı ve altın endişe bilezik oluşturmaktadır. Bu kadın kumaş satıyor olmalıdır. Sahip olduğu nakite nasıl sahip olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ölen aile fertlerinden miras yolu intikal etmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak, incelenen defterler bağlamında intikal eden nakit, gayrimenkullerin özellikle belirtildiği tespit edilmiştir. Mihri’nin tereke kaydında böyle bir bilgi bulunmaması, bu denli büyük miktardaki nakdi nasıl elde ettiğini açıklamaz bırakmaktadır.

²³⁴ Mülga Beledî Kısmet, 7/22b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

²³⁵ Murâbaha; alış fiyatı veya maliyet üzerine belli bir kar ilavesiyle yapılan bir tür güvene dayalı satış sözleşmesi anlamında fıkıh terimidir. İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2020).

b. İktisadî Hayatta Bulunan Kadınlara Dair Bir Değerlendirme

Terekelerin sınırlı bilgileri, çalışan kadınların sayısını ve mesleklerini belirlemeyi güçleştirmektedir. Terekelerde erkeklerin çoğunun meslekleri belirtilirken, kadınların meslekleri hakkında kayıt bulunmamaktadır. Bu yüzden, ancak tereke kayıtlarından yararlanarak kadınların meslekleri hakkında çeşitli çıkarımlar yapılabilir. Kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da tereke kayıtları çalışan kadınların varlığına dair ipuçları vermektedir. Bu bölümde, kadınların terekelerindeki kayıtlardan yola çıkarak, 1656-1676 yıllarında Suriçi’nde çalışan kadınlara dair ipuçları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Terekelerindeki bazı eşyaları üretim amaçlı kullanan kadınlar, hem evin ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını gideriyor hem de ev ekonomisine katkı sağlıyor olmalıydı. İstanbul’da orta halli kadınların terekelerindeki bazı eşyaların fazlalığı veya ticari niteliği, bu kadınların eşya alım satımı yaptıklarını gösteriyor olabilir. Bu eşyalar arasında dokuma malzemeleri (tezgâh, bezgâh, öreke, tarak) olduğu gibi, bir mesleğe ait eşyalar (berber aynası, berber leğeni, gergef, halkoz) da bulunmaktaydı. İhtiyaçtan fazla sayıda ya da miktarda (kaftan, ud, kumaş, bez, ip) eşyaların ticaretini yaptığını akla getirmektedir. Sahip oldukları dükkân türleri de bu işi yaptıklarını veya sadece ortak olduklarını gösterebilir. Bunun yanı sıra birçok kimsede baklava tepsisi bulunmaktadır. Ve bu kadınlar arasında Abdullah kızları ve kimsesiz kadınlar da dikkat çekmektedir. Acaba bu kadınlar baklava yaparak kazanç mı elde ediyorlardı sorusunu akla getirmektedir. Çeşitli yöntemlerle kredi veren birçok kadın bulunmaktadır. Bunların çoğu aile içi borçlar olmakla birlikte, bazı kadınların tefecilik faaliyetinde bulundukları da düşünülebilir. Tüm bu veriler ışığında, çalışarak gelir elde etme olasılığı yüksek olan kadınlar Tablo 20’de sunulmuştur.

Tablo 20. İktisadî Hayata Katılan Kadınlar

İsim	Mahalle	Din	Özellikleri	Meslekleri	Servet
Rabia Hatun bt. Mehmed	Aşık Paşa	Müslüman	Çocuksuz ve Evli	Kredi	272.179
İsmihan bt. Menahim	Balat	G. Müslim	Büyük-Küçük Çocuklu ve Evli	Kredi	243.630
Ayşe bt. Mehmed	Kürkçübaşı	Müslüman	Kimsesiz	Kredi	90.977
Melek bt. Isvador	Abdi Subaşı	G. Müslim	Çocuksuz ve Evli	Kredi	19.130
Hadice bt. Ali	Ördek Kasabı	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Dul	Kredi	32.395

Fatma bt. Abdülcevad	Üskübi	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Tezgâh)	22.260
Kerime b. Rıdvan	Çerağı	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Dul	Tekstil (Bezgâh)	14.140
Havva Hatun bt. Mustafa	Haraçcı Muhyiddin	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Öreke)	14.677
Ayşe bt. Mehmed	Davutpaşa	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Dul	Tekstil (Tezgâh)	13.523
Saliha bt. Abdullah	Ördek Kasabı	Müslüman	Büyük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Tezgâh)	5.110
Meryem bt. Abdullah	Kumkapı	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Tezgâh)	4.590
İsmihan bt. Abdullah	Çukur	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Bezgâh)	7.344
Rahime bt. Abdullah	Mustafa Beğ	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Bezgâh)	3.110
Belkıs bt. Abdullah	Çukurbostan	Müslüman	Evli ve Kimsesiz	Tekstil (Bezgâh)	7.142
Amine bt. Abdullah	Karabaş	Müslüman	Evli ve Kimsesiz	Tekstil (Tarak)	9.990
Timurhan	Debbağ Yunus	Müslüman	Evli ve Kimsesiz	Tekstil (Bez-İp)	1.800
Sabiha bt. Hüseyin	Haydar Paşa	Müslüman	Çocuksuz ve Evli	Tekstil (İp)	8261
Belkıs Hatun bt. Abdullah	Haydar Paşa	Müslüman	Evli ve Çocuksuz	Tekstil (Bez-İp)	17.447
Badhoşan bt. Abdullah	Debbağzade	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Tarak)	13.006
Fatma bt. Mustafa	Şeyh Ferhad	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Tekstil (Bez)	7.218
Hadice bt. Abdullah	Balaban Ağa	Müslüman	Evli ve Kimsesiz	Tekstil (Bez)	8.290
Kamer bt. Abdullah	Çırakçı Hamza	Müslüman	Büyük Çocuklu ve Dul	Tekstil (Kumaş)	29.300
Fatma b. El-Hac Mesud	Elvanzade	Müslüman	Çocuksuz ve Evli	Tekstil (Kumaş Satıcısı)	90.000
Ayşe Hatun bt. Ömer	Çelebioğlu	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Nakışçı (Gergef-Tarak)	25.020
Fatma bt. Mehmed	Mimar Abbas	Müslüman	Küçük Çocuklu-Dul	Mevlidhan	10.596

Saliha bt. Abdullah	Karabaş	Müslüman	Büyük Çocuklu ve Evli	Berber	26.800
Fatma bt. Abdülcevad	Üskübi	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Berber	22.260
Kâtibe bt. Abdullah	Esirci Kemal	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Çamaşırcı	9.816
Rabia bt. Bektaş	Sarı Bayezid	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Ebe (Öreke, iskemle)	7.245
Ağna bt. Yuvan	Ayakapu	G. Müslim	Evli ve Kimsesiz	Ebe	2.145
Belaşe bt. Yani	Mustafa Paşa-yı Atik	G. Müslim	Küçük Çocuklu ve Evli	Ebe (Öreke ve çarşaf)	21.760
Anna bt. Aznavur	Karabaş (Balat)	G. Müslim	Büyük Çocuklu ve Dul	Hancı	242.060
Ağnaya bt. Mikail	Haraçbaşı İshak Bey	G. Müslim	Küçük Çocuklu ve Dul	Koku Satıcısı (Ud ve vezne, akçe tahtası)	109.429
Hadice Hatun bnt. Abdullah	Kara Nohud	Müslüman	Küçük Çocuklu ve Evli	Kaftan Satıcısı	121.816
Hadice bt. Osman	Hoca Kasım	Müslüman	Büyük, Küçük Çocuklu ve Evli	Kaftan Satıcısı	134.583
Güher bt. Berket	Mirahor	G. Müslim	Büyük Çocuklu ve Evli	Hallaç Dükkânı	45.000
Ayşe bt. Ahmet	Kasap Timurhan	Müslüman	Büyük Çocuklu, Torunlu ve Dul	Bakkal Hissesi	226.252
Zabuce bt. Elyaz	Mirahor	G. Müslim	Çocuksuz ve Evli	Bakkal Hissesi	92.030
Efezra bt. Yorgi	Hacı Hüseyin	G. Müslim	Büyük Çocuklu ve Dul	İçki (Halkoz)	30.540
Belaşe bt. Beğler	Parmakkapu	G. Müslim	Büyük Çocuklu ve Evli	İçki Dükkânı	91.640
Şahbaz bt. Beğler	Mirahor	G. Müslim	Küçük Çocuklu ve Evli	İçki (Halkoz)	88.925

Tabloda yer alan 42 kadının. 31'i müslüman (%74), 11'i gayrimüslimdir (%26). Bu kadınların 19'unun küçük çocuğu, ayrıca 2 kadının küçük ve büyük çocukları olup (%50), 5'i duldur. Büyük çocukları olan 7 kadın bulunmaktadır (%17), 4'ü duldur. 6 kadın çocuksuz (%14), 9'u dul (%24), 6'sı kimsesizdir (%14). Kadınların 15'i Abdullah kızı olup %35

oranındadır. Meşgul oldukları işlere bakınca 20'si tekstil (%48), 5'i kredi (%12), 5'i çeşitli dükkân sahipliği (%12), geriye kalan kadınlar farklı iş kollarında yer aldıkları düşünülmektedir. Servetleri toplamı 2.243.436 akçedir. Servet dağılımı ise şöyledir; 12 kadın zengin ve iyi hallidir, servet oranı %80 oluşturmaktadır. 16 kadın orta sınıftandır, servet oranı %16, 13 kadın ise fakirdir, servet oranı %4'tür.

Bu sonuçlara göre çalışan kadınların yarısını küçük çocuklu kadınlar oluşturmaktadır. Genç olduklarını tahmin ettiğimiz bu kadınlar birçok iş kolunda görülmektedirler. Kadınların diğer yarısı büyük çocuklular, çocuksuz ve kimsesiz kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar arasında en yaygın iş kolu tekstildir. Çalıştıklarını düşündüğümüz kadınlarda servet dağılımı ise oldukça eşitsizdir. Servet toplamında en fazla payı varlıklı kadınlar almaktadır. Bu kadınlar kredi, işletme, kaftan ve koku ticareti gibi alanlarda faaliyet gösteren girişimci kadınlar oldukları düşünülmektedir.

c. Suriçi'nde Aile Yapısı

Terekeler, Suriçi'nde yaşayan orta halli Osmanlıların aile profilleri hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Kadınların birden çok evlilik yapma durumlarını, erkeklerde çok eşle evlilik, çocuk sayısı ve doğurganlık hakkında oransal bilgiler edinebilmekteyiz. Çalışmanın konusu olan servetin, çok eşle yapılan evliliklerde ve çok sayıda yapılan evliliklerde, çocuk sayısında etkisi ne boyuttadır, kısmen de olsa görebilmemize olanak vermektedir. Mülga Beledî Kısmet'teki kadınların terekeleri, Suriçi ahalisinin aile yapıları hakkında bilgi almak için ele alınmıştır.

Çok eşle evlilik İslam dini tarafından belirli şartlarla müsaade edilen bir uygulamadır. Osmanlı aile hukuku da İslam aile hukukunun ilkelerine uygun olarak şekillenmiştir. Osmanlı'da çok eşle evlilik sadece zaruret halinde yapılan ve nadir görülen bir durumdur. Osmanlı toplumunda çok eşle evlilik mevzusuna, taraflardan biri olan kadın üzerinden baktığımızda, kadın terekeleri bu hususta ketumdur. Çok eşliliğe konu olan kadınlar arasında bir sorun olduğu zaman terekelerden ziyade hüccetlerde bu kadınlar görünür olmaktadır. Ancak, bitmiş bir evliliğin ardından yapılan diğer bir evlilik tespit edilebilmektedir.

Kadınların birden çok evlilik yapma sebepleri için boşanma, eşlerinin vefatı, ekonomik zorluklar söylenebilir. Kadınlarda tereke kayıtlarında bu durumun tespiti ise oldukça güçtür. Ancak çocuklarının baba isimleri kaydedilmişse ya da daha önceki kocasından intikal eden bir miras varsa ve bu belirtilmiş ise kadının birden fazla evlilik yaptığı anlaşılmaktadır. Mülga Beledî Kısmet sicillerinde 1656-1676 yılları arasına ait süreçte 14 kadının birden

fazla evlilik yaptığı tespit edilmiştir. Bu kadınların tereke kayıtlarında, çocuklarının baba isimleri, miras aldıkları mallar veya son eşlerinin isimleri gibi ipuçları bulunmaktadır.

Tablo 21. Birden Fazla Evlilik Yapmış Kadınlar

İsim	Dini	Mehir (Akçe)	Baba Unvanı	Eş Unvanı	Birden Fazla Evlilik	Tereke (Akçe)	Tarih (H/M)
Saliha Hatun bt. Abdullah	Müslüman	4.000	Abdullah	Beşe	2	7.830	1070/1659
Gonca bt. Karabet	G. Müslim	-	-	-	2	118.830	1069/1659
Selvinaz bt. Abdullah	Müslüman	1.500	Abdullah	-	2	10.084	1074/1663
Saliha bt. Abdullah	Müslüman	-	Abdullah	El-Hac	3	5.110	1074/1664
Müstakim e bt. Abdullah	Müslüman	3.000	Abdullah	El-Hac	2	14.480	1073/1663
Saliha bt. Abdullah	Müslüman	-	Abdullah	-	2	17.330	1074/1663
Belşe bt. Yanaki	G. Müslim	-	-	-	2	20,800	1074/1663
İsmihan bt. Menahim	G. Müslim	-	-	-	2	243.630	1075/1065
Güher bt. Berket	G. Müslim	-	-	-	2	45.000	1078/1667
Sofya bt. ...	G. Müslim	-	-	Hekim	2	41.290	1082/1672
Roşna bt. Todori	G. Müslim	-	-	-	2	78.610	1083/1673
Rabia bt. Abdullah	Müslüman	1.000	Abdullah	El-Hac	2	19.338	1084/1673
Fatma bt. Mustafa	Müslüman	3.000	-	-	2	48.074	1085/1674
Saliha Hatun bt. Nasuh	Müslüman	2.000			2	90.419	1085/1674

Birden çok evlilik yapan kadınların oranı %2' dir. Bu kadınların %43'ü gayrimüslim, %57'si müslümandır. Ayrıca %43'ü Abdullah kızıdır. Bu kadınların servet durumlarına bakıldığında ise %14'ünün fakir, %57'sinin orta sınıf, %29'unun varlıklı olduğu görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, birden fazla evlilik yapan kadını yeni bir evlilik yapmaya yönlendiren sebebin ekonomik bir durum olmadığı söylenebilir.

İslam hukukunda erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi, eşler arasında adaleti gözetmek ve nafakalarını karşılamak gibi iki temel şarta bağlıdır. Osmanlı toplumunda çok eşle evlilik durumunun yaygın bir uygulama olmadığını pek çok seyyah dile getirmiştir. Osmanlı topraklarını ziyaret ettiği esnada seyahat notlarını paylaşmış olan Alman din adamı Salomon, şunu belirtir:

“Birkaç kadınla birden evli olmanın aile yaşamına getirdiği düzensizliğin ve huzursuzluğun bilincine vararak, bir tek kadınla evliliği sürdürmenin çok daha kolay ve rahat olduğunda karar kılmışlar”

der ve çok kadınla evliliklere sık rastlamadığını ilave eder.²³⁶ 1578-81 yıllarına ait bu anekdot Osmanlı toplumunun çok eşliliğe nasıl baktığını bir yabancıdan gözünden aktarması açısından ilgi çekicidir. Kınalızâde Ali Çelebi'de bu gözlemi desteklemektedir. Birden fazla kadınla evlenen erkeklerin evlerinde çekişme, husumet ve kötü yaşamın olacağını ve aile saadetine zarar vereceğini belirtmiştir.²³⁷

Resmî kayıtlar, gözleme dayanan bu bilgilerin doğruluğunu kontrol edebilmemize imkân vermektedir. Birçok konu içeren sicil kayıtlarında, özellikle miras paylaşımına ve miras çekişmelerine dair sicil kayıtlarında bu konuya dair bulgulara ulaşabilmekteyiz. Erkek terekelerinde çok eşli evliliğin tespiti kadın terekelerine göre daha kolaydır. Kimlik bilgilerinin yer aldığı başlangıç metninde yer alan mirasçılarının isimlerinden, “deyn” bölümünde kadınların “mehr-i müeccel”leri kaydından ve “hisse-i zevce” kayıtlarından eş sayıları belirlenebilmektedir. Bu kriterler sayesinde çok eşliliği tespit edebilsen de daha önce çok eşlilik yapmış olup, boşanma ile neticelenmiş durumlarda çok eşlilik tespit edilememektedir. Suriçi erkeklerinin “çok eşlilik” durumuna bakıldığında, 1230 erkekten

²³⁶ Schweigiger Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkiş Noyan (İstanbul, 2004), 210.

²³⁷ Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile* (Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991), 156.

32'si 2 kadınla, 2'si 3 kadınla evlidir.²³⁸ Polygyny'nin %3 oranında olduğu görülmektedir.²³⁹ Suriçi'nin orta halli insanları arasında çok eşlilik oldukça düşüktür. Çok eşli erkeklerin çoğunluğu orta halli ve fakirdirler. Evli oldukları iki kadından biri “Abdullah kızı”dır. Gayrimüslimler arasında iki kadınla evlilik yok denecek kadar az olmasına rağmen incelenen defterlerde bir gayrimüslim terekesinde rastlanılmıştır.²⁴⁰ Pek çok çalışma ve incelememiz sonucu anlaşılan şudur ki, Osmanlı'da çok eşle evliliğin yaygın olduğu kanısı, oryantalistlerin hayal güçlerinin bir sonucu ve görülen birkaç örneğe bakılarak yapılan bir genellemeden kaynaklanmaktadır. Gerçekte Osmanlı toplumunda çok eşle evlilik ne incelediğimiz dönem 17. yüzyılda ne de daha sonraki dönemlerde yaygın bir uygulama değildir.²⁴¹

Osmanlı toplumunda tek eşlilik yaygındı. Farklı şehirlere ait tek eşlilik oranları birçok çalışma ile tespit edilmiştir. Barkan Edirne'de tek eşliliğin %92,8, Özdeğer 1463-1640 yılları Bursa'sında tek eşliliğin %95, Gerber 1600-1700 yılları arasında Bursa'da tek eşliliğin %99, Bozkurt 1785-1875 yılları arasında İstanbul'da tek eşlilik oranının %90, Öztürk İstanbul'da 17. yüzyılda askerî erkekler arasında tek eşliliğin %92, Establet-Pascual, Şam'da tek eşlilik oranının %90, Çakır 1671- 1678 yılları Sofya'sında tek eşlilik oranını %94, 1705-1743 yıllarında Bursa'da tek eşliliğin %92, Döşemetaş Kastamonu'da 1725-1750 yıllarında tek eşliliği %89,7 olduğunu tespit etmişlerdir.²⁴² İstanbul Suriçi erkekleri için bulgularımız, tek

²³⁸ Mülga Beledî Kısım, 2/92a (Zilhicce 1074 – Haziran 1664). Mehmed b. Cafer'in 3 eşi bulunmaktadır. Mehirleri 3000, 2000, 2000 akçedir.

²³⁹ Her ne kadar ülkemizde çok kadınla evlilik “polygami (polygamy)” kelimesi ile ifade edilse de “çok eşlilik” anlamında olup hem erkeğin hem kadının çok eşli olmasını ifade eden bir terimdir. Oysa çok kadınla evli olunmasına “polygyny” denilmektedir. Arapça “teaddüd-i zevcât” tabiri de kullanılmaktadır. Poliandri kadının “birden çok erkekle evli olma” demektir. Arapça “teaddüdü'l-ezvac” ifade edilmektedir. Polygami bu durumda hem erkekleri hem kadınların “çok eşle evliliği” ifade için yanlış bir kullanımdır. Bkz. İbrahim Yılmaz, “İslam Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar”, *Bilimname XXXVII* (Ocak 2019): 560.

²⁴⁰ Mülga Beledî Kısım, 1/27b (C. evvel 1068 – Mart 1658). Kilise hukuku buna izin vermediğinden çok eşli evlilikleri Osmanlı mahkemelerinde yapmaktaydılar. Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 80-81.

²⁴¹ Madeline C. Zilfi, “Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar”, içinde *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, c. III, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 276-78. 1885 yılında İstanbul'da çok eşlilik oranı %2,2 olarak tespit edilmiştir. Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940* (Cambridge University Press, 1991), 148.

²⁴² Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 13; Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, 50; Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”; Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 98; Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 111; Colette Establet ve Jean-Paul Pascual, “Famillies et fortunes a Damas: 450 foyers Damascains en 1700”, *Institut Français de Damas*, Damas 1994, 56; İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş Ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *OTAM* 31 (Ankara 2010): 51; Yıldız, “18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat”, 67; Ömer

eşle evliliğin orta halli erkeklerde %97, askerî sınıfa mensup erkeklerde %92 olduğunu göstermektedir. Bu veriler, Osmanlı toplumunun büyük ölçüde tek eşli toplum olduğunu ortaya koymaktadır. Tek eşlilik oranlarının şehirden şehire değiştiği görülmektedir.

Erkeklerin servet miktarı çok eşlilikle ne kadar alakalıdır? Zenginlik, çok eşliliği de beraberinde mi getiriyordu? Suriçi'nin mahallelerinde sakin orta halli erkekler için buna bakıldığında, 18 erkeğin servetleri 20.000 akçeden aşağıdır ve eşlerine verdikleri mehrin ortalaması 2.000 akçe civarındadır. En yüksek servete sahip (240.000 akçe ve yukarısına sahip) 5 erkek zengin, geri kalan 11 erkeği iyi halli kabul edersek, çok eşli erkeklerin çoğunluğunun orta halli ve fakir olduklarını söyleyebiliriz. Çok eşliliğe konu olan 68 kadının, 33'ünün babası *Abdullah* isimlidir. Cârîye menşe'li olmaları muhtemeldir. Çok eşlilikte zevcelerden birinin Abdullah kızı olduğu anlaşılmaktadır. Bir de nikâh kıyılmadığı için tespit etmekte zorlanılan, cârîye hususu vardır. Bu kadınların sayısı ve durumu tam olarak bilinmemektedir. Ancak bazı cârîyelerin ümm-i veled statüsünde erkek terekelerinde yer almaları onları görünür hale getirmektedir. Erkeklerde çok eşlilik incelenirken ümm-i veled statüsündeki kadınlar eklenmemiştir.

d. Çocuk Sayısı

Osmanlı ailesi, Türk ve İslam kültürünün etkisiyle şekillenen bir kurumdur. Osmanlı toplumunda ailenin temel amacı, insan soyunun devamını sağlamak ve çocukları iyi bir şekilde yetiştirmektir. Osmanlı ailesinde çocuk sayısı, sosyo-ekonomik duruma, eş sayısına ve ölüm oranlarına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Genel olarak, Osmanlı ailesinde çocuk sayısı ortalama 2-3 arasındadır. Ancak bazı bölgelerde ve bazı dönemlerde bu sayı daha yüksek veya daha düşük olabilir.

Mülga Beledî Kısmet'teki tereke kayıtlarının İstanbul Suriçi'ndeki ailelerin demografik ve ekonomik durumunu nasıl yansıttığı incelenmiştir. Tereke kayıtları, ölen kişinin mal varlığını ve mirasçılarını belgeleyen resmî belgelerdir. Bu belgelerde, ölen kişinin kaç çocuğu olduğu, bunların yaşları ve cinsiyetleri, miras payları ve diğer akrabaları gibi bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler sayesinde, ailelerin çocuk sayısı ile servet arasındaki ilişkiyi analiz etmek mümkündür. Ayrıca, bu kayıtlar ailelerin fertilitesi, mortalitesi, evlilik modelleri ve sosyal statüsü gibi konularda da ipuçları vermektedir.

Tereke kayıtlarının girişinde yer alan ölenin kimliği hakkında bilgi veren kısımda çocuk sayıları ve isimleri kaydedilmektedir. “Sulb-i sağır/sağire”, “sulb-i kebir/kebile”, “sadr-i sağır/ sağire” şeklinde belirlenmiş formlardan çocukların bebek, küçük çocuk, büyük çocuk oldukları anlaşılmaktadır. Sağire-sağır çocuklar ergenlik çağına gelmemiş olanlar, kebir-kebir ise ergenlik çağına gelmiş olanlar olarak tanımlanmaktadır. Sadr-i sağır, emzirilen bebekleri ifade ediyor olmalıdır. Tereke metninin sonunda yer alan vârislerin yazıldığı, “hisse-i ibn/ibnite” kaydından yine çocuk sayısını çıkarmak mümkündür. Daha önce ölmüş çocukların miraslarından anne, babaya intikal eden miras hisselerinden, torun kayıtlarından, borç-alacak ilişkilerinden vefat edenin çocukları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Mülga Beledî Kısmet defterlerinde bulunan kadın tereke kayıtlarına göre 325 kadının 601 çocuğu bulunmaktadır. Bu çocukların %47’si kız, %53’ü erkek çocuğudur. Barkan, Edirne için %51 erkek, %49 kız çocuğu oranında tespit etmiştir.²⁴³ Çocukların %75’i sağire-sağır, %25’i kebir-kebiredir. Küçük çocukların miras hakkını korumak için tereke kaydının yapılması zorunludur. %75’lik küçük çocuk oranı da bunu göstermektedir.

Tablo 22. Çocuk Sahibi Kadınlar ve Çocuklarının Cinsiyetlerine Göre Sayıları

Çocuk Sahibi kadınlar	Kişi Sayısı	Kız Çocuk	Erkek Çocuk	Toplam
Müslüman Kadınlar	170	133	156	289
Gayrimüslim Kadınlar	155	148	164	312
Toplam	325	281	320	601

İstanbul Suriçi’nde yaşayan kadınların ailelerinin nüfus yapısını incelediğimizde, çocukların yarısının müslüman (%48), diğer yarısının gayrimüslim (%52) ailelerin çocukları olduğu görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasında da doğurganlık oranlarında farklılıklar vardır. Müslüman kadınların sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 1,7 iken, gayrimüslim kadınların bu sayı 2,01’dir. 1656-1676 yılları arasında Suriçi kadınlarının ortalama çocuk sayısı 1,85’tir. Buna bakılarak, İstanbul’da ailelerin çekirdek aile yapısında olduğu söylenebilir. Gayrimüslim ailelerde kız-erkek çocuk sayısı müslüman ailelere göre fazladır. Bu veriler, ailelerin doğurganlık oranlarının düşük olduğu ve nüfus artışının yavaş

²⁴³ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 13.

olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun sebepleri arasında salgın hastalıklar, deprem ve yangın sayılabilir.

Ortalama çocuk sayısını, Özdeğer Bursa şehrinde 1489-1640 yılları arası 1,85, Çakır XVI. yüzyılda Ayntab şehrinde 2,8, Çınar XVIII. yüzyılda Ayntap'ta 2,93, Erten XVIII. yüzyılda Konya'da 2,87, Bozkurt 1785-1875 yıllarında İstanbul'da müslüman kadınlarının 1,73, gayrimüslim kadınlarının 2,34, Pascual 1649-1655 yıllarında Şam'da 2,2, Demirel 1700-1730 yıllarında Ankara'da 2,4, Çakır 1671-1678 yıllarında Sofya'da 1,4, Döşemetaş 1725-1750 yılları arasında Kastamonu'da müslüman ailelerin 2,35 olarak tespit etmişlerdir.²⁴⁴ Osmanlı topraklarında çok çocuklu aile azdır.²⁴⁵ Bunun sebebi çocuk ölümlerinin yüksek olması olabilir.²⁴⁶ İki çocuk ve anne-babadan oluşan aile resmi, geniş Osmanlı ailesi kanısından farklı bir tablo çizmektedir.²⁴⁷ Faroqhi, Osmanlı ailesini Ankara ve Kayseri'deki evler üzerinden ele alır. Bu evler küçüktür ve bir iki odadan oluşmaktadır. Bu geniş bir ailenin yaşamasına imkân vermeyecek bir boyuttur. Bu küçük evlerin sayısı her iki şehirde de fazladır. Elbette geniş ailelerin yaşayabileceği evler bulunmaktadır, lakin bu evlerin sayısı azdır.²⁴⁸

²⁴⁴ Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, 55; İbrahim Etem Çakır, "Ayntâb Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2010): 1-17; Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın ilk Yarısında Ayntâb Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu" (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000); Hayri Erten, *Konya Şer'îyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001); Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları"; Establet ve Jean-Paul Pascual, "Familles et fortunes a Damas: 450 foyers Damascains en 1700", 53; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", s.952., *Belleten* 54, sy 211 (1990): 952; Çakır, "Osmanlı Toplumunda Eş Ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği"; Döşemetaş, "Kastamonu Kazasında Ailelerin Çocuk Sayısı ve Çok Eşlilik (1725-1750)", 101.

²⁴⁵ 17.yüzyılda Osmanlı'ya diplomat olarak gelmiş Ricaut'ın bu anlamda gözlemi önemlidir, Osmanlı toplumunda tek çocuklu kadınların fazla olduğunu belirtir. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. yüzyıl)*, çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012), 240.

²⁴⁶ Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, 115; Nejat Göyünç, "Hane", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997). Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 255.

²⁴⁷ Göyünç, Osmanlı toplumunda görülen geniş aile durumu, çocuk sayısından ziyade, kardeşlerin birlikte oturmasından kaynaklandığını belirtir. Göyünç, "Hane"; Gerber Haim, "Anthropology and Family History: The Ottoman and Turkish Families", *Journal of Family History*, sy 14 (1989): 417; Leslie Pierce, *Morality Tales, Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, (Berkeley, 2003), 229.

²⁴⁸ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, 25-26.

Tablo 23. Kadınlar ve Sahip Oldukları Çocuk Sayısı, Servet Oranı

Kadınların Çocuk Sayısı ve Servete Oranı								
	Müslüman Kadın	Yüzde (%)	G. Müslim Kadın	Yüzde (%)	Toplam Kadın Sayısı	Çocuk Sayısı	Çocuk Sahibi Kadın Yüzdesi (%)	Servete Oranı (%)
Çocuksuz	187	-	79	-	266	0	%45	%39
1 çocuklu	89	%52	70	%45	159	159	%27	%28
2 çocuklu	53	%31	40	%26	93	186	%16	%16
3 çocuklu	19	%11	27	%17	46	138	%8	%12
4 çocuklu	6	%4	12	%8	18	72	%3	%2
5 çocuklu	3	%2	5	%3	8	40	%1	%2
6 çocuklu	0	-	1	%1	1	6	-	-
Çocuklu Kadın Toplamı	170	%100	155	%100	591	601	%100	%100

Çocuksuz 266 kadın bulunmakta olup bu kadınlar toplam kadın sayısının %45'ini oluşturmaktadır. Toplam servet miktarının %39'u bu gruba aittir. Vefat eden küçük kızların servetleri yüksek meblağda olup bu grupta yer almaktadır, servet oranını yükseltmektedir. Ayrıca bu grupta beytül mâle terekesi intikal etmiş çocuksuz kadınlar bulunmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim her iki grupta da en yüksek yüzdeye sahip olan kategori bir çocuklu kadınlardır. Müslüman kadınların %52'si, gayrimüslimlerin %45'i bir çocukludur. Bir çocuklu kadınların servet miktarı genel servet toplamında %28 oranındadır. İki çocukluların servet miktarları genel servet tutarının %16'sı oranındadır. Çocuk sayısı artıkça servete oranının azaldığı görülmektedir. Örneğin dört çocuklu kadınların servete oranı %2'dir.

Suriçi'nde gayrimüslim kadınların daha çok çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. 227 gayrimüslim kadının 0,68'i çocuk sahibi iken, 364 müslüman kadının 0,47'si çocuk sahibidir. Ayrıca gayrimüslim kadınlar da 3,4,5,6 çocuk sahipliği daha fazladır. Müslüman kadınlar ortalama 1 veya 2 çocuk doğurmaktadır yada çocuk ölümü daha fazladır. Suriçi'nde gayrimüslim kadınların daha çok çocuk sahibi olduğu görülmüştür.²⁴⁹

²⁴⁹ 18. Yüzyılda Eyüp'te gayrimüslimlerin daha çok çocuk sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", 55; Aydın, "Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", 68.

6. Servet-Unvan İlişkisi

Toplumda bireylerin sahip oldukları unvanlar, nereden geldikleri, nasıl bir aileye mensup oldukları, statüleri hakkında fikir vermektedir. Osmanlı toplumunda iki ayrı sınıf mevcuttur. Birincisi yönetici konumunda askeriler, ikincisi reayadır. Askerî sınıfta kendi içerisinde fiilî olarak askerlik görevi yapan seyfiye, devlet idaresinde çalışan memurları işaret eden kalemiye, eğitim ve yargı işleri alanında yetişmiş ilmiye sınıfı olmak üzere üçe ayrılmıştır.²⁵⁰ Bu gruplara mensup olanlar farklı unvanlara sahiptiler. Bu unvanlar kentin zengin ve güçlü kişilerini de tespit etmede yardımcı olmaktadır. Osmanlı'da unvan ve servet sahibi olmak arasında güçlü bir bağın olduğu anlaşılmaktadır.²⁵¹ Bunun dışında unvanlı olup serveti düşük miktarda olan örnekler olmakla birlikte, statü sahiplerinin servet artırma arzuları her zaman var olagelmıştır.²⁵² Statü sahibi olmak bir veya birkaç unvan kazanımını da beraberinde getirmektedir ve bu servet- unvan ilişkisinden söz etmemize yol açmaktadır.

Bu bölümde, Mülga Beledî Kısmet defterlerindeki tereke kayıtlarından yararlanılarak, 1656-1676 yılları arasında İstanbul'da yaşayan ve bireylerin unvanlarıyla servetleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya ve bu unsurların servet dağılımında bir faktör olup olmadığı tespit edilmeğe çalışılmıştır. Çalışma, kadın merkezli olduğu için öncelikle kadınların kendilerinin sonra eşlerinin ve babalarının unvanları incelenmiştir. Kadınların menş'e'leri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlaması bakımından, baba adı "Abdullah" olanlar ayrıca değerlendirilmiştir. Orta halli kadınların ardından mukayese edebilmek adına orta halli erkekler ve askerî sınıfa mensup kadınlarda da unvan ve servet ilişkisi ele alınmıştır.

6.1. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Kadın Terekelerinde Geçen Unvanlar

Kadın tereke kayıtlarında geçen kadın unvanları erkeklerinki kadar çeşitli ve sosyal statüleri hakkında bilgi verir nitelikte değildir. Mahkeme sicillerinde kadınlar için genel olarak "hanım", "hatun", "şerife", "hâce", "fahrul-muhadderat", "saraylı", "kadın" ifadeleri daha çok rastlanılan unvanlardır. Mülga Beledî Kısmet defterlerinde terekeleri kaydedilen kadınların bu kadar çeşitli unvana sahip olmadıkları söylenebilir. Kadınların statülerini tespit

²⁵⁰ Reyhan Cenk, "İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma", *Belleten* 72, sy 263 (2008): 97.

²⁵¹ Unvan ve servet arasında güçlü bir bağ olduğu son çalışmalarla ortaya çıkmaktadır. Bkz. Hülya Canbakal ve Alpay Filiztekin, "A. Wealth and Inequality in Ottoman Lands in the Early Modern Period", 32. *Conference on the Political Economy of the Muslim World*, Rice University, 04 Nisan 2013; Emre Özer, "Osmanlı'da Unvanların Servet Üzerine Etkileri: Merkez ve Taşra Karşılaştırması (1800-1840)", *Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3, sy 2 (2018): 43-59.

²⁵² Fadime Şahin, "Yaşam Tarzı Haberciliğinin Gelişimi ve Statü Oluşumuna Etkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 46.

için baba ve eş unvanlarına bakmak gerekmektedir. Bir kadının, babası yahut eşi “efendi”²⁵³, “çelebi”²⁵⁴ unvanına sahipse ilmiyeye, “beşe”²⁵⁵, “ağa” unvanına sahipse askerî sınıfa mensup olduğu anlaşılır. “Bey” unvanına sahipse askerî ve mülkî memur bir aileye mensuptur.²⁵⁶ “El-hac”, “hacı” unvanlı bir baba veya eşin maddi durumunun iyi olduğu düşünülebilir, kadının da refah seviyesi yüksek bir ailede yaşadığı bilgisini verebilir. Dönem itibari ile pek fazla önde olmayan ve hakkında bilgimizin yetersiz olduğu kadını tanıyabilmek için baba, eş, oğul, erkek kardeş ve varsa mevlâ bilgisinden yararlanmaktayız. Mevlâ bilgisi var ise (mirasçı konumunda görülmektedir), o kadının bir cârîye olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Baba ismi “Abdullah” olması da bize o kimsenin kökeni hakkında ipucu veren önemli bir ayrıntıdır. Mühtediler de kullanılan bir kalıp haline gelmiştir. Müslüman olan bir gayrimüslim, müslüman ismi ile beraber künyesine baba ismi olarak ekseriyetle Abdullah eklenmektedir. Bu isme sahip kişi ya mühtedi ya da azadlı köledir.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi ilk on sicildeki tereke kayıtlarında üç kadın unvanı tespit edilmiştir. *Hatun* çok sayıda kadında olması bakımından ilk sırada yer almaktadır. *Hatun* Türklerin sultan hanımı için Orta Asya döneminden itibaren kullana geldikleri bir ifadedir. Selçuklular ve Osmanlı’nın erken dönemlerinde de bu haliyle kullanılmıştır. 16. yüzyıldan sonra *Hatun* yerine hükümdar eşine *Sultan* tabiri kullanılmağa başlanmıştır. *Hatun*

²⁵³ Efendi kelimesi, Arapça “seyyid” ve “mevlâ” kelimelerinin karşılığı olarak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra tahsil görmüş saygıdeğer ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyal, siyasî, ilmi, dinî ve tasavvufî çevrelerde giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bkz. M. Zeki Pakalın, içinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I (MEB, 1993), 505.

²⁵⁴ İbn Batuta, “çelebi”nin Anadolu’da “efendi” anlamında kullanıldığını belirtir. Bizans kaynaklarında da bu kelimenin Türkçe olduğu ve “beyzade” anlamına geldiği kayıtlıdır. Osmanlılar’da özellikle 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kültürlü yüksek tabakaya mensup olanlar, ilmiye ricâlî, divan şairleri, kalem erbabı, Dîvân-ı Hümâyûn kâtibleri gibi genel olarak okumuş, bilgili kimselere, hatta bazı gayrimüslimlere verilen bu unvan, ilk dönemlerde Osmanlı şehzadeleri için de kullanılmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli, “Çelebi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 8 (İstanbul 1993): 259. İncelik, yönetici sınıfın üst basamağından olanların oğullarına *çelebi* dendiğini belirtmektedir. İncelik, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, 109. En az 16. Yüzyıl ortalarından itibaren “çelebi” unvanı, alt düzey idari görevliler, katipler, tüccarlar vb.de dahil olmak üzere genel olarak okuryazar kimselere verilmiştir. Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 217.

²⁵⁵ Paşa kelimesinin muhaffef şekli olup daha ziyade yeniçeriler arasında kullanılırdı. 17. yüzyıldan itibaren yeniçeri adlarının son eki. Baş Ağa’dan geldiği de ileri sürülmektedir. Canbakal, beşe unvanın Osmanlı’da askerî statüyü gösteren bir unvan olduğunu ve düşük rütbeli yeniçeriler için kullanıldığını belirtir. Bkz. Canbakal, *17.yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum Ve Siyaset*, 171. Beşe unvanı yeniçeriler tarafından kullanılması bir “gelenek” haline gelmiştir. Bu geleneğin ne zaman başladığı hakkında bilgi sahibi değildir. Bkz. Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 82.

²⁵⁶ Büyük Selçuklulardan itibaren çeşitli Türk devletlerinde bey unvanı Arapça “emir” karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz. Orhan Köprülü, “Bey”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6: 11-12. Osmanlılarda “Bey” unvanı kullanımı devam etmiştir. Orhan Bey zamanında ve daha sonrası Oba reislerine, askerî ve mülkî memurlara, devlet adamlarının oğullarına bey unvanı vermişlerdir. Son devirlerinde daha fazla taammüm etmiş, az çok bir mevki sahibi olanlar için de bu unvan kullanılmıştır. Şehzadelerin hususi hizmetlerinde bulunanlara da bey unvanı verilirdi. Bkz. Pakalın, 213.

unvanının ise halk içerisinde muteber kadınlar için kullanıldığı görülmektedir. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi tereke kayıtlarında bulunan *Hatun* unvanının, yukardaki tanımdan yola çıkarak hanedan muhitinden olma durumuyla ilişkisi açısından bakıldığında, *hatun* unvanlı 50 kadının hanedanlıkla bir bağları olmadığı söylenebilir. Toplum içerisinde seçkin bir konum edinmeleri sonucu resmi kayıtlarda *hatun* unvanı ile nitelendirilmiştir.²⁵⁷ Anlaşılan şu ki, 1656–1676 yıllarında *hatun* tabiri artık sadece hanedan mensupları için değil sıradan insanlar veya soylu aile kadınlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Kısmet-i Askerî’deki unvanlı bir eş ile evli olan kadınların çoğunluğunun *hatun* unvanına sahip olması, bu unvanın eşinden dolayı edinildiği kanaati vermektedir.

Hace/Hacı unvanı hac ibadetini ifa ettikten sonra alınan bir unvan olup toplum içerisinde saygın bir yere sahip olma durumuna işaret eder. Osmanlı’da “el-Hac”, “Hacı” içtimâî olarak saygınlık ifade etmekle birlikte, iktisadî olarak zenginliği, hali vakti yerinde olmayı da ifade etmektedir. Aylarca süren ve zorlayıcı şartlara sahip bu yolculuğu yapabilmek için varlıklı olmak gerekmektedir.²⁵⁸ Dolayısıyla bu unvana sahip kişilerin servetlerinin de çoğunlukla yüksek olduğu görülmektedir.²⁵⁹ Bu yolculuğu gerçekleştirmek için gerekli olan meblağ hakkında fikir vermesi bakımından 1656-1676 yılları arasına ait Beledî Kısmette yer alan terekelerdeki vasiyetlere bakıldığında, hac yolculuğu için ayrılan miktar 30.000 akçe civarındadır.²⁶⁰ Sofya’da da hac için ayrılan meblağ buna yakındır. Sofyalı Boyacı Hüseyin

²⁵⁷ Pierce, *Hatun* kelimesinin unvan olarak kullanıldığında, üst sınıfı ifade ettiğini, İngilizceye çevrildiğinde “lady” kelimesinin kullanılmasının uygun olacağını belirtmiştir. “Lady” kelimesini “women” la ifade etmek ne kadar yanlışsa, “hatun” kelimesini de “avrat” ile ifade etmek o kadar yanlış olacaktır. Bkz. Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, 4. bs (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002), 357.

²⁵⁸ Yolculuğun uzun mesafe olması zengin olmayı gerektirmekle beraber yoksul hacı adayları da yola çıkanlardandı. Bunlar dilencilik yaparak bu Hac yolculuklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar /1517-1638* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 6.

²⁵⁹ Tereke tutarı çok düşük olup “el-hac” unvanına sahip kişiler de görülmektedir. Bunların menşeleri için baba isimlerine bakıldığında bir kısmının “Abdullah” olduğu ve köle kökenli oldukları görülmüştür. Erkek terekelerinde 5 kişinin baba ismi Abdullah’tır. Servetleri 40,000 akçe altındadır. Efendileri tarafından belki sevap kazanmak çokça hizmet için götürüldüklerini veya ticaret için gidip hacı oldukları düşünülebilir. El-hac unvanlı 19 erkeğin köle olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır, dikkat çekici olan terekeleri tutarı 10.000 akçe altındadır. Varlıklı kimselerin sevap için sağlıklarında veya vasiyetleri gereği fakir kimseleri gönderdiğini biliyoruz. Bu erkeklerin varlıklı kimseler tarafından gönderildiği aklı gelmektedir. Terekeleri 50.000-300.000 akçe arasında olan “el-hac” unvanlı babaları “Abdullah” olan 8 erkeğin, geçmişte köle olmaları muhtemeldir. Servet birikimi yapmış ve kendi imkânları ile hacca gitmiş olmalıydılar. Yahut köle iken efendileri ile gitmiş ya da gönderilmiş olup, el-hac unvanını almış olabilirler.

²⁶⁰ 1641 yılında hac bedeli 18.000 akçe, 1676 yılında tereke kaydında hac bedeli 350 esedî kuruş (42.000 akçe) olarak kaydedilmiştir. Bkz. Nevzat Erkan, “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac Ve Osmanlı Hacıları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 433. Beledî Kısmet Sicillerindeki iki terekede bulunan hacca gönderme vasiyetine göre ayrılan tutar 30.000 akçe ve 300 esedî guraştır (36.000 akçe). 1658 ve 1672 yıllarındaki hacca gitmek için gerekli meblağ hakkında bir fikir vermektedir. Bkz. Mülga Beledî Kısmet 1/39b (Safer 1069– Kasım 1658), Mülga Beledî Kısmet 7/26b (Şaban 1083 – Kasım 1672).

hac için 36.000 akçe vasiyet etmiştir.²⁶¹ Bu tarihlerde bu meblağ ile İstanbul’da mütevazı ölçülerde üç dört ev alınabilmektedir.

İncelenen kadın terekelerinde, *hâce* olduğu anlaşılan sadece bir kadın bulunmaktadır.²⁶² Tereke kaydında *Hâce* yer almamakla birlikte, tereke kaydının devamında gelen hüccette “tarik-i hacc-ı şerîf” esnasında Medine’de öldüğü anlaşılmaktadır. Suhte Sinan Mahallesi’nde sakine Bağıcenan bt. Abdullah, hac dönüşü Medine’de vefat etmiştir. Serveti 15.480 akçe olup 3/1’ini *fahrul-muhadderat* Ayşe Hanım’a vasiyet etmiştir. Vasîsi Ayşe Hanım için kullanılmış *fahrul-muhadderat*²⁶³ unvanı, incelenen terekelerde sadece bu hanım için kullanılmıştır. *Hanım* unvanının kullanımı nadir olup iki kişide tespit edilmiştir bunlardan biri *fahrul-muhadderat* Ayşe Hanım’dır. Bağıcenan’ın mirasçıları arasında eşinin yanı sıra mevlâsının oğlu da bulunmaktadır. Bağıcenan’ın azad edilmiş bir köle olduğu anlaşılmaktadır. Servet birikimine bakıldığında orta halli olduğu anlaşılan bu kadının, hac yolculuğunu karşılamaya kifayet edecek bir birikimi olmadığını söyleyebiliriz. *Fahrul-muhadderat* Ayşe Hanım, hacca bir sebeple kendi gidemediği için Bağıcenan’ın gidişini maddi olarak desteklemiş olabilir.²⁶⁴ *Fahrul-muhadderat* unvanı namahreme gözükmeyen bu amaçla kendi işlerini başkası aracılığı ile yapan kadınlara verilirdi.²⁶⁵ Ayşe’nin unvanı bunu işaret ediyorsa, Bağıcenan’ı da kendisi yerine hacca gitmesi ve sevabından müstefide olmak umuduyla, bu seyahati finanse etmiş olabilir. Bağıcenan ölmeden dört gün önce, şahitler huzurunda Ayşe Hanımı kendine vasî tayin etmiş, mirasının 1/3’ünü bırakmıştır. Mirasının eşi ve mevlâsının oğluna bölünmesindense, servetinin bir kısmını Ayşe Hanım’a vasiyet etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre kendilerine hizmeti ve

²⁶¹ Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 277.

²⁶² Mülga Beledî Kısmet, 7/ 4b (Recep 1082 – Kasım 1671).

²⁶³ Köle himaye eden kadınlar arasında “*fahrul-muhadderat*” olarak adlandırılan kadınların da yer aldığı tespit edilmiştir. “*Fahrul-muhadderat*” bir kadının toplumsal statüsüne gönderme yapmıştır. Bu unvandan kastedilenin kimler olduğuna dair en açık bilgi ise dini kaynaklardan ziyade fetva koleksiyonlarında ve bazı kanunnamelerde yer almıştır. Bkz. Aslı Deliktaş, “Toplumsal Algıda ‘Abd-ı Memluk’: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Erkek Kölelerin Toplumsal Kimliği”, *İnternational Journal of Human Sciences*, volume 14, issue 3 (2017): 2907.

²⁶⁴ Kadın olsun, erkek olsun tüm hacı adayları hac süresince kendi maişetlerinden sorumluydular. Bu yüzden, eğer kocaları Hicaz’a gitmek kararı alırlarsa, kadınlar ille beni de yanına al diye bir talepte bulunamazlardı. Bazı Osmanlı kasabalarındaki kadı sicillerinde, hacca giderken kendilerini de yanlarına almaları karşılığında kocalarına bir parça mülk vermeyi taahhüt eden kadınlara rastlanmaktadır. Bkz. Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar /1517-1638*), 6.

²⁶⁵ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, verdiği fetvalarda “*fahrul-muhadderat*”ın kimler olduğu ve bu unvanı hak etmek için nasıl davranmaları gerektiğini açıklamıştır. Kimlerin muhaddere sayılacağı noktasında ayrıntılı bir şekilde bilgi veren Ebussuud muhaddere olmanın namahreme görünmeme ve kendi işlerini kendi görmemeye elde edileceğini kabul etmiştir.” Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları* (Enderun Yayınevi, 1972), 55-56.

faydası geçmiş ancak hukuken terekesinden pay alamayacak kişiler lehine vasiyet hakkını kullanma yaygın bir uygulamadır. Ayşe Hanım'ın Bağıcenan'ı hacca gönderen kişi olduğu varsayımı üzerinden metne baktığımızda, Bağıcenan ve Ayşe Hanım'ın aralarındaki ilişki, hacca gönderen gönderilen ve vasiyet bırakan, bırakılan şeklinde ilginç bir örnek sunmaktadır.

*Hanım*²⁶⁶ unvan olarak, Şehzade haremlerine kullanılırdı. Küçük iken saraya alınan kızlar özel bir terbiye ve tahsil görerek yetiştirilirdi. Şehzade eşi olanlara saray dâhilinde “Hanım”, haricinde “Hanım Efendi Hazretleri” diye hitap edilirdi.²⁶⁷ “Hanım” Osmanlılar’ da padişah ve şehzade kızlarının kız çocukları için kullanılan unvan olarak da bilinir.²⁶⁸

Hanım Mülga Beledî Kassam sicillerinde yer alan terekelerde sadece bir kadın için kullanılmıştır. Şah Sultan Mahallesi’nde sakine Hadice Hanım bt. el-merhum Ömer Efendi’nin baba unvanından ilmiyeye, eşi Mehmed Ağa b. Mehmed, erkek kardeşi Mustafa Ağa b. Ömer Efendi’nin unvanlarından askerî sınıfa mensup oldukları anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Yüksek statüde bir aileye mensuptur. *Hanım* unvanı yukarıda bahsi geçen Bağıcenan’ın terekesinde vasîsi Ayşe Hanım ve Havva bt. Abdullah’ın terekesinde mevlâsı Ayşe Hanım bnt. Yusuf Ağa için de kullanılmıştır. Nadir bir kullanımı olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ali ve Hz. Fatıma evladının soyundan gelen kimselerde erkek için “seyyid” ve “şerîf” unvanı kadın için “seyyide” ve “şerîfe” kullanılmıştır. Bu unvana sahip olmak için anne ve babadan herhangi birinin “seyyid-şerîf” olması yeterlidir; anne cariye dahi olsa bu unvan alınabilirdi. “Şerîfe” ve “seyyide” olan kadın evlendikten sonra da bu unvanı kullanır, statüsü korunurdu. Doğan çocuklar anne vasıtasıyla bu unvan ve statüye sahip olabilirlerdi.²⁷⁰ Osmanlı toplumunda peygamber soyundan olma iki anlamda soyluluğu ifade etmekteydi; İrsî bir ayrıcalık olarak ve hukuken tanınmış statü olarak soyluluk. Devletin tanıdığı kana dayalı tek asil sınıf bunlardı. 17. yüzyılda sadat/eşrafın muaf sınıftan askeri sınıfa yükseltilmesi ile elit/asil bir sınıf olarak tanınmalarını daha da kuvvetlendirmiştir.²⁷¹ Mülga

²⁶⁶ Hanım, Türklerde ve Moğollarda hükümdar ailesine mensup kadınlar için kullanılan unvandır. Kadın kelimesinin eski hali olduğunu belirtir. Bkz. M.Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (Paradigma Yayınları, 2011), 3009.

²⁶⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kamusu* (OSAV, 2018), 472.

²⁶⁸ Filiz Karaca, “Hanım Sultan”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 28.

²⁶⁹ Mülga Beledî Kismet, 6/74b (C. evvel 1083 – Eylül 1672).

²⁷⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Seyyid”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 37 (İstanbul 2009): 40-43.

²⁷¹ Hülya Canbakal, “Taşra İleri Gelenlerinin ‘Soyluluğu’na Dair”, içinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 93.

Beledî Kısmet Mahkemesi kadın terekelerinde tek *şerîfe* unvanlı kadın Sekbanbaşı Yakup Ağa Mahallesi sakini Şerîfe Rabia bnt. es-Seyyid Mehmed'dir.²⁷²

591 kadın tereke kaydında 50 kadın *hatun*, bir kadın *hanım* bir kadın *şerîfe* unvanı ile kaydedilmiştir.²⁷³ Unvanlı kadın 52 kişidir (%9). 591 kadın içinde %9 bir orana sahiptir. Mukayese için Kısmet-i Askerî defterlerindeki tereke kayıtlarına, incelenen dönem itibari ile bakıldığında, 200 kadının 138'i unvanlıdır (%69).²⁷⁴

Askerî Kassam ve Mülga Beledî Kassam defterlerinde kullanılan *Hanım* unvanının babanın sosyal statüsü ile alakalı olduğu ve toplumda pek az kadının bu unvana sahip olduğu söylenebilir. *Hatun* unvanının eşlerin sosyal statüleri sayesinde edinildiği anlaşılmaktadır. Kâtiblerin, terekenin giriş metninde ölenin unvanını yazmadığı, borç-alacak kısmında yahut farklı bir belgede verilen bir bilgide veya metnin yanında zaman zaman yer alan özetle aynı kimsenin bu sefer unvanı ile yazıldığı durumlar da mevcuttur. Devamında gelen bir hüccet kaydında da aynı kimsenin unvanlı kaydedildiği de olmaktadır.

Osmanlı toplumunda kadınlar için kullanılan unvanları sicillerde ve mezar taşları sayesinde öğrenebilmekteyiz. Erkekler kadar fazla sayıda unvan bulunmasa da hatun, hanım, şerîfe, hâce dışında saraylı²⁷⁵, kalfa²⁷⁶, kadın, hafize gibi unvanların kullanıldığını biliyoruz. Bu unvanlara sahip kadın terekelerine rastlanmamıştır. Ancak terekelerde borç-alacak ilişkilerinde ve mirasçılar arasında nadir de olsa kadın ve saraylı unvanlı kadınlar bulunmaktadır. Oğlunun ardından vefat eden Fatma'nın mirasçıları arasında annesi *Kezban Kadın* yer almaktadır.²⁷⁷ Mariyem bt. Avanos'un alacaklı olduğu kişi terekede *Saraylı*

²⁷² Mülga Beledî Kısmet, 10/17a (Zilhicce 1085-Mart 1675). Mirasçıları eşi Ahmed Çelebi b. Abdullah ve küçük kızı Ayşe'dir. Serveti 13.173 akçe olan *şerîfe* Rabia'nın terekesindeki 998 akçe tutarındaki bez ve iplik tutarı bez dokuyor olabileceğini akla getirmektedir. Servet miktarı ile Orta sınıfta olduğu anlaşılan Şerîfe Rabia'nın eşi muhtemelen köle ya da mühtedi kökenlidir. Eşinden mehir alacağı olmayan nadir kayıtlardandır. Şerîfe Rabia'nın alacaklı olduğu eşi Ahmed Çelebi, karısına baha-i gulam şeklinde 3,600 akçe borçlanmıştır.

²⁷³ *Hâce* unvanı terekesinde açıkça kaydedilmediğinden, ancak hac yolunda öldüğünü bildiğimiz ve *Hâce* başlığı altında detaylı incelendiğinden buraya dahil edilmemiştir.

²⁷⁴ İstanbul Askerî Kassam Mahkemesi sicillerinde 5, 6, 7, 8 numaralı defterler, incelenen yıl aralığını içeren defterlerdir.

²⁷⁵ Saraylı unvanlı kadınlar sarayda görev yapan ve 9 yılın sonunda azad edilen cariyelerdir. Bu unvandaki kadınlar saray terbiyesi aldıkları için toplumda muteber bir yere sahiptirler. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devleti'nde Köle Kadınlar", içinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* (Ankara: Berkan Yayınevi, 2022), 165.

²⁷⁶ Kalfa unvanının kullanımı için örnek bkz. Talip Mert, "Dilhayat Kalfa'nın Mirası", *Musiki Mecmuası*, sy 466 (1999): 68-73.

²⁷⁷ Mülga Beledî Kısmet, 8/30a (C.ahire 1084 – Eylül 1673).

Hatundan 50 gurus (6.500 akçe) şeklinde tanımlanmıştır.²⁷⁸ İncelediğimiz dönemde, Suriçi halkının arasında hanım, şerîfe gibi saraylı unvanının az olduğu anlaşılmaktadır.

a.. Kadınların Unvanları ve Servet İlişkisi

Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan 591 kadından 227’si gayrimüslim olup kayıtlarda gayrimüslim kadınlara ait bir unvan bulunmamaktadır. Bu nedenle unvanlı olmanın servet miktarına etkisi ve aralarında bir korelasyonun olup olmadığını anlamak için incelenecek grup müslüman kadınlardır. 364 müslüman kadından unvana sahip 52 kadın bulunmaktadır. Bu kadınların 50’si *hatun*, biri *hanım*, biri *şerîfe* unvanlıdır. Baba ismi Abdullah olan kadınlar 102, unvansız kadınlar 210 kişidir. Unvanlı kadınlar arasında sayıca fazla olmaları nedeni ile hatun unvanlı kadınlar ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

b. Hatun Unvanlı Kadınlar

Hatun unvanı Mülga Beledî Kısmet’teki kadınlarda en çok karşılaşılan unvandır. Bu unvana sahip olmadaki dinamik nedir, kullanım yaygınlığı ve genel servet tutarındaki payları nedir, her hatun unvanı yüksek miktarda servet miktarını da beraberinde mi getirmektedir gibi sorulara cevap aranmış ve bu durum ayrı bir başlıkla değerlendirilmiştir.

1656-1676 yılları Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan kadınların 50’si hatun unvanlıdır. Müslüman kadınlar içerisindeki oranları %14’tür. Öztürk askerî sınıfa mensup 745 kadından 150’sinin (%20) hatun unvanlı olduğunu belirtir.²⁷⁹ Kadınların sahip olduğu unvanlar çoğunlukla baba ve eşlerin sahip oldukları unvanlar ile yakından ilişkilidir. Hatun unvanı kazanımında eş ve baba unvanları ile ilişkisini anlamak için hatun unvanlı kadınların eşleri ve babalarının unvanları incelenmiştir.

²⁷⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/64b (Receb 1064 –Mayıs 1654). İpşirli, saraydan azad edilmiş birçok kadının saraylı unvanı ile toplumda anıldığını tespit etmiştir. Betül İpşirli Argıt, “Manumitted Female Palace Slaves and Their Material World”, içinde *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, Ed. Stephan Conermann/Gül Şen (Bonn University Press, 2020), 189-212.

²⁷⁹ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 105.

Tablo 24. Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanları.²⁸⁰

Unvan	Eş (Kişi Sayısı)	Baba (Kişi Sayısı)
Unvansız	26	33
Unvanlı	19	6
Çelebi	12	0
El-Hac	4	3
Binti	5	11
Abdullah ²⁸¹	5	11
Bey	1	1
Beşe	1	1
Efendi	0	1
Ser-sipahi	1	0

50 hatundan 12'si çelebi (biri el-hac, biri ibn-i Abdullah), 4'ü el-hac, 1'i bey, 1'i beşe, 1'i ser-sipahi unvanlı ve 5'i baba ismi Abdullah olan eşe sahiptir. 50 hatundan el-hac ünvanlı babası olan 3, efendi, bey, beşe unvanlı babaya sahip birer hatun bulunmaktadır. 11'inin baba isimleri Abdullah'tır.

Eşi unvanlı olan 19, babası unvanlı olan 6 hatun bulunmaktadır. Hatunlardan 11'inin babası Abdullah iken, 5'inin eşinin baba ismi Abdullah'tır. 16 hatunun eşlerine ya da babalarına ait bir unvan görülmemektedir. Babası Abdullah olan 6 kadının yine eşleri de unvansız olarak kaydedilmiştir. Kocalarının babası Abdullah olan 5 kadının da 4'ünün babası unvansız, birinin baba ismi Abdullah'tır. Bu 16 kadına baba isimleri Abdullah olan hatun ve eşlerini eklediğimizde 28 kadının, hatun unvanlarını eş ya da babaya dayandıramıyoruz. Bu konudaki bilgi yetersizliğini tamamlamamızda askerî sınıfa mensup kadınların terekeleri yardımcı olmaktadır. Askerî sınıfa mensup *hatun* unvanlı kadınların çoğunluğunun eşlerinin unvanlı oldukları tespit edilmiştir. Buna göre Mülga Beledî Kısmet'te kayıtlı *hatun* unvanlı kadınlarda da durum aynı olmalıdır. Hatun unvanının eşlerinin statülerinden kaynaklanıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak katiplerin eş unvanını dikkatsizlikten veya önemsememekten kaydetmediklerini düşündürmektedir.

²⁸⁰ Eş ve babalarda bazı unvanlar el-hac/çelebi, el-hac/beşe gibi ikili olabilmektedir. Toplam, hatun unvanlı kadın üzerinden alınmıştır. Abdullah ismi menşei belirlemede bir özellik olarak sayıldığından, unvansız sayımına katılmamıştır.

²⁸¹ Abdullah baba ismi menşe hakkında bilgi verebilen bir ayrıntı olduğu için Abdullah isimli babaları olan kadınların ayrı incelenmesi gerekli görülmüştür.

Bazı kayıtlarda *Hatun* isim olarak da kullanılmaktadır. Mesela üç Ermeni kadında (Nus Hatun bt. Abraham, Hatun bt. Agop ve Gül Hatun bt. Merderoş) hatun unvan değil isim olarak kullanılmıştır.²⁸² Baba ismi bilinmediği veya yazılmadığı durumlarda da kadınları tanımlamak için hatun unvanı kullanılmıştır. Beytül-mâl-ı Ammeye intikal etmiş pek çok kimsesiz ve servet tutarı oldukça düşük kadın terekesinde mesela “Ayşe hatun nam kimesne” örneğinde olduğu gibi unvan amacıyla kaydedilmemiştir. Bu bir statüyü göstermemektedir. İncelenen tereke kayıtlarında, *Hatun* unvanı kullanımında ifade “ ... hatun ibnete veya binti ...” şeklindedir. “ibnete” ve “binti” tabirlerinin kullanımı, babanın unvanı olup olmamasına göre değişmektedir. Unvanlı ise “ibnete” unvansız ise “binti” ibareleri tercih edildiği görülmektedir.

Gayrimüslim kadınların unvanı bulunmamakla birlikte, isimleri bugün kullanılan Türkçe isimler olması ilgi çekicidir. Gayrimüslimlerin Gül, Lale, Kıymet, İnci, Şehzade, Gülistan, Yakut, Zümrüt, Güher, Huri, Hurisima, Melek, Sünbül, Cevher, Sare, Pınar, Elmas, Gonca, Gülbahar, Kudret, İsmihan, Yağmur isimlerini kullandıkları görülmektedir.

c. Hatun-Servet İlişkisi

Mülga Beledî Kısmet defterlerindeki tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre ve kadınlarda kullanılan diğer unvanlar dikkate alındığında en fazla kullanılan unvanın *hatun* olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olmakla birlikte, 364 Müslüman kadından 50’sinde yani %14’ünde bu unvanın bulunması Osmanlı toplumunda orta halli kadınlar arasında yaygın bir kazanımı olmadığını göstermektedir.²⁸³ Servet miktarını belirleme de statünün ve bunun göstergesi olan unvanların bir etken olduğu birçok araştırmanın vardığı ortak sonuçtur. Hatun unvanlı kadınlarda da durum aynı mıdır? Bu unvana sahip olmanın servet miktarında belirleyici bir rolü var mıdır? Hatunların servet birikimlerinde eş ve baba unvanlarının etkisi nedir? Bunu anlamak için, hatun unvanlı kadınların servet birikimleri, babalarının ve eşlerinin sahip oldukları unvanlar üzerinden incelenmiştir.

²⁸² Mülga Beledî Kısmet, 7/23a (Şaban 1082 – 1671), 4/52a (Recep 1080 – Aralık 1669), 3/ 50a (R. evvel 1077 – Eylül 1666).

²⁸³ Öztürk, 745 kadının 150’sini hatun olarak tespit etmiştir (%20). Bkz. Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 128.

Tablo 25.Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanlarına Göre Servet Miktarı

Hatun Unvanlı Kadınlar	Eşe Göre Kişi Başı Düşen Servet (Akçe)	Kişi Sayısı	Babaya Göre Kişi Başı Düşen Servet (Akçe)	Kişi Sayısı
Unvanlı	62.113	19	42.932	6
Unvansız	18.174	26	35.194	33
Baba ismi Abdullah	8.125	5	22.520	11

Hatunların servet toplamı olan 1.666.716 akçe üzerinden değerlendirdiğimizde; eşleri unvanlı olan 19 hatunun toplam servetteki payı %71, eşi unvansız olan 26 hatunun ise servetteki payı %29, Abdullah isimli babaya sahip eşi olan hatunlarda %2'dir. Servet tutarında en fazladan aza doğru paya sahip unvanlı eşle evli hatunlar sırasıyla el-hac, çelebi, baba ismi Abdullah olanlar, bey, beşe ve ser-sipahidir. Hatunlarda en yüksek ortalama kişi başı düşen servete sahip olanlar unvanlı eşi olanlar, en düşük olanlar ise Abdullah oğulları ile evli kadınlardır.

Hatunlar baba unvanlarına göre incelendiğinde, babası unvansız olan 33 hatunun servetteki payı %70, unvanlı olan 6 hatun payı %15, baba ismi Abdullah olan 11 hatun ise payı %15'tir. Servet tutarındaki paylarına bakıldığında babası unvanlı olan kadınlar çoktan aza sıralandığında Abdullah baba isimli hatunlar, bey, el-hac ve beşe şeklindedir. Unvanlı babası olan kadınların kişi başına düşen serveti en yüksek, baba ismi Abdullah olanların en düşüktür.

Unvanlı eş ve baba yahut ikisinden birinin unvanlı olmasının dışında, her ikisinde de bir unvan olmayan hatunlar da bulunmaktadır. Eş ve babası unvanlı olmayan 16 hatunun servetteki payı %13'tir.

Sonuç olarak, hatun unvanlı kadınların eş ve/veya babalarının unvanlı olması genel servet tutarındaki payı oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Kişi başına düşen servet bakımından en yüksek tutarı unvanlı eş ile evli olan hatunlar almaktadır 62.113 akçedir. Hatunların unvanlı bir eş ile evli olmalarının servet miktarlarına pozitif yönde bir etkisi olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan hatun unvanına sahip olmak her zaman yüksek servet miktarını da beraberinde getirmediği durumlar mevcuttur. Hatun unvanlı en düşük servet Rabia Hatun bnt. Cafer'e aittir.²⁸⁴ 1.330 akçeden oluşan serveti sadece ev eşyalarından oluşur. Ailesi ve yakınları

²⁸⁴ Mülga Beledî Kısmet, 5/93a (Recep 1081 – Kasım 1670).

olmayan Rabia'nın terekesi beytûlmâle intikal etmiştir. Hatun unvanı bu örnekte olduğu gibi ne eşe ne babaya dayanmamaktadır. Fakir ve kimsesiz bir kadın olmasına rağmen hatun unvanı onun için de kullanılmıştır.

En yüksek servete sahip hatun Âşık Paşa Mahallesi sakini Rabia Hatun bt. Mehmed'dir.²⁸⁵ Eşi el-Hac Mehmed b. Hüseyin, amcası oğlu Mehmed Çelebi vârisleridir. Eş ve amcaoğlunun unvan sahibi olması, hatun unvanına sahip olmasında etkili olmuş olabilir. 272.179 akçe servetini ev eşyası, mücevher, nakit, bahçe ve alacağı oluşturmaktadır.

1656-1676 yıllarında İstanbul'da yaşamış hatun unvanlı kadınların servet toplamı 1.666.716 akçedir. Genel servet toplamı olan 7.995.228 akçedeki²⁸⁶ payı %21'dir. Hatunların 22'si fakir, 18'i orta halli, 7'si iyi halli, 3'ü zengindir. Bu sonuca göre hatunların 40'ı fakir ve orta halli, servetteki payları %30'dur. 40 kadın hatun unvanına sahip olmakla beraber servet toplamındaki payları oldukça düşüktür, sadece 10 hatun unvanlı kadının servet toplamındaki payı %70'le yüksektir. Dolayısıyla her hatun unvanlı kadının servet miktarının da yüksek olduğunu ve her hatun unvanlı kadının sosyo-ekonomik durumunun iyi olduğunu söyleyememekteyiz.

d. Beledî Kısmetteki Kadınların, Eşlerinin ve Babalarının Unvanları

Osmanlı toplumunda, insanlar çalıştıkları alanlara göre farklı statü ve unvanlara sahiptiler. Bu statü ve unvanlar sadece erkekleri değil, ailelerini de etkiliyordu. Kadınların unvanları genellikle kocalarının veya babalarının statülerine bağlıydı. Bu yüzden kadınların unvanlarını incelemek için ailevi bağlantılarını da dikkate almak gerekir. Mülga Beledî Kısmet'te unvanlı kaydedilenler sadece müslüman kadınlar olduğu için değerlendirmeler 364 müslüman kadın ve servet tutarları olan 7.995.228 akçe üzerinden yapılacaktır. Buna göre 364 kadının 50'si hatun, 1'i hanım, 1'i şerife unvanlıdır. Unvanlı kadınların servet toplamı 1.953.706 akçe, unvansızların ise 6.041.522 akçedir. Unvanlıların servette payı %24 iken unvansızların %76'dır. Kişi başına düşen servetle değerlendirildiğinde, unvanlı kadınlarda kişi başı düşen servet 37.571 akçe, unvansız kadınlarda²⁸⁷ 19.375 akçedir.

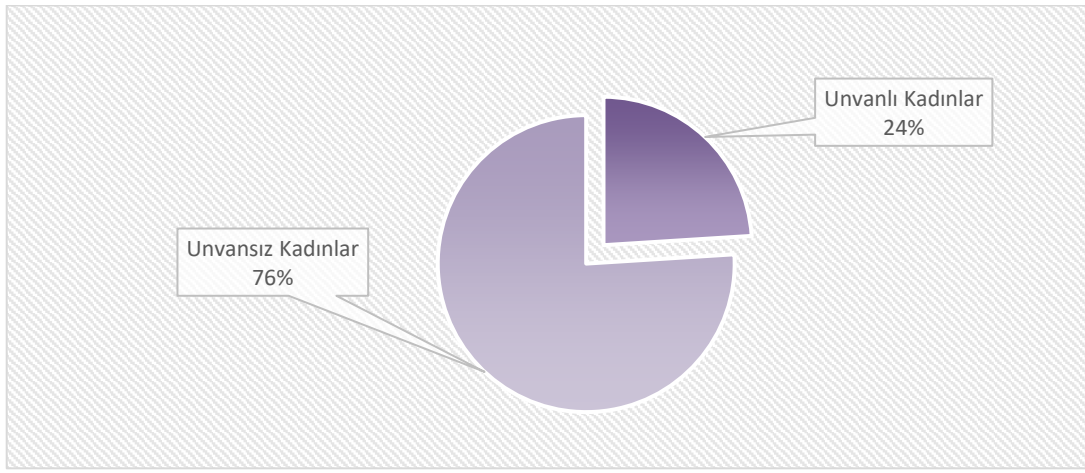
²⁸⁵ Mülga Beledî Kısmet, 1/ 60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

²⁸⁶ Unvan incelemesi sadece Müslüman kadınlar üzerinden yapıldığından, Müslüman kadınlara ait genel servet toplamı üzerinden değerlendirilmiştir.

²⁸⁷ Unvanlı-unvansız kadınlar için daha genel bir değerlendirme yapıldığı için Abdullah isimli babaya sahip kadınlar unvansız başlığına dahil edilerek hesaplanmıştır.

Tablo 26. Kadınların Unvana Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamında Yüzdesi

Kadınların Unvanları	Kişi Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)	Servetteki Yüzdesi (%)
Unvanlı Kadın	52	37.571	24%
Unvansız Kadın	312	19.375	76%

Grafik 6. Mülga Beledî Kismet'teki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Unvanlı kadınların eş ve babalarının unvanlarına bakıldığında; Hatun unvanlı kadınların 19'unun eşi (çelebi, el-hac, bey, beşe, ser-sipahi), 6'sının babası (el-hac, efendi, beşe, bey, efendi); hanım unvanlı kadının eşi ağa, babası efendi; şerîfe unvanlı kadının eşi çelebi, babası seyyid'dir.

e. Eşlerin Unvanlarına Göre

Kadınların eşlerinde görülen unvanlar çelebi, el-hac, ağa, beşe, efendi, seyyid, ser-sipahidir. Eşleri unvanlı olan 81 kadın, eşleri unvansız olan 266 kadındır. Kismet-i Askerî defterlerinde yer alan kadınların eşlerin unvan zenginliğini, sıradan kadınlarda pek fazla görememekteyiz. Diğer taraftan, askerî sınıfa mensup ağa ve ser-sipahi eşlerinin tereke kayıtlarının Mülga Beledî Kismet Mahkemesinde yapılması dikkat çekicidir.

Tablo 27. Eşleri Unvanlı Olan Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Eşlerin Unvanları	Kişi Sayısı (364 Kişi)	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Ağa	2	175.375
El-Hac -Hacı	19	57.529
Çelebi	52	29.138
İbn-i Abdullah ²⁸⁸	17	16.798
Ser-sipahi	2	12.910
Seyyid	1	11.634
Efendi	2	10.052
Beşe	2	6.074
Unvansız	266	18.593

Kişi başına düşen servet unvanlı eş ile evli kadınlarda 37.646 akçe, unvansız eş ile evli kadınlarda 18.593 akçe, Abdullah oğulları ile evli kadınlarda 16.798 akçedir. Unvanlı eş ile evli olan kadınlarda kişi başı düşen servet, unvansızlara göre 2,02 kat, Abdullah oğlu eşleri olan kadınlara göre 2,24 kat daha fazladır. Tüm bu değerlendirmeyi toparlamak adına Tablo 28 hazırlanmıştır.

Tablo 28. Eşi Unvanlı Oluşuna Göre Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Eşlerin Unvanları	Kişi Sayısı (364 Kişi)	Kişi Yüzdesi	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Unvansız	266	62%	18.593
Unvanlı	81	38%	37.646

f. Babalarının Unvanlarına Göre

Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan kadınların baba unvanları sırasıyla, el-hac, çelebi, efendi, bey, beşe ve seyyid 'dir. Toplam 42 kadının babası unvanlıdır, 220'sinin babası unvansızdır.

Tablo 29. Babası Unvanlı Olan Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Baba Unvan	Kadın Sayısı (364 Kişi)	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Efendi	2	137.479
Beğ	1	90.707
El-Hac-Hacı	31	79.312
Beşe	1	76.930
Çelebi	6	26.324
Seyyid	1	13173
Abdullah	102	10.618
Unvansız	220	16.485

²⁸⁸ Baba isimleri Abdullah olan eşleri ifade etmektedir.

Kişi başına düşen servet üzerinden değerlendirildiğinde unvansız babası olan kadınlarda servet tutarı 16.485 akçe, unvanlı babası olanlarda 73.152 akçe, Abdullah kızlarında 10.664 akçedir. Unvanlı babası olan kadınların kişi başına düşen serveti unvansız olanlara göre 4,44 kat, Abdullah kızlarına göre ise 6,86 kat daha fazladır.

Tablo 30. Babanın Unvanlı Oluşuna Göre Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Baba Unvan	Kadın Sayısı (364 Kişi)	Kişi Yüzdesi	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Unvansız ²⁸⁹	220	52%	16.485
Unvanlı	42	38%	73.152

Sonuç olarak, babası unvanlı olan kadınların kişi başı düşen servet miktarı yüksektir. Ardından unvanlı eşleri olan kadınlar gelmektedir. Babası unvanlı olan kadınların kişi başına düşen serveti 73.152 akçe, eşleri unvanlı olanların 37.646 akçedir. Unvanlı babaya sahip olmak unvanlı bir eş ile evli olmaktan 1,94 kat daha fazla kadının servet miktarını etkilemektedir. Kadınların servet miktarlarını unvanın etkili olduğu özellikle unvanlı babaya sahip kadınların başı çektiği anlaşılmaktadır. Bu, statü sahibi bir babanın servet birikiminin kızının servetine yansması anlamına gelmektedir.

g. Baba Adı Abdullah Olmalarına Göre

Abdullah kızı olmak bir unvan olmasa da kişinin kimliği hakkında bilgi vermektedir. Bu isimde babaya sahip olmak kişinin geçmişinde mühtedi²⁹⁰ yahut azad edilmiş bir köle olmasına işaret ediyor olabilmektedir. Katiplerin baba ismini sormayı unuttukları zamanlarda bilinmeyen isim olarak kullandıkları da muhtemeldir.²⁹¹ Bunlara ilaveten müslüman bir aileye mensup olup sıradan bir müslüman ismi kullanımı da olabilir. İncelenen süreçteki Abdullah kızlarının mühtedi veya azadlı bir köle olma ihtimali daha yüksek görünmektedir.²⁹² Mühtedi veya köle kökenli bu kadınların hür olduktan sonraki servet birikimlerine ve eşlerinin unvan durumlarına bakılarak bir değerlendirme yapılmıştır.

²⁸⁹ Unvansıza Abdullah isimli babaya sahip kadınlar eklenmemiştir.

²⁹⁰ “Doğru yolu bulmak; yol göstermek” manalarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. Bkz. Ali Köse, “Mühtedi” (İstanbul, 2000).

²⁹¹ Faroqhi, “Women, Wealth and Textiles In 1730s Bursa”, 220.

²⁹² Buna dair bulgularımız ve kriterlerimiz “Köle” başlığında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Abdullah isimli babası olan kadınlar 103 kişi olup müslüman kadınlar içerisinde oranı %28'dir.²⁹³ Öztürk askerî sınıfa mensup kadınlarda 745 kadından 79'unun Abdullah kızı (%11) olduğunu belirtir.²⁹⁴ Buna göre Mülga Beledî Kısmet defterlerinde yer alan kadınlarda Abdullah kızı olma durumu 2,55 kat daha fazladır. Kişi başına düşen servet 10.726 akçedir. Abdullah kızlarının servet miktarlarına, eşlerinin Abdullah oğlu olmaları, olmamalarına göre oranları için Tablo 31 hazırlanmıştır.

Tablo 31. Abdullah Kızı Olan Kadınların Servetleri

	Kişi Sayısı	Servet Yüzdesi ²⁹⁵	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Abdullah kızı Abdullah oğlu ile evli	12	%11	10.567
Unvansız hür erkek, Abdullah kızı ile evli	73	%59	8.944
Unvanlı erkek, Abdullah kızı ile evli	18	%29	18.059

Tablo, Abdullah kızlarının servet miktarları ve eş olarak tercih edilmeleri oranını da göstermektedir. Abdullah kızlarının %71'i unvansız erkeklerle, %17'si unvanlı erkeklerle, %12'si Abdullah oğullarıyla evlenmiştir. Unvansız eşi olan Abdullah kızları, toplam servetin en büyük payını almışlardır. Ancak, servet ortalaması olarak bakıldığında, unvanlı eşi olan Abdullah kızları daha avantajlıdır. Unvanlı eşi olanların ortalama serveti 18.059 akçe iken, Abdullah oğlu ile evli olanların 10.567 akçe, unvansız eşi olanların 8.944 akçedir. Unvanlı eşi olan Abdullah kızları daha yüksek servete sahiptir. Eşleri Abdullah oğlu olandan 1,70 kat, unvansız eşi olandan 2,01 kat daha fazladır. Tabloda bulunmamakla beraber, hür kadın olup Abdullah oğlu ile evli 5 kadın bulunmaktadır ki, kadınların %1'ini oluşturmaktadır. Abdullah kızlarının Abdullah oğullarıyla evlenme oranı %12 olup düşüktür. Bu benzer kökenli olmalarının eş tercihi belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar aynı zamanda toplumsal bir kaynaşmayı da göstermektedir. Şayet geçmişinde köle

²⁹³ Abdullah unvanlılardan biri Hacı ünvanlıdır, tablolarda Hacı unvanına eklenerek incelenmişlerdir. Abdullah kızlarını ayrıca incelediğimiz bu bölümde, buradaki sayıya eklenmiştir.

²⁹⁴ Bkz. Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 128.

²⁹⁵ Abdullah kızlarının kendi içindeki toplam servetteki yüzdelik paylarıdır.

yahut mühtedi ise toplumun her kesiminde erkek olsun kadın olsun ötekileştirilmediği ve evlilik tesis edildiği anlaşılmaktadır.

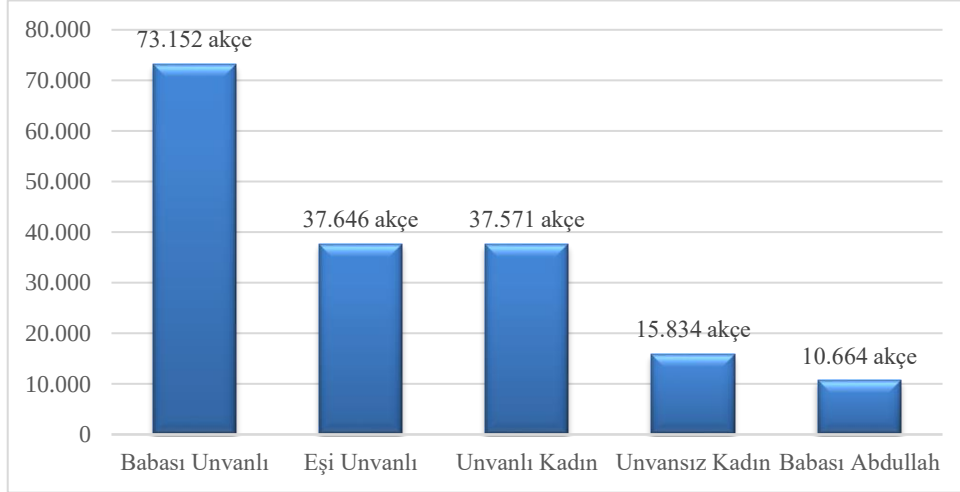
h. Kadınlarda Unvan- Servet İlişkisi Hakkında Bulgular

Kadınların servet miktarında kendilerinin, eşlerinin ve babalarının unvanlı olmasının etkili olduğunu incelediğimiz bu kısımda çıkan sonuç için Tablo 32 ve Grafik 7 oluşturulmuştur.

Tablo 32. Unvanlı-Unvansız Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

	Kadın Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Babası Unvanlı	42	73.152
Eşi Unvanlı	81	37.646
Unvanlı Kadın	53	37.571
Unvansız Kadın	145	15.834
Babası Abdullah	102	10.664

Unvansız ve baba ismi Abdullah olan kadınların sayısı fazla olmakla birlikte kişi başına düşen servet miktarı düşüktür. Babası unvanlı kadınların kişi başına düşen servet miktarı unvanlı eş ile evli ve kendi unvanlı kadının servetinin 1, 94 katı, unvansız kadının 4,62 katı, Abdullah kızlarının servetinin 6,86 katıdır.

Grafik 7. Unvanlı-Unvansız Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

Unvanlı kadınların servet toplamı içerisindeki payı %24, unvansız kadınların payı %76'dır. Unvansız kadınların servet toplamındaki payının yüksek olmasının sebebi kişi sayısının fazla olmasıdır. Kişi başına düşen servet üzerinden değerlendirildiğinde, unvanlı kadınlarda kişi başı düşen servet 37.571 akçe, unvansız kadınlarda 15.834 akçedir. Unvanlı kadınlar daha yüksek tutarda servet miktarına sahiptir. Diğer başlıklar üzerinden grafiği

değerlendirdiğimizde en yüksek servet tutarına babası unvanlı kadınlar, ardından eşi unvanlı kadınlar ve en düşük baba ismi Abdullah olan kadınlar sahiptir.

6.2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi Erkek Terekelerinde Geçen Unvanlar

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi'nin H.1066-1086/M.1656-1676 yıllarına ait terekeleri incelenerek kadınların servet ve unvan arasındaki korelasyon ortaya konulmaya çalışılmıştır. Servet ve unvan ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için aynı defter serisindeki aynı döneme ait erkek terekelerinden 1230 erkeğin unvan ve servet miktarları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Erkeklerin unvanları, babalarının unvanları, unvarsız erkekler ve Abdullah baba ismine sahip erkeklerin servetleri irdelenmiştir.

1230 erkeğe ait kayıtların 702'si müslüman (%57), 528'i gayrimüslimlere aittir (%43). Servet toplamı 108.576.007 akçedir. Müslüman erkeklerin serveti 64.060.282 akçe, gayrimüslim erkeklerin serveti ise 44.515.725 akçedir. Gayrimüslimlerin etnik kökenleri şöyledir; 171'i Ermeni, 203'ü zimmi²⁹⁶, 7'si Yahudi, 1'i Çingene, 1'i Kıpti'dir.²⁹⁷ 21 çocuk terekesi olup bunların 14'ü gayrimüslim, 7'si müslüman çocuklara aittir. Servet toplamaları 1.642.834 akçedir.

Unvan ve servet ilişkisi incelenirken gayrimüslimlere ait bir unvan kaydı bulunmadığından, gayrimüslim erkekler dahil edilmemiştir. 702 müslüman erkeğin 286'sı unvanlıdır. (%41) Unvanlı erkeklerin toplam serveti 50.978.287 akçe olup, genel servet toplamının %80'ini oluşturmaktadır. Unvanı olmayan 415 erkeğin toplam serveti ise 13.081.995 akçedir ve genel servet toplamının %20'sine dek gelmektedir. Unvanlı erkeklerde kişi başına düşen servet 178.246 akçe, unvarsızlarda ise 31.523 akçedir. İncelenen dönemden farklı zaman aralıkları olmakla birlikte Edirne'de unvanlı erkek oranı %50,1, Diyarbakır'da %27,3'tür. Ayntab'da

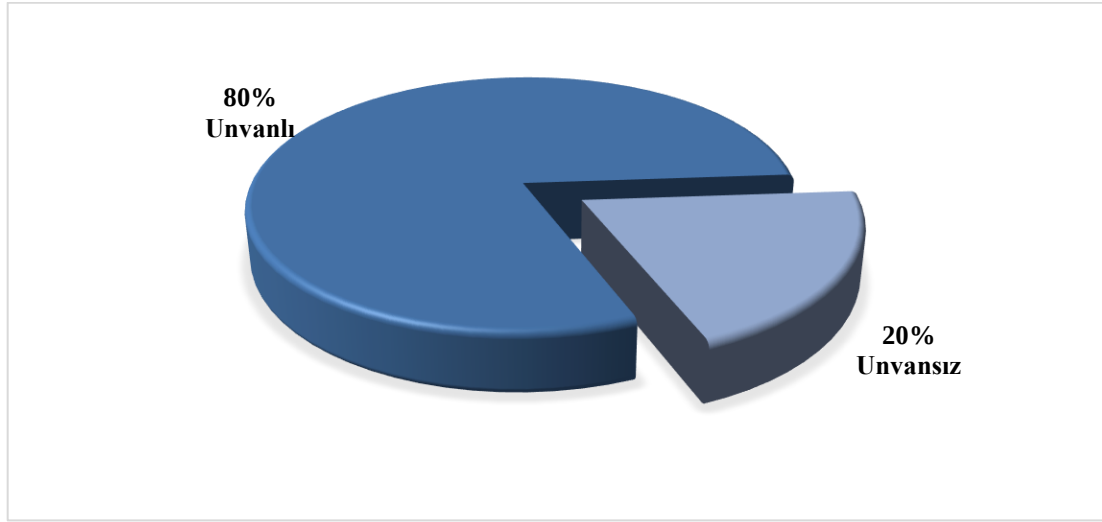
²⁹⁶ Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimler, İslam hukukunda kaynaklı olarak zimmi olarak isimlendirilmektedir. Zimmi kelimesi “zimmet” sözcüğünden gelir, “and, güvenlik, söz verme” anlamlarını taşımakla birlikte hukuki bir terim olarak Müslüman bir devletin hakimiyeti altında İslam topraklarında sürekli olarak yaşama hakkı elde eden gayrimüslimlere denir. Bkz. Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü, Ermeni Araştırmaları”, c. 2 (I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, 2003), 171.

²⁹⁷ Her tereke kaydında gayrimüslimlerin mensup oldukları toplum kaydedilmemiştir. “Halik” ibaresi ve isimlerden gayrimüslim tespiti yapılmıştır. Belirtilen sayı sadece yazılmış olanlara aittir.

zengin yani 1.000 gurusu geçen servete sahip erkeklerin %91'inin unvanlı olduğu tespit edilmiştir.²⁹⁸

Tablo 33. Erkeklerin Unvana Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamında Yüzdesi

Erkeklerin Unvanları	Kişi Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)	Servetteki Yüzdesi (%)
Unvanlı Erkek	286	178.246	80%
Unvansız Erkek	415	34.655	20%

Grafik 8. Mülga Beledî Kısım'teki Erkeklerde Unvana Göre Servet Dağılımı

Unvanlı 286 erkeğin servet tutarı 50.978.287 akçedir. Buna göre; 10.000 akçeden az 43 kişi toplam servetleri 213.898 akçedir, 10.000-50.000 akçe arası 105 kişi toplam servetleri 3.001.482 akçe, 50.000-100.000 akçe arası servete sahip 52 kişinin serveti 3.656.544 akçe, 100.001 ve üzeri 86 kişinin servet toplamı 44.106.363 akçe tutmaktadır. En yüksek servet tutarına sahip 86 erkek unvanlıdır. 1656-1676 yılları İstanbul erkeklerinde unvan ve statünün servet birikimi ile sıkı bir ilişkisi olduğu ve miktarını etkilediği anlaşılmaktadır. Servet miktarlarına göre unvan dağılımı Tablo 34'te incelenmiştir.

²⁹⁸. Canbakal, *17.yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum Ve Siyaset*, 118; Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 54; Veysel Gürhan ve Nazife Gürhan, *Osmanlı Taşrasında Zengin Sınıf, Diyarbakirli Zenginler (1750-1800)* (Ankara: Phoenix, 2018), 70.

Tablo 34. Erkek Unvanlarına Göre Servet Dağılımı

Unvanlar	10.000 akçeden az	10.000-50.000	50.000-100.000	100.000 akçe ve üzeri
El-Hac	21	52	28	60
Çelebi	17	45	19	22
Ağa	-	-	1	2
Beşe ²⁹⁹	1	1	1	-
Efendi	-	1	-	1
Dede	2	3	1	1
Derviş	1	1	-	-
Fakih	-	1	-	-
Halife	1	1	-	-
Şeyh	-	-	1	-
Kuloğlu/çelebi	-	-	1	-
Çavuş	-	-	-	1
Abdullah oğlu	33	49	15	7
Toplam ³⁰⁰	43	105	52	86

Mülga Beledî Kısım'te yer alan erkeklerde en çoktan aza doğru bir unvan sıralaması yapıp, genel servet tutarındaki paylarına bakıldığında şöyledir; 161 el-Hac (%57), 103

²⁹⁹ *Beşe* unvanı yeniçeriler için kullanılmaktadır. Terekeleri incelenen orta halli kadınların eş ve babaları arasında *beşe* unvanlı olanlar 3 kişi, orta halli erkekler arasında ise yine 3 kişi bulunmaktadır. Kısım-i Askerî ise kadınların eşleri *beşe* unvanlı olan 16 kişi, askeri erkeklerde 86 kişi olarak kaydedilmiştir. Askerî disiplini korumak ve devlete bağlılıklarını artırmak için yeniçerilerin evlenmesine yasak konulmuştu, lakin 16. Yüzyıl sonlarında yeniçeriler bu yasağı ihlal etmeğe başlamıştır. Bkz. Cemal Kafadar, “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”, içinde *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş Ve Hatun* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 29; Henry Blount, *Doğu Akdeniz’e Yolculuk 1634*, Çev. Dila Berilgen Cenkçiler (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2010), 57. Bu yönüyle terekede yer alan *Beşe* unvanlı erkeklerin evlilik durumuna baktığımızda, toplam 108 *beşe* unvanlı erkeğin neredeyse hepsinin evli olduğu anlaşılmaktadır. 1656-1676 yıllarına gelindiğinde evli yeniçeri sayısının az olmadığı görülmektedir. Gülay Yılmaz’da 17. yüzyıl başları için İstanbul’da aynı konuyu işaret etmektedir. Yeniçeri tereke kayıtlarının yarısı aile babası olan insanlara aittir. Bkz. Gülay Yılmaz Diko, “Askerler ile Siviller Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyılda İstanbul’da Zanaatkar Yeniçeriler”, içinde *Ekmek Aslanın Ağzında - Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar*, Der. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 193-211.

³⁰⁰ Baba ismi Abdullah olan erkekler toplama katılmamıştır.

Çelebi (%16), 3 ağa (%2), 2 efendi (%1), 1 avuş (%1), 7 dede (%1)'dir. Geriye kalan 3 beşe, 2 halife, 2 derviş, 1 fakih, 1 şeyh1 kuloğlu/elebi unvanlı erkekler %22'lik dilimi paylaşmaktalar.

Tablo 35. Erkeklerin Babalarının Unvanlarına Göre Dağılımı

Baba Unvanı	Kişi Sayısı
Unvansız	491
Abdullah	104
el-Hac	24
Çelebi	2
Molla	1
Efendi	1
Ağa	1
Bey	1

Babasının unvan sahibi olup olmasının erkeklerin servet miktarı üzerindeki etkisini incelediğimizde, şu sonuçlara ulaşıyoruz; Unvanlı babalara sahip 30 erkek, unvansız babaya sahip 491 erkektir. Baba ismi Abdullah olan ise 104 erkektir. Babası unvanlı olan erkeklerde kişi başına düşen servet 182.382 akçe, unvansız babası olan erkeklerde 120.941 akçe, Abdullah baba isimli unvanlı erkeklerde 41.261 akçedir.

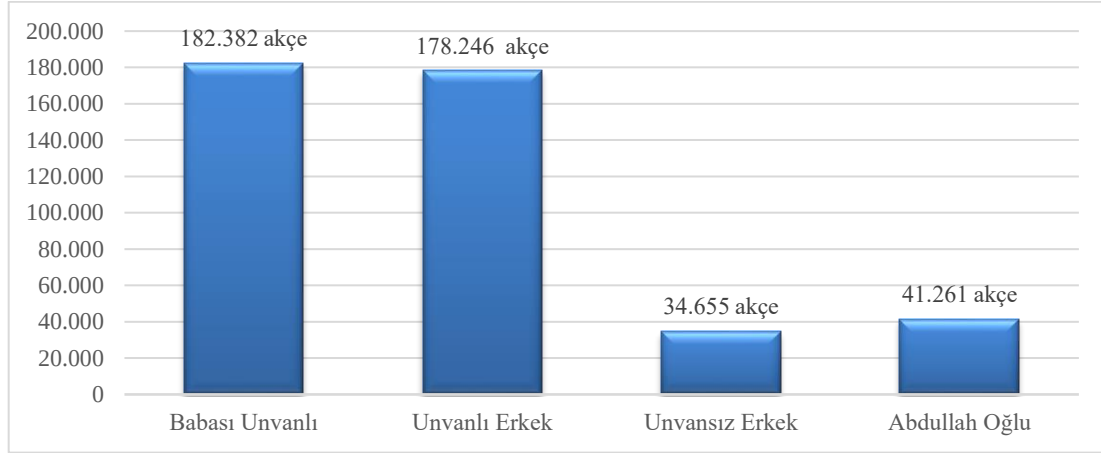
Tablo 36. Mülga Beledî Kısım'teki Erkeklerde Kişi Başına Düşen Servet Miktarı

	Erkek Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Unvanlı Baba	30	182.382
Unvanlı Erkek	286	178.246
Babası Abdullah	104	41.261
Unvansız Erkek	415	34.655

Tabloya göre, unvanlı baba ve unvanlı erkekler en yüksek servet ortalamasına sahipken, babası Abdullah olanlar ve unvansız erkekler en düşük servet ortalamasına sahiptir. Bu durum, Osmanlı toplumunda unvanın servet dağılımı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, babası Abdullah olanların serveti, unvansız erkeklerden daha fazla olmasına rağmen, unvanlı erkeklerden çok daha azdır. Bunun, babası Abdullah olanların Osmanlı hiyerarşisinde orta sınıfı temsil ettiği düşünülebilir.

Sonuç olarak, erkeklerin servet miktarlarının en çok babalarının, ardından da kendilerinin unvan ve statülerine göre belirlendiğini göstermektedir. Erkekler arasında el-Hac ve elebi unvanları en yaygın olanlardır. Bu unvanlara sahip erkekler %57'lik payla en zengin gruptur.

Abdullah isimli babaya sahip erkekler her servet aralığında görülmekle birlikte daha çok fakir ve orta sınıfta yoğunlaşmışlardır. Erkeklerin unvanlarına göre servet-unvan dağılımı Grafik 9’da sunulmuştur.

Grafik 9. Beledî Kısımette Kayıtlı Erkeklerde Kişi Başı Servet

6.3. Kısımet-i Askerî Mahkemesi Kadın Terekelerinde Geçen Unvanlar

Mülga Beledî Kısımet Mahkemesi sicillerinde yer alan kadınların servet-unvan ilişkisi incelenirken, aynı tarihlerde aynı muhitte yaşamış Kısımet-i Askerî’de yer alan kadınlarla mukayese edilmesi daha anlamlı bir sonuç verecektir.

H. 1066- 1086/ M. 1656-1676 yıllarına ait Kısımet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde yer alan 5.,6.,7.,8. defterlerde 172 kadına ait tereke kaydı bulunmaktadır. Bu kadınların servet toplamaları 14.886.558 akçedir. Kadınların 111’i Hatun, 5’i Hanım , 1’i Şerîfe unvanlı, 4’ü sağıredir. 55 kadın ise unvansız kaydedilmişlerdir. Abdullah isimli babaya sahip 48 kadın mevcuttur. Gayrimüslim kadın sayısı birdir.

Tablo 37. Kısımet-i Askerî ’deki Kadınların Unvan ve Servet Ortalaması

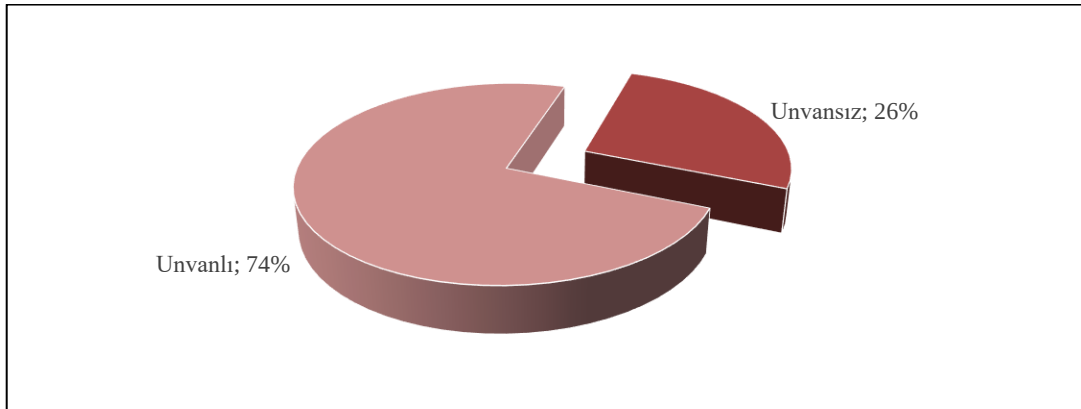
Kadınların Unvanları	Kişi Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Hanım	5	639.611
Hatun	111	69.295
Şerîfe	1	53,080
Abdullah kızı ³⁰¹	48	27.955

³⁰¹ Baba ismi Abdullah olan kadınların 28’i Hatun unvanlıdır. Kişi sayısı olarak tabloda gösterilmiştir. Hatun unvanına sahip kadınlarda kişi başına düşen servet miktarında hesaplandığı için, Abdullah kızlarında kişi başına düşenden çıkarılarak hesaplanmıştır.

Hanım unvanlı 4 kadın aynı zamanda *şerife* unvanına da sahiptir. Tablo 37’de bu kadınların değerlendirmesi *hanım* unvanı üzerinden yapılmıştır. Baba ismi Abdullah olan 48 kadının 28’i aynı zamanda hatun unvanına sahiptir. Bu 48 kadın Tablo 37’de belirtilmiş, servet miktarları ise hatun unvanına sahip kadın toplamında yer almaktadır. Kısmet-i Askerî’de yer alan kadınların sosyal statülerine dayanarak sayısal bir bilgi edinmek adına Abdullah isimli kadınların sayısı belirtilmiştir.

Tablo 38. Kısmet-i Askerî’deki Kadınların Unvan Durumuna Göre Kişi Başına Düşen Servet ve Servet Toplamındaki Yüzdesi

Kadınların Unvanları	Kişi Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)	Servetteki Yüzdesi (%)
Unvansız Askerî Kadın	55	71.702	26%
Unvanlı Askerî Kadın	117	93.529	74%

Grafik 10. Kısmet-i Askerî’deki Kadınlarda Unvana Göre Servet Dağılımı

Unvanlı kadınların servet toplamı 10.942.938 akçe, unvansız kadınların 3.943.620 akçedir. Servet toplamında unvanlıların payı %74, unvansızların %26’dır. Kısmet-i Askerî’de terekeleri olan 55 kadının unvanı bulunmamaktadır. Unvansız bu kadınlara dair incelememiz, “Unvansız Kadınların Eş ve Baba Unvanları” başlığı altında incelenmiştir. Bu grupta sağireler de yer almaktadır, 4 sağirenin servet tutarı 166.387 akçedir. Bu kız

çocuklarının ikisinin babası *beşe ve beğ* unvanlıdır.³⁰² Diğer ikisinin babalarının unvanları bulunmamasına rağmen Kısmet-i Askerî’de tereke kayıtlarının bulunmalarını babalarının askerî sınıfa mensup olduklarını gösteriyor olmalıdır.

a. Hatun Unvanlı Kadınlar

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde yer alan kadınlarda görüldüğü gibi Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerindeki kadınlarda da en fazla kullanılan unvan hatundur. Beledî olsun askerî olsun hatun unvanının her iki grupta kullanıldığı, askerî sınıfa mensup kadınlarda bunun biraz daha fazla (3,71 katı) olduğu anlaşılmaktadır. 172 kadından 111’i yani %65’i hatun unvanlıdır. Servet toplamı 7.691.745 akçedir. Beledî Kısmetteki kadınlarda kullanılan yöntemle, askerî sınıfa mensup kadınlarda *hatun* unvanlı kadınların eş ve babalarının unvanları Tablo 39’da incelenmiştir.

Tablo 39. Kısmet-i Askerî’de Yer Alan Hatun Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanları

Unvan	Eş	Baba
Unvanlı	88	41
Unvansız	23	42
Çelebi	19	6
Efendi	17	3
Beşe	16	2
Ağa	12	7
Bey	12	10
El-Hac	6	9
Odabaşı	2	-
Binti/bin Abdullah ³⁰³	1	28
Çavuş	1	1
Seyyid	1	1
Halife	1	-
Paşa	-	1
Kaptan	-	1

Hatun unvanlı kadınların 88’inin eşi unvanlı, 23’ü unvansızdır. 12’sinin eşi ağa (biri el-hac unvanlı), 12’sinin bey (biri seyyid unvanlı), 16’sının beşe (biri el-Hac unvanlı), 1’i çavuş,

³⁰² Kısmet-i Askerî , 6/ 80b (C. ahire 1082 – Ekim 1671) , 7/ 12b (Ramazan 1082 – Ocak 1672), 8/147a (Şaban 1082 – Aralık 1671).

³⁰³ Abdullah baba ismi menşe hakkında bilgi verebilen bir ayrıntı olduğu için Abdullah isimli babaları olan kadınların ayrı incelenmesi gerekli görülmüştür.

19'unun çelebi (biri el-hac, diğeri sandalcı unvanlı), 17'si efendi, 6'sı sadece el-hac unvanlı³⁰⁴, 1'i sadece seyyid³⁰⁵, 2'si odabaşı, 1 halife unvanlıdır. Bir eşin babası Abdullah isimlidir.

Hatun unvanlı 111 kadının 41'inin babası unvanlıdır 42 kadının babası unvansızdır. Bunların 31'i Abdullah kızı'dır. Bu kadınların köle menşe'li olmalarını düşündürse de kâtibin inisiyatifıyla baba isminin bilinmediği ya da unutulduğu zamanlarda da kullanılabilir. ³⁰⁶ Hatunların baba unvanları şöyledir; 10'unun bey, 9'unun el-hac³⁰⁷, 7'sinin ağa (biri el-hac), 6'sının çelebi, 3'ünün efendi (biri el-hac, biri seyyid), 2'sinin beşe, 1'inin seyyid, 1'inin paşa, 1'inin kaptan, 1'nin çavuş 'tur.

Tablo 40. Hatun Unvanlı Kadınlarda Eş ve Baba Unvanları ve Servetteki Payı

	Kişi Sayısı	Eşe Göre Servet Yüzdesi	Kişi Sayısı	Babaya Göre Servet Yüzdesi
Unvanlı	85	%92	41	%62
Unvansız	23	%8	42	%26
Baba İsmi Abdullah	1	-	28	%12

Hatun unvanlı kadınlar, servet toplamı içerisinde %52'lik bir paya sahiptir. Bu kadınların 85'i unvanlı, 23'ü unvansız eş ile evlidir. Unvanlı eşlere sahip kadınların toplam servetteki payı %92, unvansız eşlere sahip kadınların payı ise %8'dir. Unvanlı eşlere sahip kadınlar arasında, servet tutarlarına göre sıralama şöyledir; ağa, efendi, bey, çelebi, beşe, el-hac, çavuş, odabaşı, seyyid, halife ve Abdullah isimli olanlar. Kişi başına düşen servet miktarına göre unvanlı eşi olan hatunlar 80.906 akçe, unvansız eşi olan hatunların 24.871 akçe, baba ismi Abdullah eşleri olan hatunların ise 15.972 akçedir. Unvanlı eş ile evli hatunların servet birikiminde avantajlı durumda oldukları görülmektedir.

Babası unvanlı olan 41 hatunun toplam servetteki payı %62, babası unvansız olan 42 hatunun %26, babası Abdullah olan 28 hatunun ise %12'dir. Servet paylarına göre sıralama yapıldığında, babası unvanlı olan kadınlar arasında en yüksek servete sahip olanların ağa,

³⁰⁴ Yukarda belirtilen "el-hac" unvanlılar sayıya eklenmemiştir

³⁰⁵ Yukarda belirtilen "seyyid" sayıya eklenmemiştir

³⁰⁶ Kısmet-i Askerî'de bu düşünce ile kaydedilmiş olabilir. Mülga Beledî Kısmet defterlerinde kadınların kayıtlarında *Abdullah* kullanımında daha titiz davranıldığını düşünmekteyiz. İncelenen 20 yıllık dönemde hemen hemen aynı kâtiblerin görev yaptıklarını ve baba ismini bilmedikleri durumda "... nam hatun" veya "... hatun nam kimesne" şeklinde kaydettikleri görülmüştür.

³⁰⁷ Ağa ve efendi unvanlı iki baba aynı zamanda el-hac unvanlıdır, "el-hac" unvanına eklenmemişler, diğer sahip oldukları unvanları sayılmıştır.

Abdullah kızları, paşa, el-hac, bey, çelebi, çavuş, beşe, efendi, kaptan, seyyid unvanlı babalara sahip olanlar olduğu görülmüştür. Babası unvanlı olan kadınların kişi başına düşen serveti 115.515 akçe iken, unvansız babaları olan kadınların 47.569 akçe, Abdullah kızlarının ise 34.207 akçedir. Bulgulara göre, babası unvanlı olan hatunların servetinin, babası unvansız olanlara ve Abdullah kızlarına göre çok yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, babanın statüsünün hatunların servet tutarında önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, hatun unvanına sahip askerî sınıfa mensup kadınların eş ve/veya babalarının unvanlı olması servet miktarını etkilemektedir. Özellikle babaları unvanlı olan hatunlarda ortalama servet oldukça yüksektir.

Askerî sınıfa mensup hatun unvanlı kadınların servet toplamı 7.691.745 akçedir. Genel servet toplamında payı %52'dir. Kısmet-i Askerî'de yer alan hatunların 17'si fakir, 53'ü orta sınıf, 20'si iyi halli, 21'i ise zengin sınıfındadır. Bu sonuca göre hatunların 70'i fakir ve orta sınıf olup hatunlara ait servet toplamındaki payları %18, 41'i iyi halli ve zengin sınıfa mensup olup servet toplamındaki payları %82'dir. Hatun unvanına sahip kadınlar arasında zengin ve iyi halliler olduğu gibi, orta sınıf ve fakir olanlar da bulunmaktadır. Bu sonuca göre, hatun unvanına sahip her kadının zengin olduğu anlamına gelmediği, hatun unvanının orta sınıftakiler arasında daha çok olduğunu söyleyebiliriz.

b. Diğer Unvanlı Kadınların Eş ve Baba Unvanları

Kısmet-i Askerî sicillerinde Hanım unvanlı 5 kadının 4'ü aynı zamanda Şerîfe unvanına sahiptir. Şerîfe /hanım unvanlı bu kadınların servetleri 3.198.055 akçedir. Tek bir unvan olarak şerîfe unvanı ile kaydedilen bir kadın vardır.³⁰⁸ Babası seyyid eşi efendi unvanlıdır. Bu kadının serveti 53.080 akçedir. Şerîfe unvanı (sadat/eşraf) “mevkii ve iktisadî durumunun iyileşmesine işaret etmektedir”³⁰⁹ tespitini Kısmet-i Askerî'deki şerîfe unvanlı bu dört kadının servet miktarı ve eşlerinin, babalarının unvanları desteklemektedir. Hanım unvanına sahip kadınların babaları bey, paşa, efendi ve seyyid-paşa unvanlarına, eşleri ise efendi, çelebi, ağa unvanlarına sahiplerdir. İncelenen terekelerden anlaşıldığına göre hanım unvanı babadan gelmektedir. Bosna valisi Mahmud Paşa'nın terekesinde Paşa'nın eşi Hobyar

³⁰⁸ Kısmet-i Askerî 7/ 33a (Ramazan 1082 – Ocak 1672).

³⁰⁹ 17-18. Yüzyılda itibar getiren bu unvanları iktisadi ve siyasi bir güce dönüşmüştür. Bkz. Canbakal, “Taşra İleri Gelenlerinin ‘Soyluluğu’na Dair”, 80.

Hatun, henüz küçük olan oğlu Ali Bey, kızları Ayşe ve Havva Hanım unvanı ile kaydedilmiştir.³¹⁰

c. Unvansız Kadınların Eş ve Baba Unvanları

Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde unvansız kaydedilen 55 kadının servet tutarı 3.943.620 akçedir. Bu kadınların 25'inin babaları da unvansızdır ve 20'sinin baba ismi Abdullah'tır, Diğer kadınlar 3 efendi, 3 el-hac, bir beşe, bir hem seyyid hem çelebi, 1'i ağa unvanlı babaya sahiptir.

Unvansız kadınların 21'inin eşinin unvanı yoktur. 34 unvansız kadının 31'inin eşi unvanlıdır. 10'u beşe (biri el-hac), 10'u çelebi, 3'ü bey, 3'ü efendi, 3'ü ağa, 2'si el-hac, 2'sinin baba ismi Abdullah olup birisi el-hac unvanına sahip eşlerle evlidir.

Unvansız kadınların hem baba hem eşlerinin unvanları olması dikkat çekicidir. Özellikle eşleri unvanlı olan kadınların hatun olarak kaydedilmesi beklenirken kaydedilmemişlerdir. Bunun sebebi Kısmet-i Askerî kâtiblerinin kayıt esnasındaki dikkatsizliği yahut müsveddeden deftere kaydederken gözlerinden kaçması olabilir.

Tablo 41. Kısmet-i Askerî'deki Unvansız Kadınların Eş ve Baba Unvanlarına Göre Servet Oranı

	Kişi Sayısı	Eşe Göre Servet Yüzdesi	Kişi Sayısı	Babaya Göre Servet Yüzdesi
Unvanlı	31	%72	9	%24
Unvansız	21	%28	25	%61
Baba İsmi Abdullah	2	-	20	%15

Unvansız kadınların servet dağılımı üzerinde eş ve baba durumunun etkisi araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, unvanlı eşi olan unvansız kadınların ortalama servetleri 87.695 akçedir. Unvansız eşi olanların 50.289 akçe, baba ismi Abdullah olan erkeklerle evli unvansız kadınların ortalama serveti 6.237 akçedir. Babalarına bakıldığında, unvanlı babası olan unvansız kadınlar da ortalama servet 113.254 akçe, unvansız babası olanların 88.826 akçe, baba ismi Abdullah olan unvansız kadınların ortalama serveti 27.956 akçedir. Askeri

³¹⁰ Kısmet-i Askerî , 7/19b (Ramazan 1082 – Ocak 1672).

sınıfa mensup unvansız kadınların servetinin büyük ölçüde baba ve ardından eşin statüleri ile yakından ilişkisi olduğunu göstermektedir.

d. “Abdullah” Kızı Olanlar

Kısmet-i Askerî’de yer alan 48 kadının babası Abdullah isimlidir, 28’i hatun unvanlı, 20’si unvansız kadınlardır. Abdullah kızlarından 30’unun eşleri unvanlıdır. Unvanlı Abdullah kızlarında servet ortalaması 34.207 akçe, unvan olmayan Abdullah kızlarında 27.956 akçe, eşi unvanlı olan Abdullah kızlarında ise 39.178 akçedir. Bu veriler, askerî sınıfa mensup Abdullah kızlarının servetlerinin eşlerinin unvanlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

e. Kısmet-i Askerî Kayıtlarında Kadınların Unvan- Servet İlişkisine Dair Bulgular

Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde yer alan kadın tereke kayıtlarının bu mahkemede kaydedilme sebebi hemen hepsinin baba veya eşlerinin askerî sınıfa mensup olmalarıdır. Askerî sınıfta yer alan kadınlar arasında en çok kullanılan unvanın *Hatun* olduğu görülmüştür (%65). Ardından *Hanım* (%3) ve *Şerife* (%1) gelmektedir.

Kısmet-i Askerî’de yer alan terekelerden anlaşıldığına göre *hatun* unvanı askerî sınıfa mensup erkeklerin eşlerine, *hanım* unvanı babanın sosyal statüsünden dolayı kızlarına verilen bir unvandır. Unvansız kadınların da baba ve eş unvanlarına bakıldığında muhtemelen bunlarında bir unvan ile anıldıklarını fakat kassam kâtibinin bunları kaydetmediği düşünülebilir. Ayrıca, baba ismi *Abdullah* olan 20 kadının terekeleri de Kısmet-i Askerî’ye kaydedilmiştir. Bu kadınlar hakkında askerî sınıfa mensup olduklarına dair bir bilgi yoktur. Baba isimlerinden dolayı köle menşe’li oldukları varsayılabilir. Belki de mevlâ cihetinden terekeleri Kısmet-i Askerî’ye kaydedilmiştir.³¹¹ İncelenen tarih aralığında sadece bir gayrimüslim kadına ait tereke bulunmaktadır. Eşi *Meydan kasabı* olması sebebiyle yani askerî sayılmasından dolayı Kısmet-i Askerî ‘de yer alıyor olmalıdır.

Askerî sınıfa mensup 172 kadının servet tutarları 14.886.558 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu kadınların 117’si unvana sahip olup servetteki payı %73, 55’i ise unvansızdır ve servetteki payı %26’dır. Unvana sahip kadınlar arasında en yüksek servete sahip olanlar hanım unvanlılardır. Hanımların ortalama serveti 639.611 akçedir. Hatunların ortalama serveti 69.296 akçedir. Şerife unvanlı bir kadın kaydı bulunmaktadır, serveti 53.080 akçedir.

³¹¹ “Fiili olarak görevde olan askerler ve çocukları, karıları ve azad edilmiş köleleri, emeklileri” askeri sınıftan kabul edilmekte ve tereke muamelelerinin Kısmet-i Askerî’de yapılması gerekmektedir. Bkz. Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 40-42.

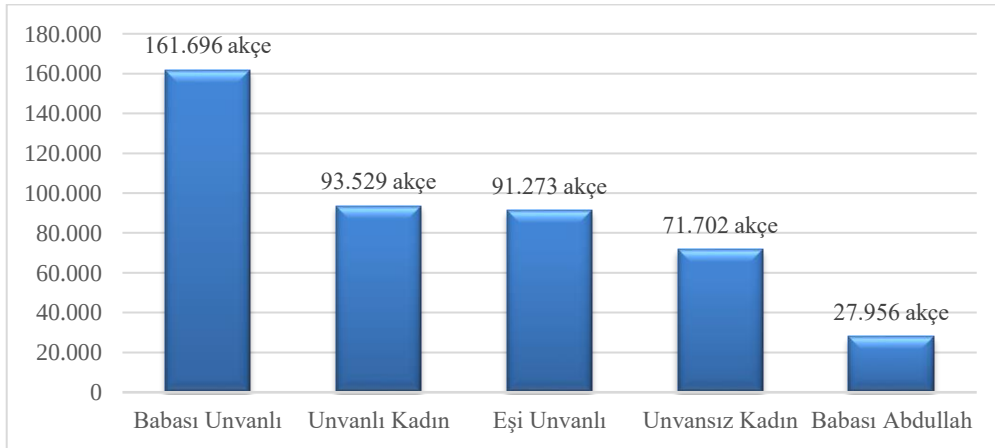
Unvana sahip kadınlar ile unvansız kadınlar arasında kişi başına düşen servet açısından da farklılık vardır. Unvana sahip kadınlarda kişi başına düşen servet 93.529 akçe, unvansız kadınlarda ise 71.702 akçedir. Babası unvanlı kadınlardaki kişi başına düşen servet miktarını Şerife Âmine Hanım bt. Es-seyyid Mustafa Paşa'nın kızının sahip olduğu servet oldukça etkilemektedir. Bu hanımın servet miktarı hariç tutulsa bile, babası unvanlı olan kadınların kişi başına düşen servet miktarı diğer gruplardan yüksektir. Bu verilerden yola çıkarak, kadınların servet birikiminde babalarının statüsünün önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Kadınların servet miktarında kendilerinin, eş ve babalarının unvanlı olmasının etkisi var mıdır, sorusuna dair yapılan araştırma, Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde yer alan kadınlar için oluşturulan başlıklarla askerî sınıf mensubu kadınlara yöneltilmiştir. Buna göre Tablo 42 oluşturulmuştur.

Tablo 42. Kısmet-i Askerî Kayıtlarında Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

	Kadın Sayısı	Kişi Başına Düşen Servet (Akçe)
Babası Unvanlı	55	161.696
Unvanlı Kadın	117	93.529
Eşi Unvanlı	125	91.273
Unvansız Kadın	55	71.702
Abdullah isimli baba olan	20	27.956

Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde kayıtlı kadınların 55'inin babası unvanlıdır, bu kadınlarda kişi başına düşen servet, unvanlı eşleri olan kadınlara göre 1,77'i katı, unvanlı kadınlara göre 1,73 katı, unvansız kadınlara göre 2,26 katı, Abdullah isimli babaya sahip olan kadınlara göre 5,78 katıdır.

Grafik 11. Kısmet-i Askerî'deki Kadınlarda Kişi Başına Düşen Servet

6.4. Servet-Unvan Üzerine Değerlendirme

Üç grup üzerinden yaptığımız servet-unvan ilişkisini değerlendirebilmek, kişi başına düşen servet miktarlarını görebilmek adına şu ana kadar yapılan analizin bulguları Tablo 43'te sunulmuştur.

Tablo 43. Suriçi'nde Unvana Göre Servet Ortalaması

	Beledî Kısmet Kadın Ortalama Servet (Akçe)	Kısmet-i Askerî Kadın Ortalama Servet (Akçe)	Beledî Kısmet Erkek Ortalama Servet (Akçe)
Unvanlı	37.571	93.529	178.246
Unvansız	15.834	71.702	34.655
Babası Unvanlı	73.152	161.696	182.382
Eşi Unvanlı	37.646	91.273	--

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde bulunan kadın, erkek ve Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde bulunan kadınlar üzerinden servet miktarı ve unvan arasındaki ilişki incelenmiştir. 1656-1676 yılları arasında İstanbul'da yaşayan bu kişilerin, unvan ve statü sahibi olmanın servet biriktirmede önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Özellikle unvanlı babaların çocukları ister erkek ister kız olsun, daha yüksek servete sahip olmuşlardır. Bu durum, babanın servetinin miras yahut hibe yoluyla çocuklara aktarılması olarak açıklanabilir. Askerî sınıfa mensup unvanlı kadınlar ve babası unvanlı olan kızlar, en yüksek servete sahip olan gruplardır. Babası unvanlı askerî sınıf mensubu kadınların serveti, Beledî Kısmette yer alan babası unvanlı kadınların servetinden 2,21 kat daha fazladır. Unvanlı eşi olan askerî sınıf mensubu kadınların serveti, Beledî Kısmette kayıtlı unvanlı eşi olan kadınların servetinin 2,42 katıdır. Askerî ve Beledî Kısmet sicillerindeki kadınlar üzerinde yapılan inceleme sonucunda, hatun unvanlı olmak, eşin unvanlı olması ile alakalı olduğu görülmüştür. Kadının hatun unvanlı olması, servet miktarını arttırırken, eşinin de unvanlı olması bu etkiyi güçlendirmiştir.

Askerî ve Beledî Kısmette yer alan unvansız kadınlar ve Abdullah isimli babaya sahip kadınlar servet sahipliğinde dördüncü ve beşinci sırada yer almaktadırlar. Askerî sınıfa mensup kadınlarda unvansız kadınlar, Beledîde kayıtlı unvansız kadınlara göre 4,53 kat daha zengindir. Askerî sınıfa mensup Abdullah kızları, Beledî Kısmetteki Abdullah kızlarına göre 2,62 kat daha zengindir. Abdullah kızlarının servet düzeyi eşlerinin unvanına bağlı olarak değişmiştir. Bu durum, eşlerin miras veya hediye yoluyla Abdullah kızlarına mülk aktarmasıyla açıklanabilir.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde yer alan erkeklerin servet-unvan ilişkisine bakıldığında babası unvanlı erkeklerin ve kendi unvanlı erkeklerin servetlerinin diğer

gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkeklerde Abdullah oğullarında kişi başına düşen servet miktarı da her iki gruptaki Abdullah kızlarına göre daha yüksektir. Azadlı köle erkeklerin, hür unvansız erkeklerden ve orta halli unvanlı eşler ile evli kadınlardan daha zengin oldukları anlaşılmaktadır.

Beledî Kısmet'teki kadınlarda unvanlıların servet ortalamasındaki payı %66, unvansızların %34'tür. Askerî Kısmet'teki kadınlarda ise unvanlıların %74, unvansızların %26'dır. Beledî Kısmetteki erkeklerin unvanlıların servet ortalamasındaki payı %78, unvansızların %22'dir. Bu dönemde Suriçi'nin orta halli kadınlarında en fazla karşılaşılan unvan hatun olup erkeklerde çelebi ve el-Hac'tır. Kadınlarda en yüksek servet miktarına hanım unvanındakiler, erkeklerde ise el-Hac ve çelebi unvanındakiler sahiptir. Seyyid, şerîf, şerîfe unvanlarına az rastlanmıştır.

Seyyid-şerîf unvanı, Osmanlı toplumunda seçkin bir sınıfı ifade etmektedir. Osmanlı'da soya bağlı tek sınıf bu sınıftır. Hz. Muhammed'in soyundan gelenler bu unvanları taşırlardı. Osmanlı toplumunda yaygın bir unvan olup olmadığını anlamak için, kadın ve erkeğe ait 1993 terekede bu unvana sahip olanlar incelenmiştir. Sadece 5 kadında bu unvan tespit edilmiştir. *Şerîfe* unvanı ile kaydedilen bu kadınların biri Mülga Beledî Kısmet sicilinde, dördü Kısmet-i Askerî sicilinde kayıtlıdır. Erkeklerde rastlanılmaması dikkat çekicidir. Bu durum, bu unvanın toplumda sanıldığı kadar yaygın olmadığını göstermektedir. Seyyid-şerîf unvanının azlığının bir diğer nedeni Köprülüler döneminde uygulanan merkeziyetçi ve sosyo-ekonomik politikaları olmalıdır. Bu politikalar, devletin otoritesini güçlendirmeyi ve toplumsal düzeni sağlamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, seyyid-şerîf unvanının getirdiği ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen sahtekarların önüne geçmek için 1659-1695 yılları arasında sıkı bir denetim başlatılmıştır. Devlet, seyyidlik iddialarını tasdik etmek için İstanbul'da özel bir kurul oluşturmuş ve bu kurulun onayından geçmeyenlerin unvanlarını iptal etmiştir. Bu sayede, seyyidlik iddialarının sayısında büyük bir azalma meydana gelmiştir.³¹²

³¹² Canbakal, "Taşra İleri Gelenlerinin 'Soyluluğuna Dair", 82.

7. Servet-Mahalle İlişkisi

7.1. Mülga Beledî Kısmetteki Kadınlarda Mahalle ve Servet İlişkisi

Osmanlı şehrinde mahalle, sosyal ve fiziki bir birim olarak tanımlanabilir. Mahallede aynı mescitte ibadet eden, birbirlerini tanıyan ve birbirlerine destek olan insanlar yaşar.³¹³ İnalçık'a göre "mahalle bir mescit, kilise veya sinagog etrafında yerleşen ve kendine özgü bir kimliği olan organik bir birlik bir topluluktur".³¹⁴ Osmanlı döneminde mahalleler, etnik, dinî veya mesleki gruplara göre oluşur ve geldikleri yerlerin isimleriyle anılır. Bu isimler, asırlar sonra bile o mahallenin etnik, dinî kökenleri hakkında bilgi verir.³¹⁵ Mahalle bir fiziki oluşumun yanı sıra insan ilişkileri ve komşuluk, bir arada yaşama kültürünü de ifade eder.³¹⁶ Her ne kadar dini mensubiyete göre bir mahalleleşme görülse de ayrı dinlerde insanların aynı mahallelerde komşuluk olarak yaşadıkları bilinmektedir.

İstanbul'da mahalle isimleri ve mahalle halkının mensubiyeti için şer'îyye sicilleri ve bunlar içinde bulunan tereke kayıtları önemlidir. 1656-1676 yıllarına ait Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde kadın-erkek terekelerinde yaklaşık 306 mahalle tespit edilmiştir.³¹⁷ Bu mahalleler İstanbul'un on üç nahiyesine bağlıdır ve mahallelerin ibadethanelerinin ya toplumda ileri gelen şahısların ya da göçle gelmiş olan halkın terk ettikleri asıl memleketlerinin isimleri ile anılmaktadır. Ayrıca, bazı tereke kayıtlarında mahalle olarak geçen yerlerin aslında nahiye oldukları anlaşılmaktadır. Mesela, birçok tereke kaydında Âtik Ali Paşa bir mahalle gibi kaydedilmiş olsa da esasında iki nahiyeden oluşan bir bölgedir. Kayıtlarda karşılaşılan "Ali Paşa-yı Âtik kurbunda Çukurbostan" ve daha sıklıkla da sadece "Ali Paşa-yı Âtik" ifadelerinin bu nahiyelerden hangisini işaret ettiği noktasında bir belirsizlik söz konusudur. Aynı mahalle isimlerinin farklı semtlerde kullanılması da yer tespitinin diğer bir problematığıdır. Örneğin, Çakır Ağa isimli mahalle Aksaray, Laleli ve Çarşı içinde olmak üzere üç semtte bulunmaktadır. Yine Daye Hatun isimli mahalle hem Demirkapı'da hem de Tarakçılar olmak üzere iki yerde, Elvanzade Mahallesi Demirkapı'da

³¹³ Özer Ergenç, "İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler", içinde *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*, c. 407-417, Ed. V. Akyüz, S. Ünlü (İstanbul: İlke Yayınları, 1980).

³¹⁴ İnalçık, "İstanbul -Türk Devri".

³¹⁵ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 5 (2003): 99.

³¹⁶ Işık Tamdoğan, "Les Relations de Voisinage d'après les livres de morale ottomans (XVIè-XVIIIè siècles)", *Anadolu Moderna X*, 2004, 167-77.

³¹⁷ Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde yer alan kadın ve erkek tereke kayıtlarındaki mahallelerin toplamı 306'dır.

ve Unkapanı'nda olmak üzere iki yerde görülmektedir.³¹⁸ İncelenen terekelerde buna dair bilgi verilmemiş, Çakır Ağa, Elvanzade ve Daye Hatun Mahallesi denilmekle yetinilmiştir. Kısmet kâtiblerinin kaydettiği mahalle isimleri dışında aynı yerin farklı isimle anıldığı mahalleler de bulunmaktadır.³¹⁹

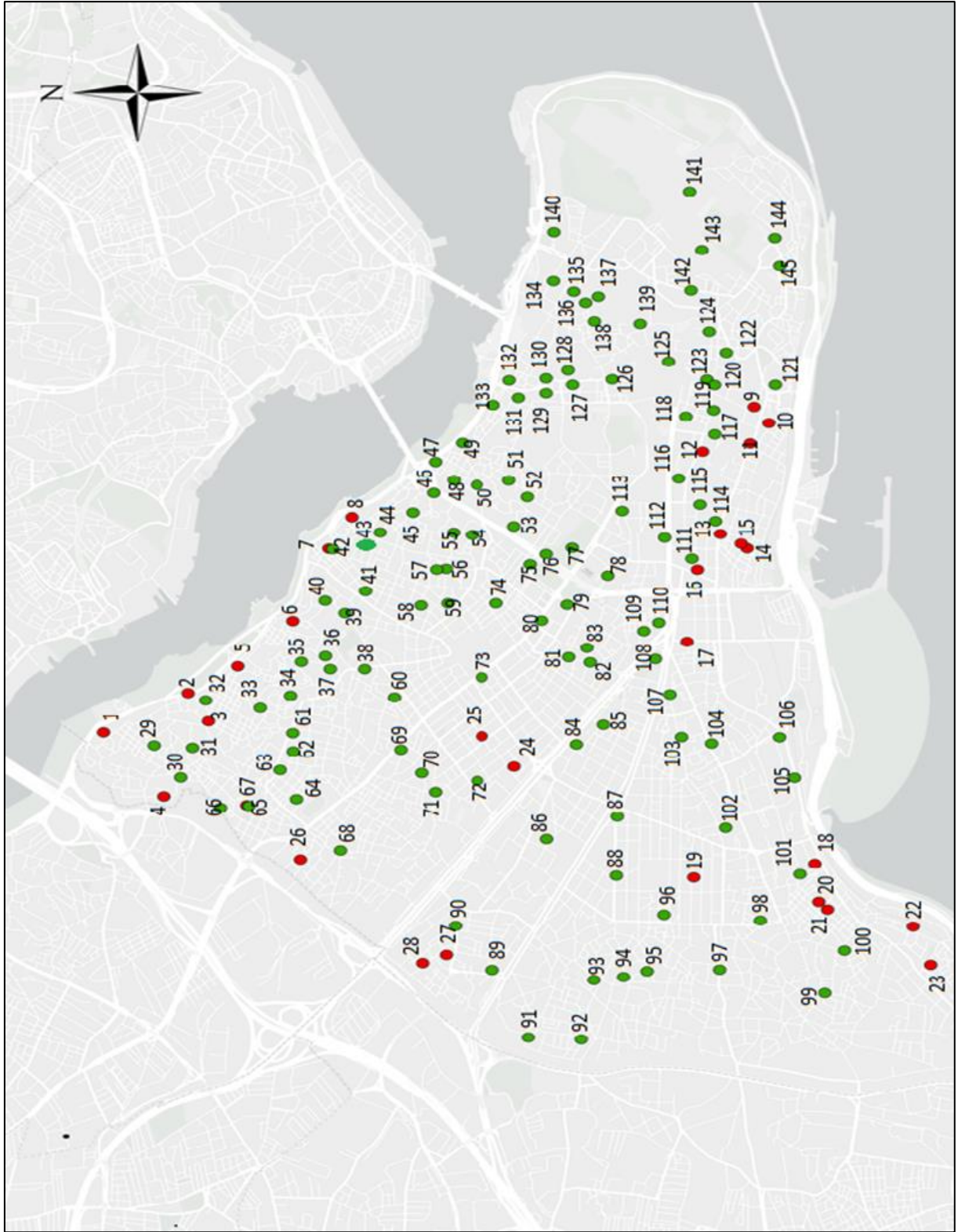
Sicillerdeki mahalle kayıtlarındaki problemlere rağmen, bu kaynaklar Osmanlı mahallesi hakkında bilgi veren önemli belgelerdir. Çalışmamızın öznesi olan kadınların ikamet ettikleri mahalleler terekeleri sayesinde tespit edilmiştir. Buna göre, Eyüp ve Galata'da yaşayan birkaç kadın dışında, çoğunun saraya yakın Suriçi'nin mahallelerinde ikamet ettiklerini görmekteyiz. Bu bölüm, onların servet düzeylerine göre hangi mahallelerde yoğunlaştıklarını ve bu mahallelerin müslüman-gayrimüslim ayrımına göre nasıl dağıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Elitlerin halktan tecrit edilmiş bir yaşamları, Abdullah kızlarının yani azadlıların yoğunlaştıkları bir semt tercihi, farklı bir mahalleleşme dinamikleri olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır.³²⁰ Bu sayede Suriçi'nin sosyo-ekonomik yapısı daha iyi anlaşılabilir.

Kayıtlara göre 200 mahalle ismi tespit edilmiş bunların 151'inde müslüman kadınlar, 27'sinde gayrimüslim kadınlar ve 22'sinde hem müslüman kadınlar hem gayrimüslim kadınlar yaşamaktadır. Bu dağılım sadece terekesi olan kadınları kapsadığı ve kesin bir kanaate varmamamız gerektiği unutulmamalıdır. Elimizdeki inceleme grubunun sağladığı verilerin değerlendirilmesi niteliğindedir. Harita 1'de koordinatları tespit edilebilmiş müslüman ve gayrimüslim kadınların yaşadıkları mahalleler yer almaktadır.

³¹⁸ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 251.

³¹⁹ Diğer isimlerine dair tablo *Ekler* kısmında Ek-4'te yer almaktadır. Ayverdi'nin tespitlerine göre oluşturulmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Doğu matbaası, 1958).

³²⁰ Elit; mevki, servet ve güç, entelektüel vasıflara sahip kimseleri ifade etmekte, bu vasıflarla halktan ayrılmaktadır. Elit, terimi modern bir kavram olmakla birlikte, Osmanlı toplumunu araştırmak amacıyla son yıllarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bkz. Antonis Anastasopoulos, *Osmanlı Taşra İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 11-33.

Harita 1. Suriçi’nde Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Yoğunlaştığı Mahalleler
(Harita Büşranur Bekman tarafından hazırlanmıştır.)

Tablo 44. Suriçi’nde Müslüman ve Gayrimüslim Kadınların Yoğunlaştığı Mahalleler

1.	Mustafa Paşa-yı Atik (GM)	50.	Attar Hızır Bey	99.	Ali Fakih
2.	Balat Kapısı (GM)	51.	Sarı Bayezid	100.	Hace Kadın
3.	Hacı İsa (GM)	52.	Ebu’l-Vefa	101.	Sancakdar Hayreddin
4.	Avcı Bey (GM)	53.	Voynuk Şüca’	102.	Davud Paşa
5.	Tahta Minare (GM)	54.	Zeyrek	103.	Kiçi Hatun
6.	Abdi Subaşı (Fenerkapı) (GM)	55.	Kasap Timurhan	104.	Cambaziye
7.	Ayakapı (GM)	56.	El-Hac Hasan	105.	Sultan Bayezid-i Cedit
8.	Seferikoz (Cibali) (GM)	57.	Eski İmaret	106.	Kasap İlyas
9.	Çadırcı Ahmed (GM)	58.	Yarhisar	107.	El-Hac Bayram Kaftanî
10.	Kumkapı (GM)	59.	Haraçcı Muhyiddin	108.	Murad Paşa-yı Atik
11.	Muhsine Hatun (GM)	60.	Mimar Sinan	109.	Gureba Hüseyin Ağa
12.	Saraç İshak (GM)	61.	Tercüman Yunus	110.	Hamamcı Muhyiddin
13.	Şeyh Ferhad (GM)	62.	Derviş Ali	111.	Acem Mercimek
14.	Dülbendçi Hüssam (GM)	63.	Kefeli	112.	Kızıлтаş
15.	Kâtip Kasım (GM)	64.	Kepenekçi Kasım Ağa	113.	Balaban Ağa
16.	Mesih Paşa-yı Atik (GM)	65.	Edirnekapı	114.	Mimar Kemal
17.	İnebey (GM)	66.	Çakır Ağa	115.	Çoban Çavuş
18.	Hatuniye Camii (GM)	67.	Ali Paşa-yı Atik	116.	Sekbanbaşı Yakup Ağa
19.	El-Hac Timur (GM)	68.	Keçeci Piri	117.	Soğan Ağa
20.	Abdi Çelebi (GM)	69.	Debbağzade	118.	Emin Bey
21.	Koca Mustafa Paşa (GM)	70.	Akseki	119.	Gedik Paşa
22.	El-Hac Hüseyin (GM)	71.	Akşemseddin	120.	Esirci Kemal
23.	Mirahor (GM)	72.	Mimar Sinan	121.	Kürkçübaşı Süleyman Ağa
24.	Parmakkapı (GM)	73.	Haraçcı Kara Mehmed	122.	Emin Sinan
25.	Bali Paşa (GM)	74.	Atpazarı	123.	Divan-ı Ali
26.	Hacı Muhyiddin (GM)	75.	Sekbanbaşı İbrahim	124.	El-Hac Ferhad
27.	Topkapı (GM)	76.	Firuz Ağa	125.	Hüseyin Ağa
28.	Fatma Sultan (GM)	77.	Emin Nureddin	126.	Mercan Ağa
29.	Hacı Ali	78.	Hoşkadem	127.	Bezzaz-ı Cedit
30.	Hatice Sultan	79.	Mimar Ayas	128.	İbrahim Paşa
31.	Molla Aşki	80.	Dülgerzade	129.	Samanviran
32.	Kara Gümrük	81.	Mustafa Beğ	130.	Yavaşça Şahin
33.	Yazıcı	82.	Sofular	131.	El-Hac Hamza
34.	Fethiye	83.	Bıçakçı Alaaddin	132.	Timurtaş
35.	Kaşagcı Cafer Çelebi	84.	Molla Şeref	133.	Sarı Demirci
36.	Cebecibaşı	85.	Suhte Sinan	134.	Hobyar
37.	Çukurbostan	86.	Ördek Kasabı	135.	Hobyar
38.	Papasoglu	87.	Nuri Dede	136.	Sahaf Süleyman
39.	Çelebioğlu	88.	Macuncu Kasım	137.	Hoca Kasım
40.	Çukur	89.	Kürekçibaşı	138.	Daye Hatun
41.	Müfti Ali Çelebi	90.	Arpa Emni	139.	Mahmud Paşa
42.	Gül Camii	91.	Simkeş	140.	Daye Hatun

43.	Üskübi	92.	Hasırcı	141.	Ayasofya-yı Kebir
44.	Şeyh Muhyiddin	93.	Defterdar Ahmed	142.	Hoca Rüstem
45.	İbn Meddas	94.	Aydın Kethuda	143.	Firuz Ağa
46.	Elvanzade	95.	Uzun Yusuf	144.	Kabasakal
47.	Yavuzer	96.	Macuncu Kasım	145.	Nahilbend
48.	Halife Halil	97.	Arabacı Bayezid	146.	Sulu Manastır (GM)
49.	Hoca Hayreddin (Balat)	98.	Bazerganbaşı		

Kadınların Suriçi’nde servet dağılımına göre 1656-1676 yılları arasında yerleşimi nasıldı? Bu sorunun cevabını bulmak için, 591 kadının tereke kayıtları incelenmiştir. Bu kayıtlara göre, kadınların 250’si fakir, 263’ü orta sınıf, 48’i iyi halli ve 30’u zengindir.³²¹ Suriçi geniş bir alanı ifade etmektedir. Kadınların üç ve üçten fazla sayıda oldukları mahalleler seçilerek, servet ve mahalle arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu seçim, servet dağılımının Suriçi’nde nasıl şekillendiğini daha net bir şekilde ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

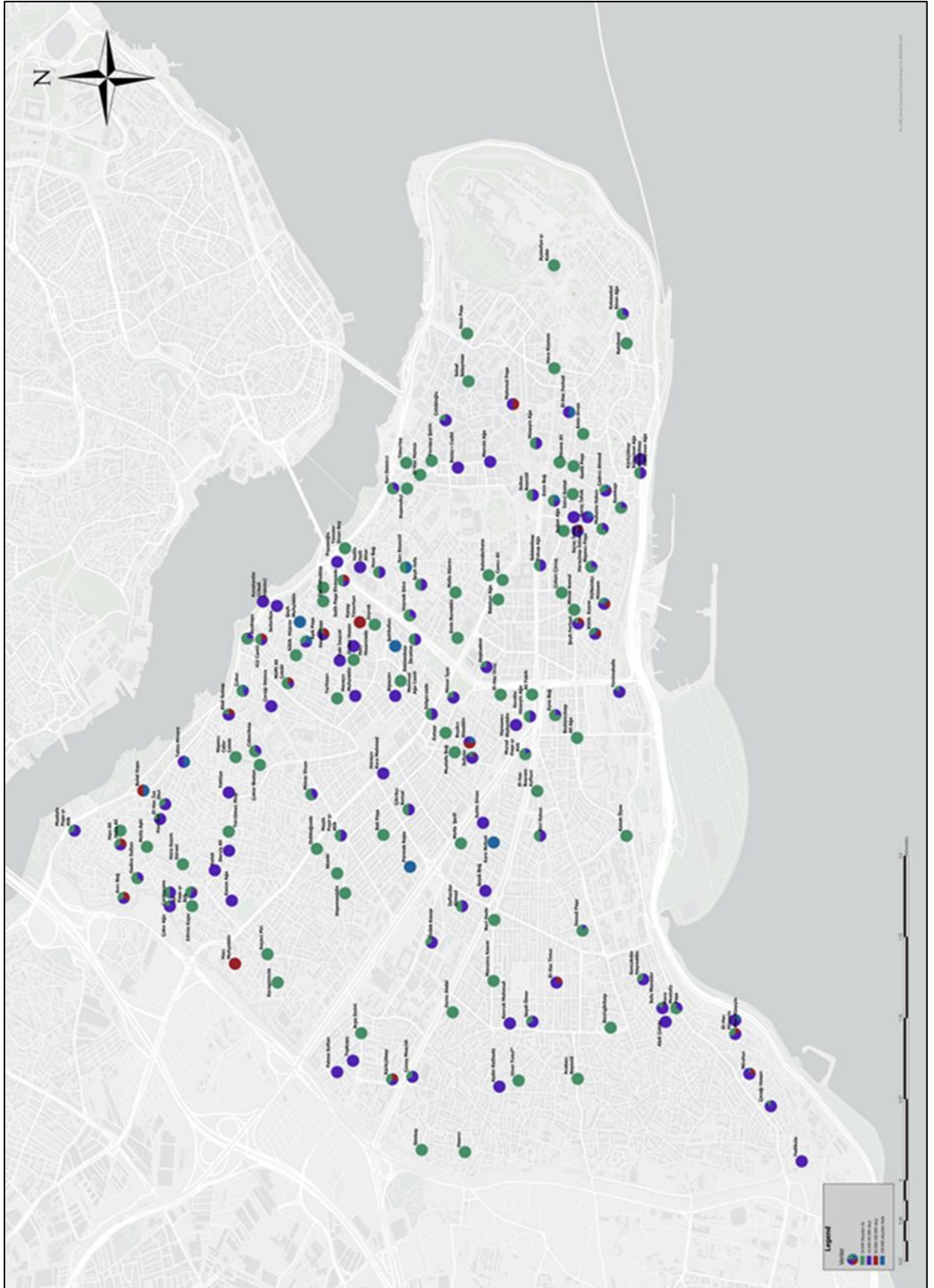
Fakir kadınların hemen her mahallede bulundukları söylenebilir. Üç ve üç kişiden fazla oldukları mahalleler şunlardır; Ali Paşa-yı Âtik, Davud Paşa, Sulu Manastır, Karabaş, Kâtib Kasım, Kâtib Muslihiddin, Nişancı Paşa, Murad Paşa, Ali Fakih, Ayakapu, Balaban Ağa, Çadırcı Ahmed, Çukur, Eyne Bey, Hadice Sultan, Hobbyar, İbrahim Paşa, Kumkapı, Ördek Kasap, Şeyh Ferhad. Bu mahallelerde yaşayan kadınların çoğunluğu fakir müslüman kadınlardır.

Orta sınıf kadınların yaşadığı 117 mahalle bulunmaktadır. Yoğunlaştıkları mahalleler; Mirahur, Sulu Manastır, Şeyh Ferhad, Kâtib Kasım, Çakır Ağa, Abdi Subaşı, Ali Paşa-yı Atik, Çadırcı Ahmed, El-Hac Hüseyin, Mustafa Paşa-yı Atik, Çelebioğlu, Çerağı Hasan, Yenimahalle, Zeytin, Dülbendçi Hüssam, Haydar Paşa, Hoşkadem, Mimar Sinan, Saraç İshak, Sofulardır. En yoğun oldukları ilk dört mahalle gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerdir.

İyi halli sınıftaki kadınların yaşadığı 23 mahalle tespit edilmiş olup, bunlarda üç ve üçten fazla kadının yoğunlaştığı mahalleler Bıçakçı Alaaddin, Zeyrek, Sofular, Mirahur, Kâtib Kasım, Dülbendçi Hüssam, Şeyh Ferhad ’tır. Bunlar gayrimüslim mahalleleridir. Zengin kadınların ikamet ettiği 25 mahalle bulunmaktadır. Bu grupta aynı mahallede oturan en fazla ikişer kadın bulunmaktadır. Buna göre zengin kadınların oturduğu mahalle oranına bakıldığında; Çadırcı Ahmed, Dülbendçi Hüssam, El-hac Hüseyin, Kâtib Kasım, Mirahur

³²¹ “Servet Dağılımı” başlığı altında bu tespit detaylı bir şekilde incelenmiştir.

mahalleleridir. Bu grupta da en çok gayrimüslimlerin yaşadıkları mahalleler tekrar etmektedir. Harita 2’de koordinatları tespit edilebilmiş 163 mahalle üzerinden işaretleme yapılmıştır.

Harita 2. Kadınların Servet Aralıklarına Göre Suriçi’nde Yaşadıkları Mahalleler
(Harita Büşranur Bekman tarafından hazırlanmıştır.)

Unvanlı ya da azad edilmiş köle kökenli kişilerin bir yerde yoğunlaşma eğilimi gösterip göstermediği üzerine yapılan incelemede, böyle bir eğilimin olmadığı sonucuna varılmıştır. Unvan sahibi olanların ya da unvanlı bir eşe/babaya sahip olanların arasında bir mahalleleşme olmadığı söylenebilir. Geçmişinde cariyeye olan kadınların azad edildikten sonra ortak geçmişlerinin bir mekânsal tercihe yol açıp açmadığı da araştırılmıştır. Eldeki veriler, 1656-1676 yılları arasında İstanbul Suriçi'nde köle kökenlilerin toplumsal dinamiklerden dolayı bir arada yaşamaya zorlandığı ya da böyle bir tercihte bulunduğu yönünde bir kanıt sunmamaktadır. Aynı tarihlerde Bahçesaray'da azadlı kimselerin bir mahalle oluşturduğu örneği mevcuttur.³²² Ancak Suriçi'nde incelediğimiz dönem itibari ile böyle bir mahalleleşme tespit edilememiştir.

Suriçi'nde sosyo-ekonomik duruma göre bir mahalleleşme olup olmadığı incelemesi, Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde tereke kayıtları bulunan kadınları için de yapılmıştır. Buna göre, askeri sınıfa mensup kadınların birkaç mahalle hariç (Huzur, Bucakbaşı, Tevkî' Cafer Çelebi, Hüseyin Beşe, Mühürdar Ahmed mahalleleri), Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde yer alan kadınlarla aynı mahallelerde sakin oldukları anlaşılmaktadır. Statü sahibi olduğunu düşündüğümüz askeri zümredeki kadınlarla orta halli kadınların bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Kısmet-i Askerî Mahkemesi sicillerinde en zengin terekeye sahip Şerife Âmine Hanım bt. Seyyid Mustafa Paşa Molla Gürani Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Fakir ve orta sınıftan olan Melek bt. Hüdaverdi ve Emine Hatun bt. Abdullah'ta Molla Gürani mahallesinde yaşamaktadırlar.³²³

İkamet ettikleri mahallelerde ölenler kadar, evinden uzakta ölen kadınlara ait terekelerde bulunmaktadır. İncelenen tarihlerde (1656-1676 yılları) kadınların şehirlerarası, denizaşırı seyahatlerde erkeklere göre daha az hareketlilik göstermektedirler. Erkeklerden han odalarında ölen, *gariken* denizde ölen, tüccar olarak, asker olarak başka bir şehre, ülkeye gittiğinde ölen çok sayıda isme rastlanırken, kadınlarda bu sayı oldukça azdır.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde yer alan 591 kadının 9'unun evlerinden uzakta vefat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da %2 oranına tekabül etmektedir. Mahallesi'nden uzakta ölen 9 kadının 5'i gayrimüslim, 4'ü müslümandır. 4'ü zengin, diğerleri fakir ve orta sınıfa mensup kadınlardır. Bu kadınların kimler olduğuna dair Tablo 45 hazırlanmıştır.

³²² Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, TTK, IV/A-2-2.12. Dizi-Sayı:26, Ankara 2021.

³²³ Kısmet-i Askerî, 8/124a (Safer 1086- Nisan 1675), 5/196 (C. evvel 1079 – Ekim 1668), 5/105b (Safer 1072 –Eylül 1661).

Tablo 45. Evinden Uzakta Ölen Kadınlar

İsim	Öldüğü Yer	İkamet Ettiği Yer	Servet (Akçe)	Tarih (H/M)
Huri bt. Vartan	Boğulma	Muhsine Hatun	23.719	1075 / 1664
Belkıs Hatun	Suriçi Muhsine Hatun Mahallesi'nde misafirlikte	Üsküdar-Kefçe Mahallesi	2.978	1077 / 1667
Safiye bt. Abdullah	Mustafa Paşa Hanı Odalarında	Mustafa Paşa Hanı Odaları	6.153	1078 / 1668
Havva Hatun bt. Mehmed Beşe	Arnavut İskenderiye'sinden gelirken yolda	Hacı Muhyiddin Mahallesi	76.930	1079 / 1669
Maryem bt. Vartan	Bali Paşa Odalarında	Bali Paşa Odaları	10.100	1081 / 1670
Havva bt. Safer	Tekfur dağında	Şeyh Ferhad Mahallesi	70.600	1082 / 1672
Bağıcenan bt. Abdullah	Medine'de	Suhte Sinan Mahallesi	15.480	1082 / 1671
Nusek bt. Aleks	Kudüs'te	Sulu Manastır Mahallesi	180.460	1083 / 1673
Maryem bt. Murat	Kudüs dönüşü Kütahya'da	Kâtib Kasım Mahallesi	64.670	1084 / 1673

Nusek ve Maryem isimli iki gayrimüslim ve Bağıcenan isimli müslüman kadın hac yolunda ölmüşlerdir. Safiye ve Maryem bt. Vartan han odasında ölmüşlerdir. Yolcu mu idiler yoksa kirasını ödeyerek yaşadıkları bir mekân mıydı, sorularına terekeleri cevap vermemektedir. Belkıs Hatun misafirlikte iken vefat etmiş, ancak tereke muamelesi ikamet ettiği yerde değil, misafirliğe gittiği yerde yapılmıştır. Havva Hatun ve Havva, evlerinden oldukça uzak şehirlerde vefat etmişlerdir. Havva Hatun İskenderiye'den gelirken vefat etmiş, tereke muamelesi o beldenin kassamı tarafından yapılmıştır. İkinci kez İstanbul'da tereke kismeti yapıldığı için görebilmekteyiz. Havva bt. Safer'de Şeyh Ferhad sakini olup Tekfur Dağında vefat etmiş, tereke muamelesi İstanbul'da yapılmıştır. Bu durum, kadınların seyahat etme hareketliliğini anlamak için diğer şehirlere ait tereke kayıtlarının da bu anlamda incelenmesi gereken önemli bir veri kaynağı olduğunu göstermektedir. Muhsine Hatun Mahallesi sakini olan Huri boğularak ölmüştür, ama nerede boğulduğu belirtilmemiştir. Uzun mesafe yolculuğa çıkan kadınlara baktığımızda Kudüs'e giden kadınların servet miktarı yüksektir. Hac yolunda ölen Bağıcenan orta sınıftan bir kadın olup, bu yolculuğu yapmaya servetinin yeterli olmadığını söyleyebiliriz.³²⁴ Sonuç olarak, tereke kayıtları kadınların seyahat etme hareketliliğinin erkeklere göre daha az olduğunu ortaya koymaktadır.

³²⁴ Bağıcenan bt. Abdullah isimli kadın "Servet ve Unvan İlişkisi" başlığı altında incelenmiştir.

7.2. Mülga Beledî Kısmetteki Erkeklerde Mahalle-Servet İlişkisi

Bu bölümde, 1656-1676 yılları arası Beledî Kısmet Mahkemesinde tereke kaydı olan erkeklere ait veriler kullanılmıştır. Bu verilere göre, 1230 erkeğin vefat ettiği esnada ikamet ettiği 300 mahalle³²⁵ ve 92 han, oda, medrese, tımarhane, gemi, iskele, kapan ve bimarhane gibi mekân tespit edilmiştir. Bu erkekler servet miktarına göre 332'si fakir, 508'i orta, 168'i iyi halli ve 222'si zengin sınıftadır. Çoğunluğu Suriçi olmak üzere Galata ve Çekmece tarafında ikamet eden erkekler de bulunmaktadır. Müslüman erkeklerin ikamet ettiği mahalle 247, gayrimüslimlerin 25, gayrimüslim ve müslümanların bir arada ikamet ettiği mahalle 34'tür. Erkeklerin servet düzeyleri ile yaşadıkları mahalleler arasında bir ilişki olup olmadığı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kadınlar için belirlenen üç veya daha fazla sayıda oldukları mahallelerin seçilmesi kriteri erkekler için de kullanılmıştır.

Fakir sınıfa mensup erkeklerin, Ali Paşa-yı Atik, Âşık Paşa, Balaban Ağa, Elvanzade, Hızır Bey, Hobyar, Hoca Hayreddin, Sultan Bayezid Han, Hoca Attar, Sekbanbaşı Yakup Ağa, Mercan Ağa, Kilidhane, Çadırcı Ahmed, Çakır Ağa, Haraçbaşı İshak Bey, Kâtib Kasım, Mirahur, Mustafa Paşa-yı Atik, Sulu Manastır, Şeyh Ferhad mahallelerinde yaşadıklarını söyleyebiliriz.

100.000 akçe ve üzeri serveti olanlar yani *zengin* erkekler Bıçakçı Alaaddin, Çukur, Daye Hatun, Elvanzade, Haydar Paşa, Kürkçübaşı, Sofular, Üskübi, Valide Sultan, Mirahur, Sulu Manastır, Dülbendçi Hüssam, Kâtib Kasım, Karabaş, Ali Paşa-yı Atik, Zeytin, Çadırcı Ahmed, el-Hac Hüseyin, Kıztaşı mahallelerinde yaşamaktadırlar.

Seyahat, ticaret sebebi ile İstanbul'da iken ölen erkeklere ait 92 tereke bulunmaktadır. Buna göre erkeklerin %7'si ikamet ettiği yerden uzakta vefat etmiştir denilebilir. Gayrimüslimleri 14'ü handa, 7'si odada, 5'i kapanda, 1'i bimarhanede, 1'i gemide, 1'i iskelede 1'i tımarhanede ölmüştür. Müslümanlardan 27'si handa, 18'i odada, 6'sı iskelede, 4'ü medresede, 3'ü kapanda, 2'si bimarhanede, 1'i hamam külhanında, 1'i gemide ölmüştür.³²⁶

³²⁵ Kayıtlara dayanarak 300 mahalle sayılsa da farklı isimlerde yazılmış aynı mahalle, aynı isimde farklı semtlerde olan ve ayırt edemediğimiz mahalleler, semt isimlerinin yazılması mahalle bilgisi verilmemesi gibi kısıtlılıklar gözardı edilmemelidir.

³²⁶ İstanbul'da han, medrese, iskele gibi mekanlarda ölen erkeklerin vefat ettikleri mekanlar ismen şöyledir; **Hanlar;** Burmalı Han, Hobyar Hanı, Küçük Karamani Mahmud Paşa Hanı, Kebeciler Hanı, Eski Yusuf Hanı, Pertev Paşa Hanı, Valide Hanı, Kalenderhane Taş Odaları, Mehmed Ağa Hanı (Yavaşca Şahin'de), Elçi Hanı, Sultan Mehmed Hanı, Başhane Odaları (Uzun Çarşı'da), Çukur Hanı, Katır Hanı, Küçük Sipahi Hanı (Tavuk Pazarı), Zincirli Hanı (Hobyar'da), Tahta Han (Mahmud Paşa), Vezir Han, Ali Çelebi Hanı (Karagümrük), Mehmed Paşa Hanı (Tavuk Pazarı), Küçük Vezir Han (Tavuk Pazarı), Veli Kapucu Hanı (Tavuk Pazarı),

Erkeklerin ikamet ettikleri mahallelerin servet düzeyleri ile ilişkisi araştırılmıştır. Veriler, 300 mahallede farklı servet gruplarında ve farklı unvanlardaki erkeklerin dağılımını göstermektedir. Bulgular, erkeklerde servet miktarı yüksek olanların zengin kadınların yaşadıkları mahallelerde yaşadıklarını işaret etmektedir. Tereke miktarı yüksek erkeklerin Bıçakçı Alaaddin, Çukur, Daye Hatun, Elvanzade, Haydar Paşa, Kürkçübaşı, Sofular, Üskübi, Valide Sultan, Mirahur, Sulu Manastır, Dölbendçi Hüsam, Kâtib Kasım, Karabaş, Ali Paşa-yı Atik, Zeytin, Çadırcı Ahmed, el-Hac Hüseyin, Kızıtaşı mahallelerinde yaşamaktadırlar.

7.3. Servet – Mahalle İlişkisini Değerlendirme

Bu bölümde, Osmanlı İstanbul’unda mahalle halkının sosyo-ekonomik durumunun mahallenin kimliğinin oluşmasında bir etkisi olup olmadığı sorusu araştırılmıştır. Bu amaçla, 1656-1676 yılları arasında Suriçi mahallelerinde yaşayan sıradan kadınların servet aralıkları üzerinden servet ve mahalle ilişkisi analiz edilmiştir.

Suriçi, fetih öncesi ve fetihden sonra eklenen yeni mahalleleri ile büyüyen yapısı ile oldukça geniş bir alana yayılmıştır. İncelediğimiz 591 kadının 200 farklı mahallede yaşadığı görülmüştür. Bu kadar çok sayıdaki kadının çok sayıdaki mahallede yaşaması, servete göre mahalleleşmenin karmaşık bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı şehirlerinde mahallelerde ortalama 50 hane, bu hanelerin de 200-300 kişi barındırdığı göz önünde bulundurulduğunda, ki bu rakamlar İstanbul mahalleleri için çok daha yüksektir, bu kadar çok sayıda mahalle için daha çok örneklem gerekmektedir.³²⁷

Ortaylı, geleneksel Osmanlı şehrindeki mahallenin, henüz sınıf ve statü farkına göre biçimlenmiş bir mekân olmadığını belirtir. Bir paşanın konağı karşısında, bir evkaf kâtibinin küçük bir evde oturduğunu, ilmiye ricalinden birinin kâşanesinin yanında mahalle

Halicılar Hanı (Hoca Hüseyin), Papasoğlu Hanı, Esir Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Bodrum Hanı, Tahta Hanı (Mahmut Paşa).

Odalar; Balı Paşa Odaları (özellikle gayrimüslimler), Bozacılar Odaları, Çukur Odaları, Gedik Paşa Odaları, Takyeci Odaları, Esad Efendizade Odaları, Başhane Odaları, Tavuk Pazarında Hasan Efendi Odaları, Uzun Çarşı’da Başhane Odaları, Hafız Paşa camii kurbunda Şerif Efendi Odaları, Gül Camii kurbunda Serkeçeci Odası, Arabacı Odaları, Kavaküstü Odaları, Balkapanında Şem’i Mehmed Reis Odaları, İmam Ali Odaları, Mahmud Paşa’da Çanşığır Odaları, Balkapanı Mehmed Reis Odaları, Hafız cami kurbunda Kara Emin Odaları, Kalenderhane Baş Odaları.

Medreseler; Sultan Mehmed Han Medresesi, Sultan Bayezid Han Medresesi, Ahmed Paşa Medresesi.

İskeleler; Yemiş İskelesi, Pirinç İskelesi, Arpa İskelesi. Bimarhaneler; Süleymaniye Bimarhanesi, Sultan Ahmed Bimarhanesi. Koçkapu Tımarhanesi. Kapanlar; Un Kapanı, Bal Kapanı. Hamam; Gedik Paşa Hamamı külhani erkeklerin evleri dışında öldükleri mekân isimleridir

³²⁷ Yunus Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme” içinde *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015, 310.

suayolcusunun kulübesinin bulunduğunu anlatır. Ancak, 18. yüzyıldan itibaren artan servetlerin konak ve şık evlere yansmasıyla eski mahalle profilli değişmeye başlamıştır. Aksaray'ın ötesi orta sınıf ve fakirlerin semti haline gelirken, 19. yüzyıla gelindiğinde Fatih-Aksaray- Laleli Osmanlı elitlerinin tercih ettiği semtler haline gelmiştir.³²⁸ İncelenen tarih aralığında terekelere bakılarak henüz servete göre bir mahalleleşme olmadığı söylenebilir. Her mahallede her servet aralığından kadın bulunabilmektedir. Ancak Mirahur, Kâtip Kasım, Dölbendçi Hüsam, Çadircı Ahmed, el-Hac Hüseyin, Şeyh Ferhad, Sofular, Bıçakçı Alaaddin, Elvanzade, Zeyrek mahalleleri servet miktarı yüksek kadınların yaşadıkları yerler olarak dikkat çekmektedir. Erkeklerden elde edilen verilerde bunu desteklemektedir. Bu mahallelere bakarak semt bazında Samatya, Balat, Fatih cami civarı, Zeyrek'in öne çıktığı söylenebilir.

Mahalleler belirli bir topluluğa ait olmasa da farklı topluluklar kendi aralarında belirli mahalleleri tercih etmektedirler. Osmanlı şehirlerinde müslüman olmayanların çoğu zaman ayrı mahallelerde yaşadıkları tarihi bir gerçektir.³²⁹ İncelememizin sonucuna göre gayrimüslim ve müslümanların komşuluk yaptığı mahalleler olmakla beraber kadınların büyük çoğunluğu dini mensubiyete göre şekillenmiş mahallelerde yaşamaktadırlar. Özellikle gayrimüslim mahalleleri belirgindir. Ancak, gayrimüslim cemaatlerin kimlikleri konusunda terekeler yetersiz kalmaktadır. Ermeniler dışında, Nasrani ve zımmi gibi genel terimlerle anılan toplulukların kim olduklarına dair terekelerden bilgi alamamaktayız. Yahudilere ait terekelerin az olması da yerleşim yerlerini tespit etmeye müsaade etmemektedir. 1660 yangınından sonra Balat, Hasköy ve Ortaköy'e yerleştirildikleri bilinmektedir.³³⁰ Balat'ta Yahudilerin izine rastlanmazken, cemaati belirsiz gayrimüslim kadınlar bu bölgede yoğunlurlar.³³¹ Servet-mahalle ilişkisi açısından bakıldığında, gayrimüslim mahallelerinde farklı gelir seviyelerinde insanların bir arada yaşadığı görülmektedir. Gayrimüslim kadın ve erkeklere ait terekeler bu durumu doğrulamaktadır.

³²⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil Yayın, 1983), 83; Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife Dergisi*, sy 1 (2001): 131.

³²⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki «Mahalle» nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, Neşir Heyeti; H.İnalçık, N. Göyünç, Heath W. Lowry, 1984, 70.

³³⁰ Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*, 189.

³³¹ Yahudilere ait tereke kayıtlarının az olması kendi mahkemeleri olan *bet dini* kullanma tercihleri olmalıdır. Bir diğer sebep olarak Baer'in görüşünü değerlendirebiliriz. 1660 yılında Yahudilerin Osmanlı sarayında itibar yitimi yaşadığını, bunun topluma yansmasının Yahudi düşmanlığı şeklinde olduğunu, sonuç olarak Yahudi toplumunda bir kırgınlığa sebep olduğunu söylemektedir. Belki de bu kırgınlık Yahudilerin şer'i mahkemelere başvurularının az sayıda olmasının açıklamasıdır. Baer, "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri".

Buna karşılık müslüman kadınlar dağınık bir yerleşim göstermektedir, her servet grubundan az sayıda kadının birçok mahallede ikamet etmesi net bir sonuca ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Köle kökenli olan babaları Abdullah adlı kadınlar ise genellikle fakir ve orta sınıfa mensupturlar. Sahillioğlu'nun Bursa için verdiği azadlı oranları, itibarlı mahallelerde %10 civarında iken daha mütevazı mahallelerde bunların oranı %40'tan fazla olduğunu belirtir.³³² İstanbul Suriçi için böyle bir oranlama yapmamız güç olup, her mahallede sakin oldukları görülmektedir. Terekelerde tekerrür eden mahalle isimlerinden yola çıkarak bulundukları mahalleler şöyledir; Çukur, Çukur Bostan, Çırak Hamza, el-Hac Hamza, Dülgerzade, Hobyar, Emin Sinan, Gureba Hüseyin Ağa, Haydar Paşa, Kâtib Muslihiddin, Ördek Kasap, Mimar Sinan ve Mimar Abbas'tır. Unvan bakımından, mahalle-servet ilişkisine bakıldığında ise kendi, eşi veya babası unvanlı olan kadınların her mahallede ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.

Beledî Kısmetteki erkek ve kadınların yanısıra askerî sınıfa mensup kadınlarda servet ve mahalle ilişkisi incelendiğinde, bu gruptaki durumda bulgularımızı desteklemiştir. Zenginlerin halkın geri kalanından tecrit edilmiş bir şekilde yaşamadığı incelenen terekeler bağlamında söylenebilir. 1656-1676 yıllarında Suriçi'nde mahalle anlamında zenginliğe yahut fakirliğe bağlı kesin sınırlarla çizilmiş bir yerleşme olmamakla birlikte, servet miktarı yüksek kimselerin yaşadığı bazı semtler öne çıkmaktadır. Ancak aynı mahallelerde fakir ve orta sınıftan kimselerin yaşadığı da rastlanılan bir durumdur.³³³ Gayrimüslimler için bir "mahalleleşme" olgusundan bahsedebiliriz.³³⁴ Osmanlı toplumunda sosyal düzeni sağlanmak önemli bir olgudur. Bu amaçla toplum düzenini korumak adına müslüman ve gayrimüslim topluluklara dair bir ayırım yapılmaktadır. Tercih edilen müslümanların da gayrimüslimlerin de kendilerine ait mahallelerde iskân edilmesidir.³³⁵ Mülga Beledî Kısmet defterlerinden elde edilen veriler ışığında gayrimüslimlerin Çadırcı Ahmed, Balat, Dölbendçi Hüsam, Sulu Manastır, Şeyh Ferhad, Ayakapu, Zeytin, Yenimahalle, Mirahor,

³³² Halil Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile on Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1979, 107.

³³³ Gredeva, 1670'li yıllarında Sofya için 46 tereke kaydına dayanarak, "Zengin ile Fakir: Mekânsal Dağılım" başlığı altında servete göre mahalle yerleşimini incelemiştir. Her mahallenin listede olmaması, olan mahallelerin temsilcilerinin az sayıda veya bir temsilcisi olması gibi durumlarından dolayı zengin ve fakir mahallesi şeklinde bir kanaate varmanın zayıf olacağını belirtmektedir. Elindeki veriler ışığında zenginlerin şehrin merkezi bölgelerinde yaşamayı tercih ettiklerini, ancak bunun aynı mahallelerde daha az varlıkların yaşamadığı anlamına gelmeyeceği sonucunu çıkarmıştır. Gredeva'nın bu tespitine katılmaktayız. Bkz. Gredeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", 249-52.

³³⁴ Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", 130.

³³⁵ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan*, sy 6 (Ocak 1999): 63.

Kumkapı, Abdi Subaşı, el-Hac Hüseyin, Kâtib Kasım, Ohri³³⁶ mahallelerinde yoğunlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Erkek terekeleri incelendiğinde Karabaş Mahallesi'nde gayrimüslim nüfusunun yüksek olduğu görülmektedir. Oysa incelediğimiz kadınların 8'i bu mahallede yaşamakta olup, sadece biri gayrimüslimdir. Bu nedenle, erkek terekeleri referans alınırsa Karabaş Mahallesi'nde gayrimüslim yerleşiminin daha fazla olduğu söylenebilir. Yenimahalle ve Zeytin Mahalleleri de gayrimüslim nüfusun yoğunlaştığı mahallelerdendir; fakat Suriçi'nde nerede oldukları tespit edilemediğinden haritada işaretlenememişlerdir.³³⁷ 1656-1676 yıllarında henüz yeni kurulmuş oldukları için sonradan isimleri değişmiş veya bugün farklı isimler taşıyor olabilirler. Bu sebeple günümüzde nerde oldukları belirlenememiştir.³³⁸ Bir de zamanla yapılan ev satışları sonucu mahallenin hüviyetinde değişme durumu bulunmaktadır. Mesela, 1636'da Langa'da Kâtib Kasım Mahallesi'nde müslüman evlerinin sayısının, gayrimüslimler tarafından satın alınmak suretiyle 300'den 33'e indiği görülmekteydi. Bu ahali tarafından şikâyet konusu olmuş, merkezin bu hususa müdahalesi talep edilmiştir.

Ve müste'ciri kefare olan evlerin eshabma dahi tenbih eyliyesinki kefareyi ihraç
idüb müslüman müste'cirlere vireler. Ve bundan sonra mahalle-i mezburede eğer
müslim ve eğer kefare evleri fûrut olunmak icab eyledikde ehli islâma fûruht
itdirüb minbaad kefareye fûruht itdirmiyesin.”³³⁹

Devlet bu durumun çözümüne dair emirler çıkarmıştır. Lakin Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinin 1655-1676 yıllarına ait kayıtlarından, geçen 20 yıllık süreçte, bu emirlerin yerini bulmadığı bu mahallenin gayrimüslim mahallesi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

³³⁶ Hacı İsa Mahallesi'nde Yanbolu, Ohri ve Karaferya isimli üç cemaat ikamet etmektedirler. Bkz. Naime Yüksel Karaçağlayan, “1729 Büyük Balat Yangını ve Tulumbacı Ocağı”, içinde *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, ed. Musa Şamil Yüksel ve Hasan Işık (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 225-244. İncelenen terekelerde Ohri, bir cemaat ismi olarak değil mahalle ismi olarak kaydedilmiştir. Yahudilerce Ohri şehri, Ahrida olarak zikredilmektedir. Tereke kayıtlarından, Ohri'den İstanbul'a gelen ve yerleşen Yahudilerin yaşadığı mahalleyi Osmanlı bürokrasisi Ohri olarak isimlendirdiği anlaşılmaktadır. Ohri mahallesi Ahrida sinagogunun bulunduğu mahalle olmalıdır.

³³⁷ Ayverdi ve Canatar'ın çalışmalarından da bu mahallelere dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

³³⁸ Siciller mahalleleri tespitte oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak kaynağın sınırlılığı söz konusudur. Mahalle isimlerinin farklı biçimlerde kullanılması, aynı isimde birden çok mahalle olması gibi güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu konuda detaylı inceleme için Bkz. Büşranur Bekman, “Mahalle Çalışmalarına Bir Katkı: 18. Yüzyıl Suriçi Mahallelerinin Tespiti ve Haritalanması (1730-1787)”, *Kadim*, Ed. Arif Bilgin, sy 5 (2023): 75. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Vakıf Defterlerine göre Ek 4'te incelenen belgelerde kaydedilen mahallelerin bazılarının farklı isimlerle yazılmış olduğu gösterilmiştir. Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*.

³³⁹ Ahmed Refik, *Hicri On birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, (Devlet Matbaası, İstanbul 1931), s.53.

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi sicillerindeki erkek terekeleri de değerlendirilmiştir. Valide Sultan, Üskübi, Sofular, Rüstem Paşa, Kürkçübaşı, Kasap Timurhan, Hoca Üveys, Haydar Paşa, Daye Hatun, Çukur, Bıçakçı Alâeddin, Kabasakal Sinan Ağa varlıklı müslüman erkeklerin yaşadığı mahallelerdir. Bu mahallelere bakarak Zeyrek, Aksaray, Fatih cami civarının öne çıktıklarından söz edilebilir.

Kadınların ölüm yerleri genellikle yaşadıkları mahallelerdir. Seyahat sırasında ölenlerin sayısı çok azdır. Bu durum, kadınların seyahat etme alışkanlıklarının olmadığını, mahallelerinden fazla uzaklaşmadıklarını göstermektedir. Evinden uzakta ölen kadınların oranı %2'dir. Han, oda, bimarhane, tımarhane ve gemide ölen 92 erkeğin yarısı 10.000 akçeden az ve 10.000-50.000 akçe arasında servete sahiptir. Evinden uzakta ölen erkeklerin oranı %7'dir.³⁴⁰ Bunların çoğunun yolcu olduğunu düşünürsek, yanlarında bulunan eşyalar için düzenlenmiş tereke kayıtlarının gerçek varlıklarını yansıtmadığını söyleyebiliriz. Kadınlar için durum biraz daha farklıdır. Kadınlar başka yerlerde ölmüşler ancak ikametleri İstanbul'dadır, bu nedenle tereke kayıtlarında İstanbul'da sahip oldukları eşyaları görebilmekteyiz.

³⁴⁰ Askeri sınıfa mensup kimselerin tereke kayıtlarından tespit edildiğine göre Şam'da seyahat halinde iken ölenlerin oranı %20'dir. Bkz. Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 18.

III. BÖLÜM: KADINLARIN SERVETİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Osmanlı kadınları, erkeklerle kıyaslandığında servet edinme ve tasarruf etme konusunda bazı kısıtlamalara tabi olsalar da tamamen ekonomik hayatın dışında kalmamışlardır. Kadınlar, miras, mehir, hediye, ticaret, vakıf kurma gibi yollarla servet sahibi olabilmışlardır. Servet unsurları arasında en yaygın olanları ise nakit para, altın ve gümüş takılar, kumaşlar, giyim eşyaları ve ev eşyalarıdır. Bunlar kadınların hem sosyal statülerini hem de ekonomik güçlerini yansıtmaktadır. Serveti oluşturan unsurların her biri ayrı başlıklar altında incelenerek, analiz edilmiş orta halli kadınların iktisadî yönden tanınması amaçlanmıştır. Bu bölümde şu sorulara cevap aranmıştır; Kadınların sahip oldukları mal varlıkları nelerdir? Bu mal varlıklarını nasıl elde etmişlerdir? Kadınlar çalışma hayatına katılmışlar mıdır? Borç-alacak ve kredi işlemlerinde ne gibi rolleri olmuştur? Giyim-kuşam, ziynet zevkleri nasıldır? Köle sahibi olmak orta halli insanlar arasında ne kadar yaygındır? Bu ve buna benzer, mehir, borç, nakid, gayrimenkul, köle, tezgâh, kumaş, ev eşyası, giyim eşyası ve ziynet başlıkları altında cevap aranmıştır.

1. Alacak

Tereke kayıtlarında alacak erken dönemlerde “alım” ve daha sonra “zimmet” kelimesiyle ifade edilmiştir. Borç için ise “deyn” ifadesi kullanılmıştır. İslam hukukuna göre zimmet³⁴¹, insanları borçlanmaya ehil kılan vücut ehliyetinin bir sonucudur.³⁴² Deyn de bu kapsamda değerlendirilmektedir.³⁴³

İslam hukukçuları ölümle zimmetin son bulunduğunu ilke olarak kabul etmekle birlikte, bunun tam olarak ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği hususunda görüş birliği sağlanamamıştır.³⁴⁴

³⁴¹ “Antlaşma, ahid, taahhüt altına girme, eman, güvence” gibi anlamlara gelen zimmet, Kur’ân-ı Kerîm’de “antlaşma ve antlaşmadan doğan yükümlülük” anlamında kullanılmıştır (et-Tevbe 9/8, 10). Hasan Hacak ve Eyyüb Said Kaya, “Zimmet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 424.

³⁴² Vücut ehliyeti kişinin haklara sahip olabilme ve borç altına girebilme ehliyetidir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1994.

³⁴³ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, II:238.

³⁴⁴ 1. Terekeyle ilgili haklar tamamen tasfiye edilinceye kadar zimmet aynen devam eder. Bu görüş Mâlikîler, Şâfiîler ve bazı Hanbelîlere aittir. Buna göre ölen kişi, mal edinebilir; örneğin sağlığında bir ağ/tuzak hazırlayıp ölen kişinin ölümünden sonra bu ağa/tuzağa düşen hayvan, ölenin mülkü sayılır. Bunun gibi yeni bir borç altına da girebilir; örneğin müşterisinin, ölümünden sonra ayıp sebebiyle iade ettiği malın bedelini ödemekle yükümlüdür. Yine sağlığında umumi yolda izinsiz yaptığı kazının sebep olduğu zararı tazminle de yükümlüdür. Malikîler ölene vasiyet yapılabileceğini de kabul ederler. Çünkü onlara göre amaç, ölenin borçlarının kapatılmasında yardımcı olmaktır. Şâfiîler ve Hanbelîler ise ölünün mal edinmeyeceğini gerekçe göstererek böyle bir vasiyeti caiz görmezler.

2. Ölüm, zimmeti sona erdirmez, zayıflatır. Bu görüşü bazı Hanefî âlimler savunmuştur. Buna göre ölünün zimmeti, sağlığında bir sebebe dayanan hakların terekeden tasfiye edilmesi için gerektiği (zaruret) kadarıyla varlığını sürdürür. Buna göre ölü, yeni bir mal edinebilir; tuzağa düşen hayvan örneğinde olduğu gibi. Borç

Ölüm ile zimmetin sona erdiği teorik olarak kabul edilse de fiiliyatta hâlâ hayatta olan zimmet sahiplerinin mevcut borçları ödeme sorumluluğu veya alacaklıların haklarını talep etme yetkisi devam etmektedir. Alacaklıların ve mirasçılarının haklarını korumak için, ölümden sonra tereke üzerinden bu borç ve alacak muameleleri yapılmaktadır. Ölen kişinin malları gibi alacakları da vârislerine geçmektedir.

Ölüm durumunda, kişinin sağlığında aldığı para, eşya ya da hizmetin karşılığı ödemesi gereken borç terekesinde yer alır. Tereke kayıtlarında “deyn” olarak ifade edilen borç alacaklıların beyanı ya da hayatta iken taraflar arasında yapılan senet ile belirlenmektedir.³⁴⁵ Senetler deynin tespit ve güvence altına alınmasında güvenilir bir delildir. Kişinin “zimmetimde Mehmed’e ait olarak şu kadar borç vardır” diye yazması veya yazdırması, üzerindeki borcu kabul etmesi ve yazanı bağlaması anlamına gelir. Böylece zimmetinde deyn sabit olur.

Yazılı olarak kaydedilen borç, şahitler ile de güvenceye alınır. Borcun varlığına şahitlerin doğrulaması, taraflar arasında olası bir çekişmeyi engellemede ve şüpheleri giderme açısından çok önemlidir. Birisi, başkasına borç senedi verip sonra ölürse, alacaklı bu senetle çıkıp gelse ve vârisleri senedi inkâr etseler; ölen kişinin yazısı tanınıyor veya mühürlemiş veya imzalamışsa ve yazının, imza veya mührün ona ait olduğu tespit edilirse borç vârisleri bağlar. Aksi durumda hile olma ihtimaline karşı senet iptal edilir. Mirasçı, ölen kimseden kalan borçla ilgili bir yazı bulsa, mirasçının bu borcu mirastan ödemesi gerekir. Ancak bu yazılı borç ve alacak bilgileri, delil olma açısından farklılık gösterir. Borç için başka delil aranmaksızın zimmetlerinde sabit olurken alacak delil olarak kullanılamaz, ispatı için başka delillere ihtiyaç duyulur. Bir kimse başkasına borcunu ikrar ettiğini yazmasını emretse, bu

altına da girebilir; ayıp sebebiyle iade edilen malın bedelini ödemek ve izinsiz kazının yol açtığı zararı tazmin etmek gibi.

3. Ölümün gerçekleşmesiyle zimmet sona erer. Bu yaklaşım bazı Hanbelîlere aittir. Zimmet, yaşayan insanın özelliklerinden biri olup borçlu olandan borcunu ödemesini talep edebilmeyi sağlar. Ölen kişiden bir talepte bulunma imkânı kalmadığı için zimmet de sona ermiştir. Buna göre, borçlu bir şahıs geriye mal bırakmadan öldüğünde, dünya hükümleri bakımından borçları düşmüş olacak; mal bırakmışsa borçları bu malla ilişkilendirilecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki; İslam âlimlerinin ittifakıyla, mal bırakmadan ölenin borçlarını velisinin ödemesi gerekmez ancak ödemek güzel bir davranış olarak (müstehap) görülmüştür. (Bkz. Hüseyin Esen, “İslam Hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/a (Sivas 2005): 58-60.

³⁴⁵ İktisadi hayatın sıhhati ve borç-alacak ilişkisindeki kişi haklarının korunması için Bakara Suresi 282. ayeti mucibince, İslam hukunda borç senedinin hazırlanması tavsiye edilmektedir. Bu ayet “Müdayene Ayeti” olarak bilinmekte ve borç senetlerine Müdayene senedi de denilmektedir.

emir hükmen ikrar sayılmaktadır. Para borcu olduğunu, karısını boşadığını veya evini sattığını yazdırması hepsi ikrardır, geçerlidir ve kişiyi bağlar.³⁴⁶

Ölüm halinde, borçlar şahitler veya senet ile ispatlanır. Fakihlerin çoğunluğuna göre, ölüm ile borcun vadesinin sonlandığı ve peşin hale geldiği kabul edilir. Bu nedenle borçlar ödenmeden miras taksimi yapılamaz.³⁴⁷ Borçlar, vasiyetlerinden önce, mirasından veya bıraktığı kefil tarafından ödenir. Mirasın borçları ödemeye yetmediği durumlarda, bunun mirasçılardan şahsi mallarından ödenmesi için mirasçılar zorlanamaz. Miras borçların tamamını ödemeye yetmiyorsa, borçlar oranında alacaklılara bölüştürülür. Buna “gurema usulü” denilmektedir. Bu işlemin yapılabilmesi için alacaklıların onayı şarttır.³⁴⁸ Mirasın kapatamadığı ve kefil de bulunmayan borçlar ise düşer.³⁴⁹

Osmanlı Devleti’nde, ister tebaanın kendi arasında hallediliyor olsun ister Kısmet Mahkemelerine getiriliyor olsun mirasın paylaşımından önce borç ve alacak meseleleri İslam hukuku kurallarına göre yapılmaktadır. Osmanlı tebaasının borç-alacak ilişkilerini görebilmek, muhatapların mevzuyu mahkemeye getirmeleri sonucu mümkün olmaktadır. Şayet borç-alacak ilişkisinde yaşanan sorun mahkemeye getirilmiş ise, bu konuyla ilgili metinler sulh, ibra, ihtilaf ve ikrar hüccetleri ile kayıt altına alınmaktadır. Borçlarla ilgili diğer bir kaynak ise tereke kayıtlarıdır. Vefat edenin terekesinde yer alan “der zimmet-i Ayşe Hatun” ve “deyn-i müsbet el-Hac Sinan” kayıtları altında yer alan bilgiler sayesinde kısmen de olsa borç-alacak ilişkilerini görebilmekteyiz.

Ölümün gerçekleşmesi ile alacaklar mirasın konusu olmakta, zaman zaman tereke muamelelerinin yapılma sebebi, mirasçılardan bu alacakların tahsil edebilmek için mahkemeye müracaat etmeleridir. Terekelerde yer alan alacak ve borç kayıtları sayesinde, Osmanlı tebaasının ticari ilişkileri, vakıflarla münasebetleri, finans ve kredi ilişkileri, ortaklık ilişkileri, sermayeleri, muhatap oldukları kimseler hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Bu bölümde, 1656-1676 yılları arasında İstanbul kadınlarının terekelerinden kimlere borç verdikleri, borç verme pratikleri, kredi verip vermedikleri ve bunun için hangi usulleri

³⁴⁶ Faruk Emrah Oruç, *İslam Hukukunda Deyn*, Danışman: Orhan Çeker (Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011), 37.

³⁴⁷ Esen, “İslam Hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi”, 67.

³⁴⁸ Veysel Gürhan ve Ercan Gümüş, “Osmanlı Kadı Sicillerinde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak “Gurema Usulü”, *Turkish Studies V* 11/6 (2016): 72.

³⁴⁹ Terekenin ödemeye kifayet etmediği borçlar dünyevî hükümler bakımından düşer, artık hesap ahirete kalmıştır. Ancak vârislerin, ölenin borcunu ödemelerinin iyi bir davranış olacağı vurgulanmıştır. Bkz. Esen, “İslam Hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi”, 82.

kullandıkları tespit edilmiştir. Kadınların erkeklerle olan alacak ilişkilerinde hem kadın hem erkek terekelerinden yararlanılmıştır.

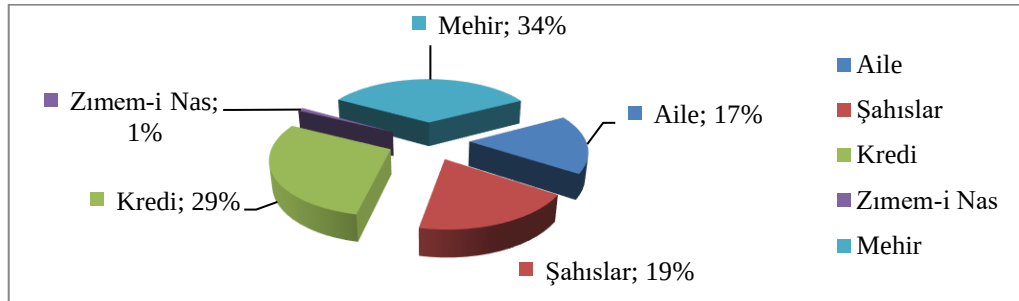
Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerine göre 591 kadınının 64'ü alacaklıdır (%11), bunlardan 34'ü müslüman, 30'u gayrimüslimdir. Toplam alacak tutarı 1.274.703akçedir.³⁵⁰ Kadınların 15.756.419 akçe olan servet toplamı içerisinde alacakları %8 oranındadır. Alacak toplamının %64'ü müslüman kadınlara %36'sı gayrimüslim kadınlara aittir.

Tablo 46. Kadınların Dinlerine Göre Alacak ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Alacak Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Dine Göre Yüzde
Müslüman	34	818.658	2.402.332	%64
Gayrimüslim	30	456.045	1.865.971	%36
Toplam	64	1.274.703	4.268.303	%100

Kadınların borç vermeleri dinlerine göre farklılık göstermektedir. Müslüman kadınlar daha fazla kişi sayısına, alacak tutarına ve servete sahipken, gayrimüslim kadınlarda bunlar oransal olarak daha azdır. Ancak, her iki gruptaki kadınların da servetlerinin büyük bir kısmını alacakları oluşturmaktadır. Bu da toplumsal hayatta aktif bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Kadınlar ağırlıklı olarak aile içine borç vermişlerdir (%59). Borç vermenin cinsiyete göre dağılımı %75 erkek, %25 kadındır. Aile fertlerinden alacaklı olmada mehir alacağı (643.580 akçe) önemli bir orana sahiptir (%34). Bu husus ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Aile içine ve aile dışına borç veren kadınların murabaha, karz, baha-i ... ve rehin ile gibi yöntemlerle para verdikleri tespit edilmiştir ki bu %29 oranındadır. Bu konu “Kredi” başlığı altında incelenmiştir. “Zımme-i nas” şeklinde adlandırılan alacak kayıtlarında, kimlere, ne için, nasıl borç verildiği bilinmeyen alacaklar kayıt altına alınmıştır, %1 oranındadır.

Grafik 12. Kadınların Alacaklarının Dağılımı

³⁵⁰ Bu toplama, ayrı inceleneceği için mehir dahil edilmemiştir.

Kadınlar aile dışındaki şahıslara %41 oranında borç vermişlerdir. Bu kimseler genellikle isimleri, meslekleri ve unvanları ile belirtilmiştir. Örneğin pabuççu Ohan, Fatma Hatun, sarraf, Kepeci İsa, Belgradlı Fatma Hatun, zımmi, Ermeni, Yahudinin zevcesi, kasap, Samakolu hatun gibi. Şahıslara verilen borçlar bir muamele-i şeriyeye tabi tutulmadan verilen borç kayıtlarıdır. Ancak bazen isim verilmeden sadece Hanım diye kaydedilen alacaklılar da vardır. Bunlardan biri Kürkçübaşı Mahallesi sakini Ayşe bt. Mehmed'in 400 riyalı gurus (48.000 akçe) borç verdiği Hasan Paşa'nın eşidir. Bu borcun kaydı Hasan Paşa'nın eşi ismi verilmemiş Hanım'ın şahitliğiyle yapılmış ve henüz vermediği ve verdiği zaman terekeye eklenmesinde gaflet olunmaması uyarısı eklenmiştir.³⁵¹ Bu yüksek meblağlı borcun neden ve nasıl verildiği bilinmemektedir. Ayşe'nin bu miktarı verebilecek güçte olması onun kredi işiyle ilgilendiğini düşündürmektedir.

Müslüman ve gayrimüslim kadınlar en çok kimlere borç vermişlerdir? Kadın ve erkeğe borç vermedeki oranları nedir? Bu soruların cevabı için Tablo 47 oluşturulmuştur.

Tablo 47. Aile Bireyleri Dışında Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Borçlular	Müslüman Alacaklı Kadınlar	G. müslim Alacaklı Kadınlar	Cinsiyet Olarak Borç Verme Yüzdesi (%)
Erkek	%48	%52	%75
Kadın	%59	%41	%25

Bu tablo, müslüman ve gayrimüslim alacaklı kadınların cinsiyete göre borç verme oranlarını göstermektedir. Kadınlar en çok erkeklere borç vermişlerdir (%75).³⁵² Kadınların kadınlara borç verme oranı ise daha düşüktür (%25).³⁵³ Sosyolojik olarak, kadınların toplumda görünürlüklerinin az olduğu bu tarihlerde³⁵⁴, kapalı devre bir yaşantıları olmadığı, erkeklere borç vermede veya erkeklerin kadından borç almada aktif oldukları söylenebilir. Kadınlar arasında farklı dinlere mensup olanlarla da alacak-borç ilişkisi kurulduğu görülmektedir.

³⁵¹ Mülga Beledî Kısmet, 1/40a (Safer 1067- Kasım 1656).

³⁵² Cezayir kadı sicillerini inceleyen Guechi de kadınların daha çok erkeklere borç verdiğini tespit etmiştir. Bkz. Fatıma Zohra Guechi, "Mahkama Records as a Source for Women's History", içinde *Beyond the Exotic-Women's Histories in Islamic Societies*, Ed. Amira El-Azhary Sonbol (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), 158.

³⁵³ 18. Yüzyıl Bursa'da kadınlar erkeklere %98 oranında, kadınlar kadınlara %2 oranında borç vermiştir. İstanbullu kadınlar birbirlerine daha çok borç vermiş olsalar da oranlara bakıldığında kadınlar daha ziyade erkeklere borç vermişlerdir. Bkz. Yıldız, "18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat", 171.

³⁵⁴ Artan, "Forms and Forms of Expression: Istanbul and Beyond, 1600-1800", 396-401.

Alacaklı 64 kadının, müslüman kadınlardan alacakları %59, gayrimüslim kadınlardan alacakları %41'dir. Kısmet-i Askerî'deki kadınlarla karşılaştırıldığında Öztürk, İstanbul'da askerî sınıfa mensup kadınların, müslüman kadınlardan (%93), gayrimüslim kadınlardan (%7) alacaklı olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵ Buna göre müslüman kadınların borç verme yüzdesi yüksektir. Ancak şu belirtilmelidir; Kısmet-i Askerî'de gayrimüslim kadınlara ait tereke sayısı oldukça azdır. Çalışmamızda dönem itibarıyla Kısmet-i Askerî defterleri de incelenmiş olup sadece bir gayrimüslim kadın terekesinin kaydedildiği tespit edilmiştir.³⁵⁶ Bu nedenle, Öztürk'ün verdiği oranda, gayrimüslim kadın tereke kaydının azlığını da dikkate almak gerekir. Bu da askerî sınıfa mensup müslüman kadınlarının alacak miktarını ve oranını artırmaktadır. Kısmet-i Askerî defterlerindeki az sayıdaki gayrimüslim kadın terekeleri, gayrimüslim kadınların alacaklı olma hali için sağlıklı bir veri sunmamaktadır.

Kadınların aile içerisinde borç verdikleri kişilerin sıralaması incelenmiştir. Sırasıyla kocaları, ardından kardeş, baba ve anneleri gelmektedir. Kadınlar en çok kocalarından alacaklıdır.³⁵⁷ Karılarına borçlu müslüman ve gayrimüslim 28 erkeğin borçları 172.578 akçedir. 12 gayrimüslim eşin borcu 86.246 akçe iken, 16 müslüman eşin borcu 86.332 akçedir. Gayrimüslim ve müslüman erkeklerin eşlerinden borç alma eğilimleri benzerdir. Müslüman kadınların mehir alacakları da dikkate alındığında, eşlerinden alacakları 729.912 akçe ile en üst sırada yer almaktadır. Mehir alacağı kadın servetinin önemli bir unsuru olduğundan ayrıca incelenmiştir.

Kadınların diğer aile fertlerinden alacaklı oldukları durumlar ise daha azdır. Kadınlar kardeşlerinden menzil hissesi, anne-baba ve kardeşlerden miras hissesi almakta veya bunları vefatlarından sonra mirasçılarına bırakmaktadırlar. Miras hisseleri bazen murabahada olup, 2 senede, 44 ayda hâsıl olan murabahalar olarak kayda geçmiştir.³⁵⁸ Miras hissesi durumları dışındaki alacaklar aile içi mütevazı borç-alacak ilişkisi niteliğindedir.

Kredi Alacakları

Osmanlı toplumunda farklı kredi temin yöntemleri kullanılmaktaydı. İncelediğimiz dönemde günümüzdeki gibi bir bankacılık sisteminin bulunmaması, Osmanlı toplumunun kredi ihtiyacını farklı yollarla karşılamasına yol açmıştır. Kredi ihtiyacını karşılamak üzere

³⁵⁵ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 172.

³⁵⁶ Kısmet-i Askerî Defterleri, 1659-1675 yılları arasına ait 5, 6, 7, 8 numaralı defterlerde yer alan kadın terekeleri incelenmiştir.

³⁵⁷ Gerber Bursa'da aynı durumu tespit etmiştir. Gerber, *State and Society in the Ottoman Empire*, 234.

³⁵⁸ Mülga Beledî Kısmet, 6/13b (Ramazan 1081 – Ocak 1671), 4/48b (C. ahire 1079 – Kasım 1668).

muamele-i şer'iyye³⁵⁹, bey'li'l-istiğlâl³⁶⁰ gibi usuller kullanılmıştır.³⁶¹ İslam dininin faizi kesin olarak yasaklamış olması nedeni ile kredi ihtiyacı bu uygulamalar ile giderilmiştir. Siciller şehirli veya kırsalda yaşayan insanların kredi ilişkilerinin yaygınlığına dair birçok kayıt içermektedir.³⁶² Kredi teminine dair yöntemlerin kullanımı, Osmanlı kadınları arasında ne kadar yaygındı ve hangi yöntemleri kullanmaktaydılar sorularına bu bölümde cevap aranmıştır.

Alacak bir başkasına verilen borçtur. Bu borç çıkar güdülmeden, arkadaşlık, akrabalık ilişkisi içerisinde verilen borçlar olduğu gibi, kredi diyebileceğimiz bir borçlanma şeklinde de olabilmektedir. Kredideki mekanizmanın işleyişinde hem borcu alanın hem de verenin yarar sağlaması amaçlanmaktadır. Taraflar arasında kredinin hem fiyatının hem de sürenin sözlü veya yazılı bir akitle belirlenmiş olması gerekmektedir.³⁶³ Veren ve alanın yarar sağlama yöntemi olarak karz, murabaha, baha, rehin ile borç vermek Osmanlı toplumunda yaygın uygulamalar olarak kullanılmıştır.³⁶⁴

Borcu vermişler alamadan vefat etmişler, bundan dolayı terekelerinde alacakları olarak kaydedilmiştir. Kadınların murabaha, karz³⁶⁵, baha³⁶⁶ ve rehin³⁶⁷ olarak belirlenen formüllerle borç verdikleri görülmektedir. Bu nedenle burada ayrı bir başlıkla incelenmiştir. Murabaha ile paranın gelir getirecek şekilde işletilmesini ifade etmektedir.³⁶⁸ Sayı olarak çok

³⁵⁹ Muamele-i şer'iyye fıkıhta bey'u'l-ıyne olarak ifade edilen işleme Osmanlıların verdiği isimdir. Ribânın yasaklandığı, buna karşılık insanların karşılıksız borç vermek istemedikleri bir iktisadi düzen içerisinde kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla icat edilmiş bir borçlanma usulüdür. Buna göre, bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın almasıdır. Bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları -Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, VII (Ankara: TTK, 2003), 54.

³⁶⁰ Bey' li'l-istiğlâl'de bir kişinin sattığı malı geriye satın alacağını taahhüt etmenin yanında akit müddeti boyunca da kiralamaktadır. Bkz. Özcan, 72.

³⁶¹ Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", *Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, İstanbul 8-9 Mayıs 2010*, 2011, 10.

³⁶² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003), 76.

³⁶³ Yavuz Cezar, "18.Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", içinde *18.yüzyılda Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, 1998, 18.

³⁶⁴ Esra Çetinkaya, "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2015): 243-69.

³⁶⁵ Karz; "Kesip koparmak, karşılık vermek", mekânla ilgili olarak kullanıldığında "çaprazından dolaşıp gitmek" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme" demektir. Bkz. Yunus Apaydın, "Karz", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2001.

³⁶⁶ Baha; Barkan "Faizle işletilmek maksadıyla ikraz edilmiş olan paralara ait borç senetlerinde ikraz edilen paranın miktarı aynı kaldığı halde, faiz borcu, "çuka" yahut "kaftan" bahası namı altında deyn senedine ilave edildiğinden" bahsetmektedir. Bkz. Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", 41.

³⁶⁷ Rehin; Sözlükte "devamlı ve sabit olma; elde tutma, hapsetme" anlamındadır. Vadeli bir borca karşılık, bir malın teminat olarak gösterilmesidir. Bkz. Hasan Hacak ve Halit Çalış, "Rehin", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007).

³⁶⁸ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları -Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 289.

fazla olmasa da kadınların nakitlerini murabahaya verdikleri andan ölünceye kadar geçen süre her ne kadarsa (2 sene, 5 senede hâsıl olan murabaha³⁶⁹ veya ribhi ifadeleri ile belirtilmektedir), o sürede nakdın işletilmesi ile elde edilen miktar ve ana para toplamı, alacağı olarak terekelere yansımaktadır. Bu alacak aile içi veya şahıslar arası sıradan alacaklardan biraz daha farklıdır. Veren kişinin nakdinin belli bir kâr oranı ile işletilerek büyümesi amacı taşımaktadır.³⁷⁰

Nakdi murabahaya verilmiş 9 kadın bulunmaktadır. Murabaha alacakları toplam 286.616 akçe olup, kadınların alacaklarının %15'ini oluşturmaktadır. Bu kadınların %5'i müslüman (%56), 4'ü gayrimüslimdir (%44). Bu dokuz kadının dördü sağiredir. Osmanlı toplumunda yetimlere ait mallar hukukî açıdan vakıf malları gibi özel korumaya alınarak buna uygun düzenlemeler yapılmaktadır. Yetimlerin malları vasîleri tarafından para vakıflarına benzer şekilde işletilmekte ve asl-ı mal muhafaza edilerek elde edilen gelirin ihtiyaçlarının temini için sarfedilmektedir. Reşit oldukları zaman malları kendilerine teslim edilmekte mallarının idaresi kendilerine geçmektedir. Yetimin reşit oluncaya kadar ki süreçte mallarının vasîleri tarafından muâmele ile işletilerek ribh elde edilmesi yaygın bir yöntemdir. Böylece nakdin durağan kalması engellenmekte, elde edilen ribh ile yetimin reşit olmadan önceki safhasında ihtiyaçları görülmekte, reşit olduktan sonra da idaresine bir servet birikimi geçmiş olmaktadır. Yetimlerin malları da para vakıflarında olduğu gibi ve hemen hemen aynı şartlarla muameleye verildiği görülmektedir. Tek fark mütevellinin yerine vasi almaktadır.³⁷¹ 20 yıllık süreçte tespit edilen 40 sağireden %10'unun nakdi murabaha ile verildiği görülmektedir. Aile içinde de murabaha usulünün kullanıldığına rastlanılmaktadır. Örneğin, Ali Paşa-yı Atîk Mahallesi'nde sakine olan Ermeni bir kadının 32.000 akçe alacağı vardır. Bunun 27.000 akçesi babasının, 5.000 akçesi eşinin borcudur her ikisinin borçları 2 senelik murabahası ile kaydedilmiştir.³⁷²

Kadınların kredi verirken kullandıkları usuller arasında rehin, karz ve bir şey bahası da bulunmaktadır. İki rehin kaydı tespit edilmiştir. Rehin yoluyla borç veren kadınların biri

³⁶⁹ Borç alacak şahsa ait bir mal peşin para ile satın alındıktan sonra, aynı mal o kimseye, belirlenen bir oranını da içine alan bir miktar üzerinden satılmak suretiyle belirli bir vade ile borçlandırılması yoluna murabaha denilmektedir. Ömer Düzbakar, "17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kadınların Ekonomik Alandaki Faaliyetlerine Yönelik Olarak Bursa Şer'iyeye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *The Journal of Academic Social Science*, sy 30 (2016): 93-108.

³⁷⁰ Dönmez, "Murâbaha".

³⁷¹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları -Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 86.

³⁷² Mülga Beledî Kısmet, 2/74b (Ramazan 1074 – Mart 1664).

müslüman biri gayrimüslimdir. Rehin yoluyla verilen borcun toplamı 134.710 akçedir, kadınların alacakları arasında rehin % 6 oranındadır. İsmihan bt. Menahim isimli kadın, Dayezade'ye, sorguç ve mücevher kuşağını rehnederek, bunun karşılığında 86.400 akçe (640 esedî gurus) borç vermiştir.³⁷³ Aynı kadın, bir zımmîden de cevahir kuşağını rehnederek 40.500 akçe (300 esedî gurus) borç vermiştir.³⁷⁴ Diğer rehin kaydında Hadice Hatun, Havva Hatun'a iki küpe rehin karşılığında 2 yalduz altın, bir başka kadına kaftan rehini karşılığında 5 esedî borç vermiştir.³⁷⁵

Karz yöntemi ile borç veren iki kayıt tespit edilmiştir. Karz yoluyla borç veren kadınların biri müslüman, diğeri gayrimüslimdir. Karz yoluyla teşekkül etmiş alacakların toplamı 114.700 akçedir. Alacaklar içinde karz %6 oranındadır. Rabia Hatun bt. Mehmed, Hacı Dilaver'den *an cihet-i karz 35.000 akçe*, Yarem isimli Yahudiden *an cihet-i karz 20.000 akçe* alacaklıdır.³⁷⁶ Diğer karz yoluyla alacaklı olan Melek bt. Isvador, Kirkor'dan *an cihet-i karz 7.400 akçe* alacaklıdır.³⁷⁷

Kadınlar “baha-i” usulüyle borç vermektedirler. Bu şekilde 12 alacak kaydı bulunmaktadır. Bu kadınların ikisi gayrimüslim, onu müslümandır. Toplam alacak miktarı 29.630 akçedir.³⁷⁸ Alacakların %1'i bu usulden oluşmaktadır. Alacakların değerleri şöyledir; *Baha-i revgan 1.000 akçe, baha-i arsa 3.860 akçe, baha-i kaftan 4.000 akçe, 4.000 akçe, baha-i gulâm 3.600 akçe, 4.000 akçe, baha-i bilezik 4.000 akçe, 950 akçe, baha-i kuşak 1080 akçe, baha-i esvab 1080 akçe baha-i sim ayna 500, baha-i eşya 1560 akçe.*

Baha, karz ve rehin usulleri ile borç veren 15 kadının kredi işleri ile alakalı olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle İsmihan bt. Menahim, Havva Hatun, Rabia Hatun bnt. Mehmed verdikleri kredi miktarları ile dikkat çekmektedirler. Erkek terekelerine göre bu yollarla kredi veren kadınlar yedi kayıta tespit edilmiştir. Bu kayıtların beşi müslüman ikisi gayrimüslim kadınlara aittir. Kredi verme şekilleri üçü baha-i bilezik, dördü karz şeklindedir. Cihet-i karz yoluyla erkeklerin kadınlara olan borçları 81.500 akçe, baha-i bilezik şeklindeki borçları 28.000 akçedir.

³⁷³ Kâtibin kaydettiği şekilde yazılmıştır.

³⁷⁴ Mülga Beledî Kısım, 3/19b (Ramazan 1075 – Mart 1665).

³⁷⁵ Mülga Beledî Kısım, 8/43b (Receb 1084 – Kasım 1673).

³⁷⁶ Mülga Beledî Kısım, 1/60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

³⁷⁷ Mülga Beledî Kısım, 3/68a (Şevval 1077 – Mart 1667).

³⁷⁸ Mülga Beledî Kısım 1/ 60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659), 3/30b (R. evvel 1077 – Eylül 1666), 3/78b (Safer 1078 – Temmuz 1667), 10/17a (Zilhicce 1085 – Şubat 1675), 3/67b (1077-1667), 1/33a (1068-1658), 4/30a (1078-1668), 9/28a (1085-1674),

Osmanlı Anadolu şehirlerinde bazı kadınlar kendilerine düşen miras hisselerini akrabalarına satarak ellerine geçen bu sermaye ile tefecilik-kredi işleri yaparak kazanç sağladıkları anlaşılmıştır.³⁷⁹ İstanbul Suriçi kadınlarının da sermayelerini nasıl elde ettiklerine dair, kız çocukları hariç, bilgimiz kısıtlıdır. Ancak mevcut sermayeleri ile borç verme şekillerine bakıldığında rehin, karz ve eşya bahası gibi yöntemleri ile sınırlı da olsa kredi verdikleri görülmektedir.³⁸⁰ Alacaklı 64 kadından 25'i yani %39'u kredi vermiştir. Bunların dördü kız çocuğudur ve vâsileri tarafından nakitleri işletilmektedir. Müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasında *rehin* ve *karz* yöntemlerinin yakın oranda kullandıkları, *baha* yönteminin gayrimüslim kadınlar tarafından pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, kadınların ekonomik hayatta aktif rol oynadıklarını ve farklı dinlere mensup kişilerle kredi ilişkileri kurduklarını ortaya koymaktadır

Kadınların Alacaklı Olduğu Kimseler (Cinsiyete ve Dini Mensubiyete Göre)

Kadınların borç verdikleri kimseler, dini mensubiyete göre incelenerek müslim ve gayrimüslim kadınların borç-alacak ilişkisinde genel davranışları incelenmiştir. Gayrimüslim kadınların, kendi muhitlerine ve müslüman erkek ve kadınlara borç verme temayüllerine, aynı şekilde müslüman kadınların kendi muhitleri ve gayrimüslim erkek ve kadınlara borç verme tutumları sonuçları Tablo 48 ve Tablo 49'da paylaşılmıştır.

Tablo 48. Gayrimüslim Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Dağılımı

Borçlular	Yüzdesi
Gayrimüslim erkek	%62
Müslüman erkek	%31
Gayrimüslim kadın	%7
Müslüman kadın	-
Toplam	%100

Gayrimüslim kadınlar en fazla borcu gayrimüslim erkeklere vermiştir. Gayrimüslim kadınların borç verdiği müslüman erkekler arasında 86.400 akçelik bir borç mevcut olup bu borç, müslüman bir erkeğin rehin karşılığı Yahudi bir kadından aldığı borçtur. Müslüman erkeklerin %31'lik oranda gayrimüslim kadınlardan borç alıyor izlenimi yaratsa da 86.400

³⁷⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay (İstanbul: YKY, 2003), 251.

³⁸⁰ Jennings, kadınların kredi alıp verme mevzusunun erkeklere oranla sicillere az yansıdığını belirtir. Bkz. Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolia Kayseri", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. XVI, Parts II-III, Aralık 1973, 194-95.

akçelik rehin alacağı yükseltmektedir. Kişi sayısı bazında bakıldığında, gayrimüslim kadınların müslüman erkeklere borç verme ya da müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlardan borç alma eğiliminin zayıf olduğu söylenilebilir. Daha ziyade gayrimüslim kadınların gayrimüslim erkeklerle alacak-borç ilişkisi içerisinde oldukları görülmektedir.

Tablo 49. Müslüman Kadınların Alacaklı Olduğu Kimselerin Dağılımı

Borçlular	Yüzdesi
Müslüman Erkek	%68
Gayrimüslim Erkek	%16
Müslüman Kadın	%11
Gayrimüslim Kadın	%5
Toplam	%100

Tablo 49’a göre, müslüman kadınların alacaklarının büyük kısmı müslüman erkeklere verdikleri borçlardan oluşmaktadır. Ardından gayrimüslim erkeklere borç verdikleri görülmektedir. Gayrimüslimden kastettiğimiz terekelerde belirtildiği şekilde “Zımmi”, “Ermeni” ve “Yahudi”dir. Tüm bu tereke kayıtlarında yer alan gayrimüslimlere nisbetle Yahudiler oldukça azdır. Borçlu olan sadece bir Yahudi tespit edilmiştir. Bu, Rabia Hatun bnt. Mehmed’in bir Yahudiye cihet-i karz yoluyla verdiği 20.000 akçedir.³⁸¹ Müslüman kadınların birbirleri arasında borç verme durumu kişi sayısı bakımından çoksa da küçük meblağlarda gerçekleşmiştir.

10.000 akçe ve yukarısı alacağı olan 20 kadının alacakları toplamı 859.020 akçe, toplam terekeleri 2.258.843 akçedir. Toplam alacakları servetlerinin % 38’ini oluşturmaktadır. Rehin, cihet-i karz, murabaha ve şahıslara verilen borçlar dolayısıyla alacaklı kadınlar vardır. Servet birikimleri 4’ünün anne, baba, kardeşten gelen miras hisseleri ve bu hisselerinden hâsıl olan murabahalarıdır. Diğer 16 kadının kendilerine ait servetleri olup eşleri dâhil birçok kimseye borç verdikleri görülmektedir.

Unvanlı erkekler sadece müslüman kadınların borçlular arasında görülmektedir. Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlardan borç almadıkları söylenebilir. Kadınlara borçlu unvanlı erkekler beşe, ağa, bey, imam, el-hac, efendi, kethüda olup, bunlar arasında en fazla beşe unvanlılar olup, en yüksek meblağda borcu olanlar el-hac ve efendi unvanına sahip erkeklerdir.

³⁸¹ Mülga Beledî Kısım, 1/60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

Suriçi kadınlarının alacaklılar profiline bakıldığında, daha çok erkeklerden alacaklı oldukları ve bunların başında da eşlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim kadınların alacaklı oldukları kimseler daha ziyade gayrimüslimler iken müslüman kadınların her iki dinin mensuplarından alacaklı oldukları görülmektedir. Gayrimüslim kadınların müslüman erkeklerle borç-alacak ilişkisinde olmamasının sebebi, kendi muhitleri dışına borç vermeye eğilimli olmamaları ya da müslüman erkeklerle aralarında toplumsal bir mesafe oluşu olabilir. Kadınlardan, aile bireyleri ve hemcinslerinin mütevazı miktarlarda borç aldıklarını söyleyebiliriz. 10.000 akçe ve üzeri alacağı olan 20 kadının borç vermeye kifayet edecek servet birikimine sahip oldukları anlaşılmaktadır. 64 alacaklı kadın içerisinde bu oran % 31'e tekabül etmektedir. Bu kadınlar belki de kredi finans işleri ile meşgul olan ve bununla kazanç sağlayan kadınlardı.

Erkek tereke kayıtlarına göre, alacaklı kadınların durumu şöyledir; erkekler toplam 20.985.223 akçe borçlu olup, bu borcun 1970 kişiye dağıldığı görülmektedir.³⁸² Borçlu olunan kişilerin 458'i kadındır (%23). Erkekler arasında da borçlanma sıralaması müslüman erkekler, gayrimüslim erkekler ve kadınlar şeklindedir. Borçlu olunan erkeklerin unvanları ise el-hac, çelebi, beşe, ağa, şeyh, halife, seyyid, molla olarak belirlenmiştir. Erkeklerin meslek gruplarına göre borçlanılma durumuna bakıldığında ise dört esnaf grubunun öne çıktığı görülmektedir. Bakkal, kasap, ekmekçi, haffaf, mumcu, hallaç, helvacı, kavukçu, sabuncu, eğerci, sirkeci, demirci, boğasıcı, çukacı, boyacı, şehir oğlanı, meyhaneci ve rahip gibi mesleklerden de borç alındığı kaydedilmiştir. Bireysel borçların yanısıra erkeklerin vakıflardan borç aldıkları anlaşılmaktadır.³⁸³

Kadınların erkeklerle olan alacak ilişkisini erkek terekeleri üzerinden incelediğimizde, 458 kadının erkeklerden toplam 3.080.286 akçe alacağı olduğunu görüyoruz. Bu alacaklı kadınların çoğunluğu erkeklerin eşleridir. Eşlerin alacaklarının büyük bir kısmı mehir borçlarından kaynaklanmaktadır.

³⁸² Mülga Beledî Kismet Defterlerinden 1, 5, 6, 7, 8 numaralı defterlerde bulunan erkek terekelerinden yararlanılmıştır.

³⁸³ Mülga Beledî Kismet 1-10 defterlerindeki tereke kayıtlarında Erkeklerin borçlandıkları **wakıflar** şunlardır; Müstakim Çavuş Vakfı, Mal Tevki' Mehmed Efendi Vakfı, İbrahim Han Vakfı, Hastalar der Bağçe-i Hassa Vakfı, Çeşme Odalar Bağçe-i Hassa Vakfı, Hasırcılar der Hassa Vakfı, Hacı Hatun Vakfı, Çadırcı Ahmed Vakfı, Avarız-ı Muhtap Vakfı, Hüseyin Çavuş Vakfı, Üsküdar Mahmud Efendi Vakfı, Üsküdar Şeyh Mustafa Vakfı, el_hac Yusuf ibn Mustafa Ağa Vakfı, Firuz Ağa Vakfı, Sarı Kethuda Vakfı, Kilise Vakfı, Bayram Paşa Vakfı, el-Hac Sinan Vakfı, Nişancı Vakfı, Saraçhane Vakfı, Cedid Odabaşı Vakfı, Çarşı Vakfı, Çakır Ağa Vakfı, Tercüman Yunus Vakfı, Keresteciler Vakfı, Sultan Mehmed Han Vakfı, Tarakçıyan Vakfı, Siyavuş Hatun Vakfı, Hadice Hatun Vakfı, Mustafa Dede Vakfı, Mataracı başı Vakfı, Nalcıyan Vakfı, Üsküdarı Mahmud Ağa Vakfı, Molla Aşkî Vakfı.

Erkeklerin anne ve eşlerine borçlu olmaları gerçek bir borç olabileceği gibi, bazı durumlarda miras paylaşımını etkilemek için yapılmış göstermelik borçlar da olabilir. Mesela, İbrahim Çelebi b. Ahmed'in serveti 1.906.185 akçedir ve mirası eşi Fatma bt. Mehmed ile amca kızı Âmine bt. Mehmed arasında paylaşılmıştır. İbrahim Çelebi'nin eşi Fatma'ya 100.000 akçe mehir ve 331.650 akçe borcu bulunmaktadır.³⁸⁴ Bu borcun gerçek olup olmadığı belirsizdir, çünkü İbrahim Çelebi'nin başka kimseye borcu yoktur ve amca kızına düşen miras payından karısına daha fazla pay bırakmak istemiş olabilir. Benzer şekilde, 2 kadınla evli olan el-Hac Ramazan b. Mehmed'in eşlerinden Hesna bt. Mehmed'e 16.000 akçe, Afife bt. Abdullah'a 10.000 akçe mehir borcu bulunmaktadır. Ayrıca Afife'ye 2.500 akçe diğer bir borcu vardır.³⁸⁵ Bu borcun da gerçek olup olmadığı şüphelidir; çünkü el-Hac Ramazan diğer eşi ile orantılı olarak Afife'ye alacağından daha fazla nakit bırakmak istemiş olabilir.

Tablo 50. Erkek Terekelerine Göre Erkeklerin Borçlu Olduğu Kadınlar

Alacaklı Kişiler	Yüzdesi
Mehir	%42
Erkeğin Eşi	%31
Diğer kadınlar	%25
Erkeğin Annesi	%2
Toplam	%100

Erkek tereke kayıtlarına göre, 237 erkeğin mehir borcu 1.294.926 akçedir. Bu erkeklerin 270 kadına mehir borcu bulunmaktadır. Bu erkeklerin 34'ü çok eşle evlilik yaptıkları için borçlu oldukları kadın sayısı daha fazladır. Kadınların mehir dışı alacağı 1.780.010 akçedir. Alacaklı kadınların %75'i aile fertleri³⁸⁶, %25'i diğer kadınlardır. Aile içi borçlanma yoğundur. 99 müslüman kadının alacağı 1.060.013 akçe (%60), 46 gayrimüslim kadının alacağı 719.997 akçedir (%23). Erkekler müslüman kadınlara daha çok borçludur. Müslüman kadınların 5'i gayrimüslim ve 94'ü müslüman erkekten alacaklıdır. Gayrimüslim kadınlar, 3 müslüman ve 43 gayrimüslim erkekten alacaklıdır. 3 kadının eşinden alacağı cihet-i karz yoluyla.

Özetle İstanbul Suriçi kadınlarının borç verme ve alacaklı olma durumunun incelendiği bu bölüm, 64 kadının (%11) şahıslara (%59), aile fertlerine (%41) borç verdiğini ortaya koymuştur. Alacaklı olan kadınların 34'ü müslüman, 30'u gayrimüslimdir. Alacak miktarı,

³⁸⁴ Mülga Beledî Kısmet, 3/44a (Şevval 1076 – Nisan 1666).

³⁸⁵ Mülga Beledî Kısmet, 4/13a (Şaban 1078 – Ocak 1668).

³⁸⁶ Mehir alacağından dolayı eşleri dâhil edilmiştir.

genel servet tutarının %11'ini oluşturmaktadır. Bu alacaklar mehir (%34), kredi (%29), şahıslara (%19), aile içi (%17) ve detay verilmemiş topluca bir kaydediş şekli olan *Zimem-i nas* (%1) şeklindedir. En fazla alacaklı oldukları konu mehirdir ve buna bağlı olarak kadınlara en fazla borçlu olan eşleridir. Müslüman kadınların daha fazla borç verdiği anlaşılmaktadır (%64).

Kadınların aile içerisinde mehir alacağını hariç bıraktığımızda dahi yine en fazla eşlerinden alacaklıdırlar. Bunları kardeşleri, baba ve anneleri takip etmektedir. Eşlerine borç vermede ya da diğer deyişle eşlerin karılarından borç alma temayülüne bakıldığında, gayrimüslim ve müslümanlar aynı oranlara sahiptirler.

Alacaklı kadınlar arasında kredi ile borç veren kadınlar da bulunmaktadır. Bu amaçla farklı yöntemler kullanılmaktadır. Murabaha alacak içerisinde %15, karz %6, rehin %5, baha-i ... %1 oranındadır. Kişi sayısı olarak değerlendirdiğimizde kredi verme yöntemleri ile borç veren 25 kadın bulunmaktadır, en fazla baha yolu ile kredi vermeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Kadınların borç verdikleri kişilerin dini mensubiyeti de değişiklik göstermektedir. Müslüman kadınlar, sırasıyla müslüman erkeklere, gayrimüslim erkeklere ve hemcinslerine verirken, gayrimüslimler gayrimüslimlere borç vermişlerdir. Bu durum, gayrimüslim kadınların müslüman erkeklerle borç-alacak ilişkisinde çekimser olduklarını veya müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlardan borç istemekten kaçındıkları düşündürmektedir.

Kadınlar kişi sayısı olarak bakıldığında en fazla erkeklere borç vermişlerdir (%75), ardından kadınlar gelmektedir (%25). Erkek terekelerindeki durum ise, kadınların erkeklerden alacaklı olma durumunun %23 oranında olduğunu göstermektedir. Erkeklerin müslüman erkekler, gayrimüslim erkeklerden sonra borçlandığı grup kadınlardır.

2. Mehir Alacağı

Mehir, kadınların boşanma sonrası hayatlarını idame ettirebilmeleri için önemli bir haktır. Kadınların servetlerinin önemli bir kısmını mehir bedeli oluşturmaktadır. Yaşarken mehr-i muaccelini alması ve kadının bunu istediği gibi tasarruf edebilmesi, ticari yönde değerlendirme yahut mülkiyetine ev, ziynet, eşya, köle, hayvan gibi şeyler katabilmesine olanak vermektedir. Konumuz itibari ile kadınların yaşarken değil de öldükten sonra görebildiğimiz mehir kayıtları üzerine değerlendirme yapılacaktır. Bu bölümde, mehirin kadının servet birikimindeki rolü, İstanbul Suriçi'nde mehir miktarı, mehir talep eden gayrimüslim kadınlar, diğer Osmanlı şehirlerine göre mehir miktarı, erkek terekelerinde kadınların mehir miktarı gibi konular incelenmiştir.

Erkeğin evlenirken eşine verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya başka bir mala mehir veya sıdak denir. Kur'an-ı Kerîm'de, evlenen erkeğin kadına mehir vermek zorunda olduğu ve bunu zorla geri almasının caiz olmadığı belirtilir. (Bakara, 2/237; Nisâ, 4/4, 20, 24, 25; Mâide, 5/5). Hanefilere göre mehir, nikâhın sonucudur. Nikâh esnasında belirlenmese veya verilmeyeceği şart koşulsa bile kadın mehire hak kazanır.³⁸⁷

Mehir, nikâh akdi sırasında³⁸⁸ veya sonrasında alınabilir veya boşanma zamanına bırakılabilir. Evlenmeden önce mehir ödenmeyeceği hususunda anlaşmış olsalar bile evlilikten sonra kadın talep edebilir. Mehir fiilen iktisadî imkandır. Çünkü mehir, mutlaka iktisadî değeri olan bir mal olmalıdır.³⁸⁹ Nikâh anında tamamı veya bir kısmı ödenen mehire “mehr-i muaccel”, daha sonra ödenene ise “mehr-i müeccel” veya “mehr-i muahhar” denir.³⁹⁰ Mehrin ödemesi iki taksit haline dönüştürülebilir, İlk taksit mücevher ve değerli eşya, ikinci taksit nakit olabilir.³⁹¹ Evlilik devam ederken erkekte alacak olarak kalan mehir,

³⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 28 (Ankara 2003): 389-91. Colin İmber, *Behçetü'l-Fetava* üzerinden mehr miktarının belirlenmesini fetvalardan örneklerle incelemektedir. (Bkz. İmber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behçetü'l-Fetâvâ'sında Mehr”, 104.

³⁸⁸ Nikah esnasında belirlenmesine mehr-i müsemma denilmektedir. Yıldız, “18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa'da Sosyal ve İktisadi Hayat”, 81.

³⁸⁹ Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 216.

³⁹⁰ Aydın, “Mehir”; Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 178. Özellikle Arap topraklarına ait sicillerde *muahhar sadaq* olarak ifade edilmektedir. Bkz. Ramadan Al-Khowli, “Observation on the Use of Shari'a Court Records as a Source of Social History”, içinde *Beyond the Exotic- Women's Histories in Islamic Societies*, Ed. Amira El-Azhary Sonbol (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), 139-51; Fatıma Zohra Guechi, “Mahkama Records as a Source for Women's History”, içinde *Beyond the Exotic- Women's Histories in Islamic Societies*, Ed. Amira El-Azhary Sonbol (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), 153.

³⁹¹ Faroghî, *Women in the Ottoman Empire (A social and Political History)*, 49. Kayseri Şer'iyye Sicilinde 1626 yılında Gülistan, Murad b. Hüseyin ile nikâhlanmış, 1.000 akçe mehr-i muaccel, 1.000 akçe mehr-i müeccel belirlenmiştir. Bkz. Ali Aktan, “XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri'de Evlenme

kadının ölümü halinde terekesine alacak olarak eklenir. Mehir mirasa konu olduğu için, kadının ölümünde varisleri talep edebilir. İncelediğimiz terekelerde, İstanbul halkının bu şekilde davrandığı, kadınların hayatta iken mehirlerini almadıkları ya da alamadıkları, boşanma durumuna saklı bıraktıkları boşanma olmadığı ve evlilik devam ettiği sırada öldükleri evliliklerde terekeye eklendiği görülür.³⁹² Yani kadınların sağlıklarında tasarruf edemedikleri bu alacak, mirasçılara düşen mirasın bir parçası olur.

Mehr-i müeccel, kocanın ölümü halinde bir sigorta sözleşmesi niteliğindedir, malvarlığı üzerinden ödenecek bir borca dönüşmektedir.³⁹³ Erkeğin ölümü ile kadın hem kocasının mirasçısı hem de mehir yolu ile alacaklısı olmaktadır. Mehir alacağını ve mirastan hakkını aldığına dair terekeleri takip eden pek çok hüccet bulunmaktadır.³⁹⁴

Mehr-i müeccel ayrıca kadının, kocasını muhalaa yoluyla boşanmaya ikna etmek amacıyla kullandıkları bir hukukî argümandır.³⁹⁵ Muhalaa yoluyla boşanmak isteyen kadınların, var olan mehr-i müeccellerinden vazgeçtikleri görülmektedir. Sicillerde buna dair birçok kayıt bulunmaktadır. Örneğin bu durum bir muhalaa kaydında “nafaka-i iddetinden ve mihr-i müeccelinden ve cemî‘ da‘vâsından vaz’ geldi talâk bi-tarîki’l-hul‘ vâki olup deftere sebt olundu.” Bu bilgiler ışığında, Osmanlı’da nikâh akdinde mehr-i müeccelin tercih edildiğini, bunun da boşanmadan sonra kadına bir geçim imkânı sağlamanın yanı sıra boşanma isteğinin koca tarafından çekişmeye sürüklenmesi halinde kadının mehirinden vazgeçerek, boşanmayı

ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar” (IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2003), 26.

³⁹² Boşanma durumunda da zaman zaman mehri vermekte zorluk çıkaran eşlerin olduğu da vakidir. “89/a2-Mihrin ve Nafakasının Taleb Eyledükde; Amasya beyine ve kâdisına hükm ki, dârende Kamer nâm hâtûn gelüp kazâ-i mezbûr sâkinlerinden zevci olan Mustafa nâm kimesne buna talâk virüp bu mihrin ve nafakasının taleb eyledükde virmekde ta‘allül eyledüğün ve bu bâbda Abdi nâm kimesneyi vekil eyledüğün bildirüp şer‘le hakkı alıvirmek için emr-i şerîfim recâ itmeğin buyurdum ki: Mezkûr Abdi vardukda ba‘de’s-subût anunla husamâyı berâber idüp bir def‘a şer‘le fasl olunmayup üzerinde on beş yıl geçmemiş ise hakk üzere teftiş idüp göresin, arz itdüğü gibi ise ol bâbda muktezâ-yı şer‘-i kavîm üzere âmil olup ba‘de’s-subût şer‘le müteveccih olan hakkın bî-kusûr hükm idüp mezkûrenin vekiline alıviresin.” Şule İyigönül Atasağun, “Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 5278 No’lu Münşeat Mecmuası” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013), 284.

³⁹³ Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, 94.

³⁹⁴ A. Layish’in iddiası İslam miras hukukuna göre kadınlar eş, kız, anne, kız kardeş sıfatları ile mirasta payları varsa da gerçekte miras hisselerini aldıklarına delil sayılmayacağını, kadı tarafından düzenlenen terekeleri, malın fiilen kadının eline geçtiği anlamına gelmeyeceği yönündedir. Aharon Layish, *Women and Islamic Law in a Non-Muslim State* (Jerusalem: Israel Universities Press, 1975), 290. Sadece üzerinde çalıştığımız Mülga Beledî Kısmet sicillerinde bile tereke kayıtlarından sonraki yüzlerce hüccette, kadının miras hissesinden nakit olsun, varsa menzilin tümü yahut hissesine düşen kadarı olsun, ölenin varsa alacaklarını ve mehrini vazû’l-yed olan kimseden veya vasiden aldığına dair bilgi bulunmaktadır. Kadınların miras hususunda bir çekişmede haklarını aradıkları ya da bir miras paylaşımında hisselerine düşeni aldıklarını belgeledikleri görülmektedir.

³⁹⁵ Ayşe Nur Kılınç ve Ahmet Kılınç, “Mehrin Türk Pozitif Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi Gerekliliği”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi/10*, 2019, 106.

kolaylaştırıcı bir yol olarak kullanma durumu olduğu söylenebilir. Yahut evliliği sonlandırmak isteyen taraf olarak kadının tazminatla yükümlü tutulduğu bir durumdur.³⁹⁶

Terekelerde “mehr-i müeccel” ifadesi çoğunlukla *li-zevceti 'l-mezbûr ber mûceb-i ikrar* ile devam etmektedir. İkrar yönteminde, eşinin ölümü üzerine erkek, mehir borcunu beyan eder. Bu hususta eşinin mehir miktarını belirtmede ne kadar dürüst olacağı akla gelmektedir. Nihayetinde bu meblağ zevcin elinden çıkarak terekeye eklenecek ve diğer vârislere dağıtılacaktır. Bu süreçte sadece eş ikrarı ile mi yetiniliyor, yoksa şahit desteği gerekiyor muydu sorusu akla gelmektedir. Erkek terekelerinde, eşine olan mehir borcu “mehr-i müeccel-i mezbûre 1.000 akçe” gibi kaydedildiği gibi, “deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre Ayşe 200 guruş” şeklinde de kaydedilebilmektedir.³⁹⁷ Erkek terekelerinde, bazı kadınların mehirlerini almak için şahitlerin şهادetine müracaat ettiği görülmektedir. Sicillerde bu durum *mehr-i müeccel li-zevceti 'l-mezbûre şهادet-i ... ve şهادet-i ...* ifadesi ile kayda geçmiştir.³⁹⁸ Bunun sebebi zaman zaman yaşanan suistimaller olmalıdır. Kadının hakkını alırken şahit getirmesi beklenmektedir. Erkeğin ölmüş eşinin mehir miktarını ikrar etmesi yeterli gelmektedir. Sadece “mehr-i müeccel” yazan ifadelerde büyük ihtimalle “mehir seneti” bulunmakta olduğundan, herhangi bir ikrar veya şahide gerek duyulmuyor olmalıdır. Mehirin miktarı belirlenmediğinde yahut şüpheye düşüldüğünde, kızın emsal ve akranına bakarak bir miktar belirlenmektedir. Buna “mehr-i misl” denir ki özellikle vefat durumunda başvurulmuş bir işlemdir.³⁹⁹ Terekelerdeki şahitsiz, ikrarsız, mehir miktarları “mehr-i misl” ile belirlenip yazılmaktadır.⁴⁰⁰ Bayezid Beşe b. Abdullah’ın eşine olan mehir borcunun bu

³⁹⁶ Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, 81.

³⁹⁷ Ferhat Öztürk, *Tarihte Bursa Esnafı "Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından (1800-1839)* (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2017), 118.

³⁹⁸ Mülga Beledî Kismet, 5/74b (Safer 1081 – Haziran 1670), 6/42b (Safer 1082 – Haziran 1671).

³⁹⁹ İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1980, 33; Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, 94. Gayrimüslim eşler evlenmek üzere kadıya başvurmuşlarsa müslüman evlilik hukukunu kabul etmiş oluyorlardı. Gayrimüslim kadının evlilik sözleşmesinde mehir yazılmamışsa, mehr-i mislini talep etme hakkı bulunmaktaydı. Bkz. Euginia Kermeli Ünal, “Gayrimüslim Kadınlar ve Aile Hayatları”, içinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*, Ed. Bedriye Yılmaz, Miyase Koyuncu Kaya (Ankara: Berkan Yayınevi, 2022), 321.

⁴⁰⁰ Buna bir örnek olarak; “Ahmet Ağa vefat ettikten sonra yaşanan olaylardan ilkinde; kendisinden önce vefat eden ilk eşi Saime’nin vârisleri 200 kuruş mehir davası açmışlardır. Davalı taraf mehri inkâr etmiş, ancak davacı taraf da ispat edememiştir. Bunun üzerine mahkeme mehr-i misil ile müracaat olunmasına karar vermiştir. Saime’nin babası tarafından yaş, güzellik, mal, akıl, yaşanan bölge ve bekaretin kendi ile eşit olan kadınların mehirinin 200 kuruş olduğu şahitlerce ispatlanınca mahkeme de mehirin 200 kuruş olduğuna ve bu miktarın vârislere ödenmesine karar vermiştir.” (Ankara ŞS, 80/243). Jülide Akyüz, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öznesi Olan ‘Mehir’ Hakkında Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV, sy 37 (2005): 225.

şekilde belirlendiği anlaşılmaktadır. Eşinin alacağı *mehr-i misl 16.000 akçe* şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁰¹

1656-1676 yılları arasındaki Mülga Beledî Kısmet kayıtlarında 189 kadının mehirleri toplamı 643.580 akçedir. Bu miktar, servet toplamı olan 15.756.419 akçenin %4'üne tekabül etmektedir. Gayrimüslimler arasında da mehr uygulamasına rastlanmaktadır. Örneğin, Ermeni Anna bt. Yuvan'dan bahsedilebilir. İkinci evliliğini yaptığı anlaşılan Anna'nın eşi Kirkor v. Barnik'ten 2.000 akçe mehr-i müeccel alacaktır.⁴⁰² Maryem isimli gayrimüslim kadın ise ölen kocasının mirasından "mehr-i müecceli"nin karşılığı olan 14 miskal altın bileziği vasîden almıştır. Ayrıca, iki eşe sahip olan ve mehir kaydı bulunan terekelerden sıra dışı olan Mıgırdıç v. Isvador'un durumu da ilgi çekicidir. Gülistan isimli eşine 3.800 akçe mehir borcu olan Mıgırdıç'ın diğer eşi Verahon'nun mehri yoktur.⁴⁰³ *Halik-i mezbûrun zamanında müslim nikâhı ile mukarrer ve müsbet olan 8.000 akçe mehri müeccelemi mutavassıt-ı müslihun ile 3.800 akçe üzerine inşa-i akd-i sulh eylediklerine...* şeklinde hazırlanan sulh hüccetinden Gülistan'ın müslim nikâhı ile evlendiği ve mehir belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu hüccet ardından Mıgırdıç'ın terekesi sulh ile belirlenen mehir miktarına göre düzenlenmiştir. Bir başka Yahudi erkeğin tereke kaydında ise zevcesine 30.000 akçe mehir borcu olduğu görülmektedir.⁴⁰⁴ Bu örnekler, gayrimüslimler arasında da mehir tatbikinin incelenen defterlerde nadir de olsa karşılaşılan bir durum olduğunu göstermektedir. Terekelere eşlik eden hüccetlerin incelenmesi, buna dair bilimizi çoğaltacağı kanısındayım. Çünkü, eşinin terekesinde yer almamış olsa bile, mehir almak üzere eşi ile akid yapmış gayrimüslim kadının hak arayışını bu hüccetler sayesinde görebilmekteyiz.

Gayrimüslimlerde evlilik için dot (Latince dos, Fransızca dot) veya drahoma adı verilen bir para veya mal ödemesi yapıldı. Bu ödeme, kadının kocasının evinde aile masrafına iştirak etmesi için verilirdi. Bilhassa İstanbul'da nakit olarak verilecek dot kastedildiğinde, Yunanca Drahoma kullanılmaktadır. Drahoma kadının evlenirken eşine verdiği nakit paraydı. Drahoma ödemesi olmadan bir kız ile erkeğin evlenmesi düşünülemezdi. Dot ya da drahoması ödenen kadın, evlenmekle zaten babasından miras almak imkânını kaybetmiş

⁴⁰¹

⁴⁰² Mülga Beledî Kısmet, 8/25b, (Eylül 1084 – Eylül 1673).

⁴⁰³ Mülga Beledî Kısmet, 1/27b (C. evvel 1068 – Şubat 1658).

⁴⁰⁴ Mülga Beledî Kısmet, 5/27b (Şaban 1079 – Ocak 1669).

olurdu, sadece kocasının mirasçısı olurdu.⁴⁰⁵ Bu nedenle, drahomanın getirdiği zorluklar bazı gayrimüslimlerin *Müslüman nikâhı ve mehirin* uygulamasını benimsenmesine neden olmuş olmalıdır.

Gayrimüslim kadınların mehir elde etmesinin cazibesinin yanında cemaatlerinin müsaade etmediği evlilikleri gerçekleştirmek, kadı huzurunda evlenmenin bir diğer önemli sebebidir. Kilisenin izin vermediği evlilik sonucu doğan çocuklar gayrimeşru kabul edildiği durumlar için de gayrimüslimler şer'i mahkemede evlenmeyi tercih etmişlerdir. Bu evliliklere kilise kebin⁴⁰⁶ ifadesini kullanmaktadır. Kebin evlilik ile evlenenler sadece gayrimüslim Osmanlı tebaası olmayıp, Osmanlı topraklarına gelmiş memleketinden ve ailesinden uzakta kalan ecnebi ülkelerin insanların da uyguladığı bir evlilik türüydü. Kebin sözleşmesi ile, birlikte yaşadıkları sürece kadınların ihtiyaçları nikahlandıkları erkek tarafından karşılanmakta ve doğacak çocuk meşru sayılmaktadır. Sözleşme erkek tarafından sona erdirildiğinde anlaşılan miktar kadına verilerek evlilik nihayetlenmiş olurdu. Kebin taraflar birlikte yaşadığı sürece kabul edilen ancak ayrıldıkları zaman yasal boşanma işlemi gerektirmeyen bir çeşit evlilik anlaşmasıdır. Lord Charlemont, Rum kızlarının kebin sözleşmesi ile evlenerek, bir süre sonra ayrıldıklarında, kendi cemaatlerinden istedikleri birisiyle evlenebilmek için aldıkları kebinleri drahoma olarak sakladıklarından bahseder. Drahomalarını biriktirebilmek için kebin ile bir başkası ile evlenme yoluna zaman zaman başvurulduğu anlaşılmaktadır. Anlaşılan 1672'de kebin evlilikleri artmıştır. Bu artış Rum Ortodoks patriğini endişelendirmiş, Osmanlı devletinin yasaklamasını istemiştir. Buna göre, zımmi kadınlar ancak müslüman olurlarsa nikahlarının kadı tarafından kıyılabilceği kuralı getirilmiştir. Sonuçta, dünyevi olarak gayrimüslim kadınların servetine bir katkı sağlayan kebin anlaşması ile yapılan evlilik ruhani liderleri tarafından gayrimeşru sayılmakta, bu evlilikten olan çocuğun gayrimeşru sayılma, evlenenlerin dinden çıkarılma ve cenazelerinin dini ritüellere göre yapılmamasına kadar varan sonuçları olduğu ifade edilebilir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Kudret Ayiter, *Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku* (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 17-18; Uğur Özcan ve Murat Gökhan Dalyan, "19.yy'da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları", *History Studies* Volume 3/3 (2011): 319-20.

⁴⁰⁶ Kebin: Farsça *kâbin* kelimesinden gelmektedir. Arapça *mahr*, Osmanlıca *mehir* kavramlarını ifade eder. Betül Başaran, "17. ve 18. Yüzyıllarda Kebin Evlilikleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Tarih ve ToplumYeniYaklaşımlar*, İletişim Yayınları, sy 18 (Güz 2021): 57. Kermeli, kebin sözleşmeli evlilik için kepinion "kanun dışı" ifadesini kullanır. Kilisenin bu tür evliliklere verdiği isimdir. Muhtemelen kebin ifadesi kepinion kelimesinden türemiş olmalıdır. Bkz. Kermeli Ünal, "Gayrimüslim Kadınlar ve Aile Hayatları", 316.

⁴⁰⁷ Başaran, 57-68. La Motraye, Kebin evlilik ile ilgili gözlemlerine seyahatnamesinde yer vermiştir. Bu evlilik türünü Türk usulü evlilik olarak nitelendirmektedir. Bkz. Aubry de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev. Nedim Demirtaş (İstanbul: İstiklal Yayınevi, 2007), 122-26.

1656-1676 yılları arasında Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinde, vefat eden ve terekesinde mehir alacağı bulunmayan 3 kadın kaydedilmiştir.⁴⁰⁸ Bu kadınların eşleri hayattadır ve terekelerinde “mehir” kaydı yoktur. Bu durum, bu kadınların sağlıklarında mehirlerini aldıkları veya eşlerine hibe ettikleri anlamına gelebilir. 591 kadının %32’sinin eşinden mehir alacağı bulunmaktadır. 189 mehir kaydı incelendiğinde, İstanbul’da tercih edilen mehir türünün “mehr-i müeccel” olduğunu anlaşılmaktadır.

Mehr-i müeccel, ticari veya ekonomik bir ilişki göstermediği için diğer alacaklarla birlikte hesaplanmamıştır. Eklendikleri takdirde müslüman kadınların alacaklarının, gayrimüslim kadınlardan daha yüksek meblağda olduğu görülmektedir.

Tablo 51. Kadınların Mehir ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Mehir Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Dine Göre (%)
Müslüman	187	634.580	4.182.046	%99
Gayrimüslim	2	9.000	75.439	%1
Toplam	189	643.580	4.257.485	%100

Mehir, para ya da eşya, gayrimenkul, hayvan, ziynet gibi şeyler olabilir. 189 mehir kaydının tamamı paradır ve mehirler 100 ile 50.000 akçe arasında değişmektedir. 10.000 ile 50.000 akçe arasında mehiri olan 15 kadın bulunmaktadır. Bu kadınların büyük bir kısmı kendileri veya eşleri unvan sahibi olan kadınlardır. 37 kadının mehiri ise 1.000 akçeden azdır ve bu kadınların terekeleri de birkaç istisna dışında 5.000 akçeyi aşmamaktadır. Genel temayül 1.000-2.000 akçe aralığındadır. Mehir miktarı ile servet arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Serveti yüksek olan erkeklerin mehir olarak daha yüksek miktarlar verdikleri anlaşılmaktadır. Mesela, 261.169 akçe serveti olan Rabia Hatun bnt. Mehmed’in mehiri sadece 1.000 akçedir.⁴⁰⁹ Rabia Hatun’un gayrimenkulleri 114.000 akçe, alacakları 107.300 akçedir ve alacaklı olduğu kişiler arasında kocası da 10.800 akçe ile yer almaktadır. Rabia Hatun zengin bir kadındır ancak mehiri kocasının bütçesine göre belirlenmiş olmalıdır. Mehir belirlenirken kadının statüsü de önem taşımaktadır. Kadının ait olduğu aile, ailenin diğer kadınlarının aldığı mehir miktarı ve kifat yani denklik gibi faktörler mehirin belirlenmesinde etkilidir. Evlilikte denklik, statüsü daha düşük olan bir erkeğin statüsü daha

⁴⁰⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/10a (Recep 1072 – Şubat 1662), 7/115b (Ramazan 1083 – Aralık 1672), 10/17a (Zilhicce 1085 – Şubat 1675).

⁴⁰⁹ Mülga Beledî Kısmet, 1/60a (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

yüksek olan bir kadına talip olmamasını gerektirmektedir. Bu durumun tersi gerçekleştiğinde ise kadının velisinin izni ve rızası aranmaktadır.⁴¹⁰

Mehir miktarları yıllara ve bölgeye göre değişiklik arz etmiştir. Osmanlının farklı şehirlerindeki farklı tarih aralıklarındaki mehir miktarları hakkında bir bilgi vermesi bakımından Tablo 52 hazırlanmıştır.⁴¹¹

Tablo 52. Osmanlı'nın Farklı Şehirlerinde Tespit Edilen Mehir Miktarları

Şehir	Mehir Miktarı (Akçe)	Yıl
Edirne (askerî)	400-120.000	1545-1659
İstanbul (askerî)	80-240.000	1591-1668
İstanbul (beledi)	100-50.000	1656-1676
Sofya	600- 20.000	1670
Kayseri	5.000-100.000	1700-1720
Tokat	6.000-60.000	1771-1810
Sivas	7.000-81.000	1772-1835

1.000 akçeden az, 1.000-5.000 akçe arası, 5.000-10.000 akçe arası ve 10.000-50.000 akçe arası olmak üzere mehir miktarlarına göre aralıklar belirlenmiştir. Buna göre Suriçi'nde kaç kadının hangi aralıkta mehir miktarı aldığı Tablo 53'te hazırlanmıştır.

Tablo 53. Mehr Aralıkları ve Dağılımı

Mehr (Akçe)	Kadın Sayısı	Mehir Toplamı (Akçe)	Mehir Toplamında Yüzdesi	Kişi Başı (Akçe)
10.000-50.000	9	225.000	%35	25.000
5.000-10.000	14	115.000	%18	8.214
1.000-5.000	97	252.380	%39	2.650
1000'den az	69	51.200	%8	742
Toplam	189	643.580	%100	3.405 ⁴¹²

İstanbullu kadınların %37'sinin 1.000 akçeden az, %51'inin 1.000-5.000 akçe arası, %7'sinin 5.000-10.000 akçe arası, %5'inin 10.000-50.000 akçe arası mehir aldıkları

⁴¹⁰ Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehir”, 82.

⁴¹¹ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 87-434; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/ XVII (2013): 230; Rümeysa Kars, *Şer'îyye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak, Kayseri Örneği (1700- 1720)* (Gazi Kitabevi, 2019), 77; Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 121.

⁴¹² Toplam mehir tutarında kişi başına düşen mehir miktarıdır.

anlaşılmaktadır.⁴¹³ 97 kişi 1.000-5.000 akçe arasında bir yoğunluk bulunmaktadır, bu İstanbul Suriçi’nde en fazla belirlenen mehir miktarını göstermektedir. İncelenen tarihlerde yaklaşık bir dokuma tezgâhı 100 akçe, bir koyun 180 akçedir.⁴¹⁴ Buna göre 1.000 akçe mehir ile bir kadının 10 dokuma tezgâhı, 5 koyun alabileceğini söyleyebiliriz.

İstanbul kadınlarının 1656-1676 yılları arası 1.000-5.000 akçe aralığındaki mehir miktarı neye karşılık gelmekteydi? Bu soruyu cevaplamak için 1063 senesinde 1 miskal altının 200 akçe⁴¹⁵, 1065 senesinde 1 dirhem gümüşün ortalama 12 akçe⁴¹⁶ olması üzerinden mehir miktarlarını değerlendirirsek 2.000 akçelik bir mehir ile 10 miskal altın yani 48 gr. altın, 166 dirhem gümüş yani 533,3 gr. gümüş alınabilirdi. Bu dönemde mütevazı bir evin fiyatı 10.000 akçeden başlamakta ve bir cariyenin fiyatı ortalama 10.000 akçeydi. Kişi başı düşen mehir miktarı 3.400 akçedir. Baba ve kadınların unvanları bakımından bakıldığında, mehir miktarı düştükçe, unvansızlar ve Abdullah kızlarının sayılarının arttığı görülmektedir. Abdullah kızlarına⁴¹⁷ takdir edilen mehir miktarı diğerlerine nazaran daha düşüktür.

Erkek terekelerine göre ise, kadınların aldığı mehir miktarları erkeklerin unvanlarına bağlı olarak değişmektedir. Unvanlı erkekler daha yüksek miktarda mehir verirken, unvansız ve Abdullah oğulları daha düşük tutarda mehir vermektedirler. Erkek tereke kayıtlarında 237 erkek terekesinde 270 kadının mehirinin toplam 1.294.926 akçe olduğu görülmektedir.⁴¹⁸ Erkek terekelerinde mehir miktarları 300 akçe ile 90.000 akçe arasındadır.

Tablo 54. Erkek Terekelerine Göre Mehir Aralıkları ve Dağılımı

Mehir (Akçe)	Kadın Sayısı	Toplam (Akçe)	Yüzde	Bir Kişi İçin Mehir (Akçe)
10.000 – 90.000	22	562.100	%43	25.550
5.000-10.000	48	330.500	%26	6.885
1.000-5.000	151	363.700	%28	2.409
1.000’den az	48	37.126	%3	773
Toplam	269	1.293.426	%100	4.808

⁴¹³ Todorov’a göre 1671-1678 yılları arasında Sofyalı kadınların %61’i 1.000 akçeden az, %21’i 1.000-2.000 akçe arası, %14’ü 2.000-6.000 akçe arası, %4’ü 6.000 akçe üzeri mehir almıştır. Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 263.

⁴¹⁴ Mülga Beledî Kısmet, 2/71a (Şaban 1074 – Şubat 1664). Üsküdar Mahkemesi 236/39b (Ramazan 1074-Ocak 1664).

⁴¹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 2/31b (Receb 1073- Şubat 1663). İncelenen defter serisi içerisinde 1 miskal altın fiyatı değişiklik gösterse de ortalama bir tutar olan 200 akçe örnek olarak verilmiştir. 2/31b numaralı terekedeki miktar kullanılmıştır. 1 miskal 4,8 gramdır.

⁴¹⁶ 1 dirhem 3,2 gramdır.

⁴¹⁷ Abdullah kızı vurgusu kişinin azadlı köle yahut mühtedi olmasına işaret etmektedir.

⁴¹⁸ Mülga Beledî Kısmet Defterlerinden 1, 5, 6, 7, 8 numaralı defterlerdeki erkek terekelerinden yararlanılmıştır.

Kadın terekelerinde mehirlerin büyük kısmı 1.000-5.000 akçe aralığında olup ortalaması 3.400 akçedir. Erkek terekelerinde ise ortalama mehir miktarı 4.800 akçedir. Buna göre İstanbul’da kadınların 1656-1676 yılları mehir miktarı ortalama 3.400-4.800 akçe aralığındadır.

Tablo 55. Erkek Terekelerine Göre Mehir Aralığına Göre Unvan Dağılımı

Mehir (Akçe)	Abdullah	Unvansız	el-Hac	Çelebi	Efendi	Ağa	GM ⁴¹⁹	Beşe	Halife	Reis	Dede	Toplam
10.000-50.000 akçe ve yukarısı	0	9	4	2	1	1	1	0	0	0	0	18
5.000-10.000	1	22	6	5	3	0	0	1	1	1	0	40
1.000-5.000	6	87	14	13	13	0	1	0	0	0	2	136
1.000 akçeden az	4	29	6	2	10	0	0	0	0	0	2	53
Toplam	11	147	30	22	27	1	2	1	1	1	4	247

Tablo 55’te erkeklerin unvanlarına göre verdikleri mehir miktarı yer almaktadır. Mehir borcu olan bazı erkeklerin meslekleri belirtilmiştir. Eşine mehir olarak 10.000 akçe veren bir hamamcı⁴²⁰, 8.000 akçe veren bir haffaf⁴²¹, eşlerine 2.000 ve 1,000 akçe veren bir kazzaz⁴²², 2.000 akçe veren bir uncu⁴²³ ve 1.000 akçe veren bir hancı⁴²⁴ bulunmaktadır.

Sonuç olarak terekelerden elde edilen verilere göre, incelenen kadınların 189’unun mehrini almadan öldüğü, 3’ünün hayatta iken aldığı veya eşine hibe ettiği anlaşılmaktadır. Mehir alacağı toplam 643.580 akçe olup, kadınların alacakları arasında %34 gibi yüksek bir orana sahiptir. Mehr-i müeccel tercihi ile saklı bir mülkiyet haline gelen bu alacak, servet birikiminde de önemli bir rol oynamıştır. Kadınlar boşanma veya eşlerimim ölümü durumunda bu alacağı talep edebileceklerdir. Sağlıklarında tasarruf etmeye ömürlerinin kifayet etmediği durumda da mehir alacağı, mirasçılara fayda sağlayacak bir duruma dönüşmektedir.

⁴¹⁹ GM; Gayrimüslim

⁴²⁰ Mülga Beledî Kismet, 1/6a (Zilkade 1066 – Ağustos 1656).

⁴²¹ Mülga Beledî Kismet, 1/7b (Safer 1066 – Kasım 1655).

⁴²² Mülga Beledî Kismet, 1/37a (Muharrem 1068 – Ekim 1657).

⁴²³ Mülga Beledî Kismet, 8/43a (Recep 1084 – Ekim 1673).

⁴²⁴ Mülga Beledî Kismet, 9/51b (Recep 1085 – Ekim 1674).

Terekelerdeki mehir kayıtlarına bakıldığında, mehir miktarının ile 100 akçe ila 50.000 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Suriçi'nde 1656-1676 yılları arasında kadınların çoğunlukla 1.000-5.000 akçe arasında mehir aldıkları görülmektedir. Erkek terekelerinde de aynı aralıkta yoğunlaşma olduğu belirlenmiştir. Kadın terekelerine göre ortalama mehir miktarı 3.400 akçe, erkek terekelerine göre 4.800 akçedir. Dolayısıyla İstanbul Suriçi'nde ortalama mehir miktarı 3.400-4.800 akçe olduğu söylenbilir. Mehir toplamında en fazla paya sahip olan 10.000-50.000 akçe arası alan kadınların çoğunun unvanlı olduğu tespit edilmiştir. Daha düşük mehir miktarı alan kadınların ise baba ve/veya kendilerinin unvansız ve Abdullah kızı oldukları gözlemlenmiştir. Kadın terekeleri üzerinden değerlendirildiğinde, kadınların sağlıklarında bu alacaklarını alabilselerdi, Suriçi'nde bir ev fiyatının 10.000 akçeden başladığı varsayıldığında, yarım ev hissesi veya daha küçük hisselerle bir mülke iştirak edebilecekleri düşünülebilir. Surdışında ise bir ev alabilmeleri daha olasıdır. Erkek terekeleri üzerinden değerlendirildiğinde ise, eşlerinin vefatı ile mehirlerini alan kadınların bu parayı mülk almak, ticaret yapmak, kredi-fınans işleri ile değerlendirmiş olabilecekleri muhtemeldir.

3. Borç

Borç-alacak ilişkileri, Osmanlı toplumunda ekonomik hayatın bir neticesi olarak kendini göstermektedir. Bu ilişki sadece ekonomik hayat hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda sosyal hayatta bireyler arasındaki bağları da anlamamıza yardımcı olur.⁴²⁵ Bu bağlamda, bu bölümde kadınların borç aldıkları kaynakları, para vakıflarıyla kurdukları bağlantılar, kredi alma yöntemleri, din ve cinsiyet faktörlerinin borç alma-verme süreçlerine etkisi gibi konular ele alınacaktır.

Tablo 56. Kadınların Borçları ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Borç Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Dinlere Göre Borç Yüzde (%)
Müslüman	69	209.037	1.758.182	%51
Gayrimüslim	36	190.405	1.727.555	%49
Toplam	105	399.422	3.485.737	%100

Mülga Beledî Kısmet sicillerindeki tereke kayıtları, 1656-1676 yılları arasında İstanbul Suriçi’nde yaşamış olan 105 kadının borç durumunu ortaya koymaktadır. Bu kadınların toplam borcu 399.422 akçedir. Borç kayıtları, terekelerin *minha el-ihracat* bölümünde yer almaktadır⁴²⁶ ve bu bölümün %19’unu kadınların borçları oluşturmaktadır. Borçlu kadınların 36’sı gayrimüslim, 69’u ise müslümandır. Gayrimüslim kadınların borcu toplam borcun %49’unu, müslüman kadınların %51’ini teşkil etmektedir. Borç miktarları ise 20 akçe ile 46.060 akçe arasında değişmektedir. Bu kadınların borçlandıkları kişi ve kurumlar Tablo 57’de gösterilmiştir.

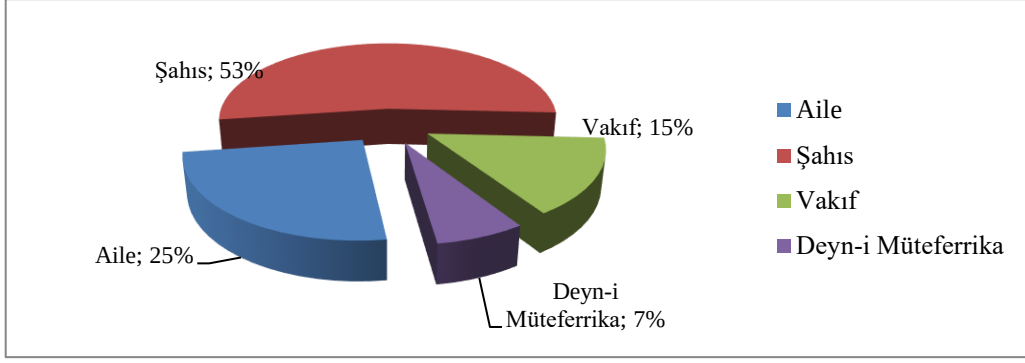
Tablo 57. Kadınların Borçları

Borçlu Oldukları	Müslüman (69 kadın) (Akçe)	Gayrimüslim (36 Kadın) (Akçe)	Toplam (Akçe)	Yüzde (%)
Şahıs	82.833	130.780	213.613	53%
Aile	90.230	8.320	98.550	25%
Vakıf ⁴²⁷	25.870	32.880	58.750	15%
Deyn-i Mütferrika	10.104	18.425	28.529	7%
Toplam	209.037	190.405	399.442	%100

⁴²⁵ Bkz. Halil İnalcık, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, içinde *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed.Tülay Artan, 1998, 9-14; Cezar, “18.Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, 15-32; Kenan İnan, “Trabzon Şeriyet Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri”, *İslamiyat* II, sy 3 (1999): 91-109.

⁴²⁶ “minha el-ihracat” başlığı ile s.36’da incelenmiştir.

⁴²⁷ Vakıf sistemi, lüks ve israfın yasaklanması ve Allah yolunda harcama zihniyeti ile harcanabilir gelirlerin toplumun refah seviyesini artırmak için sosyal güvenlik, sosyal yardım, eğitim, diyanet, sağlık ve bayındırlık gibi yatırımlara aktarılmasını sağlayan bir sistemdir. Bkz. Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 329.

Grafik 13. Kadınların Borçlandıkları Yerler

Kadınların borç aldıkları kaynaklara göre sıralama yaparsak, en çok şahıslara (%54) ikinci olarak aile bireylerine (%25) borçlu olduklarını görüyoruz. Kadınların dini kimlikleri de borç alma kaynaklarını etkiliyor. Müslüman kadınlar aile bireylerinden daha fazla borç alırken %92, gayrimüslim kadınlar aile dışı kaynaklardan daha fazla borç alıyorlar (%61). Suriçi kadınlarının borç alırken cinsiyet tercihi olup olmadığına bakılmıştır. Tablo 58 cinsiyet ve din değişkenlerine göre borç alma durumunu göstermektedir.

Tablo 58. Kadınların Borçlu Oldukları Şahısların Cinsiyet ve Dinlerine Göre Dağılımı

Şahıslar	Borçlu GM Kadınlar	Borçlu Müslüman Kadınlar	Yüzdesi
Gayrimüslim Erkek	84%	16%	40%
Müslüman Erkek	57%	43%	36%
Müslüman Kadın	34%	66%	21%
Gayrimüslim Kadın	88%	12%	3%
Toplam			100%

Tablo 58’de Beledî Kısmet defterlerindeki kadınların borç aldıkları gruplar incelenmiştir. Gayrimüslim kadınlar daha çok kendi dininden olan erkek ve kadınlara, müslüman kadınlar ise müslüman erkek ve kadınlara borçlanmışlardır. Borçlanma ve cinsiyet ilişkisine bakıldığında kadınların en çok erkeklerden (%76), ikinci olarak hemcinslerinden borç almışlardır (%24). Bu durum, kadınların ev içi yaşama daha fazla odaklı olmaları nedeniyle aile içi veya hem cinslerinden borç almanın daha yaygın olabileceği varsayımına ters düşmektedir. Elde edilen veriler, kadınların aile dışındaki kişilerden ve erkeklerden daha fazla borç aldıklarını göstermektedir. Anna bt. Aznavor isimli Ermeni kadın, aile dışından borçlanan ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Anna, Balat kapısı haricinde Karabaş Mahallesi’nde iki oğlu ve üç kızıyla yaşayan ve kuvvetle muhtemel eşinden kalan hanı işleten dul bir kadındır. Zengin bir kadın olan Anna, vasiyetinde çeşitli kiliselere para bağışlamıştır. Borçlu olduğu kişiler ise farklı meslek ve dinlere sahiptir. Molla Aşkî

mahallesi imamı Mehmed Efendi b. Eş-şeyh Osman Efendi'ye 50 esedî guruş (6.000 akçe), Meyhaneci Yani'ye 60 esedî guruş (7.200 akçe), çukacı Kosdak'a 155 esedî guruş (18.600 akçe), keresteci Herfoti'ye 520 akçe, aşçı Hanna'ya 5 esedî guruş (600 akçe), peşkirici Yahudi Avraham'a 1.760 akçe, bakkal zımmiye 1.040 akçe, ekmekçi zımmiye 400 akçe ve 10 kişiye daha borçlanmıştır. Toplam borcu 54.390 akçedir. Borç aldığı kişilerin mesleklerine bakıldığında, Anna'nın eşinden kalan hanı işlettiği söylenebilir. Bu borçlar muhtemelen han için yapılan harcamalara aittir. Anna'nın borçlandığı 17 kişiden 4'ü müslüman erkektir. Diğerleri gayrimüslimdir. Borç aldığı tek kadın ise Hanna adlı bir aşçıdır. Anna'nın 242.060 akçelik serveti olduğu düşünülürse, bu kadar borcu ödeyebilecek iken neden ödemediği veya ödeyemediği sorusu akla gelmektedir. Belki de tereke muamelesinin yapılmasının sebebi alacaklıların borcunu tahsil etmek istemesidir.

Zeytin Mahallesi sakini Panorya da oldukça yüksek meblağlarda borçlanmıştır. Hamamcı Mehmed Ağa'dan 60 esedî (7.600 akçe), Hasan Ağa'dan 20 esedî (2.400 akçe), Mehmed Ağa'dan 110 esedi (13.200 akçe) borç almıştır. Mirasçısı sadece büyük oğlunun oğludur. Panorya'nın torunundan başka kimsesi olmayan yaşlı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Terekesi de Zeytin mahallesindeki 30.000 akçelik bir menzil ve birkaç parça ev eşyasından ibarettir. Bir işle meşgul olup olmadığına dair buradan da bir bilgiye ulaşılamamıştır. Panorya'nın tereke muamelesine dair de bir hüccet kaydı bulunamamıştır. Panorya bu borçları niye almıştır bilinmemektedir.⁴²⁸

Murabaha, rehin usulleriyle kredi alan görülmemiştir. Ancak, "Baha-i ..." yoluyla borçlanan iki kadın vardır. Bu şekilde borç alıp ödemedi vefat etmişlerdir. Bu borçlar baha-i iplik 380 akçe, baha-i eğer 500 akçe, baha-i boğasi ve baha-i keten 4 esedî şeklindedir.⁴²⁹ Karz şeklinde borçlanmayı Elvanzade Mahallesi sakini Fatma bt. El-Hac Mesud'da görmekteyiz. Kocasını el-Hac Yahya b. Süleyman'ın ikrarı ile kayda geçmiş bu borç, cihet-i karz ile verdiği 22.000 akçe borçtur, karısının terekesinden talep etmektedir.⁴³⁰ Fatma geriye 90.000 akçe gibi yüksek miktarda bir miras bırakmıştır. Eşinden bu denli yüksek bir krediyi neden aldığına dair borç kaydında bilgi bulunmamaktadır. Fatma'nın terekesini incelediğimizde Fatma'nın annesi ve eşinden başka mirasçısı yoktur. Eşi mirası kayınvalidesi ile bölüşmek zorundadır. Yahya eşine gerçek bir borç vermiş olabileceği gibi, belki eşinin mirasından

⁴²⁸ Mülga Beledî Kısmet, 8/44b (Receb 1084- Ekim 1673).

⁴²⁹ Mülga Beledî Kısmet, 3/30a (R. evvel 1076- Eylöl 1665), 4/81a (Zilkade 1079- Nisan 1669), 8/15a (Muharrem 1084 – Nisan 1673).

⁴³⁰ Mülga Beledî Kısmet, 4/70a (Şaban 1079- Ocak 1669).

biraz daha fazla miktar alabilmek için göstermelik bir alacağı ileri sürmüştür. Feraîz hukukuna göre, eşinin mirası kayınvalidesi ile kendine eşit paylaşılacaktır. 22.000 akçelik bir alacak ile, mirastan alacağı miktar böylelikle artacaktır. Bu art niyetli hikâyeyi bir kenara bırakıp, Fatma'nın terekesine baktığımızda ise incelediğimiz diğer kadınlarda görmediğimiz mai londirin, gülünî, beylik, yeşil, kırmızı, mai, laciverd çukalar gibi kumaş cinslerine sahip olduğu görülmektedir. Bu kumaşların tutarı neredeyse eşinden aldığı borç miktarına yakın tutardadır. Fatma, bu kadar kumaşı kendi giyimi için almamış olsa gerektir, büyük ihtimalle satmaktaydı. Eşinden bu borcu da ticaret yapmak için almış olmalıdır. Herhangi birinden ya da para vakfından para almaktansa eşinden borç almayı yeğlemiş olmalıdır. Terekesinde nakit kaydı olmamasından ve kumaş tutarları ile eşinden aldığı borcun tutarının yaklaşık miktarda olmasından, bu işe henüz başladığı ve ticaret yapamadan vefat ettiğini düşündürmektedir.

Erkek tereke kayıtlarına göre, kadınların kredi alma yollarına baktığımızda da kadınların “baha-i ...” usulünü daha çok kullandıkları görülmektedir. Hüma bt. Papaz İsvador eşine *baha-i bilezik 15.000 akçe*, annesine 3.500 akçe borçlanmıştır.⁴³¹ Hızır Çelebi b. Ahmed'in eşi Ayşe de kocasından karz yoluyla 2.500 akçe almıştır.⁴³² Bir başka kadın ise eşinden *baha-i bilezik 1000 akçe* almıştır.⁴³³ Rahime isimli kadın yine bir erkekten *baha-i bilezik ve kuşak 100 esedî gurusu yani 12.000 akçe*⁴³⁴, Nazenin Hatun bt. Abdullah, Ketenci Cafer b. Abdullah'tan *cihet-i karz 11.400 akçe* borç almışlardır.⁴³⁵ Bu örneklerden hareketle, Osmanlı kadınlarının kredi alma yöntemleri arasında baha-i ...usulünün ilk sırada, karz usulünün ise ikinci sırada yer aldığı söylenebilir.

Erkek terekelerindeki borç ilişkileri incelendiğinde, kadınların erkeklerden borç alma temayülünün oldukça düşük olduğu görülmektedir.⁴³⁶ Alacaklı erkeklerin sayısı 1224 iken, borçlu kadınların sayısı sadece 56'dır. Alacaklı erkeklerin %62'si müslüman, %38'i gayrimüslim iken, borçlu kadınların %82'si müslüman, %18'i gayrimüslim kadındır. Borçlu kadınların büyük çoğunluğu %78 aile dışından borç almıştır. Ayrıca, müslüman kadınların %13'ü gayrimüslim erkeklerden borçlanmıştır. Bu veriler, kadınların borçlanma konusunda

⁴³¹ Mülga Beledî Kismet, 3/72a (Zilhicce 1077 – Mayıs 1667)

⁴³² Mülga Beledî Kismet, 4/13a (Şaban 1078 – Ocak 1668).

⁴³³ Mülga Beledî Kismet, 5/8a (Safer 1080 – Temmuz 1669).

⁴³⁴ Mülga Beledî Kismet, 8/46b (Receb 1084 – Ekim 1673).

⁴³⁵ Mülga Beledî Kismet, 7/147a (Zilhicce 1083-Mart 1673).

⁴³⁶ Mülga Beledî Kismet Defterlerinden 1, 5, 6, 7, 8 numaralı defterlerde bulunan erkek terekelerinden yararlanılmıştır.

daha ihtiyatlı davrandıklarını ve dini kimliklerinin de bu tercihlerini etkilediği göstermektedir.

Tablo 59. Erkek Tereke Kayıtlarına Göre Erkeklere Borçlu Kadınların Dağılımı

Alacaklı Erkekler	Borçlu GM Kadınlar	Borçlu Müslüman Kadınlar	Yüzdesi
G. müslim Erkek	%69	%31	%18
Müslüman Erkek	-	%100	%82
Toplam			100%

Erkek terekelerine göre, erkeklerden borç alan kadınların yüzdesine bakıldığında, gayrimüslim erkeklerden borç alan gayrimüslim kadınlar %69, müslüman kadınlar %31’dir. Müslüman erkeklerden borç alan gayrimüslim kadın tesbit edilmemiştir. Müslüman kadınlar çoğunluktadır. Daha genel olarak incelendiğinde, kadınlar en fazla müslüman erkeklerden borç almışlardır (%82). Kadınların erkeklere borçları, erkeklerin tüm alacakları içerisinde %1, borçlu kişi sayısı içerisinde %4 orandadır. Erkeklerden hem sayı hem meblağ olarak en fazla borç alan kadınlar müslüman kadınlardır, gayrimüslim kadınların daha az olmaları, müslüman kadınların borç almakta daha rahat hareket ettiğini, gayrimüslimlerin çekimser olduğunu gösteriyor olabilir. Gayrimüslim kadınların maddi durumlarının iyi olduğu ve borç almaya ihtiyaçları olmama ihtimali de düşünülebilir. Gayrimüslim kadınların borç almada ise gayrimüslim erkekleri tercih ettiği görülmektedir.

Kadınların borçlandığı bir diğer yer de vakıflardır. Bu vakıfların amacı muamele-i şeriyye⁴³⁷ yoluyla %10-%12 civarında faiz ile çok sayıda kişiye küçük miktarlarda tüketim kredisi vermektir.⁴³⁸ Kadınların borçlandıkları yerler arasında %15 orana sahiptir. Ferruh Kethuda Vakfı, Haydar Ağa Vakfı, Mahmut Paşa Vakfı, Evliya Mehmed Efendi Vakfı, Mukaddim Çavuş Vakfı, Ferhad Paşa Vakfı, İvaz Efendi Vakfına, toplam 50.750 akçe borçlanmışlardır. Kadınlar bu vakıflarla kurdukları ilişki kredi almak ve ev kiralamak üzerinedir.⁴³⁹ Osmanlı

⁴³⁷ Muamele-i şeriyye; Bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın almasıdır. Bkz. Yunus Apaydın, “İne”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2000.

⁴³⁸ Çizakça, Bursa para vakıfları üzerine yaptığı araştırma sonucu 16. yüzyıldan 1730 yılına kadar olan süreçte, faizin %10-%12 olduğunu 1730’lu yıllarda %20’lere ulaşmış olduğunu belirlemiştir. Bkz. Murat Çizakça, “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, 2019, 77-78.

⁴³⁹ Özcan, 1510-1564 yılları arasında Üsküdar’da 37 adet (%25) kadının vakıf kurucusu olduğunu tespit etmiştir. Baer, 16.yüzyıl ortalarında İstanbul için bu oranın %36,8, Kudüs, Kahire, Halep şehirlerinde %20 ile %50 arasında değiştiğini kaydeder. Bkz. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları -Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 265. Koyuncu, 18. yüzyılda Bursa’da 232 kişiye ait sicil kaydından yola çıkarak 26 kadının yani %11’inin vakıf kurucusu olduğunu belirtir. Bkz. Miyase Koyuncu Kaya, “Osmanlı Kadını ve Para Vakıfları: 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Bursa Örneği”, içinde *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, c. 5, Ed. Füsün Çoban

toplumunda imparatorluğun her yerinde seçkinler muhiti olsun orta halli kadınlar olsun kadınların kurduğu pek çok vakıf kaydı bulunmaktadır. Mesela, Nablus'ta yaşayan Atika bt. Mustafa 1685 yılında, dut ağaçlarından oluşan meyve bahçesini aile vakfı olarak vakfetmiş ve kendisini vakfın tek sahibi ve idarecisi olarak göstermiştir. Bahçenin yarısını on iki yıllığına Hasan ibn el-Hac Mansur'a kiralamıştır.⁴⁴⁰ Bir diğer örnek, Meryem Anklis'tir bıraktığı vasiyetname kaydı ile ismine bir vakıf kurulmasını vasiyet etmiştir.⁴⁴¹ Bu çerçeveden incelenen terekelere bakıldığında, vakıf kuran kadın izine rastlanılmamıştır. Aynı kayıtlarda Suriçi kadınları arasında vakıflarla teması olanların sayısı azdır. Sadece yedi kişi belirlenmiştir. Bu kadınların 3'ü gayrimüslim (%43), 4'ü müslümandır (%57). Bu kadınların vakıflara olan borçları ise menzil kirası borcu, borç alma veya istiğlâl⁴⁴² şeklindedir. 591 kadın içinde vakıftan borç alan %1, borçlu 105 kadının ise %7'sidir. Cinsiyet üzerinden değerlendirildiğinde ise erkekler %83 kadınlar %17 oranında çeşitli vakıflara borçlanmışlardır.⁴⁴³

Pınar bt. Aleksi “li-vakfı Ferhad Paşa ba-hüccet-i şeriyeye istiğlâl-i menzil-i mezbûr” karşılığı vakfa 10.000 akçelik borçlanmıştır.⁴⁴⁴ Pınar'ın sahip olduğu Ohri Mahallesi'ndeki nısf (yarım) hisseli menzilin değeri ise 15.000 akçedir. Pınar, bu evi ipotek ederek kredi almış ve vefatından sonra vakıf, alacağını tahsil etmek için idane hücceti⁴⁴⁵ ile başvurmuştur. Bu durum, Pınar'ın tereke muamelesinin Kısmet Mahkemesine intikal etmesine sebep olmuştur. Ancak Pınar'ın eşi hayattadır, eşi var iken neden bu krediye ihtiyaç duymuştur veya neden eşi bu krediye ortak olmamıştır gibi sorulara terekesinden elde edilen bilgiler ışığında yanıt bulunamamaktadır.

Döşkaya, Serdar Kurt, Serap Alp, Sedat Çapar (21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlen, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2009), 127. 1660-1730 yılları arasında Tripoli'de vakf kurucusu kadın %37, aynı tarih aralığında Nablus'ta %24.5'tir. Bkz. Beshara B. Doumani, *Family Life In The Ottoman Mediterranean, A Social History* (Cambridge University Press, 2017), 147. Bu bilgi ışığında incelenen kadın terekeleri incelendiğinde vakıf kuran ve serveti ile vakıf kurulmasını vasiyet eden bir kayda rastlanmamıştır.

⁴⁴⁰ B. Doumani, *Family Life In The Ottoman Mediterranean, A Social History*, 265.

⁴⁴¹ B. Doumani, 1-18.

⁴⁴² Kirası veya mahsulü borca karşılık tutulmak üzere, bir gayrimenkulü rehine koyma anlamına gelmektedir. Bkz. İlhan Ayverdi, “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, içinde *Kubbealtı Lugatı* (Kubbealtı, 2005)

⁴⁴³ 1795 yılı Bursa sicilleri tereke kayıtlarına göre vakıftan borç alan kadın %19, erkek %81'dir. Bkz. Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2004): 90.

⁴⁴⁴ Mülga Beledî Kısmet, 4/41b (R. ahire 1079 – Eylül 1668).

⁴⁴⁵ Bey- bi'l-istiğlâl ile alınan borçlanılmış, kadı huzurunda tescil edilmiştir. Bu borç hüccetine idane hücceti denilmektedir. Kaydın kendisinde de *ba-hüccet-i şer'îyye* ile belirtilen bu hüccettir. Bkz. Koyuncu Kaya, “Osmanlı Kadını ve Para Vakıfları: 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Bursa Örneği”, 125.

Sulu Manastır sakinlerinden Elmas b. Ayali isimli Ermeni kadının da Mukaddim Çavuş Vakfına 124 esedî (14.880 akçe) tutarında bir borcu vardır ve bunun sebebi belirtilmemiştir.⁴⁴⁶ Elmas'ın Sulu Manastır Mahallesi'ndeki 40.000 akçelik evi dışında önemli bir mal varlığı yoktur. Eşi ve annesi hayatta olan Elmas'ın küçük bir kız çocuğu vardır ve genç yaşta öldüğü anlaşılmaktadır. Elmas'ın bu krediyi neden aldığı ve neden eşi veya annesinin buna dahil olmadığı ise bilinmemektedir. Pınar'ın durumunda olduğu gibi, bu tereke muamelesi de vakfın alacağını tahsil etmek amacıyla yapılmıştır.

Mirahor mahallesi sakinlerinden Kıymet bt. Yuvaş, Mukaddim Çavuş Vakfından 8.000 akçe kredi kullanmıştır. Bu kadının tereke tutarı 12.840 akçedir ve sağ olan eşiyle birlikte biri küçük olmak üzere üç çocuğu vardır. Eşi varken bu kadar yüksek bir krediyi tek başına alması dikkat çekicidir. Terekesinde herhangi bir ticari mal bulunmayan Kıymet'in Mukaddim Çavuşa olan borcu nedeniyle, bu vakfın mütevellisi terekesinin Kısmet Mahkemesine getirilmesini talep etmiştir.⁴⁴⁷

Rumeli'nden dönerken hayatını kaybeden Hacı Muhyiddin Mahallesi sakinlerinden Havva Hatun'un Ferruh Kethüda Vakfına 720 akçe tutarında menzil kirası borcu bulunmaktadır.⁴⁴⁸ Havva, dokuz farklı kişiden değişik miktarlarda borç almıştır. Mirasının yarısı borçlarını ödemeye yetmiştir. Sadece kızı ve erkek kardeşi mirasçısı olan bu kadın, vakfa ait bir evde oturmaktadır. Kira borcunun miktarından uzun süredir ödeme yapmadığı anlaşılmaktadır. Havva'nın maddi sıkıntı içinde olduğu kirasını ödeyemediği veya ziyarete gittiği Rumeli'nde uzun süredir kalmasından dolayı kira borcunun biriktiği akla gelmektedir.

Edirnekapi'da olan Çakır Ağa Mahallesi'nde ikamet eden Rabia b. Mustafa'nın İvaz Efendi Vakfına 900 akçe, Çakır Ağa Mahallesi Avâız Vakfına⁴⁴⁹ ise 500 akçe borçlanmıştır.⁴⁵⁰ Rabia'nın çocuğu bulunmamaktadır. Mirası eşi ve kardeşinin oğlu arasında paylaşılmıştır. Terekesinin büyük kısmını Çakır Ağa Mahallesi'ndeki 24.000 akçelik menzili ve eşinin kendisine olan 12.000 akçelik mehir borcu oluşturmaktadır. Rabia, iki para vakfından kredi

⁴⁴⁶ Mülga Beledî Kısmet, 6/91a (H.1082- M.1671), 5/25b (Muharrem 1080 – Haziran 1669)

⁴⁴⁷ Mülga Beledî Kısmet, 5/25b (Muharrem 1080 – Haziran 1669).

⁴⁴⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/81a (Zilkade 1079 – Nisan 1669).

⁴⁴⁹ Avâız Vakfı; Bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri avâız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kurulmuş olan akar ve para vakfı. Bkz. Mehmet İpşirli, “Avâız Vakfı”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991).

⁴⁵⁰ Mülga Beledî Kısmet, 7/76a (Safer 1083 – Mayıs 1672).

kullanmıştır. Yukarıdaki kadınlarla ilgili sorduğumuz soruların cevapları bu örnekte de bulunmamaktadır.

Hâce Hatun Mahallesi'nde yaşayan Hayrunnisa isimli kadın, mahalledeki avarız vakfından 2.600 akçe borç almıştır.⁴⁵¹ Hayrunnisa'nın iki kızı ve bir oğlu vardır. Para vakfı dışında bakkala, ekmekçiye ve iki kadına daha borcu bulunmaktadır. Servetinin miktarından fakir olduğu anlaşılan bu kadın geçim sıkıntısı yaşıyor olmalıdır, bu nedenle kredi almak zorunda kalmış gibi gözükmektedir.

Mahmud Paşa Mahallesi'nde sakin olan Hamide bt. el-Hac Piyale üç farklı vakfa borçlu olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵² Bunlardan biri Mahmud Paşa vakfına olan menzil kirası borcudur. Bu borcun miktarı 3.800 akçe olarak belirtilmiştir. Ancak borcun kaç aylık olduğu bilgisi verilmemiştir. Bu dönemde ev kirasının 100-200 akçe arasında değiştiği düşünülürse, Hamide bt. el-Hac Piyale'nin kira borcunun oldukça birikmiş olduğu söylenebilir. Diğer iki vakıf ise Haydar Ağa vakfı ve Evliya Mehmed Efendi vakfıdır. Bu vakıflara olan borçları sırasıyla 3.650 akçe ve 13.700 akçedir. Ayrıca Hamide'nin bezzaztancı, Salomon isimli Yahudiden, Mehmed Bey ve el-Hac Ebubekir Ağa'dan da borç aldığı görülmektedir. Hadice'nin eşi ağa unvanlıdır ve iki küçük kızı bulunmaktadır. Mehiri ise 6.000 akçedir. Eşi hayatta iken ve ortalamanın üzerinde bir mehir verebilecek durumdayken, Hamide'nin neden bu kadar borçlandığı ve menzil kirasını neden kendisinin ödediği merak konusudur. Ayrıca terekesinde 10.000 akçe değerinde cariyeye, 6.000 akçe değerinde inci çaprast, 6.000 akçe sim ayna, 5.200 akçe zümrüt bir çift küpe, 6.000 akçe değerinde cevahir kuşak gibi değerli eşyalar bulunduğu da dikkat çekicidir. Toplam serveti 80.547 akçe olan bu kadının neden borç aldığı sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak elimizdeki verilerden yola çıkarak, 1669 yılında eşi hayatta olan bir kadının istediği vakıftan istediği kadar borç alabildiği ve evin kirasını üstlenebildiği sonucuna varabiliriz.

Çizakça'nın para vakıfları üzerine yaptığı araştırma sonucunda, Bursa para vakıflarının 1749 yılında ortalama 53 kuruş (6.360 akçe) ve 1785 yılında ortalama 76 kuruş (9.120 akçe) kredi verildiği tespit edilmiştir.⁴⁵³ Establet-Pascual, 1680-1690 yılları arasında Şam'da reaya erkeklerin çoğunluğunun aldıkları kredilerin 50 guruştan az olduğunu belirtir. Çizakça ve Establet-Pascual, bu rakamların çok düşük olduğunu ve bu kredileri alanların girişimci değil

⁴⁵¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/64b (Ramazan 1079 – Şubat 1669).

⁴⁵² Mülga Beledî Kısmet, 4/94a (Zilkade 1079 – Nisan 1669).

⁴⁵³ 1 guruş 120 akçe' den 53 guruş 6.360 akçe, 76 guruş 9.120 akçe etmektedir.

tüketici olduklarını belirtmiştir.⁴⁵⁴ Bu kriterlere göre vakıflardan kredi alan kadınları incelediğimizde, incelediğimiz tarihe en yakın olan 1749 yılındaki ortalama kredi tutarı olan 6.360 akçeyi baz alırsak 5.000–6.000 akçe üzeri kredi alan dört kadının girişimci sayılabileceğini söyleyebiliriz. Diğer üç kadın ise tüketim için kredisi almıştır. Terekelerden vakıflardan kredi alan kadınların sayısının az olduğu sonucuna varmak yanlıştır. Çünkü 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra para vakıflarının sayısı hızla artmıştır⁴⁵⁵ ve İstanbul’da çok sayıda para vakfı kurulmuştur. Bu da birçok insanın kredi ihtiyacı olduğunda nakde kolayca erişebilmesini sağlamıştır.⁴⁵⁶ Birçok kadın da bu imkândan faydalanmıştır. Nitekim 17. yüzyılda vakıf muhasebe kayıtlarına göre yapılan çalışmada, vakıftan kredi alan kadınların oranının %25 olduğu belirlenmiştir.⁴⁵⁷ Terekelerde sadece ölenin bir vakfa borcu varsa, vakıftan kredi aldığı bilgisine ulaşabiliyoruz. Borcunu ödemiş birinin vakıfla ilişkisine dair bilgi edinemiyoruz. Terekelerin izin verdiği ölçüde, vakıflardan kredi alanların %17’si kadındır.

Sonuç olarak, İstanbul Suriçinde yaşayan 591 kadından 105’inin çeşitli yerlere borçlu olduğu tespit edilmiştir. Borçların dağılımı şöyledir: aile fertlerine %25, aile dışındaki şahıslara %54, vakıflara %15 ve kaynağı belirtilmeyen müteferrik yerlere %7 oranında borçlanılmıştır. Borçlu kadınların %52’si müslüman, %48’i gayrimüslimdir. Müslüman kadınlar en çok fazla aileden (%92), vakıflardan (%44), aile dışı şahıslardan (%39) borç almışlardır. Gayrimüslim kadınlar ise sırasıyla aile dışı şahıslardan (%61), vakıflardan (%56) ve aileden (%8) borç almışlardır. Müteferrik borçların gayrimüslim kadınlarda daha fazla olduğu görülmüştür (%66). Cinsiyet açısından borç alma davranışları incelediğinde, kadınların %76 oranında erkeklerden borç aldıkları belirlenmiştir. Dini mensubiyete göre ise gayrimüslim kadınların kendi din mensuplarından borç aldıkları, erkek terekeleri ile karşılaştırıldığında ise borç aldıkları kişilerin tamamının gayrimüslim erkekler olduğu ortaya çıkmıştır. Müslüman kadınlar ise başta müslüman erkek ve kadınlar olmak üzere

⁴⁵⁴ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 116; Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d’État dans la société ottomane damascène: Les ‘askar à la fin du XVIIe siècle*, 74.

⁴⁵⁵ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 36.

⁴⁵⁶ 1596 yılına ait İstanbul vakıf tahrir kayıtlarına göre 3180 vakıftan 527’si para vakfidir. 17. Yüzyıl boyunca para vakfı sayısında artış olmuştur. Bkz. Tahsin Özcan, “Vakıf ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi”, içinde *Büyük İstanbul Tarihi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020); Çiğdem Gürsoy, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten* 81, sy 290 (2017): 159-90.

⁴⁵⁷ 1633 -1731 yılları arasına ait 50 adet vakıf muhasebe kaydına göre vakıflardan borç alan 850 kişinin 209’u kadındır. Bkz. Hüsnü Koyunoğlu, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2008): 297.

gayrimüslim erkeklerden ve kadınlardan da borç almışlardır. Bu sonuç erkek terekeleri ile de uyumludur.

Yaşanan ekonomik krizler, savaşlar, kıtlıklar, hastalık ve boşanma gibi sebepler kadınların borç almasına neden oluyordu. Günlük olarak hayatta kalabilmek için küçük krediler alıyorlardı.⁴⁵⁸ Terekelerde bu borçları alma sebepleri belirtilmemekle birlikte kadınların borçlanma şekillerinin çoğunlukla vadesiz, sıradan borçlar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra kredi şeklinde borçlanma da söz konusudur. Baha-i ... ve karz yolu en fazla tercih ettikleri kredi alma şeklidir. Vakıflara olan borçlanmaları iki türdedir; ilki menzil kirasıdır, vakfa ait evde kiracı oldukları için borçlanmışlardır. Diğeri ise kredidir. Bu kredilerin alınma sebepleri hakkında tereke kaydı bilgi vermemektedir. Bazı kadınlar eşleri sağ olduğu halde evlerini ipotek ettirmişlerdir. Tek başlarına kredi borcuna girmişlerdir. Bazı kadınlar da yaşadıkları nakit sıkıntısını çözmek için kredi almışlardır. Borç toplamının %22'sini kredi şeklinde borçlanma oluşturmaktadır.

Kadınların aile dışı şahıslardan borç alması %54, erkek terekelerine göre ise % 78'dir. Kadınlar borç alma gereksinimlerini çoğunlukla aile dışında çözümlenmektedirler. Terekeler borçlanma sebeplerine dair fazla bilgi vermemektedir. Ancak verilen bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz. Kadınlar genellikle günlük ihtiyaçlarını karşılamak için esnafa (ekmekçi, kasap, bakkal), nakit sıkıntılarını karşılamak, ev kirası ödemek ve ticaret yaptıkları için borçlandıklarını söyleyebiliriz.

⁴⁵⁸ Fariba Zarinebaf, "From Mahalle (Neighborhood) to the Market and the Courts Women, Credit, and Property in Eighteenth-Century Istanbul", içinde *Kinship and Property in the Wider Mediterranean: Centers and Peripheries (1300-1800)*, ed. Jutta Sperling and Shona Wray (Routledge, 2009), 225.

4. Nakit

Terekelerde nakit varlığı resmi kayıtlara geçmişse tespit edilebilir. Bu da genellikle aile içi miras intikali veya borç-alacak ilişkisi gibi durumlarda mümkün olmaktadır. Ölen kişinin yanında veya sakladığı yerde bulunan nakdi, yakınları tarafından alınabilir. Bu nedenle gerçek nakit miktarının daha fazla olduğu ancak kayda geçmediği de olabilir. Kadınların elindeki nakdi ise terekelerindeki miras intikali, alacak kayıtları ve mevcut para kaynakları ile belirlemektediriz. Vefat ettiklerinde yanlarında az miktarda nakit bulunan kadınların çoğunun kimsesiz veya yalnız yaşadıkları görülmektedir. Esasen, murabaha, mehir ve alacak gibi kalemler hepsi nakit kapsamına girer. Servet birikiminde bunların toplamı nakit payını artırmaktadır. Ancak bu bölümde sadece nakit kayıtlarına odaklanarak 1656-1676 yılları arasında Mülga Beledî Kısmet defterlerinde kayıtlı kadınların terekelerindeki nakit miktarını belirleyerek, genel servet içindeki payını, dini kimliğe göre nakit sahipliğini, nakit kazanma yöntemlerini değerlendirme biçimlerini ve kadınların ekonomik hayattaki konumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Serveti oluşturan unsurlardan biri olarak nakit, kadınların öldüklerinde ellerinde harcamaya hazır ne kadar paraları olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Akçenin yerine henüz kuruşun geçmediği günlük hayatta hesap parası olarak kullanımdadır ve terekelerde en çok görülen para birimidir.⁴⁵⁹ İncelenen dönemde akçenin gümüş içeriğinin çok az değişime uğradığı, İstanbul’da genel fiyat düzeyinde istikrarın görüldüğü yıllardır.⁴⁶⁰ İstanbullu kadınların farklı para birimlerine de sahip oldukları görülmektedir. Kâtiblerin tereke kayıtlarında geçen farklı para cinslerini, o paranın o günün rayicinde kaç akçe olduğunu belirtmeleri hesaplamayı oldukça kolaylaştırmıştır. Ve çoğunlukla bunu kaydetme hususunda hassas davrandıkları görülmektedir. Bazen esedî guruş kayıtlarında o günkü kur karşılığı belirtilmemiştir. Bu durumda, esedî guruş cinsi olan paralarda 1 esedî guruş = 120 akçeden hesaplanmıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ 1688 yılında *kuruş* ve kuruşun 1/40’ına eşit olarak *para* ile akçe günlük kullanımda para birimi olarak değerini kaybetmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir-Giderleri”, c. 2 (VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 1981), 1401.

⁴⁶⁰ 1650-1659 akçenin gümüş içeriği 0,27, 1660-1669 akçenin gümüş içeriği 0,23, 1670-1679’da ise akçenin gümüş içeriği 0,21’dir. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 110,114; Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998* (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 111.

⁴⁶¹ 1656 – 1676 yıllarında incelenen defterlerde de defaatle belirtilmesinden yola çıkarak 120 akçe olarak hesaplanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonundan itibaren ve özellikle XVII. yüzyıl başlarında akçenin önemli bir değer kaybına uğraması sonucunda altın ve gümüşün yanında çok miktarda Avrupa parası da dolaşıma girmiştir. 1600'de 1 guruş 40 akçe, 1656'da 90 akçe, 1664'te 120 akçeye tekabül etmektedir.⁴⁶² Kadınların nakitlerinin büyük çoğunluğu akçe olmakla birlikte esedî guruş, şerefî altın, mısır pasesi gibi para cinslerine de sahip oldukları görülmektedir. Esedî guruşun genellikle karşılığı 120 akçe olmakla birlikte zaman zaman farklı kurdan hesaplandığı da görülmektedir. Bu seyri Tablo 60'ta izlemek mümkündür.

Tablo 60. 1656-1676 Yıllarındaki Para Cinslerinin Akçe Karşılığı

Para Birimi	Akçe Olarak Karşılığı	Yıl (Hicrî/Miladî)
1 Esedî Guruş	100 Akçe	H. 1069- M. 1658
1 Esedî Guruş	135 Akçe	H. 1075- M. 1665
1 Esedî Guruş	135 Akçe	H. 1077- M. 1667
1 Esedî Guruş	115 Akçe	H. 1080- M. 1671
1 Esedî Guruş	115 Akçe	H. 1081- M. 1670
1 Esedî Guruş	105 Akçe	H. 1077- M. 1667
1 Riyal Guruş ⁴⁶³	100 Akçe	H. 1068- M. 1658
1 Şerefî Altın	260 Akçe	H. 1081- M. 1670
1 Şerefî Altın	270 Akçe	H. 1082- M. 1671
1 Yıldız Altın ⁴⁶⁴	300 Akçe	H. 1082- M. 1671
1 Zolta ⁴⁶⁵	80 Akçe	H. 1082- M. 1671
1 İngiliz Altını	3 Akçe	H. 1083 -M. 1673
1 Frank Altını	300 Akçe	H. 1082- M. 1672

⁴⁶² Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, 140.

⁴⁶³ Riyal guruş, 16.yüzyılın ikinci yarısıyla 17. Yüzyılda Avrupa, Asya kıtaları arasında ticarete en çok kullanılan İspanyol parasıdır. Bkz. Şevket Pamuk, "Kuruş", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2002).

⁴⁶⁴ Yıldız Altın: 17. Yüzyılın ikinci yarısında Venedik dükasına verilen addır. Bkz. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, (İstanbul, 1965), 53.

⁴⁶⁵ Zolta; Polonya'da darb edilen gümüş para olup isloti ya da izloti şeklinde de isimlendirilmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İstanbul, 1958), 152.

Mısır Parası	3 Akçe	H. 1082- M. 1672
Cedid Akçe	300 Akçe	H. 1082- M. 1672
Zuyuf Akçe	0,71 Akçe	H. 1080- M. 1669

Akçeden farklı olarak nakitlerini farklı para birimleri üzerinden değerlendiren 13 kadın tespit edilmiştir. Suriçi kadınları başka para birimleri ile tasarruf sahibi olsalar da akçe başta yer almaktadır.

591 kadından 124'ü nakit para sahibidir (%21). Toplam nakid 2.772.225 akçedir. Nakid unsuru genel servet toplamı olan 15.756.419 akçe içerisinde %17,2 oranındadır. Nakdi olan 74 müslüman kadın (%60), 49 gayrimüslim kadındır (%40). Nakit toplamının %76'sı müslüman kadınlara, %26'sı gayrimüslim kadınlara aittir. Öztürk, İstanbul Kısmet-i Askerî sicillerinde yer alan kadınların servetleri içerisinde nakdin oranını % 15,58 olarak tespit etmiştir.⁴⁶⁶ İncelediğimiz İstanbullu kadınların nakit miktarı askeri sınıfa mensup kadınlardan biraz fazladır.

Tablo 61. Kadınların Nakit ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Nakit Miktarı (Akçe)	Servet Tutarı (Akçe)	Yüzde
Müslüman	74	2.004.847	3.081.302	%74
Gayrimüslim	49	717.256	1.822.569	%26
Toplam	123	2.722.103	4.903.871	%100

Tereke kayıtlarına dayanarak, kadınların nakitlerini iki yolla elde ettikleri söylenebilir. Kendi tasarrufları ve miras yoluyla. Kendi tasarrufları ile elde ettiklerini varsaymamızın nedeni, tereke kaydında miras yoluyla gelen nakitlerin belirtilmesi, bunun dışındaki nakit miktarları için herhangi bir bilginin verilmemiş olmasıdır. Nakid toplamının %16'sını kendi tasarrufları, % 84'ünü miras yoluyla elde ettikleri söylenebilir.

Miras yoluyla nakit elde eden 69 kadının 40'ı müslüman (%58), 29'u gayrimüslim kadınlardır (%42). Sırasıyla en çok baba, anne ve kız kardeş mirasından nakid intikali gerçekleşmiştir. İntikal yolu ile nakit sahibi olan kadınların birçoğu kız çocuklarıdır. Servetlerinin nakid kısmının büyük bölümü babadan geldiği görülmektedir.

⁴⁶⁶ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 185.

İnalcık, Osmanlılarda, toplumun tüm sınıflarında, nakit serveti değerlendirmek için büyük bir istek olduğunu ve bunu gerçekleştirmek için tüccara başvurduklarını, böylece, küçük büyük nakit servetlerin commenda (mudâra, mukâraza)⁴⁶⁷ yoluyla ticari sermaye haline geldiğini belirtir.⁴⁶⁸ İncelenen dönemdeki kadınların terekelerinde mudâra ve mukâraza kayıtlarına rastlanmamıştır. Ancak, miras yoluyla elde ettikleri nakitleri murabaha ile değerlendirmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Murabaha için nakdi kime verdiklerine ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu işle uğraşan bir tüccar olması olasıdır. Murabahanın asıl malını oluşturan nakit kısmının bu bölümde ele alınması uygun görülmüştür.⁴⁶⁹

591 kadının 9'unun nakitleri murabaha ile işletilmiş, büyümesi amaçlanmıştır. Nakdi murabahaya verilenlerin 4'ü kız çocuğudur. Asıl mal olan nakit 527.346 akçedir. Bu paranın, öldükleri süreye kadar hasıl olan murabahası ise 286.116 akçedir. Bu da 9 kadının öldüklerinde 813.462 akçe nakitleri olduğu anlamına gelmektedir. Bu kadınlardan biri hariç nereye, kime murabaha ile nakit verdikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ali Paşa-yı Âtik Mahallesi sakini Nasrani bir kadın, babasına ve eşine borç vermiştir, iki senede hasıl olan murabaha ile toplam 32.000 akçe nakdi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰

En yüksek nakit miktarına sahip olan kimse Saliha bt. el-Hac Nasrullah isimli kız çocuğudur. 591 kadın serveti içerisinde en yüksek meblağa sahip olması bakımından daha önce de pek çok kez bahsi geçmiştir. Baba ve kardeşinden intikal eden nakit 382.560 akçedir. Bu nakdin vasîsi tarafından, murabahaya verildiği ve 5 senelik ribhi olan 219.240 akçe ile toplam 601.800 akçe olduğu görülmektedir. Böylece diğer unsurlarla terekesi 635.160 akçelik muazzam bir servete ulaşmıştır.⁴⁷¹

Kendi tasarrufları ile nakid sahibi olan kadınlara baktığımızda terekelerindeki paylarına göre, 54 kadının %61'i müslüman, %39'u gayrimüslimdir. Bu kadınların nakid sahibi olma yolları, yani parayı nasıl kazandıkları terekelerde genellikle belirtilmemektedir. Ancak terekelerdeki kayıtlardan yola çıkarak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Bu amaçla, birkaç örnek üzerinden analiz yaparak durumu açıklamaya çalışacağız. İsmihan bt. Menahim isimli

⁴⁶⁷ Mudâra, mukâraza; Bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşımı esasına dayalı ortaklığı ifade eder. Bkz. Cengiz Kallek, "Mudârebe", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2020.

⁴⁶⁸ Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29, sy 1 (1969).

⁴⁶⁹ "Alacak" başlığı içerisinde "Kredi Alacağı" başlığı altında incelenmiştir.

⁴⁷⁰ Mülga Beledî Kısmet, 2/74b (Ramazan 1074 – Mart 1664).

⁴⁷¹ Mülga Beledî Kısmet, 7/ 61b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

Yahudi kadının nakdi 59.475 akçedir. Nakit parası, 39.520 akçe değerinde 130 eşrefi altını (1 eşrefi altın 304 akçe) ve 530 esedî guruştan oluşmaktadır (1 esedî 135 akçe). Serveti 243.630 akçedir. Bu varlıklı kadın rehin karşılığı 86.400 akçe borç vermiştir. Ayrıca 40.500 akçe de borç verdiği anlaşılmaktadır. Verdiği borç ve nakit miktarlar, servetinin yarısına yakındır.⁴⁷²

İsmihan'ın ardından gelen Hadice bt. Osman'ın serveti ise 134.583 akçe olup, bunun 47.150 akçesi nakittir. Diğer mal varlığı ise cârîye, mehir, çok sayıda mefruşat ve giyim eşyasından oluşmaktadır. Nakit birikimi 31 şerefi altın (8.050 akçe), 340 esedî guruştur (39.100 akçe-1 esedî guruş 115 akçe olarak kaydedilmiştir). Bunun yanında ismi verilmeyen saraylı hatuna 70 esedî guruş (8.050 akçe), Mehmed Çelebi'ye 30 esedî guruş (4.025 akçe) borç verdiği kayıtlara geçmiştir. Dolayısıyla İsmihan kadar büyük meblağlarda olmasa da Hadice'nin de nakit birikimi olduğunu ve başkalarına kredi sağladığını söyleyebiliriz.⁴⁷³

Esirci Kemal Mahallesi sakini Kâtibe bt. Abdullah'ın *Çamaşırcı dükkânında olan alet-i lazimesi 1.000 akçe* değerindedir. Bu, Kâtibe'nin çamaşırcı dükkânındaki gediği hakkına⁴⁷⁴ sahip olduğunu ve bunun nakit olarak değerlendirebileceğini göstermektedir. Kâtibe aynı zamanda meslek sahibi bir kadın olup, çamaşırcılık yaparak gelir elde ediyor olabilir. Kâtibe'nin nakdi ile satın aldığı gedik hakkı, ölümü halinde satılarak nakde dönüştürebilecek bir servet unsuru olarak kabul edilmektedir. İncelenen kadın tereke kayıtlarında gedik hakkına sahip olan tek kadındır.⁴⁷⁵

Nakid sahibi olan kadınların kendi paralarını kazanabilecekleri bir iş yapıp yapmadıklarını anlamak için tezgâh ve kumaş varlıklarına bakılması gerekmektedir. Tezgâhı olan Ayşe bt. Mehmed hem nakid hem kumaş hem tezgâha sahiptir. Servet tutarı 13.523 akçe olan Ayşe, orta sınıftan, bez dokuyarak maişetini karşılayan bir kadındır.⁴⁷⁶ Tereke kayıtlarında sıradan bir insanın kullanımını aşacak miktarda mefruşat ya da kumaş bulunması, evde kumaş ya da mefruşat üzerine üretim veya satış yapılarak bir gelir elde edildiğini gösterebilir. Bu verilerin nakitle ilişkilendirilmesi amaçlanmaktadır. Nakitleri olan kadınlardan 19'u kumaş sahibidir. Bunların 4'ü gayrimüslim, 15'i müslümandır. Bu kadınların 2'sinin nakitleri miras yolu ile

⁴⁷² Mülga Beledî Kısmet, 3/19b (Ramazan 1075 – Mart 1665).

⁴⁷³ Mülga Beledî Kısmet, 5/64b (Muharrem 1081 – Mayıs 1670).

⁴⁷⁴ Gedik: Osmanlı hukukunda imtiyaz ve inhisar esasına dayanan tasarruf hakkı anlamında bir terim. Bkz. Ahmet Akgündüz, “Gedik” (İstanbul, 1996).

⁴⁷⁵ Mülga Beledî Kısmet, 3/59a (C. Ahire 1077 – Aralık 1666).

⁴⁷⁶ Mülga Beledî Kısmet, 2/33b (Şaban 1073 – Mart 1663).

edinilmiştir. 7'si Abdullah kızıdır⁴⁷⁷, 4 kadının terekesi ise beytûlmâle intikal etmiştir. İlk 13 kadının servet miktarlarına bakıldığında fakir ve orta sınıftan oldukları, neredeyse nakitleri kadar kumaşa sahip oldukları görülmektedir.

Terekesinde kumaşı olan kadınların nakid birikimi ile ilişkisini incelediğimizde, en yüksek nakde sahip olan Hadice bt. Osman'ın 47.150 akçelik nakdi ve 2.170 akçelik kumaşı olduğunu görüyoruz. Nakdi 31 şerefi altın, 340 esedîden (esedî 115 akçeden) oluşmaktadır. Hadice'nin çeşitli bez cinsi kumaşları kendi kullanımı için veya satmak için tutmuş olabileceği düşünülebilir.⁴⁷⁸ Kamer bt. Abdullah 3.280 akçe tutarında (90 zira = 62 metre) bez çeşitlerine sahiptir. Onun da bez dokuyarak veya doğrudan satarak kazanç elde ettiği muhtemeldir. Kamer'in nakdi ise 5.000 akçe, 2 esedî, 1 riyalî gurus, 10 şerefi altından ibarettir.⁴⁷⁹ Hadice bt. Abdullah'ın 3.500 akçelik nakdi ile 3.600 akçe tutarında kumaşı vardır. (180 zira⁴⁸⁰ bez= 124 metre). Toplam serveti 8.290 akçedir. Servetinin neredeyse tamamının bu nakit ve kumaştan oluşması dikkat çekicidir. Bu kumaş miktarının, bir evin ihtiyacından fazla olması onun da kumaş dokuyarak veya dikiş dikerek gelir sağladığını düşündürmektedir.⁴⁸¹

Sonuç olarak kumaş üretimi, satışı yahut dikiş dikerek nakid kazandığı tahmin edilen 19 kadından bahsedebiliriz. Bunların toplam servetleri 180.213 akçe, kumaş tutarları 25.429 akçedir. Beledî Kısmet sicillerinde yer alan 591 kadının içerisinde nakdi olan 123 kadının %15'inin evde bez dokuyarak yahut dikiş dikerek gelir elde ettiğini söyleyebiliriz.

Kadınların gayrimenkullere sahip olma yolları arasında ölen akrabalarının mirasından intikal ve kendi tasarrufları ile mülk edinme bulunmaktadır.⁴⁸² Osmanlı şehirlerinde, örneğin Kayseri, Ankara ve Kudüs'te, kadınların gayrimenkul alım-satım işlemleri yaptıkları ve bunun azımsanmayacak bir sayıda olduğu sicillerdeki mülk alım-satım hüccetlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁸³ Araştırmamızda incelediğimiz kadınların nakidlerini gayrimenkul olarak değerlendirdikleri ihtimali üzerinde durduk. Bu bağlamda, kadınların nakit ve gayrimenkul ilişkisini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kendi tasarrufu ile nakdi olan

⁴⁷⁷ Abdullah kızı vurgusu, mühtedi yahut azadlı köle olmasını ifade etmektedir.

⁴⁷⁸ Mülga Beledî Kısmet, 5/64b (Muharrem 1081- Mayıs 1670).

⁴⁷⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/17b (Zilkade 1072 – Haziran 1662).

⁴⁸⁰ Çarşı ölçü birimi olarak 68,58 cm'e karşılık gelen zira ölçü birimi, 69 cm. olarak hesaplanmıştır.

⁴⁸¹ Mülga Beledî Kısmet, 5/57b (Zilkade 1080- Mart 1670).

⁴⁸² Gayrimenkul" başlığı altında incelenmiştir.

⁴⁸³ Dror Ze'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev Serpil Çağlayan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 207-8; Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*.

kadınlardan üçünün kendine ait gayrimenkulü bulunmaktadır. Kendi tasarrufu ile gayrimenkule sahip olduğunu kabul ettiğimiz 54 kadın vardır. Bu kadınlara aile fertlerinden nakid ve gayrimenkul intikal etmemiştir. Var olan nakidleri ile gayrimenkul alımı yapmış ve nakidlerini böyle değerlendirmiş olabilirler. Eğer bu şekilde hareket ettilerse kendi nakdi ve kendine ait gayrimenkulü olan 54 kadın mevcuttur. Gayrimenkullerin 20'si müslüman kadınlara (%37), 34'ü gayrimüslim kadınlara aittir (%63).

Kadınların mehirleri ile bu mülkleri almış olmaları ya da hibe yolu mülkiyetlerine geçmiş olması da mümkündür. Gayrimenkul sahibi kadınların mehir durumuna bakıldığında 10 kadının mehir kaydı bulunmaktadır. Bu, kadınların öldükleri ve mehirlerini almadıkları için eşlerinin borcu olarak terekelerine kaydedildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, kadınlar mehirlerini almamışlardır ve eşleri de sağdır. Bu gayrimenkullerin eşlerinden intikal etme durumu da söz konusu değildir. Yine aynı kadınların bir akrabadan intikal eden bir nakid ve gayrimenkul kaydı da bulunmamaktadır. Sonuçta ya bir yakının hibe etmesi sayesinde gayrimenkule sahip olmuşlardır ya da kendi nakidleri ile almışlardır ki bu iktisadi bir faaliyette bulunduklarını gösterir. Şayet böyleyse 54 kadının nakidlerini gayrimenkule yatırmayı tercih ettiklerini dolayısıyla terekelerinde nakid görülme sebebinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Tüm bu veriler ışığında, 591 kadının %21'inde nakit bulunmaktadır ve nakid tasarrufları toplam servet içerisinde %17,2'sini oluşturmaktadır. Nakit sahibi kadınların %89'u miras yoluyla nakid elde etmiştir. Nakid servetini işletmek için murabaha yöntemini kullanan dört kız çocuğu da vardır. Nakid sahibi kadınların %15'i ise ticaret, kredi veya ev içi üretim gibi faaliyetlerle gelir sağlamıştır. Nakid sahibi kadınların sosyal statüleri de incelenmiştir. Bu grupta unvanlı kadın sayısı çok azdır (%3). Unvan ve servet miktarları bağlamında, elinde nakid tutmaya çalışan kesim fakir ve orta sınıfa mensup kadınlardır. Yüksek miktardaki servete sahip kadınların nakidleri aileden intikal etmiştir. Nakdi hiç olmayan veya az olan ancak gayrimenkul sahibi olan 54 kadının ise nakidlerini gayrimenkul olarak değerlendirdikleri düşünülmektedir. Bu kadınların %63'ü gayrimüslimdir ve hisseli gayrimenkul alan kadınların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Terekelerin bütün bilgileri aktarmadığı ancak eldeki verilerle çıkarım yapıldığı unutulmamalıdır. Sonuç olarak bu bölümde şu tespitler yapılmıştır; Nakid zengini olanların nakidleri miras yoluyla gelmiştir, murabaha ve kredi vererek nakdini büyüten kadınlar mevcuttur, müslüman kadınlarda fakir ve orta sınıf kadınların ev içi üretimler yaptıkları ve ufak miktardaki kazançlarını nakid

olarak tuttıkları, gayrimüslim kadınların var olan nakidleri ile gayrimenkul almayı tercih ettikleri görülmektedir.

5. Gayrimenkul

Gayrimenkuller diğ er deyiş le taş ınmaz mallar, insan hayatının vazgeç ilmez mekanlarıdır. En temel ihtiyaç lardan olan barınma için evleri, ticaret için dü kkân, han, atölye ve mahzeni, tarıma dayalı bir ekonomide çiftlik, bağ ve bahçeyi düş ündüğ ümüzde taş ınmazların ne kadar önemli olduğı anlaşılr.⁴⁸⁴ Taş ınmazlar sadece mekânsal ihtiyacı karşılamakla kalmaz, aynı zamanda kirası ile düzenli gelir, satıldığında nakit getiren, sahibine maddi güvence ve kredi ilişkilerinde teminat sağ layan bir unsur olması yönüyle de servet ve mülkiyetin konusudur. Bu bölümde, İstanbul kadınlarının servetinde gayrimenkulün yeri ve nelerden oluş tuğı , mülkiyetlerine hangi yolla girdiğı sorularına cevap aranmıştır. Bunun yanı sıra erkeklerin gayrimenkul sahibi olma oranı, Beledî ve Askerî Kısmet sicillerinde yer alan gayrimenkullerin mahallelere göre fiyat aralıkları incelenmiştir.

1656-1676 yılları arası Beledî Kısmet sicillerinde kayıtlı 591 kadının 88'inin gayrimenkul sahibi olduğı görölmektedir. Bu da kadınların %15'inin gayrimenkule sahip olduğı anlamına gelmektedir. Gayrimenkul sahibi olan kadınların %35'i müslüman, %65'i gayrimüslimdir. Gayrimenkullerin toplamı 2.545.925 akçe olup, genel servet tutarının % 16,4'ünü oluşturmaktadır.⁴⁸⁵ 1680-1690 yılları arasında Şam'daki reaya kadınların servetlerinde gayrimenkul %11,8, askeri sınıfa mensup kadınlarda %15,4'tür.⁴⁸⁶ Gayrimenkullerin türlerine göre dağılımı şöyledir: Menzil 2.290.783 akçe⁴⁸⁷, dükkân 173.859 akçe, arsa 43.400 akçe, bahçe 30.000 akçe, oda 7.883 akçe.

⁴⁸⁴ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", içinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 1. bs, Çev. Necmiye Alpay, Ed. Madeline C. Zilfi (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000), 9.

⁴⁸⁵ Öztürk, gayrimenkullerin genel servet toplamı içerisindeki yerini %20,69 olarak tespit etmiştir. Gayrimenkul sahipliğini kadın ve erkeklere göre değerlendirmediğı için kadınların ne kadar gayrimenkule sahip olduğı bilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle bir mukayese yapılamamıştır. Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 166.

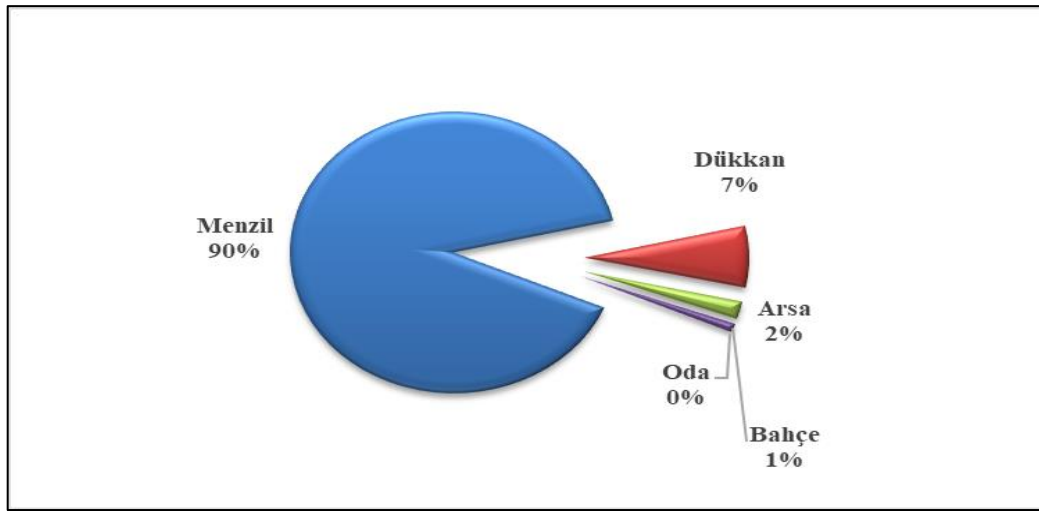
⁴⁸⁶ Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 82.

⁴⁸⁷ Menzil, evin bütününe ifade etmektedir. Yerasimos, 16. yüzyıl İstanbul evlerine dair yaptığı araştırmada kullandığı kaynaklarda menzil ifadesinin ender kullanıldığını, daha çok hane veya haneha kullanımının görüldüğünü belirtir. Çalışmamızın dönemi olan 1656-1676 yıllarında Suriçi'nde hanenin kullanımı oldukça az olup, yaşanan yer için çoğunlukla menzil ifadesi yer almaktadır. Bkz. Stefanos Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur- Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma*, Ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 309. 17. yüzyıla gelindiğinde hane ve menzil kelimelerinde anlam değişikliğı olduğı , menzil iskân edilen yeri, hane vergi için kullanılan bir terimi ifade etmektedir. Bkz. Ali İhsan Karataş, "XVII. Yüzyılda Bursa'nın Nüfus Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy 9 (2000).

Tablo 62. Kadınların Gayrimenkul ve Servet Miktarları

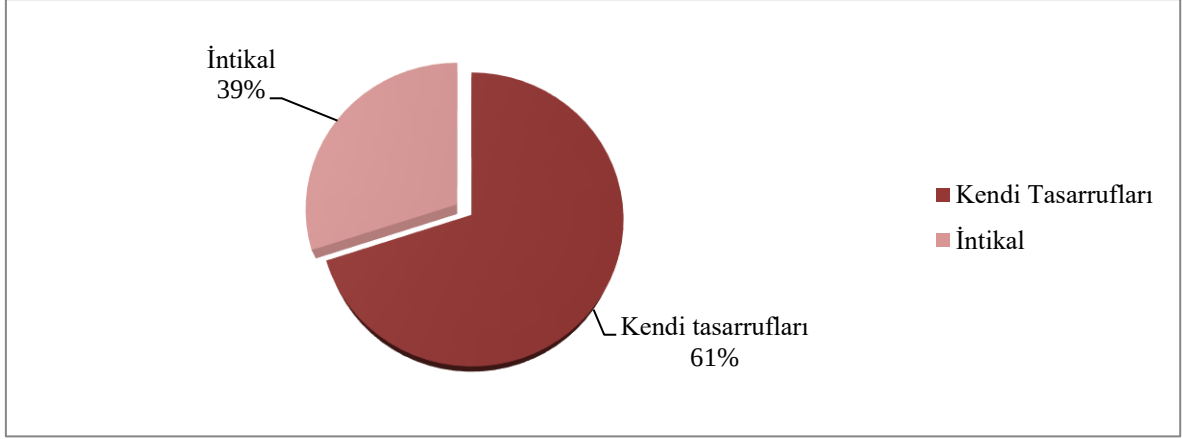
Kadınlar	Kişi Sayısı	Gayrimenkul Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde
Müslüman	31	911.268	2.720.991	%35
Gayrimüslim	57	1.634.639	3.211.165	%65
Toplam	88	2.545.907	5.932.156	%100

Tablo 62’de görüldüğü üzere, gayrimüslim kadınlar hem kişi sayısı hem de servet tutarı bakımından müslüman kadınlardan daha fazladır. Gayrimenkul sahibi olan gayrimüslim kadınların servetin% 50,9’u gayrimenkulden oluşurken müslüman kadınların servetinin %33,5’i gayrimenkulden oluşmaktadır. Bu durum gayrimüslim kadınların gayrimenkule daha fazla yatırım yaptıklarını göstermektedir.

Grafik 14. Kadınların Sahip Oldukları Gayrimenkul Oranı

Müslüman ve gayrimüslim kadınların gayrimenkul sahipliği üzerine bir karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma verilerine göre, 31 müslüman kadının toplam gayrimenkul değeri 911.268 akçe iken gayrimüslim kadının toplam gayrimenkul değeri 1.634.639 akçedir. Her iki grubun da en çok tercih ettiği gayrimenkul türü menzildir. (%87 ve %92). Ancak gayrimüslim kadınların menzil değeri, müslüman kadınlarınkine göre iki kat daha fazladır. (1.501.356 akçe ve 789.409 akçe). Diğer gayrimenkul türleri arasında dükkân (%10 ve %5), bahçe (%4), ve arsa (%3) yer almaktadır. Gayrimüslim kadınlarda ayrıca oda sahibi bir kadın bulunmaktadır (7.883 akçe).

Grafik 15. Kadınların Gayrimenkul Edinme Şekilleri

Çoğunlukla gayrimenkullerin kimden miras yolu ile intikal ettiği belirtilmiştir. Bu hususta kâtiblerin titizlikle kaydettiği düşünülerek, *halike-yi mezbûreye babasından intikal eden menzil hisse veya müteveffîye-i mezbûrenin mütevveffa oğlu el-Hac Ali'den intikal iden menzil* gibi belgelerde intikal ibaresi olmayan mülkler, kadınların kendi tasarrufları ile elde ettikleri mülkler olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Mirahor Mahallesi sakini Roşna bt. Karagöz isimli kadının terekesidir.⁴⁸⁸ Roşna'nın sahip olduğu menzillerin biri için babadan intikal ettiği bilgisi bulunurken, diğeri için intikal kaydı bulunmamaktadır. Kendine ait bir tasarruf olmalıdır. Yine Belkıs Hatun bt. Cafer'in 121.000 akçe tutarındaki üç menzilden 21.000 akçe kıymetindeki menzil eşinden intikal ettiği bilgisi bulunmaktadır. Diğer ikisi kendi tasarrufu ile edinilmiş gözükmemektedir.⁴⁸⁹

Buna göre, 54 kadının (%61) sahip olduğu gayrimenkullerin kendilerine ait olduğunu, 34 kadının (%39) ise miras intikal yoluyla gayrimenkul sahibi olduğu belirlenmiştir. Sağirelerin sahip olduğu gayrimenkuller ise tamamen miras yoluyla edinilmiştir.⁴⁹⁰ Gayrimüslim kadınların sahip olduğu gayrimenkullerin %70'i kendilerindir. %30'u miras intikal yolu ile elde edilmiştir. Müslüman kadınların sahip oldukları gayrimenkullerin %67'si kendilerinin, %33'ü miras intikal yolu ile elde edilmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Mülga Beledî Kısmet, 5/9b (R. evvel 1080 – Temmuz 1669).

⁴⁸⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/108a (Safer 1075 – Ağustos 1664).

⁴⁹⁰ Sağireler de bu kısma ekleyerek incelenmiştir. Sağireler ayrı bir şekilde ele alındığında 8 sağirenin 1'i hariç (Valide Hanında oda hisseleri belirtilmiş, Mülga Beledî Kısmet 1/77b), hepsinin mülkleri menzilden oluşmaktadır. Bir sağirenin anneden diğer sağirelerin babalarından intikal etmiş gayrimenkullerdir. Gayrimenkullerin toplamı 174.436 akçedir (%5).

⁴⁹¹ Mülk sahibi 57 gayrimüslim kadın ve 31 Müslüman kadın üzerinden hesaplanmıştır.

Bu rakamların ortaya koyduğu sonuçlar şöyle özetlenebilir: Gayrimüslim kadınların taşınmaz mülkiyet oranı müslüman kadınlardan daha yüksektir. Ancak her iki grubun da kendi tasarrufları ile mülk edinme eğilimi benzerdir. Toplam kadın sayısının %61'i kendi tasarrufları ile gayrimenkul sahibi olurken, geri kalanlar baba, eş, anne, kardeş ve çocuklarından miras almışlardır.

Kadınların mülkiyetlerinde olan gayrimenkullerin bazılarında tümüne değil de sadece hisseli olarak bir kısmına sahip oldukları görülmektedir. Hisseli olarak belirtilen 25 kaydın, hisselerin miktarları “nısf”, “sülüs hisse”, “rubu” hisse olarak belirtilir iken, sadece “hisse” denilmekle yetinilmiş kayıtlar da bulunmaktadır. Hissenin miktarının belirtildiği kayıtlarda gayrimenkulün tamamının ne kadar olduğu hakkında bilgi edinilebilirken, *mahalle-i mezbûrede vaki' menzilde olan menzil hissesi* ifadesi ne kadar hisse sahibi olduğu hakkında bilgi vermemektedir.⁴⁹² Bu durumda mülkün toplam değeri hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Hisse şeklinde kaydedilen 25 gayrimenkulden, 7'sinin intikal yoluyla, 18'inin ise kadınların kendi tasarruflarıyla edindikleri anlaşılmaktadır. İntikal yoluyla elde edilen hisselerin çoğunluğu müslüman kadınlara aitken, kendi tasarruflarıyla elde edilen hisselerin çoğunluğu gayrimüslim kadınlara aittir. Hisseli gayrimenkullerin miras yoluyla elde edilip edilmediği sorusuna cevap aranırken, hisse sahibi kadınların çoğunun eşlerinin hayatta olduğu görülmektedir. Babalarından intikal eden bir hisse olsaydı, kayıtlarda bunun izini bulabilirdik, ancak böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda hisseli gayrimenkullere sahip olan kadınların baba mirasından kalan nakit parayla bu hisselerle ortak oldukları ya da eş veya babalarından hibe veya mehir karşılığında bu hisseleri aldıkları düşünülebilir. Bir başka olasılık ise bu kadınların kazançlı işler yaparak birikim yaptıkları ve bu birikimlerle hisse satın aldıklarıdır.

Kadınların sahip oldukları mülklerinin %85'inin sakin oldukları mahallelerde bulunması ve bu kadınların eşlerinin %76'sının hayatta olması, kadınların gayrimenkul edinme yollarını merak konusu haline getirmektedir. Bu kadınların ikamet ettikleri mahalle dışında başka bir evleri var mıdır? Terekeye konu olan ev, aileleriyle yaşadıkları ev midir? Eğer bu ev tereke kapsamında satılacaksa, ailenin geriye kalan üyeleri nerede yaşayacaklardır? Bu sorulara tereke kayıtları net cevap vermemektedir. Ancak bazı tahminler yapabilmekteyiz. Gayrimenkul sahibi kadınlar, aileleriyle aynı evde yaşıyor olabilirler ya da kocalarının

⁴⁹² Mülga Beledî Kısmet, 6/27b (Şevval 1081– Şubat 1671).

mülkiyetinde olan başka bir ev bulunmakta olup orada yaşamaktadırlar. Kadının terekesine kaydedilmiş ev, kadının kendi kazanımları ile elde ettiği mülkü olmalıdır. Belki bu evi kiraya vermiş ve bu şekilde gelir elde etmektedir. Bir diğer ihtimal de evin tek olduğu ve eşinin hibe yoluyla evi karısının mülkiyetine geçirdiği, ailenin de bu evde yaşadığıdır. Aile bireylerinden miras yoluyla intikal etme durumu da söz konusu olabilir; ancak incelediğimiz dönemdeki kayıtlarda intikal konusu belirtilerek kayıt yapılmıştır yukarıda belirttiğimiz gibi intikal ibaresi bulunmayan gayrimenkulleri kadınların kendi tasarruflarıyla edindiklerini düşünmekteyiz

Gayrimenkullerin kadına mehir karşılığı da verilmiş olması da mümkündür. Araştırmamızda, gayrimüslim kadınların müslüman kadınlardan daha çok gayrimenkul sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, gayrimüslimlerin dini farklılıktan dolayı elde ettikleri gayrimenkullerin mehirle ilgisi olmadığı söylenebilir.⁴⁹³ Gayrimenkul sahibi olan 15 müslüman kadından 11'inin mehirlerini henüz almadığı görülmektedir. Bu nedenle ellerindeki taşınmazları mehirleri ile satın almaları düşük bir ihtimal gibi gözükmemektedir.

Gayrimenkul sahibi olan kadınlar arasında baba ismi Abdullah olan yani azadlı olduklarını düşündüğümüz kadınlar da bulunmaktadır. Hürriyetine kavuşmuş bir kölenin barınacak yere ihtiyacı olacağı açıktır. Bu ihtiyacın efendilerinin yapacağı hibe ve vasiyet yoluyla karşılanması mümkün olabileceği gibi kendileri de gayrimenkul satın almış olabilirler. Sahillioğlu, azatlıların sahip olduğu gayrimenkulün efendiden geçebildiği gibi daha ziyade kendilerinin satın alabileceğini belirtir.⁴⁹⁴ Bu durumda azadlı kadınların gayrimenkul sahibi olmaları şaşırtıcı değildir. İncelenen kadın grubunda Abdullah kızı olup gayrimenkule sahip olan iki kadın bulunmaktadır. İkisi de Hatun unvanlıdır. Kerime Hatun bt. Abdullah'ın Seyyid Ömer Mahallesi'nde 13.000 akçe kıymetinde, Hadice Hatun bt. Abdullah'ın Kara Nohud Mahallesi'nde 45.000 akçe kıymetinde menzilleri bulunmaktadır. Kerime Hatun'un eşi ve çocuğu yoktur, mirasçısı mevlâsıdır.⁴⁹⁵ Sahip olduğu menzil yine ikamet ettiği

⁴⁹³ Müslim nikahı ile evlenen gayrimüslimler bulunmakla beraber sayıları azdır. Bu konu "Mehir" başlığı altında incelenmiştir.

⁴⁹⁴ Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", 123. Azadlı kimseler kendilerine bağışlanan evde oturdukları gibi, odaları kiraya vererek kazanç sağlamaları da rastlanılan durumlardandı. Bkz. Veruschka Wagner, "'Free Like Other Freeborn People' or Just Another Form of Dependency? Questioning the Situation of Manumitted Slaves in Early Modern Istanbul", *Bonn Center for Dependency and Slavery Studies* University of Bonn, Ed. Abdelkader Al Ghouz/Jeanine Bischoff/Stephan Conermann, 2022., 7.

⁴⁹⁵ Mevla: Kölesini azad eden efendi. Bkz. Şükrü Özen, "Velâ", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013).

mahallede olup, yaşadığı ev olmalıdır. Kerime'nin sahip olduğu ev kendi tasarrufu ile alınmış olabileceği gibi efendisinden intikal etmiş olabilir, bu gayrimenkule nasıl sahip olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.⁴⁹⁶ Hadice Hatun, Kara Nohud Mahallesi'nde ikamet etmekte olup, sahip olduğu menzile de buradadır. Eşi hacı ve çelebi unvanlarına sahip olan Hadice'nin servet miktarından varlıklı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷ Hadice'nin sahip olduğu bu eve dair bir intikal kaydı bulunmamaktadır. Kendi almış olabileceği gibi, unvanlarından varlıklı bir erkek olabileceği düşünülen eşinin de hediyesi olabilir. Diğer ihtimal Hadice bir azadlı ise efendisinin hediyesi de olabilir. Lakin menzilin fiyatı oldukça yüksektir. O tarihlerde efendiler bu denli yüksek tutarda bir ev verirler miydi yoksa daha mütevazı ölçülerde evleri mi kölelerine münasip görürlerdi bilememekteyiz. Elimizdeki terekelerde bunu aydınlatacak bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle azatlı kadınların gayrimenkul edinme yollarını kesin olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir.

Kendi tasarrufları ile gayrimenkul edinmiş kadınların bu taşınmazları nasıl edinmiş olabileceklerine dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Ancak kayıtlar tam bir kanaate ulaşmaya imkân vermemektedir. Hibe, hediye, kendi tasarrufları ve düşük bir ihtimalle mehir karşılığı yahut çalışarak kazandıkları nakidleri ile satın alarak bu gayrimenkullere sahip oldukları söylenebilir.

Osmanlı kadınlarının gayrimenkullerini başkalarına kiralayarak kazanç elde ettikleri bilinmektedir.⁴⁹⁸ İncelenen dönemde mülk kirası ile geçinen dört kadın örneği bulunmaktadır: Marta bt. Bağram isimli kız çocuğu, Roşna bt. Karaki, Şehzade bt. Arden ve Hadice bnt. El-hac Hüseyin. Dölbendçi Hüssam Mahallesi'nde yaşayan baba ve kız kardeşinden sonra vefat eden Marta bt. Bağram isimli kız çocuğudur. Terekesi, onlardan kalan miras hisselerinden ve muhtemelen babasına ait Valide Hanındaki oda kira hissesi olan 884 akçeden oluşmaktadır.⁴⁹⁹ Roşna, Mirahor Mahallesi'nde sakin olup, buraya yakın el-Hac Hüseyin Mahallesi'nde 45.000 akçe kıymetinde bir evi, 7.000 akçe kıymetinde babasından intikal menzile hissesi ve 36 aylık birikmiş kira alacağı bulunmaktadır ki bu da 6.000 akçedir.

⁴⁹⁶ Mülga Beledî Kısmet, 10/27a (Muharrem 1086 – Nisan 1675).

⁴⁹⁷ Mülga Beledî Kısmet, 1/19b (R. ahir 1068 – Ocak 1658).

⁴⁹⁸ Fariba Zarinebaf, "From Mahalle (Neighborhood) to the Market and the Courts Women, Credit, and Property in Eighteenth Century Istanbul", içinde *Across the Religious Divide: Women, Property, and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300-1800)*, haz. Jütte Gisela Sperling- Shona Kelly Wray (New York: Routledge, 2009), 224-37.

⁴⁹⁹ Mülga Beledî Kısmet, 1/77b (Muharrem 1072 – Ağustos 1661).

Bu menzilin nerede olduğu, kime kiraladığı bilinmemektedir. Roşna, zengin sayılabilecek bir kadın olup, eşine ait evde yaşamaktadır ve el-Hac Hüseyin Mahallesi'ndeki evi kiraya vermiş olmalıdır. Ancak menzilin kirasının 36 ay gibi uzun bir süre ödenmemiş olması ilginçtir.⁵⁰⁰ Şehzade ise Sulu Manastır'da 35.000 akçe kıymetinde bir evi olan ve bu evi kiraya veren bir kadındır. Kira alacağı 5.000 akçedir ancak bu alacağın kaç aya ait olduğu bilinmemektedir. Şehzade'nin eşi bulunmamakta, kendisi de iki kızıyla birlikte yaşamaktadır. Gayrimenkulünü gelir sağlamak için kiraya vermiş olsa da borcuna bakıldığında bunu sağlayamadığı görülmektedir. Bu tarihlerde bir ev kirasının 100-200 akçe civarında olduğu düşünülürse, Şehzade'nin 2-5 yıl gibi uzun bir süre kira alamadığı anlaşılmaktadır. Terekesinde bu ev, evin kirası, zümrüt bir yüzük ve yastıktan başka bir şey olmayan bu kadın nasıl geçindiği, kirasını neden tahsil edemediği soruları cevapsız kalmaktadır.⁵⁰¹ Hadice bt. El-hac Hüseyin Sofular Mahallesi'nde oturmaktadır. Nerede olduğu kaydedilmemiş menzilin kira alacağı 40 aylık birikmiş 4.000 akçedir, aylık 100 akçeye gelmektedir. Hadice'nin uzun süre kirasını almadan nasıl geçindiği ve neden bu kadar uzun süre kirasını tahsil etmediği merak konusudur.⁵⁰² İncelediğimiz kadınlar arasında mülkünü kiraya vererek kazanç elde eden azdır. Gerber, Bursa'da kadınların kentsel ve ticari gayrimenkullere alma, satma ve kiralama yoğun ilgi gösterdiklerini belirtmektedir.⁵⁰³ İstanbul'da gayrimenkul sahibi olan kadın oranı %15'tir, kiralamak suretiyle kazanç sağlayan %1'den azdır. Bu kaynağın sınırlılığı ile alakalı olabilir. Gerber, sicillerde kadınlara ait kira akitlerine dair fazla belge gördüğünü söylemektedir. Kira konusunun terekeye yansması kısıtlıdır. Sonuçta, gayrimenkulü olan kadınlar bunları kiralayarak kazanç elde ediyor olsa bile zamanında ödenen kiralar terekede yer almayacaktır. Yahut ölümün hemen ardından mirasçılar kiracıdan olan alacağı tahsil etmiş ve terekeye sadece gayrimenkul yansımıştır. İstanbul'da kira geliri olan kadınlar az sayıdadır derken, kaynağın kısıtlılığı gözardı edilmemelidir.

⁵⁰⁰ Mülga Beledî Kısmet, 5/9b (R. evvel 1080 – Temmuz 1669).

⁵⁰¹ Mülga Beledî Kısmet, (C. evvel 1078 – Ekim 1667).

⁵⁰² Mülga Beledî Kısmet, 4/74b (Şevval 1079 – Mart 1669).

⁵⁰³ Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700".

Kadınların Gayrimenkulünü Oluşturan Mülkler

İstanbul Suriçi’nde yaşayan kadınların sahip oldukları gayrimenkuller arasında en yaygın olanı menzildir.⁵⁰⁴ Arapça nüzul kelimesinden türemiş olup gece nüzul olunan, konaklanan yer anlamına gelir.⁵⁰⁵ Terekelerde *mülk menzil* olarak kaydedilen gayrimenkuller konut amaçlı kullanılan evlerdir. Osmanlı’nın diğer şehirlerinde de evler aynı şekilde tanımlanmıştır. Kadınların sahip oldukları menziller genellikle mülk menzil şeklinde ve oturdukları mahalle isimleri ile belirtilmiştir. 75 kadının gayrimenkulü menzilden oluşmaktadır. Menzillerin ortalama fiyatı 30.544 akçedir. Terekede en düşük fiyatlı menzil 2.400 akçe, en yüksek fiyatlı menziller ise 100.000 akçedir. En düşük fiyatlı menzil Arabacı Bayezid Mahallesi’nde bulunmakta olup sahibesi Ümmühan Hatun bnt. Mustafa’nın eşi sağdır ve muhtemelen bu evde yaşamaktadır. Toplam serveti 3.000 akçedir. Menzili müzayede ile satılmıştır.⁵⁰⁶ En yüksek fiyatta olan menziller 100.000 akçedir.⁵⁰⁷ Birinin sahibesi Şah Sultan Mahallesi’nde ikamet eden Hadice Hanım bnt. Ömer Efendi’dır. Serveti 270.403 akçedir. Bu menzil Hacı Ali Mahallesi’ndedir. Miras yolu ile intikaline dair bilgi bulunmamaktadır, kendi tasarrufu ile almış olmalıdır. Diğer 100.000 akçe değerindeki menzil ise Sofular Mahallesi’nde yaşayan Hadice bnt. el-Hac Hüseyin’e aittir. Serveti 187.614 akçedir. Bu kadının da eşi sağdır. Bu yüksek kıymetteki menzillere intikal yolu ile sahip olduklarına dair kayıt olmaması kendi tasarrufları ile elde ettiklerini düşündürmektedir.

Birden fazla menzile sahip 6 kadın vardır (%7). Bunlardan biri Efzare bt. Yorgi’dır. Kendisi Hacı Hüseyin Mahallesi’nde 18.000 akçe değerinde bir mülke sahiptir. Bu mülkün 15.000 akçe tutarındaki nısf hissesi kendisine aittir ve 3.000 hissesi ise eşinden kalmıştır.⁵⁰⁸ Diğer bir kadın Raliçe nam kadındır. Abdi Subaşı Mahallesi’nde iki menzil hissesine sahiptir. Bu hisselerin toplam değeri 23.000 akçedir.⁵⁰⁹ Sulu Manastır Mahallesi’nde oturan Maryem bt. Ovanos’da iki menzile sahiptir. Bunlardan biri eşinden intikal eden hisse, diğeri ise

⁵⁰⁴ Sicillerde ev için hane, menzil ve ev tabirleri kullanılmaktadır. Sicillerde mülk menzil ibaresi hukuki bir terim olarak XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. “Sahip olunan ev” anlamındadır. Aydın, Bilgin ve Rifat Günelan, “XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar’da Ev Satışları”, içinde *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, c. I, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008), 220.

⁵⁰⁵ Turan Açık ve Halil İbrahim Düzenli, “XVI- XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair”, içinde *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 2015).

⁵⁰⁶ Mülga Beledî Kısmet, 10/51b (R. ahire 1086 – Haziran 1675).

⁵⁰⁷ Mülga Beledî Kısmet, 6/74b (C. evvel 1082 – Eylül 1671), 3/31b-1 (R. ahire 1076 – Ekim 1665).

⁵⁰⁸ Mülga Beledî Kısmet, 7/118a (Ramazan 1083 – Aralık 1673).

⁵⁰⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/78a (Şaban 1074 – Şubat 1664).

kendisine ait tam menzildir. Bu menzillerin toplam değeri 36.475 akçedir.⁵¹⁰ Roşna bt. Karaki ise babasından kalan bir menzil hissesine ve el-Hac Hüseyin Mahallesi’nde kendisine ait 45.000 akçe değerinde bir menzile sahiptir. Ayrıca bu menzilin 36 aylık kirası olan 6.000 akçeyi de geliri olarak sayabiliriz. Böylece Roşna’nın toplam gayrimenkul değeri 53.000 akçe olur.⁵¹¹ Belkıs Hatun bnt. Cafer de Kasım Paşa’da iki menzile sahiptir. Bu menzillerden biri 50.000 akçe, diğeri ise “sağır” olarak nitelendirilen 50.000 akçe değerindedir. Ayrıca eşinden intikal eden 21.000 akçe değerinde bir menzil daha vardır. Belkıs Hatun’un toplam gayrimenkul değeri 121.000 akçedir.⁵¹² Son olarak Anna bt. Aznavur da Hacı İsa Mahallesi’nde 60.000 ve 40.000 akçelik iki menzile ve Sulu Manastır’da 60.000 akçelik bir menzile sahiptir. Anna’nın toplam gayrimenkul değeri 160.000 akçedir.⁵¹³ Altı kadından biri müslüman, beşi gayrimüslimdir. Bu altı kayıt dışındaki kadınlar tek menzile sahiptirler.

Kadınların sahip olduğu diğer gayrimenkuller dükkân, arsa, bahçe ve odadır. *Dükkân* sahibi kadınlara bakıldığında dört kayıt bulunmuştur. Üçü gayrimüslim, biri müslüman kadına aittir. Zabuca bt. Elias’ın 5 hissedenden 1 hissesi olup (bir hisse bedeli 18.000 akçe) bakkal dükkânında hissesi⁵¹⁴, Güher bt. Berket’in Mirahor’da 20.000 akçe hallaç dükkânı⁵¹⁵, Belâşe bt. Yani’nin 40.000 akçe halkoz dükkânı⁵¹⁶, Ayşe bt. Ahmet’in oğlundan intikal 91.850 akçe dükkân hissesi bulunmaktadır.⁵¹⁷

Arsa sahibi 5 kadının tamamı gayrimüslimdir. Bu arsaların biri anneden intikal hissedir diğer arsalar ise kadınların kendi tasarrufları ile edinildikleri mal varlıklarıdır. *Bahçe* sahibi olarak bir kadının kaydı bulunmaktadır. Rabia Hatun bnt. Mehmed’in terekesinde sahip olduğu bahçe *Medine-i Galata muzafatından Arnavud nam karyede vaki’ bağçe ber vech-i tahmin 30.000 akçe* şeklinde kayıtlıdır.⁵¹⁸ İntikale dair ibare bulunmamaktadır, kendi almış olmalıdır. *Oda* hisse sahibi olan Marta bt. Bağram kız çocuğudur.⁵¹⁹ Öldüğünde *Valide*

⁵¹⁰ Mülga Beledî Kısmet, 2/55a (R. ahire 1074 – Kasım 1663).

⁵¹¹ Mülga Beledî Kısmet, 5/9b (R. evvel 1080 – Ağustos 1669).

⁵¹² Mülga Beledî Kısmet, 2/108a (Safer 1075 – Eylül 1664).

⁵¹³ Mülga Beledî Kısmet, 8/15a (Muharrem 1084 – Mayıs 1673).

⁵¹⁴ Mülga Beledî Kısmet, 2/12b (Ramazan 1072 – Nisan 1662).

⁵¹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 3/82a (Safer 1078 – Ağustos 1667).

⁵¹⁶ Halkoz: Bakırdan yapılmış bir şarap ölçeği. Bkz. Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 475. Mülga Beledî Kısmet, 1/6b (Zilhicce 1066 – Ekim 1656).

⁵¹⁷ Mülga Beledî Kısmet, 6/5a (Şaban 1081 – Aralık 1670).

⁵¹⁸ Mülga Beledî Kısmet, 1/60a, (Muharrem 1070 – Eylül 1659).

⁵¹⁹ Mülga Beledî Kısmet, 1/77b, (Muharrem 1071 – Eylül 1660).

Hanında olan oda kirasından hisse 884 akçe ve oda bedel ferağından hisse 7.000 akçe taşınmazı bulunmaktadır. Marta'nın bu mirası babası ve kız kardeşinden intikal etmiştir.

Suriçi kadınlarının gayrimenkul tercihleri incelendiğinde, menzilin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dükkân ve arsa mülkiyetinde ise gayrimüslim kadınların sayısı müslümanlara göre daha fazladır. Müslüman kadınlar genellikle menzil tercih ederken, sadece bir bahçe ve miras yoluyla elde edilmiş bir dükkân hissesine rastlanmıştır. Kayıtlarda tek bir bahçe kaydının olması ve bağ, bostan kaydının bulunmaması, kadınların mülk edinme tercihleri hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu durum, bağ, bahçe işleri ile uğraşan kadın sayısının az olduğunu gösteriyor olmalıdır.

Tanyeli, İstanbul evlerinin çoğunda ahır bulunduğunu ifade etmektedir. Bu ahırlar küçük ev hayvanları, at, inek, koyun gibi hayvanların barındığı yerlerdir. İstanbullu ailelerin bir kısmının kendi ihtiyaçları için veya gelir sağlamak amacıyla koyun veya kümes hayvanı yetiştirdikleri tahmin edilmektedir. Bu hayvanlardan elde edilen süt, yumurta, yoğurt ve peynir gibi ürünler hem tüketilmekte hem de satılmaktadır.⁵²⁰ Bu bağlamda Mülga Beledî ve Kismet-i Askerî defterlerinde yer alan kadınların terekelerinde ahır, kümes veya büyük ve küçükbaş ve kümes hayvan kaydına rastlanmaması, bu kadınların hayvancılıkla meşgul olmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte eşlerine ait hayvanların bulunması durumunda kadınların bu hayvanlara bakarak para kazanmış olabilecekleri de ihtimal dahilindedir. Fakat kadın tereke kayıtlarında böyle bir duruma işaret eden bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla terekelerden elde edilen bilgilere dayanarak Suriçi kadınlarının büyükbaş-küçükbaş hayvana veya bunların barındığı ahır ve kümeslere sahip olmadıkları söylenebilir.⁵²¹

Terekelerde Gayrimenkuller

Terekeler gayrimenkullerin fizikî durumları ve ölçüleri hakkında bilgi içermemektedir. Bu bilgiler kayıtlarda yer alsaydı o dönemin mülkleri hakkında tamamlayıcı bilgi sahibi

⁵²⁰ Uğur Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. yüzyıl)”, 337-39.

⁵²¹ Seng, Üsküdar üzerine yaptığı çalışmada, kadınların tereke kayıtlarında sahip olduğu hayvan kayıtlarından yola çıkarak, hayvancılık yaparak geçimini sağladıklarından bahsetmektedir. Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, 165, 195. Buna dayanarak Suriçi’nde hayvancılık yapan bir kadın olsa idi, bunun terekesine yansımaları görebilirdik. Esasen, Üsküdar Suriçi’ne göre daha kırsal kalmakta, Suriçi tam bir kent görünümü çizmektedir. Bundan dolayı Suriçi’ndeki kadınlarda hayvancılıkla uğraşan kadın sayısı az olması mümkündür.

olurduk. Bu konudaki ayrıntılı bilgilere vakıf tahrir defterleri⁵²², ahkam defterleri (istibdal kayıtları)⁵²³, mülknâmeler, tamirat (vakıf mülk ise), satış ve hibe hüccetlerinde rastlanabilir.⁵²⁴ 17. yüzyılda sıradan halkın yaşadığı evler, yangın, yıkım ya da aslına uygun olmayan tadilatlar nedeniyle günümüze kalmamıştır. Bu durum, değişen çehrelerini, görünümelerini bilmemizi engeller.⁵²⁵ Bu eksikliği minyatür, gravür gibi görsel kaynaklar, Osmanlı topraklarına gelen yabancıların, seyyahların anlatımları ile gidermek mümkün olmaktadır.⁵²⁶ Bunlardan hareketle İstanbul'un diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi “nar taneleri gibi kümelenmiş alçak evlere” sahip olduğu söylenebilir.⁵²⁷ İncelenen terekelerde de gayrimenkuller hakkında “sağır”⁵²⁸, “kebir”⁵²⁹, “mahzen-hamamlı menzil”⁵³⁰, “fevkânî ve tahtanî”⁵³¹ şeklinde tanımlamalardan başka bilgi yoktur. Nadir de olsa “hırdavat menzil”⁵³², “hırdavathâne”⁵³³, “hırdavat dükkân”⁵³⁴ ifadeleri de vardır. Bunların yaşanılan bir yer değil de eşyaların, meşgul olunan işe ait alet edevatın toplandığı evin bir bölümünde ya da bahçede küçük bir mekân olduğunu düşünmek gerekir.

Gayrimenkullerin fiziki durumu hakkında yeterli olmasa da terekeler, kaydedildikleri tarih ve mahalle bağlamında gayrimenkul fiyatlarını belirlememize olanak sağlar. Terekelerde gayrimenkullerin fiyatı bazen hiçbir açıklama olmadan bazen *ber vech-i tahmin* ifadesi ile

⁵²² Yerasimos ve Tanyeli, 1546, 1580 ve 1596 yıllarına ait üç adet vakıf tahrir defterinden derlediği bilgiler ile 16. yüzyıl İstanbul evlerini yapısal durumlarını, dağılımlarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Bkz. Yerasimos, “16. yüzyılda İstanbul Evleri”, 307-32; Uğur Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. yüzyıl)”, içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur- Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma*, Ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 333-49.

⁵²³ Hatice Gökçen Özkaya, “XVIII. Yüzyıl İstanbul Evleri”, içinde *Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul, 2015).

⁵²⁴ İstanbul, Ankara ve Kayseri şehirlerindeki evlerin yapılarını inceleyen çalışmalar için bkz. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*; Açık ve Halil İbrahim Düzenli, “XVI - XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair”.

⁵²⁵ Faroqhi’nin, Kayseri ve Ankara evleri üzerine yaptığı araştırma öncü bir çalışma niteliğindedir. Bu çalışma sayesinde Anadolu evlerinin fiziksel özellikleri, fiyatları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşabilmekteyiz. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*.

⁵²⁶ Yabancı gözüyle Osmanlılarda evlerin işlevsel amaçlar için inşa edildiği, sahibinin zenginliğini dışa yansıtmadığı yazılmıştır. Bu evler ahşaptan olup bir veya iki kattan fazla olmadığını, nadiren üç katlı olduğunu, bir evi diğerinden ayırt edici özellikleri olmadığını eklemektedirler. Evlerin planlamasında bir kargaşa olduğu, tutarlılık olmadığı, lakin bu kargaşanın kendine has bir hoşluğu olduğundan bahsetmektedirler. Bkz. Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, 54.

⁵²⁷ Göçek, 55. v

⁵²⁸ Mülga Beledî Kısmet, 1/44b (C. evvel 1069 – Şubat 1659), 2/24a (R. evvel 1073 – Ekim 1662), 2/25b (R. ahire 1073 – Kasım 1662), 2/30b (Recep 1073 – Şubat 1663), 5/9b (R. evvel 1080 – Temmuz 1669).

⁵²⁹ Mülga Beledî Kısmet, 1/44b (C. evvel 1069 – Şubat 1659).

⁵³⁰ Mülga Beledî Kısmet, 7/61a (Zilhicce 1082 – Nisan 1672).

⁵³¹ Mülga Beledî Kısmet, 2/22a (R. evvel 1073 – Kasım 1662), 2/28b (C. ahire 1073 – Ocak 1663), 3/11b (Receb 1075 – Ocak 1665).

⁵³² Kısmet-i Askerî , 7/48b (Şevval 1082 – Ocak 1672).

⁵³³ Mülga Beledî Kısmet, 3/52a (R. ahire 1077 – Ekim 1666).

⁵³⁴ Mülga Beledî Kısmet, 3/51a (R. evvel 1077 – Eylül 1666).

de kaydedilir.⁵³⁵ Bu ifadenin yer aldığı gayrimenkullerin tereke kaydı yapıldığı esnada henüz satılmadığı, “ehl-i hibre”⁵³⁶ tarafından bir fiyat biçildiği anlaşılr. Açıklama olmayan gayrimenkullerin muhtemelen satışı yapılmış ve fiyatı yazılmıştır. Bazı kayıtlarda *bade’l-müzayede* ile satışının yapıldığına dair açıklama vardır.⁵³⁷ Bu gayrimenkulün satıştan sonraki fiyatını açık bir şekilde göstermektedir.

1656-1676 yıllarında İstanbul Suriçi’nde yaşayan erkek ve kadınların terekelerinde bulunan gayrimenkul fiyatlarına göre, erkek ve kadınların gayrimenkul sahipliği oransal olarak incelenmiştir.⁵³⁸

Tablo 63. Cinsiyet ve Dinlerine Göre Gayrimenkul Sahibi Olma

Gayrimenkul Sahibi Olan Kişi Miktarı						
Cinsiyet	Kişi Sayısı	Müslüman	Yüzdesi	Gayrimüslim	Yüzdesi	Toplam (%)
Erkek	197	79	40%	118	%60	%74%
Kadın	71	24	34%	47	%66	%26%
Toplam	268	103		165		100%

Gayrimenkul sahipliği oranlarına bakıldığında, erkeklerin %74, kadınların %26 olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin gayrimenkul sahipliği oranı %62 iken, müslümanların oranı %38’dir. Gayrimenkul sahipleri erkek-kadın ve müslüman-gayrimüslim şeklinde gruplandırıldığında ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: 268 kişinin gayrimenkulü olup, fiyatları toplamı 13.609.254 akçedir. Bu gayrimenkullerin 197 tanesi erkeklere (79’u müslüman %40, 118’i gayrimüslim %60) ait olup, toplam değerleri 11.005.649 akçedir.⁵³⁹ 71 gayrimenkul ise kadınlara (24’ü müslüman %34, 47’si gayrimüslim %66) ait olup, toplam değerleri 2.603.805 akçedir.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Mülga Beledî Kısmet, 9/51b (Ramazan 1085 – Aralık 1674).

⁵³⁶ Ehl-i Hibre: Bilirkişi Bkz. Şafak, “Ehl-i vukuf”.

⁵³⁷ Mülga Beledî Kısmet, 10/51b (R. ahire 1086 – Haziran 1675), 9/59b (Ramazan 1085 – Aralık 1674).

⁵³⁸ “Mülk menzil hisse” ibareleri kayıtlar da mülkün kaç hisseden oluştuğu bilgisi olmamasından dolayı değerlendirmeğe alınmamıştır.

⁵³⁹ Kişilerin sahip oldukları gayrimenkullerin bir kısmı hisse şeklindedir. Hisse oranları bilinen gayrimenkullerin tam olarak fiyatı ne ise o hesaplanmış, gayrimenkulün fiyatı tespit edilmiştir.

⁵⁴⁰ Kadınların gayrimenkullerinin incelendiği ilk kısımdaki toplam (sayfa 177) ile yukarıda yazılan toplam aynı değildir. İlk kısımda kadınların sahip oldukları hisseler kadar mülkler hesaplanmıştır. Yukarıdaki kadınlara ait gayrimenkul toplamı ise hisseden yola çıkarak mülkün tam fiyatı belirlenebilenler hesaplanmıştır.

İstanbul’da Mahallelere Göre Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkul fiyatlarını belirlemek için tereke kayıtları, birçok konuda olduğu gibi, mükemmel bir kaynaktır. İncelenen tereke kayıtlarında yer alan gayrimenkullerin Sultan’ın sarayına yakın mahallelerde konumlanmış olması, bu gayrimenkullerin kıymete haiz olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, fiyatlar üzerinde bir etken olmalıdır. Bu amaçla 1656-1676 yılları arasındaki Mülga Beledî Kısmet ve Kısmet-i Askerî sicillerinde tam fiyatları ve cinsleri belirtilen 488 gayrimenkul kaydı değerlendirilmiştir. Tablo 64 Beledî ve Kısmet-i Askerî sicillerindeki kadın ve erkek tereke kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmış olup, mahallelerdeki gayrimenkul fiyat aralıklarını göstermektedir.

Tablo 64. 1656-1676 Yıllarında Suriçi’nde Gayrimenkul Fiyatları

Mahalle	K/B ⁵⁴¹	K/A	E/A	E/B	Fiyatlar (Akçe)	Gayrimülk Cinsi
Abdi Çelebi			1	2	10.000-100.000	Menzil
Abdi Subaşı	4			6	18.000-150.000	Menzil
Acı Çeşme				1	200.000	Menzil
Akseki	1			1	20.000-32.000	Menzil
Akşemseddin			1		18.000	Menzil
Alem Beğ			1		500.000	Menzil
Ali Fakih			2	3	2.000 ⁵⁴² -19.000-200.000	Menzil
Ali Fakih				1	80.000	Arsa
Ali Paşa-yı Atik	1		2	4	3.000-130.000	Menzil
Ali Paşa-yı Atik			1		200.000	Arsa
Ali Paşa-yı Atik			1		90.000	Bahçe
Altı Boğça			1		70.000	Menzil
Altı Mermer				1	60.000	Menzil
Arabacı Bayezid	1		2		2.400-100.000	Menzil
Aşçıbaşı			1 ⁵⁴³		70.000	Menzil
Aşçıbaşı			1		30.000	Yahudihane ⁵⁴⁴

⁵⁴¹ K/B: Beledî Kısmet Sicillerinde yer alan kadınları, K/A: Kısmet-i Askerî te yer alan kadınları, E/A: Kısmet-i Askerî te yer alan erkekleri, E/B: Beledî Kısmette yer alan erkekleri ifade etmektedir.

⁵⁴² Arsa vakıf bina mülk şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁴³ Aşçıbaşı’ndaki menzil ve Yahudihane aynı kişiye ait.

⁵⁴⁴ Yerasimos, eski büyük binaların Osmanlı zenginleri tarafından satın alınarak, kurdukları vakıflara devrettiklerini, vakfın kira gelirini azamiye çıkarmak için bu binaları toplu yaşam alanlarına dönüştürdüğünü belirtir. Bu binalar cemaat mensuplarından biri tarafından bu vakıflardan uzun vadeli olarak kiralanır, bu kişi odaları aileler arasında dağıtırdı. Bkz. Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 314.

Avcı Beğ	1		2	2	10.000-52.000	Menzil
Ayakapu				1	250.000	Yalı
Ayakapu				1	150.000	Odalar
Aydın Kethüda	1				30.000	Menzil
Atpazarı				1	8.000	Dükkân
Baba Hasan			1		240.000	Menzil
Balat				1	150.000	Menzil
Balat			1		70.000 ⁵⁴⁵ - 180.000	Yahudihane
Balık Pazarı			1		40.000	Değirmen
Basmacı el-Hac Mahmud			1		200.000	Menzil
Bayezid Ağa		1	2	1	15.000- 250.000	Menzil
Bayezid-i Veli (Sultan Bayezid)				1	1.000 ⁵⁴⁶	Dükkân
Bayezid-i Veli (Sultan Bayezid)				1	80.000	Menzil
Bıçakçı Alaaddin				1	480.000	Menzil
Bıçakçı Alaaddin				1	22.944	Dükkân
Bıçakçı Ali				1	250.000	Menzil
Bostancıbaşı Ali Ağa			1		150.000 ⁵⁴⁷	Menzil
Bostancıbaşı Ali Ağa			1		111.000	Menzil Arsası
Çadırcı Ahmed	3				20.000-30.000 ⁵⁴⁸ -400.000 ⁵⁴⁹	Menzil
Çakır Ağa		1		1	24.000- 120.000	Menzil
Çakır Ağa			1		120.000	Oda
Çakır Ağa			1		24.000	Arsa
Çakır Ağa			1		33.655	Dükkân
Çukur			2	1	20.000- 100.000	Menzil
Canbaziye			1	1	20.880-100.000	Menzil
Cebecibaşı	1		1 ⁵⁵⁰		6.000-60.000	Menzil
Çerağı Hamza	1			1	4.000 ⁵⁵¹ -30.000	Menzil
Çerağı Hasan			2	3	15.000-120.000	Menzil
Çerağı Hasan				2	8.000-12.000	Bahçe
Davud Paşa				1	24.000	Menzil

⁵⁴⁵ “Mukataalı Yahudihane der dahil-i Balat 70.000 akçe” şeklinde kaydedilmiştir. Aynı kaydın yanında “mukataalı Yahudihane der hariç-i Balat 180.000 akçe” kayıt bulunmaktadır.

⁵⁴⁶ Hurdacı dükkânı.

⁵⁴⁷ “Mukataalı mülk menzil” şeklinde kaydedilmiş.

⁵⁴⁸ Bahçeli Menzil

⁵⁴⁹ Mahzenli Menzil

⁵⁵⁰ Aynı kişiye ait aynı mahallede “sağır menzil 6.000 akçe ve kebir menzil 60.000 akçe” şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁵¹ Sağır menzil 4.000 akçe.

Daye Hatun	1	1		2	24.000-48.000-200.000	Menzil
Debbağ Yunus		1		2	40.000-100.000	Menzil
Debbağzade			2		1.000-50.000	Arsa
Defterdar Ahmed Efendi			4	1	11.000-99.260	Menzil
Deniz Abdal			1		150.000	Menzil
Derviş Ali			2		18.000- 20.000	Menzil
Divâne Ali				1	15.000	Menzil
Dizdar Ahmed			1		11.000	Menzil
Dizdariye			1		350.000	Menzil
Dülbendçi	1			4	30.000-60.000	Menzil
Dülbendçi	2				10.000	Arsa
Dülbendçi Hüsam	1 ⁵⁵²			4	23.000-210.790	Menzil
Dülbendçi Hüsam				1	60.000	Arsa
Dülgerzade			1		50.000	Menzil
Efdalzade				1	35.000	Menzil
Elhac Ali	1				100.000	Menzil
Elhac Hüseyin	4		2	6	20.000-80.000	Menzil
Elhac İlyas				2	1.300-27.000	Menzil
Elhac İsa	2		1	2	20.000-120.000	Menzil
Elhac Timur	2		1	2	10.000-55.000	Menzil
Elhac Muhyiddin				1	40.000	Menzil
Elvanzade			1	1	15.000-100.000	Menzil
Elvanzade				1	40.000	Arsa
Elvanzade			2	1	50.000 ⁵⁵³ -50.640	Dükkân
Emin Beğ			2	1	20.000- 108.000	Menzil
Emin Beğ			1		18.000	Arsa
Emin Sinan			1		80.000	Menzil
Eski İmaret			1		300.000	Menzil
Fener Kapsu				1	161.290	Menzil
Fındıklı			1		360.000	Yalı Menzil
Gül Camii					20.000	Menzil
Hace Kadın			1		4.000	Menzil
Hacı Hüsrev			1		200.000	Menzil
Hadice Sultan	1				20.000	Menzil
Hamamcı Muhyiddin				4	15.000-123.200	Menzil

⁵⁵² Sağır menzil 40.000 akçe.

⁵⁵³ “Nalband ve çörekçi dükkânı odalı 50.000 akçe” olarak kaydedilmiştir.

Hamid Efendi				1	480.000	Menzil
Haraçbaşı İshak	1			2	7.000-50.000	Menzil
Haraçcı Kara Mehmed	1			1	17.255- 40.000-	Menzil
Hasan Paşa			1		40.000	Menzil
Haydar Paşa (Bıçakcı)				1	60.000	Menzil
Hatuniye				1	40.000	Menzil
Hayreddin Beğ			1		280.000	Menzil
Hızır Beğ			2		244.800- 420.000	Menzil
Hobyar			1		80.000	Menzil
Hoca Paşa		1			75.000	Menzil
Hoca Üveys				1	10.000	Menzil
Hoca Üveys				1	540.000	Hamam
Hoşkadem	2			1	8.000-30.000	Menzil
Hüseyin Ağa		1	1		48.000 - 80.000	Menzil
İbn Şemseddin			1		11.000	Menzil
İbrahim Çavuş		1			30.000	Menzil
İbrahim Paşa-yı Atık	1	2	1	2	18.000-125.500	Menzil
İmam Ali			2		10.800-300.000	Menzil
İncirli Karyesi	1				7.000	Menzil
İskender Paşa					135.400	Menzil
Kaba Sakal			2		270.000 ⁵⁵⁴ - 1.400.000	Menzil
Kadı Çeşmesi			1		426.000	Menzil
Kadırga			2		70.000-180.000	Menzil
Kaftani el-Hac Bayram				2	35.000	Arsa
Kaftani el-Hac Bayram				1	70.000	Menzil
Kalenderhane			1		120.000 ⁵⁵⁵	Menzil
Kara Nohud	1		1		45.000- 540.000 ⁵⁵⁶	Menzil
Karabaş	1	1	3	1	14.000-430.000	Menzil
Kasap Timurhan			1	2	90.000-140.000	Menzil
Kasapgir Mehmed Efendi			2		8.000-30.000	Menzil
Kasım Paşa	2		1	2	9.500-121.000	Menzil
Kasım Paşa			1		23.000	Bahçe

⁵⁵⁴ “Mülk menzil hariciye ve dâhiliye mükemmel” şeklinde kaydedilmiş. Aynı kişiye ait 10.000 akçe, 270.000 akçe ve 120.000 akçe menzil bulunmaktadır. Menzil iki avluya sahip olduğunda bunların “dahili” ve “harici” diye adlandırıldığı görülmektedir. İlk avluda ev sahibinin ailesi yaşarken, ikincisi hizmet alanını oluşturmaktadır. Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 324.

⁵⁵⁵ “Dâhiliyesi mülk hariciyesi mukataalı mülk” şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁵⁶ “Büyük menzilin hariciye ve dahiliye” şeklinde kaydedilmiş. Aynı mahallede aynı kişiye ait küçük menzil 100.000 akçedir.

Kâtib Hüsrev		1	1		26.000-30.000	Menzil
Kâtib Kasım	2			16	3.000-200.000	Menzil
Kâtib Kasım				1	12.000 ⁵⁵⁷	Arsa
Kâtib Muslihiddin		1	2		7.000-33.000	Menzil
Kazasker Mehmed Efendi			1		30.000	Menzil
Keçeci Piri		1	2	2	10.000-36.000	Menzil
Kefeli				1	21.850	Arsa
Kefeli				2	46.000-72.000	Menzil
Kethuda Hatun			1		80.000	Menzil
Kızıl Minare			1		30.000 ⁵⁵⁸ -	Menzil
Kızıldaş			1	2	50.000-200.000	Menzil
Kızıldaş			1		110.000	Arsa
Koca Mustafa Paşa		1		1	20.000-50.000	Menzil
Koca Mustafa Paşa			1		7.000 ⁵⁵⁹	Dükkân
Koğacı Dede			1 ⁵⁶⁰		240.000-600.000	Menzil
Koğacı Dede			1		180.000	Dekakin (mülk menzil ile)
Küçük Ayasofya			1		7.000	Menzil
Kürkçü Hüseyin				1	23.000	Menzil
Kürkçübaşı	1		1	2	10.000-72.000	Menzil
Kürkçübaşı				1	6.000	Arsa
Mahmud Paşa			1	1 ⁵⁶¹	15.000- 23.000	Menzil
Mahmud Paşa				2	10.000-16.400	Dükkân
Mimar Abbas				1	32.000	Menzil
Mimar Acem		1			45.000	Menzil
Mimar Kemal				1	150.000	Menzil
Mimar Sinan	1		2	1	5.500-100.000 ⁵⁶² -300.000	Menzil
Mirahor	9	1	1	20	6.000-120.000	Menzil
Mirahor	2				20.000 ⁵⁶³ -90.000 ⁵⁶⁴	Dükkân
Mismarî Şüca'			1 ⁵⁶⁵		30.000-50.000	Menzil
Molla Hüsrev			1	1	50.000-80.000	Menzil

⁵⁵⁷ Sağır arsa.

⁵⁵⁸ Aynı kişinin Kızılminare Mahallesi'ndeki menzilleri "sağır menzil 30.000 akçe, kebir menzil 230.000 akçe" şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁵⁹ "Dükkân-ı Attar"

⁵⁶⁰ Koğacı Dede Mahallesi'ndeki dükkân ve menziller bir kişiye aittir.

⁵⁶¹ Menzil mukataa zemin 15.000 akçe.

⁵⁶² "Binası mülk menzil" şeklinde kaydedilmiş.

⁵⁶³ Hallaç dükkânı.

⁵⁶⁴ Bakkaal dükkânı.

⁵⁶⁵ İki menzilde aynı kişiye ait olup, 30.000 akçe olan sağır menzil olarak kaydedilmiştir.

Molla Gürani		1	4		20.000- 30.000 ⁵⁶⁶ - 480.000	Menzil
Molla Gürani			1		200.000	Arsa
Molla Aşkî			1	2	3.600 ⁵⁶⁷ - 100.000-120.000	Menzil
Müfti Ali Çelebi				1	60.000	Bahçe
Müfti Ali Çelebi			1		110.000	Menzil
Muhsine Hatun				2	30.000-100.000	Menzil
Muhsine Hatun				2	8.000-10.000	Arsa
Murad Paşa-yı Atık			2	1	15.000-100.000	Menzil
Mustafa Çavuş			1		32.000	Menzil
Mustafa Paşa-yı Atık				6	28.000-75.000	Menzil
Mustafa Ağa/Saraçhane			2		20.000- 300.000	Menzil
Mustafa Ağa/Saraçhane				1	10.000	Dükkân
Nahlbend			1		96.000-370.000 ⁵⁶⁸	Menzil
Nahlbend			1		5.000	Yel değirmeni
Neslişah Sultan			1		40.000	Menzil
Nişancı Cafer Çelebi				1	20.000-30.000	Menzil
Nişancı Cafer Çelebi				2	20.000	Arsa
Nişancı Paşa			1	1	35.000-40.000	Menzil
Nuri Dede			2		10.000- 36.200	Menzil
Odun Kapusu				2	48.000-60.000	Dükkân
Ohri	1		1	2	12.000-45.000	Menzil
Oruç Gazi			1		45.000	Arsa
Ördek Kasap	1				8.000	Menzil
Papasoğlu			1		15.000	Menzil Arsası
Papasoğlu			1		17.000	Menzil
Parmak Kapu	1				40.000 ⁵⁶⁹	Dükkân
Peremeci Sinan		1			25.000	Menzil
Sadi Beğ				1	20.000	Menzil
Salih Paşa			1	1	55.000-65.000	Menzil
Samanviran			1		35.000	Menzil
Samatya			1		60.000 ⁵⁷⁰	Mülk oda
Sancakdar Hayreddin			2	1	30.000-200.000	Menzil

⁵⁶⁶ Molla Gürani Mahallesi'nde "sağır menzil" şeklinde kaydedilmiştir. Aynı mahallede aynı kişiye ait olan menzil "kebir menzil 120.000 akçe "olarak kaydedilmiştir.

⁵⁶⁷ "Sağır mülk menzil" olarak kaydedilmiş.

⁵⁶⁸ "Mükemmel mülk" şeklinde kaydedilmiş

⁵⁶⁹ Halkoz dükkânı.

⁵⁷⁰ "Dört bab oda" şeklinde kaydedilmiş.

Salih Paşa			1		65.000	Menzil
Saraç Doğan			1	1	15.000-80.000	Menzil
Saraç İshak	2			1	10.000-40.000	Menzil
Sarı Bayezid			1 ⁵⁷¹		72.000-480.000	Menzil
Sarı Bayezid			1		84.000	Arsa
Sarı Paşa			1		80.000	Menzil
Seferikoz			1		70.000	Yahudihane
Seyyid Ömer	1	1	1	4	5.000-100.000	Menzil
Sinan Paşa	1			1	12.000-30.000	Menzil
Sofular	2		1	2	10.000-500.000 ⁵⁷²	Menzil
Sofular			1		50.000	Değirmen
Suhte Sinan		1	1		40.000-129.274	Menzil
Sulu Manastır	8			11	3.000-164.000	Menzil
Sulu Manastır	1			1	8.500-10.000	Arsa ⁵⁷³
Süleyman Ağa			2		10.000-160.000 ⁵⁷⁴	Menzil
Süleyman Ağa			2		150.000-164.840	Yağhane ve odalar
Süleyman Ağa			1		100.000	Menzil
Şehsuvar			1		180.000	Menzil
Şekerci Odaları			1		10.000	Oda
Şeyh Ferhad	1			8	30.000-300.000	Menzil
Şeyh Ferhad	1			1	5.000-20.000	Arsa
Şeyh Muhyiddin			1		10.000-50.000	Menzil
Tahta Minare			1	1	50.000-318.750	Menzil
Topçular				1	20.000	Menzil
Uzun Yusuf		1	1		33.800-80.000	Menzil
Üskübi		2	1	1	24.000-400.000	Menzil
Voynuk Şüca'			1		100.000	Arsa
Yakup Ağa		1 ⁵⁷⁵			120.000	Menzil
Yakup Ağa		1			5.000	Selamlık
Yarıcı Muslihiddin				1	12.000	Menzil
Yavaşca Şahin				1	35.000	Menzil
Yedikule				1	10.000	Mahzen
Yenikapu			1		60.000	Menzil

⁵⁷¹ Aynı kişi Sarı Bayezid Mahallesi'nde arsa ve menzil sahibidir.

⁵⁷² Aynı erkeğe ait "mülk menzil sağır 10.000 akçe ve mülk menzil kebir 500.000 akçe" şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁷³ Su kuyulu arsa.

⁵⁷⁴ Aynı kişiye ait aynı mahallede bulunan menziller "sağır menzil 15.000 akçe, kebir menzil 160.000 akçe" olarak kaydedilmiştir.

⁵⁷⁵ Yakup Ağa Mahallesi'ndeki selamlık ve menzil aynı kadına aittir.

Yenimahalle	2			1	15.000-35.000	Menzil
Zeytin	2			5	8.000- 70.000	Menzil
Zeyrek			1		40.000	Arsa
Anadolu Hisarı ⁵⁷⁶		1			70.000	Yalı
Anadolu Hisarı		1			2.500	Bağ
Anadolu Hisarı		1			50.000	Menzil
Anadolu Hisarı		1			12.000	Arsa
Beşiktaş		1			12.000	Bağ
Beykoz /Ayazma	1				4.000	Menzil
Büyük Çekmece			1		136.000	Çiftlik
Büyük Dere			1		20.000 ⁵⁷⁷	Bağ – menzil
Galata/Sarıyer				1	2.000	Bağ
Galata		1	2		50.000-100.000	Menzil
Galata/Arnavud Karye	1				30.000	Bahçe
Galata/Kuruçeşme		1			12.000	Arsa
Mihaliç			1		15.000	Menzil
Üsküdar /Piyale karye			1		30.000	Menzil ⁵⁷⁸
Üsküdar			1		20.000	Değirmen
Üsküdar			1		5.000	Bağ ⁵⁷⁹
Üsküdar			1		2.000	Bahçe
Üsküdar			1		500	Çayırılık

Tablo 64 hazırlanırken fiyatları ve mahalleleri hakkında tam bilgiye ulaşabildiğimiz kayıtlar değerlendirilmiştir. Kaç hisse olduğu yahut bütünü hakkında bilgi vermeyen kayıtlar kullanılmamıştır. Cinsiyete ve dini bir aidiyete göre mülk sahipliğinden ziyade mahalle ve gayrimenkul fiyatları görülmek istenmiştir. Buna göre 164 mahallede menzil, arsa, bağ, bahçe, dükkân fiyatları tespit edilmiştir. Surdışında 8 yerde bulunan (Anadolu Hisarı, Galata, Üsküdar, Beşiktaş, Büyük Çekmece, Büyük Dere) gayrimenkul fiyatları da tabloya dahil edilmiştir.

En fazla gayrimenkul kaydına sahip olan Mirahor, Kâtib Kasım, Şeyh Ferhad, Abdi Subaşı, Ali Paşa-yı Atık, Mustafa Paşa-yı Atık, el-Hac Hüseyin, Sulu Manastır, Dölbendçi,

⁵⁷⁶ Bundan sonraki mahaller Suriçi’nde olmamasına karşın, çalışılan terekelerde geçtiği için dışarda bırakılmak istenilmemiştir.

⁵⁷⁷ Büyük Dere de 2 kıt a bağ ve menzil birlikte hesaplanmış.

⁵⁷⁸ Oda ve ambarlı menzil.

⁵⁷⁹ 2 kıt’a bağ.

Dülbendçi Hüssam ve Zeytin mahalleleri gayrimüslim mahalleleridir. Mahalle ve unvan başlıklarından tespit edebildiğimiz bu durum, gayrimüslimlerin müslümanlara göre hem erkek hem kadın olarak daha fazla gayrimenkul edindiklerini göstermektedir. Suriçi’ndeki mülklerin fiyatları Surdışında olanlara kıyasla oldukça yüksektir. Surdışında kalan Beykoz/Ayazma’ da menzil 4.000 akçe, İncirli karyesinde menzil 7.000 akçe, Galata/Sarıyer karyesinde 2.000 akçeye menzil alınabilirken, Suriçi’nde menzil fiyatlarının genellikle 10.000 akçeden başladığı görülmektedir. Bu miktarı neye tekabül ettiğini tasavvur edebilmek için 10.000 akçeye bu tarihlerde 55 koyun alınabilmesini yahut yevmiyesi 20 akçe olan bir işçinin aralıksız 500 gün çalışmanın sonunda bir ev alabileceği örneğini verebiliriz. Tablo 64’te görüldüğü gibi, Suriçi’nde en ucuz *menzil* el-Hac İlyas Mahallesi’nde bulunmakta olup 1.300 akçedir.⁵⁸⁰ En pahalı menzil *Mülk menzil hariciye ve dâhiliye mükemmel* kaydıyla Kabasakal Mahallesi’ndedir, bu menzilin fiyatı 270.000 akçedir. Diğer en pahalı iki menzil ise Bıçakçı Alâeddin ve Hamid Efendi Mahallesi’nde yer almaktadır. Bu iki menzilin her biri 240.000’er akçe değerindedir ve toplamda 480.000 akçeye tekabül etmektedir. Bıçakçı Alâeddin Mahallesi’ndeki menzilin mahzeni ve hamamı olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸¹ Diğer menzilde bu bilgi verilme de aynı fiyatta olması mahzen ve hamama sahip olduğu ihtimalini artırmaktadır. Hamam ve mahzenin evin fiyatını yükselten unsurlar olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸² Terekelerde yalı kayıtları da bir diğer menzil türü olarak karşımıza çıkmaktadır. El-hac Ebubekir, Mahmud Paşa’da yaşamakta olup Fındıklı’da da 360.000 akçe değerinde bir yalısı vardır.⁵⁸³ Havva Hatun bnt. Ulvi ise Şeyh Resmî Mahallesi’nde yaşamakta olup, Anadolu Hisarı’nda da 70.000 akçe kıymetinde bir yalıya sahiptir.⁵⁸⁴

Tahtanî ve fevkanî yani altlı-üstlü ifadesi ile tanımlanan menziller olduğu gibi sadece tahtanî şeklinde tanımlanan menziller de bulunmaktadır. En düşük fiyattaki tahtanî menzil Mirahor Mahallesi’nde 6.000 akçe, en yüksek fiyattaki Şeyh Ferhad Mahallesi’nde *sağır tahtanî* olarak 30.000 akçedir. Tahtanî bir bab menzil Ali Paşa-yı Atik’te olup fiyatı 20.000

⁵⁸⁰ Mülga Beledî Kısım, 2/24a (R. evvel 1073- Ekim 1662).

⁵⁸¹ Mülga Beledî Kısım, 7/61a (Z. hicce 1082 –Mart 1672).

⁵⁸² Breüning 1579 yılında İstanbul’da bulunduğu sırada, zenginlerin evlerinde hamam olduğunu, orta tabakaya mensup Türklerin umumi hamamlara gittiğini belirtir. Bkz. Breüning, *Breüning Seyahatnamesi - Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, 112.

⁵⁸³ Kısım-i Askerî, 8/120b (R. evvel 1086 –Mayıs 1675).

⁵⁸⁴ Kısım-i Askerî, 6/82b (C. ahire 1078 –Kasım 1667).

akçedir.⁵⁸⁵ Mirahor Mahallesi'ndeki sağır tahtanî ve fevkanî bir menzil 20.000 akçedir, Dölbendçi Hüsam Mahallesi'nde bulunan sağır tahtanî ve fevkanî menzil 50.000 akçedir.⁵⁸⁶ Sağır ifadesinin neye göre verildiği bilinmemektedir. Mahalledeki diğer kebir menzillere göre veya sahibinin diğer menzillerine göre veriliyor olabilir. Sadece *tahtanî ve fevkanî* ifadesi ile yer alan menzillerin en düşüğü Ali Fakih Mahallesi'ndeki 25.000 akçe, en yükseği Abdi Subaşı Mahallesi'ndeki 150.000 akçedir.⁵⁸⁷

İstanbul'daki menzil fiyatlarını anlamak için Osmanlı'nın diğer şehirleriyle karşılaştırma yapılmıştır. Konya'da 1670 yılında menzil fiyatlarının 300 akçe ile 37.000 akçe arasında değiştiği ve ortalamanın 5.500 akçe olduğu belirlenmiştir.⁵⁸⁸ 1690 yılında Ankara'da ortalama ev fiyatı 18.655 akçe, Kayseri'de 18.453 akçe olarak hesaplanmıştır.⁵⁸⁹ Sofya şehrinde 17. yüzyılda ev fiyatlarının çoğunlukla 5.000 akçenin altında kaldığı ve sadece bir evin 30.000 akçeyi aştığı görülmüştür.⁵⁹⁰ 1670 yılına ait başka bir diğer çalışmada ise Sofya'daki ev fiyatlarının 7.000 akçe ile 80.000 akçe arasında değiştiği tespit edilmiştir.⁵⁹¹ İncelediğimiz dönemle tam olarak örtüşmese de, fikir vermesi açısından 1467-1488 yılları arasında Bursa'da ev fiyatları 2.000 akçe ile 10.000 akçe, 16. yüzyılda Üsküdar'da ise 1.000 akçe ile 10.000 akçe arasında olduğu bilinmektedir.⁵⁹² Suriçi'li kadın ve erkeklerin sahip oldukları menziller üzerinden değerlendirdiğimizde ortalama menzil fiyatı 44.320 akçedir. İnceleme grubumuz olan kadınlarda ise ortalama ev fiyatı 30.544 akçedir.⁵⁹³ Birkaç istisna dışında İstanbul Suriçi'ndeki menzil fiyatları 10.000 akçeden başlamaktadır.

⁵⁸⁵ Mülga Beledî Kısım, 7/14b (Şaban 1082- Aralık 1671); 2/22a (Safer 1073- Eylül 1662); 9/48b (Receb 1085- Ekim 1674).

⁵⁸⁶ Mülga Beledî Kısım 2/28b (C. ahire 1073- Ocak 1663); 2/22a (R. evvel 1073 – Ekim 1662).

⁵⁸⁷ Mülga Beledî Kısım, 5/ 61b (Muharrem 1081- Mayıs 1670); 4/42a (R. evvel 1079 –Ağustos 1668).

⁵⁸⁸ Mustafa Polat, “14 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre 1670 Yılında Konya’da Gayrimenkul Satışları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2019, 206-7.

⁵⁸⁹ Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, 154.

⁵⁹⁰ Todorov, *The Balkan City: 1400-1900*, 160.

⁵⁹¹ Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 266.

⁵⁹² Halil İnalçık, *Seçme Eserler XV, Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar V* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 360; Aydın, Bilgin ve Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar’da Ev Satışları”, 222-23. Seng, 1521-1524 yılları arasında Üsküdar’da ev fiyatlarının 200 akçe ile 38.000 akçe arasında olduğunu 200 akçelik eve baraka denilebileceğini 38.000 akçe tutarındaki gayrimenkulün bir çiftlik evi olduğunu belirtir. Üsküdar’da insanların genellikle 1.000 akçe değerindeki evlerde oturduğunu, tek odalı bir evin yaklaşık 500 akçe kıymetinde olduğunu bahseder. Yvonne J. Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, 326.

⁵⁹³ Mülga Beledî Kısım sicillerinde yer alan kadınların mülkiyetlerinde olan menzil fiyatları toplamı üzerinden hesaplanmıştır.

Dükkân fiyatları 8.000 akçe ile 540.000 akçe arasındadır. En ucuz dükkân Atpazarı'nda bulunan Yusuf bin Abdullah'a ait olup 8.000 akçeye satılmıştır.⁵⁹⁴ En pahalı dükkân ise Hoca Üveys Mahallesi'nde yer alan ve el-Hac Yusuf bin Abdullah'a ait olan hamam olup 540.000 akçeye mal olmuştur. El-Hac Yusuf'un toplam serveti 633.832 akçe gibi muazzam bir servettir.⁵⁹⁵ El-Hac Yusuf'un hamamcı olduğu varsayılırsa da belgede bu konuda bir bilgi verilmemektedir. Sadece hamamın sahibi olduğu bilinmektedir.

Arsa fiyatları 5.000 akçe ile 110.000 akçe aralığındadır. En ucuz arsa Şeyh Ferhad Mahallesi'nde⁵⁹⁶, en pahalı arsa ise Kızıtaşı Mahallesi'ndedir.⁵⁹⁷ *Bağ* fiyatları ise 2.000 akçe ile 60.000 akçe arasında değişmektedir. En ucuz bağ Galata/Sarıyer⁵⁹⁸ karyesinde, en pahalı bağ Müftü Ali Çelebi Mahallesi'ndedir.⁵⁹⁹

Terekelerde “kira” kavramı da ilgi çekicidir. Bu kavram, o dönemin kira bedellerini - terekeler fiziki özellikleri ve ölçüler bakımından bilgi vermemesine rağmen- nispeten anlamamızı sağlamaktadır. Kira ödenmemişse terekeye yansımakta, ölen kişinin sahip olduğu bir mülk kiradaysa kirası alacak hanesinde, kiracıysa kullandığı mülkün kirası borç hanesinde kaydedilmektedir. Gayrimenkullerin kira bedelleri şöyledir; *Menzil* 30 akçe ile 630 akçe, *mahzen* 45 akçe ile 450 akçe, *dükkân* 10 akçe ile 400 akçe, *fırın* 800 akçe ile 1.200 akçe, *oda* 8 akçe ile 120 akçe arasındadır. Bazı kayıtlarda yevmî (günlük) ve şehri (aylık) bilgisi de bulunmaktadır. Örneğin; Hasan Çelebi'nin tereke kaydında *icare-i menzil yevm 1 akçe, 9 şehri 270 akçe* şeklinde kayıtlı olan mülkün aylığı 30 akçedir.⁶⁰⁰

Bazı mülklerin kira kayıtlarında, hangi iş koluna ait oldukları veya yerleri gibi bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak örnek vermek gerekirse; çörekçi fırını aylığı 180 akçe ve ona ait odun mahzeni aylığı 45 akçedir. Bezzâzistân-ı Atik'te mahzen 210 akçedir. Nalcılık, pirinççilik, takyecilik ve eğercilik gibi mesleklerin icra edildiği dükkânların aylık kiralari ise değişkenlik göstermekte olup; nalcı dükkânı için 120 akçe, pirinççi dükkânı için 150 akçe ve ona ait mahzen için 450 akçe, takyeci dükkânı için 130 akçe, eğerci dükkânı için 70 akçe ile 200 akçe arasında kira ödenmektedir. Bezzâzistân--ı Cedid'de bulunan bir

⁵⁹⁴ Mülga Beledî Kısmet, 3/56ba (R. evvel 1077- Eylül 1666).

⁵⁹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 1/6a (Z. kade 1066- Ağustos 1656).

⁵⁹⁶ Mülga Beledî Kısmet, 2/6a (C. evvel 1072- Ocak 1662).

⁵⁹⁷ Mülga Beledî Kısmet, 8/11a (H. 1083 – Mart 1673).

⁵⁹⁸ Mülga Beledî Kısmet, 9/44b (C. ahire 1085- Eylül 1674).

⁵⁹⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/65a (Recep 1074- Ocak 1664).

⁶⁰⁰ Mülga Beledî Kısmet, 9/17a (Zilhicce 1085 – Şubat 1675).

dükkân 150 akçedir. Sağır vakıf dükkân ve arsasının kirası 90 akçe, Vakf-ı Rüstem Paşa'da attar dükkânı 240 akçe ve bu dükkânın Bal kapanındaki mahzeni 1.080 akçe, boyacı dükkânı 1.880 akçe, berber dükkânı 245 akçe, ketenci 180 akçe, kazzaz dükkânı 45 akçe, kundakçı dükkânı 20 akçe olarak kaydedilmişlerdir. Daha büyük meblağlarda yazılmış kira miktarları mevcut olsa da bunlar birkaç ay ya da daha fazla ayın kira toplamaları olduğu anlaşılmaktadır. Kaç ayın kira tutarı olduğu yazılmış olan kiraların aylığını tespit etmek mümkün iken, sadece 2.000 ya da 5.000 akçe gibi yazılmış kira bedellerine temkinli yaklaşmakta fayda vardır, bunlar o güne kadar biriken kira bedelleri olmalıdır. Burada kaç aylık kira bedeli olduğu belirtilen kayıtlar dikkate alınmıştır. Ayrıca, bu kira bilgisine sahip terekelerin tamamı erkeklere aittir.

Kadınların terekelerinde yazılı “kira-yı oda”, “kira-yı dükkân”, ibarelerinden kadınların hayatta iken kiraladıkları, içinde çalıştıkları gayrimenkulleri olduğu düşünebilir. Ancak terekedeki eşyaların müzayedeye çıkarılana kadar saklandığı yer olma ihtimali daha yüksektir. Eşyanın burada muhafaza edildiği süre için terekeden kesinti yapılmaktadır, bu da “minha el-ihracat” başlığı altında yer almaktadır. Beytül mâle intikal eden terekelerdeki eşyalar da müzayedeye çıkıp satılınca kadar “oda” ya da “dükkân” da durmaktadır. “Kira-yı oda yahut dükkân” tabiri geçen kadın terekelerinin çoğunluğu Beytül mâl-i Âmm'e'ye intikal etmiş terekelerdir.

Şimdiye kadar olan bulgularımızı toparlayacak olursak; 1656-1676 yılları arasındaki 591 İstanbul kadının 88'i (%15) gayrimenkul sahibidir. Bunların %35'i müslüman, %65'i gayrimüslim kadınlardır. Kadınların gayrimenkulün servetinin toplam servete oranı %16,4'tür. Gayrimenkuller arasında en yaygın olanı menzildir (%86). Dükkân (%7), arsa (%2), bahçe (%1) diğer gayrimenkul türleridir.

Kadınların gayrimenkullere nasıl sahip oldukları tereke kayıtlarındaki intikal bilgisine göre değerlendirilmiştir. İntikal yoluyla aile bireylerinin mirasından gelen gayrimenkuller kastedilmektedir. İntikal kaydı olmayan gayrimenkuller ise, satın alma, hibe veya mehir gibi yollarla edinilmiş olabilir. Ancak bu konuda terekeler kesin bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle kendi tasarruflarıyla edindikleri ifadesi kullanılmıştır.

İstanbul Suriçi kadınlarının gayrimenkullerinin %39'u intikal yoluyla, %61'i kendi tasarruflarıyla edindiği kanaati uyanmaktadır. Kadınların mülkiyetinde olan gayrimenkullerin çoğu kendilerine aittir. Hisseli olarak sahip olunan gayrimenkullerin

%72'si kendi tasarruflarıyla alınmıştır. Kadınların mülkiyetinde olan taşınmazların çoğu oturdukları mahallelerdedir. Ev fiyatları 2.400 akçe ile 100.000 akçe arasında değişmektedir. Kadınların sahip olduğu menzillerden yola çıkarak İstanbul Suriçi'nde ortalama ev fiyatı 30.544 akçe olduğunu söyleyebiliriz. Mütevazı bir evin fiyatı ise 10.000 akçeden başlamaktadır. Gayrimenkul kirası ile geçimini sağlayan 4 kadın bulunmaktadır (%1).

17. yüzyılda İstanbul Suriçi'nde cinsiyete göre mülkiyet edinmeye bakıldığında erkeklerin gayrimenkul sahipliği oranı %74, kadınların %26'dır. Dini gruplara göre ise müslümanların gayrimenkul sahipliği oranı %38, gayrimüslimlerin ise %62'dir. Bu veriler, gayrimüslimlerin müslümanlara, erkeklerin de kadınlara göre gayrimenkul zengini olduğunu göstermektedir.

6. Köle

Köle, eşya gibi alınıp satılabilen, hak ve fiil ehliyetinden yoksun, onu satın alan kimsenin mülkiyeti ve emri altında bulunan, özgürlüğü kaldırılmış kimsedir.⁶⁰¹ Tarihin her döneminde doğu ve batı kültürlerinde kölelik var olmuştur.⁶⁰² Savaş esirliği ve köle ticareti yanı sıra suç işleyenlerin, borcunu ödemeyenlerin, korsanlarca kaçırılanların, aileleri tarafından satılanların da köleleştirildiği bilinmektedir.⁶⁰³

Osmanlı toplumunda köleler, zengin halkın servetinin önemli bir parçasını oluştururdu. Osmanlı'da köleler genelde savaş esirleri arasından seçilirdi. Ordunun ve esir tacirlerinin gittiği yerlerde savaş sonrası esir pazarları kurulurdu. Köle kullanımı ekonomik açıdan birçok avantaj sağlardı.⁶⁰⁴ Köleler ayrıca yüksek mevki sahiplerine arz edilen ya da ahlara bağışlanılan toplumun en değerli emtialarından olan bir hediye unsuru idi. Bu şekilde hediye veren ile alan arasında bir kaynaşma ve özdeşleme sağlanırdı. Evliya Çelebi'nin annesi ve annesinin kuzeni Abhaz kökenli kölelerdi, I. Ahmed'e hediye olarak sunulmuşlardır. Padişah da bu kızı saray kuyumcusuna bağışlamıştı ki, bu Evliya Çelebi'nin babası bu kadında annesi olacaktır. Annesinin kuzeni olan diğer köle ise 1650'de veziriazamlığa yükselen Melek Ahmed Paşa'dır.⁶⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde köle ticareti önemli bir ekonomik faaliyet olarak görülmekteydi ve köleler sosyal hayatın çeşitli alanlarında istihdam edilmekteydi.⁶⁰⁶ Macar Györg, Türklere

⁶⁰¹ Osmanlı'da köleden başka kul, bende, esir, Farsça gulâm, Arapça abd, rakik, memlûk, kinn, rakabe, vasîf, milkü'l-yemîn ve "kadın köle" anlamında câriye, odalık, Farsça keniz, Arapça memlûke, vasîfe, eme, gurre kelimeleri kullanılmıştır. Bkz. M. Akif Aydın ve Muhammed Hamidullah, "Köle", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2002).

⁶⁰² Hint, Çin, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Yunan, Orta Asya medeniyetlerin de kölelik vardı ve bahsi geçen şekillerde bu müessese beslenilmekteydi. Yunan ve Romalılar bunlara ilaveten, barbar olarak niteledikleri kavimleri kendileri için köle yaratıldığına inanmaktaydı. 9. yüzyılın sonlarından itibaren Venedikliler kilisenin karşı çıkmasına rağmen köle ticaretinde etkili olmuşlardır. Kaynaklarını çoğunlukla kaçırdıkları ya da satın aldıkları genç Slavlar oluşturuyordu. Batı dillerinde köle anlamına gelen "slave" sözcüğü Slav kölelerden mülhemdir. Bkz. Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38 (1981): 65-103.

⁶⁰³ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* IX, sy 12 (Aralık 2005): 214.

⁶⁰⁴ Bursa'da tekstil sektöründe mükâtebe usulüyle çalıştırılan esir işçiler, tüccarlar ise esirleri ve azatlı köleleri ticari temsilcileri olarak kullanırlardı. Bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-I*, 16. bs (Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2009), 215.

⁶⁰⁵ Madeline C. Zilfi, "Mahalledeki Mallar: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Bölüşüm Karşılaşması", içinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Donald Quataert, Çev. Tanju Günsere (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 357.

⁶⁰⁶ Osmanlı toplumuna katılan köle sayısı ne kadardı sorusu akla gelmektedir. İncelenen dönem olan XVII. yüzyıl üzerinden bakıldığında, Halil İnalçık'ın Rus kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre 1607-1645 arası Kırım akınlarında elde edilen Rus köle sayısı için tahmini olarak aşağıdaki tabloyu vermiştir. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2008, 147.

esir düşmesinin ardından yaşadıklarını anlatırken, savaşa askerlerle birlikte katılan köle tüccarlarından bahsetmektedir. Bazı tüccarların ise askerlik görevi üstlendiklerini ifade etmektedir.⁶⁰⁷ Savaşta esir alınanlar, bu tüccarlar aracılığıyla, askerlerin ve askerî zümrenin ganimetleri olarak satın alınmakta ve imparatorluğun dört bir yanına gönderilmekteydiler. Köleler ticari hayatta üretim sektöründe çalıştırıldıkları gibi ev içi hizmetlerde de kullanılmaktaydılar. Gelibolulu bu köleler için “müştera kul” ifadesini kullanmaktadır.⁶⁰⁸ Saraydan sivillere kadar herkesin -maddi gücü yeterliyse- köle sahibi olabildiği görülmektedir. Gayrimüslimler de Osmanlı tebaası olmak ve gayrimüslim köle almak kaydıyla, bazı yasaklamalara rağmen, köle sahibi oldukları görülmektedir.

Osmanlı toplum hayatında hizmet sektörü için önemli bir yere sahip olan köle, sahibi içinde kıymetli bir yatırımdır. Busbecq, bir kimsenin zenginliğinin sahip olduğu esir sayısına göre ölçüldüğünü, bir esiri bile olmayanın fakir sayıldığını belirtir.⁶⁰⁹ Köleler her zaman pahalı bir mal-ı nâtik olagelmıştır.⁶¹⁰ Sahiplerinin servet birikimine katkı sağlayan bir unsur olduğu terekelerde görülmektedir. Bu bölümde, İstanbul Suriçi’nde Mülga Beledî Kismet ve Kismet-i Askerî tereke kayıtları incelenerek, 20 yıllık bir süreçte azad edilen kölelerin sayısı, köle sahiplerinin kimlikleri, kölenin servet oluşumuna etkisi, köle fiyatları ve nitelikleri, ümm-i veled statüsündeki cariyelerin durumu gibi konular ele alınmıştır.

Yıl	Köle
1607-1617	100.000
1632	2,660
1633	5,700
1637	2,280
1643- 1645	10,000
1645	6,200

Yani 1607- 1645 yılları arası Rus kaynaklarına göre; 126.840 kişi köle olarak Osmanlı topraklarına getirilmiştir. Zübeyde Güneş Yağcı, 1606-1607 yılına ait İstanbul Gümrük Defterine göre, bir yıllık süreçte 3,488 kişinin köle olarak İstanbul’a getirildiğini tespit etmiştir. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, “İstanbul Esir Pazarı”, içinde *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017), 221. Jean du Mont 1691’de, her yıl Osmanlı’ya 50.000 köle girdiğini belirtmektedir. Bkz. Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İletişim Yayınları, 2003), 328.

⁶⁰⁷ Macaristanlı György, *Türkler, Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme*, Çev. Lale Aslan Özcan (İstanbul 2009), 11-50. Esirlerin ve seyyahların gözüyle kaleme alınmış Osmanlı hakkındaki hatıratlar mühim kaynaklardır. Ümit Ekin, “Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı Toplumunda Köleler”, içinde *Osmanlı Devleti’nde Kölelik Ticaret, Esaret*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017), 187-209.

⁶⁰⁸ Flesicher, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 13.

⁶⁰⁹ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutoğlu (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 31, 1974), 99.

⁶¹⁰ Mal-ı Nâtik: Konuşabilen mal. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, 110.

Suriçinde Köle Kökenliler ve Köle Sahipliği

Osmanlı arşiv belgelerine göre, baba ismi *Abdullah* olan kişilerin çoğunlukla eski köle veya yeni müslüman olduğu bilinmektedir. Bu kişiler için Mülga Beledî Kısmet sicillerinde nadiren *Abdulvehhab* ve *Abdulgennan* gibi isimlerin de kullanıldığı görülmüştür.⁶¹¹ Kısmet-i Askerî defterlerinde *Abdulgennan* ismine daha fazla rastlanmıştır. Bu isim hem erkek hem kadın terekelerinde görülmektedir. Askerî sınıfa mensuplarda bu isme daha sık rastlanmasının sebebi Sahillioğlu'nun belirttiği gibi olmalıdır.⁶¹² Baba adı *Abdullah* olan kişilerin her zaman köle veya mühtedî olmadığı ancak metinlerdeki köle isimlerinin bu konuda ipucu verdiği belirtilmelidir. İncelediğimiz metinlerde köle isimleri bu hususta oldukça yardımcı olmaktadır. Köleler için kullanılan isimler oldukça bariz olup, “köle isimleri” başlığı altında ayrıca incelenmiştir. Köle menşe’li insanların baba isimlerinin *Abdullah* olması ve köleler için sıklıkla kullanılan isimlere sahip olmaları dolayısıyla bunlar köle olarak kabul edilmiştir.

Sahillioğlu, Bursa’da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yerlerini incelerken, Bursa nüfusunun ne kadarının köle olduğu bilgisinin de izini sürmüştür. Çalışmasında, Bursa’da “Azatlı ve Köle Nüfusu Tahminleri” başlığına yer vermiş, köle nüfusu tespit etmeğe çalışmıştır. Bunun için iki aşamalı bir usul takip etmiştir. İlk olarak, vergi ve sayım defterlerine bakmış, 1492-1493 ve 1501-1502 yıllarında 2.289 kişinin %15’inin azatlı olduğunu tespit etmiştir. İkinci olarak, elde ettiği bilgilerin Bursa tereke defterlerinden iki defter üzerinden sağlamasını yapmıştır. Buradan elde edilen sonuca göre azatlıların sayım defterinde bulunanın iki katı olduğu belirlenmiştir. Sayım defterleri önemli bir kaynak olmasına rağmen, bu defterlerde bazı mahallelerin eksik olması, kaydedilen kişilerin

⁶¹¹ H. Sahillioğlu, bunun daha anlaşılabilir olması için köle menşe’li kimseler için “... b. Abdullahü'l-hür” ya da mühtedi ise “... b. Abdullahü'l-mühtedi” şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir. Bkz. Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, 84-85. İncelediğimiz Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde 20 yıllık süreçte tereke kayıtlarında ve hüccetlerde bu ifadelerle rastlanılmamıştır.

⁶¹² Bu isimlerin elbette herhangi bir müslümana da ait olması ihtimal dâhilindedir. Itkname, isbat-ı itk hüccetleri üzerinden bu değerlendirme yapılmıştır. H. Sahillioğlu, “XVI. asır ve daha sonraki yıllarda, devletin ileri kademelerine kadar yükselmiş zevatın, *Abdullah* kelimesi altında yatan gerçekten incindikleri için bunun yerine baba adı olarak “*Abdulgennan*” adını kullanıyorlardı.” şeklinde tespit etmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile on Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal Ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1979, 85. Sıradan halk arasındaki köleler için bu ismin kullanımı kimliğini saklamaktan ziyade efendilerinin uygun görmesi olmalıdır. Menage, 15 yüzyıl’da Osmanlı’nın ileri gelenleri haline gelenlerinin kendilerini ayırt etmeyi tercih ederek Abdüllatif veya Abdurrahim isimlerini aldıklarını belirtir. Bkz. V. L. Menage, “Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II.”, içinde *Documents from Islamic Chanceries*, Edt. Samuel M. Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1965), 112-18.

çoğunun baba isimlerinin bulunmaması, kaydedilen kişilerin daha çok vergi ödeyen kişiler olması, bu defterlerden elde edilen bilginin güvenilirliğini azaltmaktadır. Terekelerin bu anlamda sağlama yapma imkânı vermesi, hatta daha fazla bilgiye ulaşılması açısından Sahillioğlu'nun çalışmasına önemli katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında Sahillioğlu Bursa'daki şehir nüfusunun üçte birinin köle menşe'li olduğu belirtmektedir.⁶¹³ Sahillioğlu'nun bu konuya dikkat çekmesi, çalışmamızdaki tereke kayıtlarından, İstanbul Suriçi'ndeki azadlı nüfusu tespit etmemiz hususunda ilham kaynağı olmuştur. İncelenen Mülga Beledî Kısım Defterlerindeki veriler 1656-1676 yılları içerisinde Suriçi'nde yaşayan 591 kadından 101 kadının (%17) baba adının Abdullah olduğunu göstermektedir. 1230 erkekte 109 (%9) erkeğin baba ismi Abdullah'tır. Kadınlarda babanın köle asıllı olma durumu erkeklere göre yaklaşık iki kat fazladır. Kısım-i Askerî Mahkemesinde 172 kadının 55'inin (%29), 610 erkeğin 76'sının (%12) baba isimleri Abdullah'tır.⁶¹⁴ Aynı şekilde bu tereke sahiplerinin eşlerinin baba isimleri Abdullah olanlar da hesaba katıldığında toplam (hem Mülga Beledî hem Askerî Kısım'te yer alan) 694 kişinin *bin/binti Abdullah* oldukları görülmektedir. Suriçi'nde köleler için kullanılan isimlere sahip ve bin/binti Abdullah olan bu kimselerin mühtediden ziyade köle menşe'li oldukları kabul edilebilir.

Tablo 65. Köle Kökenli Tereke Sahiplerinin Sayısı

Kısım Defterleri	Terekesi Olan Kadın	Eşleri	Terekesi Olan Erkek	Eşleri	Toplam
Mülga Beledî Kısım	101	16	109	167	393
Askerî Kısım	55	3	76	167	301
Toplam	156	19	185	334	694

Azadlı oldukları varsayılan 204 erkek ve 490 kadındır. Kadınların daha çok azat edildikleri ve sayılarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ Sıradan insanlarda köle menşe'li olanların sayısının askerî sınıfa göre daha fazla olduğu görülmektedir. Mülga ve Kısım-i Askerî'de yer alan 2603 tereke kaydının 341'inde, yani %13'ünde tereke sahiplerinin köle

⁶¹³ Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", 107-8, 122.

⁶¹⁴ Kısım-i Askerî Defterlerinde çok sayıdaki erkek terekesinde sadece ölenin ismi yazılmış baba ismi boş bırakılmıştır. Bu sebepten *Abdullah oğlu* kaydı daha fazla olabileceği akla gelmektedir. Burada sadece kaydedilen *Abdullah* ismi sayılmıştır.

⁶¹⁵ Faroqhi, 17. yüzyılda İstanbul'da azad edilen kölelerin çoğunlukla kadın olduğu belirtir. Bkz. Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, 163.

kökenli oldukları anlaşılmaktadır. Bu insanlar büyük ihtimalle azad edilmiş “*harâyir-i asliye gibi hür*” olmuş kimselerdir.

İncelenen tarih aralığında, bir cârîye fiyatı ortalama 9.000 akçe, bir gulâm fiyatı ortalama 10.000 akçedir. Köle kökenli olabilecek 156 kadın için 1.404.000 akçe, 185 erkek için ise 1.850.000 akçe değer biçilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak, toplam 3.254.000 akçe tutarındaki bu büyük meblağın, İstanbul iktisadî hayatındaki köleliğin ekonomik boyutunu açıkça gösterdiğini iddia edebiliriz.

Servet Birikiminde Kölenin Yeri

Köle mülkiyeti, servet birikiminde önemli bir faktördür. Mülga Beledî Kısım’teki kadın terekelerine göre, 591 kadından 21’i köle sahibiydi (%4).⁶¹⁶ Bu kadınların toplam köle değeri 189.600 akçedir. Genel servet toplamı olan 15.756.419 akçe içerisinde %1,2 oranında yere sahiptir. Öztürk, Kısım-i Askerî’de, toplam servet tutarında köle unsurunu %2,76 oranında tespit etmiştir.⁶¹⁷ Sahip olunan köle türü cârîyedir. 21 kadının 22 cârîyesi vardır, gulâm bulunmamaktadır. Cârîye sahibesi olanların 2’si gayrimüslimdir ve %10 oranındadır.⁶¹⁸ 19’u müslümandır, %90 oranındadır. Cârîyelerin kıymeti 3.600 akçe ile 13.000 akçe arasındadır.

⁶¹⁶ Bu sayının daha fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Kadınların öldükten sonra cariyelerini azad ettiklerine dair pek çok hüccetin bulunması bunu göstermektedir. Bu nedenle elde ettiğimiz bilgi sadece tereke kayıtlarında mevcut olan kölelere aittir. Mesela; Çadırcı Ahmed Mahallesi’nde vefat eden Mihri Bt. Derviş’in ölümünden hemen sonra azad edilmiş Gülistan bt. Abdullah’tan (Mülga Beledî Kısım 4/68b), Karabaş Mahallesi sakini Saliha Bt. Abdullah’ın Melek ismindeki cariyesi azad edilmiştir. (Mülga Beledî Kısım, 6/48a).

⁶¹⁷ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 189.

⁶¹⁸ Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin müslüman olmayan kölelerin sahibi olmalarına izin verilmekle beraber, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1559 yılında Bursa kadısına gönderilen bir fermanla Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin köle sahibi olmaları tamamen yasaklanmıştır. Akabinde diğer Osmanlı şehirlerine de ferman gönderilmiş, yasaklanmıştır. Lakin bu yasağın sıklıkla ihlal edilmesi üzerine, 1650’den önce gayrimüslimlerin köle sahibi olma yasağı kalkmıştır. Bkz. Ali İhsan Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem*, sy 9 (2007): 141. XVII. yüzyıl başlarına kadar gayrimüslimlere köle satışı yasaktı. Ancak dostları olan bir Türk’ün aracılığıyla köle alıyorlardı. Sonlandığını belirtse de Mülga Beledî Kısım Defterlerinde daha erken bir tarih olan 1655 yılında köle sahibi gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar gayrimüslimler köle sahibi olma yasağı kalkmış olsa dahi sayılarının az olduğu anlaşılmaktadır. 1689 kanunu ile gayrimüslimlerin köle sahibi olmaları kabul edilmiştir, çünkü sahip oldukları köleler için devlete vergi ödüyorlardı. Bkz. Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*, 113. Diğer taraftan gayrimüslimlerin sahip olabileceği kölelerin yaşlarına sınırlama getirilmiştir. Küçük yaşta köle sahibi olmalarına izin verilmemiş, onların da 1714 yılında müslümanlara satılması emredilmiştir. Zaman zaman bu yasaklar esnemiş bir süre sonra tekrar geri getirilmişlerdir. Bkz. Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, 140-41. 1731 yılında Kıbrıs’ta gayrimüslimlerin köle sahibi olabildikleri görülmektedir. Bkz. Ümit Güler, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs’ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 54 (2018): 123.

Tablo 66. Beledî Kısmet'te Yer Alan Kadınların Köleleri ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Köle Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde
Müslüman	19	179.000	1.686.898	%94
Gayrimüslim	2	10.600	84.733	%6
Toplam	21	189.600	1.771.631	%100

Tablo 66'ya göre, kadın kölelerin büyük çoğunluğu (%94) müslümanlara aittir. Cârîye sahibi kadınların servet tutarı 1.771.631 akçedir. Bu kadınların 8'inin babası *el-Hac*, 1'inin *seyyid*, 3'ünün babası *Abdullah* unvanlıdır. Eşleri bakımından incelendiğinde 4'ünün eşi *celebi*, 4'ünün *el-Hac*, 2'sinin *Ağa*'dır. Kadınların 7'si *hatun*, 1'i *hanım*, 1'i *şerîfe* unvanlı ve 10'u unvansızdır. Buna göre köle sahibi olmada unvanlılar %43, unvansızlar %48, muhtemelen geçmişte kendileri de köle olan Abdullah kızları %14 oranındadır. Kadınların büyük kısmının baba ve eşlerinin unvanlı olmalarına bakılarak, köle sahibi olmalarında baba ve eş servetlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Cârîye sahibi kadınların servetleri incelendiğinde, altı kadının *orta sınıf* (10.000 akçeden üzerinde), on kadının *iyi halli* (50.000 akçe üzerinde), beş kadının *zengin* (100.000 akçe üzerinde) olduğu görülmektedir. Yüksek fiyatlarda satılan cârîyelere sahip olmak için, yüksek miktarda servete sahip olunması gerektiği sonucuna varılmaktadır.⁶¹⁹ Orta sınıftaki kadınların sahip olduğu cârîyelerinin ise diğerlerine göre nispeten düşük fiyatta olduğu söylenebilir.

Mülga Beledî Kısmet'teki 1230 erkek tereke kaydından 96'sının köle sahibi olduğu görülmektedir (%8). Bu erkeklerin 70'i müslüman (%73), 26'sı gayrimüslimdir (%27). Kölelerin 123'ü cârîye (tutarı 789.230 akçe), 65'i gulâm (tutarı 649.235 akçe) olup toplam sayıları 188'dir. Kölelerin tutarı 1.438.465 akçe, köle sahiplerinin toplam serveti 19.348.776 akçedir.

İstanbul Suriçi'nde köle sahibi olma temayülünün daha iyi anlaşılabilmesi için Kısmet-i Askerî'de aynı süreç içerisindeki tereke kayıtlarına da bakılmıştır. Kısmet-i Askerî'de yer alan kadın tereke kaydı toplamı 172 olup, 23 kadının köle sahibi olduğu belirlenmiştir (%13).

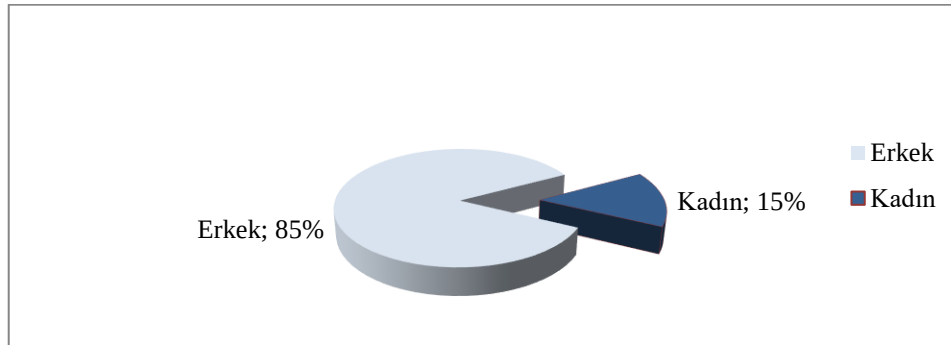
⁶¹⁹ İnalçık, 15. Yüzyılda Bursa'da zenginlerin genellikle birkaç erkek ve kadın kölesi olduğunu ve bu köleleri dokumacı ya da ticarî temsilcileri olarak kullandıklarını belirtir. Bkz. İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", 109.

Bu kadınların köleleri arasında sadece 4 gulâm bulunurken, cârîye sayısı 28'dir. Kadınların toplam serveti ise 286.600 akçedir.

Kısmet-i Askerî'de bulunan 610 erkek tereke kaydından ise 150'sinin köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır (%25). Köle sahiplerinin 149'u müslüman (%99), sadece biri gayrimüslimdir (%1)⁶²⁰. Kölelerin 239'u cârîye, 102'si gulâmdır ve toplam sayıları 341'tir.

Tablo 67. Kadın- Erkek Köle Sahiplerinin ve Kölelerinin Sayıları

Kısmet Defterleri	Köle Sahibi Kadın (Kişi)	Yüzde (%)	Cârîye (Kişi)	Gulâm (Kişi)	Köle Sahibi Erkek (Kişi)	Yüzde (%)	Cârîye (Kişi)	Gulâm (Kişi)	Köle Sayısı Toplam	Köle Sahipleri Toplam
Mülga Beledî	21	%19	22	0	96	%81	123	65	210	117
Askerî	23	%13	28	4	150	%87	239	102	373	173
Toplam	44	%15	50	4	246	%85	362	167	583	290

Grafik 16. Suriçi'nde Köle Sahipliği Oranı

Beledî Kısmet ve Kısmet-i Askerî sicillerinde 1656-1676 yılları arasında kaydedilen 583 kölenin %71'inin cârîye, %29'unun gulâm olduğu görülmektedir. Cariyelerin %69'u beledîlerde, %72'si askerîlerde bulunurken, gulâmların %31'i beledîlerde, %28'i askerîlerde yer almıştır. Bu veriler, Osmanlı Devleti'nde köleliğin cinsiyete göre farklılaştığını ve kadın kölelerin erkek kölelere göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

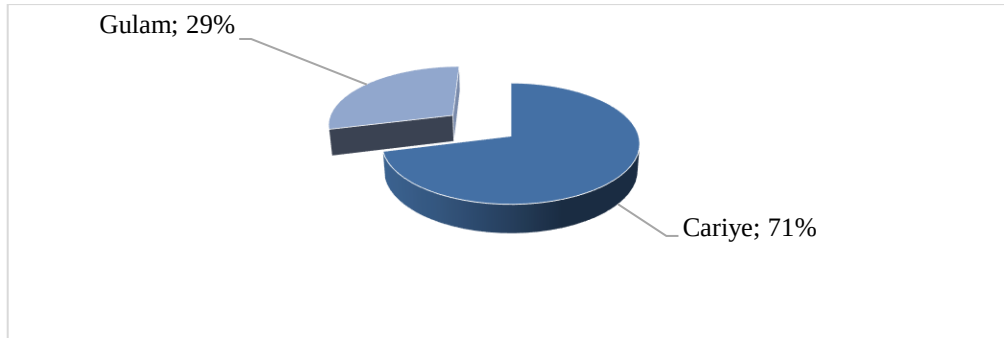
⁶²⁰ Bu oranın düşüklüğü Kısmet-i Askerî Defterlerinde askerî olan gayrimüslimin az olmasından ve dolayısıyla Kısmet-i Askerî defterine tereke kayıtlarının az yansması ile alakalıdır. Gayrimüslimlerin köle sahipliliği hakkında bir kaniya varmak, bu veriye bakarak değerlendirmek kısmen hatalı olabilir.

Köle sahiplerinin sayısı 117 olup, bunların %18'i kadın, %82'si erkektir.⁶²¹ Erkeklerin kadınlardan daha fazla köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kısmet-i Askerî tereke kayıtlarında da benzer bir tablo vardır: Kadınlar %13, erkekler %87 oranında köle sahibidirler. Bu sonuçlar, Öztürk'ün İstanbul Kısmet-i Askerî'de (1591-1669 yılları arası) tespit ettiği sonuca yakındır.⁶²² Kadınların köle sahibi olma oranının erkeklere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. 591 kadından sadece %4'ü köle sahibidir. Kadınların yüksek meblağlı kölelere nasıl sahip oldukları hakkında incelenen metinlerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kendileri satın almış olabilecekleri gibi, eş ya da aile bireylerinin hediyesi de olabileceği düşünülmektedir. Kadına ait câriye sadece kendi hizmetine mahsus olup, eşi kendi câriyesi olarak kullanamaz.⁶²³ Dolayısıyla köle eve ait değil, bireye ait bir mülkiyettir. Küçük çocukların veya küçük çocuklu ebeveynlerin terekesinde, sağlığında ya da öldükten sonra (vasîsi tarafından) sağıre/sağırin bakımı için alındığına dair bilgiler mevcuttur.

17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da sahip olunan kölelerin cinsiyetleri, köle cinsiyeti tercihinin ne yönde olduğunu ortaya koymak için Tablo 68 hazırlanmıştır.

Tablo 68. Sahip Olunan Köle Cinsiyet Oranı

Köle Cinsiyeti	Beledîlerde Köle Sayısı	Yüzde (%)	Askerîlerde Köle Sayısı	Yüzde (%)	Toplam Köle Sayısı	Yüzde (%)
Câriye	145	%69	267	%72	412	%71
Gulam	65	%31	106	%28	171	%29
Toplam	210	%100	373	%100	583	%100

Grafik 17. Suriçi'nde Tercih Edilen Köle Cinsi Oranı

⁶²¹ Edirne'de köle sahibi 21 kişi tespit edilmiş olup bunların %81 erkek, %19 kadındır. Bkz. Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 154.

⁶²² Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 202.

⁶²³ Faruqi, *Women in the Ottoman Empire (A Social and Political History)*, 49.

Tablo 68’de Mülga Beledî ve Kısım-i Askerî’deki kölelerin cinsiyet ve sayısal dağılımları sunulmaktadır. Buna göre toplam 583 kölenin %71’i cariye iken %29’u gulâmdır. Sadece Mülga Beledî Kısım defterleri değerlendirdiğimizde %69 câriye, %31 gulâmdır. Askerî sınıfın cariye tercihi %72, gulam tercihi %28’dir. Öztürk’ün tespitine göre, İstanbul’da Askerî sınıfın câriye tercihi %67, gulâm tercihi %33’tür.⁶²⁴ Bu verilere göre, beledîlerde ve askerîlerde köle cinsiyetinin benzer bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Öte yandan Barkan “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri” adlı çalışmasında 1550-1625 yıllarına ait terekelerden tespit ettiği verilere dayanarak Edirne’deki kölelerin %33’ünün câriye, %67’sinin ise gulâm olduğu anlaşılmaktadır. Barkan’a göre Edirne’deki gulâmların fiyat ortalaması 4.700 akçe iken câriyelerin fiyat ortalaması 5.700 akçedir.⁶²⁵ Edirne’de gulâmların fazla olmasının sebebi ise Edirne’de çok sayıda çiftlik bulunması ve tarım faaliyetlerinin yoğun olması nedeniyle insan gücüne duyulan taleptir.⁶²⁶

Terekelerde işgücü olarak kullanılan köleler *işçi gulam/câriye* ifadesi ile kaydedilmektedir. Bu ifadeyle kaydedilen köleler sadece bazı erkek terekelerinde görülmektedir; kadın terekelerinde rastlanmamıştır. Suriçin’deki kadınların köleleri ise genellikle ev işlerinde çalıştırılmak üzere *hane-i memluke* adıyla satın alınmıştır.⁶²⁷ Seyyahlar, ev hizmetlerinde çalışan bu kölelerden güzel ve eğitilmiş olanların Osmanlı toplumunda statü sembolü sayıldığını belirtir.⁶²⁸ Gulâm kaydına, Kısım-i Askerî’deki bir kadın terekesi hariç, sadece erkek terekelerinde rastlanmıştır. Bu verilerden hareketle İstanbul Suriçi’nde kölelerin üretim (dokuma, ziraat vb.) amaçlı işgücü ihtiyacını karşılamak için değil de ev hizmetlerinde efendilerine destek olmak için alındıkları sonucuna varılabilir.

Mülga Beledî Kısım’tan elde edilen verilere göre 20 yıl içinde câriye fiyatının ortalama 9.000 akçe, gulâm fiyatının ise 10.000 akçe olduğu görülmektedir. Câriye fiyatının 900 akçe ile 20.000 akçe, gulâm fiyatının 3.000 akçe ile 25.200 akçe arasında değiştiği belirlenmiştir. Kısım-i Askerî’de ise câriye fiyatının 600 akçe ile 50.000 akçe, gulâm fiyatının da 800 akçe ile 80.000 akçe aralığında olduğu tespit edilmiştir. Kısım-i Askerî’deki köle sahiplerinin servetlerinin ise 50.000 akçeden fazla olduğu anlaşılmaktadır.

⁶²⁴ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 202.

⁶²⁵ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 81-434.

⁶²⁶ Halil İnalcık, *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar*, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak (İstanbul, 2010), 21.

⁶²⁷ Mülga Beledî Kısım, 4/39b (R. ahir 1079 – Eylül 1668).

⁶²⁸ Lady Montagu, *Şark Mektupları*, 63.

Aynı dönem için, Konya'daki köle fiyatlarına bakıldığında, 1660-1681 tarihleri arasında Konya'da köle fiyatlarının 6.000 akçe ile 20.000 akçe arasında olduğu görülmektedir.⁶²⁹ 1670 senesinde Sofya'da 3.600 akçe ile 20.000 akçe aralığında seyretnmektedir.⁶³⁰ 1630-1670 yılları arasında Bursa'da 10.179 akçe, 1671-1700 yılları arasında ise köle fiyatı 9.639 akçedir. 1686-1717 yılları arasında Şam'da köle fiyatları 68 guruşun üzerindedir. Halep'te 18.yy'da köle fiyatları 20 ila 250 kuruş arasında idi.⁶³¹ Bursa'da 15. yüzyılın ikinci yarısında câriyeler 1.500 akçe ile 5.000 akçe civarında satılırken, şarkıcı, rakkase gibi hususiyetleri olanlar 6.500 akçe ile 10.000 akçe civarında değer bulmaktaydı. Altınla ifade edildiğinde fiyatlar 175 altından 250 eşrefî altına kadar yükselmekteydi.⁶³² Kıbrıs'ta 17. yüzyılda köle fiyatları 4.000 akçe ile 10.000 akçe olarak belirlenmiştir.⁶³³ Edirne'de 1703-1727 yıllarında köle fiyatları 6.000 akçe ile 96.000 akçe arasında değişmektedir. Şimdiye kadar tarafımızdan yapılan alan çalışmasında en yüksek köle fiyatı Oğuz'un çalışmasında kaydedilmiştir.⁶³⁴

Buna göre câriye ve gulâm toplam tutarlarına göre hesaplandığında; Beledî Kısım'te câriye tutarı 1.305.000 akçe, gulâm tutarı 650.000 akçedir. Askerî Kısımda câriye tutarı 2.700.000 akçe, gulâm tutarı 1.166.000 akçedir. Beledî Kısım (câriye 9.000 gulâm 10.000 akçe) ve Kısım-i Askerî defterlerindeki (câriye 10.000, gulâm 11.000 akçe) ortalama köle fiyatlarına göre hesaplanmıştır. 1656-1676 yıllarında Suriçi'ndeki Beledî ve Kısım-i Askerî'de tespit edilen 583 kölenin toplam tutarı 5.821.000 akçedir.

Beledî Kısım'te kadınlarda câriye sahipliğinde müslüman kadınlar çoğunluktadır. Bu kadınlardan biri olan Saime bt. İbrahim'in annesi, çocuğuna bakması için bir câriye satın almıştır.⁶³⁵ Ancak Saime küçük yaşta ölünce, câriye için verilen meblağ terekeden masraf olarak düşülmüştür. Bu çocuğun daha önce babası ve kız kardeşi ölmüş, annesi sağdır. Saime vefat ettiğinde ise anne Ayşe hamiledir. Anne kızı vefat ettiğinde bu cariye yi doğacak çocuğuna hizmet için alıkoymaktansa satmayı tercih etmiştir. Beledî Kısım'te ayrıca, yetim

⁶²⁹ Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17.yüzyıl başı)", 168.

⁶³⁰ Gradeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", 260.

⁶³¹ Fariba Zarinebaf, "Women, Patronage and Charity", içinde *Beyond the Exotic- Women's Histories in Islamic Societies*, Ed. Amira El-Azhary Sonbol (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), 100.

⁶³² Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", 112. Busbecq, genç ve güzel esirlerin bir de maharetleri varsa, bu meziyetleri dolayısıyla değerinin iki misline yükseldiğini belirtir. Bkz. *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, 100.

⁶³³ Güler, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar1)", 121.

⁶³⁴ 96.000 akçe kıymetindeki cariye nin özelliklerine dair bir bilgi verilmemiştir. Sahibinin Sultan I. Mahmud'un Vakıf Kâtibi olan El-hac Mehmed Efendi b. Abdullah olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 155.

⁶³⁵ Mülga Beledî Kısım, 4/48b (C. ahire. 1079 – Kasım 1668).

ya da öksüz çocuklara bakmak için, anne yahut baba tereke kayıtlarından câriye alımı yapıldığı görülmektedir. Bu çocuklar büyüdüğünde daye cariyelerini yanında tutmaya devam edebilirler ya da servetlerinin bir unsuru olarak satıp nakde çevirebilirlerdi.

Kölelerin Özellikleri

Esir piyasasında kölenin fiyatını belirleyen faktörler arasında yaş, cinsiyet, kadınlar için güzellik, erkekler için fiziksel güç, hüner ve kabiliyet gibi özellikler yer almaktaydı. Köle satın alanlar, kaçma riski olan kölelere daha az para ödemeyi tercih etmekteydiler. Bu nedenle kaçmış ve yakalanmış kölelerin fiyatları düşük oluyordu. Kaçkın köle, yeni alıcısı için riskli bir yatırım haline dönüşüyordu.⁶³⁶ Kaçkın köle olması fiyatı etkileyen bir unsur haline gelmekteydi.⁶³⁷

Köle fiyatları konusunda en önemli kaynaklar tereke defterleridir.⁶³⁸ Tereke kayıtlarında mirasın bir parçası olan kölelerin bazı özellikleri de kaydedilmiştir.⁶³⁹ Kölelerin nereli oldukları, varsa özürleri, bakire olup olmadıkları, çocukları, aileleri, sağır/sağire⁶⁴⁰ gibi nitelikleri üzerinden bir kıymet biçilmekte zaman zaman bu özellikleri ile terekelere kaydedilmektedirler. Beledî Kısmet ve Kısmet-i Askerî defterlerinde yer alan tereke kayıtlarına göre kölelerin özellikleri ve fiyatları şu şekildedir.

⁶³⁶ Kaçkın köle, abd-ı abık, yave, kölenin sahibinden kaçtıktan sonra kullanılan ifadelerdir. Kaçkun köle konusu, devleti meşgul etmiş, bunun için çeşitli tedbirler alınmıştır. Kaçkun köle şikâyetleri ile başlayan süreç, yaveci tarafından yakalanması, kimin sınırları içerisinde yakalandığı ve kime ait olduğu tartışmaları, elde tutulma süresi olan müddet-i örfinini belirlenmesi, sahibinin beklendiği sürede kaçkun köleye yapılan masraf, sahibi geldiği zaman sahipten beklenen yave müjde parası, sahibi çıkmadığı takdirde satılması, satıldıktan sonra sahibinin çıkagelip kölesini yahut istircâ'-ı semeni talep etmesi durumunda izlenecek yol gibi konular kanunlarla belirlenmiştir. Bkz. Atasağın, “Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 5278 No’lu Münşeat Mecmuası”, 25,50,70,369; Ekrem Tak, “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler”, içinde *Üsküdar Sempozyumu*, c. 1 (İstanbul, 2004), 19-28.

⁶³⁷ Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile on Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, 111.

⁶³⁸ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550 -1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014): 206; Mustafa Akkaya, “XVII, Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, sy 14 (25) (2011): 213.

⁶³⁹ 17.yüzyıl sonları Şam kayıtlarında beyaz, siyah köleleri ayırt etmek için Afrikalı köleler “esved”, beyaz köleler “memluk” olarak kaydedilmektedir. Bkz. Colette Establet, “Consuming Luxurious and Exotic Goods in Damascus Around 1700”, içinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century* (Boston: Brill, 2018), 65.

⁶⁴⁰ 17.yüzyıl Kırım Sicillerinde çocuk köleler *çora*, *devke* ve *dogma* şeklinde kaydedilmektedir. Fırat Yaşa, “Born and Bred in Seventeenth-Century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity”, içinde *Children and Childhood In the Ottoman Empire From The 15th to the 20th Century*, Ed. Gülay Yılmaz and Fruma Zachs (Edinburgh University Press, 2021), 179.

Tablo 69. Kölelerin Özelliklerine Göre Fiyatları

Özellikleri Belirtilen Köleler	Fiyatları (Akçe)
Arap câriye	7.920
Arap gulâm	8.400
Abaza	26.000
Çerkes	12.000
Çerkes câriye	8.000
Daye	3.600-16.000
Frengi câriye	8.400
Habeşiye câriye	6.000
Siyam	24.000-30.000
Sağire câriye	5.000-8.000
Sağir gulâm	3.000-8.000
Kebir gulâm	11.500
Çolak câriye	3.600
İşçi	12.000-16.000
Rus işçi	10.000
Bakire	6.000-50.000
Hadım	15.000 – 48.000
Müzevvec câriye	6.400
Gulâm ma zevce ve ibnite	24,000
Anne ve çocuğu birlikte	5.400-14.400

Tablo 69’da kölelerin etnik kökenleri, cinsiyetleri ve özellikleri belirtilmiştir. En pahalı köleler Abaza, Siyam kökenli olanlardır. En ucuz köleler ise daye, sağire ve çolak cariyelerdir. Tablodaki fiyatlar, o dönemdeki ekonomik koşullara göre yüksek seviyededir. Bir Arap câriyenin fiyatı 7.920 akçe iken bir işçinin yevmiyesi 20 akçe civarındadır.⁶⁴¹ Bu durum, bir Arap cariyenin yaklaşık 400 işçinin günlük kazancına denk geldiğini göstermektedir. Bakire ve işçilerin fiyatlarının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliklere sahip olanlar Kismet-i Askerî’de karşımıza çıkmıştır. Mülga Beledî Kismet defterlerinde ise bulunan kadın terekelerinde çocuklu anne köleler, çolak câriye ve sağir-sağire köleler dışında bilgi bulunmamaktadır. Kismet-i Askerî defterlerinde ise köle özelliklerine dair daha fazla kayıt mevcuttur. Mercan isimli daye köle 16.000 akçedir. Ahmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş isimli askerî sınıfa mensup bir erkeğin terekesinde kaydedilmiştir. Ahmed Ağa’nın eşi Kamer bt. Abdullah’ın iki küçük kızının bakımı için alınmıştır.⁶⁴² Hadım köle 2 kişidir ve sadece bir Başbakı kulu tereke kaydında

⁶⁴¹ Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, 70.

⁶⁴² Daye veya taye; Bebeğe sütannelik yapan kimse, çocukların bakımını üstlenen ve temel ihtiyaçlarını karşılayan kişidir. Kismet-i Askerî, 4/5a (C. ahire 1058 – Haziran 1648). Sütanne olarak satın alınan cariyeler kadar, ücret mukabili bu hizmeti veren kadınlarda bulunmakta idi. Mesela Siyavuş b. Abdullah’ın eşi vefat etmiştir. Geride kalan küçük çocuğu için Daye Hatunu tuttuğu anlaşılmaktadır. Siyavuş ’un bu kadına 6.000 akçe borcu terekede yer almaktadır. Bu ne kadar süreye ait bir borç olduğu belirtilmemiştir. (Mülga Beledî Kismet, 6/31a (Zilhicce 1081- Nisan 1671).

bulunmaktadır.⁶⁴³ Yine ailesi ile satılan gulâm Dilaver’de bu kişiye aittir. Aynı kişinin 16 köle ile en fazla köleye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hem Askerî hem Beledî Kısım’teki terekelerden yola çıkarak hadım köle kullanımının nadir olduğunu söyleyebiliriz. Tavaşi de denilen hadım gulâmlar diğer gulâmlara göre daha yüksek fiyattan satılırlardı. Sebebi, hadım edilmek için seçilen kölelerin işlemiden sonra birçoğunun yaşamamaları ve hayatta kalanların da daha pahalıya satılmasıydı.⁶⁴⁴ 48.000 akçe kıymete sahip Hadım Ali tespit ettiğimiz köle fiyatları içerisinde en yüksek fiyattaki kölelerden biridir. Yüksek tutarda servete sahip efendisinin servetinde önemli bir yere sahiptir. Zira o günün şartlarında İstanbul’da mütevazı ölçülerde birkaç ev alınabilecek bir kıymettedir. Diğer hadım gulâm Mercan 15.000 akçe kıymetindedir, yine ortalama kıymetin üzerindedir.

Kölelerin İsimleri

Terekelerde kaydedilen köle isimleri, o dönemin ve bölgenin köle ismi tercihlerini yansıtmaktadır. Rusçuk’ta gulâmlara verilen isimler Suriçi’ndekilerle aynı olmakla birlikte, câriyelere verilen isimler oldukça farklıdır.⁶⁴⁵ Evliya Çelebi Belgrad’daki cariyelerin isimlerinin çoğunlukla Bîzâre, Bîçâre, Şekerpâre, Mehpâre, Şâdımân ve Balkız olduğunu belirtir.⁶⁴⁶ Sofya’da da gulâm isimleri Suriçi’ndekilere benzerken, câriye isimleri farklılık göstermektedir.⁶⁴⁷ Kırım Bahçesaray’da da durum aynıdır. Gulâm isimleri benzerlik gösterirken, cariyelerde Suriçi’nden farklıdır.⁶⁴⁸ Cârîye isimleri arasında en çok tercih edilenler şunlardır; Mülâyim, Timurhan (zaman zaman Demirhan olarak kaydedilmekte), Gülistan, Müstakim, Üftade, Şahbaz, Belkıs, Payidar, Badısaba, Gonca, Gaye, Tevekkül, Lalegül. Gayrimüslim câriye isimleri de Marya, Marsika, Roksan, İsmihan’dır. Marsika, Marya bir isim değil, 20’li yaşındaki câriyeleri tanımlamak için

⁶⁴³ Hadım kölelere orta halli insanların sahip olmadığı söylenebilir. Hadım köle sahibi başbakı kulu olan bir askeridir. 1723-24 yılında Damad İbrahim Paşa’nın hanesinde 82 hadım, Şehid Ali Paşa hanesinde 5 hadım köle olduğuna bakılırsa hadım kölelere devletin yüksek kademelerindeki görevlilerin hane hizmetleri için sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bkz. Karahasanoğlu, “Challenging the Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household”, 138.

⁶⁴⁴ Hadım etme İslam’da yasaklandığından, beyaz hadımlar Fransa ve İspanya’da Yahudi cerrahlar tarafından, siyah hadımlar Sudan, Mısır’da Kıpti erkekler tarafından hadım edilerek satılırlardı. Bkz. Sergio Bertelli, *La Porta d’Oriente, Lettere di Pietro Della Valle: İstanbul 1614* (Roma: Volti Della Storia, 2001), 194.

⁶⁴⁵ Duygu Tanıdı, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cârîyeler”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 34 (2013), 230.

⁶⁴⁶ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. IV. Kitap (İstanbul, 2016), 159.

⁶⁴⁷ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cârîyeler, Sofya 1550-1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014): 207.

⁶⁴⁸ Ahmet Doğan, “Kırım Bahçesaray’da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)” (Ankara, Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, 2022), 286.

kullanılan bir terimdir.⁶⁴⁹ Gulâmlar için ise en çok kullanılan isimler, Yusuf, Ali, Hasan, Şahin, Kenan, Dilaver, İvaz, Abdullah, Hüseyin'dir. Gayrimüslim kölelerin isimleri ise Kurd, Sam, Ohan olarak tespit edilmiştir. Kısmet-i Askerî'de de gulâmlar için isim aynı isimler tercih edilmiştir.

Gayrimüslim kölelerin baba isimlerinde “Yuvan” isminin sıkça görülmesi, “Abdullah” gibi bir kullanımının olduğunu düşündürmektedir.⁶⁵⁰ “Yuvan” künyesi olan gayrimüslimlerin azad edilmiş olma ihtimali yüksektir. İtknamelerde baba ismi Yuvan olarak geçen köleler bu düşüncüyü desteklemektedir.

Beledî ve Kısmet-i Askerî'deki erkek ve kadın tereke kayıtları, itknamelere göre Mülâyim, Timurhan, Üftade, Marya, Kenan, Yusuf, Şahin isimlerinin o dönemde kölelere en çok verilen isimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu isimlere sahip kimselerin, daha önce de köle olabilecekleri ihtimali vardır. Özellikle Mülâyim, Müstakim, Timurhan bazen Demirhan, Gülistan, Gülboy, Üftade isimleri yalnızca köleler için kullanılmaktadır denilebilir. Bu sonuca erkek tereke kayıtlarındaki erkeklerin *Abdullah kızı* olan eşlerinin isimleri de desteklemektedir. Mirasçılar arasında cihet-i vala'dan eski sahiplerinin bulunmasının da katkısı olmuştur. İncelenen terekelerde mirasçılar arasında yer alan kız çocuklarının bu isimlere sahip olmadığı görülmüştür. İtknamelerde de azad edilen kölelerin isimleri de yukarıda bahsedilen isimlerle uyumludur. Özellikle, Kısmet-i Askerî'de geçen köle isimleri de yine aynı isimlerin kullanıldığını göstermekle beraber, özellikle câriye isimlerinde Eğlence, Şivenaz, Dilaver, Gülboy kullanım sıklığı ile dikkat çeker. Dilaver ismi hem câriye hem gulâmlarda kullanılmakla beraber yazım farklılığı bulunmaktadır, gulâmlar için yazılırken “a” harfi üzerinde çizgi çekilmektedir. Aynı döneme ait Ruscuk⁶⁵¹, Sofya⁶⁵², Kırım⁶⁵³ sicillerinde kaydedilmiş köle isimleri ve 1545- 1659 Edirne Askerî Kısmet'te⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Şirhor-şirhore bebek köleleri, duhter-duhterek 10-12 yaşlarına kadar olan kızları, Marya 20'li yaşlarda genç kadın, fertute –acuze yaşlı ve özürlü olan kadın köleler için kullanılmaktadır. Bkz. Yağcı, “İstanbul Esir Pazarı”, 211.

⁶⁵⁰ Hz.İsa'nın öncüsü vaftizci Yahya'nın ve dördüncü İncil yazarının adıdır. Yani, Yanaki, Yanko, Yanis gibi pek çok yazımı gibi Yuvan da bunlardan biridir. *Nişanyan Adlar Türkiye Kişi Adları Sözlüğü* (Liberus Yayınevi, 2021), 655.

⁶⁵¹ Tanıdı, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri 'ne Göre Rusçuk'ta Köleler ve Câriyeler”, 230.

⁶⁵² İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550 -1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014): 207.

⁶⁵³ Zeynep Özdem Köse, “Kırım Hanlığında Kölelik (1648 -1699)” (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SB Ens, 2017), 38-43.

⁶⁵⁴ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 81-434.

kaydedilmiş köle isimleri ile Suriçi halkının kölelerine tercih ettiği isimler karşılaştırıldığında, her bölgenin kendine has bir isim tercihi yaptığı çıkmıştır.

Diğer taraftan Hadice, Ayşe, Fatma, Saliha, Rabia, Âmine gibi İslam dünyasında saygı duyulan kadınlara ait isimlere sahip *Abdullah kızları* da dikkati çekmektedir. Bu isimler tereke kayıtlarında sıkça görülmektedir. Bunlar köle statüsündekilerde neredeyse yok denecek kadar az rastlanılan isimlerdir. Bu isimler ve *Abdullah kızı* olmaları ya mühtedi olduklarını ya da azad edildikten sonra sahiplerinin verdikleri isimleri terk ederek daha özgür kadınların tercih ettiği kutsallık içeren isimleri aldıklarını düşündürmektedir.

Kölenin Servetten Çıkarılması (Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde İtknameler ve İspat-ı İtk Hüccetleri)

1656-1676 yılları arasına ait Mülga Beledî Kısmet defterlerinde ıtk (kölelikten kurtulma) ait 74 hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetlerin 46'sı kadın, 28'i erkek kölelere aittir. 32 hüccet kaydında köle sahibi müslümandır, bunların 6'sı kadın, 27'si erkektir. 41 hüccet kaydında sahip konumunda olanlar gayrimüslimdir, 6'sı kadın 32'si erkektir. Bu hüccetlerin 54'ü isbat-ı ıtk, 20'si itknamedir. 54 kişinin sahipleri öldükten sonra köle olmadığını ispatlama çabasına düştükleri ve mahkemeye başvurdıkları, 20 kişinin efendileri tarafından azad edildiğini tescilledikleri anlaşılmaktadır. Azad edilen kölelerin çoğunluğunun Rus, sırasıyla Gürcü, Macar, Frenci, Eflah asıllı oldukları anlaşılmaktadır.

Sevap kazanmak için yapılan azad etme fiili, aynı zamanda servetten bir miktarının da kaybı anlamına gelmektedir. Suriçi'nde ortalama cârîye fiyatı 9.000 akçe, gulâm 10.000 akçedir. Buna göre 369.000 akçe cârîye, 230.000 akçe gulâm toplam tutar yaklaşık 599.000 akçe Suriçin'de insanların servetten sevap kazanmak için feragat ettikleri tutardır.

İtknamelerin çoğunluğunun gönüllü azad için olduğu görülmektedir. İspat-ı ıtk hüccetleri, tedbir usulü ile azad olmuş kölenin, mevlâsının vefatından önce kendisini azad ettiğini mirasçılara karşı ispat etme çabaları ile ilgilidir. Bilindiği üzere “tedbir” ile azad, mevlâsının ölümünden sonra hürriyete kavuşması şeklindeki bir uygulamadır. Köle, yüksek tutardaki bir servet unsuru olduğundan, azad ile mirastan çıkması mirasçıların istemediği bir durumdur. Tedbir ile azad edilen köleler, sahipleri öldükten sonra mirasçılarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Mirasçılar köleyi satmak isterken, köle hürriyetine kavuşma için uğraş verir. Bunun için kölelerin ıtkını ispat etmek üzere mahkemeye gittiği görülmektedir. Mevlâsının ölmeden “maraz-ı mevte” duçar olmadan önce şahitler huzurunda bu azadı gerçekleştirmesi gerekmektedir ki ölüm vaki olduğunda müdebber köle

şahitlerle mahkemeye gidip hür olduğunu ispatlayabilsin. İsbat-ı azad hüccetlerinde genellikle belirtilen tedbir süresi ölmeden kırk gün öncesi şeklindedir. Bazen “bir sene mukaddem” şeklinde kaydedildiği de olur. Bazen de *helakından sonra bir sene tamamına değin oğlu İshak’a hizmet edip* gibi bir şart konulduğu da görülmektedir.⁶⁵⁵

Ümm-i Veledlerin Durumu

Kadın kölelerin azad edilme usullerinden biri de efendilerinden çocuk sahibi olmalarıdır. Çocuk doğduktan sonra câriye ümm-ü veled statüsüne geçer.⁶⁵⁶ Burada en önemli nokta, efendinin çocuğun babası olduğunu kabul etmesi ve câriyeyi ümm-i veled olarak tanımasıdır.⁶⁵⁷ Ümm-i veledin çocuğu, eşinden olanlarla aynı hukukî ve sosyal statüye sahiptir.⁶⁵⁸ Efendisi öldüğünde câriyenin çocuğu mirasçı olur. Câriye de çocuk doğurduktan sonra hür konumuna geçer. İslamiyet öncesi Araplar, câriyeden doğan çocukları “annenin statüsüne tabidir” kaidesi ile câriyeyle birlikte satabiliyorlardı. İslam hukukunda ise doğan çocuğun efendisine ait olduğu şüphesiz ise “babanın statüsüne tabidir” kaidesi benimsenmiş, efendinin sahip olduğu çocuk ile de câriye “ümm-i veled” statüsüyle efendisinin ölümünden sonra özgürlük hakkı elde etmiştir. Bu hakkı kaybetmemek için başkasına satılması da yasaklanmıştır.⁶⁵⁹

Beledî Kısmet defterlerinde yer alan bir örnekte, Kürkcübaşı Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Yusuf b. Abdullah’ın üç çocuğu vardır.⁶⁶⁰ Câriyesi Belkıs da efendisinden hamiledir. Yusuf’un mirasçıları çocukları ve bu doğmamış çocuktur. İslam hukukunda anne karnındaki çocuk, erkek sayılarak mirastan hissesi erkek çocuğa düşen oranda hesaplanmaktadır. Belkıs’ın bebeği için de bu şekilde diğer erkek kardeşlerine düşen miktar olan 19.530 akçe olarak belirlenmiştir. Belkıs bu bebek ile ümm-i veled statüsüne sahip olan bir câriye olarak hürriyetine kavuşmuştur. Efendisinin diğer çocuklarının vasiliğini üstlenmiş ve onlara nafaka sağlanmasını talep etmiştir. Belkıs bir câriye iken ümm-i veled cihetiyle hürriyetine

⁶⁵⁵ Mülga Beledî Kısmet, 8/3a (Muharrem 1084 – Nisan 1673).

⁶⁵⁶ Efendisinden bir çocuk doğuran câriye, onun ölümünden sonra başka bir muameleye gerek olmaksızın hürriyetini elde eder. Hz. Peygamber’in câriyesi Mâriye, İbrâhim’i dünyaya getirmesi üzerine ümm-i veled statüsüne geçirilmiş ve bu olay Müslümanlara örnek teşkil etmiştir. İslâm ülkelerinde ümm-i veled haline gelerek hürriyetine kavuşan birçok câriyenin bulunması, bu usulün kölelerin azaltılması bakımından geçerli bir yol olduğunu göstermektedir. Böyle bir câriyeden doğan çocuk hür sayılır, onunla baba arasında normal bir nesep bağı kurulur ve her bakımdan normal evlilikten doğan çocukların statüsüne sahip olur. Bkz. Aydın ve Muhammed Hamidullah, “Köle”.

⁶⁵⁷ Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, 131-36.

⁶⁵⁸ Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, 78.

⁶⁵⁹ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 24.

⁶⁶⁰ Mülga Beledî Kısmet, 5/76a (R. ahir 1081 – Haziran 1673).

kavuşmuş hem anne hem vasî hem de diğer öksüzlerin annesi olmuştur. Belkıs, ümm-i veled olmasa veya tedbiren azat edilmeseydi, mirasın bir parçası olarak satılabilirdi. Bu durumda hem kendisi köleliğe devam edecek hem de diğer öksüzler mağdur olacaktı.

Hacı Selim b. Cum'a mirasından üç ümm-i veledde yani câriyelerine vasiyet yolu ile nakit miras bırakmıştır.⁶⁶¹ Bu kadınlar Şakire bt. Abdullah, Mülayim bt. Abdullah, Şahbaz bt. Abdullah isimlerinde olup, *Berâ-yı vasîyyet li-ümm veled Şakire* ve diğerleri kaydı ile sırasıyla 20.000, 10.000 ve 10.000 akçe almışlardır. Hacı Selim'in üç oğlu muhtemelen bu kadınların çocuklarıdır. Ayşe Hatun bt. Abdullah ise Hacı Selim'in nikâhlı eşi olup, diğer kadınlar ümm-i veled statüsünde kalmışlardır. Hacı Selim, vasiyetiyle bu kadınların gönüllerini hoş tutmak istemiş gibi görünmektedir. Hacı Selim'in eşlerine bıraktığı nakitler, kadınların servetlerine önemli bir katkı niteliğindedir.

Ayşe bt. Ahmed isimli kadının servetinin büyük kısmı, kendinden önce vefat eden oğlu el-Hac Ali'nin miras hissesinden gelmektedir.⁶⁶² Ayşe vefat ettikten sonra mirası oğlunun altı çocuğuna kalmıştır. Ayşe'nin, vasiyetinde de ümm-i veledler yer almaktadır. Anlaşılan o ki, Ayşe, oğlunun câriyeleri ve daha sonra ümm-i veledleri olan, aynı zamanda kendisinin de torunlarının anneleri olan Belkıs ve Hâkime 'ye vasiyet yoluyla 4.000 ve 9.000 akçe bırakmak istemiştir. Böylece Belkıs ve Hâkime, bir başka kadının kollaması sayesinde bir sermayeye kavuşmuşlardır.

Câriyelerin efendilerinden çocuk doğurmasıyla kazandıkları ümm-i veled statüsü, farklı bakış açılarına göre değişen anlamlar taşımaktadır. Efendi için bu durum, servetinden kaybettiği bir mal anlamına gelirken, câriye için çocuğu sayesinde satılma ihtimali ortadan kalkan, belki efendisi ile evlenip eş statüsüne geçen, evlenmediği takdirde efendinin ölümünden sonra da özgürlüğüne kavuşan bir birey, doğan çocuk için ise efendinin evladı ve mirasçısı olmak gibi çok yönlü bir ilişkiyi içermektedir. Ev ahalisi için ise, miras hissesine birinin daha katılması, nikâhlı eşe bir rakip anlamı taşımaktaydı. Câriyenin, ümm-i veled statüsüne geçmemesi için hamile olduğu anlaşılır anlaşılmaz satılması ya da çocuğun başkasından olduğu iddiası ile efendinin gözünden düşürülerek satılmaya teşvik edilmesi

⁶⁶¹ Mülga Beledî Kısmet, 7/60b (Zilhicce 1082 – Mart 1672).

⁶⁶² Mülga Beledî Kısmet, 6/5a (Şaban 1081 – Ocak 1671).

yahut çocuğun düşürülmesi, bu esnada câriyelerin hayatını kaybetmesi gibi durumlar da söz konusu olmaktaydı.⁶⁶³

⁶⁶³ Madeline Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 192. Yahya Araz, “Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)”, *Kebikeç*, sy 37 (2014).

7. Tezgâh

Suriçi’nde kadınların evlerinde üretim yaparak kendi servetlerine katkıda bulunmaları ne ölçüde mümkündü? Başkentli kadınların iktisadi faaliyete katılım düzeyi nasıldı? Osmanlı kadınının iktisadi faaliyete katılım izlerini aramak için önemli bir kaynak olan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde çeşitli şehirlerde dokuma yapan, iğne oyası işleyen, ziraat yapan, pazarlarda ve dükkanlarda satış yapan kadınlardan bahsetmektedir. Seyyahın İstanbul’a dair gözlemlerinde ise, kendi ürettikleri gülâb, buhur suyu, amber suyu, aselbend suyu, maverd suyu ve yasemin suyu satan Edirneli kadınlar ve Avrat Pazarı yakınında nar bahçesi olup “lüffan narları” yetiştiren bir kadın olmak üzere iki örnek vermektedir. Seyyahın kadınların kazanç sağlama ve sosyalleşme imkanları ile alakalı tespitleri oldukça sınırlıdır. Dokuma yapan kadınlar için Bursa’dan bahsederken, İstanbul için bu hususta bir gözlem paylaşmamaktadır.⁶⁶⁴ Bunun sebebi Bursa’daki kadar dokuma yapan kadının İstanbul’da bulunmaması ya da bahsetmeye değer görülmemesi olabilir. Kumaş dokumak için önemli bir sanayi aracı olan tezgâh, aynı zamanda hibeye, boşanmada mehire ve alacağa konu olan mülklerden biridir. Tezgâh sahibi bir kadın herhangi bir sebeple bez tezgâhından vazgeçerek eşine hibe etmiş⁶⁶⁵, bir diğer kadın boşanırken eşinden mehiri karşılığı bez destgâh almıştır.⁶⁶⁶ Bir başka kadın ise efendisi ve boşandığı eşi olan kimseden alacaklarına dair dava açmıştır. Alacakları arasında bir destgâh bulunmaktadır.⁶⁶⁷

Mülga Beledî Kısmet defterlerine göre, 591 kadından sadece 8 tanesi tezgâh sahibidir. Bu tezgâhların fiyat aralığı 50 akçe ile 200 akçe arasında değişmektedir. Tezgâh sahibi kadınların toplam serveti 84.172 akçedir. En az servete sahip olan kadının serveti 3.110 akçe, en çok servete sahip olan kadın serveti ise 22.261 akçedir. Bu kadınların 5’i Abdullah kızı, 1’i hatun, 2’si unvansız olarak kaydedilmiştir. Tezgâh, servet tutarı 15.756.419 akçe içerisinde kayda değer, bir paya sahip değildir.

⁶⁶⁴ Dankoff Robert, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I-II. Kitap (Yapı Kredi Yayınları, 1999), 258,296.

⁶⁶⁵ Mülâyim bt. Abdullah, bez tezgâhını eşine hibe etmiştir. Kendisine ait olan bu tezgâhla bez dokuduğu anlaşılan bu tezgâhı neden eşine hibe ettiğine dair bir izah mevcut değildir. Bab Mahkemesi 3/662, (Şaban 1077 – Ocak 1667).

⁶⁶⁶ Mehmed b. Mehmed, Saliha bt. Abdullah’tan talâk-ı bâyin ile boşanmış, 1.000 akçelik mehir karşılığı olarak bazı eşyaların yanında bez destgâh vermiştir. Saliha’nın baba ismi, köle kökenli olduğu yönünde ipucu vermektedir. Ailesi olmayan boşanmış bir kadının geçimini sağlamak için bu destgâh verilmiş olmalıdır. Bkz. Galata Mahkemesi, 90/35b (Şevval 1073- Mayıs 1663).

⁶⁶⁷ Zeliha Hatun bt. Abdullah, Salih Ağa b. Ahmed’in azadlı kölesidir. Evlenmişler, boşandığı yahut öldüğü takdirde Zeliha’ya 1.000 guruş boru olacağını vadetmiştir. Bir ay sonra boşandığı zaman bu borcunu vermemiş, Zeliha bunun üzerine dava açmıştır. Bab Mahkemesi, 392/36b (Zilkade 1255 – Ocak 1840).

Tablo 70- Kadınların Tezgâh ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Tezgâh Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde
Müslüman	8	745	84.172	%100
Gayrimüslim	0	0	0	-
Toplam	8	745	84.172	

Tezgâh sahibi kadınlar tespit edilirken bu tür kayıtların tezgâh, destgâh, bezgâh şeklinde kaydedildiği görülmüş, buna sadık kalınarak incelenmiştir. *Tezgâh* kaydı olan üç kadın bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Üskübi Mahallesi’nde sakine Fatma bt. Abdülcevad’dır. Fatma’nın tezgâhı hırdavathane ile hesaplanmıştır ve 200 akçe değerindedir.⁶⁶⁸ Ayrıca 24 akçe değerinde bez tarağı da vardır. Terekesinde bulunan *36 zira üskülü bez 600 akçe* ve *üskülü bez 6 zira 192 akçe* kaydından bu bezleri kendisinin dokuduğunu anlıyoruz.⁶⁶⁹ Bu bilgiler, Fatma’nın dokumacılık yaparak geçimini sağladığını ve bu meslekte birikim yaptığını göstermektedir.

İkinci kadın, Ördek Kasabı Mahallesi’nde sakine Saliha bt. Abdullah’tır. Saliha’nın 105 akçe değerinde tezgâhı ve 25 akçe değerinde ağaç iskemlesi vardır. Ayrıca 20 akçelik tarak ve 773 akçe tutarında hırdavatı da bulunmaktadır.⁶⁷⁰ Ne cins kumaş dokuduğuna dair bilgi yoktur. Saliha’nın çocuklarının baba isimlerinden üç kere evlendiği anlaşılmaktadır. Baba isminden köle menşe’li olduğu düşünülen Saliha’nın, vefat ettiğinde evli olduğu eşi el-Hac unvanlıdır.

Üçüncü kadın, Kumkapı’da ikamet eden Meryem bt. Abdullah’tır. Meryem’in tezgâhı 50 akçe ve ağaç iskemle 30 akçedir.⁶⁷¹ Başka bir mal varlığı kaydına rastlanmamıştır. Meryem’in dokumacılık yaparak geçindiğini ancak çok zengin olmadığını söyleyebiliriz.

⁶⁶⁸ Hırdavathane ekseriyetle tezgâh ile yahut yan yana kaydedilmektedir. Bunu tezgâhta üretim için kullanılan alet-edevatin tutulduğu evin bir bölümü yahut odanın bir kısmı olabilir. Maksat nakit karşılığı olan eşyaların tek tek sayılmaktansa “hırdavathane” ile bir başlık altında hesaplanması bu eşyalar dokuduğu şeye dair alet-edevat olmalıdır. Mülga Beledî Kısım, 1/11a (C.ahire 1066 - Mart 1656).

⁶⁶⁹ İnce, düzgün dokulu ketenden bir bez türü olan üskülü 1640 narh defterinde de *İstanbul üskülü bez* ifadesi ile yer almaktadır. Bu bez türünün varlığına İstanbul Kadı sicillerinde 1606-1767 yılları arasına ait 5 belgede karşılaşılmıştır. Hükümlerin bir tanesi en geç 1767 yılıdır, diğerleri 1600’lü yıllardır. Hem incelenen dönemde bu bez türünün çok sayıda terekede olması hem narh defterinde yer alması hem de İstanbul kadı sicillerine dayanarak, İstanbul’a özel bu bez türünün 17.yüzyılda toplumun üretiminde ve tüketiminde yer aldığını göstermektedir. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Yayinevi, 1983), 365, 137. İstanbul Mahkemesi 10/78a (Şevval 1072- Mayıs 1662), İstanbul Mahkemesi 25/ 48 (Zilhicce 1179 – Mayıs 1766), Bab Mahkemesi 3/98b (Şaban 1077- Ocak 1667), Bab Mahkemesi 3/76a (Şaban 1077-Ocak 1667), Galata Mahkemesi 32/43a (R.evvel 1015 -Temmuz 1601).

⁶⁷⁰ Mülga Beledî Kısım, 2/71a (Şaban 1074 – Şubat 1664).

⁶⁷¹ Mülga Beledî Kısım, 7/32b (Şevval 1082 – Mayıs 1672).

Sekiz terekeden ikisinde *ağaç destgâh* kaydı yer almaktadır. At Pazarında yaşayan Ayşe Hatun bt. Mustafa'nın eşyaları satılmış, semeni tutarı kaydedilmiştir. Kayıta sadece mehri, iki ayrı alacağı ve *ağaç destgâh* kaydı yer almaktadır.⁶⁷² Terekelerinin tek tek yazıldığı durumlarda ne dokudukları hakkında kısmen bilgi sahibi olabilmekteyiz, ancak Ayşe Hatun'un terekesinde topluca yapılan hesaplama buna izin vermemekte, ne dokuduğu bilinmemektedir. *Ağaç destgâhın* fiyatı 120 akçedir. Bir diğer *ağaç destgâh* kaydı Çukur Mahallesi'nde yaşayan İsmihan bt. Abdullah'a aittir. Sahip olduğu *ağaç destgâh* 90 akçedir.⁶⁷³

Sekiz tereke kaydının üçü *bezgâh* olarak kaydedilmiştir. Mustafa Bey Mahallesi'nde oturan Rahime bt. Abdullah'ın kayıtlı *bezgâhı* 60 akçedir.⁶⁷⁴ Çukurbostan mevkinde sakine Belkis bt. Abdullah'ın *bezgâhı* 50 akçedir. Terekesinde yaptığı işle alakalı olarak 360 akçe tutarında 50 zira iplik bulunmaktadır.⁶⁷⁵ Üçüncü *bezgâh* sahibi Çerağı Mahallesi sakini Kerime bt. Rıdvan'dır. Sahip olduğu *bezgâh* 70 akçe kıymetindedir. Bez tarağı 10 akçe, iskemle 10 akçedir. Terekesindeki uçkur, gömlek ve bez miktarının fazlalığı, dokuma yaptığını ve dikerek sattığını gösteriyor olabilir.⁶⁷⁶

Kısmet-i Askerî'de sadece iki kadının terekesinde *tezgâh* tespit edilmiştir. Ümmühan Hatun bnt. Mehmed'in 70 akçe kıymetinde *bezgâhı* vardır, Fatma Hatun bnt. Osman'ın 170 akçe kıymetinde bez *destgâhı* bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Kişi sayısı olarak orta halli kadınlar daha fazla *tezgâha* sahip olsalar da oransal baktığımızda askeri ve beledî kadınlarda *tezgâh* sahibi olan kadın sayısı yaklaşık %1'dir. Suriçili kadınların bu 20 yıllık süreçte dokuma işi ile ilgilenenin az olduğunu söylersek yanlış olmaz.

Tezgâhın yanı sıra keten tarağı, bez tarağı, demir tarak, çıkırık kayıtlarından da muhtemelen daha fazla kadının bez dokuduğu yahut keten tarayıp ip ürettikleri düşünülebilir.⁶⁷⁸ Bu eşyalara sahip 11 kadının ev ekonomisine katkı sağlamak için mi yoksa kendi günlük ihtiyaçlarını karşılamak için mi kullandıkları bilinmemektedir. Bu konuda bazı örnekler

⁶⁷² Mülga Beledî Kısmet, 3/30b (R. evvel 1079 – Ağustos 1668).

⁶⁷³ Mülga Beledî Kısmet, 4/79a (Muharrem 1080 – Haziran 1669).

⁶⁷⁴ Mülga Beledî Kısmet, 7/34b (Şevval 1082 – Ocak 1672).

⁶⁷⁵ Mülga Beledî Kısmet, 7/57a (Muharrem 1083 – Nisan 1672).

⁶⁷⁶ Mülga Beledî Kısmet, 1/18a (R. ahire 1068 – Ocak 1658).

⁶⁷⁷ Kısmet-i Askerî , 6/18b (Zilhicce 1077 – Mayıs 1667), 7/68'a (Zilkade 1083 – Şubat 1673).

⁶⁷⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/22a (Z. kade 1078 – Nisan 1668), 3/64a (Ramazan 1077 – Şubat 1667), 5/85b (C. ahire 1081 – Ekim 1670), 8/67a (Ramazan 1084 – Ocak 1674), 2/33b-2 (Şaban 1073 – Mart 1663), 4/19b (Z. kade 1078 – Nisan 1668), 7/116b (Ramazan 1083 – Ocak 1673), 10/32a (Muharrem 1086 – Mart 1675), 2/34a (Şaban 1073 – Mart 1663), 7/82a (C.evvel 83 – Haziran 1672), 4/19b (Z. kade 78- Mayıs 1668).

şunlardır: Karabaş Mahallesi’nde oturan Âmine bt. Abdullah’ın terekesinde bulunan *tarakta bez, 3 zira 340 akçe* kaydından bahsedebiliriz.⁶⁷⁹ Büyük ihtimalle köle kökenli olan Âmine’nin vefat etmeden az önce bez dokuduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer kadın, Davutpaşa’da yaşayan Ayşe bt. Mehmed’dir. Terekesinde bez tarağı, makas, hırdavathane, fazla miktardaki ip kaydından dokumayla veya ip bükmeyle uğraştığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁰ Haydar Paşa’da yaşayan Belkis Hatun bnt. Abdullah da tekstil araç-gerecine sahip bir başka kadındır. Terekesinde çok sayıda bez, demir tarak, keten, bolca hırdavat ve öreke gibi malzemeler vardır.⁶⁸¹ Bu malzemeler Belkis’in dokuma veya ip bükme işi yaptığını ortaya koymaktadır. Bu kadınların çoğunun Abdullah kızı olduğu görülmektedir. Bunlar eski köleler olup azat edildikten sonra hayatlarını sürdürebilmek için ip bükme veya bez dokuma işleriyle uğraşmış olmalıdırlar.

Erkek terekelerinde dokuma faaliyetleri ve bununla ilgili tezgahların değerleri incelendiğinde, çeşitli meslek guruplarına ait tezgâhların dikkat çekici olduğu görülmektedir. Örneğin, Çadircı Ahmed Mahallesi’nde yaşayan bir Ermeni’nin Bali Paşa odalarında bulunan tezgâhı ve tezgâhta olan eşyaları kaydedilmiştir.⁶⁸² Tezgâh 600 akçe, tarak (7 adet) 1.050 akçedir. Ayrıca, tezgâhta henüz dokumaya devam edilen kumaşlar da hesaplanmıştır. Bunlar arasında *tezgâh-ı çeşm-i bülbül tabir olunur meşdud*⁶⁸³ 50 akçeden 120 zira 6.000 akçe, *tezgâh-ı gülgünî meşdud* 30 akçeden 100 zira 3.000 akçe ve ipliklerden bahsedebiliriz. Hasşah’ın dükkânı, tezgâhları ve ürettiği kumaşlar ile bezzâzistanda sandıkta olan kumaşları incelendiğinde, kumaş üreten bir esnaf olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman Ağa Mahallesi sakinlerinden Recep Çelebi b. Esad’ın da sayılan eşyaları arasında çeşitli kumaş cinsleri ve tezgâhı bulunmaktadır. Bu da onun sandal⁶⁸⁴ dokumacısı olduğunu göstermektedir.⁶⁸⁵ Tezgâhı ve lazıme-i sandal 101 esedî gurus yani 12.120 akçe tutarındadır. Diğer bir sandal dokumacısı Safar v. Nikel’in Bezzâzistan-ı Cedid’deki dükkânında ise

⁶⁷⁹ Mülga Beledî Kısmet, 3/29b (R. evvel 1078 – Eylül 1665).

⁶⁸⁰ Mülga Beledî Kısmet, 6/33a (Şaban 1073 – Mart 1663).

⁶⁸¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/19b (Zilkade 1078- Nisan 1668).

⁶⁸² Mülga Beledî Kısmet, 7/16a (Şaban 1083 – Aralık 1672).

⁶⁸³ Meşdud; Sımsıkı bağlanmış, şeddedilmiş. İplikler büküm çeşidine göre meşdud ve pûd olmak üzere ikiye ayrılırdı. Daha sıkı çevrilen meşdud ipliklerdeki lif sayısı dokunacak kumaşın cinsine göre 1800’den (tafta) 8150’ye kadar (gülistânî kemhâ) değişebilirdi. Bkz. Bozkurt Nebi, “İpek”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2020).

⁶⁸⁴ Sandal, ağır ve lüks ipekli bir kumaş cinsidir. Bu dokuma türü sandal ismi verilen bir tezgâhta dokunduğu için bu ismi almıştır. Reşad Ekrem Koçu, “Bedesten ve Kapalıçarşı Sandal Bedesteni”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Mart 1973.

⁶⁸⁵ Mülga Beledî Kısmet, 8/68b (C. ahire 1084 – Eylül 1673).

dokuduğu çeşitli sandal kumaşları yanında, üzerinde henüz dokunmakta olan sandal kumaşı ile sandal tezgâhı 182 esedî yani 21.840 akçedir. Sulu Manastır'da yaşayan seraseri Senan v. Ketoser'in dükkânında bulunan seraser⁶⁸⁶ tezgâhın üzerindeki ipliği ile birlikte 18.480 akçe değerindedir.⁶⁸⁷

Tezgâh sadece tekstil sektörüne ait bir araç olmayıp, farklı iş kollarının kendine ait tezgâhları da bulunmaktadır. Terzi tezgâhı hakkında fiyat bilgisi veren terekeler erkeklere aittir, tespit edebildiğimiz terziler gayrimüslim erkeklerdir. Mustafa Paşa Mahallesi'nde yaşayan Arslan isimli Ermeninin terekesinde bulunan 200 akçe tutarındaki ütü ve terzi tezgâhı, Arslan'ın terzi olduğunu anlatmaktadır.⁶⁸⁸ Diğer bir terzi Nikekoz'un mesleğine dair sahip olduğu eşyalar ise şunlardır; terzi tezgâhı 40 akçe, kebir demir ütü 90 akçe, sağır demir ütü 60 akçe, ağaç endaze 5 akçe, makas 60 akçedir.⁶⁸⁹ Süleyman Ağa Mahallesi'nde terzi olan Kırkor'un terzi tezgâhı 100 akçe, makası 50 akçe, sağır ütüsü 200 akçedir.⁶⁹⁰ Terzilerin gayrimüslim erkekler oldukları görülmektedir. Akla kadınlarda terzilik yapıyor muydu sorusu gelmektedir. Dikiş diktikleri kuvvetle muhtemeldir, terziliğin ev içi ve belki mahalle içi bir iş olduğu söylenebilir. İncelediğimiz terekelerde bunu kesinleştirebileceğimiz kayda rastlanmamıştır.

Terlikçilik ve ayakkabıcılık gibi diğer mesleklerde de tezgâh kayıtları bulunmaktadır. Abdi Subaşı Mahallesi'nde ikamet eden Tanaş v. Yorgi isimli zımminin terekesindeki eşyalar arasında terlikçilik yaptığına işaret eden tezgâh ve çekmece bulunmaktadır. Bu malzemelerin değeri 350 akçe olarak kayda geçirilmiştir.⁶⁹¹ Haraçbaşı İshak Mahallesi sakinlerinden Rıdvan b. Abdullah'ın terekesinde ise papuç yapımında kullanılan tezgâhlar, pabuçları kalıplamak için tahtalar ve diğer malzemeler yer almıştır.⁶⁹² Ayakkabı tezgâhlarının tutarı 50-65 akçe arasındadır. Rıdvan'ın mirasçıları arasında mevlâ-yı utekası fahru'l-akran Abdullah Beğ b. Süleyman Paşa bulunmaktadır, Rıdvan azadlı bir köledir. Ali Paşa-yı Atik Mahallesi'nden çizmeci Yani v. Kurtos'un *çizme tezgâhı ve alet-i lazimesi* tutarı 1,000

⁶⁸⁶ Seraser: Baştanbaşa anlamına gelir ki, desen bir eni kaplayacak şekilde ve kumaşın değerli tellerini gösterecek tarzda çizilmiştir. Altın ve gümüş tellerin hakimiyeti, konturların bir renk ipekle belirtilmesi, desenin şaşılabacak kadar sade, fakat görkemli oluşudur. Sultanların yabancı hükümdar veya elçilere verdiği kıymetli hediyeler arasında seraser kaftanlar başta gelirdi. Bkz. Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı* (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988), 26.

⁶⁸⁷ Mülga Beledî Kısım, 8/47b (Recep 1085 – Ekim 1674).

⁶⁸⁸ Mülga Beledî Kısım, 7/107b, (Recep 1083 – Kasım 1672).

⁶⁸⁹ Mülga Beledî Kısım, 1/14b (Muharrem 1068 – Ekim 1657).

⁶⁹⁰ Mülga Beledî Kısım, 5/81b (C. evvel 1081 – Eylül 1670).

⁶⁹¹ Mülga Beledî Kısım, 10/43a (R. evvel 1086 – Haziran 1675).

⁶⁹² Mülga Beledî Kısım, 3/11b-3 (C. ahire 1075 – Eylül 1674).

akçedir.⁶⁹³ Bu gedigine ait bir kayıttır. Bunun yanı sıra ürettiği çizme ve mesleğini icra için kullandığı eşyaların fiyatları bulunmaktadır.

Kısmet-i Askerî’de yer alan Murad Paşa-yı Atik Mahallesi sakinlerinden Helvacı Ahmed Beşe’nin terekesinde, helva yapımında kullanılan mutfak eşyaları ve helva malzemeleri ile birlikte mermer tezgâhı bulunmaktadır. Bu tezgâhın değeri 250 akçe olarak kaydedilmiştir.⁶⁹⁴ Kasap İlyas Mahallesi ahalisinden Beşe unvanlı kimsenin terekesinde Mısır hasırı dokumak için kullanılan bir tezgâh mevcuttur. Bu tezgâhın değeri 400 akçe olarak belirlenmiştir.⁶⁹⁵ Tezkireci Osman Efendi b. Bayezid’in terekesinde ise mutfak gereçleri arasında 100 akçe değerinde bir tezgâh yer almaktadır.⁶⁹⁶

Erkek terekelerinde bahsedilen tezgâhlar, çoğunlukla farklı meslek gruplarının işlerini yapmak için kullanılırken, kadın terekelerindeki tezgâhlar ise daha çok dokuma işi ile alakalı aletlerdir.⁶⁹⁷ Tezgâh, bezgâh, dizgâh, ağaç destgâh bunların hepsi farklı üretimler için kullanılmaktadır. Günümüzde bunların hepsini tezgâh olarak adlandırsak da kaynaklarda bunların ürettikleri ürünlere göre farklı isimlerle anıldıkları ve kaydedildikleri görülmektedir. Bu durum, kadınların dokuma işi ile uğraştıklarını göstermektedir.

Kadınların tereke kayıtlarında bulunan bir nesne de dikkat çekicidir. Öreke yahut öreki olarak kaydedilen bu alet Rumca kökenlidir. Eğrilmekte olan yün, keten vb. şeylerin tutturulduğu, bir ucu çatal değnek olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹⁸ Lifli materyallerin eğrilip ip haline getirilmesi ve dokumak yahut örülmek üzere hazır hale getirilmesi için kullanılan bir alettir.⁶⁹⁹ Faroqhi ’ye göre, kadınlar özellikle eğirme işinde ücretli çalışmaktaydılar. Bursalı kadınlar tüccar için ipek ağartma ve bükme işi yaparlardı.⁷⁰⁰ 1678 yılında Bursa’daki 299 ipek bükme aygıtının 150’si kadınlara aitti. Loncaya üye olmadan evlerinde çalışıp

⁶⁹³ Mülga Beledî Kısmet, 7/20b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

⁶⁹⁴ Kısmet-i Askerî , 7/65a (Zilkade 1082 – Şubat 1672).

⁶⁹⁵ Kısmet-i Askerî , 5/131b (Ramazan 1078 – Şubat 1668).

⁶⁹⁶ Kısmet-i Askerî , 4/35b (Muharrem 1059 – Ocak 1649).

⁶⁹⁷ 1640 Narh defterinde farklı mesleklerle tezgâh kayıtları yer almaktadır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*.

⁶⁹⁸ Ayverdi, “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, 2431.

⁶⁹⁹ İp bükmede kullanılan örekeye 1640 yılı Narh defterinde yer verilmiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 209, 302.

⁷⁰⁰ Dalsar, ipek üzerine yaptığı çalışmada ipek bükme işleminde kullanılan alet ve mekâna dair kapsamlı bir inceleme yapmıştır. . Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

ürettikleri ürünleri sokaklarda veya pazarda satarlardı.⁷⁰¹ Beledî Kısımât'te yer alan öreke ile 7 kadının bu şekilde kazanç sağlıyor olabileceği düşünülebilir.⁷⁰² Mesela Şeyh Ferhad Mahallesi'nde sakin Fatma bt. Mustafa'nın terekesinde bulunan 15 akçe değerindeki öreke ve 815 akçe tutarındaki bez çeşitleri, onun ip eğirip bez dokuduğunu ve sattığını göstermektedir.⁷⁰³ Ancak bu görüşü destekleyebilecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Sadece eşyanın varlığından ve kullanım amacından bahsedebiliriz. Kısımât-i Askerî defterinde yer alan kadınlar arasında öreke çok az sayıdadır. Revana Hatun bnt. Abdullah'ın 7 akçe değerindeki örekesi dışında bu eşyaya sahip başka bir kadın bulunmamıştır.⁷⁰⁴ Sayısal olarak bakıldığında Askerî Kısımât'teki kadınlara göre Beledî Kısımât'teki kadınların daha çok ip büküp, bez dokudukların söyleyebiliriz.

Örekenin kelime olarak bir diğer kullanımı da “ebe iskemlesi” dir.⁷⁰⁵ Ebenin doğum esnasında anne için kullandığı iskemle de eğirme işi için kullanılan kelime ile aynı yazılmaktadır.⁷⁰⁶ Belki de bu kelime, bazı kadınların ebelik yaptığına işaret etmektedir.⁷⁰⁷

Suriçi'nde dokuma ve ip bükme işi ile uğraşan kadın sayısı oldukça azdır. Beledî Kısımât'teki 591 kadın ve Kısımât-i Askerî terekelerine göre, 20 yıl içinde toplam 763 kadından sadece 10'unda tezgâh, 19 kadının ip bükme malzemesi bulunmuştur. Bu oran %4 civarındadır. Ayrıca, bol miktarda bez ve makas bulunan kadınların terzilik yapmış olmaları da mümkündür. İp bükme işi ile meşgul olan kadınların kullandıkları ipler ise genellikle “ibrişim”⁷⁰⁸ yahut “yün” gibi daha kaliteli ve pahalı bir ip çeşidi bulunmamaktadır. Daha

⁷⁰¹ Suraiya Faroqhi, “Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler”, içinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, Halil İnalcık, Donald Quataert (Eren Yayınları, 2004), 718.

⁷⁰² Mülga Beledî Kısımât, 4/19b (Z. kade 1078 – Nisan 1668), 9/49a (Receb 85-19 Ekim 1674), 10/3a (Z. kade 85 – Şubat 1675), 10/17b (Z. hicce 85 – Mart 1675), 7/16a (Şaban 1082 – 167), 8/26b (C. evvel 84 – Eylül 1673), 1/41b (R.evvel 1067 – Aralık 1658).

⁷⁰³ Mülga Beledî Kısımât, 1/ 41b (R. evvel 1067 – Aralık 1658).

⁷⁰⁴ Kısımât-i Askerî , 4/42a (Şaban 1059 – Ağustos 1649).

⁷⁰⁵ Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek, Kaynak* (İzmir: Kaynak Yayınları, 2009), 72.

⁷⁰⁶ Şemseddin Sami, içinde *Kamus-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1987), 138.

⁷⁰⁷ Sarı Bayezid Mahallesi'nde yaşayan Rabia bt. Bektaş'ın, Ağna b. Yuvan ve Mustafa Paşa-yı Atık'te sakine Belaşe bt. Yani'yi öreki/öreke şeklindeki kayıtlar ebelik ile alakalı olabilir mi sorusunu akla getirmektedir.⁷⁰⁷ Diğer öreke fiyatlarına göre daha yüksek fiyatlarla kaydedilmiş olmaları ip eğirme için değil de ebelikte kullanılan araç olduğunu düşündürmektedir. Terekelerinde bunu destekleyecek bir bilgiye rastlamasak da ebe olma ihtimallerini de göz ardı etmemek doğru olacaktır. Mülga Beledî Kısımât 8/26b (C. evvel 1084 – Ağustos 1673) ;4/19b (Zilkade 1078 – Nisan 1668).

⁷⁰⁸ 17. yüzyılda iki tür ipek işleniyordu, “İstanbul ibrişimi” ve “İstanbul'un celep ibrişimi”. Bkz. David Gudiashvili, “XV - XVII. Yüzyıllarda Türkiye'de İpekli Dokumacılığı”, içinde *Osmanlı - İktisat*, c. 3, Ed. Güler Eren, Bilim Ed. Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ankara: Türkiye Yayınları, 1999), 91. İncelenen terekelerde en azından ibrişim kaydı olması mümkünken, rastlanılamamış olması İstanbul kadınlarının evlerinde pamuk ip üretimi yaptıklarını düşündürmektedir.

ucuz, günlük ihtiyaca binaen dokunan bez dokudukları ve bu cinsin dokunmasında kullanılan pamuklu ve keten iplikler bükükleri anlaşılmaktadır.

Erünsal'ın, 1763-1766 yıllarına ait 1084 kadının tereke kaydını incelediği çalışmasında, bu kadınların 188'inin ip bükme ve dokuma işine yarayan aletlere sahip olduğu belirlenmiştir. İncelediğimiz dönemin 100 yıl sonrası evlerinde bulunan çıkırık, tarak, tezgâh gibi dokumaya ait aletlere sahip İstanbullu kadınların sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁹ 1656-1676 yıllarında dokumaya ait aletlere sahip kadınların oranı %4 iken 1763-1766 yıllarında sadece 3 yıllık bir süreçte bu oran %17'ye yükselmiştir.

Gerber, Bursa ve köylerinde ipek bükmeye yarayan mancınıktan 299 kişide olduğunu ve 150'sinin kadınlara ait olduğunu tespit etmiştir.⁷¹⁰ Bu kadınlar farklı servet gruplarına mensup olmakla birlikte çoğunlukla imam ve müezzin eşleridir. Ayrıca 123 kadından 20'sinin ise ip eğirme ve dokuma işleriyle ilgilendiği görülmüştür. Ankara'da 1600 yılında 343 evin 30'unda, 1690 yılında 290 evin 28'inde sof atölyesi bulunduğu kaydedilmiştir.⁷¹¹ Bu ev içi sof atölyelerinde çalışan kadınların oranını bilmesek de bu üretim faaliyetine katkı sağladıkları kuşkusuzdur. Bursa ve Ankara'daki dokuma işiyle meşgul ev sayıları ile kıyaslandığında, İstanbul Suriçi'nde bu işle uğraşan kadın sayısının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹²

Marcus, ise çalışan kadınların meslekleri konusunda geniş bir çeşitlilik sunmaktadır. 18. yüzyıl Halep şehrinde ticaret ve pazarcılık yapan, sütanne, ebe, hamamcı, mürebbiye, kırık-çıkıkçı, çöpçatan, temizlikçi, falcı, rakkas, şarkıcı, ağıtçı kadınlar tespit etmiştir. Bunların yanı sıra iplik eğiren, boyama, baskı, süsleme ve dikim işleri ile uğraşan kadınlardan da bahsetmektedir.⁷¹³ Faroqhi, İstanbul'da evlerinde mum üreten, Bursa'da dokumacılık ve tefecilik yapan, Antalya ve Çeşme'de yaşayan iki kadının borç vermek suretiyle kredi piyasasında yer alan, mülklerini kiraya veren, Kasımpaşa'da evlerde hizmetçilik yapan, paça

⁷⁰⁹ İsmail E. Erünsal, *Yirmi İki Murekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 252.

⁷¹⁰ Bu mancınıklara dair Fahri Dalsar kapsamlı bilgi vermektedir. Bkz. Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

⁷¹¹ Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41 (1985): 245.

⁷¹² Gerber çalışmasını 2.000 tereke kaydı üzerinden gerçekleştirmiştir. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, 86; Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", 238.

⁷¹³ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, çev. Mehmet Emin Baş (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 207-8.

satan kadınlar gibi farklı profillerdeki kadınlara dikkat çekmektedir.⁷¹⁴ Konya’da terzilik ve dokumacılık yapan Raziye ve yine aynı şehirde develerin sadaka ve nezareti mutasarrıflığında bulunan Rahime Hatun’u da görmekteyiz.⁷¹⁵

Tezgâh başlığı altında İstanbul Suriçi kadınlarının şehrin ekonomik aktiviteler içerisindeki payı ve toplum içerisindeki görünürlükleri anlaşılmak istenmiştir. İncelenen terekelere göre 591 kadından az bir kısmı ekonomik hayat içerisinde yer almaktadır. Diğer bir yönüyle %4 oranında kadının yaşamı ev dışına uzanıyor denilebilir. Daha fazla sayıda kadının çalışarak geçimini sağladığı muhtemeldir. Genellikle lonca üyesi olmamaları sebebiyle bu konuda bilğimiz noksan kalmaktadır.⁷¹⁶ Belki de bu sebepten, terekelerde kadınların meslekleri yahut meşgul oldukları bir iş hakkında bilgi verilmemektedir.

⁷¹⁴ Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control* (İstanbul: Eren Yayınları, 2002), 171; Suraiya Faroqhi, “Köle Pazarından Arafat’a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşam Öyküleri”, içinde *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay (İstanbul, 2003), 168. Suraiya Faroqhi, “Two Women of Substance”, *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik- Turkologie Diplomatiek*, Berlin 1992, 37-56; Suraiya Faroqhi, “Women’s Work, Poverty and the Privileges of Guildsmen”, *Archiv Orientalni* 69/2 (2001): 155-64. Son yıllarda yapılan çalışmalarla, kazanç sağlayan Osmanlı kadının üzerine yapılan çalışmalar ile kadınların görünürlükleri, gelir sağlama yollarına dair daha fazla bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bkz. Arif Bilgin, “Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını”, *Kadim*, sy 3 (2022): 77-105; Nuray Urkaç Güler, “Savaş Döneminde Kadın ve Aile: 1768-1774 Osmanlı -Rus Harbi’nde İstanbul” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2022); Burçak ve Enver Aydoğan, “Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar”, *Türk Bilim Araştırma Vakfı* 12, sy 4 (2019): 26-44.

⁷¹⁵ Hayri Erten, “Batılılaşma Öncesi Osmanlı Ailesi Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil (Konya Örneği)”, içinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*, Ed. Bedriye Yılmaz, Miyase Koyuncu Kaya (Ankara: Berkan Yayınevi, 2022).

⁷¹⁶ Faroqhi, “Kentlerde Toplumsal Yaşam”, 718.

8. Kumaş

İpek, yün, keten, pamuk ve benzerlerinden dokunmuş ağır mensucata verilen addır. İlk Çağ'dan itibaren milletlerarası en önemli ticaret ürünü olmuş, altın ve gümüş tellerle dokunan ipekli kumaşlar ülkelerin kudret ve zenginliğini gösteren bir simge olagelmıştır.⁷¹⁷ Dokumacılık sektöründe Osmanlı Devleti en köklü, en geniş teşkilata sahip olmuştur. Osmanlı kumaş sektörünün gelişimi sonucu kumaş çeşitliliği artmış, bu çeşitlilik kumaş endüstrisinde birçok lonca veya hirfet oluşumuna yol açmıştır. Bazı şehirler ürettikleri kumaşlar üzerine ihtisaslaşmış ve ün yapmışlardır.⁷¹⁸ Büyüyen bu sektör daha fazla insan gücüne ihtiyaç duymuş, köle ile bu ihtiyaç giderilmeğe çalışılmıştır. Saraya ait veya özel büyük dokuma atölyeleri (kârhâne) yanı sıra, kadınların da evlerde dokuma işi yaptıkları anlaşılmaktadır. 1640 Narh Defterinin büyük kısmını, kumaşlar ve hazır giyim eşyaları oluşturmaktadır. Bunlar, yerli ve yabancı menşe'li olmalarına bakılmaksızın, ham maddelerine göre ayrılarak narh defterinde yerini almıştır.⁷¹⁹ Kumaş, sektörel önem ve giyim-kuşam ihtiyacını karşılamının yanı sıra, önemli bir birikim aracı ve ticarî bir metadır. Terekesinde top top kumaşları olan birinin kumaş tüccarı olduğunu düşünebiliriz. Kadın terekesinde kumaşı görmek, onun dokumacı olduğunu belki tüccardan aldığı kumaşı evden yahut bohçacılık yaparak sattığı yönünde bir ihtimali bize düşündürebilir. Terekelerde bulunan kumaş cinsleri, sahibinin maddi durumu hakkında da bilgi vermektedir. Sandal, atlas, kutni, sof gibi pahalı ve lüks tüketim sınıfında yer alan kumaşların sahibi varlıklıdır.⁷²⁰ Bez, beyaz bez, tire kenarlı bez, bürümcük bez gibi daha mütevazı türler daha ziyade orta

⁷¹⁷ Nevber Gürsu, "Kumaş", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2002).

⁷¹⁸ Osmanlı'da kumaş üretim merkezlerine dair birçok eser bulunmaktadır aktaran Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, dokumalar ve dokumacı esnafı hakkında eşsiz bilgiler vermektedir. Bkz. Robert, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Ankara'da sof dokuması. Bkz. Faroqhi, "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri". İpekçilik için bkz. Çizakça, "A short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 23 (1980): 142-52; Gudishvili, "XV - XVII. Yüzyıllarda Türkiye'de İpekli Dokumacılığı". Selanik çuha üretimi. Bkz. Özgür Kolçak, "Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

⁷¹⁹ 1640 Yılı Narh defteri, dokuma, kumaş ve giyim eşyaları hakkında bilgi bulunması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri II* (İstanbul: MEB, 1951), 3-9.

⁷²⁰ Askeri sınıfa mensup El-hac Ali elvan sandal 30.400 akçe, elvan kutni 4.000 akçe, çuka 2.880 akçe, yeşil londirine çuka 1850 akçe sahibidir. El-Hac Ali, bunların yanı sıra yüksek meblağda birçok kürk ve kaftana sahip zengin biridir. Bkz. Kismet-i Askerî, 7/30b (Şaban 1082 – Aralık 1671). Memi Paşa b. Abdülmennan'ın terekesi birçok renkte kemhalar bulunmaktadır. Bkz. Galata Mahkemesi 37/59b (Şevval 1023 – Kasım 1614). Bostancıbaşı el-Hac Osman Ağa'nın eşi Fatma Hatun'un terekesinde birçok çeşit kumaş yer almaktadır. Serveti 1.588.865 akçedir. Bkz. Eyüp Mahkemesi 175/ 63b (R. evvel 1159 – Mart 1746).

gelirli insanların terekelerinde görülmektedir.⁷²¹ Bu bağlamda, kumaşın servet birikimindeki yeri, kadınların sahip olduğu kumaş cinsleri Beledî Kısmet defterindeki İstanbul Suriçili kadınların terekeleri üzerinden incelenmiştir.

591 kadından 63 kadının terekesinde kumaş bulunmaktadır. Kadınların %11'i kumaş sahibidir. Bunların toplam değeri 79.151 akçedir ve terekelerdeki kumaşların değeri 110 akçe ile 20.286 akçe arasında değişmektedir. Genel servet tutarı olan 15.756.419 akçe içerisinde kumaş %0,5 oranındadır. Kumaş sahibi kadınların 54'ü müslüman ve servet tutarı 1.117.997 akçe olup sahip oldukları kumaş 74.141 akçedir. 9'u gayrimüslimdir, servet tutarları 542.743 akçe olup sahip oldukları kumaş 5.010 akçedir. İstanbul Kısmet-i Askerî'de incelenen 257 kadın terekesine göre kumaşın 17.571.864 akçe tutarındaki servetteki yeri %1,73 oranındadır.⁷²²

Tablo 71. Kadınların Kumaş ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Kumaş Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde
Müslüman	54	74.141	1.117.997	%94
Gayrimüslim	9	5.010	542.743	%6
Toplam	63	79.151	1.660.740	%100

Gayrimüslim kadınların kumaş sahipliğine meyillerinin az olduğu söylenebilir, müslüman kadınların daha fazla kumaş birikimi olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında kumaş cinslerinden ziyade bez türleri kayıtlarda yer almaktadır. Farklı kumaş cinslerine sahip olan Fatma b. El-Hac Mesud'un kumaşları gülgünî çuka, beylik çuka, yeşil çuka, kırmızı çuka, mai londro çuka, laciverd çuka, mai londirine çukadan oluşmaktadır.⁷²³ Bu kadının ticari amaçla bu zengin kumaş çeşitlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir.⁷²⁴

Kumaş sahibi müslüman kadınların 18'i Abdullah kızı, 6'sı hatun unvanlıdır, 11'inin terekesi Beytül-mâl-ı Âmmeye intikal etmiştir. İki kadının sahip olduğu tarak, keten ve kumaş miktarları, ip eğirip kumaş dokudukları anlamına gelebilir. Kumaş üretilip satıyor olabilecekleri gibi sadece satıyor da olabilirler, belki de günlük ihtiyaçları için ellerinde

⁷²¹ Saliha bt. Abdullah'ın terekesinde 9 top bez bulunmaktadır. Terekesi toplamı 10.147 akçedir. Eyüp Mahkemesi 138/1b-1, (Şevval 1129 – Eylül 1717).

⁷²² Kaç kadının kumaşa sahip olduğu belirtilmemiş. Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 163-64.

⁷²³ Mülga Beledî Kısmet, 4/69b (Şaban 1079 – Ocak 1669).

⁷²⁴ *Borç* başlığı altında bu kadının terekesi incelenmiştir.

bulunuyordu.⁷²⁵ Lakin 500 akçeden yukarı kumaşlar ev içi kullanım için tutuluyor olmamalı, çünkü 500 akçe ve üstü kumaş varlığı mütevazı tereke miktarları ile karşılaştırıldığında bir şekilde ticarî meta olması durumunu akla getirmektedir. Dönemin menzil kiralari için aylık ortalama 100 akçe, bir bez tezgahının 100 akçe, 1 koyunun 180 akçe, bir işçinin yevmiyesinin 20 akçe olduğunu düşünürsek, 500 akçe ve üzeri kumaş tutarı pek de azımsanmayacak bir miktardır. Kumaş başlığı altında incelenen bu kısımda dikkat çeken miktardaki iplikler de eklenmiştir. Buna göre 24 kadının ham ip (dokumak için) veya bez sahibi olduğu düşünülürse bunların ev içi bir üretime dâhil olduklarını düşünebiliriz. Mesela, Deniz Abdal Mahallesi sakini Emine bt. Abdullah'ın 5.549 akçelik terekesinde 825 akçe tutarında üskülü bez⁷²⁶, 160 akçe tutarında iplik bulunmaktadır. Emine'nin sadri sağır oğlundan başka kimsesi bulunmadığı ve 600 akçe kira borcu olduğu görülmektedir. Buna göre Emine'nin dokumacılık ile evini geçindiriyor olması muhtemeldir.⁷²⁷ Görülen ip cinsleri hakkında şu denilebilir, "Tezgâh" başlığında belirttiğimiz kadınların terekelerinde ham madde olarak ipek, yün, bükülmüş olarak ibrişim ve yün ip görülmemiştir. Keten taraklarından keten taradıklarını ve pamuk büküklerini ve bunların çıktı ürünü olarak bezler ürettikleri anlaşılmaktadır. En az ve en fazla kumaş sahibi olan kadınların aralarında bir unvan yahut Abdullah kızı yığılması görülmemektedir. Homojen olarak bir dağılma vardır. Kumaş sahibi kadınların %63'ü fakir ve orta sınıf, %37'si iyi halli ve varlıklı sınıftandır. En yüksek tutarda kumaş sahibi olan Fatma bt. el-Hac Mesud'un 90.000 akçelik terekesinde 20.286 akçe kumaş bulunmaktadır.⁷²⁸ Ayşe bt. Fazullah'ın 29.888 akçe terekesinde 5.078 akçe kumaşı vardır.⁷²⁹ Osmanlı topraklarında kumaş bir tasarruf aracıdır, istenildiğinde nakite çevrilebilen bir eşyadır. Yüksek tutardaki kumaş sahipleri kumaş satışı yapıyor olabilecekleri gibi, tasarruf için de bulunduruyor olabilir.

Erkek terekelerinde görülen Şam alacası, Mısır alacası, sandal, çuka, boğasi, çeşitli dülbendler gibi, daha kıymetli, fiyatları yüksek yahut daha fazla kumaş cinsi içeren kayıtları Suriçi kadınlarının terekelerinde görememekteyiz.⁷³⁰ Bazı kadınların bez dokudukları ve sattıklarını söylemek mümkündür, özellikle Abdullah kızlarının mütevazı servetleri

⁷²⁵ Mülga Beledî Kısmet, 4/19b (Zilkade 1078 – Nisan 1668); 10/32a (Zilhicce 1082 – Nisan 1672).

⁷²⁶ İnce, düzgün dokulu ketenden bir bez türü olan üskülü 1640 narh defterinde de İstanbul üskülü bez ifadesi ile yer almaktadır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 365.

⁷²⁷ Mülga Beledî Kısmet, 1/69b (Ramazan 1071 – Mayıs 1661).

⁷²⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/69b (Şaban 1079 – Ocak 1669).

⁷²⁹ Mülga Beledî Kısmet, 7/84a (R. evvel 1083 – Temmuz 1672).

⁷³⁰ Mülga Beledî Kısmet, 4/34b (R. evvel 1079 – Ağustos 1668), 3/85b (R. evvel 1078 – Ağustos 1667), 9/11a (Şaban 1085 – Ekim 1674), 3/31a (R. ahir 1076 – Ekim 1665), 6/28a (Z. hicce 1081 – Nisan 1671).

içerisinde, 500 akçe üstü kumaş sahibi olmaları, ev içi üretimde yer aldıkları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

9. Kitap

Osmanlı kültür hayatının önemli bir parçası olan kitap, şifahen olan bilgi dağılımını bir kenara bırakırsak, yazılı olarak bilginin üretilip dağıtılmasının tek aracı idi. Kitap, kâğıt ve mürekkebinin yapılmasından yazılmasına, müsveddeden temize çekilmesine, istinsah edilmesinden, resimlendirilmesine ve ciltlenmesine kadar her aşaması zahmetli ve emek isteyen bir süreçten geçmekteydi. Her aşama bir zanaatkar ve sanatkarın elinin değmesini gerektirmekteydi. O günün şartları ile düşünüldüğünde, bir kitabın çoğaltılması ve sonuçta ortaya çıkan yüksek fiyat, bir kitaba sahip olmayı zorlaştırmaktadır.⁷³¹ Bu durum kitabın kıymetini artırmakta, bunun sonucu olarak kitabı herkesin her evin ulaşabildiği bir eşya olmaktan çıkarmaktadır.

Diğer yandan kitap sahibinin belli bir donanımına sahip olması gerekmektedir. Bu donanımdan kastedilen, okuma-yazma bilgisi, okuma merakı ve kitap alabilecek kudrette bir serveti sahip olmasıdır. Terekeler bu anlamda, kitapları, kıymetlerini, kitap sahiplerini ve onların servetlerini görebilmek için en müsait kaynaklardır. Bu sayede incelenen hangi dönemse hem toplumda dolaşıma giren kitaplar hem kıymetleri hem de bunları alabilecek kudretteki kimseler tespit edilebilmektedir. Yüzyıllara, şehirlere, aynı şehirdeki farklı bölgelere, mesleklerle ve cinsiyetlere göre kitap dağılımını görebilmek açısından da zenginlik sunmaktadır.⁷³² Çalışmamızın bu bölümünde İstanbul kadınlarının terekelerinde bulunan kitaplar, kıymetleri, servet birikimine katkısı incelenmiştir. Kadınlar ana inceleme grubumuz olmakla birlikte, aynı döneme ait Mülga Beledî Kısım'teki erkek ve Kısım-i Askerî'deki kadın ve erkek terekelerindeki kitap sahipliği de karşılaştırılmış, o günkü İstanbul'unda kitap sahipliği oranı anlaşılmaya çalışılmıştır.

1656-1676 yılları arasında Mülga Beledî Kısım'te tereke kaydı olan 591 kadının sadece 12'si kitap sahibidir.⁷³³ Bu kadınların kitapları toplam 8.995 akçe değerindedir ve genel servet toplamı olan 15.756.419 akçenin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Kitap sahibi olan kadınların oranı %2'dir. Kısım-i Askerî'de tereke kaydı olan 172 kadından 21'i kitap

⁷³¹ Breüning, *Breüning Seyahatnamesi- Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, 145.

⁷³² Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti -Sahaf ve Kitapçılar*; Erünsal, "Sosyal ve İktisadi Tarihimize Kaynak Olarak Sahaf Terekeleri"; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019); Esra Muhacir, "Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy 26 (2022): 301-32; Esra Muhacir, "XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013).

⁷³³ Şam'da 1686-1717 yılları arasında 18 kadından 3'ü kitap sahibidir. Bkz. Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 302.

sahibidir (%12) ve kitapların değeri 21.890 akçedir. Genel servet tutarı içerisinde önemli bir paya sahip değildir. Öztürk, incelediği dönemdeki kadınların kitap sahipliğini % 1,26 olarak tespit etmiştir.⁷³⁴ Beledî Kısım'te kadınların sahip oldukları kitaplar tabloda görüldüğü gibi *Kurân-ı Kerim*, *Enâm-ı Şerîf*, *Muhammedîye*'den ibarettir. Risâle ve Türkî mecmuâ sadece genel geçer bir ifade ile kaydedilmiştir bunların muhtevasının ne olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.⁷³⁵

Tablo 72. Kadınların Kitap ve Servet Miktarları

Kitap Sahibi Kadınlar	Kitap İsimleri	Hediyesi ⁷³⁶ (Akçe)	Servet (Akçe)	Tarih (H/M)
Hadice bt. Hızır	Kelâm-ı İzzet	1.500	5.604	1068/1658
Rabia Hatun bt. Mehmed	Kelâm-ı İzzet	650	262.169	1070/1660
Fatma bt. Derviş	Kelâm-ı İzzet	270	12.029	1071/1661
Belkıs Hatun bt. Cafer	Kelâm-ı İzzet	1000	262.900	1075/1665
Ayşe bt. El-Hac Abdi	Mecmuâ-i Türkî	20	20.185	1077/1667
Fatma bt. Mehmed	Kelâm-ı Şerîf, Enâm-ı Şerîf, Muhammediye	2000, 325, 700	10.596	1077/1667
Hadice bt. El-Hac Ramazan	Kelâm-ı İzzet	300	89.440	1078/1668
Gülsüm bt. Osman	Kelâm-ı İzzet	500	17.890	1079/1669
Ayşe bt. Ahmed	Kelâm-ı İzzet, Risale	300, 100	226.452	1081/1671
Rukiyye bt. El-Hac Dursun	Kelâm-ı İzzet	500	9.731	1081/1671
Fatma	Kelâm-ı İzzet	230	5.307	1084/1674
Saliha bt. Ferhad	Kelâm-ı İzzet	600	23.005	1085/1675
Toplam	17 Kitap	8.995	945.308	

Kitap sahipliği konusunda unvan ve servet üzerinden yapılan değerlendirmede, dört kadının 100.000 akçe üzeri servete sahip oldukları ve zengin kadınlar oldukları görülmektedir. Bu kadınlardan ikisi Hatun unvanına sahip olup, bir diğer kadın Ayşe isimli yaşlı biri olup unvansızdır. Hadice Hatun'un babasının unvanı el-Hac olarak kaydedilmiştir. Geri kalan sekiz kadın ise 10.000 akçeden daha az servete sahip olup, fakir sınıfında yer almaktadırlar. Kadınların kitap sahibi olmaları meraklı olmaları, belki hafız-kurra olmalarından

⁷³⁴ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 164,174.

⁷³⁵ Türkî kitaplar genellikle halkın okuduğu hikâye kitaplarıdır. Bkz. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 197.

⁷³⁶ Kur'an-ı Kerim'e fiyat biçmek saygısızlık kabul edildiği için *Kelâm-ı İzzet Hediyesi*, *Kelâmulullah Hediyesi* şeklinde terekelere kaydedilmiştir. Günümüzde de bu hassasiyet özellikle sahaflar, eski eşya satan esnaf arasında da Osmanlı'dan gelen bir gelenek olarak devam etmektedir. Aynı usul benimsenerek fiyat, tutar yerine *hediyesi* kelimesi kullanılmıştır.

kaynaklanması mümkündür.⁷³⁷ Zengin kadınların kitap sahipliğinin, kitaplara meraklı olmaları ya da aileden intikal veya hibe yolu ile sahip olmuş olabilirler.⁷³⁸ İlginç olan fakir kadınların tereke tutarlarının neredeyse %4-5’lik bir kısmında yer alan kitaplara nasıl sahip olduklarıdır. Bu durum, varlıklı kimselerin vasiyetlerinde fakirlere *Mushaf* dağıtılmasını istemeleri ile açıklanabilir.⁷³⁹ 16. yüzyılda başlayan ve toplum tarafından benimsenen bu sadaka-i câriye niteliğindeki hayır bir gelenek haline gelmiştir.⁷⁴⁰ Bu sayede *Mushaf* alamayacak durumda olan kişilerin evlerine *Kelamullah*’ın girmesine vesile olunmaktadır. Suriçi’ndeki fakir kadınların da büyük ihtimalle *Mushaf’a* vasiyet yoluyla sahip oldukları düşünülebilir. *Mushaf-ı Şerîf iştirâ olunup müstahakkına verile* ifadesi ile okumayı bilen ve vasiyet eden kişi öldükten sonra *Mushaf-ı Şerîf* okumaya yetkin birine verilmesine dikkat edildiği görülmektedir. Bu kadınların da okumayı bildikleri için kitap verilmeye munasip görülmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.⁷⁴¹

Kelâm-ı Şerîf, Enâm-ı Şerîf ve Muhammediye’ye sahip olan Fatma bt. Mehmed’i ayrı değerlendirmek doğru olur.⁷⁴² Kitap sahibi diğer kadınlar içerisinde bu üç kitaba sahip olması, Fatma’nın kadın meclislerinde okuyucu olduğunu akla getirmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*’sinde Osmanlı topraklarında *Muhammediye*’nin her yerde okunduğunu belirtmektedir.⁷⁴³ Okumayı bilen hatta zamanla “huffaz” haline gelen insanlar, meclislerde yer alırlardı.⁷⁴⁴ Gibb ise, “özellikle eğitim düzeyi düşük yaşlı hanımların, varlıklı bir hanımın evinde akdettikleri meclislerde, aralarında en bilgili olanın okuduğu Muhammediye’yi başları örtülü ve abdestli olarak huşu içinde dinledikleri” şeklinde tasvir etmektedir. Tarif

⁷³⁷ Evliya Çelebi, “İstanbul şehri içinde bu 6.000 hâfızdan başka kadınlardan 3.000 hâfize vardır.” Tespitinde bulunur. Kur’an-ı Kerim sahibi kadınların bir kısmı bu hafize hanımlar olabilir. Bkz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Baskı, c. 1. cilt, 2. Kitap (YKY, 1999), 481.

⁷³⁸ Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa eşi Kâtibe bt. Abdullah’a birçok ev eşyasının yanında bir Mushaf-ı Şerîf hibe etmiştir. Bkz. Ahi Çelebi Mahkemesi, 1/14a (Muharrem 1063 – Aralık 1652). Mahimünir bt. Abdullah’ta azad ettiği cariyesine Mushaf-ı Şerîf hibe etmiştir. Bkz. Bab Mahkemesi 3/121b (Şevval 1077 – Mart 1667).

⁷³⁹ Fatma Hanım bt. Cafer 10’ar guruşa iki Mushaf-ı Şerîf satın alınıp, dağıtılmasını vasiyet etmiştir. Kismet-i Askerî Mahkemesi, 59/52b (C.ahire 1143 – Ocak 1731).

⁷⁴⁰ Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 80.

⁷⁴¹ El-Hac Mustafa b. Abdi “.... yirmi guruşuyla üç kıt’a *Mushaf-ı Şerîf* iştirâ olunup bir kıt’ası Abdullah Efendi’ye ve bir kıt’ası Molla Ahmed’e ve bir kıt’ası Fâtma bt. Abdullah’a verile” vasiyet etmiştir. Mushaf verilmesini istedikleri arasında bir de kadın bulunmaktadır. Vasiyetin devamında nakid verilmesini istediği erkek ve kadınlar vardır. Diğer kadınlara nakid, Fatma’ya Mushaf vermesi, Fatma’nın okumayı biliyor olmasını akla getirmektedir. Bkz. Kismet-i Askerî, 19/36b (Safer 1110 - Ağustos 1698).

⁷⁴² Mülga Beledî Kismet 3/71b (Zilkade 1077- Nisan 1667).

⁷⁴³ Mushaf’tan sonra ilk sırayı Gelibolulu Yazıcızade Mehmed Bircan’ın (ö. 857/1453) Muhammediye adlı eseri yer almaktadır. Okuma meclislerinde en çok okunup dinlenen kitaptır. Bkz. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 86.

⁷⁴⁴ Evliya Çelebi, bu kimseleri Huffaz-ı Kitab-ı Muhammediye olarak isimlendirmektedir. Bkz. Erünsal, 87.

ettiği bu meclislerin, yakın zamanlara kadar gördüğümüz mevlid meclislerinden pek de farkı olmasa gerektir.⁷⁴⁵ Davet edildikleri evlere gelerek, *Kur'an-ı Kerîm* okuyan, arada *Muhammediyye*, *Ahmediye*, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini ekleyen ve hatta ilahilerle meclisin huşu ve coşkusu artıran okuyucu hanımlar, ayrılırken ev sahibesinin bir ihsanı ile uğurlanırlardı. Beledî Kısmet'te 1077 yılında karşımıza çıkan Fatma'da bu okuyucu kadınlardan biri olmalıdır. Dul bir kadın olan Fatma aylık kirası 45 akçe olan bir evde oğlu ile yaşamaktadır. Bu durumda, evini okuma işi ile geçindirdiği düşünülebilir.

Kısmet-i Askerî'deki kadınlarda dinî kitap dışında farklı mevzulara ait kitap bulunmamaktadır. 172 kadın içerisinde sadece 21'i kitap sahibidir. Bu da askerî sınıfa mensup kadınların %12'sine tekabül etmektedir. Kitap sahibi kadınların ikisi Abdullah kızı, diğerleri Hatun unvanlıdır, eş ve babaları da unvanlı kişilerdir. Askerî sınıfa mensup kadınların kitap sahibi olması, bu grupta okuma oranının yüksekliğini gösterebileceği gibi, sosyo-ekonomik statülerinin bir getirisi olarak da yorumlanabilir. Kitapların ailelerine ait olması veya kendilerinin satın alacak maddi güce sahip olmaları da mümkündür.

Tablo 73. Kısmet-i Askerî'de Yer Alan Kadınların Sahip Oldukları Kitaplar

Dini Kitap	Sahip Olan Kişi Sayısı	Adet	Toplam (Akçe)	Hediye Aralığı (Akçe)
Kelâmullah	7	8	5.780	300-1530
Kelâm-ı Şerîf	2	2	1.090	300-790
Mushaf-ı Şerîf	4	5	3.690	40-2050
Muhammediye	2	3	1.530	400-630
Kelâm-ı Kadim	5	5	9.000	300-7000
Kelâm-ı Elif	1	1	800	800
Toplam	21	24	21.890	40-7000

Beledî ve Kısmet-i Askerî'deki kadınların kitap envanterleri incelendiğinde, bu kitapların büyük bir kısmının dinî içerikli olduğu görülmektedir. 17. yüzyıl Üsküdar'ında kitap sahibi olan 10 kadın tespit edilmiştir (%20). Galata'da 1727-1745 yılları arasına ait 97 tereke kaydının 14'ünde kadınların kitap sahibi olduğu belirlenmiştir (%14). Edirne'de 1702-1751 yılları arasında 123 kitap sahibi kişinin 21'i kadındır (%17). Bursa'da 1703-1710 yılları arasında 122 kitap sahibinin 34'ü kadındır (%28). Saraybosna'da 1701-1728 yılları arasında kitap sahibi kadın %25. Şam'da 1686-1717 yılları arasında askeri sınıfa mensuplarda %2,7, reayada ise kitap sahipliği %3,3'tür. Sofya'da 1670 yılında kitap sahibi iki kadın olup oransal

⁷⁴⁵ Erünsal, 88.

olarak %18'dir. 18. yüzyıl ikinci yarısında Manastır'da kitap sahibi kadın sayısı 17'dir (%37).⁷⁴⁶ Edirne ve Bursa'da cinsiyete göre kitap sahipliği İstanbul'daki kadınlarla yaklaşık oranlarda olduğu anlaşılmaktadır. Rumeli'de kitap sahibi kadınların sayısının bu oranın üstüne çıktığını, Şam'da düştüğünü söyleyebiliriz. Kitap sahibi olan kadınların sayısı oldukça sınırlıdır. Beledî Kısım defterlerine göre kitap sahibi olanların %24'ü kadın %76'i erkektir. Kitap yazımının ve satışının merkezi olan payitahtta yaşayan kadınların terekelerinde bu kadar az kitap kaydı bulunması, Erünsal'ın belirttiği üzere, kadınlarda okuma alışkanlığının az gelişmiş olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Erkeklerde Kitap Sahipliği

Beledî Kısım'teki 12 kadına mukabil 37 erkeğin 45 adet *Kelâmullah*, *Mushaf-ı Şerif*, *Kelâm-ı Şerif*, *Kelâm-ı İzzet* isimleri ile kaydedilmiş *Kurân-ı Kerim*'i bulunmaktadır.⁷⁴⁷ Bunun dışında 4 *Enâm-ı Şerif*, 1 *Muhammediye* bulunmaktadır.

Tablo 74. Beledî Kısım'teki Erkeklerin Sahip Olduğu Dinî Kitaplar

Dini Kitap ⁷⁴⁸	Sahip Olan Kişi Sayısı	Adet	Hediyesi (Akçe)	Hediye Aralığı (Akçe)
Kelâmullah	2	3	15.650	450-13.050
Mushaf-ı Şerif	8	8	6.775	160-2.400
Muhammediye	1	1	1.000	1.000
Kelâm-ı İzzet	22	29	29.180	50-3.500
Enâm-ı Şerif	4	4	1.815	140-1.200
Toplam	37	45	54.420	450-13.050

Kısım-i Askerî'deki erkeklerin 83'üne ait 117 adet dinî kitap arasında *Kurân-ı Kerim*, *Muhammediye* ve *Sancak Enâm*'i bulunmaktadır. Bu kitapların sahiplerinin çoğunun asker olduğu ve özellikle Girit kuşatmasında şehit düşen ve muhafaza görevinde vefat eden kişiler olduğu tespit edilmiştir. *Kurân-ı Kerim*'lerin bazıları hat sanatının örnekleri olup hattatların

⁷⁴⁶ Muhacir, "XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü"; Nisa Ökten, "Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış", *Arşiv Dünyası* 7 (2020): 118. Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır Ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği", 158. Bursa'da 1703-1710 yılları arasında 122 kitap sahibinin 34'ü kadındır. (%28) Muazzez Gündüz, "Tereke Kayıtlarına Göre Bursa Şehri'nde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1703-1710)" (Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 2019), 78; Asım Zubcevic, "Book Ownership in Ottoman Sarajevo 1707-1828" (Doktora Tezi, Holland, Leiden University, 2015), 162; Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 264. Gradeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", 279; Ümrân Karadeniz, "Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır'da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği" (Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Üsküp: Academy Global Yayınevi, 2023), 221. Edirne ve Bursa'da cinsiyete göre kitap sahipliği İstanbul'daki kadınlarla yaklaşık oranlarda olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁴⁷ Kişi sayısına göre Mushaf sayısının fazla olması, bir kişinin birden fazla Mushaf sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.

⁷⁴⁸ Dinî kitap ile kastedilen Kur'an-ı Kerim, Enâm-ı Şerif, Muhammediye, Ahmediye, Sancak Enâmı'dır.

isimleri ve hat türleri bilinmektedir. Mesela, Ramazan Efendi hattıyla yazılmış bir *Kurân-ı Kerim* 19.000 akçe⁷⁴⁹, Acem hattıyla yazılmış bir *Kurân-ı Kerim* 6.000 akçe, Derviş Mevlevî hattıyla yazılmış bir 3.600 akçe,⁷⁵⁰ Kûfî hattıyla yazılmış bir *Kurân-ı Kerim* 1.600 akçedir.⁷⁵¹ Bu kitapların hediyelerine bakarak çok yüksek olduğu görülmektedir. Zira incelediğimiz dönemde bir evin fiyatı 10.000 akçeden başlamaktadır. Terekelerde karşılaştığımız en değerli *Mushaflar* askerî sınıfa mensup kişilere aittir.⁷⁵²

Tablo 75. Kısmet-i Askerî ‘de Yer Alan Erkeklerin Sahip Oldukları Dinî Kitaplar

Dini Kitap	Sahip Olan Kişi Sayısı	Adet	Hediyesi (Akçe)	Hediye Aralığı (Akçe)
Kelâmullah	13	18	42.328	67-19.000
Kelâm-ı Şerîf	18	32	94.572	40-24.000
Mushaf-ı Şerîf	10	21	40.337	237-8.000
Muhammediye	4	4	2520	320-1.200
Kelâm-ı İzzet	10	10	13.753	273-4.000
Kelâm-ı Kadim	12	15	16.845	120-5.500
Enâm-ı Şerîf	9	9	937	20-400
Ahmediye	1	1	80	80
Cüz-i Yasin-i Şerîf	1	1	70	70
Sancak Enâm’ı	4	5	1.060	160-400
Hilye-i Şerîf	1	1	600	600
Toplam	83	117	213.102	20-24.000

Kısmet-i Askerî’de yer alan erkek terekeleri, 83 erkeğin 117 kitaba sahip olduğunu göstermektedir. Beledî Kısmet’teki kadın ve erkeklere, Kısmet-i Askerî’deki kadınlara göre en fazla kitaba sahibi olan Kısmet-i Askerî’de yer alan erkeklerdir. 17. yüzyıl ikinci yarısında askeri sınıfın daha çok kitap sahibi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵³

Tüm bu verilere göre 1656-1676 yıllarında tereke kaydı olan 2621 İstanbul Suriçi ahalisinden, 152 kişinin terekesinde 202 adet dinî kitap tespit edilmiştir. Terekesi olan kişilerin %6’sı dinî kitap (özellikle *Mushaf* demek daha doğru olur) sahibidir.

Osmanlı döneminde “her evde bir *Mushaf* ve *Enâm* bulunmaktaydı” şeklindeki yaygın kanaatin aksine, *Mushaf* sahibi aile sayısının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.⁷⁵⁴ İncelememizde bunu desteklemektedir. İncelediğimiz 20 senelik süreçte, İstanbul Suriçi’nde

⁷⁴⁹ Kısmet-i Askerî , 8/86b (Muharrem 1086 – Mart 1675).

⁷⁵⁰ Kısmet-i Askerî , 8/125a (Muharrem 1086- Mart 1675).

⁷⁵¹ Kısmet-i Askerî , 8/15a (Şevval 1085 – Ocak 1675).

⁷⁵² Artan, bu nevi Kitapların sahiplerinin kişiliklerini yansıtmadığını, topyekûn zenginlik alameti sayılması gerektiğini düşünmektedir. Bkz. Tülay Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, 2000 1999, 310.

⁷⁵³ Kitap sahipliği ile askerî sınıf mensubu olma arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Oğuz, “Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”, 158.

⁷⁵⁴ Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 79.

Beledî ve Kısım-i Askerî’de bulunan tüm terekelere göre Mushaf sahibi olanların oranı %6’dır. Cinsiyet olarak bakıldığında, erkek terekelerinde *Mushaf* ve dinî kitap sahipliği %80, kadınlarda %20’dir. *Mushaf* sahipliği ve dindarlık arasında bir ilişki kurmak için basit bir analiz yaparsak, askerî sınıfa mensup erkeklerin özellikle savaşa katılan askerîlerin *Mushaf-ı Şerîf* sahipliği oldukça fazladır. Askerlere sefer ve harp esnasında manevi destek vermek amacıyla ordu-yu hümayun tarafından da *Mushaf-ı Şerîf* dağıtılmış olma ihtimali de akla gelmektedir. Ardından Beledî Kısım’teki erkekler gelmektedir ki hepsi unvanlı kimselerdir, üçüncü sırada askerî sınıfa mensup kadınlar, onları Beledî Kısım’teki kadınlar takip etmektedir. Beledî Kısım’teki kadınların en az *Mushaf*’a sahip olması, daha az dindar oldukları anlamına gelmez. Elde edilen bilgiler, o dönem Osmanlı toplumundaki hayat tarzına göre kadınların okuma-yazma öğrenmeye ihtiyaç duymadığını göstermektedir. Böyle bir ihtiyaç olmayınca kadınlarda kitap sahibi olmak adına bir çaba görülmemekteydi. Ayrıca belirtmek gerekir ki, günümüzden farklı olarak okumayı ve yazmayı öğrenmek ayrı ayrı fiillerdi, her okuyan yazabiliyor anlamına gelmiyordu. Sadece okumayı öğrenen kadınların meclislerde toplanan kadınlara *Kur’an* veya *Muhammediye* okumaları o günkü kadınlar için yeterli görülüyordu ve okuyan kadın sayısı azdı. Şifahen bilgilenme, dinî yükümlülüklerini yerine getirme dindar bir insan olmanın yeterli koşulu sayılıyordu. Aslında bugün Anadolu’da Türkçe kitap ve *Kur’an-ı Kerîm* okumayı bilmeyen ancak dinî yükümlülüklerini samimiyetle ifa eden insanlarla benzerlik gösteriyorlardı. Dolayısıyla kadınların *Mushaf* sahipliği oranının düşük olmasının nedenleri arasında okur-yazarlık düzeyinin zayıflığı ve *Mushaf* sahibi olmanın maliyetli bir iş olması sayılabilir.

Beledî Kısım’te *Mushaf* kitabı haricinde kitap sahibi olan 42 erkek, 1230 erkeğin %3’ünü oluşturmaktadır. Bu erkekler, tıp, astronomi, mantık, akaid, fıkıh tefsir, sihir ve edebiyat gibi çok çeşitli alanlarda kitaplara sahiptirler. Bu durumu değerlendirebilmek için, 1656-1676 yılları arasında İstanbul Suriçi’nde yaşayan erkeklerin kitap envanteri EK-5’te sunulmuştur. Bu veriler, dönemin kitap eğilimleri hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir. 427 kitabın 27’si isimsiz risale, mecmuâ veya kitap kaydı şeklindedir. Kitapların toplam değeri 225.945 akçedir. Bazı kitapların isimleri tam yazılmamış, sadece kısaltmalar kullanılmıştır.

Beledî Kısım’teki 42 kitap sahibi erkekten 12’si çelebi, 11’i el-Hac, 3’ü dede, 1’i seyyid/efendi, 1’i efendi, 5’i Abdullah oğlu, 1’i halife, 1’i Rüstem Paşa Medresesi talebesi, 9 erkek unvansız kaydedilmiştir. Kitap sahipleri arasında en zengin koleksiyona sahip olan

Papuçzade Seyyid Mustafa Efendi'nin kitapları, Ek-5 verilerinde önemli bir yere sahiptir.⁷⁵⁵ Papuçzade'nin yaklaşık 230 kitabı vardır.

Tereke kayıtları incelendiğinde, kitap sahiplerinin büyük bir kısmının müslüman erkekler olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarında ise kitap bulunması çok nadirdir. Bu durum, gayrimüslimlerin kitap sahibi olmadıklarını mı, yoksa mahkemenin onların kitaplarını kaydetmediğini mi veya kitapların değerini bilinmediği için göz ardı edildiğini mi göstermektedir?⁷⁵⁶ Beledî Kısmet defterlerinde, bu sorulara cevap verebilecek sadece iki gayrimüslim tereke kaydı vardır. Şeyh Ferhad Mahallesi sakini Papa Ovadik v. Murad'ın 500 akçe değerindeki kitapları “kafir kitapları” diye yazılmış, isimleri verilmemiştir.⁷⁵⁷ Abdi Subaşı Mahallesi'nde yaşayan Konstantin v. İstator'un terekesinde ise “kitab-ı kâfir 41 (cilt) 1.000 akçe” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁷⁵⁸

⁷⁵⁵ Mülga Beledî Kısmet, 6/83a (R. evvel 1082 – Temmuz 1671).

⁷⁵⁶ 1670 yılına ait Sofya'da bir Ermeni'ye ait tereke kaydında “Zebur kitabı maa İncil kitabından 280 adet mevcuttur. Gayrimüslimlere ait terekelerde kitap isimlerini kaydetmeme bir uygulamadan ziyade katiplerin inisiyatifinde olduğunu düşündürmektedir. Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 288.

⁷⁵⁷ Mülga Beledî Kısmet, 2/60b (C. evvel 1074 – Aralık 1663).

⁷⁵⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/42a (C. evvel 1079 – Ağustos 1668). Terekesi, mesleği veya eşyaları hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir. Sadece 150.000 akçelik fevkanî ve tahtanî evi ve 244.650 akçelik mal varlığı olduğu, geride hamile bir eş bıraktığı ve genç yaşta vefat ettiği bilinmektedir. Bu da onun zengin ve kitap okumaya ilgili bir kişi olduğunu düşündürmektedir.

10. Ev Eşyası

Tereke ve muhallefât kayıtları, Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıklarını, lüks eşya sahipliğini ve günlük yaşamını yansıtan önemli birer tarihi belgedir. Bu kayıtlar, ölen kişilerin geride bıraktığı malların listesini içerir ve bu malların değerini, kalitesini ve çeşitliliğini gösterir. Bu kaynaklar sayesinde, hanedan muhiti, yüksek askeri sınıf ve orta halli Osmanlı insanının ev ve giyim eşyalarını, kitaplarını, mücevherlerini ve diğer kültürel unsurlarını tanımak mümkündür. Ayrıca, bu kaynaklar tüketim tarihi açısından da zengin veriler sunar. Bir eşyanın toplumun kullanımına katıldığı veya kullanımından düştüğü süreci, zengin şehir sakinleri arasında belirli bir tüketim büyümesi olup olmadığı gibi hususlar bu kaynaklarla izlenebilir.⁷⁵⁹ İç mekân döşemelerinde kullanılan mefruşat eşyaları, yatak, hamam, mutfak, aydınlatma gibi evin bölümlerine ait eşyaların değişimini görebilmemizi sağlamaktadır. Lüks tüketim eşyalarının Osmanlı evlerindeki yeri yine terekeler ile izlenebilmektedir.⁷⁶⁰

Osmanlı evleri sade, eşyalar işlevseldi. Evlerde yerler halılarla kaplıydı, temel mobilyalar çok sayıda minderli sofalardı. Gece, “mum iskemlesi” denilen küçük masalar üzerinde bulunan mumlar ile aydınlatma sağlanırdı. İnsanlar sofalara uzanırlar, günlük eşyalarını dolaplarda ve ahşap sandıklarda saklardı. Yemek masası kullanılmamakta, ayrı bir yemek bölümü bulunmamaktaydı. Yaşam alanı içerisinde, yemekler portatif alçak sehparların üzerine konan siniler ile servis edilmekteydi. Bu sinilerin etrafına en fazla altı kişi sığardı. Sinide sadece yemek tabakları ve kaşık bulunurdu. Yemek bitimi el yüz yıkanırdu. Yemekten sonra alkolsüz meyve içecekleri, şerbetler içilirdi. Batı’da ancak 16. Yüzyılda yaygınlaşan kaşık, Osmanlı’nın uzun süreden beri kullanımında idi.⁷⁶¹ Göçek, terekelere dayanarak en basit haliyle bir Osmanlı evini tarif etmektedir. Günlük yaşama dair bu eşyaları en fakirinden en zenginine hemen herkesin terekesinde görebilmekteyiz. Eski-yeni olması, kullanılan malzeme, yapan kişinin usta olup-olmaması, bunların kalitesini ve fiyatını belirliyor olmalıdır. En nihayetinde, sıradan insanların terekelerindeki sahip oldukları eşyaların çoğunluğu kişinin ihtiyacını karşılamak üzere vardır.

⁷⁵⁹ Suraiya Faroqhi, “Osmanlı’da Tüketimin Tarihi: Kaynak ve Modellerin Bir Ön Keşfi”, içinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Donald Quataert, Çev. Tanju Günsere (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 38.

⁷⁶⁰ Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, 57-59.

⁷⁶¹ Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, 54, 40.

Bu bölümde İstanbul Suriçili kadınların ev eşyalarının servet birikimine nasıl katkıda bulunduğu araştırılmıştır. Ev eşyaları arasında sadece yaygın olanlar (tencere, sahan, yatak takımları, halılar gibi) değil, aynı zamanda pahalı, nadir ve lüks sayılabilecek olanlar da dikkate alınmıştır. Bu kriterlerin yanı sıra, yeme-içme ve temizlik kültürüne ilişkin eşyalar da o dönemin İstanbul kadınına tanınmak için incelenmiştir.

Mülga Beledî Kismet'teki 485 kadının 2.914.416 akçe tutarında ev eşyası bulunmaktadır. Bu miktar, toplam 15.756.419 akçe servetin %18,5'ini oluşturmaktadır. 1680-1690 yıllarında Şam'da yaşayan reaya kadınların servetlerinde ev eşyası %55, askeri sınıfa mensup kadınların %39,8'dir.⁷⁶²

Tablo 76. Kadınların Eşya ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Eşya Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde (%)
Müslüman	300	1.672.549	5.919.970	%57
Gayrimüslim	185	1.241.867	6.332.441	%43
Toplam	485	2.914.416	12.252.411	%100

Müslüman kadınların servet birikimlerinin önemli bir kısmını ev eşyası oluşturmaktadır. Bu durum, gayrimüslim kadınlarla karşılaştırıldığında daha belirgindir. Ancak servet oranları açısından gayrimüslim kadınlar daha üstündür. Genellikle her kadının ev eşyasına sahip olması ve terekesinde yer alması beklenir. Ancak incelenen 591 kadından 485'inin terekesinde ev eşyası kaydına rastlanmıştır. Bu durumun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: sağirelerin terekelerinde eşyadan (ev eşyası, giyim eşyası ve mücevher) ziyade kendilerine intikal eden miras hisseleri ve bunlardan hâsıl olan murabahaları görmemizdir. Sağireler dışında diğer eşyasız tereke sahibi kadınların ev eşyalarının diğer aile bireylerine ait olması veya miras bölüşümünde sorun çıkarmadan paylaştırılması; ölümün yaklaştığını anlayan kadınların ev ve giyim eşyalarını yakınlarına ve azat ettikleri kölelerine verilmesi görülen durumlardandı.⁷⁶³

Terekelerde kaydedilen ev eşyaları dönemin eşya tercihini gösterdiği gibi, bir hanenin dayalı döşeli halini tahayyül etmemize de imkân sağlar. Bu kayıtlar bize sosyal tarih ve eşya tarihi açısından yardımcı olmaktadır. Fatih Bozkurt “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi

⁷⁶² Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 82.

⁷⁶³ Faroqi, “Women, Wealth and Textiles In 1730s Bursa”, 230.

Kültüründe Değişim” isimli doktora tezinde 1785-1875 İstanbul’unda bir evin ihtiyacı olan mefruşattan, aydınlatma ve ısıtma araçlarına kadar çok kapsamlı bir inceleme yapmıştır.⁷⁶⁴ İncelenen dönemin 100 yıl sonrasına ışık tutan Bozkurt’un çalışmasında görüldüğü gibi kullanılan araç-gereç ve ev mefruşatının 100 yıl önce de aynı şekilde ve aynı malzemelerden olduğu söylenebilir.⁷⁶⁵

Özellikle mefruşat eşyaları, zenginliği gösteren eşyalardır. Eşyalar nakış ve kumaşlarına göre fiyatlandırılmaktadır. Servet miktarına göre çeşitlilik, sayı, kullanılan malzeme değişiklik göstermektedir. Daha anlaşılır olması için iki kadının eşyalarına bakılarak bir değerlendirme yapılmıştır. 171.000 akçelik terekesiyle varlıklı bir kadın olan Belkıs bt. el-Hac Nimetullah’ın terekesinde yer alan mefruşat eşyalarından birkaçı şöyledir; klabdanlı ocak perdesi 1.000 akçe, 5 çatma döşek yüzü 3.800 akçe, yük perdesi 1.500 akçe, beyaz mere üzerine işlemeli yasdık 2.000 akçe, sırmalı makad 1.500 akçedir.⁷⁶⁶ Pahalı malzemelerden mamul kıymetli eşyalardır. Seçilen diğer kadın orta sınıftan diyebileceğimiz Belkıs bt. Abdullah’tır. Terekesinde ocak perdesi 100 akçe, 7 adet münakkaş yasdık yüzü 290 akçe, beledî döşek 150 akçe, serveti ise 17.447 akçedir.⁷⁶⁷ Çatma, sırma, klabdan, sandal, dolama Bursa, seraser, gibi daha kıymetli malzemeler kullanılarak üretilen eşyaların zengin kadınların kullanımında olduğunu, beledî, yemeni, serenkten mamul ve çokça da müstamel, köhne eşyaların servet miktarı düşük kadınların terekelerinde olduğunu görmekteyiz. Avrupaî mobilyaların kullanılmadığı bu dönemlerde, geleneksel mefruşat eşyasının çokluğu ve çeşitliliği varlıklı olmayı temsil etmektedir, servet birikiminde önemli bir yere sahiptir.⁷⁶⁸

Bu bölümde, Suriçi ahalisinin tüketim alışkanlıkları ve servet ile ilişkisi hakkına bir fikir sahibi olmak için bazı eşyaların varlığı yahut azlığı-çokluğu incelenmiştir. Bu eşyalar arasında abdest leğen ve ibriği, hamam eşyaları, kahve eşyaları, ayna, çini, baklava tepsisi, buhurdan-gülâbdan ve saat bulunmaktadır. Bu eşyaların tereke defterlerindeki kayıtları kullanılarak orta hallilerin tüketim alışkanlıkları değerlendirilmiştir.

Abdest leğen ve ibriği, el ve yüz yıkamak, abdest almakta kullanılan, leğen ve ibrikten oluşan bir takımdır. Terekelere bakılarak bu eşyanın kaç kişi de olduğuna, fiyatlarına göre hangi

⁷⁶⁴ Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”.

⁷⁶⁵ Bunlara dair Fatih Bozkurt, eşyaların kullanımları, yıllara göre sayıları hakkında tafsilatlı incelemelerde bulunmuş, bir başvuru kaynağı eser sunmuştur. Bkz. Bozkurt, 260-82.

⁷⁶⁶ Mülga Beledî Kısmet, 4/94b (Muharrem 1080 – Haziran 1669).

⁷⁶⁷ Mülga Beledî Kısmet, 4/1a (Z. kade 1078 – Nisan 1668).

⁷⁶⁸ Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, 49-64.

sosyo-ekonomik düzeydeki insanların sahip olduğuna bakılmıştır. Bozkurt çalışmasına göre 1785 -1806 yıllarında 203 tereke kaydında 24 adet abdest leğen ve ibriği tespit edilmiştir. Buna karşılık 1656-1676 yıllarında Mülga Beledî Kısım'te yer alan 591 kadın terekesinde ancak Fatma bt. Recep'in terekesinde 80 akçe değerinde *abdest leğen ve ibriği* bulunmaktadır.⁷⁶⁹ Safer isimli bir Ermeni'nin terekesinde bulunan 57 akçe değerindeki abdest ibriği ise bir gayrimüslimin terekesinde olmasından yola çıkarak, kullanım şekliyle çok o gün için üretilen bir modele bu adın verildiğini gösteriyor olabilir.⁷⁷⁰ Mülga Beledî Kısım defterlerinde tereke kayıtlarında *abdest leğeni ve ibriği* şeklinde kayıt oldukça azdır. Diğer taraftan sadece *leğen ve ibrik* kaydı 83 kadının terekesinde yer almaktadır. Bu kadınların 68'i müslüman, 15'i gayrimüslimdir. Muhtemelen abdest almak için de kullanılıyor olmalıdır. 83 leğen ve ibrik kaydının toplam tutarı 15.938 akçedir. Bunların değeri 36 akçe ile 1120 akçe aralığındadır. Hangi malzemeden mamul oldukları belirtilmemiştir. Her servet aralığında görülen bir eşya olmakla birlikte %62 oranında 10.000 akçe üzeri servete sahip kadınların terekelerinde yer almaktadır.

Kahve, Osmanlı topraklarına 16. yüzyıl ortalarında girmiş, zaman zaman bazı kısıtlamalarla karşılaşmış, Osmanlı toplumunun en popüler içeceklerindendir.⁷⁷¹ Bu kısıtlamalar konusunda ayrıntı veren Katib Çelebi nam-ı diğer Hacı Halife'ye ait Mizanu'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk adlı eseridir (1657). Peçevi, Mustafa Ali, Naima Osmanlı toplumunda kahve ile gelişen bir kahve kültüründen bahsetmişler ve eleştirmişlerdir.⁷⁷² 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İstanbul'da 100'e yakın kahve tüccarı ve 55 dükkân ile 500 kahve toptancısı ve bunlara ait 300 kahve deposu mevcuttu.⁷⁷³ 1634 yılında İstanbul'u ziyaret eden Blount, Türklerin kahve adını verdikleri ve kendisinin tadını beğenmediği bir içeceği günün her saatinde içtiklerini ve bunun için kahvehanelere gittiklerini aktarmaktadır.⁷⁷⁴ Blount'un

⁷⁶⁹ Mülga Beledî Kısım, 1/34a (Zilhicce 1068 – Eylül 1658).

⁷⁷⁰ Mülga Beledî Kısım, 2/3a (R. evvel 1072 – Ekim 1661).

⁷⁷¹ Suraiya Faroqi, "Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986): 87-93.

⁷⁷² Ahlaki bir çürümenin göstergesi olarak kabul edilen kahve için Ebusuud Efendi'nin kahve taşıyan gemileri batırttığı ve yükünü denizin dibine boşalttığı söylense de bu döneme ait birçok veri İstanbul'a kahvenin sokulduğunu bu iddianın bir söylenti olduğunu düşündürmektedir. Kahve içenlere dair uygulanan asıl baskı IV. Murad zamanında yaşanmıştır. Öyle ki, yasağa uymayanlar idam ile cezalandırılmışlardır. Bkz. Ayşe Saraçgil, "Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)", içinde *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Ed. Helene Desmet-Gregoire, François Georjon (YKY, 1999), 27-41; Seyit Ali Kahraman, "Osmanlı'da Kahve ve Kahvehaneler", içinde *Bir Taşım Keyif - Tüürk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, Ed. Ersu Pekin (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015), 43-117.

⁷⁷³ Robert Mantran, *XVI- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge, 1995), 62.

⁷⁷⁴ Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk 1634*, 92.

gözlemi erkeklerin dış mekanlarda kahve içme kültürüne ilişkindir. Osmanlı kadınlarının kahve tüketimi hakkında ise bir bilgi vermemektedir. İstanbul Suriçi’nde kadınların kahve ile ilişkisini anlamak için terekelerde kahve eşyalarının bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Mülga Beledî Kismet’te kayıtlı kadınların terekelerinde kahve ibriği, tepsisi ve fincanının varlığı o dönemde kadınların kahve tüketimini ve kahvenin hangi evlere girdiğine dair bir fikir vermektedir. 1656-1676 yıllarında bir kıyye kahve aşağı yukarı 2 akçedir. İnceleme sonucu 72 kadının terekesinde kahve ve kahve ibriği kaydı bulunmuştur bu oran tüm kadınlar içerisinde %12’dir. Diğer ev halkına ait olan kahve eşyalarının da ortak kullanıldığı ve dolayısıyla terekeye dahil edilmediği varsayılırsa oran daha yüksek olabilir. Kahve ibriği fiyatları 40 akçe ile 1.350 akçe, kahve tepsisi fiyatları 20 akçe ile 50 akçe arasında değişmektedir. En pahalı kahve ibriği simden yapılmıştır. Bir terekede de 200 akçelik bir kahve makremesi kaydı görülmektedir. Ayrıca terekelerde kahve değirmeni kaydına rastlanmamış olması, kadınların kahvelerini öğütülmüş olarak aldıkları anlamına gelmelidir. 12 kadının terekesinde fincan kaydı vardır ve çoğunluğu fağfurî malzemeden yapılmıştır.⁷⁷⁵ Bir fincanın fiyatı 15 akçe ile 300 akçe arasındadır. Portakal fincan kaydına daha ziyade Kismet-i Askerî defterlerinde rastlanılmaktadır.⁷⁷⁶ Bu eşya 5 *portakal fincan 90 akçe* şeklinde terekede yerini almıştır. Kismet-i Askerî’de biraz daha yüksek meblağlarda fincan kayıtları ile karşılaşmaktayız. Kismet-i Askerî’deki en yüksek meblağda olan 1.430 akçe değerindeki mücevherli fincan, Suriçi kadınlarında pek de görülmeyen fincan çeşitliliğine sahip olan bir kadına aittir.⁷⁷⁷ Bu kadının fincan koleksiyonu şöyledir: 2 adet *kebir fincan 250 akçe*, 1 *beyaz fincan 475 akçe*, 1 *gergedan fincan 300 akçe*, 6 adet *fağfurî fincan 1065 akçe*, 34 adet *fincan 4.959 akçe*, *taş fincan ma tabak 105 akçe*, 1 adet *sim sağır fincan ma tabak 321 akçe*, *mücevher fincan ma kapak 800 akçe*. Oldukça zengin olan bu kadının bu kadar çeşitli ve sayıda fincana sahip olmasının nedeni, bir fincan tutkunu olması veya çok misafir ağırlayan bir hanım olduğunu işaret ediyor olabilir. Yahut bu eşyaların ticaretini yaptığı da düşünülebilir.

⁷⁷⁵ Fincan kelimesi arapça olup farsçada da pingan olarak kullanılmaktadır. *Kase*, tas anlamındadır. Nihal Bursa, “Bir Keyfin Adabı: Çekirdekten Fincana Türk Kahvesinin Maddi Kültürü”, içinde *Bir Taşım Keyif - Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, Ed. Ersu Pekin (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015), 270.

⁷⁷⁶ Portakal (Portekiz) kaydı varsa da aslında Çin malı olup Portekizliler tarafından getirildiğinden böyle anılmaktadır. Mülga Beledî Kismet, 7/40a (Şevval 1082 – Ocak 1672), 4/88a (Muharrem 1080 – Haziran 1669).

⁷⁷⁷ Kismet-i Askerî, 5/115a (Safer 1082 – Haziran 1671). Belgenin isim kısmı tahrir olduğundan kim olduğunu bilememekteyiz, sadece baba ismi Abdullah’tır, bu seçilebilmektedir. Mücevherli fincana örnek olarak bkz. Ayşe Erdoğan ve Serkan Gedük, “Çin Porseleni Fincanlar”, içinde *Bir Taşım Keyif - Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015), 298.

Mülga Beledî Kısmet'te Karabaş Mahallesi'nde yaşayan Safer v. Yahya isimli Ermeni'nin terekesinde ise *fağfurî 69 adet fincan* bulunmaktadır. Bu fincanların toplam değeri 2.900 akçedir.⁷⁷⁸ Bu kişinin dükkân bilgisi kayıtlarda yer almamakla birlikte, sahip olduğu diğer züccaciye eşyaları (fağfurî tabak, kâse, martaban⁷⁷⁹ kavanoz, tabak gibi) onun züccaciyeci olduğunu düşündürmektedir.

Bu eşyaların yapımında kullanılan malzemede ve fiyatında kesin çizgiler olmaması herkesin serveti nispetinde kahve eşyalarına sahip olduğunu göstermektedir. Zengininden fakirine toplumun her kesimine yayılmış bir keyif kültürü olduğu anlaşılmaktadır. Kahveyle ilgili eşyalar her servet aralığında kadının terekesinde yer almaktadır. Kahveyi daha çok tüketen müslüman kadınlardır diyebiliriz, kahve eşyalarına sahip kadınların 67'si müslümandır.

Çini, Türk estetiğinin mimari yapıların iç ve dış mekân ve tabak-çanak, dekorasyon eşyalarına yansıma hali olan bir sanattır. Çini, seramiğin bir yüzüne sırlı, su geçirmez bir tabaka veya cam ile ateşle kaynaştırılması sonucu elde edilmektedir. Bu eşyanın İstanbul'un orta halli insanlarındaki sahip olma yaygınlığı, servetle bir ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Terekelerde çok az sayıda çini eşyaya rastlanmıştır, bunlar da 17.yüzyılın başlarında İstanbul pazarına giren Kütahya ürünleri olmalıdırlar.⁷⁸⁰ Özellikle İznik çini kaplar çok pahalı olmaları sebebiyle, Osmanlı saraylarında ve elitlerin konaklarında görülebilecek kabilden lüks eşyalardandır. Ayrıca 1600 - 1650 yılları arasında İznik üretimi yavaşlatmış, Kütahya ise hızlandırmıştır.⁷⁸¹ Bu da İznik çinisini daha ulaşılmaz yaparken, Kütahya çinisinin ulaşırlığını artırmıştır. Bu sebeple, orta halli Osmanlı ailelerinde görülen çini eşyaların Kütahya işi olmaları kuvvetle muhtemeldir.⁷⁸² 16. yüzyılda Türk çini sanatı üretim ve estetik açıdan zirve yapmıştır. Osmanlılar, çanak-çömlek şeklindeki eşyalara çini, levha halindeki bezemelere ise kaşî adını vermiştir. Kütahya çini atölyeleri çanak-çömlek imalatı yaparken, İznik atölyeleri ise kaşî imalatına ağırlık vermiştir. İstanbul pazarındaki

⁷⁷⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/2b (R. evvel 1071 – Kasım 1660).

⁷⁷⁹ Burma'nın bir limanı olan Martaban'dan gemilere yüklendikleri için Osmanlıların mertabani dedikleri yeşil renkli seladon da denilen ve bugün Topkapı Sarayı'nda örneklerini gördüğümüz en eski Çin porselenleri de bunlar arasındadır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 73. Üç hamur üst üste birbirine kaplanmak suretiyle meydana getirilen mavi ile yeşil arası hârelî ve gayet ağır fayans. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defteri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy 1-85 (1978): 81.

⁷⁸⁰ Nurhan Atasoy ve Julian Ruby, *İznik Seramikleri* (TEB Bankası Yayını, 1989), 27.

⁷⁸¹ Amanda Phillis, *Everyday Luxuries: Art and Objects Ottoman Constantinople, 1600-1800* (Berlin: Verlag Kettler, 2018), 49.

⁷⁸² Bilgin Aydın, "Edirne Tereke Sicilleri", Edi. Tuba Karatepe, Bahattin Demirelli (Uluslararası Sempozyum "Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne", Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:122, 2010), 178.

çini kap-kaçağın Mülga Beledî Kısmet'teki kadınların tüketimine pek yansımadağı görülmektedir.⁷⁸³ İncelenen dönemdeki terekelerde çini eşya sahipliğı oldukça azdır. Bunun nedeni, bu eşyaların pahalı olması veya kadınların tercihlerinin farklı olması olabilir.⁷⁸⁴ İncelenen kayıtlarda Atasoy'un belirttiğı gibi "çini evani", "İznik", "İzünik", "Kütahya" şeklinde adlandırılmış tabak çanak kayıtları bulunmamaktadır. Kısmet kâtibi genellikle sadece çini tabak ve bardak şeklinde kaydetmiştir. Örneğın, Belaşe bt. Papa Yani'nin 100 akçe kıymetinde bir çini tabağı⁷⁸⁵, Kanola bt. Todorı'nın 14 adet 140 akçe tutarında çini tabağı⁷⁸⁶ ve Nişancı Paşa Mahallesi sakini Maryem'in de 20 akçe kıymetinde bir çini bardağı vardır.⁷⁸⁷ Ayrıca, Süleymaniye Bimarhane'sinde vefat eden bir çinici olan Halil'in terekesinde de 2.100 akçe kıymetinde 300 adet çini tabak bulunmaktadır. Diğer meksur tabak 70 akçedir.⁷⁸⁸ İhtiyar v. Hubyar'ın 17 adet çini tabağı 180 akçedir.⁷⁸⁹ Kısmet-i Askerî'de yer alan el-Hac Hasan b. İlyas'ın sahip olduğı 3 adet çini tabak 10 akçedir. 16. yüzyıl sonlarına ait olduğı düşünölen bir mezad defterinde Arnavut Mustafa'nın üç İznik üsküresini⁷⁹⁰ 80 akçeye sattığı bilgisinden yola çıkarak, incelenen dönemdeki sıradan insanların kullanımlarında olan çinilerin fiyatları hakkında aşağı yukarı bir mukayese yapabiliriz.⁷⁹¹ İncelenen defterlerdeki çiniler, 50 yıl öncesi mezatta satılan İznik çini tabakları ile kıyaslandığında, beledîde yer alan çinilerden daha kıymetlidir.⁷⁹² Şam tereke kayıtlarında çini eşyanın daha çok sayıda olduğı anlaşılmaktadır.⁷⁹³ Edirne'de de hemen her terekede çini eşya kaydı bulunmaktadır.⁷⁹⁴ Suriçi'nde çini eşya sahiplerinin sayıca az olduğı görölmektedir, bunda İstanbul'da çıkan yangınların etkili olması muhtemeldir.

⁷⁸³ İncelenen dönemde çıkan yangınlar da bunda etkili olabilir. Bu yangında tarihi yarımada ve Galata harap olmuştur. Nurhan Atasoy, bu yangınlar ile tıpkı evler, mahalleler etkilendiğı gibi ev eşyalarının da yitimine sebep olduğına dikkat çekmektedir. Bkz. Atasoy ve Julian Ruby, *İznik Seramikleri*, 25.

⁷⁸⁴ Atasoy ve Julian Ruby, 17-19.

⁷⁸⁵ Mülga Beledî Kısmet, 3/9a (C. ahire 1075 – Ocak 1665).

⁷⁸⁶ Mülga Beledî Kısmet, 1/68b (Ramazan 1071 – Nisan 1661).

⁷⁸⁷ Mülga Beledî Kısmet, 4/53b (Recep 1079 – Ocak 1668).

⁷⁸⁸ Mülga Beledî Kısmet, 5/10a (Safer 1080 – Temmuz 1669).

⁷⁸⁹ Mülga Beledî Kısmet, 1/ 44b (C. evvel 1069 – Ocak 1659).

⁷⁹⁰ Toprak, çini veya bakırdan yapılan şerbet, turşu koymak için kullanılan, üzerinde bitkisel motifler bulunan küçük kâse. Bkz. Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 389.

⁷⁹¹ Atasoy ve Julian Ruby, *İznik Seramikleri*, 29.

⁷⁹² Bu yapılan mukayesenin çok sağlıklı olmadığının farkındayız. Çünkü elimizde ne bir boyut ne desen ne kalite hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Kıyas için eşit şartlarda olup olmadığını bilemiyoruz. Sadece çinilerin fiyat aralığını ve İznik işinin ne kadar kıymetli, Mülga Beledî Kısmettekilerin ne kadar düşük fiyatta olduğunu görmemiz açısından paylaşılmıştır.

⁷⁹³ Establet, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", 219.1686- 1693 ve 1689-1717 senelerine ait Şam tereke defterlerinde Tablo 5'te sini (çini) kap kaçak sahibi 6 erkek, 502 kadın tereke kaydında tespit edilmiştir.

⁷⁹⁴ Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", 86-423.

Ayna son yıllarda yapılan araştırmalarda Osmanlı maddi kültüründe ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimin göstergesi olarak yerini almaya başlamıştır. Sahip olunması sahibinin varlıklı olmasına, ya da batılılaşmaya delalet sayılmıştır. Milattan önce Mısırlıların, Sümerlilerin, Türklerin, 2. yüzyılda Romalıların bugünkü anlamdaki aynadan farklıda olsa, ayna imal ettikleri, kullandıkları bilinmektedir.⁷⁹⁵ Günümüzde kullanılan aynalara benzer aynalar 15. yüzyılda Belçika ve Fransa’da yapılmaya başlanmış, Rönesans ile bütün Avrupa’ya yayılmıştır. Osmanlı toprakları da bundan nasibini almıştır. Aynanın Osmanlı toplumunda varlığı bu sebeple batılılaşmanın bir göstergesi olarak ele alınmış olmalıdır.

17. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul’daki kadınlarında ayna sahipliği ve ayna çeşitleri incelenmiştir. 36 kadının terekesinde çeşitli aynalar bulunmaktadır. Aynalar, yapıldıkları malzemelere göre kara, sim, billur, sedefkâri, kadife kaplı ayna gibi adlarla kaydedilmiştir. 13 kişide kara ayna (5 akçe ile 150 akçe), 4 kişide sedefkâri (70 akçe ile 120 akçe), 21 kişide sim (100 akçe ile 6.000 akçe), 1 kişide billur (30 akçe) ve bir kişide de cevahirli (300 akçe) ayna bulunmaktadır. En uygun fiyatlı olan kara aynadır.⁷⁹⁶ Bunu sedefkâri ayna takip etmektedir. Bu üst tabakadaki kadınların terekelerinde genellikle simden ve cevahirli olmaları nedeniyle aynaların ziynet eşyaları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Frenk aynası adıyla bilinen bir çeşit ayna daha vardır. Bu ayna ile ilgili kayda sadece Kısmet-i Askerî’de rastlanmıştır. Fiyatları 130 ve 135 akçedir. Şam aynası, hamam aynası gibi diğer ayna çeşitlerinin varlığı bilinmekle birlikte Mülga Beledî Kısmet’te yer alan kadınların terekelerinde rastlanılmamıştır.⁷⁹⁷ Fatma bin Abdullah’ın terekesinde bulunan 61 akçe kıymetindeki “berber aynası” ifadesi diğer kadın terekelerinde sıkça rastlanan “kara ayna” ve “sim ayna” tanımlarından farklıdır.⁷⁹⁸ Bu farklılık tesadüfî olmamalıdır. Fatma saç bakımı ya da yüz yazmacısı-meşşatta veya maşıta⁷⁹⁹ gibi işle uğraşıyor, evde yahut hamamda hanımlara hizmet veriyor olabilir.

⁷⁹⁵ Medine Sivri ve Zeynep Angın, “Dünya ve Türk Kültüründe Tarihi, Mistik ve Ekinse Açından ‘Ayna’nın Yeri”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, sy 27/1 (2021): 32; Nermin Sinemoğlu, “Ayna”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991).

⁷⁹⁶ *Kara aynanın* Osmanlı da tam olarak bir tarifine ulaşamamakla birlikte, II. yüzyılda Romalılar bir cam parçasının arkası siyah boyanarak elde edilen bir ayna türü kullanmaktaydılar. Kayıtlardaki *kara aynada*, aynı teknikte elde edilen ayna olabilir. Bkz. Sinemoğlu, “Ayna”.

⁷⁹⁷ Selim Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)” (Doktora Tezi, New York State University, 2009), 64.

⁷⁹⁸ Mülga Beledî Kısmet, 1/11a (C. ahire 1068 – Mart 1658).

⁷⁹⁹ Yüz yazmacısı, meşşatta veya maşıta; Allık, aklık, rastık, sürme kullanarak kadınları süsleyen kimselere verilen isim. Bir nevi makyaj yapmada ehil kimseler.

Evliya Çelebi, “esnaf-ı ayineciyan”dan ve İstanbul’da bu meslek grubuna ait 90 dükkân ve 105 çalışanın varlığından bahsetmektedir.⁸⁰⁰ Bu kadar çok sayıda olan aynacıların çok miktarda ayna ürettiği düşünülürse, başkentteki kadın terekelerinde aynanın az yer alması ilginçtir. Diğer yandan kayıtlara geçen aynaların çoğunun değerli malzemelerden yapıldığı ve bir zenginlik göstergesi oldukları söylenebilir. Haydar Paşa Mahallesi sakinlerinden Hadice bt. El-Hac Ali’nin sahip olduğu 6.000 akçe tutarındaki oldukça pahalı aynanın “sim” olması dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çok yüksek fiyatlı ayna, 23.000 akçe tutarındaki mücevherleri içeren mirasında hem bir estetik nesne hem de para değeri olan bir araçtır. Yüksek fiyatlı aynaların bir zenginlik göstergesi olduklarını ve bir yatırım aracı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Buhur, tütsü ve gülsuyu kullanımı, Peygamber’in mescitlerin güzel kokmaları için buhur yakılmasını emretmesi ve kendisine sevdiren üç dünya nimetinden birinin güzel koku olması sebebiyle hem mescitlerde hem evlerde kullanımı yaygın bir gelenek haline gelmiştir.⁸⁰¹ Bu uygulamanın hem dezenfeksiyon hem de estetik bir amacı vardır. Özel günlerde ve salgın dönemlerinde sokaklarda tüsüler yakılmıştır.⁸⁰² Evliya Çelebi, İstanbul’da güzel koku satan Edirneli kadınlardan⁸⁰³ ve Anadolu ve Rumeli’de ziyaret ettiği birçok tekke ve türbenin buhurdan, gülâbdan ve şamdanla tezyin edildiğini anlatmıştır.⁸⁰⁴ Buhur ve gülsuyu kullanımı, aynı zamanda karşıdakine gösterilen bir hürmet ifadesidir.

Tereke kayıtlarında buhurdan ve gülâbdan eşyalarına sahip kadınların olup olmadığı incelenmiştir. Buhurdan, güzel kokulu maddeleri yakmak için kullanılan kaplara, gülâbdan ise gül suyu veya diğer sıvı kokuları saklamak için kullanılan şişelere denmektedir. Nadir ve pahalı bir madde olan buhurun ve buhurdanlığın her evde bulunmadığı tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Sadece 15 kadının terekesinde yer alan bu eşyaların çoğu gümüşten

⁸⁰⁰ Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Baskı, c. 1. cilt, 2. Kitap (YKY, 1999), 38. Bölüm.

⁸⁰¹ Sargon Erdem, “Buhur”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 383-84. Serkan Gedük’ün “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği” isimli yazısı, gülsuyu ve buhur üretimi, esnafı ve saray muhitinin bu maddelere verdiği önemi daha iyi anlamamızı sağlayacak bir çalışmadır. Bkz. Serkan Gedük, “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, *Topkapı Sarayı Müzesi*, sy 6 (İstanbul 2013); Nina Ergin, “The Fragrance of the Divine: Ottoman Incense Burners and Their Context”, *Art Bulletin* 96, sy 1 (t.y.): 70-97.

⁸⁰² Bihter Türkan Ergül, “Osmanlı’da hijyen ve temizliğin önemli bir parçası: Koku”, <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/osmanlida-hijyen-ve-temizligin-onemli-bir-parcasi-koku-487295.html>

⁸⁰³ Robert, Seyit Ali Kahraman, ve Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I-II. Kitap:258.

⁸⁰⁴ Fahri Maden, “Evliya Çelebi ’nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 68 (2013): 89-128.

yapılmıştır. *Gülabdan ve buhurdan*ın yapımı için kullanılan simin dirhemi 9 akçe ile 12 akçedir.⁸⁰⁵ Kullanılan gümüşün ağırlığına göre bu fiyattan hesaplanmıştır. Gümüşten yapılan gülabdan ve buhurdanların fiyatları 1.000 akçe ile 2.400 akçe aralığında değişmektedir. Gümüşün anti-bakteriyel özelliği nedeniyle bu eşyaların yapımında tercih edilmiş olmalıdır. Gümüşün yanı sıra pirinç, seramik gibi bir nebze daha ucuz maddelerden yapılanları da bulunmaktadır. Sadece iki kadında 30 ve 40 akçe fiyatında pirinç buhurdan ve bir kadında 320 akçe fiyatında fağfur gülabdan tespit edilmiştir.⁸⁰⁶ El-Hac Hızır b. İbrahim dükkânında bulunan bakır gülabdan ve buhurdan 120 akçe olarak, malzeme bakımından fikir vermektedir.⁸⁰⁷ Sırasıyla gümüş, fağfur, bakır ve pirinçten yapılmaları fiyat skalasını belirlemektedir.

Ud, misk ve gül suyu gibi malzemeler, Osmanlı döneminde parfüm yapımında ve tıbbî amaçlarla kullanılan değerli ürünlerdi. Buhur için en çok kullanılan malzeme olan ud terekelerden edindiğimiz bilgiye göre, 1059'da 6 akçe, 1071'de 1,5 akçe ile 13 akçe, 1079 senesinde 10 akçe fiyatlarındadır. Fiyatı yıllara göre değiştiği kadar cins ve kalitesi de etkiliyor olmalıdır. Beledî Kısmet'teki Ağnaya bt. Mikail adlı Ermeni'nin terekesinde bulunan 350 dirhem udun tutarı 2.760 akçedir.⁸⁰⁸ 1 dirhem ortalama 8 akçe kıymetindedir. Ağnaya'nın bu kadar çok uda sahip olması, bu işin ticaretini yaptığına işaret ediyor olabilir. Gül suyu üreticisi olduğu anlaşılan Mehmed Beğ b. İsmail'in terekesinde olan gül misk 95 akçedir.⁸⁰⁹ Mehmed'in terekesinde yer alan *gül misk* gül suyu ve miski karıştırarak elde ettiği bir koku olmalıdır. El-Hac Hızır b. İbrahim'in dükkânında bulunan *misk nafesi* 325 akçedir.⁸¹⁰ Hacdan gelirken ölen El-Hac Hüseyin b. Hasan'ın terekesindeki birçok ud kaydına bakılırsa dirhemi 7 akçe, bir *göbek misk* 360 akçedir.⁸¹¹ Fatma bt. Receb'in terekesinde *misk göbek* 200 akçedir. Kadınlarda tek misk kaydı olan bu kadındır.⁸¹² Terekesinde yer alan üç kalem eşyadan ikisi ud olan Belos v. Cared isimli şahıs Valide Sultan Hanında vefat ettiğinde yanında olan fazla miktardaki ud'dan dolayı bu işin ticaretini

⁸⁰⁵ 1 Dirhem 3,20 gr.dır.

⁸⁰⁶ Mülga Beledî Kısmet, 1/39a (Safer 1069 – Kasım 1658).

⁸⁰⁷ Mülga Beledî Kısmet, 9/38b (C. ahire 1085 – Eylül 1674).

⁸⁰⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/107a (Safer 1085 – Mayıs 1674).

⁸⁰⁹ Kısmet-i Askerî 5/41b (Muharrem 1061 – Aralık 1650).

⁸¹⁰ Mülga Beledî Kısmet 9/38b (C. ahire 1085 – Eylül 1674). Misk Nafe ile kastedilen ceylanda miskin olduğu kesedir. Henüz işlenmemiş misk için bu ifade kullanılmış olmalıdır.

⁸¹¹ Mülga Beledî Kısmet, 10/53b (R. evvel 1086 – Mayıs 1675).

⁸¹² Mülga Beledî Kısmet, 1/34a (Z. hicce 1067 – Ekim 1657).

yaptığını düşünebiliriz.⁸¹³ Kalitelerine göre fiyatlanmış olup 33 vukiyye udun fiyatı 148.500 akçedir.⁸¹⁴

Miskin yanında taşınabilmesi için *misk kesesi* bulunmaktaydı, terekelerde zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Misk kesesi diye isimlendirilen bu eşya, üzerinde delikleri olan ve içindeki kokunun devamlı rayiha vermesini sağlayan, bir nevi koku kapsülü ya da kadınların koku sürmek istedikleri zamanlar için yanlarında taşıdıkları ağzı kapalı kese formunda bir eşya olmalıdır. Lady Montagu'nun Türk elbiseleri ile tasvir edildiği resimde boynundan sol tarafına çapraz asılmış ve hançerinin yanına sarkmış eşya bu misk kesesine dair bir örnek olabilir.(Ek 11) Üç kadında tespit edilmiştir: Gonca bt. Karabet' in misk kesesi 50, Hamide bt. Ahmet'in misk kesesi 66 akçe, Fatma bt. Salih'in simden misk kesesi 30 akçedir.⁸¹⁵ Bu eşyanın fiyatını belirleyen malzeme olmalıdır, bununla ilgili terekelerde bir bilgi bulunmamaktadır. Tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre fazla kişi tarafından sahip olunan bir eşya değildir. Osmanlı kadınlarının günlük hayatlarında kullandıkları güzel kokular ve bunlara ait buhurdan ve gülabdan gibi eşyalar, onların sosyal statüleri, zevkleri ve kültürel alışkanlıkları hakkında ipuçları vermektedir. Sonuç terekelerde yer alan bu eşyaların çeşitleri, fiyatları ve sahipleri incelenmiştir. Bu eşyaların çoğunlukla simden yapıldığı ve yüksek fiyatlara sahip olduğu görülmüştür. Bu eşyaların herkesin kullanımında olmadığı, sadece varlıklı kimselerin terekelerinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Mutfak eşyaları toplumun tüketim alışkanlıkları, mutfak kültürü, yemek tercihleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Sahan, kazan, tencere, tas gibi kap kaçaklar yüzyıllardır kullanılagelen en bilinen mutfak eşyalarındandır. 1656-1676 yıllarına ait Mülga Beledî Kısmet'teki terekelerde mutfak eşyalarından bahsedilirken, baklava tepsisi dikkat çekicidir. Mülga Beledî Kısmet'teki 50 kadının terekesinde bulunan baklava tepsisi, erkek terekelerinde ve Kısmet-i Askerî'deki terekelerde de yaygın olarak görülmektedir. Bu durum baklavanın o yılların en sevilen tatlı olduğuna işaret etmektedir. Sarayda da ekseriyetle tercih baklavadan yana gözükmektedir. *Taam-ı Paşayan, Ehl-i Divan, Saray Mensuplarına Verilen Ziyafetlere* ait listelerde de baklavaya yer verildiği görülmektedir.⁸¹⁶ Tepsinin imal edildiği

⁸¹³ Mülga Beledî Kısmet, 2/1b (R. ahire 1072 – Kasım 1661).

⁸¹⁴ 1 Vukiyye 38,4 gr. dır.

⁸¹⁵ Mülga Beledî Kısmet, 1/49a (Şaban 1067 – Mayıs 1657); 7/22b (Şaban 1082 – Aralık 1671); 35a (Şevval 1082 – Ocak 1672).

⁸¹⁶ Hedda Reindl-Kiel, “Cennet Taamları, 17.yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler”, içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, Editörler; Suraiya Faroqhi, Christopher K. Neumann, Çev. Zeynep Yelce (Kitap Yayınevi, 2006), 78-96, 126-127, 137.

malzeme ve ağırlığı hakkında bir bilgi olmadığı için bir yargıya varmak mümkün değildir, ancak 100 akçe ile 500 akçe arasında değişen fiyata sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kayıtlarda “sağır baklava tepsi” adıyla geçen tepsinin fiyatı 150 akçedir. 1640 Narhına göre *Baklava Tepsisi 100 akçe*’dir.⁸¹⁷ Kadınların sahip olduğu baklava tepsilerinin en düşük fiyatı da 100 akçe olup 1656-1676 yıllarında narh fiyatına uygunluk göstermektedir. Baklava tepsisinin kadınların terekelerinde bulunması ev içi üretimi işaret etmektedir. Baklava hem satın alınabilen hem de evde yapılabilecek bir tatlıdır. *Baklava tepsisi* sahipliği hem gayrimüslim hem müslüman kadınlarda görülmekle beraber müslüman kadınlar çoğunluktadır. *Baklava tepsisine* sahip kadınların 43’ü müslümandır. Bu kadınların çoğunluğunun da unvansız ve “Abdullah kızı” olduğu, fakir ve orta sınıftan kadınlar olduğu söylenebilir. Bu kadınların bir kısmının baklava yaparak ekonomik kazanç sağladıkları da olasıdır.

1530’da Üsküdar’da yaşayan Şahcihan adlı bir kadının terekesinde *baklava tepsi* kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt, bu tatlı çeşidinin varlığına dair erken bir kanıt teşkil etmektedir.⁸¹⁸ Gradeva, 1670 yılına ait Sofya tereke kayıtlarında zengin kadın ve erkeklerin baklava tepsisine sahip olduklarını bildirmektedir.⁸¹⁹ Dolayısıyla İstanbul ile aynı dönemde Sofya’da da baklavanın popüler bir tatlı olduğu söylenebilir. İstanbul’da daha çok fakir ve orta sınıftan kadınların sahip olduğu baklava tepsisi, Sofya’da zengin terekelerinde yer almaktadır.

Edirne Kısım-i Askeri defterlerinde baklava tepsisi iki terekede görülmüştür. Bunlardan biri 1554 yılına ait kayıta *baklava tabesi 1 çift 30 akçe*, diğeri 1624 yılına ait kayıta *baklava tepsisi 1 çift 330 akçe* bilgisi bulunmaktadır.⁸²⁰ Aynı çalışmada, 1545-1659 yılları arasında Edirne’de yahni tepsisi, kuzu tepsisi kayıtları dikkat çekicidir. Ancak 1656-1676 yılları Mülga Beledî Kısım defterlerinde bu tür kayıtlara rastlanmamıştır.

Bozkurt’un 1785-1875 yılları arasında İstanbul, Artan’ın 1748-1750 yılları arası Eyüp üzerine yaptıkları çalışmalarda kadayıf tepsisinin olması, baklava tepsisinin olmaması dikkat çekicidir. 100 yıl sonrası İstanbul’unda tereke kayıtlarında *baklava tepsisi*’nin adeta kaybolduğu, yerini *kadayıf tepsisi*’nin aldığı görülmektedir.⁸²¹ İncelediğimiz tarih aralığına

⁸¹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 195.

⁸¹⁸ Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, 337.

⁸¹⁹ Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 284.

⁸²⁰ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 127, 429; Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası”, içinde *18. yy Kadi Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 58.

⁸²¹ Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, 349.

yakın süreç için Evliya Çelebi İstanbul'da 50 kadayıfçı dükkânı ve 100 nefer çalışanı olduğunu belirtir.⁸²² Mülga Beledî Kısım'teki kadınların terekelerinde kadayıf tepsisi yer almaması, kadayıf tatlısının esnafa ait bir üretime sahip olduğu henüz evlerde yapımının yaygınlaşmadığını akla getirmektedir. Börek ile ilgili bir materyale az sayıda rastlanmıştır. Aynı yıllarda saray mutfağında börek çeşitlerinin olduğunu biliyoruz.⁸²³ Sıradan insanlarda ya henüz yaygın değildi yahut esnafın üretimi dâhilinde olan bir yiyecek olmalıydı.⁸²⁴ Sadece iki kayıt tespit edilmiştir. Gülbahar ve Mariyem bt. Karabet isimli kadınların *börek tepsisi* bulunmaktadır.⁸²⁵ Börek tepsileri 100 akçe değerindedir.

Osmanlı'da hamam kültürü, kişisel temizliğin yanı sıra sosyal ve manevi bir anlam taşıyan geleneksel bir kültürdür. Haftada iki-üç kere yıkanmayan kirli olarak değerlendirilirdi.⁸²⁶ Özellikle kadınlar çok sık hamama gitmekteydiler.⁸²⁷ Beden temizliğine gösterilen bu hassasiyet ve önem kendi içerisinde bir hamam kültürünün oluşturmuştur. Hamama gitmek Osmanlı kadının sokağa çıkma sebebi iken, hamam sosyalleşilen bir mekân olmuştur.

Seyyah Olivier'e göre, hamamlar zengin hanımların servetlerini teşhir edebildikleri bir yerdir. Hamam giderken nefis yiyecekler, kahveler ve şerbetler hazırlattıklarını, bütün hamamı gül suyuna ve misk kokularına boğduklarını anlatır. Hatta zaman hamam bu zengin hanımlar tarafından kiralanır, diğer müşterilere kapatıldığından bahseder. Hamamlarda sadece zenginlerin değil orta hallilerinde çok güzel vakit geçirdiğinden, bütçeleri nispetinde kahveler, şerbetler içerek çeşitli yiyecekler yiyerek eğlendiklerini belirtir.⁸²⁸

Hamam eşyaları ise başlı başına bu kültürün bir yansımasıdır. Hamama dair eşyaların çeşitliliği dikkat çekicidir. *Hamam esvabı, hamam sileceği, hamam gömleği, hamam seccadesi, hamam taşı, hamam leğeni, hamam selahı?, hamam rahtı, hamam döşemesi, hamam makramesi, hamam peştemali, hamam haliçe, hamam havlu, hamam nalın, sabun*

⁸²² 1681-82 yıllarına ait ihtisab defterinde kadayıfçı esnafları isimleri yer almaktadır. Bu tatlının 17. asır ikinci yarısında bilinen satılan bir tatlı olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Altıntaş, *Osmanlı İstanbul'unda Ta'am Bışirüp Satanlar* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 113-16.

⁸²³ Reindl-Kiel, "Cennet Taamları, 17.yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler", 57.

⁸²⁴ II. Bayezid dönemine ait 1502 tarihli kanunname, I. Selim dönemine ait 1520 tarihli kanunname börekçiler zikredilmektedir. Evliya Çelebi, 17. asırda İstanbul'da 200 börekçi dükkânı ve 4.000 nefer çalışanı olduğunu yazar. Hezarfen Hüseyin Efendi, İstanbul'da kadim 44 börekçi fırını olduğundan bahseder. 1681 tarihli ihtisab defterinde börekçiler kayıtlıdır. Bkz. Altıntaş, *Osmanlı İstanbul'unda Ta'am Bışirüp Satanlar*, 94.

⁸²⁵ Mülga Beledî Kısım, 1/28a (C. ahire 1068 – Mart 1658);8/16b (Safer 1084 –Mayıs 1673).

⁸²⁶ Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk 1634*, 88.

⁸²⁷ Breüning, *Breüning Seyahatnamesi- Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, 139.

⁸²⁸ Serpil Gürer, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2013), 160.

gibi temizliğe önem veren eşya çeşitliliği zengin bir hamam kültürüne işaret etmektedir. İncelenen terekelerde 150 kadar kadının terekesinde hamama ait eşyalar sayılmıştır.

Hamam eşyaları arasında yer alan *hamam leğeni* hamama gidilmediğinde evde yıkanma ihtiyacını karşılamak üzere bulunduruluyor olmalıdır. İncelediğimiz tarih aralığında *hamam leğeni* 100-330 akçe arasında değişmektedir. Diğer hamam eşyalarının fiyatları şöyledir; *hamam esvabı* 100-600 akçe, *hamam sileceği* 40-250 akçe, *hamam gömleği* 100-500 akçe, *hamam seccadesi* 50-300 akçe aralıklarındadır. Nalınların fiyatı ise sade olanı 40 akçe, Kasandra bt. Tanaş’a ait *incili nalın* 705 akçe, *sim nalın* 355 akçedir.⁸²⁹ Hamam tasları da hamam eşyaları arasında önemli bir yere sahiptir. Genellikle taslar 20-60 akçe arasında bulunmaktadır, *cam hamam tasının* 244 akçe fiyatı ile döneminde özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hamam seccadesi ifadesi dikkat çekicidir. Gayrimüslim terekelerinde rastlanan seccade kaydının, evlerine gelen müslüman misafir için bulundurulduğu izahı yanlıştır. Hamam seccadesi ve gayrimüslim terekelerinde görülen seccade, namaz için kullanılan seccade değil de bir halı, kilim veya yere serilen bir yaygının ebadını ya da türünü ifade ediyor olmalıdır. Hamama özgü bir mefruşat olması sebebiyle, o yere götürülen, serilen ve üzerine oturuhan yahut uzanılan halıdan daha küçük taşınılabılır bir eşya olmalıdır.

Hamam eşyaları bulunan kadınların 65’i müslüman 85’i gayrimüslimdir. Gayrimüslimler için ayrı bir hamam yahut ayrı bir gün tahsis edilmiş miydi? Bu konuda bazı uygulamalar getirilmiştir.⁸³⁰ Müslüman ve gayrimüslim kadınların farklı günlerde hamama gitmeleri için ferman ve buyurdular düzenlenmeye çalışılmıştır.⁸³¹ Devletin düzenlediği esnaf nizamnamesinde;

⁸²⁹ Mülga Beledî Kısmet, 4/11b (Ramazan 1078 – Şubat 1668).

⁸³⁰ XVII. yüzyıl İstanbul’unda, hamama giden gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrılması için nalın giymeleri yasaktı, Müslümanlarında yıkanma esnasında nalınlarını çıkarma ihtimaline karşın gayrimüslime verilecek peştamallar üzerinde birer demir halka bulunması mecburiyeti getirilmiştir. XVIII. yüzyıl başlarında bu yasaklara Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından peştemale çingirak bağlanması kuralı eklenmiştir. Murat Bardakçı, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/932149-yasaklar-tarihimiz-gayet-zengindir-ve-gecmisteki-yasaklarin-kitabi-bile-vardir>

⁸³¹ 1705, 1708, 1735’te bu konuya dair buyurdular çıkarılmıştır. Ancak, bu düzenlemeye zaman zaman uyulmadığı hamamcılar kethüdasının bu hususta uyarıldığı görülmektedir. Pazar ve Salı günleri gayrimüslimlere diğer günler Müslümanlara tahsis edilmiştir. Pazar günü Hristiyanlara uymadığı için yeniden düzenleme yapılarak, Salı ve Cumartesi Hristiyanlara, Salı ve Pazar Yahudilere, diğer günler Müslümanlara olacak şekilde düzenlenmiştir. Nevzat Erkan, “Şer’iyye Sicillerinde Kadın-Erkek Münasebetleri”, c. I, Ed. Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, Şevket Pakdemir, Hasan Atsız (Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu 27-29 Mart 2015, Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 351.

“Kefere, kafes yanında soyunup ve na’lin verilmeyüp ve peştemallarına halka ‘alamet konula. Kefere için halvetden taşra, mahsus kurna olup Müslümanlara içre mine’l-vücuha sıklet ve müzahame etmeyeler ve halvete girmeyeler. Hatunlar, leğenlerini kurnanın iki tarafına vaz’ edüp önüne etmeyeler” “Keferenin ‘avretleri, erleri gibi, Müslüman ‘avretlerinden seçilüp saff-ı nalinde soyunalar ve kurnaları dahi mahsus ola”

Kuralından gayrimüslimler ve müslümanların aynı hamamı aynı zamanda kullandıkları zamanlarda olduğunu göstermektedir.⁸³² Yine bu kuraldan hamamcılarının hamam eşyalarını temin etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Kadın terekelerinde kadınların kendilerine ait oldukça detaylı hamam eşyalarının olması, bugünkü anlamda kişisel hijyene dikkat ettiklerini göstermektedir. Özel hamam takımları ile hamama gittikleri anlaşılmaktadır. Zengin bir kadın daha şık, daha pahalı hamam eşyaları kullanırken, fakir olanların da kendi bütçesine göre hamam eşyası kullandığı ama nihayetinde toplumun her katmanınca benimsenmiş bir hamam kültürü olduğu anlaşılmaktadır.

Terekelerde saat kayıtları dikkat çeken bir diğer eşyadır. Saatler hem teknolojik hem de kültürel açıdan ilgi çekmişlerdir. Saatlerin, Osmanlıya ilk olarak Fatih döneminde geldiği, 16. yüzyılda diplomatik hediyeler arasında önemli bir yer tuttuğu, 1640 tarihli narh defterinde “saatciyan” başlığı altında saatçi esnafına yer verilmesi saatin saraylar arası bir hediye olmakla kalmadığını ve imâlinin yaygınlaştığı ve halka indiğini göstermesi açısından önemlidir.⁸³³ Bu bölümde, terekelerdeki saat kayıtlarından yola çıkarak, saat sahiplerinin kimlikleri, saatlerin özellikleri ve fiyatları gibi konular incelenmiştir. Saat satışının yaygınlaştığı dönem ile çalışılan dönem çakışmaktadır. Bu anlamda terekelerden saatin halka yayılmasını ve fiyatlarını görmek mümkündür. Konumuz itibarı ile kadınların saat sahipliğine bakıldığında, sadece bir kadında saat mevcuttur, o da Kısmet-i Askerî’de tespit edilmiştir. Varlıklı bir kadın olduğu anlaşılan Hadice Hatun bnt. el-Hac Ali’nin 450 akçe değerinde saati bulunmaktadır.⁸³⁴ Diğer saat sahipleri erkeklerdir. Mülga Beledî Kısmet’te

⁸³² Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 261. 1680 ihtisab kanunnamesinde hamamda gayrimüslimler ile Müslümanlara kullanılacak eşyanın ayrılması gerektiği belirtilir. Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*, 126.

⁸³³ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 229-31. Bu narh defterinde *saatciyan* esnafına dair kısımda, saatin parça fiyatları, ne kadara tamir edilecekleri, bununla birlikte saat çeşitlerini öğrenebilmekteyiz.

⁸³⁴ Kısmet-i Askerî , 6/39a (R. evvel 1078 – Ağustos 1667).

sekiz saat kaydı bulunmuştur. Bunlar; 1.200 akçe ile 4.300 akçe aralığındadır.⁸³⁵ Ahmed Çelebi b. Mehmed'in 3.000 ve 4.300 akçe olmak üzere iki saati vardır. Mülga Beledî Kısmet'te yer alan saatlerin hususiyetlerine dair pek bilgi yoktur. Bir kayıta *sim koyun saati 2.100 akçe* şeklinde belirtilmiştir.⁸³⁶ Saat fiyatları ve cinsleri olarak Kısmet-i Askerî'de yer alanlar şunlardır; *Asma saat 1.000 akçe, koyun saati 1.800 – 5.000 akçe*.⁸³⁷ En yüksek fiyattaki saatlerden biri olan El-Hac Ali'ye ait *mineli* olan saat 5.000 akçedir.⁸³⁸ Akreb saat, 2.200 akçe, 2.500 akçedir.⁸³⁹ Süleymaniye Camii hatibi Süleyman Efendi ibn el-Hac Hüseyin Efendi'nin iki *asma saati* 2.500, 3.500 akçe, saat kesesi ve yağı 90 akçedir.⁸⁴⁰ Mehmed Ağa b. Bali'nin *sim koyun saati* 5.000 akçedir.⁸⁴¹ Abdülbaki b. Abdullah ise saat sahibi değildir, ancak terekesinde *demir saat kapağı* kaydı olup kıymeti 50 akçedir.⁸⁴² Bozuk saat bile hatırı sayılır bir tutardadır, 700 akçedir.⁸⁴³ Konstantin v. Mendel isimli zimminin terekesinde saat çatısı 3.600 akçe, alat-ı saat 1.000 akçe kayıtları yer almaktadır.⁸⁴⁴ Belki de bu *alat-ı saat* 1.000 akçe ifadesi, daha önce karşılaştığımız gedik kayıtlarındaki 1.000 akçe tutar, bir saatçi gediğini işaret etmektedir ve Konstantin bir saat tamircisidir. Kum saatleri de nadirde olsa terekelerde yerini almaktadır. Tespit edilen iki kayda göre, dört adet kum saati 81 akçe ve bir adet 26 akçedir.⁸⁴⁵

Anlaşılan o ki, İstanbulluların evlerine saat henüz girmeye başlamıştır. Kadınlarda saat yok denecek kadar azdır.⁸⁴⁶ Beledî veya askerî olsun her iki sınıfa mensup erkekler arasında da

⁸³⁵ Mülga Beledî Kısmet, 4/42a (R. evvel 1079 – Eylül 1668); Mülga Beledî Kısmet, 3/45b (Mülga Beledî Kısmet, 10/44b (R. evvel 1082 – Temmuz 1671); Mülga Beledî Kısmet, 9/38b (C. evvel 1085 – Eylül 1674); Mülga Beledî Kısmet, 6/49a (Safer 1082 – Haziran 1671); Mülga Beledî Kısmet, 2/98a (Muharrem 1075 – Temmuz 1664).

⁸³⁶ Mülga Beledî Kısmet, 9/4a (Zilkade 1084 – Şubat 1674). Koyunda ve kuşak içinde taşındığı için bu adı almıştır. Kadranları sadece saat ve dakikaları gösterirse akreb saati, tarihle ilgili göstergeleri de bulunuyorsa “aylı-günlü” tabirleri ile anılıyordu. Bkz. Kemal Özdemir, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler* (İstanbul: TYT Bank Yayınları, 1993), 117.

⁸³⁷ Kısmet-i Askerî , 6/82a (C. evvel 1078 – Kasım 1667); Kısmet-i Askerî 5/199a (C. evvel 1079 – Ekim 1668); Kısmet-i Askerî , 7/30b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

⁸³⁸ Kısmet-i Askerî , 7/30b (Şaban 1082 – Aralık 1671).

⁸³⁹ Kısmet-i Askerî ,6/157a (Zilkade 1078 – Nisan 1668), 5/26b (R. evvel 1070 – Kasım 1659) Yalnızca saatleri gösteren akreb koyun saati. Bkz. Özdemir, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, 117.

⁸⁴⁰ Kısmet-i Askerî , 6/6b (Zilkade 1072 – Haziran 1662).

⁸⁴¹ Kısmet-i Askerî , 5/122a (Safer 1072 – Eylül 1661).

⁸⁴² Mülga Beledî Kısmet, 6/43b (Zilkade 1072 – Haziran 1662).

⁸⁴³ Kısmet-i Askerî , 5/26b (R. evvel 1070 – Kasım 1659).

⁸⁴⁴ Mülga Beledî Kısmet, 2/26 a (R. evvel 1073 – Ekim 1662).

⁸⁴⁵ Mülga Beledî Kısmet, 10/46 (R. evvel 1087 – Mayıs 1676).

⁸⁴⁶ Sofya'da aynı tarihlerde durum aynıdır. Kadın terekelerinde saat kaydı görülmemektedir. Hali vakti yerinde oldukları anlaşılan beş erkekte saat bulunmaktadır. Yedi saat kaydından ikisi kırık saattir ve kıymetleri 500 ve 4.200 akçedir. En yüksek ve en düşük fiyattaki saatlerde yine bunlardır. Gradeva, “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”, 283.

saat sahipliği az sayıda olduğu görülmektedir.⁸⁴⁷ Suriçi’nde tespit edilen terekelerde ise akreb, koyun ve asma saatlerine rastlanmıştır. Narh defterinde geçen kule saat ve aylı günlü saatlere dair incelenen terekelerde ise kayıt bulunmamaktadır.⁸⁴⁸ Bu durum, bu tür saatlerin çok nadir olduğunu veya henüz yaygınlaşmadığını göstermektedir. Saat sahipliğinin azlığının sebebi ise bakımından ve tamirinden her aşaması varlıklı olmayı gerektiren bir eşya olmasıdır.⁸⁴⁹ Dolayısıyla saat sahiplerinin gelir seviyeleri yüksek olmalıdır. Henüz sıradan insanlar arasında çok yaygın olmayan bu eşya, müslümanların terekelerinde daha fazla görülmektedir.

Genellikle tereke çalışmalarında servet unsuru olarak silahlar da yer almaktadır. Tarihi süreçte geçirdikleri değişim, çeşitlilikleri ve fiyat aralıkları ile terekeler bu konuda önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak Suriçi kadın terekelerinde bu çeşitliliği görememekteyiz. Öztürk Kısmet-i Askerî’de yer alan kadınların çok az silaha sahip olduğunu belirtir.⁸⁵⁰ Mülga Beledî Kısmet’te sık rastlanan silahlar *bıçak* ve bir kayıta *kara kılıçtır*.⁸⁵¹ Kara kılıç 75 akçedir. 20 ve 4.000 akçe fiyat aralığında olan bıçak, korunma amacından ziyade kuşağa sıkıştırılan bir mücevher işlemi görmektedir. Levnî minyatürlerinde de hançer ya da bıçak kadınların kuşaklarına sıkıştırılmış bir şekilde tasvir edilmiş, aksesuar amacı taşıdığı izlenimi vermektedir. Bıçaklar her servet aralığında bulunmaktadır. Kıymetli bıçakların simden, altından, mücevherden yapıldığı anlaşılmaktadır. Sahibeleri varlıklı kadınlardır. Erkek terekelerinde de sıkça görülen sim ya da mücevherli bıçak o günün moda eşyalarından olmalıdır.

Bir servet göstergesi olmasa da *yelpaze* ilgi çekici bir eşya olarak terekelerde yerini almaktadır. Susana, Mariyem ve Belâşe isimli kadınların terekelerinde görülen *yelpazeler*

⁸⁴⁷ 1748-1750 yıllarına ait iki kassam defterini inceleyen Artan, bu tarihlerde Eyüp’te 191 tereke kaydından 14’ünde saat kaydına rastlamıştır. Bkz. Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”. Göçek, 1703-1809 yıllarına ait 124 tereke kaydı üzerinden Batı mallarının Osmanlı toplumundaki yerini incelemiştir. Bu mallar görülme sıklığına göre, saat, tabanca, tüfek, dokuma ürünleri, koltuk, dürbün, teleskop, vitrin ve seramik eşya, ayna, konsol, dolap, gözlük, yatak, kitap, haritalardır. 147 adet saat tespit etmiştir, bu saatlerin fiyatları 70 (kırık saat)-46.050 akçe aralığındadır. Bkz. Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire- Ottoman Westernization and Social Change* (Oxford University Press, 1996), 104-7. İncelediğimiz dönem ile mukayese edildiğinde, 18.yüzyıl ortalarında orta halli Osmanlılar arasında saat sahipliğinde bir artış olduğundan bahsedilebilir.

⁸⁴⁸ Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 229-31.

⁸⁴⁹ 1640 senesi narh defterinde o gün kullanılan saat çeşitlerine göre toz alma, tamirat, parça fiyatları ve beş ustanın yaptığı saat fiyatları belirlenmiştir. Saatin bakım ve tamiri 10-160 akçe arası, ustaların yaptığı saatler 2,000-4,800 akçe arası kaydedilmiştir. Bkz. Kütükoğlu, 229-31.

⁸⁵⁰ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 188.

⁸⁵¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/19b (Zilkade 1078 – Nisan 1668).

50, 120 ve 400 akçe kıymetindedir.⁸⁵² Ayrıca her üçünün de terekelerinde 600 akçe değerinde gümüş ayna vardır. Terekelerinin büyük bir kısmını, ziynet ve giyim eşyaları oluşturmaktadır. Bu üç kadının benzer profillerde olduğunu söyleyebiliriz. Sevengil, Osmanlı'da kadın eğlencelerinde yer alan çengileri tarif ederken yelpaze ayrıntısı vermektedir, bu üç kadının birbirine benzeyen terekeleri ve yelpazeleri, acaba çengi oldukları anlamına mı gelmektedir, yoksa sadece süslenmeye, giyinmeye düşkün sıradan üç kadın olabilirler mi sorusunu akla getirmektedir.⁸⁵³ Bu soruların kesin bir cevabı yoktur, ancak *yelpaze* ile ilgili çıkarımda bulunulmuştur.

Terekelerindeki eşyalardan dolayı dikkat çeken iki kadın bulunmaktadır. Karabaş Mahallesi sakini Saliha b. Abdullah'ın 180 akçe değerindeki *berber leğeni* ile acaba bir hamam çalışanı mı yahut evinde kişisel bakım işleri ile uğraşan biri mi olduğunu akla getirmektedir. Saliha'nın ölümü ile Melek isimli kölesinin de azat edildiği anlaşılmaktadır. Saliha'nın oğlu ve eşinden gayri mirasçısı olmadığı ve baba isminden yola çıkarak köle kökenli bir kadın olduğu, kendine ait bir kölesi olmasından mali durumunun iyi olduğunu söyleyebiliriz. Serveti 20.282 akçedir. Yukarda bahsi geçen işleri yaparak geçimini sağlayan bir kadın olabilir.⁸⁵⁴ Diğer kadın terekelerinde görülmediğinden dikkat çeken bir diğer eşya gergeftir. Ayşe Hatun bnt. Ömer'in tarak ve gergefi toplam 30 akçe kıymetindedir. Bu kadının mal varlığı arasında 300 akçe değerinde sandal, 140 akçe değerinde bez de bulunmaktadır. Bu veriler, Ayşe Hatun'un dokuma ve nakış işleriyle ilgilendiğini gösteriyor olmalıdır.⁸⁵⁵

Kadın terekelerinde bulunan eşyalar ve sıradan halkın lüks sayılabilecek eşyalara sahip olma durumu yukarıda paylaşılan tespitlere göre incelenmiştir. Bu eşyaların dışında, terekelerde bazı eşyaların var olup olmadığı araştırılmış, ancak sonuç alınamamıştır. Bu eşyalar şunlardır: tütün, tütüne ait eşyalar, musiki eşyaları, satranç-tavla, bağ-bahçe işlemek için alet-edevat, bitkiler, hayvancılık eşyaları. 1637 yılında yasaklanan tütün, IV. Mehmed

⁸⁵² Mülga Beledî Kısmet, 5/8b (R. evvel 1080 – Temmuz 1669), 7/103b (Receb 1083 – Ekim 1672), 8/5b (Zilhicce 1084- Mart 1674).

⁸⁵³ Refik Ahmed Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (1453'ten 1927'ye)*, Haz. Sami Önal (İletişim Yayınları, 1985), 88.

⁸⁵⁴ Mülga Beledî Kısmet, 6/48a (R. evvel 1082 – Temmuz 1671).

⁸⁵⁵ Mülga Beledî Kısmet, 10/32a (Muharrem 1086- Mart 1675). Osmanlı'nın ev mefruşat ve giyimlerinde nakış vazgeçilmezlerdendi. Bu nakışların pek çoğu kadınlar tarafından yapılıyordu. Bir kız veya genç kıza evde bir öğretmen tarafından eğitim verilir yahut bilen akraba kadınlarından öğrenirlerdi. Bkz. Phillips, *Everyday Luxuries: Art an Objects Ottoman Constantinople, 1600-1800*, 90. Gergefinin başında nakış yapan Osmanlı kadınları oryantalist bir ressam Jean Baptiste Vanmour tasvir etmiştir. Okulun ilk gününe isimli resminde erkek çocukları okul alayında yer alırken bir kız çocuğunun da gergefi ile nakışa başladığı tasvir edilmektedir. Bkz. <https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Jean-Baptiste-Vanmour.html>. Bu anlamda nakışın Osmanlı kadını arasında yaygınlığı bilinmekle beraber, incelenen terekelerde nakış yapan bir kadın tespit edilebilmiştir.

döneminde, yani bu çalışmanın kapsadığı dönemde serbest bırakılmıştır. Ancak kadın ve erkek terekelerinde tütün ve tütün için kullanılan eşyalara rastlanılmamıştır. Bunun nedeni, bu eşyaların terekeye dahil edilecek kadar değerli olmaması veya kadınlar arasında henüz yaygın bir kullanımının bulunmaması olabilir.

Evliya Çelebi, 17. yüzyıl ortalarında İstanbul'da saray çevresindeki musikişinaslar dışında 6.000'den fazla musikişinas olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁶ Pek çok oryantalist ressamın tasvirlerinde ve minyatürlerde müzik eşyası ile resmedilmiş kadın resmi bulunmaktadır. Bu bilgiye dayanarak, kadın ve erkek terekelerinde müzik aleti bulunup bulunmadığına bakılmış, fakat incelenen terekelerde hiçbir müzik aletine rastlanmamıştır. Birçok minyatür ve resimde müzik aleti ile resmedilen Osmanlı kadını terekelere yansımamıştır. Aynı dönemde Sofya'da zengin erkek terekelerinde satranç-tavla takımı görülmektedir. Bunların kıymetleri 14-120 akçe arasındadır. Bu oyun eşyalarına sahip olan Sofyalı Mustafa'nın önemli miktarda tütün ve tütün çubuğu da vardır.⁸⁵⁷ Bu bilgi üzerine kadın terekeleri tekrar incelenmiş, ancak Suriçi'ndeki tereke kayıtlarında satranç, tavla gibi oyun eşyalarının kaydına rastlanmamıştır. Bir başka dikkat çekici nokta da kadın terekelerinde yiyecek malzemesine ilişkin kayıtların bulunmamasıdır. Bu durumun sebebi, bu malzemelerin çok az miktarda olması veya evin diğer sakinlerine ait olması olabilir. Faroqhi İstanbul'da kadınların mum yaptıklarını, Evliya Çelebi Kahire sokaklarında kadınların ekmek yapıp sattıklarını belirtmektedir.⁸⁵⁸ Bu bilgiler ışığında kadın terekelerinde ekmek, mum yapımına dair malzemelerin varlığına dair izler aranmıştır. Ancak bu tür kayıtlara rastlanmamıştır. İncalcık, özellikle Bursa köylerinde koca öldüğünde, miras taksim edilirken inek var ise daima kadına verildiğini ifade etmektedir. Bunun sebebi, kadının geçimini ineğe bağlı devam ettirebilmesidir.⁸⁵⁹ Seng'in belirttiği üzere Üsküdarlı kadınların birçoğu mandacılık ve su sığırı yetiştiriciliği ile uğraşmaktadır. Ayrıca çiftçilik ve meyvecilik faaliyetleri içinde olan kadınlar da vardır.⁸⁶⁰ Bu yönüyle Suriçi'li kadınların terekelerine bakıldığında kendilerine ait ya da eşlerinden miras yoluyla intikal eden büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ilişkin bilgilere rastlanmamıştır. İncelenen kadınların süt satmak, yoğurt yapmak, yumurta satmak gibi işlerle meşgul olmadıkları söylenebilir. Diğer bir nokta ise Ahmet Çelebi b.

⁸⁵⁶ Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, 221.

⁸⁵⁷ Gradeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", 282.

⁸⁵⁸ Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*, 171.

⁸⁵⁹ İncalcık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", 1998, 13.

⁸⁶⁰ Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, 165, 195.

Mehmed'in terekesinde 800 akçe kıymetinde limon ağacının bulunmasıdır.⁸⁶¹ Bu veriden hareketle kadınların terekelerinde sebze-meyve, çiçek, eşcar-ı müsmire yetiştiriciliğine bakılmış ancak bununla ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Özellikle Eyüp'teki mahallelerde yaşayan az sayıdaki kadının terekelerinde bu tür bilgilerin bulunması beklenirken, böyle bir durumla karşılaşılmamıştır.⁸⁶²

Sonuç olarak, Suriçi'nin orta halli Osmanlılarını tüketim alışkanlıkları ve meta evreni üzerinden değerlendirdiğimizde, buhurdan-gülabdan, saat, pahalı ayna ve pahalı kahve gibi eşyalar varlıklı kimselerde bulunmaktadır. Abdest leğen ve ibriği sadece iki kayıttta görülmektedir. Leğen ve ibrik olarak bakıldığında çoğunluğu müslümanlar oluşturmakla ve 83 terekede kaydı yapılmıştır. Kahveyi daha çok müslümanlar tüketiyor gibi gözükmektedir. 72 tereke kaydında kahveye ilişkin eşyalar olup bunun 67'si müslüman kadınlara aittir. Çini eşya kaydına terekelerde az rastlanmıştır, 5 kişide olup bunun 4'ü gayrimüslimdir. Aynaya sahip 36 kadın tespit edilmiştir. En fazla sahip olunan ayna türü en ucuz da olan, kara aynadır. 21 kadın sim aynaya sahiptir. Gayrimüslim ve müslüman kadınların bu eşyaya sahip olma oranı aynıdır. Daha lüks sayılabilecek ayna türlerinin yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Buhurdan-gülabdan eşyalarına sahip 15 kadın olup, çoğunluğu gümüştenidir. Varlıklı kadınların terekelerinde bulunan bu eşyalar daha ziyade müslüman kadınlarda bulunmaktadır. Baklava tepsisi, kadın ve erkek terekelerinde sıkça yerini alan bir mutfak eşyasıdır. Varlığı, bu dönem evlerde yapılan bir tatlı olduğunu göstermektedir. 50 kadın terekesinde bulunmakta olan bu eşyaya en fazla sahip olanlar müslüman kadınlardır. Hamam kültürünün bir tezahürü olarak, hamama ait eşya çeşitliliği de fazladır. Hamam eşyaları olan 150 kadının 65'i müslüman, 85'i gayrimüslimdir. Saat bu dönemin en yeni en lüks eşyalarından biri olmakla birlikte, orta halli insanlar arasında henüz yaygınlaşmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi pahalı bir eşya olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Beledî Kısmet'teki kadınlarda saat bulunmazken, erkeklerde de sadece 7 kişi de mevcuttur. Silah olarak kadınlarda en fazla görülen bıçaktır, 11 tereke kaydında görülen bu eşya çoğunlukla gümüşten mamuldür. Bağ-bahçe, hayvancılığa dair eşyaların terekelerinde olmaması Suriçi kadınlarının bu işlerle meşgul olmadıkları izlenimi vermektedir.

⁸⁶¹ Mülga Beledî Kısmet, 2/98a (Muharrem 1075- Temmuz 1664).

⁸⁶² Kadı sicillerinde Eyüp'te bağ ve bahçe varlığına dair sık sık değinildiği görülmektedir. Bkz. Suraiya Faroqi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl 'Büyük İstanbul'una Göç", içinde *18. yy Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 36; Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", 54.

11. Giyim Eşyası

Giyim-kuşam, örtünme ve iklim şartlarına göre korunma ihtiyacını karşılarlarken diğer yandan bir varlık-yokluk göstergesi olarak işlev görür. Sosyal statüler giyim eşyaları ile kodlanır. Kişinin dinsel kimliği, yaşı, cinsiyeti, mesleği gibi bilgiler giyim-kuşamından anlaşılabilir. Giyim-kuşamın toplumsal ve ekonomik tabakalaşma ile yakından bir ilişkisi vardır.⁸⁶³ Özellikle sanayi öncesi toplumlarda giyim-kuşam görev, meslek ve statü simgesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yönetici, askeri, ilmiye mensupları başlıktan üstte giyilen giysilere kadar belirlenen kodlar ile ayrılmıştır.⁸⁶⁴ Mustafa Âlî, giyim-kuşamın içtimai hayattaki tabakalar arasındaki dengenin korunmasının bir araç ve bir kişinin ait olduğu sınıfı gösteren bir işaret olduğunu ifade eder. Kaftanların, at koşumlarının, silah ve hançerlerin belli özelliklere sahip olması gerektiğini söyler.⁸⁶⁵ Osmanlı'da toplumsal dengenin korunması için kılık kıyafet rengi, desen ve modeli müslim-gayrimüslim, yöneten-yönetilen, kadın ve erkek gibi ayrımlar dikkate alınarak belli kural ve uygulamalara tabi tutulmuştur.⁸⁶⁶

M. De M. D'Ohsson'un Osmanlı toplumunda dini aidiyetin ayakkabı ile belirlendiğini işaret ettiği görülmektedir. Müslümanlarla gayrimüslimlerin giyimlerinde renk farklılıkları mevcuttur. Ayakkabı konusunda en belirgin örnek şudur: Ulema hariç herkes sarı deri ayakkabı giymektedir. Ulemanın ayakkabısı koyu mavi, bazı askeri sınıfların çizmesi kırmızıdır. Gayrimüslimler ise siyah ayakkabı giymektedir.⁸⁶⁷

Giyim tarzı, toplumsal açıdan bir milletin diğerinden ayrılmasını sağlamaktadır. Osmanlı toplumunda gayrimüslim kadınların sarı renkte ayakkabı giymemeleri, müslümanlarla aynı başlıkları kullanmamaları, sadece siyah renkli gösterişsiz kumaştan ferace giyebilmeleri bunun bir göstergesidir. Müslüman kadınlar ise dini kurallar gereği, sokağa çıkarken gözleri dışında saçlarını ve bedenlerini örtmektedir.⁸⁶⁸ Kadınların kılık kıyafetleri nizama aykırı

⁸⁶³ Aslanoğlu, *Kent, Kimlik, Küreselleşme* (Bursa: Ezgi, 2000), 37.

⁸⁶⁴ Mesela, Şerif ve Seyyidler her zaman yeşil sarıkla gezmeye mecbur idiler. Sadattan olan kadınlarda başlarına yeşil bir alamet takarlardı. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 163.

⁸⁶⁵ *Gelibolulu Mustafa Ali, Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, (Ankara: TTK, 1997), 52.

⁸⁶⁶ Namık Sinan Turan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60, sy 4 (2005): 239-67.

⁸⁶⁷ M. De M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zerhan Yüksel (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980), 84-85.

⁸⁶⁸ Donald Quataert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829", *International Journal of Middle East Studies* 29, sy 3 (1997): 403-25; Yavuz Ercan, "Gayri Müslimlerin Giyimi, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM (Ankara)*, sy 1 (1990): 122.

olmaması için kontrol edilmekteydi.⁸⁶⁹ Giyim-kuşamı belirleyen nizam, dini mensubiyeti ayırtırmaya yönelik olsa da zaman zaman bunların ihlal edildiği görülmüştür. Mesela, 16. yüzyıla ait düzenlemelerde ferace müslüman kadınlara ait bir üstlük giysi olarak nitelendirilirken, hristiyan ya da yahudi kadınlarında feraceyi giymeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Dine göre bir giysi düzenlemesi yapılmaya çalışılsa da köle ve özgür insanları ayırt etmede belirleyiciliği olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁷⁰

Terekelerdeki kayıtlar, ölen kişinin giyim tarzı, harcama miktarı ve ekonomik durumu hakkında ipuçları sunmaktadır. Ayrıca giyim eşyaları, servetin önemli bir bileşenidir. Hem sahibinin zenginliğini gösteren hem de nakde dönüştürülebilen değerli mallardır.

Mülga Beledî Kısım'eki 492 kadının 2.051.106 akçelik giyim eşyasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu miktar toplam 15.756.419 akçelik servetin %13'üne denk gelmektedir. Kısım-i Askerî'de ise kadınların giyim eşyasına sahip olma oranı %13,16 olarak belirlenmiştir.⁸⁷¹

Tablo 77. Kadınların Giyim Eşyaları ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Giyim Eşyası Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Giyim Eşyası Yüzde (%)
Müslüman	288	930.913	5.982.640	%41
Gayrimüslim	204	1.120.193	6.283.720	%59
Toplam	492	2.051.106	12.266.360	%100

Tablo 77'e göre, gayrimüslim kadınlar, müslüman kadınlardan daha fazla giyim eşyasına sahiptir. Bu, gayrimüslim kadınların daha zengin veya daha lüks yaşadıklarını düşündürülebilir. Servet miktarında aynı seviyede iken daha az sayıdaki gayrimüslim kadının daha yüksek meblağda giyim eşyasına sahip olması, daha pahalı zevkleri olmasına bağlanılabilir.

Giyim eşyalarının tarihsel olarak tereke defterlerinde yer alması, onların ekonomik ve kültürel önemini göstermektedir. Cedid olsun köhne ya da müstamel olsun giyim eşyalarının bir değeri ve pazarı bulunmaktadır. Baştan ayağa tüm giyim eşyaları paha biçilebilir ve

⁸⁶⁹ Bostancıbaşı, İstanbul kadısı ve yeniçeri ağası gayrimüslimlerin kıyafetlerini kontrol ettiği gibi, Müslüman kadınların kıyafetleri bu kontrol mekanizmasından nasibini almaktaydı. Edirne'de Müslüman kadınların gayrimüslim kadınlara özendikleri, edebe aykırı durumların ortaya çıktığına dair Haziran 1726'da ferman gönderilir. Görevliler görevlerini yapmak için uyarılmaktadır. Bkz. Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2012), 195-96.

⁸⁷⁰ Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, 94, 171.

⁸⁷¹ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 186.

satılabilir bir değerdedir. Günümüzdeki kullan-at mantığına karşıt olarak, her aşaması emeğe dayanan giysiler kıymetliydi. Terekeye kaydedilir, eşyanın piyasasını ve neyin ne kadar edeceğini bilen dellâl-ı esvab tarafından değer biçilir ve müzayede ile satılırlardı. Bitpazarı ikinci el eşya piyasasında önemli bir rol oynardı. Evliya Çelebi, Bitpazarı esnafının 700 nefer, 400 dükkân olduğunu belirtir. İkinci el eşya pazarının, başlı başına bir iş kolu olduğu anlaşılır.⁸⁷² İstanbul bedestenini ziyaret eden White mekânın canlılığından ve bedesten içinde satılan kürk, kumaş gibi eşyaların çoğunun güzel olduğundan bahseder. Bedestenin dış kısmında satılanların ise eski, kirli kıyafetler olduğunu söyler.⁸⁷³ Bu kıyafetlerin kirli, yıpranmış haliyle satıldığı da olurdu; bazen de bunların tadil ve tamiratlarını yapan kimselere uğrayıp, sonra satışa çıkarılırdı.⁸⁷⁴ Bir giyim eşyasının ilk satış fiyatı ne kadardır? Bu soruya cevap, bu tür eşyaları satan esnaf terekelerinden ve kısmen narh defterlerinden gelmektedir. Bu anlamda esnaf terekeleri, dükkânlarında olan malların terekeye kaydedilmesi sonucu yeni kıyafet fiyatlarını öğrenebilmemiz açısından oldukça değerli kaynaklardır. İncelediğimiz defterlerde kavuktan, arakiyeye, kaftandan ayakkabı hatta kuşağa kadar birçok eşyanın 1656-1676 yıllarındaki yeni eşya fiyatını görebiliriz. Çok detaylı bir çalışmayı gerektirdiği için bu fiyat listeleri çalışmamıza eklenmemiştir.

Kadın giysileri arasında en dikkat çekici kıyafetler kaftan, kürk ve feracelerdir. Özellikle kaftan ve kürk bir statü ve zenginlik göstergesidir. Bu nedenle ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

a.Kaftan

Kaftan önden açık, ayak bileklerine veya yere kadar uzanan bir üst giyim parçasıdır.⁸⁷⁵ Kaftanlar genellikle hanedana mahsus olanlar üzerinden tanımlanır.⁸⁷⁶ Ancak terekelerde orta halli insanların da kaftan giydiği görülür. Terekelerdeki kaftan kayıtları, kumaş cinsleri, işlemeleri, üzerinde kullanılan mücevherleri, astarları ve renkleri hakkında bilgi verir. İncelenen dönemde yaşayan hemen her kadının ve erkeğin, saray mensubu olsun, askerî-

⁸⁷² Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. cilt, 2. Kitap:622.

⁸⁷³ Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of The Turks in 1844*, c. 3, Henry Colburn (London, 1846), 56-57.

⁸⁷⁴ Reşad Ekrem Koçu, “Bitpazarı”, içinde *İstanbul Ansiklopedisi*, 1961, 2827-29.

⁸⁷⁵ Nurhan Atasoy, “Kaftan”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi EK-1* (İstanbul, 2020). Çağatayca kaptan denilmekte olan bu giysiye zamanla kaftan denilmiştir. Bkz. Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam I* (İstanbul: Atılım Basım, 2002), 149.

⁸⁷⁶ Atasoy; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kaftan”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi EK-1* (İstanbul, 2020).

beledî olsun, çocuk olsun herkesin kullandığı bir giysidir. Erkek kaftanları da kadın kaftanları kadar renkli ve süslüdür. Sadece kalıpları biraz farklıdır.

Kaftanların fiyatı, kumaş türüne, köhne ve cedid olmasına, mücevher çeşidine göre değişir. Üzerinde çalışılan 354 kadının 614.835 akçelik 832 kaftanı vardır. Servet arttıkça kaftan sayısı da yükselmektedir. Kaftan fiyatları 24 akçe ile 23.300 akçe arasındadır. En pahalı kaftanlar ve sahipleri Tablo 78’de gösterilmiştir:

Tablo 78. En Yüksek Fiyatta Kaftana Sahip Kadınlar

Kaftan Sahibinin İsmi	Dini	Kaftan Sayısı	Kaftan Tutarı (Akçe)	Giyim Eşyaları Tutar (Akçe)	Serveti (Akçe)	Tarih
Kasandra bt. Tanaş	G.müslim	6	30.465	57.717	168.017	1078/1668
Lale bt. Bağdasar	G.müslim	4	25.500	38.697	122.286	1076/1666
Hadice Hanım bnt. Ömer Efendi	Müslüman	2	15.000	21.935	270.403	1082/1672
Gonca bt. İhtiyar	G.müslim	5	14.600	24.200	114.147	1074/1664
Maryem bt. Papa Sarte	G.müslim	2	10.700	21.225	88.347	1078/1668

Kasandra bt. Tanaş’ın 57.717 akçelik kıyafetlerinin 30.465 akçelik kısmı kaftanlardan oluşmaktadır. Kasandra’nın en değerli kaftanı, turuncu atlas kumaştan yapılmış ve 6 dallı inci işlemeli olanıdır. Bu kaftanın değeri 12.500 akçedir. Diğer kaftanları ise inci düğmeli kaftanı 9.000 akçe, altın düğmeli beyaz atlastan kaftanı 5.000 akçe, kırmızı hare kaftan 1.215, alaca atlas 9 inci düğmeli kaftan 1.400 akçe, mai kadife kaftan 1.350 akçedir.⁸⁷⁷

Lale bt. Bağdasar’ın 38.697 akçelik kıyafetlerinin 25.500 akçesini kaftanlar oluşturmaktadır. Toplam servetinin yaklaşık 1/5’i kaftanlarıdır. Bu kaftanların en pahalısı 23.300 akçedir ve terekelerde tespit ettiğimiz en pahalı kaftandır.⁸⁷⁸ Bu kaftan, inci dallarla süslenmiştir. Diğer kaftanları ise mavi kadife olanı 1.100 akçe, alaca kaftanı 800 akçe, diğer alaca kaftanı 350 akçedir.

Hadice Hanım bnt. Ömer Efendi’nin kıyafetleri 21.935 akçedir. En yüksek fiyatta kaftana sahip kadınlar arasında yer alan Hadice Hanım’ın kaftanları 15.000 akçedir. Bunlardan biri

⁸⁷⁷ Mülga Beledî Kismet, 4/11b (Ramazan 1078 – Şubat 1668).

⁸⁷⁸ Mülga Beledî Kismet, 3/45a (Şaban 1078 – Haziran 1666).

köhne sandal kumaştan yapılmış ve 3 inci düğmeli kaftanı 14.000 akçe, diğer sandal kaftanı 1.000 akçedir.⁸⁷⁹

Gonca bt. İhtiyar'ın 24.200 akçe tutarındaki kıyafetlerinin yarısını kaftanları oluşturmaktadır ve 5 adet kaftanı bulunmaktadır. Al atlas kumaştan ve 12 inci dallı olan kaftanı 12.000 akçedir. Köhne beyaz telli olan kaftanı 600 akçe, köhne alaca olan kaftanı 500, köhne atlas olan kaftanı 800 akçe, kemha olan kaftanı 700 akçedir.⁸⁸⁰

Maryem b. Papaz Sarte'ın 21.225 akçelik kıyafetlerinin yarısını oluşturan 3 kaftanları 10.700 akçe kıymetindedir. Bu kaftanlardan en pahalısı 6 dal incili atlas kaftan olup 10.000 akçeye mal olmuştur. Diğerleri ise sandal kumaşından kaftanı 200 akçe, turuncu kaftanı 500 akçedir.⁸⁸¹

Kadınların sahip olduğu kaftanlar atlas, kemha kutni, Hind kutni, Acem dibası, telli, kadife, sandal, hare, alaca, taraklı, Şam alacası kumaşlardan dikilmiştir. Kırmızı, turuncu, yeşil, mavi, fıstıki, fındıki, sarı, beyaz gibi göz alıcı renkler tercih edilmiştir. Çok sayıda kaftanları olan kadınların, biri ya da birkaçı oldukça yüksek meblağlarda ve kırmızı, beyaz renklerde olup özel günlerde kullanılmak için olduğu, geri kalan daha düşük fiyatlarda olanların günlük kullanım için olduğu düşünülebilir. Bu kaftanların desenleri hakkında terekelerde detay verilmesi de dönemin modası olan lale, karanfil desenleri ve madalyonlu motiflerle bezenmiş olmalıdır.⁸⁸²

İncelediğimiz terekelerde en pahalı kumaştan yapılmış kaftanlarda en yüksek fiyat 1.000 akçe civarındadır. Yukarıda gördüğümüz kaftanları yüksek meblağlara tırmandıran üzerlerinde kullanılan inci, altın, gümüş, sırma düğmeler, inci işlemler, çaprazlardır.⁸⁸³ Genellikle kaftanların üzerinde kaç dal inci olduğu, kaç düğme olduğu belirtilmektedir. Aslında kaftan bu mücevherlerle kıymet kazanmakta hem kadının süsü hem varlıklı olduğunun alameti hem de bir yatırım aracı haline gelmektedir.

İki kadının sahip olduğu kaftan sayısı dikkat çekicidir. Hadice Hatun bnt. Abdullah'ın 8.350 akçe değerinde 15 adet kaftanı vardır.⁸⁸⁴ Hadice bt. Osman'ın 7.763 akçe tutarında 11 adet

⁸⁷⁹ Mülga Beledî Kısmet, 6/74b (C. evvel 1082 –Eylül 1672).

⁸⁸⁰ Mülga Beledî kısmet, 2/93a (Zilhicce 1074 – Haziran 1664).

⁸⁸¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/28b (Ramazan 1078 – Şubat 1668).

⁸⁸² Fikret Altay, *Kaftanlar* (Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat, 1979), 19.

⁸⁸³ Çapraz; Karşılıklı iliklenen veya bu şekilde düğmeleri bulunan elbise. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 345. Çep ü râst, karşılıklı şeritlere bağlı ilik-düğme düzeni. Hülya Tezcan, “Ferace”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1995.

⁸⁸⁴ Mülga Beledî Kısmet, 1/19b (R.ahir 1068 – Ocak 1658).

kaftanı bulunmaktadır.⁸⁸⁵ Bu kadınlar servetleri ile varlıklı sınıfa ait oldukları gibi, kaftan giymeyi seven veya bu tür eşyaların ticaretini yapan kişiler de olabilirler.

Tablo 79. Kadınların Sahip Oldukları Kaftan Sayısı ve Tutarı

Kaftan Sahiplerinin Dinleri	Kişi Sayısı	Kaftan Tutarı (Akçe)	Kaftan Sayısı	Kaftan Tutarına Göre (%)	Giyim Unsurunda Yeri (%) 1.981.372 Akçe
Müslüman	196	211.647	408	%34	%11
Gayrimüslim	160	403.188	424	%66	%20
Toplam	356	614.835	832	%100	%31

Kaftan sahibi kadınların kimlikleri ve kaftanların giyim eşyası içerisindeki payları incelenmiştir. Bulgulara göre, gayrimüslim kadınlar, müslüman kadınlardan daha fazla sayıda ve daha değerli kaftanlara sahiptirler. 591 kişinin giyim eşyası toplamı içerisinde gayrimüslimlerin %20, müslümanların %11 oranındaki kaftanları oluşturmaktadır. Serveti oluşturan giyim eşyasının %31’i kaftanlardan oluşmaktadır. Sonuç olarak servetin ve kaftanın birbiri ile yakından ilişkisi vardır. Önemli bir servet unsuru ve zenginlik alametidir.

b. Kürk

Osmanlı Devleti’nde kürk, tarih boyunca hükümdarlar, devlet erkanı ve halk arasında, toplum içindeki itibarları ve statülerini gösteren unsurlardan biri olarak görülmüştür.⁸⁸⁶ Kadın terekelerindeki kürkün varlığı, statü ve servet unsuru olarak incelenmiştir. 591 kadından 211’inin kürkü olup, toplam değeri 238.751 akçedir. Kürklerin değeri 25 akçe ile 9.000 akçe arasında değişmekte olup, toplamda 270 adet kürk kaydedilmiştir.⁸⁸⁷

⁸⁸⁵ Mülga Beledî Kısım, 5/63b (Muharrem 1081 – Mayıs 1670).

⁸⁸⁶ Güler Yarcı, “Osmanlı Kürk Ticaretinde Bir Ölçü Birimi: Beden”, içinde *Beden Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (İstanbul: Kitabevi, 2009), 488.

⁸⁸⁷ Gülser Oğuz, 1720-1740 yılları arasında yaptığı çalışmada Askerî 28 kadının sahip olduğu kürklerin fiyatı 90-9.000 akçe aralığında tespit etmiştir. Gülser Oğuz, “Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul’da Kürk Kullanımı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi /Journal of Modern Turkish Studies* 15, sy 1 (Ankara 2018): 130-39.

Tablo 80. En Yüksek Tutardaki Kürke Sahip Kadınlar

İsim	Dini	Kürk Sayısı	Kürk Tutarı (Akçe)	Giyim Eşyaları Tutar (Akçe)	Serveti	Tarih
Kasandra bt. Tanaş	G.müslim	2	10.900	57.717	168.017	1078/1668
Artonya bt. Ekir	G.müslim	3	11.000	11.050	38.610	1078/1667
Fatma bt. El-hac Nimetullah	Müslüman	2	7.000	23.950	171.000	1080/1669
Vartimiyye bt. Moysi	G.müslim	2	7.000	16.800	100.698	1066/1656
Hadice Hanım ibnite Ömer Efendi	Müslüman	1	6.000	21.935	270.403	1082/1672

Kasandra'nın 57.717 akçe tutarındaki kıyafetlerinin 10.900 akçelik kısmını kürkleri oluşturmaktadır. Kürklerinden biri al çuka kaplı samur paçasıdır ve 9.000 akçedir. Bu kürk, kadınların sahip olduğu kürkler arasında en yüksek tutarda olanıdır. Kasandra'nın diğer bir kürkü ise al sandal kumaş kaplı sansar kürküdür. Bu kürkün değeri 1.900 akçedir.⁸⁸⁸ Artonya'nın terekesindeki giysi kaydının çoğunu kürkleri oluşturmaktadır. Artonya'nın üç adet kürkü vardır: Vaşak kürkü 4.500 akçe, sansar kürkü 4.000 akçe ve zerdeva⁸⁸⁹ kürkü 2.500 akçe, toplam 11.000 akçedir.⁸⁹⁰ Fatma'da en yüksek değerde kürke sahip kadınlardan biridir. Fatma'nın iki adet kürkü vardır: samur kürkü 5.000 akçe, sansar paçasından kürkü 2.000 akçedir.⁸⁹¹ Vartimiyye'nin de üç adet kürkü bulunmaktadır: samur paçasından olan kürkü altın düğmeli olup 5.000 akçe, vaşak postundan yapılmış olan 500 akçe, sansar boğazından kürkü 1.500 akçedir.⁸⁹² Hadice'nin tek bir kürkü vardır: sansar boğazından mamul olup, 6.000 akçedir.⁸⁹³

1640 yılına ait narh defterinde kürk fiyatları yer almaktadır. En yüksek fiyatta sahip ala samur kafası 12.000 akçe, en düşük yani edna Karaman çakalı kürkü 170 akçe olarak

⁸⁸⁸ Mülga Beledî Kısmet, 4/11b (Ramazan 1078 – Şubat 1668).

⁸⁸⁹ İskandinavya ve Rusya'nın buzlu bölgelerinde yaşayan, sansar cinsi, küçük, etçil memeli hayvan, ağaç sansarı. Kıymetli bir kürk olmalı ki, Ali Mustafa Efendi "Ömründe postin giymeyenlere zerdeva vermek" ibaresini kullanmıştır. İlhan Ayverdi, "Zerdeva", içinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2005), 3492.

⁸⁹⁰ Mülga Beledî Kısmet, 3/88b (R. ahir 1078 – Eylül 1667).

⁸⁹¹ Mülga Beledî Kısmet, 4/94b (Muharrem 1080 – Haziran 1669).

⁸⁹² Mülga Beledî Kısmet, 1/7b (Zilhicce 1066 – Ekim 1656).

⁸⁹³ Mülga Beledî Kısmet, 6/74b (C. evvel 1082 – Eylül 1672).

belirlenmiştir.⁸⁹⁴ İncelediğimiz tereke kayıtlarında tespit edilen kürklerin cinslerine göre kıymetleri ve fiyat aralıkları Tablo 81’de gösterilmiştir. Buna göre;

Tablo 81. Kadınların Kürklerinin Cinsleri

Kadınların Sahip Olduğu Kürk Cinsleri ve Fiyat Aralıkları (Akçe)	
Samur	700-9.000
Sansar	600-3.000
Zerdeva	300-3.000
Vaşak	300-4.500
Kedi	180-860
Sincap	110-1.000
Tavşan	45-600
Tilki	41-550
Kuzu	40-170

Kuzu, tavşan, kedi, tilki fakir ve orta sınıf kadınların, sansar orta sınıf, kakum, zerdeva, sincap orta sınıf ve varlıklı kadınların, samur ve vaşak varlıklı kadınların kullanımındadır. Bu tasnif kesin olmamakla birlikte, genel bir fikir vermek amacıyla yapılmıştır. Kürklerin ikinci el pazarı olduğunu bildiğimiz bu dönemde her kadının her cinsten kürkü olmasını mümkün kılmaktadır. Tıpkı kaftanda olduğu gibi hem özel günler hem de günlük kullanım için birkaç kürkün olduğunu düşünebiliriz.

Karaca’nın tespitine göre; en kıymetli kürk türleri sırasıyla şunlardır, siyah tilki, Sibiry gri sincabı, samur, elma yanağı (tilki postlarının yanak parçalarından yapılmış samura yakın değerde bir kürk), vaşak, zerdava ve kakum.⁸⁹⁵ Bu kürklerden siyah tilki, Sibiry gri sincabı ve elma yanağı kürkleri Mülga Beledî Kısım’teki kadınların terekelerinde görülmemiştir.

Kürklerin cinsleri kıymetini belirlerken, içlerinin çuka, kutni, sof, sandal gibi kumaşlarla astarlanması kıymetini artırmaktadır. Aynı şekilde altın düğme kullanımı da değerini etkilemektedir. Astarlamada hangi cins kürk olursa olsun genellikle al çuka tercih edilmiştir. 1.000 akçe üzeri kürkleri, astarlarının renk ve kumaş cinsleri ile kaydedilmiş, daha düşük fiyattakilerde ucuz kumaş kullanılmış olmalı ki kıymetini etkilemeyeceğinden kaydedilmemiştir. Kürk yapımında postun her bölgesi ayrı değerlendirilmiş, terekelerde

⁸⁹⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983), 165-168.

⁸⁹⁵ Filiz Karaca, “Kürk”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2002).

kürk kayıtları da bu özellikleri belirtilerek *paça*, *nafe*⁸⁹⁶, *boğazı* şeklinde kaydedilmiştir. En yüksek fiyatta olan 9.000 akçe tutarındaki kürk samur paçasından yapılmıştır. Samur ve sansarın daha ziyade paça ve az miktarda boğazından, sincabın nefesinden yapılmış kürkler kayıtlarda yer almaktadır.

Kadınların kürk sahipliğine, dini mensubiyetlerine ve servet oluşumunda yer alan giyim unsuru içerisindeki yüzdesine göre Tablo 82 hazırlanmıştır;

Tablo 82. Kadınların Sahip Oldukları Kürk Sayısı ve Tutarı

Kürk Sahiplerinin Dinleri	Kişi Sayısı	Kürk Tutarı (Akçe)	Kaftan Sayısı	Kürk Tutarına Göre Yüzde (%)	Giyim Unsurunda Yeri 1.981.372 Akçe
Müslüman	126	88.455	152	%38	%4
Gayrimüslim	85	146.796	117	%62	%7
Toplam	211	235.251	269	%100	%13

Müslüman kadınlar arasında kürk sahibi olanların oranı gayrimüslimlere göre yüksektir. Ancak müslüman kadınların kürk tutarı gayrimüslimlere göre daha düşüktür (%38). Gayrimüslimlerde kürk sahibi kadın sayısı düşük iken kürk tutarı daha yüksektir (%62). Kürk, giyim unsuru içerisinde toplam %13 yere sahiptir. Gayrimüslim kadınların sahip olduğu kürkler daha kıymetli olup, servetleri için önemli bir yatırım aracı olduğu görülmektedir.⁸⁹⁷

c. Diğer Giyim Eşyaları

Breüning, İstanbul’da bulunduğu sırada Osmanlı kadınlarının elbiselerinin üzerine siyah bir çarşaf giydiklerini, bazen de erkekler gibi kalın bir manto kullandıklarını, bu mantonun iki yanından aralıktan ellerini sokarak yürüdüklerinden bahseder. Böylece kadınların başı, yüzü, boynu ve elleri kapalı olurdu. Rum kadınlarının ise örtünme zorunluluğunun olmadığını, ipek, kadife gibi değerli dokumalardan yapılmış elbiselerle sokakta görüldüğünü anlatır.⁸⁹⁸ Osmanlı’da sokak giyim-kuşamı üzerine düzenlemeler yapılmış, yasaklar getirilmiş bir konuydu. Sokakta kimin nasıl giyineceği, giysinin boyutu ve rengi nizamı göre

⁸⁹⁶ Nafe; tilki, samur, tavşan ve sair hayvanların göbek taraflarından çıkan kürk adıdır. Çıkarılan hayvanın kürküne göre tilki nafesi, samur nafesi adını alır. Bkz. Pakalın, 642.

⁸⁹⁷ 17. yüzyılın ikinci yarısında çıkarılmış olan bir fermanla İslam’a mahsus kakum, samuru giymekten gayrimüslimler menedilmesi devletin zimmi hukuku uygulanmasındaki hassasiyeti gösterse de gayrimüslim kadınların buna pek riayet etmediği görülmektedir. Ahmet Refik Altınay, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1988), 182.

⁸⁹⁸ Breüning, *Breüning Seyahatnamesi- Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, 173-74.

belirlenmişti. Ev içi giyimde ise serbestlik tanınmıştı. Bu yüzden giyim-kuşam meselesi ilgi çekici bir konu haline gelmiş, çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalarda kumaş türlerinden, giysi çeşitlerine kadar ayrıntılı bilgiler mevcuttur.⁸⁹⁹ Terekelerde geçen kadın giysileri şalvar, don, terlik (kaftan üzerine alınan yarı saydam bir nevi ferace)⁹⁰⁰, çakşır, gömlek, şali, yen, pabuç, zenne terlik gibi eşyalar vardır. Tereke kayıtları sayesinde o dönemin modasını, tercih edilen renkleri ve kumaş türlerini öğrenebiliriz.⁹⁰¹ Bu kısımda bu eşyalardan ziyade servet ile ilişkisi olabilecek ve müslüman-gayrimüslimlerin giyim-kuşamında farklılık oluşturacak eşyalar üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Kaftan ve kürkten sonra dikkati çeken feracelerdir.⁹⁰² Erkek-kadın terekelerinden anlaşıldığına göre her iki cinsin kullanımında olan bir dışarı giysisidir. Tasvirler dönemin ferace modelleri hakkında detaylı bilgi vermektedir (Ek-9, Ek-10). Terekelerde 317 kadının terekesinde 390 ferace kaydı yer almaktadır, tutarı 195.516 akçedir. Giyim eşyaları içerisinde %11 oranındadır. 15 akçe ile 2.500 akçe arasında fiyatlandırılan feraceler içerisinde en yüksek tutarda olanları kıvıllı ve mor çukadan yapılmıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde, çuka ve softan yapılan feracelerde kullanılan renkler *mor*, *erguvanî*, *benefşe*, *kızıl*, *nohudî*, *neftî*, *fistikî*, *cevizî*, *siyahtır*.⁹⁰³ Bütün bu renklerin içerisinde, kadınların en fazla tercih ettiği *mor* ve *benefşe* renkleridir.

⁸⁹⁹ Osmanlı'da giyim-kuşam çeşitliliği üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. Suraiya Faroqhi, "Introduction or Why and How one Wants to Study Ottoman Clothes", içinde *Ottoman Costumes; From Textile to Identity*, Haz. S. Faroqhi ve C. Neumann (İstanbul, 2004); Betül İpşirli Argıt, "Clothing Habits, Regulations and NonMuslims in the Ottoman Empire", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2005, 172-76; Nurhan Atasoy ve Lale Uluç, *Osmanlı Kültürünün Avrupa'daki Yansımaları 145-1699*, Çev. Selmin Kangal (Armağan Yayınevi, 2012); Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)"; *Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü*, Haz. İlhami Turan (İstanbul 1986); Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Çev. Ali Berktaş (Kitap Yayınevi, 2009); *Du Loir Seyahatnamesi- IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021).

⁹⁰⁰ Suraiya Faroqhi, *Ottoman Costumes From Textile to Identity*, Ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neuman (İstanbul: Eren Yayınları, 2004), 87.

⁹⁰¹ Faroqhi, 1730 yılına ait Bursa tereke kayıtlarından kürk astarlı nimten denilen yeleğin popüler olduğunu tespit etmiştir. 1656-1676 yılları tereke kayıtlarına bakarak İstanbul kadınlarının bu giysiye sahip olmadıkları, dolayısıyla bu giysinin henüz ortaya çıkmadığı yahut sıradan insanların kullanımına girmediği söylenilebilir. Faroqhi, "Women, Wealth and Textiles In 1730s Bursa", 232. Breüning, 1579 yılında İstanbul'u gezerken Türk kadınlarının giysilerinin üzerine siyah çarşaf aldıklarını bahseder, 1656-1676 yılına gelindiğinde kadınların terekelerinden rengarenk feracelere sahip oldukları görülmüştür. Bkz. *Breüning Seyahatnamesi - Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, 173-74.

⁹⁰² Açmak, yarmak, ferahlatmak anlamındaki ferc masdarından türetiliş olan ferace "önü açık ferah elbise" demektir. Kadınların dışarda giydikleri giysiye bu isim verilmekle beraber, ilim adamlarının ve Mevlevilerin giydiği uzun hırkaya da bu isim verilmektedir. Bu nedenle, 1640 narh defterinde iki cinse ait olan feraceler zenana ve merdane olarak ayrı ayrı fiyatlandırılmıştır. Tezcan, "Ferace".

⁹⁰³ Sof: Tiftik yapığundan ince bükülmüş iplikle dokunan düz kumaşa ham veya som sof denir. Eni bir arşındır. Dokunan kumaş yıkanıp fırınlandıktan sonra kullanılır. Kumaştaki parlaklık fırınlama ile elde edilir. Bkz. Altay, *Kaftanlar*, 14.

1564-1565 yılına ait mühimme kaydı, gayrimüslim kadınların giyimine ilişkin bazı kısıtlamalar getirdiğini göstermektedir. Buna göre gayrimüslim kadınlar, müslümanlar gibi ferace giymemeli, tiftikten veya Bursa kutnusundan yapılmış fistan giymelidirler. Ancak 100 yıl sonra durumun değiştiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁴ 1656-1676 yılları arasına ait tereke kayıtlarında 124 gayrimüslim kadının 86.661 akçe tutarında 151 adet feracesi bulunmaktadır. Müslüman kadınların 193'ünde 108.855 akçe tutarında 239 adet ferace kaydedilmiştir. Hem renk hem de kumaş seçimi açısından her iki kesimin de benzer tercihler yaptığı görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin müslümanlar gibi giyinmemeleri için getirdiği kıyafet düzenlemelerine uyulmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim bazı seyyahların yaptığı tasvirler de bu sonucu desteklemektedir. Ayrıca gayrimüslim terekelerinde de atlas, kemha, samur kürk, elvan çuka gibi kaliteli eşyalar kullanılmaması istenmişse de gayrimüslim terekelerinde de bulunduğu görülmektedir.⁹⁰⁵

Osmanlı toplumunda erkeklerde başlık, sadece kılık-kıyafetin bir parçası değil, aynı zamanda kamusal alanda kimlik ve statü göstergesiydi. Kişinin dini, tarikatı, mesleği ve devlet içindeki sınıfı başlık seçimini etkilerdi. Bu yüzden başlığa büyük önem verilir ve hatta ölüm sonrası mezar taşlarında bile yer alırdı. Kadınlar da farklı başlık çeşitleri kullanırlardı. Zilfi'ye göre, 18. yüzyılda hem müslüman hem de gayrimüslim zengin Osmanlı kadınları, büyüklük ve yücelik gösteren başlıkları tercih etmektedirler.⁹⁰⁶ Tereke kayıtları incelendiğinde, unvanlı kadınların veya eşleri unvanlı olan kadınların belirli bir başlık çeşidine yoğunlaştıkları görülmemiştir. Kadın başlıklarının erkeklerdeki gibi bir kimlik ve statü belirleyicisi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Eldeki tereke kaynaklarının sınırlılığı da dikkate alınmalıdır. Belki de başka çalışmalar ile, statü sahibi kadınların kullandıkları özel bir başlık türü olduğu ortaya çıkabilir. Sadece Abdullah kızlarının serpuş, arakiye ve peçe kullanımında sayısal bir artış olduğu söylenebilir.

Kadınların terekelerinde bulunan başlıklar, yaşmak, dülbend gibi örtü nevi eşyalar olduğu gibi, örtünün altında, üstünde ya da tek başına başa alınan arakiye, serpuş, nezkeb, sarık gibi başa takılan süslü türler de bulunmaktadır. Bu eşyaların kumaş kalitesi, üzerindeki işlemler, kullanılan inci, sırma, sim gibi değerli malzemeler hem kadınların zenginlik ve servet

⁹⁰⁴ Suraiya Faroqi, "Textile Production In Rumeli And The Arab Provinces; Geographical Distribution And Internal Trade (1560-1650)", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, 77.

⁹⁰⁵ Betül İpşirli Arıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 2015.

⁹⁰⁶ Zilfi, "Mahalledeki Mallar: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Bölüşüm Karşılaşması", 367.

göstergesi hem de toplumsal statü belirleyicisi olmuştur. Bu eşyaların müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasındaki kullanım oranı ve fiyat aralığı Tablo 83'te verilmiştir;

Tablo 83. Kadınların Kullandıkları Başlık Çeşitleri, Sayıları ve Fiyatları

Başlık Çeşitleri	Müslüman	Tutar	G.müslim	Tutar	Kişi Sayısı	Fiyat Aralığı (Akçe)	Toplam (Akçe)
Serpuş ⁹⁰⁷	78	33.334	42	39.329	120	10- 8.000	72.663
Sarık	14	1.477	26	7.833	40	3- 840	9.310
Nezkeb	1	10	10	1.020	11	10 -500	1.030
Arakiye	89	16.874	65	28.307	154	3-3.000	45.181
Takye	11	1.990	9	3.233	20	3-720	5.223
Peçe	95	10.987	8	2.446	103	5-1.000	13.433
Toplam	288	64.672	160	82.168	448	3-8.000	146.840

Tabloda Osmanlı kadınlarının başlıkları üzerine odaklanılmıştır. Başlıkların fiyatları ve çeşitleri incelenmiştir. En yüksek fiyatlı başlıklar şunlardır; iç oğlan arakiyesi 3.000 akçe⁹⁰⁸, atlas nezkeb 500 akçe⁹⁰⁹, incili serpuş 8.000 akçe⁹¹⁰, incili siyah peçe 1.000 akçedir.⁹¹¹ Bu başlıkların fiyatlarını etkileyen faktörler arasında kumaş cinsi, mücevher ile donatılması ve materyalin değeri sayılabilir. İlk sırada yer alan 8.000 akçe tutarındaki serpuş⁹¹² bir müslüman kadına, ikinci sıradaki en pahalı arakiye Maryem bt. Ağnam isimli bir gayrimüslim kadına aittir. Reinhold Türk kadının ev kıyafetlerini tarif ederken başlıktan da bahseder;

*“Başlarında sırmalı kumaştan bir takke taşırlar ve saçlarını da toplayıp, ipek veya sırmadan örülmüş bir torbanın içine yerleştirirler. Bazıları saçlarını yüzlerinin etrafında bırakırlar ve aralarına teller geçirirler.”*⁹¹³

Kocaları zengin veya devlet memuru olanların çok gösterişli giyindiklerinden bahseden Reinhold, bahçede gördüğü karşı komşusunu şöyle tarif etmiştir;

⁹⁰⁷ Serpuş, nadir de olsa tarpuş şeklinde de kaydedildiği görülmektedir. Le Bruyn, İstanbul'da kaldığı sürede Tarpous olarak kaydettiği bu başlığı altın işlemeli brokardan veya diğer bir zengin kumaştan yapılma, altı veya sekiz katlı bir başlıktır şeklinde tanımlamaktadır. Cornelis de Bruyn, *Cornelis de Bruyn'ün Yakın-Doğu Gezisi Le Voyage au Levant de Cornelis de Bruyn* (Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974).

⁹⁰⁸ Mülga Beledî Kısmet, 2/64b (Recep 1074 – Ocak 1664).

⁹⁰⁹ Mülga Beledî Kısmet, 2/93a (Zilhicce 1074 – Haziran 1664).

⁹¹⁰ Mülga Beledî Kısmet, 9/29b (Zilhicce 1085 – Şubat 1675).

⁹¹¹ Mülga Beledî Kısmet, 2/24b (R. evvel 1073 – Kasım 1662).

⁹¹² Lady Montagu'da Hafize Sultan'ın başında gördüğü başlığı tarpuş olarak belirtir; “Tarpuşunun etrafındaki dört dizi inci ise gördüklerimin en güzelleridir”. Şeklinde tarif eder. Yukarda bahsi geçen 8.000 akçelik serpuşa, inci dallarla bezenmiş olmalıdır. Lady Montagu, *Şark Mektupları*, 98.

⁹¹³ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, 1.Baskı, c. I, Çev. Turkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 343.

“Başında taşıdığı, incilerle, değerli taşlarla işlenmiş sırmalı bir fesin üzerindeki taş herhâlde 20.000 duka değerindeydi. Tacın arka kısmında altından yapılma ve mücevherlerle bezenmiş özel bir tokenın içine bir demet siyah balıkçıl kuşu tüyü yerleştirilmiştir.”⁹¹⁴

Kadınlar sokağa çıktıklarında yüzlerini pamuklu kumaştan bir örtü ile örterlerdi. Bazıları da ipek veya kıldan dokunmuş maske gibi siyah bir peçe ile örterler diye tarif eder, Reinhold.⁹¹⁵ Peçeyi müslüman kadınların yanı sıra az sayıda da olsa gayrimüslim kadınların da kullandığı anlaşılmaktadır. Bu bulguyu, Durand De Fontmagne, desteklemektedir;

Şark'ta bir kadının hangi milletten olduğunu anlamak için yüzünü örtüp örtmediğine bakmak yetiyor. Rumlar ile Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle, Ermenilerin yarısı örtülü. Türkler ise yalnızca gözlerini açıkta bırakıyor”

gözlemine dayanarak, gayrimüslimler yüzlerinin yarısını örtmek için kullanıyor olmalıdırlar.⁹¹⁶

Bu yüzyılda kullanıldığı bilinen diğer bir başlık çeşidi olan hotozun ne Kismet-i Askerî’de ne Mülga Beledî Kismet’te bulunan terekelerde yer almadığı, en azından bu isimle kaydolmadığı söylenebilir.⁹¹⁷ Bu durumun iki olası açıklaması vardır: ya hotoz orta halli kadınlar arasında yaygın değildir ya da kâtibler tarafından farklı bir isimle kaydedilmiş olmalıdır.

Bahsi geçen başlıklar her servet aralığında bulunan kadının kullanımında olan eşyalardır. En yüksek fiyatlı başlıklar genellikle orta sınıf ve zengin kadınlara aittir. Çoğunlukla en pahalı başlıklar gayrimüslim kadın terekelerinde bulunmaktadır.

Lady Montagu, 1 Nisan 1717 tarihinde Edirne’den kız kardeşi Leydi Mar’a yazdığı mektupta, o gün giydiği Osmanlı giysilerini en ince detayına kadar tarif etmektedir. Bu da

⁹¹⁴ Reinhold Lubenau, Reinhold Lubenau Seyahatnamesi,344.

⁹¹⁵ Reinhold Lubenau, Reinhold Lubenau Seyahatnamesi,343.

⁹¹⁶ La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Celal Altuntaş), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977 (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 243.

⁹¹⁷ Hotoz Çağatayca kotos sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Bkz. Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam I*, 146.Hotoz için detaylı bilgi için bkz. Nuran Pakoğlu, “Osmanlı Saray Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama”, *Ulakbilge* 6, sy 30 (2018): 1541. Suraiya Faroqhi, sorgucu hotoz adı verilen kadın başlığın üzerine alınan işlemeli örtünün tutturulmasında kullanılan mücevherli iğne olarak tarif etmektedir. Burada dikkat çeken hotozun üzerine örtü alınan bir kadın başlığı olmasıdır. (Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 126. Hotozun 1853-1871 yılları arasında fotoz olarak kaydedildiği görülmektedir. Garo Kürkman, *Osmanlı Saray Kuyumcuları 1853-1871* (İstanbul: Korpus, 2019), 47.

terekelerdeki kadın kıyafetlerini daha iyi anlamamıza minyatürler kadar yardımcı olmaktadır. Mektubunda şöyle bahseder;

“Evvela, çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı damiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerine beyaz ipekten, etrafı kamilen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor. Gömleğin kolları geniş ve kolumun yarısına kadar. Yakasını elmas bir düğme ilikli. Gömlekten göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari, adeta vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimkinin kenarı gayet kalın sırma işlemeli, beyaz Şam kumaşından yapılmış. Bunun öyle uzun kolları var ki, kenarı pek kalın sırma işlenmiş. Bunlarda düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru sarkıyor. Mintanım da şalvarım gibi aynı kumaşından. Bu esvap vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bunda da uzun ve dar sarkık kollar var. Üzerine takriben dört parmak eninde bir kemer bağlanıyor. Kürk, Türk kadının bazen giydikleri, bazen çıkardıkları bir ev libası. Kürkler ağır dibadan, içleri kakum ve samur kaplı, kolları omuzlardan aşağıya inmiyor. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış.”⁹¹⁸

Kadınların giyim eşyalarına dair bulgularımız şöyledir; Kadınların 492’sinin giyim kaydı bulunmaktadır. Giyim eşyalarının tutarı 2.051.106 akçedir. Genel servet toplamında %13 oranına sahiptir. Gayrimüslim kadınlar daha yüksek tutarda giyim eşyasına sahiptir (%59). Servetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 832 kaftan kaydı olup, bunların çoğunluğu gayrimüslimlere aittir (%66). En yüksek tutardaki kaftanların çoğunluğuna gayrimüslim kadınlar sahiptir. 211 kürk kaydı olup en pahalı olanlara gayrimüslim kadınlara aittir (%62). İncelenen dönemde, özellikle gayrimüslimlerin müslüman kadınların kullandığı kıyafetleri giymemeleri hususuna getirilen nizamın gayrimüslim kadınlarca esnetildiği terekelerinden anlaşılmaktadır.

⁹¹⁸ Lady Montagu, *Şark Mektupları*, 41.

12. Ziynet

Osmanlı sarayında kullanılan mücevherlerin altın, elmas, zümrüd, yakut, inci gibi değerli malzemelerden yapılmış olması ve sorguç, saç bağı, gerdanlık, sinelik, çenelik, zülüflük, enselik, küpe, bilezik, broş, kemer ve kemer tokası, hançer gibi çeşitli formlarda tasarlanmış olması bu parçaların ihtişam ve zenginliği simgelediğini göstermektedir. Sarayda mücevher takmak sadece süslenme amacına değil aynı zamanda iktidar temsiline de hizmet etmekteydi. Osmanlı toplumunda sıradan kadınlar da saraylı kadınlar gibi aynı formlarda mücevher takmaktaydılar. Kadınların güzellik anlayışları ve süslenme tutkuları saraylı olsun olmasın ortaktı. Mücevherler ayrıca bir birikim ve yatırım aracı olarak da kullanılırdı. Kadın terekelerinde en fakirden en zengine kadar birçok kadının ziynet eşyasına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum kadınların hem süslenme hem de servetini üzerinde taşıma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bölümde 1656-1676 yılları arasında Mülga Beledî Kısmet defterlerinde kaydedilen kadın terekelerinde yer alan ziynet eşyalarının kadın servetleri içindeki payı çeşitleri ve değerleri ile bunlara hangi dini mensubiyetteki kadınların daha çok ilgi duyduğu gibi sorulara cevap aranmıştır.

Mülga Beledî Kısmet defterinde bulunan 591 kadın terekesinin 371'inde ziynet eşyası belirlenmiştir. Bu da 591 kadının %63'ü ziynet eşyasına sahip olduğunu göstermektedir. Kadınların ziynet eşyalarının toplam değeri 3.291.325 akçedir ve genel servet toplamı olan 15.756.419 akçenin %21'ini oluşturmaktadır. Bu oran, servet birikimini oluşturan unsurlar içerisinde en yüksek olanıdır. Öztürk, İstanbul Kısmet-i Askerî'deki kadınların ziynet oranını %15,3 olarak tespit etmiştir.⁹¹⁹ Şam'da da 1680-1690 yıllarında reaya kadınların servetlerinde ziynetin oranı %21,5, askeri sınıfa mensup kadınların ise %29'dur.⁹²⁰

Tablo 84. Kadınların Ziynet ve Servet Miktarları

Kadınlar	Kişi Sayısı	Ziynet Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Ziynet Yüzdesi (%)
Müslüman	196	1.012.503	5.295.825	%31
Gayrimüslim	175	2.278.822	6.448.034	%69
Toplam	371	3.291.325	11.743.859	%100

⁹¹⁹ Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 187. Gayrimüslim kadınların terekelerinin Askerî Kısmette az sayıda olması bu sonucu etkilemiş olmalıdır.

⁹²⁰ Establet ve Jean-Paul Pascual, *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*, 82.

Tablo 84, 1656-1676 yılları ait İstanbul Suriçi’li kadınların ziynet ve servet durumunu göstermektedir. Tabloya göre, gayrimüslim kadınlar hem sayı hem de ziynet ve servet değeri bakımından müslüman kadınlardan daha fazladır. Gayrimüslim kadınlar, müslüman kadınlara göre yaklaşık iki kat daha fazla ziynet tutarına sahiptir. Bununla birlikte 227 gayrimüslim kadının %77’si ziynet sahibi iken, 364 müslüman kadının %54’ü ziynet sahibidir. Kadınlar süs olarak kullanmakla birlikte, kolay satılabilir ve paraya çevrilebilir bir yatırım aracını üzerlerinde taşımayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Kadınların ziynet eşyalarının çeşitliliği göz kamaştırıcıdır.⁹²¹ Bu konuda, Lady Montagu’nun Osmanlı İmparatorluğunda seyahati sırasında kaleme aldığı mektupları önemli bir kaynaktır. İncelediğimiz kadınlara nispeten daha elit Osmanlı kadınlarına dair gözlemlerini paylaşmış olsa da o günkü Osmanlı kadının giyim kuşam ve ziynet zevklerine dair ilginç detaylar vermektedir.

“Zengin kadınların kemerleri hep elmaslar veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf yapmak istemeyenler işlemeli satenden yapıyorlar. ... başa kalpak denilen bir serpuş giyiliyor. Kışın ince veya elmasla işlenmiş kadifeden, yazın gayet ince ve bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Serpuş yalnız başın bir tarafına konuluyor, biraz da yana doğru yıkılıyor. Üzerine ya elmaslı bir gül veya gayet kibar işlenmiş bir mendille beraber altın bir iğne takılıyor. Başın öbür tarafına da saçlar toplanıyor. Üzerine nasıl bir süs yakıştırılırsa, mesela çiçek, sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olan da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Saçlar olanca uzunluğu ile arkaya dökülüyor, inciler ve kordelelerle süslenerek birçok örgülere ayrılıyor.”⁹²²

Bu detaylar, Suriçi kadınlarına dair bilgilerle benzerlik göstermektedir. Ön kuşak⁹²³, kuşak, altın bilezik, estefan, saç bağı, saçlık, sorguç, küpe (inci, zümrüd, lal), yüzük (altın, elmas, zümrüd), zülüflük, askı, enselik, göğüslük, pazubend, zikgir, tepelik, leff (?), düğme, inci (dizi, miskal), sim (bıçak, tarak, ayna, arakiye, arakiye kutusu, haç, nalın, düğme, tılsım gibi)

⁹²¹ La Motraye, Osmanlı kadınlarının ziynetli hallerini seyahatnamesinde tasvir etmektedir. Bkz. Aubry de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*.

⁹²² Lady Montagu, *Şark Mektupları*, 41.

⁹²³ Kuşağın önde bulunan kısmıdır kastedilen. Bu metal kısmı genellikle gümüş olup ya bizzat gümüşün işlenmesi ya da üzeri değerli taşlarla süslenmektedir. Beli saran kısmı kumaş ile tamamlanmaktadır. Bu kısım kaliteli bir kumaştan ve üzeri işlemeli olabilirken, sade de yapılabilir.

gibi çeşitler tespit edilebilmektedir. Tablo 85’te bu ziynet eşyalarının hem çeşitleri hem fiyat aralıkları verilmiştir;

Tablo 85. Ziynet Çeşitleri, Sayıları ve Fiyatları

Ziynet Türleri	Müslüman	Tutar	G. Müslim	Tutar	Fiyat Aralığı (Akçe)	Toplam	Ziynet İçerisinde (3.320.371 akçe)
Altın Bilezik	70	333.202	104	742.196	1180-36.100	1.075.398	%33
Ön Kuşak	67	84.037	81	110.974	100 – 8.450	195.011	%6
Kuşak	59	111.600	76	181.870	120-23.000	293.470	%9
Mücevherli Bilezik	2	44.000	4	23,200	4.000-40.000	67.200	%2
Zümrüt Küpe	24	79.251	68	315.679	400-45.000	394.930	%12
İnci Küpe	48	39.186	47	33,280	120 -5.000	72.466	%2
Yüzük	16	13.806	50	38.435	100- 5.000	52.241	%2
İstefan ⁹²⁴	5	14.711	26	98.305	300-12.600	113.016	%3
Saçlık	11	33.086	30	53.050	200 -15.000	86.136	%2
Saç Bağı	20	25.052	58	107.076	26-6.730	132,128	%4
Sorguç ⁹²⁵	4	6.386	34	63.799	200 -9.325	70.185	%2
Zülüflük	5	5.586	11	19.900	400-4.500	25.486	%1
Enselik	16	78.236	34	45.099	300-49.400	123.335	%4
Askı	2	3.386	3	8.300	786-4.800	11.686	-
Çengel uçları Lal	1	12.000	-	-	12.000	12.000	-
Leff?	0	0	4	19.500	4.000-7.000	19.500	%1
Göğüslik	3	8,386	0	0	786-5.000	8.386	-
Düğme	24	49,664	25	43276	100 -6.163	92.940	%3

⁹²⁴ İstefan, Antik dünyada “çeleng taşıyan” anlamındaki stephanophoros’tan Osmanlı’da istefan’a dönüşen diademlere verilen isimdir. Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevherleri* (İstanbul: BKG, 2012), 305.

⁹²⁵ Sorguç, hotoz adı verilen kadın başlığın üzerine alınan işlemeli örtünün tutturulmasında kullanılan mücevherli iğnedir. Bkz. Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, 126.

Altın bilezik hem estetik hem de ekonomik açıdan değerlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar, tıpkı günümüzdeki gibi altın bilezikleri birikim ve güvence olarak görüyor olmalıydılar. Bu nedenle tereke kayıtlarında en çok görülen ziynet eşyası altın bileziktir. *Endişe bilezik*, *altun bilezik* şeklinde kaydedilmiştir.⁹²⁶ Altın bilezik, sadece müslümanlar tarafından değil, gayrimüslimler tarafından da tercih edilen bir yatırım aracı ve ziynet eşyasıydı. 17. yüzyıl ikinci yarısındaki İstanbul kadınlarının tasarruf anlayışları günümüz kadınlarıyla benzerlik göstermektedir. Farklı sosyal sınıflardan gelen kadınlar, altın bilezikleri servet biriktirmenin bir yolu olarak görürlerdi. Bu altın bilezikleri satabildikleri gibi, gerektiğinde erittirerek kullanabilmekteydiler.⁹²⁷ Kadınların bu mücevherlere nasıl sahip olduklarına dair bir bilgiye terekeler cevap vermemektedir. Kendileri satın almış olabilecekleri gibi, hediye, mehir veya miras yolu ile elde etmiş olmaları da diğer ihtimallerdir.

1070 (1659-1660) yılına kadar olan tereke kayıtlarında genellikle altın bileziğin akçe değeri belirtilirken, bundan sonraki yıllarda miskal ve kaç akçe olduğu ifade edilmiştir. Tereke kayıtlarına göre 1 miskal altının akçe karşılığı Tablo 86'da verilmiştir;

Tablo 86. Altın Bileziğin 1 Miskalinin Yıllara Göre Fiyatları

Yılı	Altın Bilezik 1 miskali (Akçe)
1070	230
1072	200 -230
1073	170 -230
1074	167- 200
1075	246 -300
1076	150 -241
1077	114 -250
1078	140-279
1079	150 -225
1080	129 -220
1081	150 -200
1082	150 -300
1083	150 -240
1084	100-234
1085	123 -240

⁹²⁶ Sadece altın bilezik kayıtlarında rastlanılan *endişe*, *andişe* kelimesi aynı damgayı taşıyan manasında *endeşmek* kelimesinden mi gelmektedir, yoksa İran Tahran eyaletinin Andişe isimli şehrinden mi almaktadır bilinmemektedir. <http://www.kadisicilleri.org/> sayfasında 9 hükümde *endişe altın bilezik* kaydı tespit edilmiştir. 1660-1700 yıllarına ait bu hükümler İstanbul şehrinin muhtelif mahkemelerine aittir. Bu bilezik nasıl bir şekle sahiptir, neden bu isimle zikredilmektedir, şu an için bir bilgiye sahip değiliz. Aynı tarihlerde Sofya'da da bu bilezik bulunmaktadır. Gradeve bunu bir nevi tılsım olduğunu düşünmektedir. Bu yıllarda revaçta olan sonra zamanla kaybolan bir bilezik türü olduğu söylenebilir. Bkz. Gradeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", 279. Barkan'ın, incelediği terekelerde *Acem Bileziği* kayıtları yer almaktadır. Mülga Beledî Kısmet sicillerinde geçen Endişe bileziği karşılayan bir kullanım olabilir. Bkz. Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", 199,202.

⁹²⁷ Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, 125.

1086	150 -240

Tereke kayıtlarından bazılarında, inci ve kıymetli taşların ziynet eşyası olarak kullanılmadan da cevher şeklinde tasarruf edildiği görülmektedir. İnciler miskal, dizi, dal gibi birimlerle ölçülmüş ve toplam değerleri 52.511 akçe olarak belirlenmiştir. 1660 yılında hurda 1 miskal incinin 100 akçeye denk geldiği görülmektedir. Kaftanlar ve serpuşlar incilerle süslenmiştir. Giysi ve saç aksesuarı olarak da kullanılan inciler, orta halli kadınların en çok tercih ettiği cevherden biridir.⁹²⁸ Düğmeler ise altın, sim, inci, zümrüd gibi değerli malzemelerden yapılmış ve mücevher niteliği taşımıştır. Düğmeler hem işlevsel hem de gösterişli eşyalar olup, takıldıkları kıyafetin veya kaftanın ve kürkün değerini artırmıştır. Sim ve altından yapılan düğmeler gerektiğinde nakde çevrilebilecek kıymetli eşyalardır. Zümrüd, yakut, lal, yeşim, elmas gibi değerli taşlar da terekelerde yer almaktadır. Erkek terekelerinde bu tür taşlara dair çok kayıt bulunurken, kadınlarda bu tür taşların kaydı daha azdır. Bu taşların büyüklükleri ve ağırlıkları kaydedilmediği için değerleri hakkında kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

Zihgir, okçuların başparmaklarına taktıkları ve yayı çekerken parmağı koruyan bir yüzüktür. Zihgir kaydına üç kadın terekesinde rastlanmıştır, toplam değeri 3.586 akçedir. Yaygın bir kullanımı olmadığı anlaşılmaktadır. Sahip olan kadınların terekesinde tirkeş, ok, yay, keman gibi kayıtlar olmadığından yola çıkarak, mücevher kalemi içerisinde kaydedilmesinden bir nevi ziynet olarak kullanılıyor kanısını uyandırmaktadır. Az sayıda da olsa sim tılsım, sim pazubend gibi ziynet eşyaları da görülmektedir.

Fakir olsun zengin olsun kadınların terekelerinde en fazla görülen ziynet eşyalarından biri küpedir. Özellikle küpenin her sosyo-ekonomik gruptaki kadında görülme sıklığı, bugün de kullanılan abdest küpesi olgusu olabilir.⁹²⁹ Küpelerde inci, zümrüd tercihinin baskın olduğu görülmektedir. Bu küpelerin birçoğu *iki ayaklı*, *üç ayaklı* şeklinde kaydedilmiştir. Bu küpelerin şekilleri hakkında en güzel örnekler Abdülcélil Levnî'nin minyatürlerinde görülmektedir (Ek-10). Fakir kadınların küpeleri altın, simden mamul olup kıymetleri düşüktür. Tereke kayıtlarında küpelerin *tek*, *çift* şeklinde belirtilmesi ilginç bir detaydır. İlk

⁹²⁸ Mülga Beledî Kısmet, 1/7b (Zilhicce 1066- Ekim 1656); 1/ 81b (Safer 1067- Kasım 1656).

⁹²⁹ “Abdest küpesi” ifadesine 1662 yılında vebadan vefat eden IV. Murad’ın torunu, Kaya Sultan ve Melek Ahmed Paşa’nın kızı Fatma Hanım Sultan’ın muhallefatında rastlanmaktadır. Terekelerde bu şekilde bir kayıtlar pek karşılaşılmamış olması bu ifadeye önem verilmediğini, yalnızca küpenin kıymetini etkileyen unsurların kaydına önem verildiğini düşündürmektedir. Bkz. Özer Küpeli, “IV. Murad’ın Torunu Fatma Hanım Sultan’ın Muhallefatı”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy II/2 (Aralık2016): 163-75.

akla gelen tereke sahibinin diğer eşini kaybetmiş olabileceği ya da satmış olabileceğidir. Diğer bir ihtimal anneden evlatlarına bir yadigâr ya da maddi destek olmak için verilmiş olabileceğidir.

Gayrimüslim terekelerinden en pahalı ziynet eşyalarının saç bağı, saçlık, estefan, sorguç, yüzük, zülüflük, enselik, zümrüt küpe, altın bilezikler olduğu tespit edilmiştir. Müslüman kadınların ise inci küpe ve göğüslük gibi zihniyetlere daha çok rağbet ettikleri görülmektedir. Suriçi’nde orta halli kadınların kayıtlı ziynetleri incelendiğinde ise baş bölgesinin süslemeye yönelik takıların daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kolye, gerdanlık, çenelik, sinelik gibi takılara terekelerde rastlanmamıştır.

Susana bt. Konstantin’in toplam 116.538 akçelik ziynet eşyasına sahip olduğu ve 139.700 akçelik servetinin büyük kısmını mücevherlerden oluştuğu kaydedilmiştir.⁹³⁰ Varlıklı olmanın ve mücevher sahibi olmanın genellikle birbiriyle ilişkili olduğu ancak bazı istisnaların da mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin 226.252 akçe serveti olan Ayşe bt. Ahmed’in 6.910 akçe tutarında ziynete sahip olduğu⁹³¹; Nazlı bt. Vartin’in ise 34.250 akçe servetinin 29.500 akçesinin ziynetlerden oluştuğu tespit edilmiştir.⁹³² Bu veriler her servet sahibinin tasarrufunu mücevherden yana kullanmadığını göstermektedir. Araştırmanın bulgularına göre servet birikiminde ziyneti en fazla tercih eden kesimin gayrimüslim kadınlar olduğu sonucuna varılmıştır.⁹³³

Terekelerde yer alan bilgilere göre kadınlar kulaktan, enseye, zülüften tepeye saç uçlarına kadar çeşitli takılarla süslenmekte, yüzükler, bilezikler ve altın, inci, gümüş düğmeli ve yine incilerle süslenmiş göz alıcı kaftanlar giymekte, bellerine gümüş kemerler ve kemerlerine sıkıştırılmış sim bıçakları ile bu dönem İstanbul kadınlarını tahayyül edebilmekteyiz.⁹³⁴ Bu dönem İstanbul kadınlarının görünümünü görsel olarak tasvir eden Abdülcelîl Levnî minyatürleri, terekelerdeki kayıtları görsel olarak destekleyen çok kıymetli kaynaklardır. (Ek-8,9,10,11).

⁹³⁰ Mülga Beledî Kısmet, 8/5b (Zilhicce 1084 – Nisan 1674).

⁹³¹ Mülga Beledî Kısmet, 6/5a (Şaban 1081 – Aralık 1670).

⁹³² Mülga Beledî Kısmet, 5/54b (Zilkade 1080 – Nisan 1670).

⁹³³ 1716-1745 yıllarını inceleyen İpşirli de Üsküdarlı gayrimüslim kadınlarının daha fazla ziynet sahibi olduğunu tespit etmiştir. Bkz. Argıt, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Yaşayan Kadınların Maddî Durumları ve Gündelik Hayatları”, 421.

⁹³⁴ Reinjold, 1587-89 yıllarındaki İstanbul kadınından bahsederken bu ayrıntıdan da bahseder. Değerli taşlarla işlenmiş altından bir kın içinde güzel hançeri ve mendili yanlarından eksik etmediklerini ifade eder. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, I:344.

Bulgularımızı toparlayacak olursak, 1656-1676 yılları arasında yaşamış 371 kadının ziynet eşyalarının toplamı 3.291.325 akçedir. Genel servet tutarının %21'ini oluşturmaktadır. Daha çok sayıda müslüman kadın ziynet sahibi iken, fazla miktarda ziynete veya pahalı ziynetlere sahip olanlar gayrimüslim kadınlardır (%69). Baştan aşağıya çeşitli ziynetlerle bezenen İstanbul kadınlarının en fazla tercih ettiği ziynet türü altın bileziktir. Kadınların servet birikimlerinde ziynetin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

13. Kadınların Servetini Oluşturan Unsurlar Üzerine Değerlendirme

Mülga Beledî Kısım'teki kadınların servet birikimlerindeki unsurların detaylı analizi yapılmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 87'de özetlenmiştir. Tabloda, kadınların servetlerini oluşturan unsurlar, genel servet toplamındaki paylarına göre azalan sırada gösterilmiştir. Ayrıca, müslüman ve gayrimüslim kadınların servet birikimlerindeki farklılıklar da tabloda belirtilmiştir. Bu sayede, kadınların sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olarak servet birikimindeki eğilimleri daha açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Tablo 87. 17. Yüzyıl İkinci Yarısı İstanbul Kadınlarının Servet Birikimlerini Oluşturan Unsurlar

Servet Unsurları	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam Servet İçerisinde Yüzdesi (15.756.419 akçe)
Ziynet	6,4%	14,5%	21%
Ev Eşyası	10,6%	7,9%	18,5%
Nakit	11,5%	5,8%	17,2%
Gayrimenkul	5,8%	10,6%	16,4%
Giyim Eşyası	5,9%	7,1%	13%
Alacak	5,2%	2,9%	8,1%
Mehir	4,1%	-	4,1%
Köle	1,1%	0,1%	1,2%
Kumaş	0,5%	-	0,5%
Tezgâh	-	-	0,0058%
Kitap	-	-	0,1%
Borç	1%	1%	3%

Tablodan görülebileceği gibi en yüksek servet unsuru ziynet olup %21 ile toplam servetin beşte birini oluşturmaktadır. Ziynetin büyük bir kısmı gayrimüslimlere aittir. Müslümanların en yüksek servet unsuru ise nakittir (%11.5). Gayrimenkul ise gayrimüslimlerin en yüksek ikinci servet unsurudur (%10.6). Mehir ve kumaş gibi servet unsurları sadece müslümanlara özgüdür. Tezgâh ve kitap gibi servet unsurları ise hiçbir grupta bulunmamaktadır.

Kadınların sosyo-ekonomik durumlarına göre servet birikimleri nelerden oluşmaktadır? Bunun için servet aralıklarına göre servet birikimlerinin nasıl şekillendiği incelenmiş, Tablo 88 hazırlanmıştır;

Tablo 88. Servet Aralıklarına Göre Kadınların Servet Birikimlerini Oluşturan Unsurlar ve Servetteki Yüzdeleri

10.000 Akçe ve Aşağısı 1.231.090 akçe	10.000-50.000 Akçe Arası 5.967.673 akçe	50.000-100.000 Akçe Arası 3.370.595 akçe	100.000 Akçe ve Yukarısı 5.187.061 akçe
Ev Eşyası (%33)	Ziynet (%22)	Nakit (%19)	Gayrimenkul (%24)
Giyim Eşyası (%18)	Ev Eşyası (%17)	Ziynet (%19)	Ziynet (%20)
Ziynet (%14)	Alacak (%16)	Gayrimenkul (%19)	Nakit (%18)
Mehir (%12)	Nakit (%14)	Alacak (%16)	Alacak (%13)
Nakit (%9)	Gayrimenkul (%13)	Ev Eşyası (%12)	Ev Eşyası (%12)
Gayrimenkul (%6)	Giyim Eşyası (%13)	Giyim Eşyası (%11)	Giyim Eşyası (%7)
Alacak (%4)	Mehir (%4)	Mehir (%3)	Mehir (%4)
Kumaş (%2)	Kumaş (-)	Köle (%2)	Köle (%1)
Köle (-)	Köle (-)	Kumaş (-)	Kumaş (-)
Kitap (-)	Kitap (-)	Kitap (-)	Kitap (-)
Tezgâh (-)	Tezgâh (-)	Tezgâh (-)	Tezgâh (-)
Borç (%2)	Borç (%2)	Borç (%3)	Borç (%2)

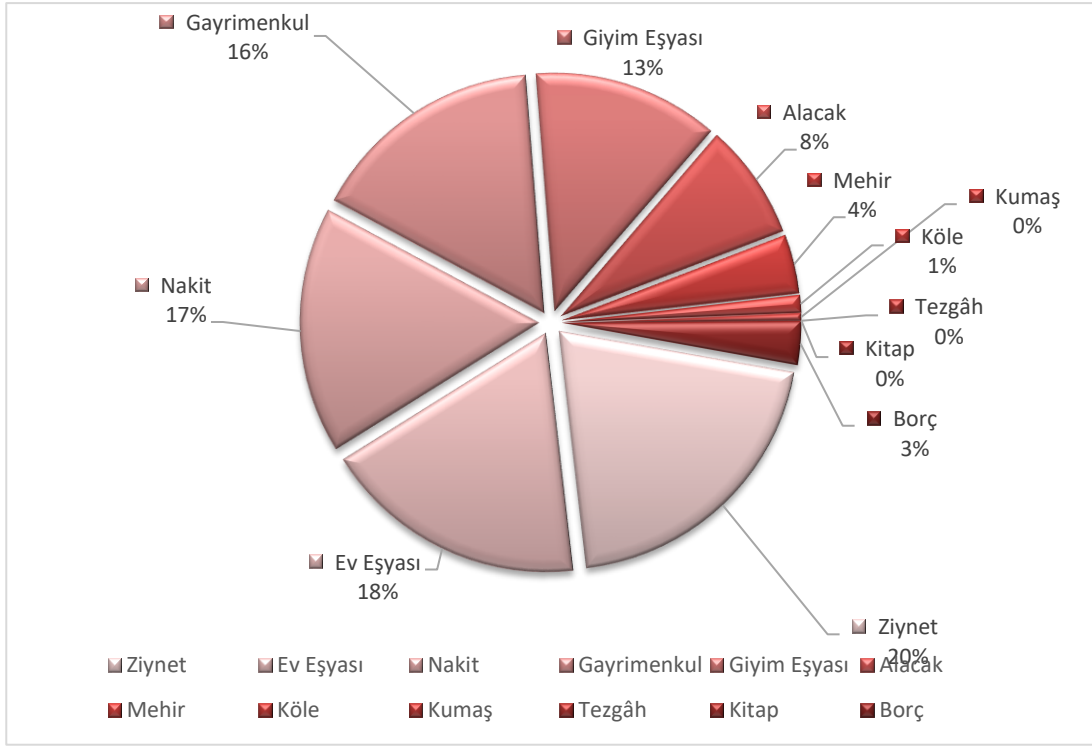
10.000 akçeden az serveti olan 250 kadını en alt gelir grubu olan fakir sınıfa mensupturlar. Bu kadınların terekelerinde günlük yaşamlarında ihtiyaç duydukları eşyalar bulunmaktadır. Bu eşyaların çoğu ev eşyasıdır ve bunlar yatak yorgan halı kilim gibi ev mefruşatı ile tabak çanak gibi mutfak eşyasından oluşmaktadır bu eşyaların evlenirken çeyiz olarak getirildiği varsayılabilir. Gayrimenkul sahibi olan kadın sayısı bu grupta çok azdır. Fakir sınıfın nakit birikimi yapması güçtür, bu durum Tablo 88’de görülmektedir. Toplam servetin sadece %9’u nakittir. Nakit birikiminin az olması sebebiyle borç verme de kısıtlıdır. Servetlerindeki kumaş dikkat çekmektedir. Kumaş üretimi ve ticareti kadınların ekonomik faaliyetlere katılmasını sağlayan bir alandı. Bu nedenle, bu kadınların kumaş üreten veya ticareti yapan kadınlar olduğu düşünülebilir. Tezgâh sahibi olmak kadınların dokuma işinden gelir elde etmesini mümkün kılıyordu. Tablo 88’de tezgâh değer olarak düşük görünse de “Tezgâh” başlığı altında dokunma işine ait aletlere sahip olan kadınların en çok bu grupta olduğu

belirlenmiştir. Fakir sınıfı diğer gruplardan ayıran bir servet unsuru, mehirdir. Mehir yaşarken kullanamadıkları bir servet unsuru olsa da dul kalma ya da boşanma durumunda kendilerine bir güvence sağladığı ve hayata devam edebilmeleri açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadınların borç alma durumu diğer gruplardaki kadınlarla benzerdir. Borçlanma hususunda çekingen oldukları ve az miktarda borç aldıkları görülmektedir.

10.000-50.000 akçe aralığındaki orta sınıfta bulunan 263 kadının servetlerinin %25'i ziynet eşyasından oluşmaktadır. Bu kadınlar ziynet eşyasını hem süslenmek hem de yatırım yapmak için kullanmaktadır. Diğer yandan süslenmeyi en çok bu grubun sevdiğini ve eşlerinden hediye yoluyla ve belki mehirlerinin bir bölümü olarak aldıkları söylenebilir. Ev eşyası ise servetlerinin ikinci büyük kısmını teşkil etmektedir. Bunların çoğu çeyiz olarak evliliklerine getirdikleri eşyalar olmalıdır. Servetlerinin %16'sını ise başkalarına borç vererek değerlendirmektedir. Bu gruptaki kadınların gayrimenkul sahibi olma oranı fakir kadınlardan iki kat daha fazladır. Giyim eşyası ise servetlerinin altıncı sırada yer alan unsuru olup, bir birikim aracı değil de giyim ihtiyacı görmek adına sahip oldukları söylenebilir.

50.000-100.000 akçe arası serveti olan iyi halli 48 kadın bulunmaktadır. Bu kadınların servetleri üç ana unsurdan oluşmaktadır: nakit, ziynet ve gayrimenkul. Bu unsurların her biri servetlerinin yaklaşık %19'unu temsil etmektedir. Üç unsurun toplamı servetlerinin neredeyse %60'ını oluşturmaktadır. İyi halli kadınların servetlerinin diğer önemli bir kısmı ise alacaklardır. Alacaklar servetlerinin %16'sını oluşturmaktadır. Bu kadınların servetlerinde ev eşyası, giyim eşyası ve mehir gibi unsurlar çok az yer tutmaktadır. Köle tutarının servet birikimine çok etkisi olmasa da en fazla bu grupta bir yüzdelik dilime sahiptir. Bu sonuçlar, bu grup kadınların servetlerini daha çok likit ve değerli varlıklara yatırdıklarını göstermektedir.

100.000 akçe ve yukarısı servete sahip 30 kadın bulunmaktadır. Bu zengin sınıfın servetlerinin gayrimenkul ve ziynet eşyası sayesinde çok yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca zengin kadınların servet birikiminde nakit para ve alacakların da önemli bir yeri vardır. Ev eşyaları konusunda ise iyi halli sınıftaki kadınlarla aynı düzeydedirler (%12). Giyim eşyalarına ise diğer gruplara göre daha az yatırım yapmışlardır. Mehir gelirleri de servetlerinin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Köle sahibi olmaları ise ekonomik güçlerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak köle sayısı servetlerine çok fazla katkı sağlamamaktadır. İstanbul Suriçi'nin orta halli kadınlarında, zengin olsalar bile köle sahibi olma oranı düşüktür.

Grafik 18. Kadınların Servet Unsurlarının Dağılımı

SONUÇ

Bu çalışmada, İstanbul'un kaynak ve insan çeşitliliğine sahip olması çalışma sahamızı belirlemekte önemli bir etken olmuştur. Çalışma mekânımız İstanbul Suriçi, çalışmanın öznesi sıradan diğer deyişle orta halli kadınlardır. Suriçi'ndeki orta halli kadınların tereke olarak isimlendirilen miras kayıtlarına dayanarak, kadınların servet dağılımı, servet bileşenleri, tüketim alışkanlıkları, sahip oldukları eşyalar, iktisadî hayatta bulundukları yer hakkında ipuçları edinilmek ve Osmanlı kadın tarihine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmamızda, mekânın ve kaynağın sunduğu zenginlikten yararlanarak, kadınların çağdaşı olan gruplarla karşılaştırmalar yapılarak, İstanbul kadınının sosyo-ekonomik durumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılan “Orta halli” ifadesi, Suraiya Faroqhi ve Tülay Artan'ın hanedan muhiti ve askeri sınıfa mensup olmayanlar için kullandıkları ve literatüre kazandırdıkları bir terimdir. Tezde incelenen kadınların terekeleri, Beledî Kısmet mahkemesinde yer almaktadır ve bu mahkeme, hanedan ve askeri sınıfa mensup kişilerin dışındakilere ait kayıtları içermektedir. Bu nedenle Faroqhi ve Artan'ın *orta halli* ifadesi referans alınmıştır. Osmanlı dönemi İstanbul kadınına tanımak için Mülga Beledî Kısmet mahkemesine ait defterlerde bulunan terekelerden istifade edilmiş, 1656-1676 yılları arasında kesintisiz olarak 20 yıllık bir süreç incelenmiştir. Bu defterlerde 591 kadın terekesi yer almaktadır. Bu kadar çok kadın terekesine, özellikle de gayrimüslim kadınlara ait terekelere rastlamak, çalışmamızı öne çıkaran bir unsur olmuştur. Bunun yanısıra mukayese yapabilmek için erkek terekelerinden de istifade edilmiştir. Aynı defter serisinde 1230 erkek terekesi olmak üzere toplam 1821 kişiye ait tereke kaydı bulunmaktadır. Oransal olarak bakıldığında %32 kadın terekesi, %68 erkek terekesi kaydedilmiştir. Aynı tarihlerde Şam ve Sofya ve İstanbul'un özelinde Üsküdar ve Galata'ya dair yapılan tereke çalışmalarında da kadınların tereke kayıtları erkeklere oranla azdır.

Cinsiyete göre servet dağılımına bakıldığında, erkeklerin daha fazla servet birikimi olup %87, kadınların ise %13'tür. Erkeklerin servet toplamı kadınlarınkinden 7 kat daha fazladır. Kadınların 20 yıllık servet toplamı olan 15.756.419 akçenin boyutunu anlamak için Osmanlı tarihinde yer almış şahsiyetlerin servetlerine bakılmalıdır. Kösem Sultan'ın muhalledfât kaydına göre 23.200.000 akçe, Damat İbrahim Paşa'nın 186.705.720 akçe, Esther Kyra'nın ise 50.000.000 akçe serveti vardı. Bu rakamlar saray mensupları ve orta halli kadınların serveti arasında büyük bir tabakalaşma olduğunu göstermektedir.

Kadınının sahip olduğu servetin dini gruplara göre dağılımlına bakıldığında ilginç bir sonuçla karşılaşılmıştır. Çalışmanın bulguları, kadınların servetinin dini gruplara göre farklılık gösterdiği ortaya koymaktadır. Müslüman kadınlar, toplam servetin yarısından fazlasına sahip olmalarına rağmen, kişi başına düşen servetleri gayrimüslim kadınlardan daha azdır. Gayrimüslim kadınlar ise, sayıca daha az olmalarına rağmen, kişi başına düşen servetleri müslüman kadınlara göre fazladır. Gayrimüslim kadınlarda kişi başına düşen servet 34.190 akçe, müslüman kadınlarda ise 21.965 akçedir. Erkeklerin ise ortalama 88.273 akçelik serveti vardır. Servet birikiminde müslüman erkekler en yüksek, gayrimüslim kadınlar ikinci, müslüman kadınlar ise en düşük değerlere sahiptir. Servet dağılımının eşitliğini ölçen Gini katsayısı ise, müslüman kadınlarda 0.597, gayrimüslim kadınlarda 0.474 olarak hesaplanmıştır. Bu da müslüman kadınlar arasında servetin gayrimüslim kadınlara göre daha dengesiz paylaşıldığını göstermektedir.

Kaynağın bize sunduğu en önemli zenginliklerden biri de tereke kayıtlarının neredeyse yarısının gayrimüslimlere ait olmasıdır (%41). Bu durum, tereke üzerine yapılan diğer çalışmalarda pek görülmemiştir, bu çalışmalarla kıyaslandığında özellikle gayrimüslim kadınların terekeleri çok fazladır. Kadın terekelerinin 364'  müslümanlara (%58), 227'si gayrimüslimlere (%42) aittir. Erkek terekelerinin ise 710'u müslümanlara (%62), 520'si gayrimüslimlere (%38) aittir.

Gayrimüslim kadınların tereke kayıtlarının çok olması, çalışma kaynağının bize sunduğu bir avantajdır. Bu sayede, farklı topluluklardan gelen kadınları karşılaştırabilir, gayrimüslim kadınların hayatlarına ve mülkiyet durumlarına dair bir fikir edinebiliriz. Ölenlerin kimsesiz olması ve mirasçılar arasında küçük çocukların olması gibi durumlarda tereke muamelesinin şer'i mahkemede yapılma zorunluluğu bir kenara bırakılırsa, gayrimüslim ailelerin de tereke muamelelerini şer'i mahkemeye getirdikleri ve bunların sayılarının azımsanmayacak kadar çok olduğu anlaşılmaktadır. Mülga Beledî Kısmet Defter serisi, bu açıdan hem erkek hem de kadın terekeleri bakımından, Osmanlı'nın gayrimüslim toplumu ile ilgili yapılacak çalışmalara önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Orta halli İstanbul kadınını, kendi içerisinde sosyo-ekonomik durumlarını anlamak adına servet grupları oluşturularak incelenmiştir. Servetleri 10.000 akçe altında olan 250 kadın fakir, 10.000 akçe ila 50.000 akçe arasında olan 263 kadın orta sınıf, 50.000 akçe ila 100.000 akçe arasında olan 48 kadın iyi halli ve 100.000 akçe üzerinde olan 30 kadın zengin olarak tanımlanmıştır. Bu bulgulara göre, kadınların önemli bir bölümü fakir ve orta sınıf kategorisinde yer almaktadır. Toplam servetin %33'  çok zenginlerin, %8'i ise fakirlerin

elindedir. Fakir bir kadının ortalama serveti 4.924 akçe iken, çok zengin bir kadının ortalama serveti 172.902 akçedir.

Çalışmada, inceleme grubumuzu toplum içerisindeki sosyo-ekonomik yerini görmek adına Kismet-i Askerî'deki kadınlara ve Beledî Kismet'teki erkeklere yer verilmiştir. Kismet-i Askerî'deki kadınların çoğunluğu orta sınıftan, geri kalan iyi halli ve zengindir. Fakir sınıftan olan kadın sayısı azdır. Genel servet toplamında en büyük paya zengin sınıf (%70), en düşük paya fakir sınıf sahiptir (%1). Zenginlerde kişi başına düşen servet 296.993 akçe, fakirlerde 6.311 akçedir.

Beledî Kismet'teki erkeklerin büyük bir kısmı fakir ve orta sınıftandır. Genel servet toplamında en yüksek paya zenginler (%76), en düşük paya ise fakirler sahiptir (%1). Kişi başına düşen servet en yüksek zengin sınıfa ait olup 382.047 akçe, en düşük fakir sınıfa ait olup 4.491 akçedir.

Beledî Kismet Mahkemesinde terekeleri yer alan kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğunun fakir ve orta sınıfa mensup oldukları anlaşılmaktadır. Beledî Kismet'teki erkeklerde ve askerî sınıfa mensup kadınlarda zengin sınıf daha fazladır. Beledî Kismet'teki kadınlar, her servet aralığı bakımından askerî sınıfa mensup kadınlardan ve Beledî Kismet'teki erkeklerden geride yer almaktadır. Bir tabakalaşmadan bahsedilecek olursa Suriçi'nin bu üç grubu içerisinde orta halli kadınlar üçüncü sırada yer almaktadırlar.

Suriçi'nin orta halli kadınının tereke kayıtlarına yansıyan profilleri ve servet miktarları incelenmiştir. Terekelerde kadınların yaşlarına dair bir kayıt bulunmamaktadır, bu nedenle kadınları daha yakinen tanıyabilmek için, varislerine bakılmıştır. Küçük ve büyük çocuklarının olması, anne babalarının sağ olması, torunlarının olması gibi kriterler kullanılarak muhatabımızı tanımak kısmen de olsa mümkün olmaktadır.

Kadınların 247'si küçük çocukları olan kadınlardır. Bu kadınların çocuklarına bakarak genç kadınlar olduklarını ve bunun genç anne ölüm oranını yansıttığı söylenebilir. Bu genç kadınların 131'inin annesi, 67'sinin babası, 54'ünün hem anne hem baba ve eşleri sağdır. Bu 131 kadınları daha genç kadınlar olarak düşünebiliriz. Büyük yaşta çocukları olan yani orta yaş üzerinde olan kadınların 69 kişi olduğu tespit edilmiştir. Büyük çocukları olan kadının 42'si aynı zamanda duldur. Çocuk yaşta vefat eden 40 kız çocuğu bulunmaktadır. Beytül-mâl-ı Âmme'ye intikal eden terekeler kimsesiz kadınlara ait görünmektedir. Tek başına yaşayan veya sadece eşi olan bu kadınların sayısı 72'dir. Çocuksuz olup mirası aile

bireylerine intikal etmiş 79 kadın bulunmaktadır. Ayrıca çocuksuz ve evli olmayan kadın sayısı 84'tür, bunlar dul olabileceği gibi henüz evlenmemiş genç kızlarda olabilir.

Buna göre kadınların profilleri şöyledir: 591 kadından %42'si genç anneler, %12'si orta yaşta anneler, %13'ü çocuksuz evli kadınlar, %12'si kimsesiz kadınlar, %7'si kız çocukları, %14'ü eşi ve çocuğu olmayan dul ya da bekar kadınlardır. Mirasçılar arasında küçük çocuk bulunması ve ölenin kimsesiz olması tereke kaydı yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Küçük çocuğu olan ve beytûlmâle intikal eden terekelere bakıldığında bu oran %54'tür. Geriye kalan %46 tereke kaydı ise aile arasında miras taksiminin yapılamamasından veya alacaklıların borçlarını tahsil etmek için Kısmet Mahkemesine getirdiği anlaşılmaktadır.

Kişi başına düşen servet miktarı en yüksek kız çocuklarına aittir. Bunun sebebi vasilerinin servetlerini murabaha ile işleterek büyütmeleri kızların servet miktarının büyütmesidir. En düşük kişi başına düşen servet ise terekeleri beytûlmâle intikal eden kadınlara aittir. Kadınların genel servet toplamındaki paylarına bakıldığında, genç annelerin payı %46, orta yaşlı annelerin payı %12, çocuksuz evli kadınların payı %15, kimsesiz kadınların payı %2, kız çocuklarının payı %11, çocuksuz ve evli olmayan kadınların ise payı %13'tür. Bu bölümde veriler sonucu elde edilen bir diğer bilgi, erkek nüfusun ölümünün daha fazla olduğudur. Genç kadınların ve sağırelerin mirasçıları arasında en fazla anneleri bulunmaktadır, babaları vefat etmiştir. Bu iki kadın grubu üzerinden oransal bir değerlendirme yapılırsa mirasçılar arasında babanın bulunma oranı %30, annenin bulunması %70'tir.

Peki 1656-1676 yılların da Suriçi'nde çalışan ya da kazanç sağlamaya çalışan kadın var mıydı? Maalesef terekeler buna dair açıkça bir bilgi sunmamaktadır. Terekelerindeki eşyalardan ve nakitlerinden yola çıkarak kazanç sağlamaya çalışan kadınların izi sürülmüştür. Terekeler, her ne kadar net bir karara varmamıza müsaade etmeseler de “bu kadın bu işi yapıyor olabilir mi?” sorusu üzerine varsayımlar ele alınmıştır. Kırk iki kadının çalıştığı düşünülmektedir. Bunların 31'i müslüman, 10'u gayrimüslim kadınlardır. Çalışan kadınların %50'sinin genç kadınlar oldukları söylenebilir. %35'i Abdullah kızı olup %35'tir. Meşgul oldukları işler çoğunlukla tekstil, ardından kredi, çeşitli dükkân sahipliği ve geriye kalan kadınlar farklı iş kollarında yer aldıkları düşünülmektedir.

Çalışan kadınlara dair varsayımların incelendiği başlığı, Suriçi'ndeki aile yapısının incelendiği, çok evlilik ve çocuk başlıkları yer almaktadır. Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın bir olgu olmadığı, erkeklerin %3'ünün birden fazla kadınla evlendiği tespit edilmiştir.

Kadınların ikinci evlilik yapma durumunu terekelerden tespit etmek güçtür. Ancak, boşanmak ya da dul kalmak suretiyle yeni bir evlilik gerçekleştirmiş 14 kadın olup, 591 kadın içerisinde %2'dir. Bu kadınların servet durumlarına bakıldığında, orta halli ve varlıklı olduğu, sadece %14'ünün fakir olduğu görülmüştür. İkinci evlilik yapan kadınların, ekonomik nedenlerle evlendikleri iddiasını destekleyecek bir bulgu yoktur.

Suriçi'ndeki kadınlar en fazla erkek çocuk sahibidirler. Gayrimüslim kadınlar müslüman kadınlara kıyasla daha yüksek bir doğurganlık oranına sahiptir. Gayrimüslim kadınların %68'i, müslüman kadınların %47'si çocuk sahibidir. Gayrimüslimde çok çocuklu aileler daha yaygındır. Müslüman kadınların ortalama çocuk sayısı 1,7 , gayrimüslim kadınların ortalama çocuk sayısı 2,01'dir. Genel olarak bakıldığında ise Suriçi'nin orta halli kadınların ailelerindeki ortalama çocuk sayısı 1,85'tir.

Servet-unvan başlıklı bölümde, unvanlı olmanın servet birikimine etkisi ve unvan sahibi olmanın orta halliler arasındaki yaygınlığı, unvana sahip olmanın dinamiği incelenmiştir. Suriçi'nin orta halli kadınlarında en fazla rastlanan unvan *hatun* unvanıdır ve 50 kadın bu unvana sahiptir. Bunun dışında birer *şerîfe*, *hanım* ve *hâce* bulunmaktadır. 591 kadının %9'u unvanlıdır; bu da bu kesimde unvanın çok yaygın olmadığını, herkese rastgele bir unvanla hitap edilmediğini ya da kaydedilmediğini göstermektedir. Köken bilgisi verdiği için *Abdullah* isminde babaya sahip olmak önemlidir. *Abdullah kızı* olmak, genellikle geçmişte köle olan kimseleri ifade etmektedir. Buna göre incelenen kadınların 103'ü Abdullah kızıdır. Kısmet-i Askerî'deki ve Mülga Beledî Kısmet'teki kadınların verdiği bilgiye göre *hatun* unvanını taşıyor olmak, eşlerinin unvanlı olması ile ilişkilidir. *Hanım* unvanı taşımak ise babaya dayanmaktadır. Unvanlı kadınların servetleri unvansız olanlara göre daha yüksektir. Unvansız kadınlarda kişi başına düşen servet 19.375 akçe, unvanlı kadınlarda 37.571 akçedir. Abdullah kızı olanlarda ise kişi başına düşen servet 10.726 akçedir.

Kadınların servet birikiminde, kendilerinin unvan sahibi olması ve özellikle unvanlı bir babaya sahip olmanın çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Unvan konusunda mukayese için incelenen Mülga Beledî Kısmet'teki erkekler ve Kısmet-i Askerî'deki kadınlarda da aynı durum söz konusudur. Unvanlı bir babaya sahip olmak servet miktarını artıran bir etkidir. Bu diğer bir deyişle, statü sahibi babanın mirasının evladına yansması olmalıdır. Yine bu üç grup üzerinden kişilerin kendilerine ait unvanlarının olmasının da servet miktarlarının yüksek olması anlamına geldiği anlaşılmıştır.

Mülga Beledî Kısme'teki unvanlı erkeklerde kiři başına dűřen servet 178.246 akçe, unvansız olanlarda 34.655 akçedir. Abdullah oğullarının serveti ise 41.261 akçedir. Unvansız erkekler ve Abdullah oğulları, orta halli kadınlardan daha fazla servetin sahibidirler.

Kısme-i Askerî'deki 172 kadının 117'si unvanlıdır (%26). Bu kadınlarda en fazla görűlen unvan olarak *hatun*, ardından *hanım* ve *şerife* gelmektedir. Unvanlı kadınlarda kiři başına dűřen servet 93.529 akçe, unvansız olanlarda 71.702 akçedir. Abdullah kızlarının serveti ise 29.956 akçedir. Servet-unvan ilişkisinde çalışmamızın öznesi olan orta halli kadınlar, erkek ve askerî sınıfa mensup kadınlardan daha az servete sahiptirler. Askerî sınıfa mensup ve Beledî Kısme Mahkemesinde yer alan hatun unvanlı kadınlar her servet aralığında bulunmaktadır.

Mahalle ve servet başlığında, zenginlerin, unvanlıların, köle kökenlilerin, fakirlerin yoğunlaştıkları bir mahalle olgusu olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu sorgulama için kadın terekeleri ve karşılaştırmalı olarak erkek ve Kısme-i Askerî defterlerindeki kadınların terekeleri kullanılmıştır. Servet miktarı yüksek olan bazı tereke sahiplerinin Balat, Samatya, Fatih cami civarı, Aksaray, Zeyrek zenginlerin oturduğu semtler olarak öne çıkmakla birlikte, bu durumun daha sonraki çalışmalarla teyit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, köle kökenli kadınların ve erkeklerin bir mahallede yoğunlaşması beklentisi ile yapılan incelemede, bu kimselerden oluşan mahalle olgusuna dair bir veriye ulaşılmamıştır. Her mahallede ikamet ettikleri anlaşılmıştır. Bir de evlerinden uzakta ölen dokuz kadın bulunmaktadır. Bu durum, kadınların erkekler kadar çok seyahat halinde olmadıklarını göstermektedir. Mahalle hususunda edindiğimiz en önemli bilgi mahallelerin dini kimliğe göre şekillendiğidir. Gayrimüslimlerin belirli mahallelerde yoğunlaştıkları görűlmektedir.

Kadınların servet birikimlerini oluşturan alacak, mehir, nakit, gayrimenkul, köle, tezgâh, kumaş, ev eşyası, giyim eşyası ve ziynet gibi unsurlar incelenmiştir. Bu unsurların servet birikimindeki payları, iktisadî hayat içerisindeki yerleri, tüketim alışkanlıkları, dinî mensubiyete göre servetlerinin oluşumundaki dinamikler incelenmiştir.

Kadınların alacak-borç ilişkileri, kredi verme-alma durumları ele alınmıştır. Kadınların 64'ü bir başkasından alacaklıdırlar. Kadınların borç verdikleri kişiler arasında aile bireyleri (%59) ilk sırada yer almaktadır. En çok eşlerine, kardeşlerine, baba ve annelerine borç vermişlerdir. Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin eşlerinden borç alma temayülleri aynı orandadır. Kadınların aile bireylerinin dışında alacaklı olduğu kimselere cinsiyet bazında bakıldığında

en çok erkeklere borç verdikleri görülmektedir (%75). Bu sonuca bakarak, kadınların borç almada daha çekimser davrandıkları veya borç almaya daha az ihtiyaç duydukları söylenebilir. Dinî mensubiyete göre kadınların borç verme davranışlarına bakıldığında, müslüman kadınlar daha çok borç vermişlerdir (%64). Gayrimüslim kadınların kendi muhitlerine daha çok borç verme eğiliminde olduğu, müslüman kadınların ise din ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın borç verdikleri görülmektedir. Bu sonuçlar kadınların toplumda görünürlükleri açısından önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Kadınlar çıkar amacı gütmeyen, arkadaşlık ve akrabalık ilişkisi içerisinde borç verdiği gibi, borcun güvenceye alınması amacıyla çeşitli şekillerde yapılandırıdıkları kredi türünde borç vermişlerdir. Osmanlı toplumunda rehin, karz, murabaha ve bir eşyanın bahası mukabili kredilerin verildiğini biliyoruz, kadınlarda bu yolları kullanmaktadırlar. Kadınların alacaklarının %15'i murabaha, %6'sı rehin, %6'sı karz, %1'i baha-i revgan, kaftan, bilezik, kuşak vb. şeklidir. Alacaklı 64 kadının 25'i kredi vermişlerdir (%39).

Kadınların alacakları arasında en sık görüleni mehirdir. Suriçili kadınların mehir alacağı oranı, alacakları içerisinde %34 paya sahiptir. Alacaklar içerisinde önemli bir paya sahip olmakla birlikte genel servet toplamındaki payı sadece %4'tür. Mehir alacağı olan 189 kadının ikisi gayrimüslimdir. Bu sık karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte, gayrimüslimlerinde İslam nikahı ile evlendikleri ve mehir aldıkları görülmektedir. Mehrini almış olarak vefat eden 3 kadın bulunmaktadır. 189 kadın mehirlerini almadan vefat etmişler, mehirleri mehr-i müeccel olarak kaydedilmiştir. 1656-1676 yılları için İstanbul Suriçili kadınların mehri sonraya ertelemek anlamına gelen mehr-i müecceli tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Mehir miktarı 100 akçe ile 50.000 akçe arasındadır ancak 1.000 akçe ile 5.000 akçe arasında mehir alan kadın sayısı fazladır. Ortalama mehir miktarı 3.400 akçe, erkek terekelerine göre 4.800 akçedir. Mehir miktarı erkeğin verebilme gücü ile alakalıdır.

Suriçi'nin orta halli 105 kadını muhtelif yerlerden küçük oranlarda borç almışlardır. Borçlu kadınların çoğunluğu müslüman kadınlardır (%51). Kadınlar en çok aile dışındaki şahıslara borçlanmışlardır. Dini mensubiyete göre incelendiğinde, müslüman kadınlar aile içinden (%92), gayrimüslim kadınlar ise aile dışından daha fazla borç almışlardır (%61). Cinsiyete göre bakıldığında ise kadınlar en çok erkeklere borçlanmışlardır. (%76). Borcun kaynağına göre cinsiyet ve dinlerine bakıldığında, gayrimüslim kadınlar daha çok gayrimüslim kadın ve erkeklere, müslüman kadınlar ise müslüman kadın ve erkeklere borçlanmışlardır. Murabaha, rehin gibi kredi alma usulleri görülmemiştir. Baha, karz, istiğlâl gibi yollarla borç almışlardır. Ayrıca vakıflardan kredi alan kadınlar da bulunmaktadır. Vakıflardan alınan

kredi, borç toplamının %15'ini oluşturmaktadır. Aynı dönemde vakıflardan borç alan erkeklerin oranı %83, kadınların oranı %17'dir. Bu durum, kadınların vakıflardan yararlanmalarına rağmen erkeklere göre daha az oranda olduklarını açıkça göstermektedir. Vakıflardan borç alan dört kadından dördünün girişimci, üçünün tüketici kredisi aldığı tahmin edilmektedir.

Servet bileşenleri arasında nakit kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Nakit varlığı olan 123 kadının %60'ını müslümanlar oluşturmaktadır. Genel servet içinde nakdin payı %17,2'dir. Kadınların nakde, kendi tasarruflarıyla ve miras yoluyla sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mirasla nakit varlığına sahip olan kadın sayısı 69'dur ve bunların çoğunluğunu kız çocukları teşkil etmektedir. Kendi tasarruflarıyla nakit varlığına sahip olan kadın sayısı ise 54'tür. Bu kadınların nasıl tasarruf ettikleri terekelerde belirtilmediğinden sadece varsayımlarda bulunmak mümkündür. Bu varsayımlara göre, bu kadınların bir kısmı kredi işi yapmakta, bir kısmı çamaşırcılık veya tekstil işleriyle uğraşmaktadırlar. Bu gruptaki kadınların oranı %15'tir. Gayrimüslim kadınların ise mevcut nakitlerini gayrimenkul alımıyla değerlendirdikleri tahmin edilmektedir.

Gayrimenkul mülkiyeti kadınların servet birikimlerine önemli katkı sağlayan bir unsurdur. Suriçi'nde yaşayan 88 kadın taşınmaz mal sahibidir. Genel servet toplamının %16'sına karşılık gelmektedir. Gayrimüslim kadınların müslüman kadınlara göre daha fazla gayrimenkul sahibi oldukları görülmüştür. Kadınların sahip olduğu gayrimenkul türü sırasıyla menzil, dükkân, arsa, bahçe ve odadır. İntikal yolu veya kendi tasarruflarıyla edinmişlerdir. Bu şekilde isimlendirmemizin sebebi katiplerin intikal eden gayrimenkulleri açıkça belirtmeleri, diğer kayıtlar için belirleyici bir ifade kullanmamalarıdır. Tıpkı erkek terekelerinde olduğu gibi mahalle, gayrimenkulün cinsi ve fiyatı şeklinde yazılmıştır. Bu şekildeki kayıtlar tereke sahibinin kendi tasarrufu ile aldığı kanaati uyandırmaktadır. Kendi tasarrufları ile olanlar %61, mirastan intikal %39 oranındadır. Ayrıca kadınlar arasında gayrimenkul hissesine sahip olanlar da vardır ve bunların sayısı 25'tir. Bunlardan 7'si intikal yoluyla, 18'i kendi tasarruflarıyla hisse edinmiştir. Taşınmaz mallarını kiraya vererek gelir sağlayan kadınların oranı ise düşüktür (%1). Suriçi'li kadınların taşınmaz malları arasında bağ, bahçe, ahır gibi yapılar bulunmamaktadır. Bu da bu kadınların tarım ve hayvancılıkla ilgilenmediklerini göstermektedir. Mülga Beledî Kısmet defterlerinde 1656-1676 yılları arasında Suriçi'nde gayrimenkul sahibi olanların %74'ü erkek, %26'sı kadındır. Dini aidiyete göre ise gayrimüslimlerin gayrimenkul mülkiyeti oranı %62, müslümanların ise %38'dir. Gayrimüslimler kadın ya da erkek fark etmeksizin taşınmaz mal sahibi olan en

yüksek gruptur. Bu tarihlerde menzil fiyatının çoğunlukla 10.000 akçeden başladığı belirlenmiştir. Suriçi’nde ortalama menzil fiyatı ise 30.544 akçedir.

Köle sahibi olmak bir yanıyla işgücüne duyulan ihtiyaç diğer yanıyla servetin bir göstergesidir. Orta halli kadınlarda köle sahibi olan 21 kişidir. Toplam 22 köle olup, hepsi cariye. Müslüman kadınlar en fazla köle sahibidir (%94). Köle sahibi kadınların %71’i varlıklı kadınlardır. 1656-1676 yıllarında İstanbul’da câriye fiyatı ortalama 9.000 akçe, gulam fiyatı ise ortalama 10.000 akçedir. Bu fiyatlar, Suriçi’nde mütevazı bir ev fiyatına eşittir. Orta halli kadınlarda köle sahipliği %19 ve erkekler %81 oranındadır. Bu gruptaki ahalinin sahip olduğu köle cinsi en fazla câriyedir (%69). Suriçi’nde mühtedi nüfusa dair bir fikir vermesi bakımından tereke sahiplerinin baba isimlerine bakılarak geçmişte köle olanlar belirlenmeye çalışılmıştır. 2603 tereke kaydının 341’i Abdullah kızı/oğullarına aittir (%13). 341 tereke sahibi kadın ve erkek ve bunların eşlerine de bakıldığında incelediğimiz dönemde 694 kişinin azadlı nüfus olduğu düşünülmektedir. Diğer deyişle, bir başkasının servet parçası iken, azad edilerek servetten çıkarılmış, özgür olmuş 694 insan görülmektedir. Kadınların daha çok azat edildikleri anlaşılmaktadır. Beledî Mülga Kısmette, askerî sınıfa mensup olanlara göre daha çok azadlı kimselere ait tereke kaydı bulunmaktadır. Yani 20 yıllık süreçte orta halli İstanbullularda askerî sınıfa göre daha çok köle kökenli insan bulunduğu söylenebilir.

Kadınlar içtimaî ve iktisadî hayatın içerisinde farklı boyutlarda da olsa yer edinmişlerdir. Osmanlı toplumunda çalışan, geçimini sağlayan kadınlar olduğu bilinmektedir. Hamamcılık, ebelik, ipek bükücülük, mumculuk, çamaşırcılık, dokumacılık, boyacılık, yaprak ve lahana sarmak, ekmekçilik, terzilik, nakışçılık gibi işler yapan kadınlar bulunmaktaydı. Bu açıdan incelediğimiz kadınlarda da bu gibi işlerde çalışan olup olmadığı incelenmiştir. Terekelerindeki eşyalardan yola çıkarak bu anlaşılmaya çalışılmıştır. Doğrusu, çamaşır leğeni olan bir kadını çamaşırcı ya da büyük bir tenceresi olanı yaprak-lahana sardığını, gergef, kasnak gibi eşyalarla nakışçı olduğuna karar verebiliriz. Ancak bu gerçekte böyle midir, geçim sağlıyor mu evinin ihtiyacını mı görüyor sorularına cevap vermek güçtür. Sadece tahminlerde bulunabiliyoruz. Dokuma tezgâhı bu anlamda dokumacılık yapan kadınları tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Terekelerinde tezgâh olan kadın sayısı 8 kişidir. Tezgâhların fiyatları 50-200 akçedir. Kadınların bez dokudukları anlaşılmaktadır. Bu kadınların dışında keten tarağı, bez tarağı, çıkırık gibi eşyalara sahip 11 kadın bulunmaktadır. Tekstil ile ilgilenen bu kadınların çoğu Abdullah kızlarıdır. İp bükmeye yarayan bir eşya olan öreke sahibi 7 kadın bulunmaktadır. Öreke aynı zamanda ebe iskemlesi için de

kullanılan bir ifadedir, 2 kadının sahip olduğu öreke diğer örekelerle göre fiyatlarının yüksek olması, bu iki kadının ebe olduklarını düşündürmektedir. Dokuma işi yapan 26 kadın tespit edilmiştir.

Bazı terekelerde çok miktarda kumaş bulunması, o kişinin kumaş ticareti, dokumacılık veya bohçacılık yaptığına işaret edebilir. İncelediğimiz kadın terekelerinde ise kumaştan çok bez kayıtları dikkat çekmektedir. Kumaş sahibi denilen kadınlar aslında daha çok bez sahibidir. Ayrıca, terekesinde fazla miktarda ip ve bununla birlikte bez bulunan kadınlar da vardır. Bunların ip ile bez dokudukları muhtemeldir. Bu yüzden, bu başlık altında ele alınmışlardır. Kumaş sahibi 63 kişilik bir gruptur ve %94'ü müslüman kadındır. Toplam kumaş değeri 79.151 akçedir ve genel servet içinde %0,5 paya sahiptir. Bez dışında kumaşa sahip olan Suriçi'li kadın kaydı yok denecek kadar azdır. Kumaş sahibi kadınların %45'i Abdullah kızları ve kimsesiz kadınlardır.

Kitap, bilgi üretimi ve yayılımında önemli rol üstlenen bir araçtır. 17. yüzyıl İstanbul'unda, kitaplar her evde ve herkeste mevcut değildi; bunu terekelerdeki kitap kayıtları da doğrulamaktadır. Kitaplar, diğer eşyalara nazaran az sayıda kişinin mal varlığı arasında yer almaktadır. Özellikle cinsiyet açısından bakıldığında, kitap sahibi kadınların oranı çok düşüktür. İncelenen dönemde sadece 12 kadının kitabı vardır ki incelenen 591 kadının sadece %2'sinde kitap bulunmaktadır. Kitapların ikisi risale ve mecmua-i Türkî iken geri kalan 13 kitap Kur'an-ı Kerim, Muhammediyye'dir. Orta halli kadınlar en az sayıda kitap sahibi olan gruptur (%8).

Ev ve giyim eşyaları, kadınların sahip olduğu servetin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu eşyalar, kadınların ekonomik durumlarına, kültürel alışkanlıklarına ve tüketim tercihlerine ışık tutmaktadır. İncelenen kadınların 485'inin ev eşyası kayıtları bulunmaktadır, bu eşyaların tutarı genel servette yeri %18,5'tir. Ev eşyalarına sahip olma oranı müslümanlarda %57, gayrimüslimlerde %43'tür.

Terekelerde giyim eşyası kaydı bulunan 492 kadının giyim eşyalarının toplamı genel servetin %13'ünü oluşturmaktadır. Giyim eşyası sahiplerinin %59'u gayrimüslim, %41'i müslümanlardır. Müslüman kadınlar giyim eşyasına sahip olma bakımından gayrimüslim kadınlardan daha fazladır ancak giyim eşyası değeri bakımından gayrimüslim kadınların sahip oldukları daha yüksektir. Bu dönemde servetin bir dışı yansıması olan kaftan ve kürkler, giyim eşyası içinde ayrı bir yere sahiptir. En pahalı kaftanlara sahip olanlar gayrimüslim kadınlardır. Aynı şekilde gayrimüslim kadınların kürkleri müslüman kadınların

kürklerinden daha pahalıdır. Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin, kadınların bu 20 yıllık süreçte feraceleri rengarenktir. Kıyafet hususunda dini mensubiyete göre konulan kuralların pek de uygulanmadığı, müslüman kadınlarla gayrimüslim kadınların kıyafetleri arasında nevi ve kalite bakımından fark olmadığı söylenebilir.

En fakirden en zengine kadar birçok kadının ziynet eşyasına sahip olduğu görülmektedir. 371 kadının ziyneti olup, enel servet toplamında payı %21'dir. Müslüman kadınlar sayıca fazla olmalarına rağmen gayrimüslim kadınların daha fazla ya da daha pahalı ziynetleri olduğu görülmektedir (%69). Kadınların ziynetleri dinî mensubiyete, fiyatlarına göre incelenmiştir. Kadınların en fazla sahip oldukları ziynet altın bilezik, küpe, kuşak ve ön kuşaktır.

Suriçili kadınların servet birikimlerini oluşturan unsurlar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Buraya kadar elde edilen verilere göre, 1656-1676 yılları arasında Suriçi'nde yaşayan kadınların servet birikiminde başı ziynet (%21), ev eşyası (%18,5) ve nakit (%17,2) çekmektedir. Dinî mensubiyete göre servet birikiminde tercih edilen araçların farklılaştığı görülmektedir. Gayrimüslim kadınların servet birikiminde ziyneti (%14,5) ve gayrimenkul (%10,6), müslüman kadınların nakit (%11,5) ve ev eşyasını (%10,6) tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Servet gruplarının ilk iki sırada yer alan servet unsurlarına göre; 10.000 akçe ve aşağısına sahip servet grubunda ev eşyası (%33) ve giyim eşyası (%18) yer alırken, 10.000 akçe ile 50.000 akçe arası servet grubunda olanlarda ziynet (%22) ve ev eşyası (%17), 50.000 akçe ile 100.000 akçe arası servet grubunda olanlarda nakit (%19) ve ziynet (%19), 100.000 akçe ve üzeri servet grubunda olanlarda gayrimenkul (%24) ve ziynet (%20) yer almaktadır.

Tereke kayıtları, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını anlamamızda önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu kayıtların kesin ve nihai veriler sunmadığı, yalnızca olasılıklara dayalı çıkarımlar sağladığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun olası sosyal davranış kalıplarını yaklaşık olarak verir bilgisi göz ardı edilmemelidir. Buna göre, elde edilen sonuçlar. Bu çerçevede, 1656-1676 yılları arasında İstanbul Suriçinde yaşayan kadınların mülkiyet, servet ve sosyal davranış açısından cinsiyet ve dinî kimlikleriyle ilişkili bir profil çizdikleri görülmektedir. Karşımızda kredi alan-veren, dokuma işleriyle uğraşan, eşinden, ailesinden bağımsız vakıflardan kredi alan, kendisine ait gayrimenkulü olan, genç yaşta olup çalışan, giyime, kuşama, ziynete düşkün, bağ-bahçe, hayvancılıkla işi olmayan metropol kadınları görmekteyiz. Bu kadınlar yumurta, süt ve yoğurt üretilip satmak ya da ekmek nevinden şeylerle uğraşmıyorlar gibi görünmektedirler.

Baklava yapmayı ve kahve içmeyi seven, hamam kültürüne önem veren, kitap okumayla pek ilgileri olmayan bu kadınlar hakkında şunları söyleyebiliriz: Müslüman kadınlar hem müslüman ve hem gayrimüslim erkeklere borç alıp vermede daha girişken davranırken, gayrimüslim kadınlar borç-alacak ilişkisinde daha çekimser davranmaktadırlar. Gayrimüslim kadınlar böyle bir gereklilik durumunda ise daha çok kendi dinlerinden olanlarla iletişim kurmayı tercih etmektedirler. Mühtedilerle birarada yaşanan, evliliklerin yapıldığı, her türlü sosyal sınıftan insanın birlikte yaşadığı kozmopolit bir şehir görülmektedir. Servet toplamı, servet dağılımı ve kişi başına düşen ortalama servet hesaplamaları sonucunda orta halli kadınların bu kozmopolit şehrin Suriçi'nde sosyo-ekonomik olarak en alt seviyede oldukları görülmektedir. Bu kadınlarda köle kullanımı yaygın değildir, bunda kadınların ekonomik durumları etken olmalıdır. Yüksek fiyatlardaki köleye (neredeyse bir ev fiyatı) orta halliler arasında rastlanmaması olağandır. Suriçi ev fiyatları da Osmanlı'nın diğer şehirlerindeki ev fiyatlarına göre oldukça yüksektir. İstanbul hem bugün hem de olduğu geçmişte en pahalı gayrimenkullerin bulunduğu bir şehirdir.

İstanbul Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi sicillerinin temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada yukarıda kısaca üzerinde durulan bulgular ile Mülga Beledî Mahkemesi tanıtılmaya, bu mahkeme kayıtlarından yola çıkarak İstanbul Suriçi'nde kadınların servet birikimleri üzerinden tanınmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle çalışmanın Osmanlı Devleti'ndeki kadınların sosyo-ekonomik durumlarına, iktisadî hayata katılımlarına dair ipuçları sunmak amaçlanmıştır. Çalışma, Osmanlı kadın tarihine katkı sağlarken, kadın mülkiyeti, tüketim alışkanlıkları, kültür ve iktisat tarihine dair verilerde sunmaktadır. Kullanılan kaynaklar ve yöntemler gelecekte yapılacak Osmanlı kadın çalışmaları için yol gösterici olması umut edilmektedir. Bu sayede, Osmanlı'nın görünmez bireyleri olan kadınları daha iyi tanımak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Kadı Sicilleri:

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 1, 1066-1072 (1656-1661)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 2, 1071-1075 (1660-1664)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 3, 1075-1078 (1664-1667)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 4, 1076-1080 (1665-1669)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 5, 1079-1080 (1668-1669)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 6, 1080-1082 (1669-1671)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 7, 1082-1084 (1671-1673)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 8, 1083-1084 (1673-1674)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 9, 1084-1085 (1674-1675)

Mülga Beledî Kısım Mahkemesi Sicili 10, 1085-1086 (1675-1676)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 5, 1066-1079 (1656-1669)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 6, 1077-1078 (1667-1668)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 7, 1082-1083 (1672-1673)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 8, 1085-1086 (1675-1676)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 19, 1110- (1698)

Kısım-i Askerî Mahkemesi Sicili 59, 1142-1143 (1729-1730)

Galata Mahkemesi Sicil 32, 1015-1016 (1607-1608)

Galata Mahkemesi Sicil 37, 1023 (1615)

Galata Mahkemesi Sicil 90, 1073-1074 (1663-1664)

Üsküdar Mahkemesi Sicil 236, 1074-1075 (1663-1664)

Bâb Mahkemesi Sicil 3, 1077 (1667)

Bâb Mahkemesi Sicil 392, 1254 (1839)

Kānunnāme, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 1970, vr. 68^b.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter 1235

BOA Maliyeden Müdevver Defter 7560, s.187/2

Kitap ve Makaleler:

Açık, Turan ve Halil İbrahim Düzenli. “XVI - XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair”. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi*, 8:244-57. İstanbul: İSAM, 2015.

Afyoncu, Erhan ve Recep Ahışhalı. “Kâtip”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25:53-55, 2022.

Ahışhalı, Recep. “Muhzır”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31:85-86, 2020.

Akbel, Mustafa. “Galata’da Kaptanlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy 40 (2015).

Akgündüz, Ahmet. “Gedik”, 13:541-43. İstanbul, 1996.

———. *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kamusu*. OSAV, 2018.

———. *Şer’îyye Sicilleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı/1, 1988.

Akkaya, Mustafa. “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 14 (25) (2011): 204-17.

Aktan, Ali. “XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2003.

Aktan, Hamza. “İhyâ”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22:7-9. İstanbul, 2000.

———. “Kısmet”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25:496-98. Ankara, 2022.

———. “Tehârûc”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40:319. İstanbul, 2011.

———. “Zevî’l-erhâm”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44:307-8. İstanbul, 2013.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü, Ermeni Araştırmaları”, C. 2. Ankara, 2003.

———. “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2017.

———. “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* IX, sy 12 (Aralık 2005):

Akyüz, Jülide. “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Öznesi Olan ‘Mehir’ Hakkında Bazı Düşünceler”. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV, sy 37 (2005).

Al-Khowli, Ramadan. “Observation on the Use of Shari’a Court Records as a Source of Social History”. İçinde *Beyond the Exotic- Women’s Histories in Islamic Societies*, 139-51. Ed. Amira El-Azhary Sonbol. Egypt: The American University in Cairo Press, 2006.

Alphonse de Lamartine. *Osmanlı Tarihi*. Kapı, 2011.

Altay, Bora, Koray Göksal ve Hande Nur Kırmızıkuşak. “Farklı Sosyo-Ekonomik Gruplara Göre Osmanlı Bireylerinin Zenginliği, 1650-1918: Kurumsal Değişim Bağlamında Betimsel Bir Analiz”. *Vizyoner Dergisi*, sy 33 (2022): 236-53.

Altay, Fikret. *Kaftanlar*. Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat, 1979.

- Altınay, Ahmet Refik. *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1988.
- Altıntaş, Mustafa. *Osmanlı İstanbul’unda Ta’am Bıdırüp Satanlar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Anastasopoulos, Antonis. *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*. Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Andreasyan, Hrand D. *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608-1619*. 1073. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Apaydın, Yunus. “İne”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22:283-85, 2000.
- . “Karz”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24:520-25, 2001.
- Araz, Yahya. “Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)”. *Kebikeç*, sy 37 (2014).
- Argıt, Betül İpşirli. “Clothing Habits, Regulations and Non-Muslims in the Ottoman Empire”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2005, 172-76.
- . “Osmanlı İstanbul’unda Giyim Kuşam”. *İçinde Büyük İstanbul Tarihi*. C. 4, 2015.
- . “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Yaşayan Kadınların Maddî Durumları ve Gündelik Hayatları”, *Bildiriler* 2:415-28. ed. Coşkun Yılmaz: Üsküdar Belediyesi, 2008.
- . “Manumitted Female Palace Slaves and Their Material World”. *İçinde Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, 189-212. Ed. Stephan Conermann/Gül Şen. Bonn University Press, 2020.
- . *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*. İstanbul: Kitap yayınevi, 2015.
- Arı, Abdüsselam. “Vesayet”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 42:552-55. İstanbul, 2012.
- Arslantürk, H. Ahmet. *Turhan Valide Sultan Vakfîyesi*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012.
- Artan, Tülay. “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”. *Toplum ve Bilim*, 2000 1999, 292-322.
- . “Forms and Forums of Expression: Istanbul and Beyond, 1600-1800”. *İçinde Osmanlı Dünyası*. ed. Christine Woodhead, Londra: Routledge, 2011.
- . “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”. *İçinde 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, 57. Ed. Tülay Artan, 1998.
- . “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası”. *İçinde 18. yy. Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*. Ed. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Aslanoğlu. *Kent, Kimlik, Küreselleşme*. Bursa: Ezgi, 2000.
- Ataşağın, Şule İyigönül. “Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 5278 No’lu Münşeat Mecmuası”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013.
- Atasoy, Nurhan. “Kaftan”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi EK-1*, 709-10. İstanbul, 2020.
- Atasoy, Nurhan ve Julian Ruby. *İznik Seramikleri*. TEB Bankası Yayını, 1989.
- Atasoy, Nurhan ve Lale Uluç. *Osmanlı Kültürünün Avrupa’daki Yansımaları 1453 -1699*. Çev. Selmin Kangal. Armağan Yayınevi, 2012.

- Attar, Fahreddin. “Mükâtebe”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31:530-32. Ankara, 2020.
- Aubry de La Motraye. *La Motraye Seyahatnamesi*. Çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: İstiklal Yayınevi, 2007.
- Aydın, Bilgin. “Edirne Tereke Sicilleri”. Edi. Tuba Karatepe, Bahattin Demirelli. Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No:122, 2010.
- Aydın, Bilgin ve Rıfat Günalan. “XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar’da Ev Satışları”. İçinde *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, 1:217-26. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008.
- Aydın, M. Akif. “Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No’lu Defterlerin Hukuki Tahlili”. İçinde *18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Yaşam*. Ed. Tülay Artan. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- . “Mehir”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28:389-91. Ankara, 2003.
- . *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Aydın, M. Akif ve Muhammed Hamidullah. “Köle”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26:237-46. Ankara, 2002.
- Aydın, Yakup. “İstanbul Mülga Beledî Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Ayiter, Kudret. *Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Ayverdi, İlhan. “Zerdeva”. İçinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 2005.
- Baer, Marc David. “17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri”. *Toplum ve Bilim*, sy 83 (2000 1999): 202-23.
- Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10:533-39, 1994.
- . “Hidâne”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17:467-71. İstanbul, 1998.
- . “İcâre”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 21:379-88. İstanbul, 2000.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”. *Belgeler III*, sy 5-6 (1966): 1-479.
- . “Tarihi Demografi Araştırmaları”. İçinde *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler Makaleler*, 2:1424-25. Haz. Hüseyin Özdeğer 565. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000.
- Başar, Fahameddin. “Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu Bildiri Kitabı”. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Başaran, Betül. “17. ve 18. Yüzyıllarda Kebin Evlilikleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, sy 18 (Güz 2021).
- Bekman, Büşranur. “Mahalle Çalışmalarına Bir Katkı: 18. Yüzyıl Suriçi Mahallelerinin Tespiti ve Haritalanması (1730-1787)”. *Kadim*, Ed. Arif Bilgin, sy 5 (2023).
- Bertelli, Sergio. *La Porta d’Oriente, Lettere di Pietro Della Valle: İstanbul 1614*. Roma: Volti Della Storia, 2001.
- Bilgin, Arif. “Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını”. *Kadim*, sy 3 (2022): 77-105.

Bilgin, Arif ve Fatih Bozkurt. “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataalar”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 20 (2010).

———. “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataalar”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 20 (2010).

Blount, Henry. *Doğu Akdeniz’e Yolculuk 1634*. Çev. Dila Berilgen Cenkçiler. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2010.

Bozkurt, Fatih. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”. *İÜEF Tarih Dergisi*, 2011.

———. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.

Breüning, Hans Jacob. *Breüning Seyahatnamesi - Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*. Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

Bursa, Nihal. “Bir Keyfin Adabı: Çekirdekten Fincana Türk Kehvesinin Maddi Kültürü”. İçinde Bir Taşım Keyif -Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü. Ed. Ersu Pekin. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015.

Enver Aydoğan. “Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar”. *Türk Bilim Araştırma Vakfı* 12, sy 4 (2019): 26-44.

Canbakal, Hülya. *17.yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. çev. Zeynep Yelce. İletişim Yayınları, 2009.

———. “Osmanlı İmparatorluğu nda Servet Dağılımı, (1500-1840)”. TÜBİTAK SOBAG Proje, 2012.

———. “Taşra İleri Gelenlerinin ‘Soyluluğu’na Dair”. İçinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*. Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.

Canbakal, Hülya ve Alpay Filiztekin. “A. Wealth and Inequality in Ottoman Lands in the Early Modern Period”. 32. *Conference on the Political Economy of the Muslim World*, Rice University, 04 Nisan 2013.

Cenk, Reyhan. “İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayırışma”. *Bellekten* 72, sy 263 (2008).

Cezar, Yavuz. “18.Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”. İçinde *18.yüzyılda Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, 15-32. Ed. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

———. “Bir Âyanın Muhallefâtı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”. *Bellekten* XII/161 (1997):

———. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi XVIII yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih*. Alan Yayıncılık, 1986.

Cornelis de Bruyn. *Cornelis de Bruyn ’ün Yakın-Doğu Gezisi Le Voyage au Levant de Cornelis de Bruyn*. Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974.

Çakır, İbrahim Etem. “Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2010): 1-17.

———. “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”. *OTAM* 31 (Ankara 2010):

———. “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550 -1684”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014).

———. “Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21 (2014): 1-66.

Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”. *Divan*, Yıl. 4, sy.6, (1999): 49–110.

Çetinkaya, Esra. “Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2015): 243-69.

Çınar, Hüseyin. “18. Yüzyılın ilk Yarısında Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Çiftçi, Cafer. “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2004): 36-79.

Çimen, Ayşegül. “Public and Private Property Claims in the Ottoman Empire: The Beytülmal and Its Institutionalization in the Early Modern Period”. Doktora Thesis, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

Çizakça, Murat. “A short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 23 (1980): 142-52.

———. “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”. *Vakıflar Dergisi* 80. Yıl Özel Sayısı, 2019, 73-87.

———. *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*. Çev. Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Dağlı, Yücel ve Seyit Ali Kahraman. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 5. Baskı. C. 1. cilt, 2. Kitap. YKY, 1999.

———. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 4. Kitap, İstanbul, 2016.

Dalsar, Fahri. *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

Deliktaş, Aslı. “Toplumsal Algıda ‘Abd-I Memluk’: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Erkek Kölelerin Toplumsal Kimliği”. *İnternetional Journal of Human Sciences*, volume 14, issue 3 (2017).

Demir, Fahri. *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. 5. bs. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Demirel, Ömer. “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, s.952.” *Belleten* 54, sy 211 (1990):

Doğan, Ahmet. “Kırım Bahçesaray’da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)”. Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, 2022.

Doumani, Beshara. *Family Life In The Ottoman Mediterranean, A Social History*. Cambridge University Press, 2017.

Döndüren, Hamdi. “Ashabü’l-Ferâiz”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 3:467-68. İstanbul, 1991.

———. “Müsâkât”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32:70-71. İstanbul, 2006.

- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Murâbaha”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 31:148-52. Ankara, 2020.
- Döşemetaş, Ömer. “Kastamonu Kazâsı’nda Ailelerin Çocuk Sayısı ve Çok Eşlilik (1725-1750)”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, sy 2 (2018).
- Du Loir Seyahatnamesi- IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*. Çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Duben, Alan ve Cem Behar. *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*. Cambridge University Press, 1991.
- Düzbakar, Ömer. “17. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kadınların Ekonomik Alandaki Faaliyetlerine Yönelik Olarak Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”. *The Journal of Academic Social Science*, sy 30 (2016): 93-108.
- . “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 5 (2003): 97-108.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*. Enderun Yayınevi, 1972.
- Ekin, Ümit. “Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı Toplumunda Köleler”. İçinde *Osmanlı Devleti’nde Kölelik Ticaret, Esaret*, 187-209. ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017.
- Erbay, Celal. “Nafaka”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32:283-85, 2006.
- Ercan, Yavuz. “Gayri Müslimlerin Giyimi, Mesken ve Davranış Hukuku”. *OTAM (Ankara)*, sy 1 (1990).
- . *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turan, 2001.
- Erdem, Sargon. “Buhur”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 6:383-84. İstanbul, 1992.
- Erdoğan, Ayşe, ve Serkan Gedük. “Çin Porseleni Fincanlar”. İçinde *Bir Taşım Keyif -Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015.
- Ergenç, Özer. “İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler”. İçinde *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*, C. 407-417. Ed. V. Akyüz, S. Ünlü. İstanbul: İlke Yayınları, 1980.
- . “Osmanlı Şehrindeki «Mahalle» nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları IV*, Neşir Heyeti; H. İnalçık, N. Göyünç, Heath W. Lowry, 1984, 69-78.
- Ergene, Boğaç A., ve Ali Berker. “Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority”. *International Journal of Middle East Studies* 40, sy 1 (2008): 23-46.
- Ergin, Nina. “The Fragrance of the Divine: Ottoman Incense Burners and Their Context”. *Art Bulletin* 96, sy 1: 70-97.
- Erkan, Nevzat. “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019.
- . “Şer’iyye Sicillerinde Kadın-Erkek Münasebetleri”, C. I. Ed. Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, Şevket Pakdemir, Hasan Atsız. Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Ertek, Tümay. *Mikro Ekonomi Teorisi*. 1. bs. İstanbul: Beta Yayınevi, 2009.

Erten, Hayri. *Konya Şer'îyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.

Erten, Hayri. “Batılılaşma Öncesi Osmanlı Ailesi Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil (Konya Örneği)”. İçinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*. Ed. Bedriye Yılmaz, Miyase Koyuncu Kaya. Ankara: Berkan Yayınevi, 2022.

Erünsal, İsmail. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”. *Osmanlı Araştırmaları* 3 (2019): 1-50.

———. *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

———. *Osmanlılarda Kitap Ticareti -Sahaflar ve Kitapçılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

———. “Sosyal ve İktisadi Tarihimize Kaynak Olarak Sahaf Terekeleri”, 1:253-58. Haz. Mehmet Yıldırım ve Songül Kadioğlu: Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.

———. *Yirmi İki Mürekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Esen, Hüseyin. “İslam Hukukunda Ölümün Mâli Hak ve Borçlara Etkisi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/a (Sivas 2005).

Estabiet, Colette. “Consuming Luxurious and Exotic Goods in Damascus Around 1700”. İçinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Boston: Brill, 2018.

———. “Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”. İçinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann(eds.), çev. Zeynep Yelce. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

———. “Famillies et fortunes a Damas: 450 foyers Damascains en 1700”. *Institut Français de Damas*, Damas 1994.

———. *La gent d'État dans la société ottomane damascène: Les 'askar à la fin du XVIIe siècle*. Şam: Presses de l'Ifpo, 2011.

———. “Women in Damascene Families Around 1700”. *JESHO* 45, sy 3 (2002).

Faroqhi, Suraiya. “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”. İçinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 1. bs. Çev. Necmiye Alpay, Ed. Madeline C. Zilfi. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.

———. “Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl ‘Büyük İstanbul’una Göç”. İçinde *18. yy. Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. Ed. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

———. *Hacılar ve Sultanlar /1517-1638*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

———. “Introduction or Why and How One Wants to Study Ottoman Clothes”. İçinde *Ottoman Costumes; From Textile to Identity*. Haz. S. Faroqhi ve C. Neumann. İstanbul, 2004.

———. “Kentlerde Toplumsal Yaşam”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. Halil İnalcık, Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları, 1999.

———. “Krizler ve Değişim 1590-1699”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2. Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

- . “Loncalar Dışındaki İşçiler: Gezgin Tüccarlar, Kadınlar ve Köleler”. İçinde *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. 2. Halil İnalcık, Donald Quataert. Eren Yayınları, 2004.
- . *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*. Cambridge University Press, 1987.
- . “Onyedinci Yüzyıl Ankara’sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41 (1985): 1-4.
- . *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*. Çev. Hamit Çalışkan. İstanbul, 2009.
- . *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay. İstanbul: YKY, 2003.
- . *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- . *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- . “Osmanlı’da Tüketime Tarihi: Kaynak ve Modellerin Bir Ön Keşfi”. İçinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*. Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- . *Osmanlılar Kültürel Tarih*. Çev. Çağdaş Sümer. İstanbul: Akılçelen, 2018.
- . *Ottoman Costumes From Textile to Identity*. Ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neumann. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.
- . *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*. İstanbul: Eren Yayınları, 2002.
- . “Textile Production In Rumeli And The Arab Provinces; Geographical Distribution And Internal Trade (1560-1650)”. *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980.
- . “Two Women of Substance”. *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik - Turkologie Diplomatiek*, Berlin 1992, 37-56.
- . “Women and Wealth in the Eighteenth-Century Anatolian Countryside”. İçinde *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, 6-27. Brill, Leiden, 2005.
- . *Women in the Ottoman Empire (A social and Political History)*. IB Taurus, 2023.
- . “Women, Wealth and Textiles In 1730s Bursa”. İçinde *Living the Good Life-Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Boston: Brill, 2018.
- . “Women’s Work, Poverty and the Privileges of Guildsmen”. *Archiv Orientalni* 69/2 (2001): 155-64.
- . “Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986): 87-93.
- . “Köle Pazarından Arafat’a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşam Öyküleri”. İçinde *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, 224-29. Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay. İstanbul, 2003.

- Fay, Mary Ann. “Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır’ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı”. İçinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 27-46. Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Fekete, Lajos. “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”. *Belleten*, çev. Sadrettin Karatay, 29, sy 116 (1965): 615-38.
- Flesicher, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.
- Gedük, Serkan. “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”. *Topkapı Sarayı Müzesi*, sy 6 (İstanbul 2013).
- Gelibolulu Mustafa Ali, Mevâ'idü'n-Nefais fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*. Haz. Mehmet Şeker, Ankara: TTK, 1997.
- Genç, Mehmet. “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”. Ankara: Der. H. Bolay, 1987.
- . *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken, 2000.
- Gerber, Haim. *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Hebrew University, 1988.
- . *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University, 1988.
- . “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”. *International Journal of Middle East Studies* 12.3, 1980, 231-44.
- . *State and Society in the Ottoman Empire*. Burlington: Ashgat Variorum, 2010.
- Guechi, Fatıma Zohra. “Mahkama Records as a Source for Women’s History”. İçinde *Beyond the Exotic- Women’s Histories in Islamic Societies*. Ed. Amira El-Azhary Sonbol. Egypt: The American University in Cairo Press, 2006.
- Göçek, Fatma Müge. *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- . *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire- Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford University Press, 1996.
- . “The Legal Recourse of Minorities in History: Eighteenth-Century Appeals to the Islamic Court of Galata”. İçinde *Minorities in the Ottoman Empire*. Ed. Molly Greene. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2005.
- Göçek, Fatma Müge ve David Baer. “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”. İçinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, 57-58. Ed. Madeline C. Zilfi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Göyünç, Nejat. “Hane”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 15:552-53. İstanbul, 1997.
- Gözübenli, Beşir. “Mefkud”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28:352-56. Ankara, 2003.
- . “Şirket”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 39:198-201. İstanbul, 2010.
- Gradeva, Rossitsa. “Ortodoks Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court”. *Seventeenth Century, Islamic Law and Society* 4/1 (1997).
- . “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”. İçinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*. Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy. Küre Yayınları, 2021.

- Gudiashvili, David. "XV - XVII. Yüzyıllarda Türkiye'de İpekli Dokumacılığı". İçinde *Osmanlı - İktisat*, 3:86-97. Ed. Güler Eren, Bilim Ed. Kemal Çiçek, Cem Oğuz. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999.
- Güler, Ümit. "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar1)". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy 54 (2018): 104-35.
- Gülgün Üçel-Aybet. *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İletişim Yayınları, 2003.
- Gülnihal Bozkurt. "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38 (1981): 65-103.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. "İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/ XVII (2013).
- Gündüz, Muazzez. "Tereke Kayıtlarına Göre Bursa Şehri'nde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1703-1710)". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Gürhan, Veysel ve Ercan Gümüş. "Osmanlı Kadı Sicillerinde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak "Gurema Usulü". *Turkish Studies* V 11/6 (2016).
- Gürhan, Veysel ve Nazife Gürhan. *Osmanlı Taşrasında Zengin Sınıf, Diyarbekirli Zenginler (1750-1800)*. Ankara: Phoenix, 2018.
- Gürer, Serpil. *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Gürsoy, Çiğdem. "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)". *Belleten* 81, sy 290 (2017): 159-90.
- . "Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları". Ankara: TTK, 2018.
- Gürsu, Nevber. "Kumaş". İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26:367-70. Ankara, 2002.
- . *Türk Dokumacılık Sanatı*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988.
- Hacak, Hasan ve Eyyüb Said Kaya. "Zimmet". İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 424. İstanbul, 2013.
- Hacak, Hasan ve Halit Çalış. "Rehin". İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34:538-42. İstanbul, 2007.
- Haim, Gerber. "Anthropology and Family History: The Ottoman and Turkish Families". *Journal of Family History*, sy 14 (1989).
- Hoşgör Büke, Sümeyye. "Tereke Kayıtları Işığında On Yedinci Yüzyılda Galata'da Osmanlı Ulehasının Servet Birikimi". İçinde *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. İstanbul, 2017.
- Imber, Colin. "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr". İçinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- İşin, Priscilla Mary. *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- İbrahim Yılmaz. "İslam Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar". *Bilimname* XXXVII (Ocak 2019).

İnalcık, Halil. “15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, 1954, 1-4.

———. “Capital Formation in the Ottoman Empire”. *The Journal of Economic History* 29, sy 1 (1969).

———. *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar’, Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak. İstanbul, 2010.

———. *Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-I*. 16. bs. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2009.

———. “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”. *İçinde 18. yy. Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*. Ed. Tülay Artan. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

———. “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”. *İçinde 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, 9-14. Ed. Tülay Artan, 1998.

———. “İstanbul -Türk Devri”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23:220-39. İstanbul, 2001.

———. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”. *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2008, 147.

———. *Seçme Eserler XV, Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar V*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

İnan, Kenan. “Trabzon Şeriye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri”. *İslamiyat* II, sy 3 (1999): 91-109.

İpşirli, Mehmet. “Avârız Vakfı”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4:109. İstanbul, 1991.

———. “Çelebi”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 8:259. İstanbul, 1993.

İrepoğlu, Gül. *Osmanlı Saray Mücevherleri*. İstanbul: BKG, 2012.

Jennings, Ronald C. “Kadı Court and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, sy XLVIII (1978): 154-55.

———. “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolia Kayseri”. *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. XVI, Parts II-III, Aralık 1973, 194-95.

———. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The İsis Press, 1999.

———. “Women in Early 17Th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sy 18.1 (1975): 53-114.

Kafadar, Cemal. “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”. *İçinde Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Kahraman, Seyit Ali. “Osmanlı’da Kahve ve Kahvehaneler”. *İçinde Bir Taşım Keyif - Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, 43-117. Ed. Ersu Pekin. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015.

Kallek, Cengiz. “Mudârebe”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30:358-62, 2020.

Karaca, Filiz. “Hanım Sultan”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 16:28-29. İstanbul, 1997.

———. “Kürk”. *İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26:568-70. Ankara, 2002.

Karaçağlayan, Naime Yüksel. “1729 Büyük Balat Yangını ve Tulumbacı Ocağı”. İçinde *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, Ed. Musa Şamil Yüksel ve Hasan Işık., 225-44. Ankara: Astana Yayınları, 2021.

Karadeniz, Ümrân. “Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır’da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği”. Üsküp: Academy Global Yayınevi, 2023.

Karaduman, Gökay ve Ahmet Tabakoğlu. “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, sy 16(1) (2021): 146-65.

Karahasanoğlu, Selim. “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”. Doktora Tezi, New York State University, 2009.

———. “Challenging the Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household”. İçinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Ed. Suraiya Faroqhi, Elif Akçetin. Boston: Brill, 2018.

———. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 24 (2010): 97-128.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku*. C. II. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

———. “Asabe”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 3:452-53. İstanbul, 1991.

Karapınar, Hüseyin. “Müzâraa”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32:234-36. İstanbul, 2006.

Karataş, Ali İhsan. “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”. *İstem*, sy 9 (2007).

———. “XVII. Yüzyılda Bursa’nın Nüfus Yapısı”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy 9 (2000).

Kars, Rümeysa. *Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak, Kayseri Örneği (1700- 1720)*. Gazi Kitapevi, 2019.

Kaya, Süleyman. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”. Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, (İstanbul 8-9 Mayıs 2010), 2011.

Kermeli Ünal, Euginia. “Gayrimüslim Kadınlar ve Aile Hayatları”. İçinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*. Ed. Bedriye Yılmaz, Miyase Koyuncu Kaya. Ankara: Berkan Yayınevi, 2022.

Kılınç, Ayşe Nur ve Ahmet Kılınç. “Mehrin Türk Pozitif Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi Gerekliği”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi/10*, 2019.

Kocaaslan, Murat. *Kösem Sultan: Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar’daki Külliyesi*. Edi. Ahmet Arslantürk. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2014.

Koç, Mehmet. “İslam Hukukunda Iskât-ı Salât ve Devir (Osmanlı Uygulaması)”. *Kilitbahir*, 2022.

Koçu, Reşad Ekrem. “Bedesten ve Kapalıçarşı Sandal Bedesteni”. *Hayat Tarih Mecmuası*, Mart 1973.

———. “Bitpazarı”. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi*, 5:2827-29, 1961.

Kolçak, Özgür. “Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Koyuncu Kaya, Miyase. “Osmanlı Kadını ve Para Vakıfları: 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Bursa Örneği”. İçinde *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, C. 5. Ed. Füsün Çoban Döşkaya, Serdar Kurt, Serap Alp, Sedat Çapar. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2009.

Koyunoğlu, Hüsnü. “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması”. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2008): 253-304.

Köprülü, Orhan. “Bey”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6, 11-12.

Köse, Ali. “Mühtedi”, 21:554-58. İstanbul, 2000.

Köse, Zeynep Özdem. “Kırım Hanlığı ’nda Kölelik (1648-1699)”. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SB Ens, 2017.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kaftan”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi EK-1*, 707-9. İstanbul, 2020.

———. “Kâtip”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25:49-52. İstanbul, 2022.

———. “Seyyid”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 37:40-43. İstanbul, 2009.

Küpeli, Özer. “IV. Murad’ın Torunu Fatma Hanım Sultan’ın Muhallefâtı”. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy II/2 (Aralık 2016): 163-75.

Kürkman, Garo. Osmanlı Saray Kuyumcuları 1853-1871. İstanbul: Korpus, 2019.

Kütükoğlu, Mübahat. “1009 (1600) Tarihli Narh Defteri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy 1-85 (1978).

———. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983.

La Baronne Durand De Fontmagne. *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Celal Altuntaş), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

Lady Mary Wortley Montagu. *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*. Haz. R. Hlsband. Oxford 1965.

Lady Montagu. *Şark Mektupları*. Ter. Ahmed Refik, Haz. Dursun Gürlek. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

Laiou, Sophia. “Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer’iyye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları(17 ve 18. Yüzyıllar)”. İçinde *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*. Der. A. Buturovic ve Cemil Shick. İstanbul, 2009.

Layish, Aharon. *Women and Islamic Law in a Non-Muslim State*. Jerusalem: Israel Universities Press, 1975.

M. De M. D’Ohsson. *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. Çev. Zerhan Yüksel. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980.

Macaristanlı György. *Türkler, Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme*. Çev. Lale Aslan Özcan. İstanbul 2009: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2009.

Maden, Fahri. “Evliya Çelebi ’nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 68 (2013): 89-128.

Mantran, Robert. *XVI-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Eren Yayınları, 1995.

Marcus, Abraham. *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*. Çev. Mehmet Emin Baş. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

———. *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University, 1989.

Matthews, Joyce Hedda. “Bir Osmanlı Tereke Defterleri ‘Isolario’suna Doğru ve Manisa Örneği (1600-1700 civarı)”. İçinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*. Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Maydaer, Saadet. “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15/2 (2006): 365-81.

Mazak, Ferda. “Mahpeyker Kösem Valide Sultan ve Çinili Külliyesi”, C. 1. Ed. coşkun Yılmaz. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.

Mehmed Süreyya. “Abdülkadir Senayi Efendi”. İçinde *Sicill-i Osman*, III:346. İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

Menage, V. L. “Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II.” İçinde *Documents from Islamic Chanceries*. Edt. Samuel M. Stern. Oxford: Bruno Cassirer, 1965.

Mert, Talip. “Dilhayat Kalfa’nın Mirası”. *Musiki Mecmuası* 466 (1999): 68-73.

———. “Hattat İsmail Zühdü Efendi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 18.2 (2014): 137-54.

Muhacir, Esra. “Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy 26 (2022): 301-32.

———. “XVII. Yüzyılda Üsküdar’da Kitap Kültürü”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013.

Mustafa Naima Efendi. *Naima Tarihi*. C. IV. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK, 2007.

Nebi, Bozkurt. “İpek”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22:362-65. Ankara, 2020.

Nişanyan Adlar Türkiye Kişi Adları Sözlüğü. Liberus Yayınevi, 2021.

Ogier Ghislelin De Busbecq. *Türkiye’yi Böyle Gördüm*. Haz. Aysel Kurutoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 31, 1974.

Oğuz, Gülser. “Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.

———. “Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul’da Kürk Kullanımı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi /Journal of Modern Turkish Studies* 15, sy 1 (Ankara 2018): 130-39.

———. “Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”. *Turkish Studies* 9.1, 2014, 409-26.

Ortaylı, İlber. “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1980.

———. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın, 1983.

Oruç, Faruk Emrah. *İslam Hukukunda Deyn*. Danışman: Orhan Çeker. Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü. Haz. İlhami Turan. İstanbul, 1986.

- Ökten, Nisa. “Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış”. *Arşiv Dünyası* 7 (2020).
- Öz, Tahsin. *Türk Kumaş ve Kadifeleri II*. İstanbul: MEB, 1951.
- Özcan, Abdülkadir. “Mehmed IV”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28:414-18. Ankara, 2003.
- Özcan, Tahsin. “Muhallefat”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30:405-6. Ankara, 2020.
- . “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”. *Marife Dergisi*, sy 1 (2001): 129-51.
- . *Osmanlı Para Vakıfları*. TTK, İstanbul, 2001.
- . “Vakıf ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi”. İçinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 6:118-51. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Özcan, Uğur ve Murat Gökhan Dalyan. “19.yy’da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”. *History Studies Volume 3/3* (2011).
- Özdeğer, Hüseyin. *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1988.
- Özdemir, Kemal. *Osmanlı’dan Günümüze Saatler*. İstanbul: TYT Bank Yayınları, 1993.
- Özdemir, Rifat. “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”. *Osmanlı Araştırmaları IX* (1989).
- Özen, Şükrü. “Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi’nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri’nin Şeyhülislama Mektubu”. *Osmanlı Araştırmaları*, sy 41.41 (2013): 71-124.
- . “Vela”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43:11-15. İstanbul, 2013.
- . “Velâ”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43:11-15. İstanbul, 2013.
- Özer, Emre. “Osmanlı’da Unvanların Servet Üzerine Etkileri: Merkez ve Taşra Karşılaştırması (1800-1840)”. *Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3, sy 2 (2018): 43-59.
- Özkaya, Hatice Gökçen. “XVIII. Yüzyıl İstanbul Evleri”. İçinde *Büyük İstanbul Tarihi*. C. 8. İstanbul, 2015.
- Öztürk, Ferhat. *Tarihte Bursa Esnafı "Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından (1800-1839)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2017.
- Öztürk, Hüseyin. *Kınalızade Ali Çelebi’de Aile*. Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Öztürk, Said. *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- . “Kassam”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24:579-82. İstanbul, 2001.
- Pakalın, M. Zeki. İçinde *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I. MEB, 1993.
- Pakoğlu, Nuran. “Osmanlı Saray Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarlama”. *Ulakbilge* 6, sy 30 (2018).
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücreteler 1469-1998*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- . “Kuruş”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26:458-59. Ankara, 2002.

- . *Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları, 1999.
- . *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. Çev. Gökhan Aksay. İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2020.
- . *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003.
- Peirce, Leslie. *Ahlak Oyunları, Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- . “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”. İçinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- . *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*. 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002.
- . *Morality Tales, Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley, 2003.
- Phillips, Amanda. *Everday Luxuries: Art an Objects Ottoman Constantinople, 1600-1800*. Berlin2: Verlag Kettler, 2018.
- Polat, Mustafa. “14 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre 1670 Yılında Konya’da Gayrimenkul Satışları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2019.
- Quataert, Donald. “Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”. *International Journal of Middle East Studies* 29, sy 3 (1997): 403-25.
- Reindl-Kiel, Hedda. “Cennet Taamları, 17.yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler”. İçinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur*. Ed. Suraiya Faroqhi, Christopher K. Neumann, Çev. Zeynep Yelce. Kitap Yayınevi, 2006.
- Reinhold Lubenau. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*. 1.Baskı. C. I. Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Ricaud, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. yüzyıl)*. Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Robert, Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. I-II. Kitap. Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Minna Rozen, *A History of the Jewish Community in Istanbul 1453-1566*, C. 26, Brill, 2002.
- Sahillioğlu, Halil. “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir-Giderleri”, C. 2. Ankara, 1981.
- . *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, İstanbul, 1965.
- . *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul, 1958.
- . “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1979.
- Sait Dilik. *Gelir ve Servet Politikası*. 41. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Sak, İzzet. “Konya’da Köleler (16. yüzyıl sonu-17.yüzyıl başı)”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9, sy 9 (1989).

- Salomon, Schweigger. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. Çev. S. Türkis Noyan. İstanbul, 2004.
- Sancar, Aslı. *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek, Kaynak*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2009.
- Saraçgil, Ayşe. “Kahve’nin İstanbul’a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)”. İçinde *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*. Ed. Helene Desmet-Gregoire, François Georgeon. YKY, 1999.
- Seng, Yvonne J. *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*. Doktora Tezi, University of Chicago, 1991.
- Sevengil, Refik Ahmed. *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (1453’ten 1927’ye)*. Haz. Sami Önal. İletişim Yayınları, 1985.
- Seyidoğlu, Halil. “Servet”. İçinde *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 1999.
- Sinemoğlu, Nermin. “Ayna”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4:269-80. İstanbul, 1991.
- Sivri, Medine ve Zeynep Angın. “Dünya ve Türk Kültüründe Tarihi, Mitik ve Ekinse Açından ‘Ayna’nın Yeri”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, sy 27/1 (2021): 29-46.
- Sonbol, Amira El Azhary Sonbol. *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*. Syracuse University Press, 1996.
- Şafak, Ali. “Ehl-i vukuf”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10:531-33. İstanbul, 1994.
- Şahin, Fadime. “Yaşam Tarzı Haberciliğinin Gelişimi ve Statü Oluşumuna Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Şemseddin Sami. İçinde *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1987.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Tak, Ekrem. “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler”. İçinde *Üsküdar Sempozyumu*, 1:19-28. İstanbul, 2004.
- Tamdoğan, Işık. “Les Relations de Voisinage d’après les livres de morale ottomans (XVIe-XVIIIe siècles)”. *Anadolu Moderna X*, 2004, 167-77.
- Tanıdı, Duygu. “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri’ ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 34 (2013): 210-35.
- Tanyeli, Uğur. “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. yüzyıl)”. İçinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur- Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma*. Ed.
- Tezcan, Hülya. “Ferace”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 12:349-450, 1995.
- Thevenot, Jean. *Thevenot Seyahatnamesi*. Çev. Ali Berktaş. Kitap Yayınevi, 2009.
- Todorov, Nikolai. , *The Balkan City: 1400-1900*. Seattle; University of Washington Press, 1983.
- Toktaş, Şule ve Mary Lou O’neil. *Kadınların Mülk ve Miras Edinmesi; Kemalist Aydınlanma ve İslami Sosyolojik Süreçler*. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2014.
- Tucker, Judith. *Women in Nineteenth-Century Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- . “Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’de İslam Hukukuna Göre Annelik”. İçinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Turan, Namık Sinan. “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60, sy 4 (2005): 239-67.

Türkoğlu, Sabahattin. Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam I. İstanbul: Atılım Basım, 2002.

Uğur, Yunus. “Şehirler ve Şehirleşme” içinde *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 293-327, 2015.

———. “Dünya Ölçeğinde Osmanlı İstanbul’u” içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 1: 234-249, 2015.

Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

Urkaç Güler, Nuray. “Savaş Dönemimde Kadın ve Aile: 1768-1774 Osmanlı -Rus Harbi’nde İstanbul”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2022.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, 2014.

Ünal, M.Ali. “Evliya Çelebi’ye Göre Ankâ Bâzergân, Ankâ Mellahân 17.Yüzyılda Anadolu ve Rumeli Şehirlerinde Büyük Tüccarlar ve Armatörler”. *Yeni Türkiye- Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, sy 66 (Haziran 2015).

———. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, 2011.

Varlık, Nükhet. “İstanbul’da Veba Salgınları” içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 4:146-51. Çev. Ahmet Aydoğan, 2015.

Wagner, Veruschka. “‘Free Like Other Freeborn People’ or Just Another Form of Dependency? Questioning the Situation of Manumitted Slaves in Early Modern Istanbul”. Bonn Center for Dependency and Slavery Studies, University of Bonn, Ed. Abdelkader Al Ghouz/Jeannine Bischoff/Stephan Conermann, 2022.

White, Charles. *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of The Turks in 1844*. C. 3. 2 c. Henry Colburn. London, 1846.

Yağcı, Zübeyde Güneş. “İstanbul Esir Pazarı”. İçinde *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, 57. ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017.

———. “İstanbul Gümrük Defterlerine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607) ”, *History Studies*, sy 3/2 (2011).

———. “XIX. Yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridizâde Mehmed Paşa ve Serveti”. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, sy 2/6 (2009): 282-93.

———. “Osmanlı Devleti’nde Köle Kadınlar”. İçinde *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın*. Ankara: Berkan Yayınevi, 2022.

Yarcı, Güler. “Osmanlı Kürk Ticaretinde Bir Ölçü Birimi: Beden” içinde *Beden Kitabı*, 485-509. Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Yaşa, Fırat. “Born and Bred in Seventeenth-Century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity”. İçinde *Children and Childhood In the Ottoman Empire From The 15th to the 20th Century*. Ed. Gülay Yılmaz and Fruma Zachs. Edinburgh University Press, 2021.

———. *Bahçesaray (1650-1675)*, Ankara: TTK, IV/A-2-2.12.Dizi-Sayı:26, 2021.

Yerasimos, Stefanos. “16. Yüzyılda İstanbul Evleri” içinde *Soframız Nur Hanemiz Mamur-Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma*. Ed. Suraiya Faroqhi, C. K. Neumann. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Yıldız, Kenan. *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.

———. “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları” içinde *Büyük İstanbul Tarihi*, 1:486-503, 2015.

Yıldız, Murat. *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2012.

Yıldız, Sema Keleş. “18. yüzyılın İlk Yarısında Bursa’da Sosyal ve İktisadi Hayat”. Doktora Tezi, Marmara Üni. Sos. Bilimler Ens., İktisat Anabilim Dalı, 2019.

Yılmaz Diko, Gülay. “Askerler ile Siviller Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyılda İstanbul’da Zanaatkar Yeniçeriler”. İçinde Ekmek Aslanın Ağzında - Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar, 193-211. Der. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

Yılmaz, Fehmi. “Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri”. İçinde *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri, 5-8 Nisan 2010, Bilecik/Türkiye =International Symposium on the Karaite Studies Proceedings, 05-08 April, 2010*, 76-351. ed. Mehmet Alparğu, Yücel Öztürk ve Bilal Çelik. Bilecik Üniversitesi, 2011.

Zarinebaf, Fariba. “From Mahalle (Neighborhood) to the Market and the Courts Women, Credit, and Property in Eighteenth-Century Istanbul” içinde *Across the Religious Divide: Women, Property, and Law in the Wider Mediterranean (ca. 1300-1800)*, 224-37. haz. Jutta Gisela Sperling- Shona Kelly Wray. New York: Routledge, 2009.

———. “Osmanlı Kadınları ve 18. yüzyılda Adalet Arama Geleneği” içinde *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi Çev. Alpay Necmiye. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

———. “Women, Patronage and Charity”. İçinde *Beyond the Exotic- Women’s Histories in Islamic Societies*. Ed. Amira El-Azhary Sonbol. Egypt: The American University in Cairo Press, 2006.

Ze’evi, Dror. *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Zilfi, Madeline. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

———. *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. 10. Brill, 1997.

———. “Erken Modern Çağda Müslüman Kadınlar” içinde *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C. III. ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

———. “Mahalledeki Mallar: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bölüşüm Karşılaşması” içinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*. Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Zubcevic, Asım. “Book Ownership in Ottoman Sarajevo 1707-1828”. Doktora Thesis, Leiden University, 2015.

Elektronik ve Dijital Kaynaklar

<http://www.kadisicilleri.org/>

Bihter Türkan Ergül, “Osmanlı'da hijyen ve temizliğin önemli bir parçası: Koku”.
<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/osmanlida-hijyen-ve-temizligin-onemli-bir-parcasi-koku-487295.html>

Murat Bardakçı. <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/932149-yasaklar-tarihimiz-gayet-zengindir-ve-gecmisteki-yasaklarin-kitabi-bile-vardir>

Jean Baptiste Vanmour-Okulun İlk Günü. <https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Jean-Baptiste-Vanmour.html>

Lady Montagu- Türk Giysileriyle (1689- 1762). <https://www.alamy.com/>

EKLER

Ek 1. Mülga Beledî Kısmet Defter Serisi

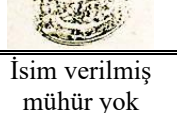
Defter No	Tarih	Varak	Ebadı
16_001	1066-1072 (1656-1661)	81	40x15
16_002	1071-1075 (1660-1664)	22	41x15
16_003	1075-1078 (1664-1667)	93	57x21
16_004	1076-1080 (1665-1669)	97	43x15
16_005	1079-1080 (1668-1669)	98	40x13
16_006	1080-1082 (1669-1671)	98	42x16
16_007	1082-1084 (1671-1673)	148	41x14
16_008	1083-1084 (1673-1674)	98	42x15
16_009	1084-1085 (1674-1675)	58	41x15
16_010	1085-1086 (1675-1676)	56	39x14
16_011	1086-1088 (1676-1678)	100	42x15
16_012	1088-1089 (1678-1679)	98	42x15
16_013	1089-1090 (1679-1680)	98	42x15
16_014	1090-1092 (1680-1682)	96	42x15
16_015	1092-1093 (1682-1683)	96	41x15
16_016	1093-1094 (1682-1682)	72	42x15
16_017	1094-1095 (1682-1683)	98	43x15
16_018	1095-1096 (1683-1684)	94	41x16
16_019	1096-1097 (1684-1685)	97	42x15
16_020	1097-1098 (1685-1686)	73	41x14
16_021	1098-1100 (1686-1688)	112	42x15
16_022	1099-1100 (1687-1688)	82	42x15
16_023	1100-1101 (1688-1689)	98	42x15
16_024	1101-1103 (1689-1691)	98	42x15
16_025	1103-1104 (1691-1692)	98	42x15
16_026	1104-1105 (1692-1693)	71	41x15
16_027	1105-1106 (1693-1694)	72	48x18
16_028	1107-1109 (1695-1697)	97	44x15
16_029	1108-1110 (1696-1698)	122	42x15
16_030	1110-1112 (1698-1700)	78	42x15
16_031	1112-1116 (1700-1704)	166	40x14
16_032	1116-1117 (1704-1705)	94	41x16
16_033	1116-1119 (1704-1707)	97	40x15
16_034	1119-1120 (1707-1708)	100	42x15
16_035	1120-1123 (1708-1711)	164	42x15
16_036	1123-1125 (1711-1713)	100	42x16
16_037	1124-1126 (1712-1714)	69	41x15
16_038	1125-1127 (1713-1715)	95	42x15
16_039	1128-1129 (1716-1717)	139	43x16
16_040	1128-1130 (1716- 1717)	88	42x14

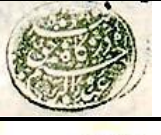
16_041	1130-1132 (1717-1719)	96	42x14
16_042	1132-1133 (1719-1720)	132	40x15
16_043	1133-1134 (1720-1721)	99	44x16
16_044	1136-1137 (1723-1724)	90	41x15
16_045	1138-1139 (1725-1726)	99	44x15
16_046	1139-1142 (1726-1729)	148	42x16
16_047	1142-1144 (1729-1731)	96	43x16
16_048	1144_1147 (1731-1734)	78	44x16
16_049	1145-1147 (1732-1734)	77	48x16
16_050	1147-1149 (1734-1736)	98	43x16
16_051	1149-1151 (1736-1738)	90	55x19
16_052	1151-1152 (1738-1739)	57	43x16
16_053	1152-1153 (1739-1740)	91	43x16
16_054	1155-1156 (1742-1743)	66	40x14
16_055	1156-1157 (1743-1744)	130	44x15
16_56	1157-1159 (1744-1746)	143	49x17
16_057	1159-1160 (1746-1747)	98	42x15
16_058	1159-1160 (1746-1747)	100	42x17
16_059	1161-1162 (1748-1749)	98	42x15
16_060	1161-1162 (1748-1749)	80	43x17
16_061	1162-1163 (1748-1749)	117	43x16
16_062	1163-1164 (1749-1750)	148	43x16
16_063	1164-1165 (1750-1751)	69	43x16
16_064	1165-1166 (1751-1752)	140	43x16
16_065	1166-1167 (1752-1753)	77	44x16
16_066	1167-1167 (1753)	95	44x16
16_067	1167-1168 (1753-1754)	70	42x16
16_068	1168 (1754)	70	44x15
16_069	1168-1169 (1754-1755)	78	50x18
16_070	1169-1171 (1755-1757)	147	42x15
16_071	1171-1172(1757-1758)	100	43x16
16_072	1172-1174 (1758-1760)	151	44x15
16_073	1173-1174 (1759-1760)	98	44x15
16_074	1174-1175 (1760-1761)	97	42x15
16_075	1175-76 (1761-1762)	98	45x15
16_076	1176-1177 (1762-1763)	97	48x15
16_077	1177-1178 (1763-1764)	97	45x15
16_078	1178-1180 (1764-1766)	97	44x15
16_079	1178-1180 (1764-1766)	96	44x15
16_080	1180-1181 (1766-1767)	98	42x15
16_081	1181-1182 (1767-1768)	98	43x15
16_082	1182-1183 (1768-1769)	98	43x15
16_083	1183 (1769)	100	43x16
16_084	1183-1184	100	44x15
16_085	1184 (1770)	100	44x16

16_086	1184-1185 (1770-1771)	102	45x16
16_087	1184-1186 (1770-1772)	101	45x16
16_088	1184-1186	100	43x16
16_089	1186-1187 (1772-1773)	76	43x16
16_090	1187-1189 (1773-1775)	152	44x16
16_091	1189-1190 (1775-1776)	97	44x15
16_092	1190-1192 (1776-1778)	98	45x15
16_093	1192-1193 (1778-1779)	97	45x15
16_094	1192-1193	80	48x17
16_095	1193-1195 (1779-1780)	97	52x20
16_096	1196-1197 (1781-1782)	97	45x15
16_097	1197-1198 (1782-1783)	88	44x15
16_098	1198-1199 (1783-1784)	71	38x15
16_099	1199-1201 (1784-1786)	95	44x15
16_100	1201-1203 (1786-1788)	94	44x15
16_101	1205-1206 (1790-1791)	69	39x18
16_102	1206-1207 (1791-1792)	70	38x18
16_103	1207-1208 (1792-1793)	70	38x17
16_104	1208-1209 (1793-1794)	70	38x17
16_105	1208-1209	70	39x17
16_106	1209-1210 (1794-1795)	70	39x16
16_107	1210-1211 (1795-1796)	98	38x15
16_108	1211-1212 (1796-1797)	98	41x16
16_109	1212 (1797)	69	36x15
16_110	1212-1213 (1797-1798)	69	39x16
16_111	1213-1214 (1798-1799)	69	40x16
16_112	1213-1214 (1798-1799)	70	37x16
16_113	1214-1215 (1799-1800)	89	37x16
16_114	1216-1217 (1801-1802)	68	39x16
16_115	1217-1218 (1802-1803)	79	39x17
16_116	1218-1219 (1803-1804)	72	41x18
16_117	1219-1221 (1804-1806)	79	45x20
16_118	1221-1223 (1806-1808)	72	39x17
16_119	1223-1225 (1808-1810)	91	50x17
16_120	1225-1227 (1810-1812)	68	36x16
16_121	1225-1228 (1810-1813)	70	36x17
16_122	1227-1228 (1812-1813)	99	45x16
16_123	1228-1230 (1813-1815)	65	39x16
16_124	1230-1232 (1815-1817)	79	36x16
16_125	1227-1232 (1812-1817)	73	39x16
16_126	1232-1234 (1817-1819)	96	43x16
16_127	1234-1235 (1819-1820)	94	44x16
16_128	1235-1238 (1820-1823)	99	45x16
16_129	1235-1238 (1820-1823)	99	42x19
16_130	1238-1241 (1823-1826)	93	48x17

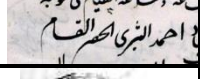
16_131	1239-1241 (1824-26)	145	48x18
16_132	1242 (1827)	39	44x16
16_133	1242 (1827)	56	39x18
16_134	1242-1244 (1827-1829)	74	39x18
16_135	1243-1245 (1828-1830)	74	38x18
16_136	1246-1249 (1831-1833)	78	55x19
16_137	1246-1250 (1831-1834)	80	55x20
16_138	1249-1255 (1833-1839)	100	54x19
16_139	1253-1255 (1837-1839)	105	43x16
16_140	1261 (1845)	154	52x18
16_141	1256-1262 (1840-1846)	97	50x17
16_142	1250-1264 (1834-1848)	100	55x19
16_143	1262-1264 (1846-1848)	94	54x19
16_144	1264-1265 (1848-1849)	93	48x17
16_145	1264-1265 (1848-1849)		47x16
16_146	1264-1266 (1848-1850)	50	48x17
16_147	1266 (1850)	44	55x19
16_148	1266-1273 (1850-1857)	62	51x19
16_149	1270-1273 (1853-1856)	147	55x19
16_150	1273-1275 (1856-1858)	159	45x20
16_151	1274-1280 (1857-1863)	50	56x20
16_152	1275-1282 (1858-1865)	95	50x19
16_153	1281-1286 (1864-1869)	56	54x18
16_154	1286-1290 (1869-1873)	88	49x17
16_155	1290-1303 (1873-1885)	100	48x19

Ek 2. Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi 1-10 Numaralı Defterlerinde Kayıtlı Kadı ve Kassamların İsim, Görev Tarihleri ve Mühürleri

No / Vr.	Kadı	Kassam	Tarih	Kassam Mühürleri
1-1b		Abdülbâkî Efendi*	3 Şaban 1066- 20 Ramazan 1066	
		İsim Yok	15 Şevval 1066 - 20 Cemaziyelahire 1067	Mühür Yok
1-12a		... Mustafa Efendi	25 Receb 1067- 29 Receb 1067	
1-14a		Okunamadı*	5 Şaban 1067 - 25 Şaban 1067	
1/14a		Hocazade Ali Kadri	1 Muharrem 1068- 4 Safer 1068	
1-15a		Okunamadı	15 Safer 1068 - 24 Safer 1068	
1/18b		Abdülfettah Efendi	25 Safer 1068 - Belirtilmemiş	İsim verilmiş mühür yok
1-30b		Mehmed Efendi	Belirtilmemiş - 4 Safer 1068	
1-30b		Abdülkadir Efendi	4 Şaban 1068 – 20 Şaban 1068	İsim verilmiş mühür yok
1/33a		Abdullah b. Mehmed?	13 Şaban 1068 - 20 Şaban 1068	
1/34a	Abdülkadir Efendi	Alaaddin Ali?	14 Zilhicce 1068- Belirtilmemiş	Mühür Yok
1/43a		Ali b. Receb	Belirtilmemiş- 25 Rebiyülevvel 1069	
1/47a		Abdullah b. Mehmed Efendi	11 Cemaziyülevvel 1069- 1 Receb 1069	

1/53a-1/55a		Mehmed b. Hidayet	20 Zilkade 1069-30 Zilhicce 1069	
1/55a-1/68a		Mehmed Sadık b. Feyzullah	1 Muharrem 1070-18 Zilkade 1070	
			10 Rebiyülevvel 1071-15 Zilkade 1072	
2/16a		Abdurrahim Efendi	30 Zilkade 1072-28 Zilhicce 1068	
2-19a		Mahmud ?	12 Muharrem 1073	
2/44b		Okunamadı	29 Safer 1074	
2-45a-2/63a	Ahmed Efendi	es-Seyyid Mehmed	1 Rebiyülevvel 1074-20 Cemaziyülahır 1074	
2-63b-2/90b	İsa Efendi b. Mustafa	Hasan b. Veli	27 Cemaziyülahır 1074- 20 Zilkade 1074	
2-91a-2/113b		Fevzi Mustafa	15 Zilhicce 1074	
3-1b-3/12a	İsa Efendi b. Mustafa	Fevzi Mustafa	1 Rebiyülevvel 1075-8 Receb 1075	
3-12a		İsim	29 Receb 1075-8 Ramazan 1075	
3-18a	Bali Efendi	Mehmed Emin b.Şeyh Mehmed	12 Ramazan 1075	
3-39b		Mehmed Emin b.Şeyh Mehmed	1 Receb 1076	

3/46a		Mustafa b. Şaban	25 Receb 1076- 9 Muharrem 1077	
3/46b- 3/58a		Mesud b. Abdullah	20 Muharrem 1077- 14 Cemaziyülahır 1077	
3/ 58a- 3/79a	Bali Efendi	Mehmed	14 Cemaziyülahır 1077- 25 Rebiyülahır 1078	
3/93a/4- 32a		Şeyh Mehmed b. Abdülkerim	4 Cemaziyülevvel 1078 –1 Safer 1079	
4/32b /4/93a			10 Safer 1079 – 20 Safer 1080	
5-51b		Mühür okunamadı	Şevval 1080	
5-59		Mustafa b. ?	Zilhicce 1080	
5-74		Abdullah Mehmed	Safer 1081	
5-97a		Ali	Receb 1081	
6-38b	Ankaravi Mehmed Efendi?		Rebiülahır 1082	
6-98a		Mustafa Efendi b. Şeyh Muhammed	Cemaziyülevvel 1082	
7-1b	Mevlâna Mehmed Efendi	Mustafa Efendi b. Şeyh Muhammed	Cemaziyülevvel 1082	
7-69a		Mustafa Efendi b. Şeyh Muhammed	9 Muharrem 1083	

7-69b	Hamid Efendi b. Mustafa	Müderriş Abdullah Efendi b. Hamid	16 Muharrem 1083	
7-94b		Müderriş Abdullah Efendi b. Hamid	Cemaziyühâir 1083	
7-95a/7-139a	Mehmed Efendi	Şeyh Mehmed Efendi b. Abdülkerim	Cemaziyühâir 1083 - Zilkade 1083	
7-139b	Mevlâna Mustafa Efendi		Zilkade 1083	
8-1b	Mevlâna Mustafa Efendi	Ahmed b. İdris Efendi	15 Muharrem 1084	
8-31b	Mevlâna Abdurrahim Efendi	Ahmed b. İdris Efendi		
8-95a		Ali Efendi b. Bali	Şaban 1084	
8-95b	Abdürrahim Efendi	Davud Çelebi Efendi	Şaban 1084	
9-1a	Mehmed Ef. b. Abdurrahim	Müderriş Davud Çelebi Efendi	Zilhicce 1084	
9-1b		Ali b. Bali	15 Zilkade 1084	
9-32a	Mehmed Efendi	Müderriş Sunullah Efendi b. Mahmud	Safer 1085- 5 Rebiyühâire 1085	
10-1b	Mevlâna Mehmed Ef. b. Mahmud	Sunullah Efendi b. Mahmud	8 Zilkade 1085- 20 Zilkade 1085	
10-15b	Mehmed Efendi	Müderriş Ahmed Efendi b. Mahmud	Gurre-i Zilhicce 1085	İsim verilmiş mühür yok
10-22a /10-39b		 Çelebi	26 Zilhicce 1085- 3 Safer 1086	

Ek 3. Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde Kayıtlı Beytûlmâl-ı Âmmе Emіni ve Vekili

<u>Df. No/Vr.</u>	<u>Beytûlmâl-ı Âmmе Emіni</u>	<u>Beytûlmâl-ı Âmmе Vekili</u>	<u>Tarih</u>
1-24a	Abdullah Çelebi b. Mustafa	Siyavuş Ağa	24 C. ahire 68
1-35b	Ahmed Ağa b. Mehmed	Ali Ağa	5 Muharrem 69
1-49b	Ahmed Ağa b. Mehmed	İsmail Ağa b. Osman	11 Şaban 69
1-70b	Ahmed Ağa b. Mehmed	Mustafa Ağa b. Ali	17 Ramazan 71
2-9a	Ahmed Ağa b. Mehmed	İsmail Ağa b. Osman	20 Receb 72
2-15b	Mahmud Ağa b. Hasan	Mehmed Ağa b. Mehmed	20 Zilkade72
3-44a	Mahmud Ağa b. Hasan	el-Hac Ebubekir Ağa b. Abdullah	27 Zilkade 76
3-78a	Mahmud Ağa b. Hasan	Mehmed Ağa b. Mehmed	3 Safer 78
4-44a	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Bayram Ağa b. es-Seyyid Abdurrahman	10 C. evvel 79
4-69a	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Mehmed Ağa b. Ali Ağa	10 Şevval 79
4-72a	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Hüseyin Ağa b. Abdülmennan	2 Zilhicce79
4-94a	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Mustafa Ağa b. Mehmed	24 R. evvel 80
5-5b	Ali Ağa b. El-Hac Musli		24 R. evvel 80
5-19b	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Ahmed Ağa b. Mehmed	Receb 80
5-36b	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Hasan Ağa b. Bayram	25 Receb 80
5-62a	Mustafa Ağa b. Abdülmennan	Ramazan Ağa b. Abdurrahman	22 Muharrem 81
6-4b	Mustafa Ağa b. Mehmed		1 C. ahire 81
6-7b	Mehmed Efendi	Mustafa Ağa b. Mehmed	7 Ramazan 81
6-13b	Mehmed Efendi	Derviş Ağa b. Ahmed	20 Şevval 81
6-34a	Mehmed Efendi	Mustafa Ağa	20 Muharrem 82
6-71a	Mehmed Efendi	Abdurrahman Ağa	25 R. ahire 82
6-87b	Mehmed Efendi b. İbrahim	Mehmed Ağa b. Receb	10 C. evvel 82
7-28a	Mehmed Efendi b. İbrahim	Ali Ağa b. Hüseyin	9 Ramazan 82
7-76a	Hüseyin Ağa b. Yusuf	Ali Ağa b. Hüseyin	12 Safer 83
7-92a	Hüseyin Ağa b. Yusuf	Ebubekir Ağa b. Baltacı Mahmud Ağa	C.evvel 83
7-146b	Hüseyin Ağa b. Yusuf	Mehmed Ağa b. Tütüncüzade Mehmed Ağa	4 Muharrem 84
9-8a	Hüseyin Ağa b. Yusuf	Abdurrahman Ağa b. Ahmed	20 Zilhicce 84

Ek 4. Mülga Beledî Kısım Mahkemesinde Geçen Mahalle İsimlerinin Diğer İsimleri

(Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Vakıf Defterlerine Göre Hazırladığı Tablodan Yararlanılmıştır).⁹³⁵

Mülga Beledî Kısımteki Mahalleler	Kullanılan Diğer İsimleri
Uzun Yusuf Mah.	Alyanak Tekyesi Mescidi Mah.
Gureba Hüseyin Ağa	Camcılar Mescidi Mah.
Çelebioğlu	Hoca Alâüddin Mah.
Daye Hatun	Demirkapı Mescidi Mah.
Daye Hatun	Tarakçılar Cami Mah.
Hace Kadın Mah.	Hızır Beğ Çelebi Mah.
Samanvıran	Hoca Sinan Mescidi Mah.
Suhte Sinan Mah.	İğri Minare Mescidi Mah.
Kürkçü Mescidi Mah.	Hacı İsa Mescidi Mah.
Çakır Ağa Mah.	Mercimek Mescidi Mah.
Çakır Ağa Mah.	Merdivenli Mescid Mah.
Yavuzer Sinan Cami Mah.	Sağrıcalar Cami Mah.
Çıkırıkçı Kemalüddin Mah.	Sarı Gez Mescidi Mah.
Hoca Hayreddin Mah.	Üç Mihrablı Cami Mah.
Katip Muslihiddin Mah.	Yazıcı Cami Mah.

⁹³⁵ Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, 249-61.

Ek 5. 1656-1676 Yıllarına Ait Mülga Beledî Kısmet Mahkemesindeki Terekelere Yansıyan Kitaplar ve Fiyatları

Kitap Adı	Kıymeti (Akçe)	Adet
Muhammediye	1.000	
Tarikât-ı Muhammediyye	200-700	
Tefsir-i Ebusuud	3.500	
(Rub') Mutavvel, Ebusuud	150	
Tabakat, Şirvanî	700	
Sadrü's-şerîa	100-1.400	4
Mülteka	140-420	4
Luğat-ı Feriştetoğlu	100	
Gülistân	12-300	8
Merahu'l-ervâh	60	
Mukaddemâ, Ebü'l-Leys	30	
Tabirname	345	
Tevarih-i Osman	575	
Selimname ve İskender	230	
Kitab-ı Hikayât	640	
Kitab-ı Nefehât, Molla Câmî	1.340	
Kitab-ı Türki	80	
Kitab-ı Hülvîyât	1.200	
Müzekki'n - Nüfus, Eşrefoğlu Rumî	1.020	
Meva'izü'l-adâb	226	
Hadikât-üs-Su'ada, Fuzulî	-	
Tevâif-i Aşer, Vâhidî	30	
Telif-i Mehmed Gazalî	50	
Divân-ı Bakş	100	
Kitâb-ı Usul	30	
Evrâd-ı Şerif	30	
Tefsir-i Ebusuud ⁹³⁶ Fetâva't-Tatarhâniyye Şerhi's-Şâfiye Kitabu'l-Mebhut Şerh-i Sahihu'l-Buhârî ... Mezahip Ahi Çelebi Şemsü'l-ma'ârif Şerh-i Vikaye Sükûk	5.000	
Şakayık-ı Numaniye	180-200	2
Meşâriku'l-Envâr, İbn Melek	1.000	
Câmî	200	
Vikaye	60	
Erdebilî	50	
Avamil	50	
Yadigarânî Şerif	300	
Tenbihu'l Gafilin Bostanu'l Arifin	200	
Kudurî (noksan)	30	
El-Mustatraf, Ebu'l-Feth	1.035	
Cevâhiru'l-Maziye	1.125	
Tarih-i Bekâ'i	325	
Risâle-i Osmâniye	200	
Nevâbih	60	

⁹³⁶ Bazı kitaplar topluca kaydedilip, toplam fiyatları yazmıştır. Aynı usul benimsenmiştir.

Medhal-i Kuşyâr	300	
El-İsabe	2.710	
Şürüh-u Kaside-i Bürde	160-300	3
Makamât	90-400	7
Ucaletü'l-Mübtedî, Kitabü'l-mahdud hemziye	140	
İnsânü'l-uyûn	2.000	
Tarih-i Hoca	400	
Mizan-ı Şa'rânî	600	
Ebû Temmâm	400	
Şifa el-Gurema	820	
Metâlî'î'l-envâr	150	
Banet Suad Divân	200	
Divân Mütebenni	250	
Şerh Kaside	300	
Şifa-i Şerîf el-Kadî İ'yâz	560	
Mütenevvi şerîf	300	
Mesabihü'l-Müluk	520	
Tenbihü'l-Mülûk	200	
Tarih-i Hanbelî	300	
Delailü'l-Hayrati, Ebu Ferruh	500	
Tabakat Şa'rânî	650	
Bediyat	520	
Divân-ı Hafız Sururî	700	
Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam	150	
Kâşânî	160	
Tarih-i Sebîlü'l-Hedy	4.300	
Tabakat Sübki	300	
Tarih-i Timur, Arabşah	250	
Divân-ı ırakiyât	360	
Şerh Divân-ı Mütenebbî	350	
Şerh Makamât	400	
Camî'ü'l-esami	30	
Şerh Seba-yı Muallaka	70	
Tarih-i Abasi	1.000	
Selamiye	800	
Divânü'l- Edeb	800	
Riyazü'l- Elbab	60	
Tarih-i Mustafa	155	
Şerh Dâye	300	
Şerhu Saḳṭî'z-zend	800	
İşrâk-ut-tevârih	140	
Şehâbeddin Bûnî	90	
Şemsü'l-afak	80	
Kasideü'l-vezir	120	
Tezkire Hasan Çelebi	660	
Şerh Burunî	420	
Şerh Maksure	100	
Divân-ı Mustafa	65	
Divân-ı Mehmed Emir	40	
Şerh Maksude	80	
Lugât-ı Farsî	220	
Divân ibnü'l-Fariz	60	
Kitab-ı Narincat	30-40	2
Kitab-ı Remil Mikail	65	
Milel ve Nihal	115	
İhtiyar şerh Muhtar	700	
Sihru'l-Belaga	100	

Şerh Cürcaniye	30	
Hadis Mergub Kıraat-i seb'a, Nezhedül-Taraf	200	
Kitâbu'l-Ar'a	100	
Arabi Ahlak Arabi Münşeat İcar	405	
Habayik Unvân el-Şeref	450	
Ferâiz Harmaniye Nefhatü'l-Ezhâr İsfahani Gül ve Bülbül	170	
Sükûk Şerh Esmâü'l-Hüsna Sitarnâme	120	
... Asabe Divân-ı BehramŞah	200	
Müstecar Kâmil İcarü'l- Bedaye	410	
Nesim, el-ins	100	
Kitabü'l-İrşâd, Magreb	100	
Fusulü'l-ukud Kavaid -i Kur'an	140	
Fesaid-i Arabiye M...enver Şerh Akaid	100	
el-Misbâh	100	2
Şerh'ul-'Akdâid, el-Enver	100	
Maksud Talimât	40	
el-Habs fi't-töhme ve'l-imtiñân 'alâ talebi'l-ikrâr ve izhârî'l-mâl	40	
Savâik-ı Muhrika Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akdâid's-Senûsi el-kübrâ İbnü'l-Cevzî Şifatü'ş-şafve	700	
Kasaid-i Arabi, Şerh-i Akaid, Kitabu'l-Envâar	300	
Kitâbî'l-Bed' ve't-târîh.	2.000	
Şah u geda Semere-i Şecere Maksude Usul ve Hidayet Şerhi'l-Mağşûd Usul ve el-Hidâaye	170	
Risâle rub' Daire İsbât-ı Vâcib Kitabu'l-Envar Muhtasar, Teymiye Metin Elfiyye	100	
Risâle Mürdüm Revafiz Mevzuatu'l-Ulum, Taşköprülüzade El-Hulasa fi Usuli'l-Fıkh Red-i ...	140	
Çure-ru'ş-Şürût	220	
Kitab-ı Vücut fi'l- Husaf, Nizam-ı Ulum el-Kânûn fi't-tıbb Hiyel, Hassaf Nizamü'l-Ulum Râmûz el-Ehâdis el-Muhtasarü'ş-şâfi fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfi	120	
Tedbirât-ı İlâhiyye	30	
Havâssu'l-Kur'ân Uşûlü'l-melâhim Mecmuâ	70	
Tali-i Mevlûd Kitabü't-Tıb Şerhu'l-Elfiyye Kanunname, Hatibî	140	
Mecmua Kasaid Takvimü'l- Lisan Hakikatü'l- Hakayik Humayunnâme,	200	

Müntehab-üt Tevârih Humayunnâme,	200	
Tercüme-i Makamat Risale Celaladdin	100	
Nesimü'l-Salibül'l-elbabekbeddirse Mecmua Divân-ı Allame Kevakib-üd-Dürriyye fi Medh-i Hayrilberiyye	300	
Seyyid Alizade Tabakâtü's-Şâfiyye Miyar-üd-düvel ve misbar-ül-milel Divân-ı Müstecar Mesalih	180	
Tarih-i Aynî	3.000	
Mutavassit	100	
Ahbâr ed-Düvel el-Munkatîa	700	
Ebna el-Ğamm	1.200	
Mir'atü'l-Cenan	600	
Şifa-yı Hacı Paşa	3.200	
Ali Münif?	100	
Alay ⁹³⁷	70	
Müselles el-luğa	100	
Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ	1.280	
Temrin et-Tullab	100	
Mufasssal	120	
Havârî	200	
Şerh-i Zeccâcî, Kaside-i Bürde Mecmua	270	
Sükuk Sanî	570	
Tercüme-i İncil	80	
Şerh-i Mütenebbî	1350	
Levâmiu'l-Envâr	40	
Fevaid Haliledarü'l-nizam ed-Dürrü'n-nâzım	180	
Mecmua-i Ruhu's-şuruh	50	
Elfiba	2.500	
Nafiz Sadrüşşerîa Sanî	160	
Şerh-i Cezirî	70	
Muhassal el-Muhlîs	150	
Manzum Ferâiz	30	
Kıta mine'l-kadı	20	
Kitab-ı Remîl	245	
el-Yevâkîf ve'l-cevâhir fi beyâni 'akâ'idü'l-ekâbir	500	
Muhtar Sahîh	500	
Şerh-i Kâmus	150	
Muhtass	1.000	
Kitabü'l-Haraç, Ebu Yusuf	300	
Emir Paşa Tefsir-i Sure-i Fatiha	150	
Şerh-i Ferâiz, Bican beğ	150	
Mecmuâ-i Türkî	100	
Mecmuâ-i Arabî	150	
İsfahanî	80	
Şerh-i Şafiye Esseyyid Abdullah	50	

⁹³⁷ “Alay” kitap isimleri zikredilmeden toplu olarak belirtilen bir ifadedir. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 77.

Ta'limü'l-Müteallim	150	
el-Fusul fi'l-usul	50	
Tezkire-i Davud Fi İlmi't-Tıbb	1.800	
el-Mebsûṭ	1.500	
Resâil-i İbn Necim?	150	
Hulâsatül- Hakayık	400	
Ravzatü'l-Menâzır	480	
Tarih-i el-Berķu'l-Yemânî Divân-ı Sebabe el-Fakîh ve'l-mütefaḳḳih Târîh-i Timur İbn Arabşah El-Hakayık	900	
Divân-ı Arabî Minhacü'l-Beyan Mecmua	850	
Kitab-ı Kaside Acâibü'l-mahlûkât	205	
Kitab-ı Menâkıbu'l-Cevâhirü'l-Mukaddeme Tuhfetü'l-Mulûk Farsi Kitab-ı Hidayet	400 500 1.850	
Kitab-ı Tefsir Kitab-ı Hayâtü'l-Hayvân	301 1.850	
Kitab-ı Neharî Cevherî	290 820	
Kudurî	650	
İbrahim Çelebi	790	
Molla Hacı	390	
Mehasinî'l-adab	300	
Maktelü'l-Hüseyn	100	
Birgivî Risâlesi	160	
Lügat-i Halîmî Kaside-i Bürde-i Şerîf	300	
Mülteka Muhtasar	205	
İfsah Şerh-i Akaid	200	
Evrak-ı Tefsir Şerîf	500	
Sadrü's-şürea	1.400	
Sadi Muhtasar Usameddin Mecmua Arap	2.400	
Sarf	320	
Müntahab-ı Şifâ	210	
Divân-ı Fuzulî	40	
Şahgeda, Kitab-ı Tıb	215	
Resaile-i Enam Gazalî Resail-i Muhtelif	151	
Şerh-i Meşarik	625	
Hasan Çelebi	1.200	
Fıkhu'l-Ekber	80	
Şehzade	12.000	
Şerh-i Fenari	460	
Akaid Gülistân	300	
Şerh-i Gülistân	200	
Lugat-ı Cevheri	1.150	
Essam? Ali El-Hac	300	
Sinan Efendi	1.715	
Luğât	160	

Lugât-i Nimetullah Ale'l-mutavvel	1.000	
Şehzade	305	
Mesalih	800	
Molla Hüsrev	180	
Lugât-ı Kadı	1.300	
Meşarik Şerh-i şafiye Bend-i Attar	800	
Hitabî	130	
Seyyid Abdullah	200	
Gülistan Şem'isi	270	
Nakıs Gülistan	12	
Ecza-i Perişan	220	
Ecza-i Hüsameddin	1.850	
Dürer	270-650	2
Sâdeddin	145	
İbrahim Çelebi	200	
Ecza-i Ahi Çelebi	205	
Adâb	25	
Kudreddin Magrib-i Avamil Lugat	100	
Vasiyetname	35	
Lugât-ı Ahteri	1.510	2
Nakıs Hedaye	80	
Nakıs Mülteka	50	
Nakıs Cami	55	
Muhtasa nakısdır	70	
Nakıs Tarikin	135	
Müşkilâtî'l-İkudûrî Şerh-i Miraç	160	
Fetava-yı Üskübî	670	
Arabi Mecmua	410	
Mesnevi Şerif	150	
Şerh-i Vikaye	300	
İbn Şerif	290	

[illegible]

Ek 8. 17. Yüzyıl bir İstanbul Kadını Ev Kıyafeti ve Ziyinetleri
Levni Albümü (Gül İrepoğlu, Levni Nakış, Şiir, Renk; İstanbul 1999)

Ek 9. 17. Yüzyıl İstanbul Kadını Sokak Kıyafeti
Levni Albümü (Gül İrepoğlu, Levni Nakış, Şiir, Renk; İstanbul 1999)

Ek 10. 17. Yüzyıl Osmanlı Kadın Kıyafeti

1680 tarihli albümde Osmanlı kadını görülmektedir. Yaşmağı yukarısına gelen hotozun üstünü ince bir tülbent örtmektedir. Yaşmağın kenarı yaka gibi arkaya sarkmış ön kısmı da ağzı örtmektedir. Ferace bele kadar sık düğmeli belden aşağısı düğmesizdir. Feracenin önünden içindeki kırmızı desenli elbisesi gözükmektedir. Kadının ayakkabıları sarı renkte olup, Müslüman olduğunu belirtmektedir. C. F. Silvestre'nin "Differentes habillements de Turcs dedie a Monseigneur Le Duc de Bourbogne par son tres humle et tres obeissant serviteur C. F. Silvestre" (Bourgogne Dükü'ne çok mütevazi ve itaatkâr hizmetçisi C. F. Silvestre tarafından sunulan Türklerin çeşitli giysileri) isimli kitaptan.

Ek 11. Lady Mary Wortley Montagu Türk Giysileri İçinde

